Cornelius Tacitus

ISTORII

PAIDEIA Colecția cărților de referință – Seria ISTORII

PUBLIUS CORNELIUS TACITUS
ISTORII

PUBLII CORNELII TACITI
HISTORIAE

Colecţia cărţilor de referinţă – Seria ISTORII

Redactor: Irina Ilie
Tehnoredactor: Rodica Niţă

© Editura Paideia, 2002
701341 Bucureşti, România
Str. Tudor Arghezi nr.15, sector 2
tel.: (00401) 211.58.04; 212.03.47
fax: (00401) 212.03.48
e-mail: paideia @fx.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TACITUS, PUBLIUS CORNELIUS
Istorii / Publius Cornelius Tacitus. - Bucureşti : Paideia, 2002
p. 260 ; 23.5 cm. - (Colecţia cărţilor de referinţă. Seria Istorii).
Bibliogr.
ISBN 973-596-051-6

94(37)

Publius Cornelius Tacitus

Istorii

Studiu introductiv, traducere,
note şi index prozopografic
GHEORGHE CEAUŞESCU

PAIDEIA

Manibus avorum Petre et Victor Papacostea
qui temporibus persimilibus eis a
Tacito descriptis media e vita erepti sunt.

Cuprins

Notă asupra ediţiei 7
Cuvânt înainte 9
Studiu introductiv 11
Viaţa lui Cornelius Tacitus 13
Opera lui Cornelius Tacitus 15
Note 39
Anul celor patru împăraţi din unghiul de vedere modern 43
Note 66
Cartea I 73
Note 102
Cartea a II-a 111
Note 142
Cartea a III-a 151
Note 179
Cartea a IV-a 187
Note 218
Cartea a V-a 227
Note 235
Fragmente 241
Bibliografie 243
Index prosopographicus 251

Notă asupra ediţiei

Prima ediţie a fost publicată în 1992 la Editura Enciclopedică graţie lui Marcel Popa, directorul editurii, şi lui Horia Matei, la acea dată redactor la aceeaşi editură. Pentru ediţia actuală am revizuit textul traducerii şi am adăugat fragmentele citate de alţi autori latini. Studiul introductiv a fost amplificat cu pagini consacrate problemei izvoarelor istoricului roman, a acţiunii zvonurilor şi a unui mult discutat fragment din monografia *Germania*.

Mulţumesc şi pe această cale Irinei Ilie, pentru atenţia şi competenţa cu care a îngrijit textul.

Cuvânt înainte

Această carte, cu excepţia indicelui prozopografic şi a bibliografiei, a fost scrisă înainte de evenimentele de la sfârşitul lui decembrie 1989. N-am socotit că trebuie să mai aduc vreo modificare textului sau comentariilor. Cititorul se va putea convinge singur cât de puţin s-a schimbat natura umană, în ciuda imensului progres tehnologic făcut de omenire, şi cum fapte similare generează întotdeauna efecte similare.

Pentru a putea redacta Studiul introductiv *şi comentariile la nivelul ştiinţific adecvat, am beneficiat de o bursă de cercetare de două luni din partea Fundaţiei Thyssen, din Germania. Mulţumim şi pe această cale Fundaţiei Thyssen pentru sprijinul acordat. De altminteri, instituţiile ştiinţifice şi de cultură germane ne-au ajutat foarte mult în lunga perioadă anticulturală prin care am trecut* (grande mortalis aevi spatium, *ar fi spus Tacit), căci, întreţinând cu mari eforturi relaţii cu oamenii de cultură români, s-au opus încercărilor deliberate ale autorităţilor noastre de a ne izola de lumea civilizată; în acest fel s-a menţinut, în ciuda unor obstacole care uneori păreau insurmontabile, o legătură a României cu Europa.*

Gh. Ceauşescu

Studiu introductiv

Cronicile săpate în piatră sau scrijelite în tăbliţele de lut ale monarhiilor orientale redau fapte săvârşite de regi atotputernici graţie divinităţii într-o monotonă succesiune, punctată numai de intervenţia zeilor. Omul este doar instrumentul divinităţii, iar cronicile, glorificarea acţiunilor monarhilor, ei înşişi zei. Înşiruirea de fapte fără nici o preocupare pentru exactitate şi pentru determinarea unui fir logic nu poate fi considerată o istorie în adevăratul sens al cuvântului.

Ca atâtea domenii ale spiritului, istoria este în fapt inventată de greci, ea este o creaţie a ionienilor care se naşte în acel extraordinar secol al VI-lea î.Hr., când pe coasta apuseană a Asiei Mici, cum se exprimă Husserl, „izbucneşte o nouă viziune asupra lumii", şi anume spiritul filosofic prin care grecii au încercat să subordoneze totalitatea fenomenelor în baza unui principiu raţional. Antropomorfismul homeric însemnase el însuşi o revoluţie faţă de teocratismul oriental. Mişcarea spirituală ioniană, prin mentalitatea pe care a determinat-o, constituie „actul de naştere al Europei spirituale"[1]. În contextul acestei mişcări apare istoriografia, adică ştiinţa prin care se încearcă explicarea succesiunii faptelor. După câte ştim, Hecateu din Milet este primul autor care enunţă necesitatea spiritului critic pentru reconstituirea istorică: „voi scrie aici ceea ce mi se pare mie a fi adevărul. Căci povestirile grecilor sunt, după opinia mea, prea deosebite între ele şi prea puţin serioase" (fr. 1). Ceva mai târziu, Herodot, „părintele istoriei", va proiecta în plan universal războaiele greco-persane, pe care le consideră a fi punctul culminant al conflictului care de generaţii îi opunea pe greci perşilor, barbarii prin excelenţă, sau, în termeni geografici, Europa Asiei. Călător neobosit, colecţionar pasionat de tradiţii, înzestrat cu dorinţa cunoaşterii atât de caracteristică grecilor, Herodot desfăşoară în faţa cititorilor panorama creşterii şi descreşterii popoarelor. Chiar dacă spiritul critic în determinarea adevărului, pe care-l consideră, în descendenţa lui Hecateu, drept condiţia *sine qua non* a demersului istoric, nu stăpâneşte întreaga operă, căci autorul se lasă prea adesea furat de pitoresc în nenumărate digresiuni, cu Herodot istoria este un gen constituit definitiv. Generaţia următoare avea să producă „un bun pentru eternitate", capodopera genului istoric grec, şi anume istoria războiului peloponeziac a lui Tucidide. Capacitatea lui de a surprinde resorturile ascunse ale faptelor îl determină să intuiască, încă de la izbucnirea războiului peloponeziac, importanţa acestui conflict care opunea două imperialisme concurente, al Atenei şi al Spartei. Mai întâi actor, apoi spectator, Tucidide scrutează, pentru a determina cauzele evenimentelor, resorturile economice, politice, ideologice şi psihologice care au stat la baza războiului şi a evoluţiei sale. Conflictul dintre Atena şi Sparta este aşezat în centrul atenţiei, iar faptele de istorie universală sunt subordonate strict subiectului, istoricul renunţând la amplele digresiuni ale lui Herodot în favoarea stringenţei demonstraţiei. Dacă Herodot se lăsase furat de latura spectaculoasă a tradiţiilor, Tucidide se concentrează asupra realului şi împinge rigoarea atât de departe, încât reproduce, cu exactitatea unui cercetător modern, documente ale epocii (faptul a putut fi verificat[2]). Forţa gândirii sale

organizează evenimentele într-o construcţie arhitectonică impresionantă, demnă de tradiţia gândirii filosofice greceşti a secolului al V-lea î.Hr. În epoca elenistică genul istoric se specializează: atunci apar pentru prima oară „instrumente de lucru", colecţii de documente (liste de magistraţi – marmora din Paros, şi culegeri de inscripţii – inscripţiile atice ale lui Philochoros etc.); în aceeaşi categorie se înscriu numeroasele antologii de fapte şi de vorbe ilustre pe care le utilizează apoi alţi istorici şi retori. Suflul puternic care animase istoriografia secolului al V-lea dispare, iar operele istorice de amploare sunt invadate de retorică, ceea ce a avut ca efect transformarea genului în pretext pentru demonstrarea virtuţilor oratorice ale autorului. Dar epoca „nu este până-ntr-atâta de sterilă" în această privinţă, încât să nu fi produs o capodoperă, *Istoria* lui Polibiu. Stabilit timpuriu la Roma, membru al cercului Scipionilor, Polibiu a avut privilegiul de a putea observa dezvoltarea imperiului roman din însuşi centrul puterii. El a căutat să determine cauzele ascensiunii politice romane şi socotea că aceasta se explică prin sistemul ei constituţional, care, prin amestecul fericit de monarhie, aristocraţie şi democraţie, constituia consfinţirea în practică a unui mai vechi deziderat filosofic[3]. Istoria lui Polibiu este istorie universală, căci, deşi subiectul ei se limitează la războaiele dintre cartaginezi şi romani, în viziunea sa, în acel moment evenimentele produse în orice punct al bazinului mediteranean se repercutează cu necesitate asupra evoluţiei generale. Precizia şi inteligenţa analizei fac din Polibiu un istoric în adevăratul sens al cuvântului.

La Roma genul istoric se naşte sub influenţă greacă, în contextul supremaţiei culturale greceşti în lumea antică. Primul reprezentant roman al genului, Fabius Pictor, scrie la începutul secolului al II-lea î.Hr. o istorie a Romei în limba greacă, cu o finalitate propagandistă evidentă: el vrea să dovedească virtuţile romane, originea greacă a romanilor, pentru a demonstra că ei nu pot fi etichetaţi drept barbari şi a justifica din punct de vedere etic expansionismul roman. Întâia scriere istorică în limba latină îi aparţine lui Cato cel Bătrân, *Origines,* unde, în contrast cu cultul personalităţilor prezent în poemele lui Ennius, el priveşte istoria Romei drept *Res gestae populi Romani* (Faptele poporului roman) şi, în consecinţă, nu pomeneşte nici măcar numele conducătorilor de legiuni. Dar primul istoric în adevăratul sens al cuvântului a cărui operă s-a păstrat este Sallustius Crispus, secolul I î.Hr., care, în două monografii, *De coniuratione Catilinae, Bellum Iugurthinum,* şi în *Historiae,* din păcate pierdută în afara unor fragmente, analizează decăderea vechilor virtuţi care statorniciseră imperiul Romei. O generaţie mai târziu, Titus Livius înalţă un imn măreţiei Romei, de la origini şi până în vremea lui Augustus; istoricul sacrifică însă spiritul critic în favoarea idealizărilor retorice. Cam în aceeaşi perioadă Trogus Pompeius redactează în latină prima istorie universală, din nefericire păstrată doar în rezumatele lui Iustinus, dominată de ideea deplasării centrului imperiului universal *(translatio imperii).* Din acest moment istoricii romani adoptă formula encomiastică (Velleius Paterculus) sau recurg la invective la adresa împăraţilor defuncţi.

Acestea sunt în linii generale direcţiile de dezvoltare ale istoriografiei antice până la apariţia operei lui Cornelius Tacitus, cel mai de seamă reprezentant roman al genului.

Viaţa lui Cornelius Tacitus

Dispunem, ca pentru majoritatea scriitorilor antici, de prea puţine date ale biografiei lui Tacit. Singurele elemente pe care le cunoaştem sunt cele pe care le aflăm în opera sa şi în câteva scrisori ale prietenului său Pliniu cel Tânăr. Restul este rezultatul deducţiilor ingenioase ale filologilor moderni. Numele său complet nu poate fi reconstituit, deoarece nu a intervenit nici un argument decisiv în favoarea prenumelui Caius, cum apare la Sidonius Apollinaris, *Ep.* 4, 14, 1 şi 4, 22, 2, sau Publius, consemnat de tradiţia manuscrisă *(Codex Mediceus*, I). Anul naşterii a fost, după conjecturile cele mai plauzibile, 55/56 d.Hr.[4] Plinius cel Bătrân menţionează în *Istoriile naturale*, 7, 76, un procurator de rang ecvestru al provinciei Belgica cu numele de Cornelius Tacitus, care ar putea fi tatăl istoricului. În acest caz, Tacit se va fi născut în regiunea renană, iar familia va fi fost originară dintr-o provincie occidentală, poate Gallia Narbonensis[5]. Din *Anale*, 11, 11, 1, aflăm că în anul 88, când Domiţian a celebrat jocurile seculare, Tacit era praetor; asta înseamnă că în 81/82 a fost probabil quaestor şi, după doi, trei ani, tribun al plebei sau edil. Ca praetor, făcea parte din colegiul XV viri şi a participat la organizarea jocurilor seculare. În anul 77, probabil, s-a căsătorit cu fiica lui Cn. Agricola[6]. După îndeplinirea preturii, a petrecut patru ani într-o provincie, fără să putem preciza în care anume. În a doua jumătate a anului 97, anul asasinării lui Domiţian şi al proclamării lui Nerva ca împărat, a îndeplinit funcţia de consul, funcţie pentru care fusese desemnat, după toate probabilităţile, de către Domiţian. Despre activitatea sa în timpul consulatului ştim doar că a rostit elogiul funebru al lui Verginius Rufus (Pliniu cel Tânăr, *Ep.*, 2, 1, 6). În anul 100 istoricul se afla la Roma, unde apare în calitate de acuzator împreună cu Pliniu cel Tânăr în procesul intentat lui Marius Priscus, fost proconsul al Africii în timpul domniei lui Nerva, acuzat de locuitorii provinciei pentru delapidare, proces care se încheie cu condamnarea împricinatului (Pliniu cel Tânăr, *Ep.*, 2, 11). Pare să fi lipsit de la Roma între 101 şi 104, poate numit guvernator al uneia dintre provinciile germanice[7]. În orice caz, în 104 Pliniu îi trimite o scrisoare (4, 13) în care îi comunică bucuria cu care a aflat revenirea istoricului, în deplină sănătate, în capitala imperiului: *saluum in urbem uenisse gaudeo*. Scrisorile lui Pliniu constituie un document important referitor la redactarea *Istoriilor* lui Tacit, dar asupra acestei chestiuni vom reveni mai târziu. În anul 108 Tacit apare alături de prietenul său Pliniu ca unul dintre beneficiarii testamentului lui Dasumius, testament păstrat pe o inscripţie *(C.I.L.*, VI, 10.229). După părerea lui Ronald Syme, Dasumius făcea parte din facţiunea, formată în special din provinciali, care a sprijinit ascensiunea lui Traian[8]. În anii 112/113 Tacit se afla în calitate de proconsul în provincia Asia, fapt atestat documentar de o inscripţie în limba greacă descoperită în 1877 la Mylassa şi publicată în 1890 (cf. Dittenberg, *Syll.*, 487). Moartea pare să-l fi surprins în timpul domniei lui Hadrian, în vreme ce redacta *Analele*, care se întrerup brusc, cu descrierea morţii lui Paetus Thrasea, fără să se poată decide dacă întreruperea se datorează pierderii ultimelor pagini ale manuscrisului sau dacă istoricul nu a mai apucat să-şi încheie opera.

Putem reconstitui pe baza scrisorilor lui Pliniu cel Tânăr câteva trăsături ale personalităţii lui Tacit. Ceva mai în vârstă decât Pliniu (acesta se născuse în 61), el s-a bucurat încă de timpuriu de o mare reputaţie literară: „eram doar un adolescent, când tu erai în plină glorie şi faimă, iar eu doream cu ardoare să calc pe urmele tale, să fiu şi să par «primul după tine, deşi la mare distanţă»" (7, 20)[9]; în jurul lui se aduna un cerc de literaţi pe care-i atrăgea talentul istoricului (4, 13); era un vânător pasionat şi nu pregeta să-l îndemne pe prietenul său să o „cultive atât pe Minerva, cât şi pe Diana" (1, 6; 9, 10); mânuia cu plăcere ironia, căci nu s-a sfiit să facă glume pe seama inapetenţei prietenului său pentru vânătoarea de mistreţi (1, 6); foarte sociabil, el intra în conversaţie cu necunoscuţi: „Cornelius Tacitus îmi povesteşte că la recentele jocuri de circ stătuse alături de un cavaler roman care, după o conversaţie variată şi erudită, l-a întrebat [...]" (9, 23). Căuta să se documenteze cât mai mult şi mai exact asupra evenimentelor pe care urma să le descrie în opera sa: el îi cere lui Pliniu amănunte despre moartea unchiului acestuia, Pliniu cel Bătrân, în timpul erupţiei Vezuviului din 24 august 79 (6, 16) şi revine cu o scrisoare în care îl roagă pe prietenul său să-i povestească propriile-i amintiri despre cataclism (6, 20). Convins de faptul că *Istoriile* lui Tacit vor dăinui peste veacuri, Pliniu îi trimite o scrisoare în care îi comunică atitudinea de ţinută morală pe care a adoptat-o într-o împrejurare care îi putea fi fatală în timpul domniei lui Domiţian, cu rugămintea expresă ca istoricul să menţioneze episodul în opera sa: „Am presimţirea, şi presimţirea nu mă înşeală, că istoriile tale vor fi o operă nepieritoare. Cu atât mai mult doresc (îţi mărturisesc cu candoare) să am şi eu un loc în ele" (7, 33). Dar, cum Tacit este adeptul respectării adevărului istoric, Pliniu se grăbeşte să adauge după descrierea episodului: „nu-ţi cer însă să exagerezi importanţa faptelor. Căci nici istoria nu trebuie să treacă de limitele adevărului, iar pentru faptele vrednice de cinstire, adevărul este suficient" *(ibid.)*. Istoricul era foarte dornic de discuţii literare teoretice şi, de aceea, Pliniu îi expune într-o scrisoare destul de lungă opiniile sale asupra dimensiunilor pe care se cuvine să le aibă un discurs (1, 20). Nu ştim ce răspuns va fi primit din partea lui Tacit, dar, judecând după stilul pe care acesta îl adoptă în scrierile istorice, el trebuie să fi fost adeptul conciziei. În orice caz, el se bucura de o autoritate de necontestat, şi Pliniu, pomenind moartea lui Verginius Rufus, spune: „discursul funebru a fost rostit de consulul Cornelius Tacitus, ceea ce a constituit o supremă încununare a fericirii de care a avut parte, căci Tacitus era cel mai de seamă panegirist" (2, 1); când Pliniu a pledat împreună cu Tacit în procesul lui Marius Priscus, el caracterizează în următorii termeni discursul istoricului: „A răspuns Cornelius Tacitus cu multă convingere şi σεμνῶς (solemn), nota distinctă a elocinţei sale" (2, 11). Cu toată reputaţia extraordinară de care se bucura, Tacit îşi trimite lucrările prietenilor săi literari cu rugămintea de a-i face cât mai multe observaţii critice (7, 20).

Nu cunoaştem amănunte despre felul în care şi-a petrecut existenţa în timpul domniei lui Domiţian. Dar din felul în care descrie el această epocă se vede că va fi străbătut-o, asemenea lui Siéyes în perioada teroarei din timpul revoluţiei franceze, în tăcere: „Am dat o dovadă extraordinară de răbdare; şi, pe cât generaţia veche a avut parte de o libertate neîngrădită, pe atât am avut noi de servitute, căci, din cauza anchetelor, ni s-a luat posibilitatea de a vorbi şi de a asculta. Ba chiar am fi pierdut însăşi memoria odată cu vocea, dacă ar fi fost în puterea noastră să uităm, pe cât ne-a fost să tăcem [...]. Timp de cincisprezece ani, un răstimp imens pentru o viaţă de om, mulţi au dispărut de moarte naturală, alţii din cauza cruzimii principelui şi puţini, ca să zicem aşa, suntem supravieţuitori, nu numai ai altora, ci şi proprii noştri supravieţuitori, căci, fiindu-ne smulşi atâţia ani din mijlocul vieţii, am ajuns de la tinereţe la senectute, de la bătrâneţe până aproape de sfârşitul vieţii, în tăcere" *(Vita Agricolae,* 2-3). Ori de câte ori caracterizează o persoană care în timpul domniei lui Nero sau a lui Domiţian nu se compromisese, Tacit nu omite să adauge că în asemenea vremuri anonimatul trece drept înţelepciune („cunoscând sub Nero spiritul vremurilor, când inerţia ţinea loc de înţelepciune" – *gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit – Vita Agricolae,* 6) şi simţim regretul istoricului de a se fi înscris şi el în cohorta de spectatori mulţi la cumplitele evenimente caracteristice domniei ultimului principe al dinastiei Flaviilor.

Opera lui Cornelius Tacitus

Prima scriere publicată de Tacit, probabil în anul 98, la scurtă vreme după înscăunarea lui Traian, este biografia socrului său Agricola. Scrierea are la bază discursul rostit de Tacit la funeraliile socrului său, decedat la începutul anului 93, discurs pe care l-a amplificat ulterior cu pasajele referitoare la domnia lui Domiţian şi cu excursurile istorice şi geografice despre Britannia. Cn. Iulius Agricola s-a născut la Forum Iuliense dintr-o familie care aparţinea aristocraţiei ecvestre. În timpul lui Nero a fost tribun militar în Britannia, sub comanda lui Suetonius Paulinus, apoi quaestor al provinciei Asia şi tribun al plebei. Galba l-a însărcinat cu depistarea bunurilor templelor spoliate de Nero. Războiul civil declanşat după moartea lui Galba i-a lovit familia, căci mama sa a căzut victimă incursiunilor de pradă ale flotei lui Otho în regiunea Intermilium din Liguria şi o mare parte a patrimoniului familiei a fost distrusă. S-a declarat imediat în favoarea lui Vespasian şi a primit din partea lui Mucianus misiunea de a readuce în subordine legiunea a XX-a, staţionată în Britannia, a cărei atitudine constituia un subiect de îngrijorare. După îndeplinirea acestei misiuni, a fost numit între senatorii patricieni de către Vespasian. În 74-76 este legatul Aquitaniei, iar în 78-84, guvernatorul Britanniei, timp în care s-a ilustrat prin acţiunea de romanizare a provinciei şi prin desăvârşirea cuceririi până la linia Forth-Clyde. Rechemat de Domiţian sub pretextul numirii sale ca guvernator al Siriei, el primeşte însemnele triumfale şi dreptul la statuie, dar îşi continuă existenţa în anonimat până în 93, când moare. Au circulat zvonuri că ar fi fost otrăvit din ordinul lui Domiţian.

Vita Agricolae are un caracter dublu, de biografie şi de micromonografie istorică şi geografică a Britanniei, şi, din acest motiv, filologii care au încercat să o încadreze unui gen precis au întâmpinat dificultăţi insurmontabile. Reţin atenţia condamnarea domniei lui Domiţian în termeni care au rămas un model peste veacuri, discursul lui Calgacus, conducătorul caledonienilor, care constituie cea mai violentă condamnare a expansionismului roman din întreaga literatură latină, şi finalul scrierii, unde supravieţuirea lui Agricola este dezvoltată în ample perioade oratorice, cu o sonoritate imposibil de redat în traducere.

A doua scriere în ordinea apariţiei, *Germania,* conform unei menţiuni cronologice din capitolul 37 în timpul celui de al doilea consulat al lui Traian, adică în anul 98, este o micromonografie geografică şi etnologică a spaţiului locuit de triburile germanice. După o scurtă prezentare a religiei, obiceiurilor, climei şi a geografiei teritoriului germanic, Tacit descrie fiecare trib în parte, începând cu germanii şi terminând cu suebii. Întreaga monografie geografico-etnografică este străbătută de consideraţii de mare actualitate politică în epocă, de pildă, sublinierea poziţiei inferioare în care sunt menţinuţi liberţii (25, 2), ceea ce avea rezonanţa unei antiteze faţă de sistemul instaurat de majoritatea împăraţilor romani de a acorda liberţilor poziţii privilegiate în administrarea imperiului; modul în care se comportă regii şi conducătorii triburilor germanice (7, 1) aminteşte de principiile de mult călcate în picioare ale principatului; elogierea dorinţei lor de libertate se afla în contrast evident cu servitutea în care ajunseseră să se complacă cetăţenii romani. Dar asupra tendinţelor politice ale monografiei vom reveni când vom discuta gândirea istorică şi politică a lui Tacit.

Considerat multă vreme a fi prima operă publicată de Tacit, *Dialogus de oratoribus* a retrogradat pe locul al treilea în ordine cronologică, după ultimele cercetări. Personajele dialogului – Aper, Messala şi Maternus – dezbat o problemă mult discutată în epocă, şi anume cauzele decăderii oratoriei la Roma. Conform opiniilor lui Tacit, cauzele sunt de ordin politic (principatul înăbuşise libertatea oratorilor) şi de ordin educativ şi psihologic (tinerii din şcoli nu mai sunt îndrumaţi către probleme înalte de filosofie şi politică şi îşi manifestă dezinteresul faţă de elocinţa adevărată). Decăderea oratoriei este efectul schimbării mentalităţii romane.

În primul deceniu al secolului al II-lea d.Hr. Tacit a redactat *Historiae*, a căror apariţie era aşteptată ca un eveniment literar (Pliniu cel Tânăr, 7, 33). Scrierea cuprindea perioada care se întinde de la al doilea consulat al lui Galba (1 ianuarie 69) până la asasinarea lui Domiţian (97). Au ajuns până la noi doar primele patru cărţi şi 26 de capitole din cartea a cincea. Textul se întrerupe brusc, cu explicaţiile batavului Civilis date generalului roman Petilius Cerialis despre războiul pe care-l pornise împotriva imperiului. Prima problemă care se impune atenţiei este numărul de cărţi pe care-l va fi cuprins *Historiae*. Hieronymus, în *Comm. ad Zach.*, 3, 14, afirmă că „Tacit a scris vieţile Caesarilor de la moartea lui Augustus şi până la moartea lui Domiţian în 30 de cărţi". Asta înseamnă că cele două opere majore *(Historiae* şi *Annales)* ale istoricului însumau 30 de cărţi. *Annales*, unde este înfăţişată perioada care se întinde de la moartea lui Augustus până la cea a lui Nero, se întrerup brusc, în mijlocul frazei, ca şi *Historiae*, cu descrierea morţii lui Paetus Thrasea în anul 66, cartea a XVI-a, capitolul 35. În stadiul actual al cercetării nu se poate decide dacă întreruperea bruscă se datorează unui accident în transmiterea manuscriselor sau dacă moartea l-a surprins pe autor mai înainte de a-şi fi încheiat lucrarea. Dacă Tacit îşi va fi încheiat scrierea, atunci ea trebuie să fi avut 18 cărţi, căci el ar fi relatat evenimente majore, de pildă vizita făcută la Roma de Tiridates, regele Armeniei, vizită descrisă pe larg de Cassius Dio, 63, 3, 4-5, şi pentru organizarea căreia Suetonius afirmă că Nero a cheltuit 800.000 de sesterţi *(Nero*, 30, 4), închiderea cu această ocazie a templului lui Ianus, semn că pe întreaga suprafaţă a imperiului domnea pacea, călătoria lui Nero în Grecia, cu toate implicaţiile ei, începutul lucrărilor de străpungere a Istmului de Corint, condamnarea la moarte a lui Corbulo, comandantul trupelor romane de pe frontul partic, a fraţilor Scribonius, comandanţii puternicelor legiuni de pe Rin, pregătirile lui Nero pentru campania de la nordul Mării Negre, izbucnirea revoltei din Iudeea, în fine, răscoala antineroniană a lui Vindex şi Galba şi moartea ultimului iulio-claudian. Nu avem nici un motiv să punem la îndoială afirmaţiile lui Hieronymus referitoare la cele 30 de cărţi. Dacă *Annales* vor fi avut 18, atunci pentru cei 30 de ani câţi cuprinde perioada descrisă în *Historiae* rămân 12 cărţi. Cercetătorii au ezitat să adopte această concluzie pentru motivul că primele patru cărţi se referă doar la evenimentele anilor 69-70 şi că, în consecinţă, pentru ceilalţi 28 de ani rămâne prea puţin spaţiu[10]. Dar despre această chestiune vom vorbi mai încolo.

Prima triadă a *Istoriilor* cuprinde războiul civil din 69, cartea a IV-a şi cele 26 de capitole păstrate din cartea a V-a, răscoala lui Civilis; apoi, probabil, urmau încheierea războiului cu batavii, cucerirea Ierusalimului de către Titus, închiderea templului lui Ianus, cenzura pe care au îndeplinit-o Vespasian şi Titus, adică evenimentele până în anul 73. Cartea a VI-a, procesul lui Helvidius Priscus, conjuraţia împotriva lui Vespasian, funeraliile sale şi caracterizarea acestui parvenit devenit împărat roman. Cartea a VII-a, scurta domnie a lui Titus, cu inaugurarea Coloseumului, erupţia Vezuviului, incendiul de la Roma, apariţia unui fals Nero în Asia Mică; a VIII-a, primii ani de domnie paşnică a lui Domiţian (81-85); a IX-a, următorii ani, din ce în ce mai sumbri, ai aceleiaşi domnii şi celebrarea jocurilor seculare în anul 88; proclamarea ca împărat a lui L. Antonius Saturninus la Mogontiacum, la 1 ianuarie 89, îi va fi dat prilejul lui Tacit să facă unele consideraţii asemănătoare cu cele pe care le-a făcut pentru anul 69 şi, împreună cu teroarea antisenatorială dezlănţuită de Domiţian, va fi constituit subiectul cărţii a X-a. În fine, ultimele cărţi cuprindeau, după toate aparenţele, campaniile germanice şi dacice ale lui Domiţian, precum şi răsturnarea sa în anul 96. *Istoriile* debutează cu asasinarea lui Galba în forul roman şi se încheie cu asasinarea lui Domiţian în palatul imperial.

Ultima scriere publicată de Tacit, *Annales,* are ca subiect avatarurile familiei iulio-claudiene. În capitolul introductiv al *Istoriilor* el anunţase: „Dacă viaţa îmi va permite, voi lăsa pentru bătrâneţe principatul divinului Nerva şi imperiul lui Traian, un subiect mai bogat şi mai puţin periculos datorită fericirii neaşteptate a unei epoci când este permis să gândeşti ceea ce vrei şi să exprimi ceea ce gândeşti" (1, 1, 6). Cu toate acestea, Tacit nu-şi ţine făgăduiala şi, în loc să descrie domnia lui Traian, el revine în trecut, derulând evenimentele de la moartea lui Augustus până la sinuciderea lui Nero. Ceva îl va fi deranjat pe istoric, din moment ce abandonează proiectul de a se ocupa de domnia celui considerat a fi fost *optimus princeps.* Dar asupra acestei probleme vom avea ocazia să revenim. Din *Anale,* scrise probabil în al doilea deceniu al secolului al II-lea, s-au păstrat primele patru cărţi, fragmente din a cincea şi a şasea (domnia lui Tiberius), cărţile 11-16 (sfârşitul domniei lui Claudius şi domnia lui Nero până în anul 66). *Analele* sunt considerate a fi, din punct de vedere stilistic, capodopera lui Tacit.

PROBLEMA IZVOARELOR ŞI A CREDIBILITĂŢII LUI TACIT

Istoricii antici nu precizează, asemenea celor moderni, sursele lor de informaţie decât rareori. În multe cazuri dezvoltările retorice şi absenţa spiritului critic deformează realitatea. Titus Livius transfigurează primele secole ale istoriei romane; dar, cel puţin pentru începuturile Romei, el îşi avertizează cititorii într-o frază care ni-l reaminteşte pe Neculce din prefaţa la *O samă de cuvinte,* că faptele petrecute înainte de întemeierea oraşului au fost transmise în chip legendar şi că el nici nu îndrăzneşte să creadă, dar nici să respingă tradiţia. Asta nu îl împiedică însă să treacă sub tăcere un eveniment important, cucerirea Romei de către regele etrusc Porsenna, pe care acribia cercetătorilor moderni a reuşit să o restabilească, în ciuda frumoaselor poveşti sub care Titus Livius învăluie faptul real[11].

În ceea ce-l priveşte pe Tacit, dispunem de o serie de informaţii care demonstrează seriozitatea cu care se documenta şi realitatea faptelor transmise. Mai întâi cele două scrisori ale lui Pliniu cel Tânăr, în care acesta îi povesteşte istoricului, la cererea expresă a acestuia, moartea lui Pliniu cel Bătrân şi propriile sale amintiri despre pustietoarea erupţie a Vezuviului, din anul 73, ceea ce înseamnă că istoricul, ori de câte ori avea posibilitatea, culegea informaţii de la martorii oculari ai evenimentelor. Apoi discursul împăratului Claudius, rostit în senatul roman, când a încercat să-i determine pe senatori să-i primească în rândurile lor pe fruntaşii Galliei. Discursul se păstrează într-o dublă redactare: cea a lui Tacit din *Anale,* 11, 24, şi un lung fragment al discursului autentic al împăratului descoperit pe două table de bronz la Lyon în anul 1528 *(I.L.S.,* 212). Compararea celor două texte este elocventă: fondul de idei este acelaşi, expresia total deosebită. Tacit redă discursul într-o formulă sintetică, intelectuală, care însă n-ar fi putut impresiona şi convinge un senat în bună măsură ostil proiectului lui Claudius, în timp ce discursul autentic trădează ezitările principelui în a-şi preciza gândurile şi chiar şi întreruperea provocată de un senator care-l apostrofează pe împărat să-şi dezvăluie fără ocolişuri intenţiile. În aceeaşi ordine de idei se cuvine a fi amintit papirusul Fouad 1, 8, referitor la proclamarea lui Vespasian ca împărat la Alexandria, care confirmă relatarea lui Tacit asupra aceluiaşi eveniment *(Hist.,* 2, 80). În consecinţă, nu avem nici un motiv să nu credem în realitatea faptelor descrise de Tacit.

În 1870 Theodore Mommsen a publicat articolul *Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus,* care a făcut epocă[12]. Analizând identitatea faptelor relatate, precum şi o serie de concordanţe stilistice între primele două cărţi ale *Istoriilor* lui Tacit şi biografiile lui Plutarh *Galba* şi *Otho,* ilustrul autor conchide că cei doi istorici sunt tributari unei surse comune, după opinia sa, Cluvius Rufus, fost crainic al lui Nero în timpul turneului elenic şi fost guvernator al Hispaniei, autorul unui volum de memorii. Mommsen îl considera pe Tacit complet dependent de sursa sa, cu excepţia discursurilor. Mai târziu, în *Anale,* operă de maturitate, el a prelucrat mult mai

liber izvoarele. Articolul lui Mommsen a declanşat ceea ce s-a numit teoria sursei unice. Mulţi cercetători se deosebesc de el doar prin faptul că ei identifică altă sursă: Ph. Fabia crede că ea este opera lui Pliniu cel Bătrân[13], E. Groag, cea a lui Fabius Rusticus[14], autor pe care şi Sir Ronald Syme îl ia în considerare. Sir Ronald Syme, deşi crede că discuţiile asupra izvoarelor lui Tacit au fost adesea fără sens, conchide că „ori Plutarh îl urmează pe Tacit, ori amândoi au o sursă comună". Sursa comună ar fi fost un analist anonim[15]. Dieter Flach reia în amănunt chestiunea şi este de părere că, în raport cu sursa sa, Tacit introduce doar un crescendo dramatic[16].

Dar, dacă sunt luate în consideraţie concordanţele dintre Plutarh şi Tacit, se cuvine a fi subliniate şi deosebirile. De pildă: printre candidaţii la succesiunea lui Galba Plutarh îl numeşte şi pe Dolabella; or, în *Istorii,* Dolabella nu este menţionat în acest context! Cum se explică atunci concordanţele? De la Flavius Iosephus aflăm că, în momentul când el îşi redacta *Bellum Iudaicum,* între anii 75-79, apăruseră numeroase scrieri greceşti şi latineşti despre războiul civil din 69[17]. Philostrat, în *Viaţa lui Apollonius,* spune că „tiranii de tragedie" (e vorba de Galba, Otho şi Vitellius) constituiau un subiect predilect pentru dezvoltările retorice"[18]. Asta înseamnă că până în anul 105, data prezumtivă a apariţiei primelor cărţi ale *Istoriilor,* fuseseră publicate numeroase lucrări referitoare la anul 69. Identitatea de fapte se explică prin aceea că multe din aceste lucrări au apărut la scurtă vreme după desfăşurarea evenimentelor. A. Michel atrage atenţia asupra faptului că printre personajele puse în scenă în *Dialogul despre oratori* se află şi foşti participanţi la războaiele civile: Iulius Secundus, fost secretar al lui Otho, şi Vipstanus Messala, participant la campania lui Vespasian împotriva lui Vitellius[19]. Aceasta dovedeşte că Tacit şi-a putut culege informaţii şi din anchete printre personajele care au jucat un rol în evenimentele din timpul războaielor civile. În *Agricola* el reproduce pe scurt, după povestirile făcute de socrul său, devastările produse de flota lui Otho şi misiunile pe care i le încredinţase Mucianus. În familie aceste evenimente trebuie să fi fost amintite adesea[19bis]. Nu ne putem imagina faptul că Tacit, care-i cerea informaţii prietenului său Pliniu cel Tânăr asupra unor evenimente al căror martor fusese, să nu fi consultat memoriile lui Vespasian, ale lui Cluvius Rufus, ale lui Vipstanus Messala, pe care de altminteri îl şi citează etc. Mai trebuie să ţinem seama şi de faptul că în acel an 69 Tacit trebuie să fi avut 14 ani şi va fi fost puternic impresionat de asasinarea lui Galba la Roma, de sinuciderea lui Otho după bătălia de la Bedriacum, de luptele de stradă purtate în capitala imperiului între flavieni şi vitelieni, de flăcările care au cuprins colina sacrosanctă a Capitoliului. Mai ales incendiul care a distrus templele divinităţilor naţionale romane de pe Capitoliu trebuie să fi lăsat urme adânci în conştiinţa unui tânăr crescut şi educat în credinţa eternităţii Romei. Mai târziu, când şi-a elaborat opera, el a cules informaţii şi de la actorii dramei, dar informaţiile culese s-au grefat pe fondul propriilor impresii: primul „izvor" al *Istoriilor* lui Tacit îl constituie amintirile sale[20].

Iată însă un exemplu care a scăpat acribiei exegeţilor şi care ne va lămuri mai bine asupra modului de lucru al istoricului roman. În timpul războiului dintre Vitellius şi Otho, armata celui din urmă, mai înainte de a intra în contact cu trupele inamice, devastează coasta ligură în special prin acţiunile flotei. În *Istorii,* 2, 12-13, întâlnim o descriere a acestui episod tragic de la începutul campaniei. Descrierea lui Tacit se referă mai ales la impactul psihologic al acestor operaţii militare asupra locuitorilor regiunii, care erau obişnuiţi de lungă vreme cu liniştea păcii. Armata lui Otho se comportă ca şi cum s-ar afla pe teritoriul inamic: „N-ai fi zis că ţinta atacului este Italia, locurile şi inima patriei: incendiau, prădau, devastau totul ca şi cum ar fi fost vorba de ţărmuri străine şi de oraşe duşmane, iar actele lor erau cu atât mai cumplite, cu cât regiunea nu era pregătită să facă faţă pericolului". Locuitorii nu erau în nici un fel pregătiţi pentru a face faţă acestei agresiuni neaşteptate: „Ogoarele erau pline de oameni şi de turme, casele deschise: stăpânii de domenii ieşeau în întâmpinarea armatei cu soţiile şi copii lor, în deplina siguranţă pe care le-o dăduse pacea, şi se trezeau brusc cuprinşi de nenorocirile războiului". Procuratorul Alpilor Maritimi, Marius Maturus, încearcă să organizeze o rezistenţă armată şi să alunge trupele othoniene din provincie mobilizând toţi bărbaţii capabili de a purta

arme. Tentativa se transformă într-un dezastru, căci oamenii de munte nu erau în nici un fel obişnuiţi cu mânuirea armelor: „Dar la prima ciocnire oamenii de munte au fost zdrobiţi şi dispersaţi, căci erau indivizi adunaţi la întâmplare, care nu ştiau să organizeze o tabără militară, să se supună unui comandant şi care nu considerau că victoria aduce glorie şi fuga dezonoare". Iritaţi de această reacţie, othonienii s-au îndreptat către municipiul Albintimilium în căutarea prăzii, căci victoria repurtată asupra trupelor lui Maturus nu le adusese mare beneficiu (oamenii de munte erau săraci, armele lor fără valoare şi nu puteau fi făcuţi prizonieri, căci erau agili şi buni cunoscători ai regiunii). Nu ştim cum se vor fi desfăşurat evenimentele la Albintimilium: Tacit nu descrie cucerirea oraşului. Un singur lucru mai este relatat de istoricul roman: exemplul extraordinar pe care l-a dat o femeie ligură. Aceasta îşi ascunsese fiul şi, cum soldaţii lui Otho îşi imaginau că împreună cu copilul ascunsese şi bani, o torturau şi o-ntrebau unde se află acesta; „ea, arătându-şi pântecul, a răspuns «aici se află» şi nici o ameninţare şi nici moartea nu au făcut-o să schimbe acest răspuns remarcabil" – *nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam uocis egregiae mutauit.*

În *Vita Agricolae*, 7, 1, Tacit rezumă într-o frază devastarea coastei ligure de către trupele lui Otho. Expunând începuturile carierei socrului său, el notează următoarele în ceea ce priveşte evenimentele care ne interesează: „În anul următor o nenorocire s-a abătut asupra sufletului şi familiei sale. Căci flota lui Otho, rătăcind după voie, în timp ce prăda furibund Intimilium (o parte a Liguriei), a ucis-o pe mama lui Agricola pe proprietăţile ei, a răpit proprietăţile şi mare parte a patrimoniului, care a fost chiar cauza asasinatului".

Povestirea care se întinde pe două capitole în *Istorii* se reduce la o singură frază în *Vita Agricolae* în care istoricul subliniază acţiunea anarhică a flotei lui Otho *(nam classis Othonis licenter uaga)*, devastarea Intimilium-ului (Albintimilium) şi, în plus, asasinarea mamei lui Agricola, Iulia Priscilla, şi distrugerea patrimoniului familiei. Astfel, în *Vita Agricolae* se află un fapt care lipseşte din *Istorii*, şi anume uciderea din cauza dorinţei de pradă a mamei viitorului cuceritor al Britanniei. Informaţia a fost furnizată cu siguranţă de către Agricola însuşi. În schimb, în *Istorii* este menţionat gestul remarcabil al femeii ligure, episod absent în *Vita*. Cum se explică diferenţele între cele două texte?

Povestirea asasinării femeii ligure se află la locul ei în *Istorii* datorită programului pe care şi l-a fixat istoricul: epoca pe care o descrie este cumplită, o epocă în care romanii n-au dat dovadă de prea multă forţă morală. Cu toate acestea ea nu este complet lipsită de exemple de conduită splendidă: *Non tamen adeo uirtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit (Historiae* 1, 3, 1). Şi, dacă nu găseşte asemenea exemple în cadrul evenimentelor pe care le descrie, Tacit apelează la atitudini din alte epoci pentru a putea frânge monotonia îngrozitoare provocată de suita interminabilă de crime: „Ori de câte ori subiectul sau momentul ne va impune să dăm exemple de atitudine cinstită sau să compensăm atitudini josnice, nu ni se va părea absurd să o facem" (3, 51, 2). Episodul asasinării anonimei femei ligure nu are nici o importanţă din punct de vedere istoric, prin contrast însă el sporeşte impresia odioasă produsă de faptele săvârşite de trupele plecate în campanie împotriva lui Vitellius şi demonstrează că *non tamen adeo uirtutum sterile saeculum.* În comparaţie cu acest episod uciderea mamei lui Agricola nu are nici valoarea unui eveniment istoric şi nici semnificaţie morală: este un asasinat între atâtea altele în timpul războaielor civile; moartea Iuliei Priscilla este din acest motiv absentă din *Istorii.* În schimb, ea a fost un eveniment în istoria familiei lui Agricola şi, de aceea, Tacit menţionează acest fapt în fraza din *Vita Agricolae* în care descrie dezastrele provocate în Liguria de flota lui Otho. Astfel Tacit cunoaşte mult mai multe fapte decât cele pe care le inserează în opera sa. El le selectează numai pe cele care corespund scopului fixat în funcţie de subiectul pe care-l abordează. Banalitate, se va spune, din punctul de vedere al unui istoric modern. Foarte adevărat, dar nu trebuie să credem că din acest punct de vedere marii istorici ai Antichităţii diferă de confraţii lor moderni.

Să examinăm argumentul care pare a avea cea mai mare greutate în ceea ce priveşte sursa unică, identitatea unor expresii utilizate de Plutarh şi de Tacit. Piesa cea mai importantă a dosarului se află în descrierea revoltei spontane a pretorienilor în timpul domniei lui Otho, revoltă care a fost pe punctul de a distruge ordinul senatorial: un mare număr de senatori erau invitaţi de împărat la un banchet; bănuind un complot al senatorilor împotriva lui Otho, pretorienii năvălesc în palat şi cer uciderea acestora. În acele momente, spun atât Tacit, cât şi Plutarh, Otho se temea el însuşi, dar şi inspira teamă: *cum timeret Otho, timebatur* (8, 81, 1); φοβούμενος [...] ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν αὐτὸς ἦν φοβερὸς ἐκεῖνος (Plut., *Galba*, 3, 8). Iată o dovadă irefutabilă, spun exegeţii, că Tacit şi Plutarh au avut o sursă comună. Dar, ceea ce n-au remarcat exegeţii, Tacit mai utilizează încă o dată formula într-un context care nu are nici o legătură cu Plutarh: în discursul pe care i-l atribuie lui Mucian, discurs prin care legatul Siriei încearcă să-l convingă pe Vespasian să se angajeze în bătălia pentru principat, citim: *satis clarus est apud timentem quisque timebatur* (2, 76, 3)! Tot sursă comună? Ce să mai vorbim de faptul că asemenea formule se întâlnesc destul de frecvent în literatura latină: de pildă, Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 20, 2: *metuens magis quam metuendus;* sau Cicero, *Rep.*, 2, 25, 45: *et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se uolebat.* Astfel similitudinea expresiilor nu poate fi invocată ca argument pentru sursa comună: expresiile menţionate se încadrează într-o schemă curentă în scrierile latine, iar coincidenţele dintre Tacit şi Plutarh se explică, după opinia mea, prin faptul că erau expresii sugestive pentru o anume situaţie, adevărate locuri comune care circulau din scriitor în scriitor.

De altminteri, în orice caz dependenţa lui Tacit faţă de o singură sursă, pe care ar reproduce-o în bună măsură, nu poate fi susţinută, deoarece, în acest caz, nu s-ar explica afirmaţia lui Pliniu cel Tânăr despre destinul etern al acestei opere, a cărei apariţie era considerată a fi evenimentul literar al epocii. În privinţa corespondenţelor stilistice, ele se explică, cum am arătat, ca fiind clişee care au circulat în epocă, vorbe celebre sau caracterizări pregnante preluate de majoritatea istoricilor.

GÂNDIREA POLITICĂ ŞI ISTORICĂ

Istoriile lui Tacit debutează cu anul celor patru împăraţi, an care a constituit prima criză majoră a principatului: o generaţie care cunoştea războaiele civile numai din povestiri şi din operele istoricilor asista neputincioasă la spectacolul insolit pentru ea al revenirii factorului militar în prim-planul luptelor politice. Evenimentele anului 69 au lăsat urme adânci în conştiinţa contemporanilor: pentru mulţi dintre ei ele aveau semnificaţia unei tragedii de mari proporţii, care a pus în pericol însăşi existenţa imperiului, în timp ce populaţia Romei asista la luptele de stradă de pe acoperişurile caselor transformate *ad hoc* în tribune, încurajând când pe unul, când pe altul dintre combatanţi, ca la un spectacol de circ[21]. Dar, pe cât de tragic se repercutează impactul unui moment de criză asupra contemporanilor, pe atât de interesant este un asemenea moment în perspectivă istorică, deoarece atunci ies la iveală forţe şi tendinţe politice aflate până în acel timp în penumbra desfăşurărilor; un sistem în echilibru este constituit din componente consacrate în timp, componente care se manifestă în instituţii aparent de nezdruncinat. Instituţiile şi funcţionarea lor armonioasă sunt expresia stabilităţii, dar organismele politice nu sunt statice: acumularea de forţe doar aparent neglijabile produce cu timpul tensiuni politice care declanşează în final o explozie de o intensitate direct proporţională cu forţele care au generat-o. Cum orice organism politic se află într-o dinamică permanentă, criza poate fi definită, din această perspectivă, drept izbucnirea violentă şi anarhică a unor forţe greu sesizabile atâta vreme cât se aflau în stare latentă. Faptul că momentele de criză atrag cu predilecţie atenţia istoricilor se explică şi prin aceea că asemenea momente oferă cercetătorilor posibilitatea de evaluare a ponderii reale a componentelor unei structuri politice

determinate precumpănitor până atunci de factorii echilibrului[22]. Antichitatea nu face excepţie nici în această privinţă: Tucidide, a cărui operă a fost continuată de Xenofon, scrie istoria războiului peloponeziac, cu alte cuvinte, criza care a zguduit lumea greacă în secolul al V-lea î.Hr. şi care a dus la destrămarea polisului[23]. Acelaşi proces determină şi analizele şi soluţiile utopice propuse de Platon în vederea alcătuirii unui stat ideal, indestructibil[24]. La Roma, Sallustius Crispus studiază conjuraţia lui Catilina; Asinius Pollio, a cărui operă s-a pierdut, descria evenimentele dintre anii 60-42, adică perioada de dezagregare a sistemului politic republican la Roma. Cicero, urmând exemplul lui Platon, încearcă să stabilească o formulă ideală de stat, pe care o găseşte în constituţia romană de până la perioada Gracchilor (sfârşitul secolului al II-lea î.Hr.); cum însă armonia iniţială a societăţii romane fusese definitiv distrusă, Cicero caută soluţii noi pentru salvgardarea tradiţiilor romane şi ajunge să prefigureze în *De republica* formula principatului augustan[25].

Primele trei cărţi ale *Istoriilor* constituie prezentarea războaielor civile din 69, cartea a patra şi o parte a cărţii a cincea, rebeliunea batavă a lui Civilis, adică un fenomen care s-a dezvoltat ca efect al crizei din 69. Spaţiul atât de mare pe care îl acordă Tacit evenimentelor petrecute într-un singur an i-a determinat pe unii cercetători să susţină că *Istoriile* nu puteau cuprinde numai 12 cărţi. Dar spaţiul pe care Tacit îl acordă acestui an este direct proporţional cu densitatea evenimentelor; pentru el timpul istoric este relativ şi, în consecinţă, spaţiul acordat naraţiunii se dilată sau se contractă în funcţie de densitatea şi de importanţa evenimentelor[26]. Istoricul insistă mai ales asupra acelor momente care în viziunea sa au valoarea unui simptom în evoluţia imperiului sau asupra unui fapt exemplar în domeniul atitudinilor morale. De aici deosebirile în privinţa numărului de ani cuprinşi în diferitele cărţi. În cartea I a *Analelor* (83 de capitole, 43 de pagini în ediţia Teubner stereotypa) sunt descrise faptele petrecute în doi ani (14 şi 15), în timp ce cartea a II-a (88 de capitole şi 41 de pagini) descrie faptele întâmplate în patru ani (16-19).

La începutul domniei lui Tiberius s-a produs însă un fapt asupra căruia Tacit stăruie şi care explică deosebirile între cele două cărţi în ceea ce priveşte numărul de ani cuprinşi: răscoalele legiunilor din Pannonia şi din Germania, cărora el le acordă 17 pagini (34 de capitole), adică mai mult de o treime a întregii cărţi pentru un eveniment care a durat aproximativ o lună. Disproporţia faţă de cele relatate în restul cărţii este evidentă. Pentru Tacit însă, cele două rebeliuni militare au, din punctul de vedere al semnificaţiei istorice, o importanţă mult mai mare decât celelalte evenimente petrecute în cei doi ani câţi cuprinde cartea I: pe de o parte, răscoalele legiunilor au însemnat o grea încercare la care a fost supus sistemul instaurat de Augustus în chiar momentul transmiterii puterii, pe de alta, ele au constituit prima tentativă a armatei după războaiele civile de a interveni activ în viaţa politică a imperiului. Prin insistenţa cu care stăruie asupra unor asemenea momente se deosebeşte Tacit de mulţi istorici antici: Cassius Dio, relatând aceleaşi fapte – răscoalele legiunilor –, le consacră numai patru pagini (ediţia Loeb), în timp ce discursul lui Tiberius la funeraliile lui Augustus se întinde pe 11 pagini. Ca şi la Titus Livius, la Cassius Dio dezvoltările retorice ocupă mai mult spaţiu decât prezentarea evenimentelor, indiferent de importanţa lor. Tacit descrie pe larg răscoala legiunilor, pentru că ea este o criză izbucnită chiar în clipa preluării puterii de către Tiberius după moartea lui Augustus. Şi, cum după sinuciderea lui Nero legiunile, propulsând propriii lor candidaţi spre tronul imperial, au declanşat trei războaie civile care au pus sub semnul întrebării însăşi coeziunea imperiului, Tacit acordă crizei din anul celor patru împăraţi un spaţiu direct proporţional cu importanţa evenimentelor, şi anume trei cărţi, cu un total de 149 de pagini, căci anul 69 este, cum se exprimă el în *Dialogul despre oratori,* spre deosebire de alţi ani, „acel îngrozitor de lung şi unic an" *(ille longus et unus annus)*[27]

În două rânduri, *Istorii,* 1, 4-11, şi *Anale,* 4, 5, Tacit alcătuieşte un tablou general al stării imperiului. Tabloul din *Anale* se limitează doar la forţele militare care asigură securitatea imperiului şi la regatele clientelare Romei, în timp ce în *Istorii* el este mult mai amplu şi are

drept componente Roma, armatele şi provinciile. El explică în următorii termeni necesitatea acestei panorame: „Dar, mai înainte de a scrie cele plănuite, mi se pare necesar să arăt care era situaţia la Roma, care starea de spirit a armatelor, care era atitudinea provinciilor, ce era sănătos pe întreg cuprinsul pământului, ce era viciat, spre a putea fi cunoscute nu numai schimbările şi deznodământul faptelor, care de cele mai multe ori sunt întâmplătoare, ci şi firul logic şi cauzele evenimentelor" *(sed etiam ratio causaeque noscantur – Istorii,* 1, 4 , 1). Aşadar, starea imperiului în momentul morţii lui Nero constituie premisa pe care Tacit o aşază la baza edificiului. Imperiul este privit în ansamblul său, chiar dacă destinele puterii se decideau încă tot la Roma. *Urbs* îşi păstrează primatul, căci rămâne în continuare centrul legitimităţii, dar presiunea exercitată de armate şi de provincii începe să se facă tot mai puternic simţită. Provinciile încetează a mai fi simpli sateliţi şi intră în scenă ca factori politici activi: cele trei provincii ale Galliei îi erau credincioase lui Galba, căci acesta acceptase propunerea lui Vindex, un gal senator roman şi guvernator al provinciei Gallia Lugdunensis, de a se pune în fruntea rebeliunii împotriva lui Nero şi acordase Galliei cetăţenia romană şi uşurase impozitele. Dar, subliniază istoricul, cetăţile galice aflate în vecinătatea armatei germanice nu s-au bucurat de aceeaşi consideraţie, ba chiar unora li se amputaseră teritoriile, astfel încât ele încurajau legiunile de la Rin la rebeliune împotriva lui Galba (1, 8, 3-4). Tacit este primul istoric al imperiului în ansamblu şi nu numai cel al Romei.

Zugrăvind starea de spirit care domnea în capitala imperiului la începutul anului 69, Tacit insistă asupra efectului produs de ştirea morţii lui Nero în rândul locuitorilor, dar, fapt ieşit din comun pentru antici, în funcţie de categoriile sociale: „Cu toate acestea, senatorii erau fericiţi şi s-au folosit pe dată de o libertate neîngrădită, lucru normal când principele era nou şi lipsea din capitală; fruntaşii ordinului ecvestru resimţeau aceeaşi bucurie ca şi senatorii; partea integră a poporului, legată de marile familii, clienţii şi liberţii celor condamnaţi şi ai celor exilaţi îşi recăpătau speranţele; plebea sordidă, obişnuită cu teatrul şi cu circul, de asemenea cei mai păcătoşi dintre sclavi sau cei care, după ce şi-au consumat bunurile proprii, se hrăneau pe seama ruşinii lui Nero erau trişti şi avizi de zvonuri" *(Istorii,* 1, 4, 3). Din prezentarea făcută rezultă că o parte însemnată a ordinului ecvestru şi *plebs sordida* erau adepţii sistemului de guvernare neronian. Intransigent faţă de evoluţia politică determinată de ultimul iulio-claudian, Tacit, în respectul adevărului, pe care-l postulează ca virtute supremă a istoricului[28], recunoaşte existenţa unor categorii largi ale populaţiei romane care sprijiniseră programul neronian. Aceste categorii vor juca un rol important în evoluţia evenimentelor şi vor constitui factori care vor determina ascensiunea lui Otho şi Vitellius.

În aceeaşi ordine de idei, cum factorul militar a fost cel care a determinat evoluţia evenimentelor, istoricul prezintă şi starea de spirit a armatelor. Acestea aveau să intre în concurenţă unele cu altele în încercarea de a-şi impune candidaţii pe tronul imperial. Mai întâi Tacit se ocupă de trupele cantonate la Roma: cohortele pretoriene regretau faptul că îşi călcaseră jurământul faţă de Nero şi erau iritate împotriva lui Galba, deoarece nu primiseră donativul promis în numele acestuia. În capitală se mai afla, în afară de cohortele pretoriene, un adevărat amalgam de trupe: marinari ai flotei de la Missenum cărora Nero le acordase statutul de legionari, dar care le fusese refuzat cu brutalitate de către Galba, trupe aduse din Germania, Britannia şi Illyricum, pe care Nero le concentrase pentru a înăbuşi răscoala lui Vindex. Acest amalgam neobişnuit de trupe la Roma constituia în ochii lui Tacit un factor de instabilitate care a jucat un rol decisiv în provocarea anarhiei ce a cuprins imperiul după moartea lui Nero: „oraşul era plin de o armată insolită [...]; o masă uriaşă, gata de răscoală, care, dacă nu manifesta o preferinţă evidentă pentru vreo persoană, era gata să se supună oricui lua iniţiativa" *(Istorii,* 1, 6, 4). Dintre armatele din provincii, legiunile germanice constituiau subiectul principal de îngrijorare, deoarece ele zdrobiseră rebeliunea antineroniană a lui Vindex, îl abandonaseră târziu pe Nero, erau iritate din cauza uciderii legatului Fonteius Capito şi se aflau într-o

periculoasă stare de agitaţie: „Armatele germanice, fapt extrem de grav când este vorba de asemenea forţe, erau în stare de agitaţie şi de iritare, pline de trufie datorită recentei lor victorii, dar şi înspăimântate, întrucât favorizaseră altă partidă" *(Istorii,* 1, 8, 5). Cu 55 de ani înainte, imediat după moartea lui Augustus, legiunile de la Rin au fost pe punctul de a declanşa o criză gravă, căci ele s-au revoltat şi i-au oferit imperiul lui Germanicus, comandantul lor suprem şi fiul adoptiv al lui Tiberius. Descriind acest episod la începutul *Analelor,* Tacit sugerează că el prefigurează evenimentele din 69, când aceleaşi legiuni s-au ridicat împotriva lui Galba, împăratul numit conform normelor constituţionale, şi l-au aşezat pe Vitellius pe tronul imperial. Dar, spre deosebire de Vitellius, Germanicus a refuzat categoric oferta legiunilor şi a reuşit să le readucă la subordonare, astfel încât războiul civil care părea iminent s-a rezumat la o încăierare în care soldaţii căutau să-i pedepsească pe autorii revoltei; cele câteva fraze pe care Tacit le dedică bătăliei izbucnite cu această ocazie par a fi un rezumat al războaielor din 69; aproape fiecare element al descrierii se află dezvoltat pe larg în *Istorii:* „Atunci, la semnalul dat, năvălesc în corturi, îi ucid pe cei care nu aveau nici cea mai mică bănuială, fără ca nimeni, cu excepţia complicilor, să ştie cum a început şi cum a sfârşit măcelul. Aspectul era cu totul diferit faţă de celelalte războaie civile, oricând s-au produs ele. Îşi dădeau lovituri nu într-o luptă, nu din tabere adverse, ci din aceleaşi paturi, unde în timpul zilei luaseră masa împreună şi dormiseră noaptea, coboară ca duşmani şi îşi dau lovituri. Peste tot strigăte, răni, sânge, iar motivul era de neînţeles. Întâmplarea le-a guvernat pe celelalte. Şi au căzut şi oameni de bună calitate, după ce, înţelegând despre ce era vorba, nelegiuiţii au pus şi ei mâna pe arme. Nici legatul, nici tribunul nu intervin pentru a-i calma: i s-a lăsat mulţimii întreaga libertate pentru a se răzbuna şi pentru a ajunge la saturaţie" *(Anale,* 1, 49, 1-5). Ca în atâtea momente din 69, instinctele se dezlănţuie, dar datorită atitudinii civice a lui Germanicus în anul 14 ele nu au avut efecte politice majore. Două elemente trebuie să se conjuge pentru declanşarea unui război civil: starea de agitaţie a legiunilor şi ambiţia unui general de a-şi asuma imperiul. Dacă Tacit extinde atât de mult prezentarea evenimentelor din anii 14 şi 69 el o face pentru a demonstra cât de periculoasă este pentru stabilitatea imperiului transformarea factorului militar în factor politic, fapt pe care Germanicus l-a evitat prin refuzul puterii, dar pe care Vitellius, acceptând oferta legiunilor, l-a încurajat. Subordonarea lui Germanicus faţă de factorul constituţional reprezintă unul dintre motivele pentru care Tacit îl idealizează, căci în ochii săi toate interesele particulare trebuie subordonate acelei *Res publica Romana.* Rebeliunea din anul 14 prefigurează războiul civil din 69, cum acesta din urmă prefigurează anarhia militară din timpul crizei secolului al III-lea. Primele trei cărţi ale *Istoriilor* au valoare de avertisment şi de presentiment al unor crize mult mai grave[29].

Ce a determinat în viziunea lui Tacit declanşarea crizei din anul 69? Mai întâi existenţa unei puternice facţiuni proneroniene la Roma: la început dezorientaţi, după sinuciderea împăratului, membrii acesteia se regrupează destul de repede şi redevin un factor politic activ. Senatul şi o parte a ordinului ecvestru s-au bucurat de răsturnarea lui Nero, dar şi aici istoricul introduce o nuanţă: el arată că, după primul moment de mare satisfacţie, un sentiment de nesiguranţă a cuprins imperiul în întregime: „Sfârşitul lui Nero, pe cât a fost primit cu entuziasm în primul moment al bucuriei generale, pe atât a provocat diferite stări sufleteşti, nu numai la Roma, senatorilor sau poporului sau armatei din capitală, ci şi tuturor legiunilor şi comandanţilor militari" *(Istorii,* 1, 4, 2). Nero însă nu a fost primul împărat răsturnat prin mijloace violente: Caligula a căzut şi el victimă unui complot, dar moartea lui nu a provocat sentimentul de incertitudine pe care Tacit îl constată după sinuciderea lui Nero. Ce fapt neobişnuit s-a produs cu această ocazie? Tacit arată că în aceste împrejurări s-a creat un precedent cu consecinţe deosebit de grave în sistemul constituţional, posibilitatea numirii pimcipelui şi în altă parte decât la Roma: „a fost divulgat secretul imperiului, şi anume că principele poate fi făcut şi în altă parte decât la Roma" *(posse principem alibi quam Romae fieri – Istorii,* 1, 4, 2). Indiferent

de interpretările care se dau crizei din 69, indiferent de prisma prin care sunt privite evenimentele, concluzia lui Tacit este definitivă şi trebuie aşezată la baza oricărei analize. Ascensiunea lui Galba pe tronul imperial însemnase în fapt încălcarea unui principiu fundamental, cel care rezerva senatului, deci Romei, dreptul de a-l alege pe principe; alegerea şi numirea principelui trebuie să aibă loc la Roma. Contravenind acestui principiu, Galba a fost proclamat împărat de trupele din Hispania. Nu este mai puţin adevărat că, după proclamare, el nu a acceptat decât modestul şi insolitul titlu de *Legatus senatus ac populi Romani* şi nu a preluat titulatura şi prerogativele imperiale decât în momentul când a primit ştirea că la Roma senatul şi cohortele pretoriene îl recunoscuseră principe. Cu toate acestea, el şi-a asumat puterea imperială mai înainte de a fi sosit la Roma. Chiar dacă prin atitudinea sa Galba a vrut să-şi manifeste hotărârea de a respecta sistemul instituit de Augustus, numirea lui *de facto* de către trupele din Hispania şi acceptarea numirii mai înainte de a fi sosit la Roma au însemnat crearea unui precedent a cărui gravitate nu a scăpat acuităţii lui Tacit. Prin acest act, constituţia principatului a fost în fapt încălcată, chiar dacă Galba s-a străduit prin atitudinea sa să salveze aparenţele.

Dar în acelaşi an 69 s-a mai dezvăluit încă un „secret al imperiului": imediat după victoria lui Vitellius asupra lui Otho a avut loc la Antiohia o consfătuire unde Mucianus, legatul Siriei, a încercat să-l convingă pe Vespasian să se angajeze în competiţie pentru tronul imperial. Printre alte argumente, Mucian l-a invocat şi pe următorul: „Vitellius constituie dovada pentru faptul că principele poate fi făcut de către armată în propriul ei interes" *(et posse ab exercitu principem fieri sibi, ipse Vitellius documento – Istorii,* 2, 76, 10). Prima parte a frazei *(et posse ab exercitu principem fieri sibi)* trebuie pusă în legătură cu formula din 1, 4, 2 – *posse principem alibi quam Romae fieri.* Cum am mai spus, Galba respectase în aparenţă pactul constituţional, căci aşteptase vestea recunoaşterii sale de către senat mai înainte de a prelua titlurile imperiale. Vitellius, în schimb, îndată ce a fost proclamat de către legiunile de la Rin, acceptă fără ezitare imperiul şi ia pe dată măsuri administrative. Aşadar Vitellius nu a acordat nici o atenţie sistemului de numire a împăratului: în mod teoretic senatului îi revenea dreptul învestirii în funcţia supremă în stat. Faptul era cu atât mai grav, cu cât Galba, împăratul împotriva căruia se revoltase, fusese recunoscut de senat. Tacit sesizează aşadar că în două etape succesive constituţia principatului a fost *de facto* modificată: ascensiunea lui Galba a constituit dovada că împăratul poate fi numit în altă parte decât la Roma, cea a lui Vitellius, că alegerea principelui poate fi opera armatei, fără aprobarea nici măcar formală a senatului.

Am spus mai înainte că Tacit extinde relatarea evenimentelor din 69, deoarece ele constituie, după părerea sa, un avertisment: anarhia militară poate duce la dezagregarea imperiului roman. Concomitent cu criza internă, imperiul s-a aflat şi sub ameninţarea barbarilor. În capitolele dedicate stării imperiului în *Istorii* accentul cade asupra faptului că, pe lângă luptele intestine, au avut loc războaie externe de multe ori simultane cu bătăliile interne. Aici surprindem alt principiu fundamental al gândirii politice taciteene, corelaţia dintre politica internă şi cea externă. Cum războiul civil a angrenat treptat toate legiunile imperiului, sistemul de apărare a frontierelor a slăbit şi a stimulat iniţiativele antiromane ale barbarilor[30]. Criza internă este cauza ofensivei batave conduse de Civilis, căci acesta „îşi pusese speranţele în nenorocirile noastre" *(Istorii,* 4, 13, 2); împrejurările erau favorabile acţiunii antiromane, deoarece, arată conducătorul batav, „niciodată situaţia imperiului roman nu a fost mai precară, iar în taberele de iarnă nu se află decât pradă şi bătrâni" *(Istorii,* 4, 14, 7); sentimentul civic al armatei romane se degradase în asemenea măsură în aceste împrejurări, încât trupele credincioase lui Vitellius preferau o servitute externă decât să-l accepte pe Vespasian ca împărat *(Istorii,* 4, 54, 3). Consecinţele în planul politicii externe ale războaielor civile sunt formulate de Tacit într-o frază sintetică plină de sensuri adânci: „Cum spiritele erau concentrate asupra războaielor civile, problemele externe nu mai preocupau pe nimeni" *(Conuersis ad ciuile*

bellum animis, externa sine cura habebantur – Istorii, 1, 79, 1). Luptele pentru tronul imperial stăpâneau în asemenea măsură atenţiile, încât nimeni nu se mai interesa de evenimentele externe, indiferent de seriozitatea lor. Ce repercusiuni grave putea avea o asemenea stare de spirit este lesne de înţeles. Tacit întrezăreşte un pericol major care în viitor va putea pune sub semnul întrebării însăşi existenţa imperiului, simultaneitatea acţiunilor antiromane ale barbarilor. În timpul luptelor dintre flavieni şi vitelieni dacii atacă provincia Moesia; ofensiva lor a putut fi oprită datorită deplasării în mare grabă a legiunii a şasea pe acest teatru de operaţii, deplasare posibilă deoarece Mucianus fusese informat de rezultatul bătăliei de la Cremona, unde vitelienii suferiseră o grea înfrângere. Rapida contraofensivă a legiunii a şasea pe frontul dunărean a avut în ochii lui Tacit o consecinţă de mare importanţă pentru imperiu, şi anume împiedicarea unor ofensive conjugate din partea germanilor şi a dacilor: „Dacii se pregăteau să atace taberele de iarnă ale legiunilor, dacă Mucianus, informat asupra victoriei de la Cremona, nu le-ar fi opus legiunea a şasea şi astfel a evitat o dublă ameninţare externă, şi anume atacul simultan din direcţii opuse al dacilor şi al germanilor (*si Dacus Germanusque diuersi irupissent*). Ne-a ajutat ca în atâtea rânduri destinul poporului roman, care el l-a adus acolo pe Mucianus şi trupele din Orient, cum şi faptul că între timp încheiaserăm socotelile din Cremona" *(Istorii,* 3, 46, 5-6). În lumina celor expuse, celebra şi mult discutata frază din monografia *Germania*, capitolul 33 („Mă rog zeilor să persiste şi să dureze printre neamuri, dacă nu dragostea faţă de noi, cel puţin ura între ele, deoarece, atunci când destinul apasă imperiul, soarta nu ne poate ajuta mai mult decât întreţinând discordia între duşmani"), nu poate fi interpretată decât ca o referire la ofensivele barbarilor în anii 69-70, când batavii proiectau întemeierea unui imperiu galic, dar au fost opriţi de încheierea războaielor civile şi de ezitările unor triburi de a se angaja în acţiunea antiromană[31]. Gândul stăruie: în timpul revoltei legiunilor de la Rin din anul 14 germanii erau pregătiţi să încalce graniţa, în cazul în care legiunile ar fi părăsit malurile fluviului: „Sporea teama şi faptul că duşmanul, cunoscând rebeliunea romanilor, era pregătit să atace, dacă malul ar fi fost părăsit" *(Anale,* 1, 36, 2). Cum triburile germanice dovedeau, dintre popoarele barbare, cel mai mare apetit ofensiv şi, în consecinţă, constituiau pericolul cel mai însemnat, Tacit redactează monografia *Germania* şi extinde exagerat episodul războiului declanşat de Civilis în *Istorii,* pentru a demonstra ameninţarea potenţială pe care o reprezintă popoarele de dincolo de Rin. Iar în *Anale* el idealizează figura lui Germanicus, care, după înăbuşirea rebeliunii legiunilor renane, pornise două campanii în spaţiul germanic, semn că el era adeptul reluării planului lui Augustus de transformare a teritoriului dintre Rin şi Elba în provincie romană.

TACIT ŞI ORIENTUL

În *Istorii,* 2, 6, 1, pomenind antecedentele înscrierii lui Vespasian în bătălia pentru putere, Tacit subliniază precedentul care avea să se producă în istoria principatului cu această ocazie, anume intrarea în joc a Orientului: „războiul civil, pe care atunci pentru prima dată Orientul îl pregătea după o lungă perioadă de pace" – *[ciuile bellum], quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat;* până atunci „puternicele armate de cetăţeni se ciocniseră în Italia sau Gallia, sprijinindu-se pe forţele Occidentului" – *namque olim ualidissima inter se ciuium arma in Italia Galliaue uiribus Occidentis coepta;* şi, continuă istoricul, „toţi cei pe care războiul civil i-a antrenat dincolo de mare au avut un sfârşit nefericit". La începutul *Istoriilor* (1, 2, 1), descriind starea imperiului, el afirmă: *prosperae in Oriente, aduersae in Occidente res.* Aşadar, în viziunea lui Tacit, în timpul principatului imperiul era constituit din două entităţi, Orientul şi Occidentul. Occidentul gravita în jurul Romei şi participa la civilizaţia romană; Orientul se afla în sfera de influenţă a culturii greceşti şi în antiteză cu zona de

mentalitate latină. Romanii sunt ostili Orientului şi socotesc că expansiunea în această regiune a avut consecinţe grave, deoarece Orientul este prin definiţie pervertitor (pentru amănunte, cf. capitolul *Occident roman şi Orient elenistic: o alternativă a Imperiului Roman,* în volumul nostru *Orient şi Occident în lumea greco-romană,* Bucureşti, 2000, Editura Enciclopedică). Urmând tradiţia romană, Tacit este un adversar categoric al Orientului. Ori de câte ori are prilejul el îşi manifestă dispreţul faţă de această zonă sau faţă de popoarele participând la o mentalitate antinomică faţă de cea cultivată pe malurile Tibrului: neamul egiptenilor este imprevizibil, superstiţios şi leneş: „o provincie [...] turbulentă, inconstantă datorită superstiţiei şi trândăviei, necunoscătoare a legilor noastre, necunoscătoare a magistraţilor noştri *(Istorii,* 1, 11, 1); egiptenii venerează animalele *(Istorii,* 5, 5, 4); ei sunt un neam supus superstiţiilor – *dedita superstitionibus gens (Istorii,* 4, 81, 1); ostilitatea istoricului faţă de superstiţii răzbate în repetate rânduri. Cum vom avea ocazia să vedem, Tacit nu crede în miracole, ci caută să găsească explicaţii de ordin raţionalist, atunci când aparent s-a produs o minune, de pildă vindecarea de către Vespasian a doi handicapaţi; or, Orientul este locul în care miracolele se află la ordinea zilei. Aceasta pe de o parte. Pe de alta, în ciuda apariţiei la Roma a unor tirani, cum au fost Caligula, Nero, Domiţian, romanii cultivau libertatea; ei nu acceptau servitutea şi reacţionau împotriva ei. În schimb, Orientul se complăcea în servitute: *seruirent Syria Asiaque et suetus regibus Oriens (Istorii,* 4, 17, 4). Superstiţii, inconstanţă, lipsa apetitului războinic, trândăvie, servitute, sistem politic monarhic, iată ce caracterizează Orientul în ochii unui Tacit. Împăraţii romani „răi" sunt cei care se lasă captaţi de mirajul oriental. De aceea istoricul ţine să sublinieze metamorfoza în bine a lui Vespasian, căci acesta, după o scurtă cochetare cu mentalitatea orientală, revine la tradiţiile consfinţite de Cetatea eternă. Tacit se situează astfel pe coordonatele spiritului roman, spirit incompatibil cu cel cultivat de forţele care s-au aflat alături de Marcus Antonius la Actium.

PATRIOTISMUL ROMAN AL LUI TACIT

Res publica Romana şi-a datorat măreţia credinţei nestrămutate a romanilor în eternitatea Romei, oraşul predestinat de zei să stăpânească lumea. Roma nu era numai metropolă, ci şi idee[32]. Bătălia dintre Marcus Antonius şi Augustus a fost, în alt plan, bătălia dintre Roma şi Alexandria, dintre valorile Occidentului roman şi cele ale Orientului elenistic. După victoria de la Actium, Augustus s-a grăbit să restabilească prestigiul capitalei imperiului. Împăraţii „răi" sunt cei care au vrut să-şi caute o reşedinţă în altă parte. Despre Iulius Caesar şi Caligula au circulat zvonuri întemeiate că ei ar fi vrut să aşeze capitala imperiului la Troia sau la Alexandria[33]. Cum paginile dedicate de Tacit sfârşitului lui Caligula n-au ajuns până la noi, nu putem şti atitudinea istoricului referitoare la aceste zvonuri. Aceeaşi situaţie şi despre planurile lui Nero de a se stabili definitiv în Egipt. În legătură cu Nero putem însă deduce că Tacit va fi insistat asupra acestui fapt din unele gânduri pe care le formulează. Mai întâi este vorba despre proiectul lui Nero din anul 64 de a vizita Grecia, proiect la care renunţă în ultima clipă. În zilele consecutive renunţării la călătorie Nero se comportă, conform relatării lui Tacit, în următorul chip: „El însuşi, pentru a acredita ideea că nu se simte nicăieri mai bine decât la Roma, dădea banchete în locuri publice şi utiliza oraşul ca şi cum ar fi fost casa sa" – *Ipse quo fidem adquireret nihil usquam perinde laetum sibi, publicis locis struere conuiuia totaque urbe quasi domo uti – (Anale,* 15, 37, 1). Dacă Tacit insistă asupra acestui fapt, înseamnă că existau suficiente motive care să alimenteze zvonurile preferinţei lui Nero pentru alte oraşe decât Roma. Scurtă vreme după aceea, izbucneşte cunoscutul incendiu al Romei din vremea lui Nero. Tacit nu se pronunţă asupra responsabilităţii lui Nero în declanşarea calamităţii, ci se limitează să reproducă numai zvonurile care circulaseră în epocă. În schimb, el enumeră

străvechile temple care au fost consumate de foc. Între acestea se afla şi templul Vestei, cu penaţii poporului roman *(Anale,* 15, 41, 1). Or, penaţii poporului roman fuseseră salvaţi din dezastrul de la Troia de către Aeneas; ei constituiau simbolul legitimităţii romane. Distrugerea lor însemna în plan simbolic distrugerea Romei. Subliniind faptul, Tacit sugerează voinţa neexprimată a lui Nero de a submina primatul Romei în cadrul imperiului, căci, cu multă vreme în urmă, Caecilius Metellus a salvat, în ciuda primejdiilor întâmpinate, statuile sacrosancte dintr-un incendiu pustiitor. Lăsându-le consumate de flăcări, Nero se situează la antipodul atitudinii adoptate de Caecilius Metellus şi în plan simbolic oraşul întemeiat de Romulus şi-a pierdut raţiunea de a fi.

În anul 69 s-a produs un eveniment care a lăsat urme adânci în conştiinţa contemporanilor. În timpul luptei dintre flavieni şi vitelieni de la Roma a luat foc colina Capitoliului, cu templul lui Iupiter Optimus Maximus. Faptul era fără precedent în istoria romană: „Această faptă criminală a fost după întemeierea Romei cea mai funestă şi cea mai ruşinoasă pentru statul poporului roman *(Id facinus post conditam urbem luctuosissimum foedissimumque rei publicae populi Romani accidit),* căci, într-un moment când nu exista nici un duşmam extern, când zeii, dacă moravurile noastre ar permite-o, ne erau favorabili, sediul lui Iupiter Optimus Maximus, construit în urma unui auspiciu şi pe care nici Porsenna, când i s-a predat oraşul, nici galii, când l-au cucerit, n-au putut să-l profaneze, a fost ars din temelii de nebunia principilor noştri. A mai ars şi altă dată Capitoliul în timp de războaie civile, dar de mâna criminală a unui particular; acum era asediat în văzul tuturor, incendiat în văzul tuturor; şi oare din ce motiv se recursese la arme? Care era preţul unei asemenea catastrofe?" *(Istorii,* 3, 72, 1-2). Se simte din aceste rânduri cât de tare îl indignează pe Tacit incendiul templului şi al colinei sacrosancte, eveniment cu care el a fost contemporan. Vestea incendiului s-a răspândit dincolo de graniţele Romei şi ale Italiei: în Gallia druizii ieşeau din păduri şi îi îndemnau pe autohtoni la revoltă antiromană, căci ei interpretau focul care a mistuit Capitoliul drept semnul divin al prăbuşirii iminente a imperiului: „Dar nimic nu i-a impresionat atât de mult precum incendiul Capitoliului, încât credeau că sfârşitul imperiului este aproape. E adevărat că odinioară Roma a fost cucerită de gali, dar, cum templul lui Iupiter a rămas neatins, forţa i-a rămas intactă: acum focul fatal este un semn al furiei cereşti prevestitor al faptului că stăpânirea lumii va reveni neamurilor de dincolo de Alpi" *(Istorii,* 4, 54, 4). Criza din 69 a ameninţat însăşi existenţa imperiului şi a pus sub semnul întrebării primatul Romei în cadrul lumii antice, căci zeii păreau a fi părăsit sediul lor, colina Capitoliului şi templul lui Iupiter Optimus Maximus. Destimul Romei este indisolubil legat de colina sacro-sanctă. Templul va fi reconstruit după victoria definitivă a lui Vespasian. Tacit descrie în amănunte începutul lucrărilor şi ritualul la care a luat parte poporul roman în întregime. Din păcate, paginile pe care le-a consacrat inaugurării templului n-au mai ajuns până la noi. Dar incendiul i s-a părut a fi un semn de prost augur, un avertisment că în cazul unor evenimente similare, mai grave, edificiul imperiului s-ar putea prăbuşi, căci el este indisolubil legat de măreţia şi de primatul Romei, ale cărei simboluri, colina Capitoliului, templele divinităţilor tradiţionale şi penaţii poporului roman, trebuie să rămână intacte, nealterate de evenimente şi de trecerea timpurilor.

Să examinăm un ultim text. La scurtă vreme după omorârea lui Galba se produce dintr-o eroare o revoltă a soldaţilor din cohortele pretoriene împotriva senatului, pe care-l bănuiau de intenţii asasine la adresa lui Otho. Cum ascensiunea acestuia fusese opera facţiunii neroniene, soldaţii credeau că vor putea cu uşurinţă să-l determine pe împărat să ordone masacrarea străvechiului ordin. Dar Otho, în perspectiva luptei cu Vitellius, căuta să-şi legitimeze puterea şi evoluase de pe platforma de guvernare neroniană spre o guvernare în respectul tradiţiei romane şi în armonie cu ordinul senatorial. În consecinţă, el îi salvează pe senatori şi le ţine pretorienilor un discurs în care face apologia Romei. Ce asigură perenitatea Romei, îşi pune el retoric întrebarea: „Credeţi cumva că acest splendid oraş constă numai din case, din acoperişuri,

din aglomerări de pietre? Aceste obiecte mute şi lipsite de suflet se prăbuşesc şi sunt refăcute zilnic: eternitatea imperiului, pacea pentru popoare, existenţa mea şi a voastră sunt garantate prin conservarea senatului" *(aeternitas rerum et pax gentium et mea cum uestra salus incolumitate senatus firmatur – Istorii* 1, 84, 4). Aşadar, senatul constituie centrul vital al imperiului. Legitimitatea puterii se află, deci, în mâinile acestei instituţii şi, de aceea, Otho poate privi cu încredere conflictul cu Vitellius: „Acele vorbe rostite împotriva senatului să nu ajungă la nici o altă armată. Pe Hercules, nici măcar acei germani pe care acum Vitellius îi porneşte împotriva noastră n-ar îndrăzni să condamne capul imperiului şi podoaba tuturor provinciilor. Oare vlăstarele Italiei şi tineretul roman să dorească sângele şi moartea ordinului senatorial prin a cărui splendoare şi glorie noi eclipsăm abjecţia şi obscuritatea partidei viteliene?" *(Istorii,* 1, 84, 3). De remarcat utilizarea termenului de *caput rerum* în discursul lui Otho pentru desemnarea senatului, termen care în *Anale,* 1, 47, 1, este denumirea dată capitalei imperiului, Roma. Aceasta înseamnă că, în viziunea lui Tacit, Roma şi senatul roman sunt cei doi termeni ai unei identităţi. Existenţa lui *Urbs* este indisolubil legată de cea a senatului şi invers. Gândirea este în linia idealurilor lui Cicero, căci şi pentru acesta Roma, senatul şi *res publica* sunt sinonime. În aceeaşi bună tradiţie ciceroniană, Tacit încheie discursul lui Otho cu următoarele cuvinte: „Acesta" – adică senatul – „a fost instituit de părintele şi întemeietorul oraşului nostru şi a existat permanent şi nemuritor din timpul regilor şi până în vremea principilor şi, precum l-am primit de la strămoşi, astfel să-l transmitem urmaşilor; căci din rândurile voastre se nasc senatorii şi din rândurile senatorilor, principii" *(Istorii,* 1, 84, 4). În momentul plecării în campanie, Otho mai ţine o cuvântare în faţa poporului, în care scoate în evidenţă majestatea Romei, consensul senatului şi al poporului faţă de el (Tacit reproduce numai ideile cardinale ale cuvântării): „Apoi a convocat adunarea poporului, unde a scos în evidenţă faptul că de partea sa se află majestatea Romei, consensul poporului şi al senatului" *(Istorii,* 1, 90, 2).

Roma şi senatul, acestea sunt după Tacit centrele vitale ale imperiului. Acest fapt explică strigătul de alarmă al istoricului, când constată că în 69 prezenţa la Roma nu mai este condiţia *sine qua non* pentru numirea principelui şi că armata îşi asumă această sarcină fără să mai consulte factorul constituţional, senatul Romei. Toate acestea îl conduc la presimţirea unor crize şi mai grave; dar acumularea de fapte din „acel îngrozitor de lung şi unic an" îl determină să conchidă că el a fost pentru statul roman *(res publica)* „aproape cel din urmă" *(rei publicae prope supremus).*

Patriotismul roman răzbate aproape la fiecare pagină. Roma este o idee, iar senatul, ipostaza ei politică. Eternitatea lui *Urbs,* rolul ei, pe care zeii l-au hotărât, de unificare a lumii, este unul dintre toposurile gândirii politice romane. „Ţi-am acordat un imperiu fără margini" *(Imperium sine fine dedi),* anunţa Iupiter în *Eneida* şi, câteva versuri mai departe, Vergiliu enunţă în versuri rămase clasice destinul exemplar al Romei: *Tu regere imperio populos Romane memento/Haec tibi erunt artes, pacisque imponere mores/parcere subiectos et debellare superbos!* În termeni similari se exprimă şi generalul roman Petilius Cerialis în discursul premonitor pe care Tacit i-l atribuie: „Dacă vor fi izgoniţi romanii, să ne ferească zeii de aşa ceva, ce altceva se va produce decât războaie ale tuturor neamurilor între ele? [...] În consecinţă, cinstiţi şi cultivaţi pacea şi Roma care ne asigură tuturor, atât învinşilor, cât şi învingătorilor, aceleaşi drepturi" *(Istorii,* 4, 74, 3-4). Pacea universală este garantată de existenţa Romei; misiunea încredinţată de zei a fost împlinită. Dar evenimentele dezlănţuite în anul 69 au zdruncinat edificiul, Roma a devenit ea însăşi teatru de război, primatul ei în cadrul imperiului a fost pus în discuţie. Chiar dacă Vespasian a pus capăt luptelor civile şi a restabilit prestigiul lui *Urbs,* Tacit presimte că asemenea crize vor putea reveni şi că stabilitatea imperiului va fi din nou pusă în discuţie. În fapt, anul 69 este o anticipaţie a crizei imperiului din cursul secolului al III-lea şi nu putem decât să regretăm că această criză care a durat un veac nu şi-a găsit în Antichitate un istoric pe măsura lui Tacit.

TACIT ŞI FORMULA PRINCIPATULUI

Augustus este întemeietorul principatului, deşi el pretinde a nu fi făcut altceva decât a fi restabilit constituţia republicană, fapt pe care îl subliniază în testamentul său politic, *Res gestae Divi Augusti*. El a refuzat categoric orice titulatură care amintea regalitatea, mulţumindu-se să preia magistraturi republicane, să beneficieze de puterea de tribun *(tribunicia potestas)* şi să guverneze în baza autorităţii de necontestat de care se bucura *(auctoritas)*. Singura problemă pe care n-a rezolvat-o a fost cea a succesiunii, „boala congenitală a imperiului", cum o numeşte Albertini[34], şi de aceea principiul dinastic a întâmpinat rezistenţă, până când s-a putut impune. Ficţiunea republicană şi-a continuat însă existenţa şi principii erau judecaţi în funcţie de ataşamentul lor faţă de magistraturile consacrate de vechea constituţie. Tacit nu se lasă înşelat de aparenţe. Pentru el principatul nu se deosebeşte prea mult de o monarhie: „astfel a fost schimbată constituţia", subliniază el, „şi statul roman nu este diferit de o monarhie" *(Anale,* 4, 33, 2); în altă parte el îi denumeşte pe împăraţi cu termenul de *regnantes,* ceea ce arată că el îi considera înzestraţi cu puteri regale[34bis]. El priveşte cu regret către forma veche de guvernare, a cărei caracteristică era libertatea politică şi de expresie, dar recunoaşte că timpurile s-au schimbat şi că sistemul republican devenise anacronic. Din păcate, nu au ajuns până la noi paginile în care descria momentele consecutive asasinării lui Caligula, când în senatul roman a avut loc ultima încercare de restabilire a constituţiei republicane, pentru a ne da seama de modul în care judeca el această încercare.

În *Anale,* 4, 33, Tacit prezintă într-o scurtă digresiune diferitele formule constituţionale tradiţionale în gândirea politică antică, democraţia, aristocraţia, monarhia şi constituţia mixtă, idealul lui Polibiu şi al lui Cicero, pe care însă o consideră utopică sau, în cel mai bun caz, neviabilă. Formula republicană romană se caracteriza prin dualismul popor-senat; Tacit o admiră, pentru că asigura o libertate totală cetăţenilor, dar nu o idealizează; căci ea degenerase în anarhie şi condusese la seria de războaie civile cărora doar Augustus putuse să le pună capăt. Situaţia devenise atât de confuză, încât pacea internă nu putea fi restabilită decât prin dominaţia exercitată de un singur individ: „Pentru restabilirea păcii a fost necesar ca întreaga putere să fie conferită unui singur om" *(Istorii,* 1, 1, 2); relatând adoptarea lui Piso de către Galba, Tacit îi atribuie bătrânului principe următoarele cuvinte: „Dacă imensul corp al imperiului ar putea să existe şi să se menţină în echilibru fără conducător, eram demn să fiu eu acela care restabileşte republica" *(Istorii,* 1, 16, 1)[35]. Aici necesitatea instaurării principatului este explicată prin dimensiunile pe care le căpătase imperiul roman, din care cauză formula republicană devenise anacronică; această corelaţie între extinderea în spaţiu şi introducerea monarhiei la Roma constituie una dintre explicaţiile asupra cărora s-a oprit şi exegeza modernă, în încercările făcute de a explica geneza principatului lui Augustus. În două rânduri istoricul se ocupă de evoluţia Romei, în care surprinde etape în direcţia constituţiei monarhice; în *Istorii,* 2, 38, după ce relatează zvonul conform căruia la Bedriacum armatele lui Otho şi ale lui Vitellius ar fi fost pe punctul să încheie o înţelegere pentru a pune capăt războiului civil, Tacit înlătură această ipoteză arătând că nu există nici un precedent în istoria romană care să justifice o asemenea ipoteză; în opinia sa, factorul decisiv în modificarea mentalităţii romane şi a constituţiei l-a jucat cucerirea, deoarece ea a declanşat între romani ambiţiile personale: „Străvechea şi congenitala dorinţă de putere a oamenilor a crescut şi a căpătat amploare odată cu dezvoltarea imensă a imperiului; căci, atâta vreme cât statul era mic, egalitatea era uşor de menţinut. Dar, când pământul a fost cucerit, când au fost distruse oraşele şi regatele care făceau concurenţă Romei, s-a creat premisa pentru a urmări în siguranţă puterea; atunci a izbucnit primul conflict între patricieni şi plebei. Când apăreau tribuni tulburenţi, când consuli

preaputernici, iar la Roma şi în for au avut loc primele tentative de războaie civile; apoi, C. Marius, aparţinând celor mai de jos straturi ale plebei, şi L. Sulla, cel mai crud dintre nobili, au transformat în putere personală libertatea frântă de puterea armelor. Le-a urmat Cn. Pompeius, un om mai disimulat, dar care nu valora mai mult, şi din acest moment bătălia nu s-a mai dat decât pentru principat". La începutul *Analelor* Tacit face un istoric sintetic al evoluţiei Romei în direcţia puterii personale; de data aceasta nu mai este vorba de implicaţiile cuceririi: „La început regii au stăpânit oraşul Roma; L. Brutus a instituit libertatea şi consulatul. Din timp în timp se recurgea la dictatură; puterea decemvirală nu a depăşit doi ani şi nici tribunii militari nu au avut lungă vreme autoritatea de consuli. Dominaţia lui Cinna şi a lui Sulla a fost scurtă; puterea lui Pompei şi a lui Crassus a trecut repede în mâinile lui Caesar, armatele lui Lepidus şi ale lui Antonius în ale lui Augustus, care a primit imperiul luând titlul de principe, deoarece toată lumea era obosită de războaiele civile" (1, 1, 1)[36]. Aşadar, seria neîntreruptă de războaie civile a determinat instaurarea puterii personale. Câteva rânduri mai departe Tacit atrage atenţia asupra faptului că provinciile sprijineau noul regim, deoarece guvernarea republicană se dovedise a fi abuzivă: „nici provinciile nu respingeau noua stare de lucruri, deoarece guvernarea senatului şi a poporului era prost văzută din cauza rivalităţilor între potentaţi şi a avariţiei magistraţilor, iar legile nu le erau de nici un ajutor, legi a căror acţiune era zădărnicită prin violenţă, corupţie şi bani" (*Anale*, 1, 2, 3). Asta înseamnă că şi în ochii lui Tacit principatul a avut o acţiune benefică asupra administrării provinciilor. Din acest punct de vedere, programul pe care şi-l propusese Iulius Caesar (liniştea Italiei, pacea provinciilor, salvarea imperiului – *quies Italiae, pax prouinciarum, salus imperii*)[37] a fost realizat de Augustus. Dar centralizarea şi permanentizarea puterii au condus la conflictul dintre împăraţi şi străvechiul ordin, la micşorarea importanţei, eventual chiar la suprimarea acestuia din urmă, fapt pe care Tacit nu îl putea accepta, căci, cum am văzut, măreţia Romei era indisolubil legată de existenţa senatului ca instituţie fundamentală în stat. De aici decurg rezervele de principiu ale istoricului faţă de principat. Timpurile se schimbaseră iremediabil şi, cum libertatea republicană nu mai putea fi restabilită, Galba, în discursul către Piso, pe care l-am mai pomenit, îl avertizează pe acesta: „nu ne aflăm în situaţia altor popoare guvernate de regi, unde familia domnitoare constituie stăpânii, iar ceilalţi sclavii, ci tu vei guverna asupra unor oameni care nu pot suporta nici o servitute totală şi nici o libertate fără margini" (*Istorii*, 1, 16, 9). Liniştea publică nu mai putea fi asigurată decât prin intermediul principatului. Pus în discuţie în senat, Eprius Marcellus, care în timpul domniei lui Nero exercitase delaţiunea, se apără cu argumente care par a fi acceptate cu regrete de către Tacit: „El, Epirus Marcellus, este conştient de epoca în care s-a născut şi de formula constituţională instituită de părinţii şi de bunicii generaţiei sale; el admiră vechea constituţie, dar se conformează celei prezente, doreşte din inimă împăraţi buni, dar îi acceptă pe toţi, oricum ar fi ei" (*Istorii*, 4, 8, 4). Respingând categoric anarhia caracteristică ultimului secol al republicii romane, Tacit acceptă formula principatului drept singura soluţie posibilă pentru salvgardarea Imperiului Roman.

Istoria principatului i se pare a fi o monotonă înşiruire de fapte mărunte. Epoca marilor războaie şi cuceriri, de succese extraordinare pe toate planurile, de mari conflicte interne, se încheiase odată cu bătălia de la Actium. Istoricii perioadei precedente, spune Tacit, avuseseră de relatat războaie importante, asedierea unor mari oraşe şi, în plan intern, luptele dintre patricieni şi plebei, ciocnirile dintre consuli şi tribuni, problemele agrare şi alte evenimente majore. Spre deosebire de aceştia, sarcina istoricilor principatului este ingrată. Dar, subliniază el, cu toate acestea efortul său nu este inutil, deoarece „fapte lipsite de importanţă la prima vedere au ca efect în perspectivă adesea mari răsturnări" (*Anale*, 4, 32, 4). Adică, acumularea de fapte aparent fără semnificaţie, simultane sau succedându-se la intervale foarte scurte, poate produce în final catastrofe pe care iniţial numai un analist experimentat şi înzestrat cu

intuiţie politică le poate prevedea; formulând concluzia, Tacit se referă la „fapte mărunte", similare celor petrecute în timpul domniei lui Galba, care au condus în cele din urmă la războaiele civile ale anului 69. Perioada pe care o descrie mai are şi o utilitate de pedagogie morală: „Prea puţini oameni", afirmă el, „au inteligenţa să discearnă binele de rău, lucrul util de cel vătămător, căci majoritatea se instruieşte din cele întâmplate altora" *(Anale,* 4, 33, 2).

Aici aflăm formulată o idee care va face carieră în literatura istoriografică: istoria concepută ca îndreptar de conduită şi de călăuză pentru a nu repeta greşelile săvârşite de alte generaţii. Dar aceasta este o eternă iluzie.

Faţă de istoricii din epoca republicană, cei din timpul imperiului mai au de înfruntat un pericol: urmaşii celor stigmatizaţi în operele istorice pentru atitudinea adoptată în timpul domniilor trecute vor privi cu neplăcere felul în care le sunt judecaţi strămoşii. Şi, după ce enunţă această realitate de care se va fi ciocnit, Tacit continuă cu o observaţie adâncă referitoare la permanenţa şi imuabilitatea firii omeneşti: „şi chiar dacă familiile înseşi se vor fi stins, vei găsi oameni care datorită similitudinilor moravurilor vor considera relatarea nelegiuirilor săvârşite de alţii drept un reproş adus lor înşişi" *(Anale,* 4, 33, 5). Există, aşadar, o solidaritate între oamenii cu caractere similare, care transcende epocile şi care explică resentimentele faţă de modul în care sunt descrise fapte de mult revolute. În acest context se situează un proces care a făcut mare vâlvă la Roma în timpul domniei lui Tiberius şi care a constituit doar precedentul pentru o practică normală în cursul primului secol. Cremutius Cordus publicase o carte despre războaiele civile în care îl lăudase pe Brutus şi îl numise pe Cassius ultimul dintre romani[38]. Faptul a fost imediat denunţat, iar autorul cărţii nevoit să se apere în senat în prezenţa împăratului. Cremutius Cordus, după ce arată că nu faptele, ci cuvintele sale sunt incriminate, invocă precedentul lui Augustus, care se dovedise atât de tolerant în domeniul artistic, încât rămăsese în relaţii de strânsă prietenie cu Titus Livius, în ciuda faptului că acesta fusese poreclit de împărat „pompeianul", pentru simpatia pe care o manifestase faţă de Cn. Pompeius în opera sa. Statuile lui Brutus şi ale lui Cassius nu au fost distruse în timpul aceleiaşi domnii, scrierile lui Afranius, Asinius Pollio, Messala Corvinus nu au fost interzise, deşi conţineau idei care contraveneau ideologiei oficiale. Întotdeauna, argumentează Cremutius Cordus, libertatea de a discuta despre personalităţi dispărute a fost neîngrădită. Argumentele aduse de Cremutius în timpul pledoariei nu au avut efectul scontat, istoricul a prevenit prin sinucidere condamnarea sa, iar opera a fost interzisă şi exemplarele descoperite, distruse. S-au găsit cu toate acestea oameni, subliniază Tacit, care să ascundă exemplare, astfel încât după schimbarea domniei a putut fi publicată o nouă ediţie, căci spiritul omenesc nu poate fi jugulat şi nici amintirea ştearsă: „Cu atât mai mult se cuvine să râdem de cei care în prostia lor îşi imaginează că puterea lor prezentă poate şterge amintirea pentru generaţia următoare" *(Anale,* 4, 35, 6), conchide Tacit. Principii primului secol nu au dat aceeaşi dovadă de toleranţă ca şi Augustus; Cremutius Cordus este numai primul condamnat pentru delictul de a fi crezut în dreptul scriitorului de a prezenta oameni şi fapte revolute conform propriilor sale păreri. Tacit a cunoscut personal modul în care Domiţian s-a dezlănţuit împotriva autorilor şi cărţilor unde se făcea elogiul lui Paetus Thrasea şi al lui Helvidius Priscus[39].

Principatul constituie în ochii lui Tacit singura formulă constituţională posibilă, datorită dimensiunilor pe care le dobândise imperiul şi din cauza alterării moravurilor romane. Principii evoluează însă spre puterea absolută, Caligula, Nero şi Domiţian încercând să introducă la Roma monarhia de tip oriental, să abandoneze tradiţia romană şi, eventual, să schimbe capitala imperiului. Pentru evitarea transformării principatului în tiranie, Tacit crede că puterea împăratului trebuie contrabalansată de senat, cu condiţia ca membrii acestuia să dea dovadă de personalitate şi să se opună măsurilor care contravin spiritului roman. Cum succesiunea în cadrul unei singure familii i se pare hazardată istoricului, soluţia alegerii succesorului în urma consultării factorului constituţional, cu alte cuvinte, o monarhie electivă, întruneşte sufragiile sale şi de aceea insistă asupra episodului adoptării lui Piso de către Galba.

TACIT ŞI TRAIAN

La începutul *Vieţii lui Agricola* Tacit afirmă că împăratul Nerva a reuşit să unească principatul şi libertatea, care până atunci fuseseră incompatibile, iar Traian a sporit mai mult fericirea acelor timpuri. În primul capitol din *Istorii* el anunţă: „Dacă viaţa îmi va permite, voi lăsa pentru bătrâneţe principatul divinului Nerva şi imperiul lui Traian, un subiect mai puţin periculos datorită fericirii neaşteptate a unei epoci când este permis să gândeşti orice vrei şi să exprimi ceea ce gândeşti". Adeziunea faţă de Traian este fără rezerve. Dar, după ce încheie *Istoriile*, Tacit nu îşi respectă promisiunea, ci în *Anale* relatează istoria perioadei iulio-claudiene. Despre Traian de data asta nici un cuvânt. În schimb, el se gândeşte să scrie o istorie a domniei lui Augustus *(Anale*, 3, 24, 3)[40]. Ceva trebuie să-l fi dezamăgit în atitudinea celui denumit *optimus princeps*.

În anul 98 Tacit publică monografia *Germania*. Cum am mai arătat, aceasta avea un sens foarte actual în epocă: Tacit voia să demonstreze pericolul potenţial pe care îl reprezintă popoarele germanice pentru imperiu şi, în consecinţă, necesitatea de a relua planul lui Augustus de transformare a regiunii dintre Rin şi Elba în provincie romană, proiect abandonat definitiv de Tiberiu[41]. În acest scop Tacit extinde episodul rebeliunii lui Civilis în *Istorii*, episod care-i serveşte drept argument pentru exemplificarea apetitului ofensiv şi expansionist al acestor triburi în momentul când imperiul era prins în vâltoarea războaielor civile[42]. În *Anale* el îl elogiază pe Germanicus pentru cele două campanii purtate dincolo de Rin şi subliniază faptul că acesta mai avea nevoie de o singură campanie[43] pentru realizarea unui proiect pe care Augustus nu îl abandonase niciodată, dar pe care Tiberius îl zădărniceşte definitiv trimiţându-l pe Germanicus cu misiuni speciale în Orient[44]. Tacit se dovedeşte a fi adeptul proiectului lui Augustus şi speră, probabil, că Traian, un militar de carieră, îl va pune în practică. Dar Traian îşi îndreaptă atenţia către regatul dacilor, fapt care nu era de natură să-i displacă lui Tacit, căci, pe de o parte, dacii întemeiaseră un regat puternic în timpul domniei lui Decebal şi, în consecinţă, puteau deveni un concurent pentru imperiu, iar, pe de altă parte, ofensiva împotriva germanilor nu avea cum să fie declanşată mai înainte de eliminarea unui pericol potenţial care putea izbucni la Dunăre. Dar, după încheierea campaniilor dacice, Traian se concentrează asupra frontului partic şi abandonează ideea unei ofensive dincolo de Rin. Or, niciodată în cercurile tradiţionaliste romane expansiunea în Orient nu a fost văzută cu ochi buni[45]. Augustus renunţase din acest motiv la politica ofensivă împotriva parţilor preconizată de Iulius Caesar şi de Marcus Antonius şi îşi concentrase forţele pentru desăvârşirea cuceririi în Occident[46]. Aşadar, politica externă practicată de Traian, expansiunea în Orient, trebuie să fi constituit unul dintre motivele decepţiei lui Tacit.

Pregătind campania împotriva parţilor, Traian se lasă din ce în ce mai fascinat de mitul lui Alexandru Macedon. El îl „fericea pe Alexandru", a vizitat Babilonul atras de amintirea macedoneanului, i-a oferit acestuia un sacrificiu chiar în casa unde murise[47]. Or, la Roma, în cercurile tradiţionaliste, Alexandru avea o proastă reputaţie: Lucan şi Seneca se lansează în adevărate pamflete la adresa sa. Tacit, în *Anale*, face o paralelă celebră între Alexandru şi Germanicus[48], subliniind în chip aparent paradoxal superioritatea indiscutabilă a generalului roman. În ochii romanilor Alexandru era prototipul monarhului autocrat oriental, formulă pe care ei o respingeau categoric. Fuziunea tuturor raselor într-un imperiu universal, pe care dorea să o realizeze macedoneanul, contravenea principiilor de guvernare ale imperiului preconizate de romani. Alexandru constituia un simbol de mare actualitate politică la Roma. Împăraţii „răi", Caligula, Nero, l-au luat drept model. Traian, prin încercarea de a deveni un nou Alexandru, se situează la antipodul idealurilor tradiţionaliştilor romani, cărora le aparţinea şi Tacit.

În memoria secolelor Traian a rămas cunoscut ca prototipul monarhului luminat şi tolerant, care a guvernat în armonie deplină cu senatul roman. De aici speranţele pe care şi le pusese Tacit la începuturile domniei. Totuşi, treptat, *optimus princeps* evoluează spre absolutism. Plinius cel Tânăr, numit guvernator al Bitiniei, i se adresează împăratului în scrisorile şi rapoartele pe care i le trimite cu titlul de *dominus*. Or, acelaşi Plinius, descriind tirania lui Domiţian, subliniază pretenţia absurdă a acestuia de a fi numit *dominus*[49]. Imperiul alunecă din ce în ce mai mult spre formula autocratismului, care se va impune în imperiul târziu. Şi alte fapte, asupra cărora nu mai insistăm, demonstrează cursul ireversibil pe care se angajase Traian. O asemenea evoluţie contravenea rolului pe care principele trebuia să-l joace în stat, conform viziunii lui Tacit.

PSIHOLOGIA MASELOR LA TACIT

Odi profanum uulgus et arceo, spusese Horaţiu, iar Tacit, fără să-l citeze, este în consens cu această formulă prin dispreţul pe care-l manifestă faţă de *plebs sordida*. Dar în zugrăvirea reacţiilor umane şi a evenimentelor din imperiu el este primul istoric roman care urmăreşte sistematic o problemă mult mai adâncă decât simpla constatare a imposibilităţii congenitale a lui *plebs sordida* de a discerne binele de rău, şi anume psihologia maselor. Pe drept cuvânt Viktor Pöschl susţine că Tacit îl anticipează pe Gustave Le Bon, adică pe autorul care prin cartea *Psychologie des Foules* a inaugurat o nouă ştiinţă referitoare la comportamentul uman[50]. În reacţiile pe care le urmăreşte istoricul latin nu se opreşte numai asupra straturilor inferioare ale societăţii romane, ci şi la senatori şi cavaleri, adică la vârfurile ierarhiei sociale. Cum puţini dintre aceştia din urmă au demonstrat capacitatea unei atitudini personale, ei se deosebesc de ceea ce Ortega y Gasset a numit „omul masă"[51]. Conceptul nu se găseşte la Tacit, dar el se subînţelege, deoarece prin acest concept se poate defini tipul uman caracteristic unei epoci când teama paralizase potenţele intelectuale şi morale, aşa cum o prezintă istoricul. După marile ciocniri care dominaseră scena politică romană în ultima perioadă a republicii, senatul se metamorfozează într-o masă amorfă, care îşi manifestă existenţa doar ratificând deciziile împăratului. Puţini sunt cei care îşi păstrează demnitatea morală, cum a fost Paetus Thrasea, în vremea domniei lui Nero. Transformaţi în masă, senatorii au alte reacţii decât cele pe care le-ar fi avut ca persoane individuale. Otho, despre care senatorii avuseseră o părere proastă atâta vreme cât fusese simplu particular, devine imediat după asasinarea lui Galba obiectul adulaţiei: cum au aflat senatorii despre proclamarea lui Otho de către pretorieni, s-au şi repezit într-o goană frenetică spre locul unde se afla noul împărat; „ai crede că este alt senat", exclamă indignat istoricul. Masele sunt comutabile, trecând cu uşurinţă de la o opinie la alta. După ascensiunea lui Otho, armata a cerut cu vehemenţă executarea lui Marius Celsus, deoarece îi fusese credincios lui Galba; Otho îl azvârle pe acesta în lanţuri pentru a da impresia că satisface cererea imperioasă a soldaţilor; a doua zi însă îl eliberează şi îl prezintă armatei, care îşi schimbase brusc sentimentele şi se bucura de salvarea sa.

Masele sunt instabile psihic, trecând cu uşurinţă de la speranţă la panică: senatul l-a urmat cu mare pompă pe Otho în momentul plecării acestuia din Roma în campania împotriva lui Vitellius; apoi a căzut în deznădejde paralizantă imediat după aflarea ştirii victoriei lui Vitellius de la Bedriacum; orice atitudine demnă dispăruse; mai târziu i-a decernat cu entuziasm lui Vitellius aceleaşi onoruri pe care i le decernase şi lui Galba, şi lui Otho. Orice ştire proastă produce în mase reacţii de panică, deoarece nimeni nu mai are capacitatea să verifice realitatea ştirii: senatorii aflaţi la Bonnonia întâlnesc, după bătălia de la Bedriacum, un libert al lui Nero, Coenus, care susţinea că legiunea a XIV-a sosise pe teatrul de operaţii şi că raportul de forţe se schimbase în favoarea învinşilor; senatorii se pregătiseră să-i întâmpine pe vitelieni; de aceea

cele aflate de la Coenus, o ştire falsă, i-au îngrozit; se temeau de reacţia soldaţilor lui Otho. Abia mesajul binevoitor al lui Fabius Valens i-a liniştit.

Masele sunt impresionabile şi de aceea apte să recepţioneze şi să se încreadă în zvonuri: imediat după ce Otho a fost dus în tabăra pretorienilor, s-a şi răspândit zvonul în anturajul lui Galba al uciderii sale (s-au găsit chiar indivizi care să afirme că au fost martorii evenimentului): „Abia a plecat Piso că s-a răspândit zvonul mai întâi vag şi nesigur al uciderii lui Otho în tabără militară; apoi, cum se întâmplă în marile imposturi, au apărut indivizi care au afirmat că erau de faţă şi că au văzut cu ochii lor faptul; zvonul a fost crezut atât de cei care se bucurau, cât şi de cei pe care-i lăsa indiferenţi. [...] Atunci nu numai poporul şi plebea stupidă au izbucnit în aplauze şi dovezi exagerate de simpatie, ci şi majoritatea cavalerilor şi a senatorilor care, imprudenţi după ce le-a pierit frica, au năvălit pe porţile frânte ale palatului şi i se arătau lui Galba plângându-se că li se luase posibilitatea să-l răzbune; toţi laşii care, cum au dovedit-o faptele, nu aveau pic de îndrăzneală în timpul pericolelor erau teribili în cuvinte, crunţi la vorbă; nimeni nu ştia nimic, dar toţi afirmau cu tărie" *(Historiae,* 1, 35, 1).

În momente de anarhie zvonurile au o mare forţă de impact asupra spiritelor; să nu uităm că, după opinia lui Tacit, Nero a fost răsturnat în urma unei campanii de zvonuri bine orchestrate în starea de incertitudine produsă de revolta lui Vindex, campanie care a condus la paralizarea forţelor care-i erau credincioase împăratului la Roma. Tacit atrage în repetate rânduri atenţia asupra efectului pe care-l provoacă zvonurile şi capacitatea lor de propagare rapidă. De aceea comentatorii moderni greşesc când consideră că Tacit denaturează grav desfăşurarea evenimentelor, deoarece ei iau drept realitate ceea ce istoricul relatează doar ca pe un zvon. De pildă, se consideră că afirmaţiile lui Tacit despre cele auzite la Roma la sfârşitul anului 69 referitor la evenimentele din Germania sunt o proiecţie în trecut a unor evenimente ulterioare. Este adevărat că descrierea conţine exagerări, dar Tacit nu prezintă starea reală de la Rin, ci modul în care s-a transmis aceasta în capitala imperiului; or, una dintre caracteristicile zvonului *(mos famae)* este exagerarea. Ceea ce-l interesează în special pe Tacit este starea de spirit provocată de zvonurile care circulau.

De altminteri, problema zvonurilor şi a efectului lor politic este o preocupare constantă a lui Tacit. *Rumor, fama, sermo* cu sensul de zvon sunt dintre cuvintele cele mai mult utilizate de către istoricul roman (cf. A. Gerber şi A. Gruf, *Lexicon Taciteum,* Leipzig, 1903: *fama,* două coloane şi jumătate, *rumor,* trei coloane şi jumătate, *sermo,* jumătate de coloană). Chiar şi numai frecvenţa acestor termeni arată câtă importanţă acordă Tacit acestui fenomen. În *Anale,* 3, 44, 1, el utilizează sintagma *mos famae* (spiritul zvonului), ceea ce demonstrează că în viziunea sa zvonurile au caracteristici specifice; trăsătura definitorie a lor este exagerarea: se porneşte de la un fapt real, în cazul pomenit o revoltă fără mare importanţă în Galia, ale cărui dimensiuni sunt amplificate exponenţial, fie spontan, fie cu intenţie: *At Romae non Treueros modo et Aeduos, sed quattuor et sexaginta Galliarum ciuitates desciuisse, adsumptos in societatem Germanos, dubias Hispanias, cuncta, ut* ***mos famae,*** *in maius credita.* Pentru a evita producerea unor zvonuri în legătură cu actul de rebeliune al armatelor germanice, la începutul anului 69 Galba comunică el însuşi evenimentele de la Rin, minimalizându-le; el spera ca autoritatea şi prestigiul imperial să dea credibilitate spuselor sale şi să poată bloca apariţia unor exagerări: *ac ne dissimulata seditio in maius crederetur, ultro adseuerat* [...] *(Historiae,* 1, 18, 2).

Zvonurile se nasc spontan sau sunt lansate cu intenţie. Oraşul Lugdunum rămăsese fidel memoriei lui Nero din recunoştinţă pentru binefaceri primite în trecut; de aici se lansau zvonuri răuvoitoare la adresa lui Galba; dar laboratorul cel mai important pentru fabricarea şi răspândirea zvonurilor împotriva principelui recunoscut de senat se afla în taberele militare: *infensa Lugdunensis colonia et pertinaci pro Nerone fide fecunda rumoribus; sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsa castris (Historiae,* 1, 51, 5). Astfel zvonurile erau utilizate

pentru slăbirea poziţiei lui Galba şi susţinerea lui Vitellius în competiţia pentru principat. Atunci când Galba s-a decis să rezolve criza care se prefigura prin alegerea unui succesor, fără însă să nominalizeze pe cineva, erau puse în circulaţie zvonuri „interesate" în sprijinul diferiţilor candidaţi, fie ei reali, fie ei imaginari: *multi stulta spe, prout quis amicus uel cliens, hunc uel illum ambitiosis rumoribus destinabant (Historiae,* 1, 12, 3). Dar eficacitatea politică cea mai spectaculoasă a zvonurilor s-a relevat, în opinia lui Tacitus, în răsturnarea lui Nero: ultimul iulio-claudian a fost eliminat în special în urma unei foarte abile campanii de zvonuri, şi nu printr-o acţiune în forţă: *Nero* ***nuntiis magis et rumoribus*** *quam armis depulsus (Historiae,* 1, 89, 2); cohortele pretoriene, trupele de securitate ale lui Nero, care îşi dovediseră în repetate rânduri fidelitatea faţă de împărat, căci ele erau legate prin jurământ de credinţă, au fost determinate prin înşelătorie să-l abandoneze pe ultimul iulio-claudian: *miles urbanus longo Caesarum sacramento imbutus et ad destituendum Neronem* ***arte magis et impulsu*** *quam suo ingenio traductus (Historiae,* 1, 5, 1). Aşadar, tehnica manipulării prin ştiri false era o practică utilizată în luptele politice de la Roma, ceea ce nu este de mirare; surprinderea fenomenului şi situarea lui între principalele elemente determinând modificări importante pe scena politică este prezentă pentru prima oară în gândirea politică europeană la Cornelius Tacitus. Important ni se pare a fi faptul că istoricul roman nu consideră zvonul ca fiind singurul factor în răsturnarea lui Nero, ci cel mai important: el utilizează în textele citate pentru a-şi preciza acest gând adverbul ***magis.*** Astfel Tacit insistă asupra mijloacelor politice, şi nu militare (acţiunea militară era imposibilă, cum vom arăta mai încolo) pe care le-au folosit cu inteligenţă adversarii lui Nero: senatul a dovedit că prestigiul şi tradiţia sa politică constituiau încă forţe puternice pe eşichierul politic din capitala imperiului.

Masele sunt apte să creadă în prodigii şi în miracole; orice fenomen natural este interpretat a fi un avertisment al zeilor; orice zvon despre apariţia unor monştri sau a unor fantome este imediat recepţionat şi amplificat. Tacit nu acceptă asemenea semne divine, dar el notează faptul, deoarece acesta atestă starea psihică în care se găsea capitala imperiului: „Pe deasupra, minuni povestite de diferite persoane terorizau şi mai mult populaţia: în vestibulul Capitoliului, se spunea, s-au rupt curelele atelajului pe care era aşezată statuia Victoriei; din altarul Iunonei a ieşit brusc o fantomă de dimensiuni mai mari decât cele ale unui om; statuia divinului Iulius de pe insula Tiberin s-a întors dinspre Occident spre Orient într-o zi senină şi calmă; un bou a vorbit în Etruria, s-au născut monştri şi s-au produs încă multe altele care în vremuri de ignoranţă erau luate în consideraţie chiar şi în timp de pace, dar despre care astăzi nu se mai aude decât în vremuri de panică" *(Historiae,* 1, 86). Revărsarea Tibrului, un fenomen natural, subliniază Tacit, este interpretată de opinia publică romană drept prevestirea unei catastrofe iminente.

Un fapt îngrijorător pe care-l înregistrează Tacit şi asupra căruia atrage atenţia în repetate rânduri este degradarea sentimentului civic la romani: evenimentele externe sunt recepţionate cu indiferenţă, forţele militare se dezlănţuie asupra concetăţenilor, de parcă ar fi duşmani eterni, luptele de stradă din timpul războaielor civile sunt privite de populaţia Romei de pe acoperişurile caselor, asemenea unui spectacol de circ, templele sunt profanate şi incendiate şi, culme a degradării, legiunile romane preferă servitutea externă decât să-l recunoască pe Vespasian ca împărat! Asemenea privelişti explică pesimismul lui Tacit; rareori el poate constata momente înălţătoare: unul dintre acestea îl constituie descrierea ritualului pentru începerea lucrărilor de reconstrucţie a templului lui Iupiter Optimus Maximus, incendiat în timpul luptelor dintre flavieni şi vitelieni pe colina Capitoliului. Din păcate, nu a ajuns până la noi descrierea inaugurării templului de către Titus.

Reacţiile psihice îl obsedează; concluziile asupra comportamentului uman, fie comportamentul persoanelor individuale, fie cel al colectivităţilor, sunt pesimiste. După Viktor Pöschl, fenomenologia comportării politice şi a implicaţiilor sale psihologice şi demonice constituie contribuţia esenţială a lui Tacit[52]. Toate descrierile, caracterizările şi concluziile sale sunt

exprimate în formule lapidare, într-un stil sintetic, cu mare forţă de impact asupra cititorului, stil foarte greu de reprodus în traducere şi rămas proverbial până în ziua de azi.

POSTERITATEA LUI TACIT

Plinius cel Tânăr prevestise operei prietenului său un destin nemuritor. Pentru viitorul imediat, care a durat câteva secole, prevestirea nu s-a adeverit. Singurul autor latin la care se observă o influenţă a lui Tacit este tocmai prietenul său[53]. După moartea istoricului, opera a intrat într-un con de umbră: imperiul se afla la apogeul său în timpul dinastiei antoninilor şi până după moartea lui Marcus Aurelius nu s-au mai înregistrat ciocniri semnificative între împăraţi şi senat; vechile pasiuni care dominaseră scena politică romană în vremea dinastiei iulio-claudiene şi a lui Domiţian n-au mai fost de actualitate. Dintre autorii de la sfârşitul secolului al II-lea care au ajuns până la noi, doar Tertulian îl citează, dar numai pentru a combate spusele lui Tacit referitoare la creştini şi evrei[54]. Întâmplarea a făcut ca în anul 257 să fie ales împărat, prin consensul realizat între senat şi armată, M. Claudius Tacitus, un senator bătrân, foarte bogat. Conform celor relatate de autorul *Historiei Auguste*, el era convins că se înrudea cu istoricul şi a dispus reeditarea operei sale (*SHA*, Flav. Vop., *Tac.*, 10, 3). Aşadar, unui simplu accident istoric i-am datora transmiterea până la noi a operei unuia dintre cei mai importanţi autori ai literaturii latine! Oricum ar sta însă lucrurile, este un fapt cert că numele lui Tacit era îndeajuns de cunoscut în secolul al III-lea, căci altfel nu avea de ce un împărat să-şi facă un titlu de glorie din înrudirea cu el. De altminteri, Tacit este menţionat în două rânduri în *Historia Augusta*, alături de alţi istorici, în următoarea ordine, care pare a fi preferenţială: Sallustius, Titus Livius, Tacitus, Trogus Pompeius (*SHA*, Flav. Vop., *Aurel.*, 2, 1; *Prob.*, 2, 7). În Antichitatea târzie, opera lui Tacit este citată doar de Sulpicius Severus, Sidonius Apollinaris, Orosius, Cassiodor şi Iordanes; Ausonius versifică în două rânduri formule taciteene. Ammianus Marcellinus îi continuă opera, reluând istoria romană de acolo de unde o lăsase Tacit, adică de la moartea lui Domiţian; nu s-a putut dovedi peremptoriu o influenţă majoră a lui Tacit asupra continuatorului său. În secolele al VI-lea - al VIII-lea, numele lui Tacit dispare din atenţia eruditilor medievali. Apoi, în secolul al IX-lea, Rudolf von Fulda cunoaşte cel puţin primele două cărţi ale *Analelor* şi *Germania*, pe care le citează în *Translatio S. Alexandri* şi în *Analele de la Fulda*[55]. De altminteri, Fulda este singurul loc despre care ştim că adăpostea un *codex taciteus*. Manuscrisul Mediceus II, astăzi în biblioteca Laurentiana din Florenţa, în posesia căruia a intrat Boccacio, datează din secolul al XI-lea şi a aparţinut mănăstirii Monte Cassino; în 1427 Poggio Bracciolini achiziţionează manuscrisul de la Hersfeld (în realitate, el provenea de la Fulda), care conţine scrierile minore ale lui Tacit. Prima receptare a lui Tacit se produce în 1404, când Leonardi Bruni Aretino citează din memorie în *Laudatio Florentinae urbis* începutul *Istoriilor*. În 1458 Aenea Silvio Piccolomini, într-o scrisoare adresată cancelarului Mainzului, Martin Mayr, compară Germania contemporană cu cea descrisă de Tacit. În Franţa, în 1576, Blaise de Vigenère traduce discursul lui Petilius Cerialis din *Historiae*, 4, 73. Citatele şi parafrazele se înmulţesc, dar Tacit este întotdeauna aşezat în urma lui Titus Livius şi Sallustius. La sfârşitul secolului al XVI-lea începe să se producă o schimbare, mai întâi lentă, apoi din ce în ce mai rapidă, în favoarea lui Tacit[56]. Un rol important în această evoluţie l-a jucat suita de ediţii comentate a lui Justus Lipsius, apărută între 1574 şi 1607. Montaigne este primul admirator entuziast al lui Tacit: „Je viens de courre d'un fil l'histoire de Tacitus. Je ne sache point d'auteur qui mêle à un registre public tant de considération des moeurs et inclinations particulières. [...] Cette forme d'histoire est de beaucoup la plus utile. [...] C'est plutôt un jugement que déduction d'histoire; il y a plus de preceptes que de contes. Ce n'est pas un livre à lire, c'est un livre à étudier et apprendre. [...] Il plaide toujours par raisons solides et vigoureuses, d'une façon pointue et subtile, suivant le style

affecté du siècle. [...] Son service est plus propre à un état trouble et malade, comme est le nôtre présent: vous diriez souvent qu'il nous peint et qu'il nous pince". La Rochefoucauld, în *Reflexions ou sentences et maximes morales,* traduce şi adaptează unele sentinţe taciteene; Maxima 25 – „Il faut de plus grandes vertus pour soutenir la bonne fortune que la mauvaise" – este o adaptare a avertismentului pe care Galba i-l dă lui Piso în momentul adopţiunii, *secundae res acrioribus stimulis animos explorant, quia miseriae tolerantur, felicitate corrupimur* (1, 16); Maxima 114 – „il est plus facile de paraître digne des emplois qu'on n'a pas que de ceux qu'on exerce" – reproduce caracterizarea pe care Tacit i-o face lui Galba: *maior priuato uisus, dum priuatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset* (1, 49, 4).

Moraliştii francezi, pesimişti în ceea ce priveşte natura umană, îşi găsesc în istoricul antic un precursor genial. În secolul al XVIII-lea, perioada prerevoluţionară din Franţa, prestigiul lui Tacit creşte vertiginos prin scrierile lui Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau, D'Alembert; apoi, în timpul revoluţiei, el este autorul antic la ordinea zilei: Mirabeau îl citează abundent în discursurile sale răsunătoare, iar Camille Desmoulins, în trei numere consecutive ale ziarului *Vieux Cordelier* (al treilea număr a fost ars la clubul iacobinilor), descrie, în timpul Terorii, teroarea care domnea la Roma în vremea domniei lui Tiberius şi a lui Nero. Dar şi Robespierre îl citează pe Tacit când afirmă în discursul ţinut în faţa Convenţiei la 31 martie 1794 „quiconque tremble est coupable", ceea ce este traducerea sentenţei prin care descrie Tacit atmosfera de la Roma în vremea atotputerniciei lui Seianus, prefectul pretoriului al lui Tiberius: *id ipsum pauentes quod timuissent (Anale,* 4, 70). Tot în timpul terorii revoluţiei franceze, Madame Roland îl descoperă pe Tacit în închisoarea de la Sainte Pélagie, unde era deţinută; cu o lună înainte de a fi dusă la ghilotină, ea notează: „J'ai pris pour Tacite une sorte de passion; je le relis pour la quatrième fois de ma vie, avec un goût tout nouveau. Je le saurai par coeur". Şi, reflectând asupra epocii, conchide: „On croit être au temps de Tibère; c'est également le règne des délateurs". În schimb, Napoleon era exasperat de pesimismul lui Tacit, pe care-l reducea la rolul unui pamfletar; el a fost pur şi simplu „le detracteur des empereurs"; „Sire! Esprit de corps...", i-ar fi replicat diplomatul francez Cacault. Faima lui Tacit nu mai putea fi oprită; lăsând de o parte studiile erudite, din ce în ce mai numeroase, el este autorul cel mai des citat şi utilizat dintre istoricii romani, astfel încât H. Bardon crede că epoca noastră ar putea fi definită din acest punct de vedere drept *aetas Tacitea.*

În cultura română opera lui Tacit pătrunde târziu (Miron Costin, Cantemir), deoarece nu au ajuns până la noi paginile dedicate războaielor daco-romane; or, lungă vreme referirile la literatura antică s-au făcut mai ales prin prisma istoriei naţionale. Prima traducere însoţită de textul latin a fost publicată de profesorul Gavrilă I. Munteanu, la Braşov, în 1858, *Viaţa lui C I Agricola. Traducţiune asociată de testul latin, de o notiţă asupra lui Tacit şi note*[57] Îi urmează în 1864, la Sibiu, *Germania sau situaţiunea, datinile şi poporul ei. Traducţiune asociată de testul latin şi oarecare note.* În sfârşit, în 1871, postum, sub îngrijirea lui Bariţ, apare la Sibiu traducerea integrală a operei lui Tacit, traducere făcută tot de Gavrilă I. Munteanu. „Traducţiunea făcută de rep. nostru coleg G. I. Munteanu", scrie Bariţ în *Către Lectori,* „considerată ca prima traducţiune în limba noastră românească a celui mai greu autor latin din câţi au scris în proză, este atât de bună pre cât se poate aştepta ca să fie în stadiul culturii în care se află limba noastră". Traducerea, făcând abstracţie de limba greoaie, este într-adevăr excelentă. Pentru exemplificare oferim cititorilor caracterizarea lui Galba: „Acesta fine avu Serviu Galba în etate de sieptedieci şi trei de ani, după ce au trăit în pace sub cinci imperaţi, mai ferice sub domnia străină decât supt a sa. Veche era nobilitatea casei sale, mare averea sa; însuşi de inteligenţia mediocre, mai mult fora vitia decât virtuos, nice nepăsătoriu de renumire, nice laudărosu; nepoftitoriu la averea altuia, iconomu cu a sa era avaru cu banii statului. Către amici şi iertaţi cându da preste buni de o indulgenţia ce nu încape imputare; dacă erau rei, lăsătoriu până la culpă. Dar lustrului originei sale, periclulu timpului servia de pretestu ca

ceea ce era apatia să se numească înţielepciune. În floarea etatii sale se bucura de renumire militaresca în tabera germanică. Ca proconsul administra Africa cu cumpătare, şi mai în etate Spania cu aceiaşi iubire de dreptate. Cât a fost privat, părea mai mare decât un privat şi, dupre opinia publică, demn de împeriţia, dacă n-ar fi împerăţit".

Traducerea lui Gavrilă I. Munteanu nu s-a bucurat de prea mult răsunet în cultura română; ea a fost uitată, fiind pusă în umbră de traducerile ulterioare. Dar iată o mică surpriză: în revista *The Classical Quarterly,* 62, 1968, 18, 2, pp. 382-383, filologul englez G. M. Lee scrie o notă intitulată *Tacitus, Germania,* 36, 1, unde discută următoarea frază: *ubi manu agitur, modestia ac probitas nomine superioris sunt.*

Filologul englez comentează astfel textul: „it is usual to read nomina (Puteolanus), with which three interpretations are possible: 1. The stronger arrogates to himself the titles or moderation and justice. So in the excellent Rumanian translation of 1871 by Gavrilu I. Munteanu: Când are să decidă pumnul, celui mai tare i se atribuie titlu de moderatu şi de onestu!" Fără comentarii!

Notele care însoţesc traducerea lui Gavrilă I. Munteanu sunt puţin numeroase, dar denotă o bună cunoaştere a discuţiilor critice din secolul al XIX-lea despre textul lui Tacit.

Scriitorul român asupra căruia Tacit a exercitat cea mai mare influenţă este Eugen Lovinescu, căruia îi datorăm o frumoasă traducere a *Analelor.* Filolog clasic de formaţie, Lovinescu pune în circulaţie în *Istoria civilizaţiei române* un concept pe care îl preia din *Germania* 19, şi anume conceptul *saeculum:* „Există un spirit al veacului, numit de Tacit *saeculum,* adică o totalitate de condiţii materiale şi morale configuratoare ale vieţii popoarelor europene într-o epocă dată" (ed. 1979, p. 379). Astfel un termen al lui Tacit este utilizat de Lovinescu pentru caracterizarea conceptului de sincronism, concept esenţial în viziunea sa pentru analizarea fenomenului românesc. În *Ka (fantezie asupra artei şi criticei),* Lovinescu arată că un critic literar trebuie să aibă un spirit apolinic. Pentru ilustrarea acestui principiu el se referă la legenda uciderii cântăreţului Marsyas de către Apolo. Ochii zeului „au rămas mai târziu limpezi, ei au rămas senini şi nemuritori în limpezimea lor albastră... Linişte şi seninătate – aceasta se cere de la critică. Ea nu înlătură asprimea. Pedeapsa meritată trebuieşte însă dată fără ură şi fără patimă". Formula „fără ură şi patimă" este un reflex al imperativului postulat de Tacit în *Anale,* 1, 1, 3: istoricul trebuie să scrie *sine ira et studio.* În volumul al VIII-lea al *Criticelor* (pp. 47-96), Lovinescu dedică un amplu studiu lui Tacit, iar în volumul al V-lea (pp. 119-142), *O privire asupra Romei imperiale,* el reface, pe baza textului lui Tacit, atmosfera din Roma în timpul dinastiei iulio-claudiene. În fine, iată cum îl caracterizează Lovinescu pe autorul nostru: „Din întreaga Antichitate, el este scriitorul cel mai modern, prin nervozitatea, aprigul lui pesimism, câştigat din privelişlea uneia din cele mai cumplite epoci ale istoriei omenirii, prin talentul lui patetic şi dramatic, prin întreaga lui înfăţişare sufletească".

Uitată vreme de veacuri, opera lui Tacit revine în actualitate mai întâi ca izvor istoric, apoi ca termen de comparaţie pentru fapte şi atitudini similare cu cele descrise de el, în fine, dar aceasta mai rar, căci constituie un fenomen de elită, ca autor în sine, care descrie stări umane tipice, aflate în afară de timp şi spaţiu. Opera lui este perenă; Chateaubriand exemplifică prin Tacit forţa de nezăgăzuit a operei literare: „c'est en vain que Néron prospère, Tacite est déjà né dans l'Empire". El este unul dintre autorii care trebuie reluaţi, căci de fiecare dată textul degajă sensuri noi. Lichtenberg arată în aforismele sale modul în care este recepţionat Tacit la diferite vârste: la 18 ani – Tacit este un scriitor greu, care desenează şi pictează bine caractere, dar care afectează obscurul; trebuie să ştii bine latineşte pentru a-l înţelege. La 25 de ani – Tacit nu este scriitorul atât de obscur cum am crezut; trebuie să ştii mai multe lucruri, nu numai latineşte, pentru a-l înţelege. La 40 de ani – „Tacitus ist einer der ersten Schriftsteller, die je gelebt haben".

*

Am văzut în paginile precedente câteva aspecte ale vieţii şi operei lui Tacit. Mai departe vom vedea unele probleme care au frământat lumea romană în perioada descrisă în *Historiae*, probleme prezentate din unghiul de vedere modern; în fine, textul propriu-zis al traducerii, atât cât vicisitudinile destinului au permis să ajungă până la noi din paginile scrise de Tacit *(habent sua fata libelli!)*. Vom vedea pasiuni dezlănţuite, ambiţii, intrigi, calcule politice, prăbuşiri dezonorante ale unor împăraţi ce nu au ştiut să înţeleagă aspiraţiile romanilor, delaţiuni, atitudini morale exemplare, sacrificii etc. Când citeşti toate acestea şi le compari cu alte epoci istorice, atunci „un gând te-ademeneşte...".

Note

1 Edmund HUSSERL, *Criza ştiinţei europene şi fenomenologia transcedentală*, Haga, 1954.
2 Tucidide reproduce textul unui tratat de alianţă între atenieni, pe de o parte, şi argieni, mantineeni şi eleeni, pe de alta (5, 47, 6-7). Întâmplarea a făcut ca textul tratatului să se păstreze pe o inscripţie descoperită pe Acropolea de la Atena *(Inscriptiones graecae, ed. min.*, 1, 86, 1, 20-26); textul lui Tucidide este acelaşi cu cel al inscripţiei, cu excepţia ortografiei şi a unor neînsemnate prescurtări operate de istoricul grec.
3 Pentru problema constituţiei mixte, cf. K. von FRITZ, *The Theory of the Mixed Constitution in the Antiquity*, New York, 1954; Viktor PÖSCHL, *Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero*, Darmstadt, 1962.
4 St. BORSZAK, *P. Cornelius Tacitus*, în *R.E.* supp. 11, 376; după părerea lui Sir Ronald SYME, *Tacitus*, Oxford, 1958, vol. 1, p. 63, mai degrabă în 56/57.
5 Sir Ronald SYME, *op. cit.*, p. 45 şi urm.; p. 806 şi urm.
6 St. BORSZAK, 385.
7 Sir Ronald SYME, *op. cit.*, p. 71.
8 Sir Ronald SYME, *op. cit.*, p. 103.
9 Pliniu citează versul din *Eneida* 5, 320: *Proximus huic longo, sed proximus intervallo* (ordinea în care eroii pornesc spre bătălie).
10 Pentru întreaga chestiune, cf. St. BORSZAK, 442-443.
11 Cf. A. ALFÖLDY, *Early Rome and the Latins*, Ann Arbor, 1963; Jacques HEURGON, *Rome et la Méditerranée occidentale jusqu'aux guerres puniques*, Paris, 1969, pp. 260-273.
12 Th. MOMMSEN, *Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus*, *Hermes*, 1870, 4, pp. 295-325 = *Gesammelte Schriften*, vol. 7, pp. 225-252. La SCHANZ-HOSIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur*, vol. II, bibliografia până în 1935; pentru întreaga discuţie, cf. BORSZAK, 449-453.
13 Ph. FABIA, *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales*, Paris, 1883.
14 E. GROAG, *Zur Kritik von Tacitus Quellen in den Historien*, *Jh. f. Cl. Phil., Suppl. XXX* (1897).
15 Sir Ronald SYME, *op. cit.*, p. 372.
16 Dieter FLACH, *Tacitus in der antiken Geschichtsschreibung*, Göttingen, 1973, p. 82.
17 FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 496: ἔπειδὴ δι'ὄχλου πᾶσιν ἔστιν καὶ πολλοῖς Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων ἀναγέγραπται.
18 PHILOST., *Vit. Apol.*, ed. Kaiser, Hildesheim, 1964, vol. I, p. 174.
19 Alain MICHEL, *Tacite et le destin de l'empire*, Paris, 1967, p. 188.
19bis cf. TAC., *Vit. Agric.*, 36, 1: *saepe ex eo audiui...*
20 Alain MICHEL, *ibid.*, „l'auteur évoque cette fois des événiments qu'il a vécu".
21 Cf. TAC., *Hist.*, 1, 32, 1; 3, 83, 1.

22 Pentru conceptul de criză, atât de des utilizat în scrierile istorice, cf. Jacob BURKHARD, *Die geschichtlichen Krisen*, în volumul *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, Leipzig, ed. Kröner, f. a., pp. 157-205 (cea mai cuprinzătoare discuţie asupra conceptului), şi Reinhart KOSELLEK, *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Freiburg – München, 1960.

23 Cf. Karl Wilhelm WELWEI, *Die Darstellung politischer Krisen im Geschichtswerk des Thukydides*, în volumul *Krisen in der Antike. Bewustsein und Bewältigung*, Düsseldorf, 1975, pp. 9-26.

24 H. FLASHAR, *Platon und die Krise des griechischen Polis*, *ibidem*, pp. 62-69.

25 Richard HEINZE, *Ciceros „Staat" als politische Tendenzschrift*, în Richard KLEIN, *Das Staatsdenken der Römer*, Darmstadt, 1973, pp. 292-314.

26 După ştiinţa noastră, numai Eugen CIZEK, *Tacit*, Bucureşti, 1974, pp. 151-169, a observat faptul că Tacit uneori „lungeşte considerabil timpul istoric". Cicerone POGHIRC, *Sur la répartition des livres de Tacite entre Annales et Histoires*, în *Philologica et linguistica. Ausgewählte Aufsätze (1953-1983)*, Bochum, 1983, pp. 173-178, crede că *Istoriile* cuprindeau 14 cărţi. Dar, chiar dacă admitem ipoteza, ni se pare semnificativ faptul că aproape o treime a operei este dedicată anului 69.

27 Expresie similară la MARŢIAL, 7, 63: *Postquam bis senis ingentem fascibus annum / rexerat, asserto qui sacer orbe fuit* („După ce a guvernat" – este vorba de Silius Italicus – „Roma în anul imens, care a fost sfânt prin libertatea dată lumii").

28 Cf. J. VOGT, *Tacitus und die Unparteilichkeit des Historikers*, în Richard KLEIN, *Prinzipat und Freiheit*, Darmstadt, 1969, pp. 369-390.

29 În legătură cu criza din anul 69 apar la Tacit expresii care demonstrează existenţa sentimentului că imperiul s-ar afla în pragul descompunerii. Otho şi Vitellius au fost aleşi *uelut ad perdendum imperium (Hist.*, 1, 50, 1); anul celor trei împăraţi a fost *rei publicae prope supremus* (1, 11, 6); incendierea Capitoliului de către vitelieni este privită prin aceeaşi prismă. Pentru ideea posibilităţii prăbuşirii Romei, aşa cum apare ea în literatura latină, cf. Paul JAL, *La guerre civile à Rome. Étude littéraire et morale*, Paris, 1963; pentru previziunile sumbre ale lui Tacit, cf. K. BÜCHNER, *Studien zur römischen Literatur*, Wiesbaden, 1964, cap. *Tacitus und der Untergang des Römischen Reiches*, pp. 61-67.

30 Pentru amănunte, cf. studiul nostru *Concepţia lui Tacitus despre politica externă romană*, *Studii Clasice*, 11, 1969, pp. 145-156; pentru conceptele utilizate de romani în timpul principatului în discutarea chestiunilor de politică externă, cf. Johannes STRAUB, *Imperium und libertas*, în Gerhard RADKE, *Politik und literarische Kunst im Werk des Tacitus*, Stuttgard, 1971, pp. 9-22.

32 Exegeţii moderni au interpretat în două feluri pasajul: 1) interpretarea optimistă; *urgentibus imperii fatis* ar însemna în acest caz „când destinul împinge imperiul înainte", adică momentele de expansiune. Această interpretare, care mai persistă şi astăzi, a fost susţinută pentru prima dată de REIZENSTEIN, *Bemerkungen zu den Kleinen Schriften des Tacitus*, în *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenchaften zu Götingen, Phil. hist. Klasse*, 1914. p. 252 şi urm., dar a fost respinsă cu solide argumente de R. HEINZE, *Urgentibus imperii fatis (Tac., Germ.*, 33), în volumul *Vom Geist des Römertums*, Leipzig, Berlin, 1939, pp. 255-277, argumente de ordin lingvistic şi ideologic. 2) Interpretarea pesimistă, soarta este defavorabilă imperiului. Dificultatea interpretării se datorează absenţei unui complement direct în cadrul ablativului absolut. După opinia noastră, interpretarea pesimistă este cea reală: destinul este potrivnic Romei atunci când izbucnesc războaie civile, căci forţele imperiului fiind în competiţie între ele nu pot asigura securitatea imperiului şi, în consecinţă, ele lasă cale liberă ofensivelor barbare. Într-o asemenea conjunctură doar disensiunile între barbari mai pot salva imperiul. Tacit se referă la evenimentele din 69, încercarea lui Civilis de a cuceri Gallia. O dovadă a acestui fapt, dovadă care a scăpat acribiei exegeţilor, este, după părerea noastră, următoarea: în *Hist.*, 3, 46, 2, Tacit arată că Mucianus, prin contraofensiva rapidă declanşată pe frontul din Moesia, a reuşit să evite o ofensivă simultană a germanilor şi a dacilor împotriva imperiului. Istoricul formulează ideea în următorii termeni: *ubi flagrare Italiam bello, cuncta inuicem hostilia accepere, **expugnatis cohortium alarumque hibernis** utraque Danuuii ripa potiebantur*. Or, în *Germania*, 37, în finalul istoricului războaielor dintre romani şi germani, referindu-se la tentativa lui Civilis, Tacit utilizează aceeaşi sintagmă: *inde otium, donec occasione discordiae nostrae et ciuilium armorum **expugnatis legionum hibernis** etiam Gallias adfectauere*. Identitatea ablativului absolut nu poate fi întâmplătoare. Să mai adăugăm faptul că Tacit insistă în finalul episodului Mucianus asupra destinului, care, ca în atâtea rânduri, a fost alături de Roma, căci numai el l-a adus în Moesia pe generalul flavian şi a grăbit decizia pe câmpul de luptă de la Cremona: *adfuit, ut saepe alias, fortuna populi Romani, quae Mucianum uiresque Orientis illuc*

tulit, et quod Cremonae interim transegimus. Pentru finalitatea politică a monografiei *Germania*, cf. St. BORSZAK, 424-425.

32 Cf. Carl KOCH, *Roma aeterna*, în volumul *Prinzipat und Freiheit*, Darmstadt, 1969, pp. 23-67.

33 Pentru întreaga chestiune, cf. P. CEAUŞESCU, *Altera Roma. Histoire d'une folie politique*, *Historia*, 25, 1, 1976, pp. 79-106.

34 ALBERTINI, *L'Empire Romain*, Paris, 1936, pp. 38-42.

35 Pentru semnificaţia termenului *res publica* la Tacit, cf. Werner SUERBAUM, *Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff*, Münster, 1961, pp. 71-89.

36 Pentru imaginea lui Augustus la Tacit, cf. P. CEAUŞESCU, *Tacite et Auguste*, *Studii Clasice*, 1972.

37 Iul. CAES., *Bel. Ciu.*, 3, 57, 4.

38 Pentru procesul lui Cremutius Cordus, cf. Werner SUERBAUM, *Der Historiker und die Freiheit des Wortes. Die Rede des Cremutius Cordus bei Tacitus*, în Gerhard RADKE ..., pp. 61-99.

39 *Vit. Agric.*, 2, 1.

40 După ce arată că Augustus, pe cât a fost de norocos în acţiunea sa politică, pe atât a fost de lovit de soartă în chestiunile de familie (referire la condamnarea fiicei, a nepoatei sale şi a complicilor lor), Tacit face următoarea mărturisire: „voi aminti moartea altor oameni şi alte evenimente ale epocii, dacă, după ce voi realiza proiectul meu actual, viaţa îmi va permite să mă concentrez asupra altor proiecte" *(si effectis in quae tetendi plures ad curas uitam produxero).*

41 *Ann.*, 2, 26, 2-4. Tiberius susţinea că respectă voinţa lui Augustus; acesta ar fi spus cu limbă de moarte că imperiul trebuie să se menţină în cadrul graniţelor existente: *addideratque consilium coercendi intra terminos imperii (Ann.*, 1 ,14, 4). Una dintre acuzaţiile formulate de Tacit la adresa lui Tiberius este inapetenţa principelui pentru o politică expansionistă: *et princeps proferendi imperii incuriosus erat (Ann.*, 4, 32, 2).

42 Cf. *Germ.*, 37 şi supra pp. 28-30.

43 *Ann.*, 2, 26, 1. Succesorul lui Augustus prefera rezolvarea problemelor de politică externă prin mijloace diplomatice, favorizând disensiunile între barbari *(Ann.*, 6, 32); idealul său era menţinerea *status quo*-ului *(Ann.*, 2, 65). Pentru imaginea lui Tiberius la Tacit, cf. D. M. PIPPIDI, *Autour de Tibère*, Bucureşti, 1944, cap. *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie romaine* (ed. II, Roma, 1965).

44 TAC., *Ann.*, 2, 43.

45 FLORUS, 3, 12, 1; 3, 13, 2; TIT. LIV., 39, 1, 3; cf. Alfred BESANÇON, *Les adversaires de l'hellénisme pendant la période républicaine*. Lausanne, 1910, p. 28; *Rome et la conquête du Monde Méditerranéen* (volum publicat sub conducerea lui Claude NICOLET), Paris, 1978, pp. 758; 896.

46 Pentru politica externă a lui Augustus, cf. H. D. MEYER, *Die Aussenpolitik des Augustus und die augusteische Dichtung*, Köln, 1961.

47 CASS. DIO, 68, 30; pentru aceste chestiuni, cf. Eugen CIZEK, *Epoca lui Traian*, Bucureşti, 1980, pp. 352-353 *(Mitul lui Alexandru şi consolidarea absolutismului).*

48 TAC., *Ann.*, 2, 73; cf. şi P. CEAUŞESCU, *Altera Roma. Histoire* ..., pp. 100-101.

49 SUET., *Dom.*, 13, 2; PLIN., *Paneg.*, 2, 3; CASS. DIO, 67, 13, 4.

50 Viktor PÖSCHL, *Der Historiker Tacitus*, în volumul *Tacitus*, editat de Viktor PÖSCHL, Darmstadt, 1969, p. 168.

51 Ortega Y GASSET, *La révolte de masses*, *Paris, 1936.*

52 Viktor PÖSCHL, *op. cit.*, p. 176.

53 Karl BÜCHNER, *Tacitus und Plinius über die Adoption des Römichen Kaisers. Das Verhältnis von Tacit, Hist. I 15-16 zu Plinius. Panegyricus 7-8*, în *Studien zur römischen Literatur, IV, Tacitus und Ausklang*, Wiesbaden, 1964. Marcel DURRY, în studiul introductiv la ediţia critică PLINIUS, *Panegiricul lui Traian*. Paris, 1938, arată că *Vita Agricolae* l-a influenţat pe Pliniu, dar că, în ceea ce priveşte similitudinile între *Historiae* şi *Panegiric*, prioritatea i-ar aparţine lui Pliniu.

54 TERTULIAN, *Apologeticul*, 16, 1-4.

55 Jürgen von STACKELBERG, *Tacitus in der Romania. Studien zur literarischen Rezeption des Tacitus in Italien und Frankreich*, Tübingen, 1960.

56 *Ibid.*

57 Pentru traducerile româneşti ale operei lui Tacit, cf. N. LASCU, *Clasici antici în România*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 444-449.

Anul celor patru împăraţi din unghiul de vedere modern

Criza care a cuprins Imperiul Roman după declanşarea rebeliunii lui Vindex a fost rezultatul unui conflict de lungă durată dintre împăraţi şi ordinul senatorial. La Roma se înfruntau două tendinţe: pe de o parte, împăraţii „răi" (Caligula şi Nero), care intenţionau să introducă o formulă guvernamentală de tipul autocratismului oriental, şi forţele conservatoare, tradiţionaliste romane, care se grupau în cadrul senatului şi a căror ideologie transpare în numeroase opere literare care au ajuns până la noi (de pildă, scrierile lui Seneca, ale lui Persius, Lucan, Tacit, Suetonius etc.). Conflictul este efectul unui îndelungat proces, a cărui origine se află în cursul pătrunderii Romei în Mediterana orientală, când încep să ajungă în cetatea eternă curentele de idei şi mentalitatea imperiilor elenistice. În bună măsură războaiele civile care au zguduit imperiul în ultima perioadă a republicii sunt consecinţa acestui conflict. Augustus se pare că reuşise să-i pună capăt, înclinând definitiv balanţa în favoarea Occidentului roman, în numele căruia îl învinsese pe „orientalizatul" Marcus Antonius la Actium. Dar victoria nu a fost decisivă, căci la o jumătate de secol de la moartea lui Augustus noi războaie civile izbucnesc la Roma, războaie care prefigurează criza din secolul al III-lea, când imperiul se va afla în pragul prăbuşirii. Pentru a înţelege mai bine ce a determinat rebeliunea lui Vindex şi suita de războaie civile consecutive acesteia, să urmărim evoluţia politică din vremea lui Nero, mai precis după primii cinci ani de domnie (celebrul *quinquennium*), când tânărul împărat părea că va reînvia epoca de aur. Dar, treptat, Nero alunecă din ce în ce mai mult către formule orientalizante care, în final, vor compromite o domnie începută sub cele mai bune auspicii. Momentul în care noul curs al politicii imperiale transpare în mod evident şi care constituie placa turnantă a politicii lui Nero este călătoria acestuia în Grecia.

CĂLĂTORIA AMÂNATĂ. În anul 64, conform celor transmise de Tacit şi de Suetonius, Nero a renunţat chiar în ziua plecării la călătoria în Grecia, pe care ar fi vrut să o continue în Egipt[1]. Iată faptele în relatarea lui Tacit: „nu mult după aceea, abandonând pentru moment Ahaia (motivele au fost necunoscute), a revenit la Roma, deşi în gândurile lui ascunse era obsedat de provinciile Orientului, mai ales de Egipt" *(Ann.*, 15, 36, 1). Aşadar, Tacit subliniază predilecţia lui Nero pentru provinciile orientale, în special pentru fostul regat al lagizilor. Cum motivele reale ale amânării călătoriei nu erau cunoscute *(causae in incerto fuere)*, istoricul enunţă două ipoteze: sau Nero a fost înspăimântat de divinitatea în faţa căreia se afla, şi anume Vesta *(seu numine exterrente...)*, sau a fost împiedicat de amintirea propriilor crime, care nu i-ar fi lăsat nici un moment de linişte *(seu facinorum recordatione numquam timore uacuus)*. Ipotezele lui Tacit nu rezistă analizei, căci amintirea crimelor comise nu l-a împiedicat pe Nero să facă în 66 călătoria în Grecia[2], iar în ceea ce priveşte scrupulele religioase, autorii antici sunt unanimi în a sublinia ireligiozitatea sa[3]. Suetonius comentează faptul în următorii

termeni: „A proiectat să facă doar două călătorii, la Alexandria şi în Ahaia; dar a renunţat la călătoria spre Alexandria chiar în ziua plecării, tulburat fiind de religie şi în acelaşi timp de un pericol" *(Nero,* 19, 1)[4]. Nero a vrut să menajeze susceptibilităţile romane, căci înaintea plecării în călătorie a făcut înconjurul templelor divinităţilor romane tradiţionale, al Vestei de exemplu[5]. Dar care este pericolul la care se referă Suetonius *(turbatus... periculo)*? Întrucât izvoarele nu sunt explicite, să încercăm să determinăm, pe baza atitudinii adoptate de Nero în zilele anterioare şi ulterioare amânării călătoriei, motivele care îl vor fi constrâns să abandoneze pentru moment vizita pe care urma să o facă în Grecia şi Egipt.

Înainte de plecare, Nero publică un edict în care proclamă că absenţa sa nu va fi de lungă durată, că toate în stat vor rămâne neschimbate *(cuncta in republica perinde immota* – TAC., *Ann.,* 15, 36, 2), deci şi structura constituţională, şi că prosperitatea Romei nu va avea de suferit. Prosperitatea Romei era, după mărturia lui Tacit, un subiect la ordinea zilei, plebea temându-se că în cazul plecării împăratului aprovizionarea cu grâne a capitalei va fi neglijată *(Ann.,* 15, 36, 3). Din moment ce Nero a simţit nevoia să publice un edict în care să dea asigurările menţionate, asta înseamnă că el a înţeles că în rândurile populaţiei capitalei se aflau cercuri largi care se opuneau proiectului său. Dându-şi seama că prin edictul său el nu a reuşit să liniştească spiritele, împăratul a renunţat pentru moment la proiectul de călătorie. Proclamaţia sa către poporul roman, aşa cum este transmisă de Tacit, este elocventă în ceea ce priveşte zvonurile care circulau în capitală în ajunul călătoriei imperiale. Nero pretinde că a renunţat la intenţiile sale datorită dragostei faţă de patrie, adică faţă de Roma; datorită privirilor triste ale cetăţenilor; iar în final împăratul postulează că datoria sa este să se supună şi să cedeze insistenţelor poporului roman *(Ann.,* 15, 36, 6). Dintr-o dată Nero îşi aminteşte şi ţine seama de voinţa poporului roman! Împăratul caută să contracareze zvonurile care circulau la Roma în ceea ce priveşte absenţa sa. După ce relatează conţinutul proclamaţiei imperiale, Tacit arată care a fost atitudinea principelui în zilele consecutive deciziei sale de a renunţa la călătorie: „El însuşi, ca să încetăţenească credinţa *că nu se simte nicăieri mai bine,* a organizat banchete în locuri publice şi s-a folosit de întregul oraş ca de casa sa" *(ipse quo fidem adquireret* ***nihil usquam perinde laetum sibi,*** *publicis locis struere conuiuia totaque urbe quasi domo uti* – *Ann.,* 15, 37, 1)[6].

Dacă Nero ţinea neapărat să demonstreze că nu se simţea nicăieri mai bine decât la Roma, asta înseamnă că au circulat în capitală zvonuri intense că el ar fi preferat Grecia şi Orientul Romei, că ar fi avut intenţia să îşi prelungească pe un timp nedeterminat călătoria, poate chiar să se stabilească definitiv în altă parte. Pentru tradiţionaliştii romani, călătoria în Grecia, urmată de cea la Alexandria, era un act plin de grave consecinţe, deoarece ea demonstra în mod indubitabil intenţia lui Nero de a înclina balanţa în favoarea provinciilor orientale şi, deci, de a pune sub semnul întrebării rolul preponderent al Italiei în cadrul imperiului. De altminteri, nu era deloc exclusă posibilitatea ca Nero să nu se mai întoarcă, preferând să guverneze imperiul din Orient, de la Alexandria, de pildă, astfel încât capitala ar fi fost *de facto* schimbată[7]. Atitudinea împăratului era de natură să încurajeze asemenea zvonuri, căci se ştia bine că nu Roma era oraşul său favorit: în Italia el se complăcea la Napoli, un oraş grec (CASS. DIO, 63, 8, 1; TAC., *Ann.,* 15, 33, 2); bucuria pe care a resimţit-o auzind marinarii alexandrini proslăvindu-l în cântece era şi ea de notorietate publică (SUET., *Nero,* 20, 5). După toate probabilităţile, acuzaţia de a fi provocat incendiul Romei provenea din cercurile ostile principelui, care voiau să răspândească ideea că Nero urmărea să distrugă definitiv cetatea eternă[8]. Faţă de amploarea zvonurilor care circulau în preziua plecării, Nero se decide să renunţe la planurile sale, căci îşi dădea seama că aventura în care se angaja pornind spre Grecia însemna trecerea unui Rubicon pe care nu era capabil încă să-l traverseze. În faţa consecinţelor pe care le implica plecarea în călătoria proiectată şi pe care le-a conştientizat în ultima clipă, Nero o amână, deoarece tradiţionaliştii romani erau încă prea puternici pentru ca împăratul să îşi permită să calce în picioare idealurile lor multiseculare.

CĂLĂTORIA ÎN GRECIA. O frază din *Acta fratrum Arualium* ne face cunoscut faptul că în cursul lunii septembrie anul 66 Nero s-a îmbarcat pentru a ajunge în Grecia[9]. Scrupulele religioase şi amintirea crimelor săvârşite au încetat brusc să-l mai stăpânească pe Nero, astfel încât el îşi pune în sfârşit în practică proiectul pe care în 64 îl abandonase în ultimul moment. Ce evenimente l-au determinat pe împărat să plece acum în călătoria pe care o dorise atât de mult?

Evenimentul principal a fost conjuraţia lui Piso din anul 65. În faţa gravităţii complotului (unul dintre conjuraţi era Faenius Rufus, prefect al cohortelor pretoriene) descoperit întâmplător, Nero declanşează o violentă campanie împotriva ordinului senatorial.[10] Mulţi senatori, chiar şi dintre cei care nu participaseră la complot, cad victime ale furiei imperiale. Puţin timp după aceea, este descoperit un alt complot, despre care suntem prea puţin informaţi, cel al lui Vinicius, la Beneventum[11]. Din nou furia imperială se declanşează şi execuţiile membrilor ordinului senatorial vor continua chiar şi în timpul călătoriei lui Nero în Grecia.

În urma descoperirii comploturilor, Nero nu mai păstrează nici o măsură şi nu îşi ascunde intenţia de a distruge ordinul senatorial în întregime. Conform celor relatate de Suetonius, el ar fi spus adesea în termeni clari că va desfiinţa odată senatul ca instituţie în stat şi că va încredinţa provinciile şi armatele ordinului ecvestru şi liberţilor[12]. În Grecia fiind, Nero pare că începe punerea în aplicare a programului său. Cassius Dio afirmă că împăratul i-a convocat în Grecia pe Domitius Corbulo, comandantul legiunilor de pe frontul partic, pe fraţii Scribonius, Rufus şi Proclus, comandanţii puternicelor legiuni renane, şi că aceştia, odată ajunşi în Ahaia, au primit pe neaşteptate ordinul să se sinucidă[13]. După Suetonius, Galba, guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, s-a decis să dea curs îndemnului lui Vindex de a trece în fruntea răscoalei antineroniene, deoarece interceptase scrisorile secrete prin care principele transmisese procuratorilor ordinul de a-l asasina (SUET., *Galba,* 9, 5)[14]. Corbulo şi fraţii Scribonius erau comandanţii celor mai puternice grupări de legiuni din imperiu şi, împreună cu Galba, fuseseră învestiţi în funcţie încă din vremea când Seneca şi Burrus administrau imperiul[15]. Executându-i, Nero lichidează simultan comandanţii de mari unităţi militare şi moştenirea politică a primilor ani de domnie, când guvernase în armonie cu ordinul senatorial. Sub acest raport, numirea succesorilor celor trei comandanţi este şi ea elocventă: în Germanii – Verginius Rufus, descendent al unei familii de cavaleri *(equestri familia ignoto patre* – TAC., *Hist.*, 1, 52, 4) şi Fonteius Capito, consul ordinarius în 67, faţă de care ostilitatea cercurilor senatoriale era manifestă (cf. caracterizarea lui Tacit, *Hist.*, 1, 7, 2; *auaritia et libidine foedus et maculatus);* în Siria guvernator era Mucianus, un om lipsit de ascendenţă nobilă[16]. Vespasian, după un moment de dizgraţie, când s-a temut că viaţa îi este în pericol, a fost învestit cu puteri depline pentru înăbuşirea răscoalei din Iudeea; semnificativ este faptul că unul dintre motivele numirii l-a constituit originea obscură a lui Vespasian, care, din această cauză, nu putea emite pretenţii la tronul imperial[17]. Toate aceste numiri atestă faptul că Nero, după descoperirea şi înăbuşirea conjuraţiei lui Piso, a încercat să îşi asigure controlul deplin asupra armatelor punând în fruntea lor *homines noui.* Pe vechii comandanţi militari el nu se putea bizui în întregime, deoarece legăturile lor cu senatul şi cu cercurile tradiţionaliste erau prea puternice. Încă din anul 63, în timpul anchetei împotriva lui Rubelius Plautus şi Cornelius Sulla, s-a stabilit popularitatea de care aceşti membri ai unor familii ilustre se bucurau în rândurile provincialilor şi ale armatei[18]. Aflat în imposibilitatea de a se încrede în legaţii numiţi în timpul guvernării lui Burrus şi a lui Seneca, Nero procedează la eliminarea şi înlocuirea lor cu persoane de fidelitatea cărora nu se îndoia şi care, datorită originii lor obscure, nu puteau aspira la demnitatea imperială.

Sigur, programul, în termenii categorici în care a fost formulat de către Suetonius, este totuşi departe de a fi fost pus în aplicare, dar toate actele de guvernare ale lui Nero în timpul călătoriei în Grecia dovedesc intenţia lui de a lichida opoziţia ordinului senatorial. Pe aceeaşi linie se înscrie şi învestirea libertului grec Helios cu puteri depline la Roma pe timpul călătoriei împăratului, când în mod normal administrarea capitalei şi a Italiei revenea, în absenţa

principelui, prefectului Romei[19]. Eliminarea lui Corbulo, a fraţilor Scribonius, numirea succesorilor lor şi puterea neconstituţională acordată lui Helios sunt tot atâtea indicii că Nero adoptase o linie politică ce justifică formularea poate doar prea categorică a lui Suetonius.

Convins că a redus la tăcere senatul prin persecuţiile declanşate, convins că a eliminat orice opoziţie, Nero a crezut că acum are mâinile libere pentru realizarea proiectului de călătorie la care fusese obligat să renunţe puţin timp înainte. De altminteri, în cursul anului 66 s-a încheiat definitiv pacea cu parţii, regele Tiridates al Armeniei a fost încoronat la Roma, eveniment pe care Nero l-a celebrat cu mult fast, cheltuind sume imense, templul lui Ianus a fost din nou închis la Roma, iar Nero a luat titlul de *imperator* ca *praenomen*[20]. Din acest moment, imperiul se bucura de o pace totală şi astfel Nero, având convingerea de a fi rezolvat problemele interne şi externe ale imperiului, pleacă fără nici o teamă în Grecia, sigur că nimic nu va mai putea pune sub semnul întrebării proiectele sale politice.

Călătoria împăratului în Grecia se desfăşura, cum era de prevăzut, triumfal. Între timp Nero continuă să-şi manifeste ostilitatea faţă de ordinul senatorial: pe de o parte, condamnările la moarte şi executările de senatori nu se întrerup, pe de alta, senatul este omis din alocuţiunea rostită de Nero cu ocazia inaugurării lucrărilor de străpungere ale Istmului de Corint[21]. Grecia încetează din acest moment să mai fie o provincie senatorială şi obţine un statut autonom[22]. Alt fapt semnificativ, după opinia noastră, în ceea ce priveşte opţiunile lui Nero: împăratul nu a vizitat, în cadrul turneului său elenic, Atena şi Sparta. Faptul este subliniat de către Cassius Dio, care afirmă că Nero a fost în toate oraşele care organizau concursuri artistice, cu excepţia celor două cetăţi: „a vizitat toate oraşele care organizau concursuri artistice, având-l drept crainic pe Cluvius Rufus, bărbat consular, cu excepţia Atenei şi a Lacedemonei; numai pe acestea nu le-a vizitat deloc; Lacedemona din cauza legilor lui Licurg, care erau opuse sistemului său de guvernare, Atena din cauza legendei Eriniilor" (CASS. DIO, 62, 14, 3). Omiterea Atenei şi a Spartei din itinerariu de către un împărat filoelen şi cu mari ambiţii artistice este un fapt surprinzător, care i-a reţinut atenţia lui Cassius Dio. Ce îl va fi determinat pe Nero să nu se ducă la Atena şi la Sparta[23]? Cassius Dio dă, în ceea ce priveşte Sparta, o informaţie care ni se pare demnă de a fi luată în seamă: Nero nu a vizitat Sparta din cauza legilor lui Licurg, care erau în opoziţie cu propriul său sistem de guvernare (προαίρησις). Care era renumele constituţiei lui Licurg în cercurile politice romane? Cicero se ocupă în mai multe rânduri de sistemul politic lacedemonian în *De republica* şi îl compară cu constituţia romană. Echivalentul spartan al senatului roman este γερουσία; întemeind instituţia senatului, romanii n-au făcut decât să preia o instituţie spartană. Pentru a dovedi această teză, Cicero recurge şi la argumente lingvistice: „Licurg a instituit în Lacedemona o adunare a bătrânilor, γέροντας [...], a vrut să le atribuie toate prerogativele deliberative, iar regele urma să aibă puterea executivă. Potrivit acestui exemplu, compatrioţii noştri au urmat aceeaşi cale şi au tradus termenul de bătrân *(senes)*, utilizat de Licurg, şi au numit adunarea lor Senat" (CIC., *De rep.*, 2, 28, 50). Licurg a fost primul legislator care a înţeles necesitatea sfatului optimaţilor pe lângă o autoritate de tip monarhic: „În aceste împrejurări, ca şi Licurg la Sparta, cu puţină vreme înainte, a înţeles şi a considerat că regimurile personale şi puterea regală sunt mai eficace, dacă puterea absolută este dublată de autoritatea celor mai capabili cetăţeni" (2, 9, 15); constituţia mixtă, idealul politic al tradiţionaliştilor romani, a preexistat la Sparta (2, 23, 43). În sfârşit, Cicero subliniază faptul că Sparta a fost singura cetate din lume care a reuşit să-şi menţină timp de mai multe secole (peste şapte sute de ani) propriile legi şi moravuri *(Pro Flacco*, 26, 62-63). Or, păstrarea nealterată a legilor şi a moravurilor proprii *(mores maiorum)* este şi idealul tradiţionaliştilor romani. În vremea domniei lui Tiberius, Valerius Maximus subliniază similitudinile dintre Roma şi Sparta; conform opiniei sale, lacedemonienii au ridicat, graţie legilor lui Licurg, un baraj eficace împotriva penetraţiei moravurilor orientale (VAL. MAX., 2, 6, 1)[24]. Astfel, Cicero şi Valerius Maximus, adepţi ai tradiţionalismului roman, văd în constituţia spartană modelul

celei romane şi în moravurile care domneau în Laconia asemănări izbitoare cu etica romanilor din vremurile lor de glorie; aserţiunea lui Valerius Maximus că spartanii nu s-au lăsat captaţi de seducţiile Asiei *(illecebrae Asiae)* este în contextul discuţiei noastre semnificativă, deoarece romanii, încă din vremea lui Cato cel Bătrân, au respins mentalitatea orientală. Privit din acest punct de vedere, refuzul lui Nero de a se duce la Sparta se explică lesne: legile lui Licurg, elogiate de reprezentanţii tradiţiilor aristocraţiei senatoriale, se aflau la antipod faţă de propriul său sistem de guvernare şi al aspiraţiilor sale[25]. Prin atitudinea adoptată Nero a vrut să pună o dată mai mult în evidenţă discrepanţa între idealurile sale şi cele ale tradiţionaliştilor romani.

Conform celor spuse de Cassius Dio, Nero nu a vizitat Atena din cauza legendei Eriniilor, zeiţele care pedepseau matricidul. Cu alte cuvinte, dacă s-ar fi dus la Atena, Nero s-ar fi aflat în postura lui Oreste după uciderea Clitemnestrei. Explicaţia lui Cassius Dio este de ordin psihologic. Dar, după spusele autorilor antici, Nero nu dădea importanţă factorului religios[26] şi, după cum am văzut, nu scrupulele religioase l-au determinat în 64 să renunţe la călătoria proiectată în Grecia, ci raţiuni de ordin politic. De aceea explicaţia lui Cassius Dio nu ni se pare a fi convingătoare.

Ca şi Sparta, Atena era în ochii romanilor simbolul Greciei clasice *(uera Graecia*, cum o numeşte Cicero), al Greciei care a avut o funcţie civilizatorie în lume. La Atena s-au născut şi de acolo s-au răspândit în lume civilizaţia, religia, etica, legile, dreptul, spune Cicero *(Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnes terras distributae putantur – Pro Flacco*, 26, 62). Atena constituie izvorul oricărei activităţi umane superioare; dacă Elada, în ciuda decăderii ei, continuă să strălucească, faptul se datorează numai renumelui cetăţii lui Pericle. Aceeaşi constatare o face şi Pliniu cel Tânăr într-o scrisoare adresată unui prieten care fusese numit guvernator în Ahaia; el îi atrage acestuia atenţia că va fi guvernator în oraşele Atena şi Sparta, adică în oraşele cărora Roma le datorează ştiinţa dreptului şi legile *(Habe ante oculos hanc esse terram quae nobis miserit iura, quae leges* [...] *dederit, Athenas esse quas adeas, Lacedaemonem esse quam regas – Epist.*, 8, 4, 2). Seneca îi pune pe acelaşi plan pe Solon şi pe Licurg *(Epist.*, 14, 2, 6). Pentru Velleius Paterculus geniul literar este un monopol atenian (1, 18, 1). În sfârşit, Lucan scoate în evidenţă faptul că Atena a fost aliatul lui Pompei în războiul civil şi că oraşul continuă să strălucească datorită faimei străvechi: *famae ueteres laudantur Athenae* (LUC., *Phars.*, 5, 52)[27]. Pentru elenofobul Iuvenal cuvintele Atena şi cultură sunt sinonime: *nunc totus Graias nostrasque habet orbis Athenas* („acum întreaga lume are cultură – «Athenas» – greacă şi romană" – 15, 110).

Aşadar, în cercurile tradiţionaliste romane Atena se bucura de un renume egal cu cel al Spartei. Faptul este cu atât mai semnificativ, cu cât în aceleaşi cercuri imaginea grecilor contemporani este atât de proastă, încât, după mărturia lui Pausanias, Vespasian a justificat anularea actului prin care Nero dăduse libertate Greciei astfel: „Grecii au uitat ce este libertatea" (PAUS., 2, 55, 1). Dispreţul romanilor faţă de grecii contemporani nu putea fi exprimat în termeni mai categorici. Romanii încearcă să ridice bariere pentru stăvilirea pătrunderii moravurilor greceşti la Roma, care, lent, dar ireversibil, tinde să devină într-o asemenea măsură un oraş elenistic, încât Iuvenal exclamă indignat: „Nu pot să suport, cetăţeni / oraşul grec" *(Non possum ferre, Quirites/Graecam urbem* – 3, 60-61)[28]. Numai două cetăţi greceşti se bucurau de prestigiu în cercurile romane, şi anume Atena şi Sparta, simbolurile Greciei clasice, adică ale Greciei care a transmis Romei cultura şi organizarea politică republicană.

Romanii disociau două pericole antinomice în istoria Greciei; placa turnantă între cele două este domnia lui Alexandru Macedon. Prima perioadă este demnă de toată admiraţia; în mod brutal însă Alexandru Macedon i-a pus capăt, căci, susţine Seneca, el este cel care a distrus raţiunea de a fi a Spartei şi a Atenei, constrângând Sparta la sclavie şi impunând Atenei tăcerea: *qui [Alexander], quod cuique optimum est, eripit, Lacaedemonem seruire iubet, Athenas tacere* (SEN., *Epist.*, 15, 2, 62). Epoca pe care a inaugurat-o regele macedonean

s-a caracterizat prin abandonarea moravurilor greceşti în favoarea celor orientale. Titus Livius, într-un pasaj celebru, spune că Alexandru devenise asemănător lui Darius *(Dario magis similis)* şi că, dacă ar fi încercat să cucerească Italia, el ar fi venit cu o armată degenerată din cauza adoptării moravurilor persane: *et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque iam in Persarum mores* (TIT. LIV., 9, 18). Pamfletele romane la adresa regelui macedonean depăşesc semnificaţia unui simplu topos literar şi dovedesc o ostilitate deschisă faţă de sistemul politic al imperiilor elenistice al căror simbol era Alexandru[29]. Atacurile repetate şi de o violenţă extremă ale lui Seneca şi Lucan, participanţi la conjuraţia lui Piso, împotriva fiului lui Filip al II-lea, aveau ca finalitate punerea în gardă a lui Nero împotriva tendinţelor pe care le manifesta, de abandonare a tradiţiilor culturale şi politice romane. Dar împăratul îşi dezvăluie din ce în ce mai mult afinităţile cu Orientul şi îl adoptă ca model pe Alexandru[30]. În timpul vizitei în Grecia el se dovedeşte o dată mai mult un *imitator Alexandri,* căci asemenea macedoneanului – faptul privit în acest context nu poate fi o simplă coincidenţă – el a dispreţuit Atena; este ceea ce Lucan îi reproşează lui Alexandru: *uictasque patri despexit Athenas* (LUC., *Phars.,* 10, 29). Cu alte cuvinte, aceleaşi raţiuni care l-au determinat pe Nero să nu viziteze Sparta explică şi omiterea Atenei din itinerariul împăratului: Nero arată în mod clar şi în acest fel prăpastia care îl despărţea de idealurile tradiţionaliştilor romani.

Dar, dacă împăratul nu s-a dus la Atena şi Sparta, el a poposit îndelung la Corint, unde, convocând o mulţime de greci, el a proclamat într-o scurtă cuvântare libertatea Eladei[31]. În acelaşi loc făcuse, cu multă vreme în urmă, în anul 196 î.Hr., o proclamaţie similară consulul Flamininus. Majoritatea exegeţilor moderni explică prin precedentul lui Flamininus locul ales de Nero pentru a ţine importantul discurs[32]. Dar, chiar dacă amintirea discursului lui Flamininus va fi jucat şi ea un rol, credem că Nero a avut şi alte motive pentru stabilirea Corintului ca loc al proclamaţiei. Oraş comercial prin excelenţă, Corintul constituia un mozaic etnic şi etic în care elementele orientale sau orientalizante predominau. Propaganda creştină a apostolului Pavel, care eşuase la Atena, câştigă mulţi adepţi aici[33]. Dacă Cicero elogiase Sparta pentru menţinerea nealterată a moravurilor strămoşeşti, el constată o situaţie diferită la Corint; reluând o teorie mai veche a lui Platon[33bis], el este de părere că viciul fundamental al oraşelor maritime constă în alterarea inevitabilă a moravurilor, căci, odată cu corăbiile, pătrund în porturi şi obiceiuri străine, ceea ce are ca efect dizolvarea structurilor ancestrale; exemplele date pentru ilustrarea tezei sunt Corintul şi Cartagina: „Mai mult, oraşelor maritime le este propriu un soi de corupţie şi instabilitate morală, căci aici se amestecă limbi şi obiceiuri străine şi se importă nu numai mărfuri din alte ţinuturi, dar şi mentalităţi, astfel încât instituţiile tradiţionale nu-şi păstrează deloc puritatea [...]. Odinioară nimic n-a contribuit mai mult la pervertirea Cartaginei şi a Corintului, care erau de altfel de multă vreme zdruncinate, decât această rătăcire şi dispersare a locuitorilor lor [...]" (CIC., *De rep.,* 2, 4, 7). Admirator al Atenei şi al Spartei, Cicero îşi manifestă ostilitatea faţă de oraşele de tipul Corintului şi Cartaginei. Seneca se înscrie pe aceeaşi linie, atunci când aminteşte faptul că locuitorii Corintului i-au acordat cetăţenia lui Alexandru Macedon (*De Ben.*, 1, 13, 1), că celebrele vase de Corint sunt un exemplu de exagerare vicioasă *(De tranq. animi,* 9, 6), vase care reprezintă o valoare numai datorită nebuniei unora *(Ad Helu. matr.,* 11, 3). Iuvenal consideră Rodosul şi Corintul demne de tot dispreţul:... *despicias tu / forsitan inbellis Rhodios unctamque Corinthon / despicias merito* (8, 112-114).

În comentariile pe care le face în discursul referitor la legea agrară, Cicero dă unele amănunte care explică mai clar motivele care au determinat cercurile senatoriale să nu agreeze Corintul şi care, prin implicaţiile lor, ne dau elemente în plus privind semnificaţia politică a vizitei lui Nero în acest oraş. După Cicero, strămoşii stabiliseră că numai trei oraşe puteau deveni centrul politic al unui imperiu şi, deci, să fie concurenţi Romei: Capua, Cartagina şi Corintul. Deoarece Cartagina şi Corintul se aflau la distanţă mare faţă de Roma şi, în consecinţă, se puteau sustrage unei supravegheri stricte, romanii le-au distrus din temelii, ca să nu se mai

poată ridica vreodată, căci existenţa lor constituia un pericol pentru Roma (CIC., *De leg. agr.*, 2, 32, 87). Din cauza pericolului potenţial pe care îl reprezenta, Corintul a fost şters de pe suprafaţa pământului de către generalul Mummius în anul 146 î.Hr. Iulius Caesar s-a ridicat împotriva acestui curent şi a reîntemeiat oraşul sub numele de Colonia Laus Iulia Corinthus, în anul 44 î.Hr.; tot el a fost primul dintre romani care şi-a însuşit proiectul lui Alexandru Macedon şi al lui Demetrios Poliorcetul de străpungere a Istmului de Corint, proiect reluat mai târziu de către Caligula. Nero se înscrie pe aceeaşi linie prin importanţa pe care o acordă vizitei la Corint şi prin începerea efectivă a construirii canalului, ceea ce ar fi mărit mult ponderea acestui port în bazinul Mării Mediterane[34]. În lumina acestor fapte, ni se pare că alegerea Corintului pentru rostirea discursului imperial prin care se proclama libertatea Greciei nu poate fi explicată numai prin precedentul lui Flamininus, ci demonstrează cursul politic pe care Nero îl adoptase definitiv: vizita la Corint avea drept scop să arate că acesta era tipul de oraş în care se complăcea principele, că filoelenismul său se adresa exclusiv Greciei elenistice, că el s-a identificat definitiv cu programul politic al lui Iulius Caesar şi Caligula.

În fond, Imperiul Roman era constituit din două entităţi antinomice, din două sfere cu aceeaşi încărcătură electrică ce se respingeau atât de puternic, încât Sir Ronald Syme este îndreptăţit, după opinia noastră, să conchidă în legătură cu conflictul dintre Marcus Antonius şi Octavian: „graniţa între domeniile teritoriale ale celor doi potentaţi (Marea Ionică şi, pe cale continentală, strâmtoarea şi legătura de netrecut a lanţului muntos din Muntenegru) era hotarul fixat de natură, de istorie, de civilizaţie şi de limbă între Occidentul latin şi Orientul grec. Imperiul s-ar fi putut sparge în două şi chiar cu mare uşurinţă. În fond, este unul dintre miracolele istoriei romane faptul că de-a lungul atâtor epoci diviziunea între Orient şi Occident a fost atât de bine mascată şi atât de mult amânată"[35]. Fenomenul este complex, căci, dacă Orientul rezistă oricărei încercări de romanizare, Occidentul se lasă treptat atras de mirajul oriental. În faţa acestei insinuări a Orientului, senatul roman rămâne funciarmente latin şi partizan al italocentrismului. Autoritatea centrală reprezentată de împărat are în vedere imperiul în ansamblul său şi încearcă să stabilească un echilibru între cele două lumi: „împăraţii răi" sunt cei care au vrut, asemenea lui Caligula şi Nero, să încline balanţa în favoarea Orientului. De îndată ce apar indiciile unei politici filoorientale, senatul reacţionează violent şi, cel puţin în primul secol al erei noastre, dând dovadă de o tenacitate şi de o energie extraordinară, el reuşeşte, cu preţul unor grele sacrificii, să-i elimine pe împăraţii care voiseră să răstoarne echilibrul statornicit de Augustus. Bătălia se manifestă şi pe teren literar, unde un întreg curent antioriental, ilustrat de personalităţi ieşite din comun, cum sunt Seneca, Lucan, Iuvenal, Tacit, se pune în mişcare. Mentalitatea latină are apărători de prestigiu.

Începută sub auspicii bune din punctul de vedere al senatului, în respectul tradiţiei romane, domnia lui Nero a degenerat repede după celebrul *quinquennium* spre formule orientale în antiteză evidentă cu idealurile politice ale aristocraţiei senatoriale. Cele două tendinţe ajung pe poziţii ireconciliabile şi, privit prin această prismă, faptul că Nero nu a vizitat Sparta şi Atena, dar a acordat o importanţă deosebită vizitei la Corint, are valoare de simbol: împăratul arată în mod clar că preferinţele sale se îndreaptă nu către Grecia clasică, singura care se bucura de aprecierile cercurilor tradiţionaliste romane, ci către Grecia orientalizată, dovedind şi în acest fel în ce direcţie se îndreptau opţiunile sale politice.

NERO ŞI SCHIMBAREA CAPITALEI IMPERIULUI. Astfel, Nero alunecă din ce în ce mai mult către formule orientale. În planul politicii interne, acest fapt se traduce prin evoluţia către autocratism şi prin diminuarea rolului, ba chiar suprimarea instituţiilor republicane. Guvernarea imperiului de la Roma devenea din ce în ce mai complicată pentru el; de altminteri, el nu se complăcea la Roma. Va fi avut de gând Nero să schimbe capitala imperiului? O frază din Aurelius Victor pare să indice acest lucru: „După ce conjuraţii au fost

trădaţi şi ucişi, devenind mai crud, a hotărât să distrugă Roma prin incendiu, poporul prin zvârlirea asupra lui a fiarelor sălbatice, senatul printr-o moarte asemănătoare, fiind căutat un nou sediu pentru domnie – *noua sede regno quaesita* – şi îl îndemna la aceasta mai ales solul parţilor [...]" (AUR. VIC., *De Caes.*, 5, 14)[36]. Fraza citată cuprinde toate acuzaţiile care în mod tradiţional i-au fost aduse lui Nero (incendierea Romei, uciderea senatului şi a poporului). Cassius Dio se exprimă în termeni similari când se referă la planurile lui Nero după izbucnirea rebeliunii lui Vindex: „Părăsit de toţi, el a vrut să-i ucidă pe senatori, să incendieze Roma şi să plece la Alexandria" (CASS. DIO, 63, 27). Aşadar, Cassius Dio precizează că Nero plănuise plecarea la Alexandria după distrugerea senatului şi a Romei. Intenţia de a se stabili la Alexandria este confirmată şi de către Plutarh şi Suetonius[37]. Dar între textul lui Aurelius Victor şi celelalte există o diferenţă importantă: Cassius Dio, Plutarh, Suetonius afirmă că Nero a luat hotărârea de a se stabili în Egipt în momentul când a înţeles că situaţia i-a scăpat din mână la Roma, în timp ce Aurelius Victor susţine că rebeliunea lui Galba a fost provocată de intenţia lui Nero de a distruge Roma şi de a schimba capitala imperiului: „Iar dacă Galba, care se afla în fruntea Hispaniei, cunoscând condamnarea sa, nu ar fi venit, în ciuda bătrâneţii sale, în ajutorul unui imperiu bolnav, o asemenea crimă *(tantum facinus)* s-ar fi produs fără nici o îndoială" (AUR. VIC., *De Caes.*, 5, 14). Din păcate, Aurelius Victor este un scriitor târziu şi textul său confuz, astfel încât el nu poate fi considerat o dovadă peremptorie pentru intenţia lui Nero de a schimba capitala imperiului.

Alte fapte întăresc însă ipoteza: Nero s-a făcut vinovat de o gravă erezie faţă de tradiţia romană, erezie plină de grave consecinţe, pe care nu le putea ignora: el topeşte statuile sacrosancte ale zeilor penaţi (SUET., *Nero*, 32, 4)[38]. Penaţii poporului roman au fost aduşi de la Troia în Italia de către Aeneas însuşi; venerarea şi respectarea cultului lor era o datorie sacră pentru orice roman, căci, asociaţi zeiţei Vesta, ei erau protectorii Romei. Aeneas îi salvase din incendiul care devasta Troia în urma unui ordin divin. Mai târziu, L. Caecilius Metellus a reuşit să-i scoată dintr-un incendiu al Romei, ceea ce i-a adus din partea romanilor în semn de recunoştinţă o statuie pe Capitoliu[39]. Penaţii poporului roman erau simbolul forţei romane; legitimitatea puterii şi predestinarea Romei în calitate de centru al imperiului universal sunt proclamate în *Eneida* graţie penaţilor aduşi de la Troia. În faţa Didonei, Aeneas se recomandă ca salvatorul penaţilor: *sum pius Aeneas raptos qui ex hoste Penatis / classe ueho mecum* (VERG., *Aen.*, I, 378-379)[40]. La Actium penaţii se află alături de Octavian; în *Res Gestae* Augustus aminteşte în două rânduri că printre templele divinităţilor romane tradiţionale reconstruite de el se afla şi cel al penaţilor[41].

Astfel, Nero, manifestându-şi public impietatea faţă de penaţi, a comis un act plin de grave consecinţe: când Troia a căzut, penaţii ei au fost înfrânţi; când Nero a distrus statuile sacrosancte, simbolic Roma a fost înfrântă, căci fără penaţi ea îşi pierdea sensul existenţei în calitate de metropolă a imperiului. Actul era mult prea grav în ochii romanilor şi, de aceea, Galba, adus la putere de un curent tradiţionalist, i-a reaşezat la locul lor imediat după ascensiunea sa la tron[42].

Nu putem şti cu certitudine dacă Nero a intenţionat să schimbe capitala imperiului. Un fapt este însă cert: atitudinea principelui era de natură să încurajeze asemenea zvonuri. El era un admirator al lui Caligula[43]. Or, Caligula proiectase şi el o călătorie în Egipt şi i se atribuia intenţia de a distruge senatul şi de a se stabili la Alexandria (SUET., *Cal.*, 49, 4)[44]. Asemenea intenţii a avut, conform autorilor antici, şi Iulius Caesar[45]. În orice caz, aceste zvonuri au fost speculate propagandistic: răspândindu-le, asasinii lui Caesar şi ai lui Caligula îşi justificau asasinatul politic. Zvonurile puse în circulaţie despre intenţiile lui Nero de a schimba capitala imperiului, zvonuri pe care atitudinea împăratului le întărea, aveau drept scop pregătirea terenului din punct de vedere psihologic pentru răsturnarea ultimului împărat al dinastiei iulio-claudiene.

REBELIUNEA LUI VINDEX ŞI RĂSTURNAREA LUI NERO. Călătoria imperială se prelungea şi împăratul, sigur pe forţele sale, se considera la apogeul puterii. Dar aparenţele erau înşelătoare: rapoartele pe care Helios le trimitea de la Roma deveneau din ce în ce mai alarmante. Cu toate acestea Nero, convins că a înăbuşit definitiv orice opoziţie, nu le acorda nici o atenţie şi îşi continua nestingherit călătoria. Exasperat, Helios vine personal în Grecia şi reuşeşte să-l determine pe Nero să se întoarcă, informându-l că „la Roma se pregăteşte o mare conjuraţie împotriva sa" (CASS. DIO, 63, 19)[46]. În sfârşit, în pofida voinţei, căci ar fi vrut să-şi prelungească turneul şi să-l continue în Egipt, Nero se întoarce triumfal la Roma. La scurtă vreme după revenirea sa, se declanşează în Gallia rebeliunea lui Vindex, despre care Nero este informat la data de 9 aprilie 68, pe când se afla la Neapole[47]. Ştirea nu-l nelinişteşte pe împărat, căci el a interpretat rebeliunea drept o acţiune separatistă antiromană, similară celei a lui Sacrovir şi Florus din anul 33 d.Hr.[47bis] şi este convins că legiunile renane sunt suficiente pentru reprimarea mişcării. O parte dintre acestea se şi pune în mişcare sub comanda lui Verginius Rufus şi înaintează în Gallia împotriva lui Vindex. Între timp însă, evenimentele se precipită: lui Nero îi parvin ştiri că Vindex a reuşit să strângă o armată importantă[48] şi, mai ales, că guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Galba, s-a asociat rebeliunii[49]. Dacă răscoala lui Vindex l-a lăsat pe Nero indiferent – el nu s-a grăbit să se întoarcă de la Neapole, ci a trimis senatului nişte scrisori – asocierea lui Galba la mişcare l-a făcut să înţeleagă dimensiunile reale ale situaţiei[50]. Nero a realizat în acel moment că pericolul devenise de natură politică: Galba, prin originea lui aristocratică, putea aspira la demnitatea imperială[51], în timp ce Vindex, un senator gal, nu putea emite nici o pretenţie în acest sens[52]. Ce motive l-au determinat pe Vindex să intre în acţiune? Faptul că Helios l-a informat pe Nero că „o mare conjuraţie se pregăteşte împotriva sa la Roma" îndreptăţeşte ipoteza că iniţiativa a pornit din capitala imperiului. O rebeliune declanşată chiar la Roma nu putea avea sorţi de izbândă, căci singurele trupe staţionate acolo, cohortele pretoriene, se aflau sub comanda lui Nymphidius Sabinus şi a lui Tigellinus, oameni de încredere ai împăratului. În neputinţa de a provoca o rebeliune militară în capitală, senatorii ostili principelui o pun la cale în provinciile vestice ale imperiului. Vindex este numai pionul care dă semnalul declanşării bătăliei împotriva lui Nero.

Asupra planurilor făurite de Nero, după ce a aflat despre asocierea lui Galba la rebeliune, informaţiile de care dispunem sunt incerte, provenind exclusiv din cercurile ostile împăratului. Se pare că el a concentrat trupe sub comanda lui Rubrius Gallus pentru a le trimite împotriva lui Galba. Considerând insuficientă această măsură, Nero a solicitat capitalei un nou efort militar şi financiar, rămas însă fără ecou[53]. Apoi, el a rechemat trupele care fuseseră puse în mişcare în vederea campaniei împotriva albanilor[54]. Între timp, Vindex şi Verginius s-au aflat faţă în faţă la Vesontium, unde, conform unei tradiţii favorabile lui Verginius Rufus, între cei doi a avut loc o întrevedere secretă, în urma căreia ei ar fi încheiat un pact de neagresiune; conform aceleiaşi tradiţii, legiunile renane ar fi declanşat *sua sponte* bătălia la sfârşitul căreia Vindex, înfrânt, s-a sinucis[55]. Tradiţia este însă suspectă, căci Tacit subliniază faptul că legiunile germanice şi-au păstrat multă vreme fidelitatea faţă de Nero *(tarde at Nerone desciuerant)*, iar dintr-o scrisoare a lui Plinius cel Tânăr aflăm că istoricul Cluvius Rufus prezenta faptele într-o lumină mai puţin favorabilă pentru Verginius Rufus[56]. În orice caz, ştirea victoriei de la Vesontium nu i-a parvenit lui Nero. În capitală circulau zvonuri al căror ecou îl găsim la Suetonius şi la Cassius Dio, despre presupuse planuri ale lui Nero împotriva Galliei şi Romei: asasinarea galilor aflaţi la Roma, uciderea tuturor senatorilor, lansarea fiarelor sălbatice împotriva poporului, incendierea Romei[57]. Aceste zvonuri atestă starea de confuzie în care se afla capitala şi atmosfera antineroniană întreţinută de adversarii împăratului şi confirmă concluzia lui Tacit că Nero a fost răsturnat mai ales datorită unei intense campanii de zvonuri. Convins că a pierdut partida, Nero hotărăşte să se retragă în Egipt şi trimite în acest scop liberţi de încredere la Ostia pentru pregătirea unei flote (SUET., *Nero*, 47, 1). Atunci, pentru a

preîntâmpina o situaţie care se anunţa critică, dacă Nero ar fi reuşit să ajungă în Egipt – reeditarea luptelor dintre Marcus Antonius şi Octavian – senatul intervine şi determină, nu fără dificultăţi, cohortele pretoriene să treacă în tabăra ostilă împăratului. Istoricul Ioan din Antiohia spune că senatorii au intrat în acţiune ducându-se chiar în tabăra pretorienilor, unde i-au convins pe aceştia să-l abandoneze pe Nero, ceea ce au reuşit după o scurtă luptă cu elementele fidele împăratului[58]. Plutarh pune în legătură defecţiunea prefectului pretoriului Nymphidius Sabinus cu decizia lui Nero de a se retrage în Egipt (PLUT., *Galba*, 2). În orice caz, intenţia senatului se produce la momentul necesar, căci Galba, aflând despre deznodământul bătăliei de la Vesontium, pe care Nero nu îl cunoştea, credea partida pierdută şi voia să se sinucidă[59]. Defecţiunea cohortelor pretoriene i-a dat lui Nero lovitura de graţie: simţindu-se abandonat din toate părţile, cuprins de panică, el se sinucide în vila libertului său Phaon. Cum toată acţiunea antineroniană din capitală a fost efectul unei campanii de zvonuri bine orchestrate, lansate într-un moment de incertitudine şi de anarhie, Tacit conchide în legătură cu pretorienii: „Soldaţii din Roma, pătrunşi de străvechiul jurământ de credinţă faţă de cezari, au fost împinşi la răsturnarea lui Nero mai mult prin înşelătorie şi prin acţiunea altora decât de propriul lor impuls" (*Hist.*, 1, 57).

Domnia lui Nero a însemnat încercarea supremă de răsturnare în favoarea Orientului a echilibrului stabilit de Augustus; pentru a tranşa conflictul ireductibil în care intrase cu senatul din acest motiv, Nero ia o serie de măsuri care în final ar fi dus la eliminarea de pe scena politică a străvechiului ordin. Senatul reacţionează, dar, neputând controla Roma din punct de vedere militar, iniţiază în Gallia rebeliunea lui Vindex, iar în capitală, printr-o campanie de zvonuri condusă cu mare abilitate, determină paralizia eforturilor împăratului de a controla situaţia. Galba, adus la putere de forţele tradiţionaliste, nu a contribuit efectiv la succesul partidei antineroniene decât prin prestigiul de care se bucura numele şi renumele său.

GALBA, *LEGATUS SENATUS AC POPULI ROMANI*. Să reluăm puţin firul evenimentelor. Declanşând rebeliunea, Vindex lansează un apel către ceilalţi guvernatori de provincie; apelul nu s-a bucurat de prea mare succes, căci numai Galba şi Otho, guvernatorul Lusitaniei, îi răspund favorabil[60], ba chiar mulţi trimit la Roma scrisorile primite[61]. După unele succese iniţiale, Vindex este înfrânt de trupele lui Verginius Rufus la Vesontium şi, cuprins de disperare, se sinucide. Între timp, Galba, primind scrisoarea lui Vindex prin care acesta îl îndemna să treacă în fruntea mişcării, se raliază apelului după o scurtă ezitare (SUET., *Galba*, 9). Guvernatorul Hispaniei Tarraconensis a întâmpinat unele dificultăţi cu trupe care îi erau leale lui Nero: după Suetonius, una dintre cele două unităţi de cavaleri regreta că şi-a călcat jurământul faţă de principe şi a fost cu mare greutate readusă de partea lui Galba (SUET., *Galba*, 8). Disperat din cauza înfrângerii lui Vindex, cu gânduri de sinucidere, Galba îşi recapătă curajul când libertul Icelus îi aduce de la Roma vestea morţii lui Nero[62]. În ciuda faptului că fusese proclamat împărat de către trupele din Hispania, el refuză orice titlu, cu excepţia celui de *Legatus senatus ac populi Romani*[63]. Ce semnificaţie avea acest titlu insolit? Un *legatus* era o persoană învestită cu o *legatio* („misiune")[64]; adoptând acest titlu, Galba voia să demonstreze că el a primit din partea senatului misiunea de a-l răsturna pe Nero, dar că nu se socoteşte învestit cu demnitatea imperială, deoarece numai senatului îi revenea dreptul constituţional de a-l alege şi a-l numi împărat. Abia când Titus Vinius a adus ştiri sigure de la Roma că pretorienii şi senatul i-au jurat credinţă, Galba a abandonat titulatura iniţială şi a preluat titulatura imperială oficială (SUET., *Galba*, 11, 1; PLUT., *Galba*, 7; CASS. DIO, 63, 27, 2[b] = ZON., II, 13, p. 42, 8-11 D). Preluarea titlurilor imperiale abia după ce senatul acceptase numirea atestă voinţa lui Galba de a guverna în armonie cu străvechiul ordin. Că înţelegea să domnească sub aceste auspicii o dovedeşte şi instituirea unui consiliu format din cei mai de vază cetăţeni din anturajul său, un adevărat succedaneu al senatului, cu care se sfătuia zilnic

(SUET., *Galba,* 10, 1), ca şi o monedă care pe avers îl reprezintă pe Galba faţă în faţă cu senatul, cu legenda ΓΑΛΒΑ ΣΥΝΚΛΗΤΟΣ[65]. Conform celor transmise de Plutarh, la Narbo a avut loc o întrevedere între Galba şi o delegaţie senatorială, întrevedere desfăşurată în cea mai deplină înţelegere (PLUT., *Galba,* 12).

Dorinţa lui Vindex şi a lui Galba de a restabili tradiţia romană şi de a repune Roma în centrul imperiului constituie tema principală a propagandei pe care ei o desfăşoară prin intermediul emisiunilor monetare din primele momente ale declanşării revoltei împotriva lui Nero. Pe o monedă apar Vindex şi Galba ajutând Roma să se ridice şi legenda ROMA RESTITUTA (*BMC* Imp., 1, 295, 19-20; 385 notă). Emisiunea lui Galba VESTA SC, pe care apare zeiţa împreună cu *palladium*-ul (*BMC* Imp., 1, 335, 157-160), proslăveşte reaşezarea penaţilor poporului roman care fuseseră distruşi de Nero; faptul că Roma devine un topos pe monede, că Galba repune în circulaţie legende monetare care dispăruseră odată cu republica (EONUS EVENTUS), că sunt modificate legende utilizate de Nero (SECURITAS AUGUSTI la Nero, SECURITAS POPULI R., la Galba), că temele LIBERTAS PAX, S(ENATUS) P(OPULUS)QUE R(OMANUS) sunt foarte răspândite, atestă opţiunile lui Galba în momentul preluării imperiului[66] de a se pune în antiteză cu politica neroniană sau, cum a conchis P. Ceauşescu, ele dovedesc „câtă rezonanţă avea în opinia publică romană ideea că noua politică orientală a lui Nero ar fi afectat în primul rând capitala imperiului"[67].

Aşadar, Galba doreşte să revină la principatul de tip augustan şi să domnească în armonie cu senatul. El se face exponentul cercurilor tradiţionaliste care, în fapt, îl răsturnaseră pe Nero. Primele acte de guvernare ale noului împărat vizează consolidarea puterii prin neutralizarea unor personalităţi pe care le considera contracandidaţi potenţiali (Verginius Rufus, căruia legiunile renane îi oferiseră puterea, dar pe care acesta a refuzat-o, a fost convocat sub pretextul prieteniei şi destituit din funcţia de legat al Germaniei Inferior) şi uciderea altora, compromise în timpul domniei lui Nero sau implicate în acte de rebeliune (Clodius Macer, legatul Africii[68], şi Fonteius Capito, cel al Germaniei Superior). Instalarea lui Galba nu s-a făcut fără dificultăţi, deoarece Nymphidius Sabinus, rămas singur prefect al pretoriului după demiterea lui Tigellinus, a încercat să obţină sprijinul cohortelor pretoriene pentru a dobândi domnia[69]. Acţiunea lui Nymphidius a eşuat în faşă, dar ea a constituit un prim avertisment pentru Galba asupra dificultăţilor pe care avea să le întâmpine în curând. Scurtă vreme după sosirea sa la Roma, Galba îi condamnă la moarte şi dispune executarea foştilor consilieri neronieni, Helios, Petinos, Polycleitos, Patribios[70], şi a participanţilor la conjuraţia lui Nymphidius Sabinus, Mithridates din Pont şi Seleucos[71]. Faptul a fost bine primit de cercurile senatoriale, căci el dovedea intenţia împăratului de a rupe definitiv punţile cu foştii sprijinitori ai lui Nero. Tot atât de bine primită a fost şi hotărârea lui Galba de a rezolva criza financiară generată de imensele cheltuieli ale lui Nero prin confiscarea donativelor făcute de ultimul iulio-claudian; pentru stabilirea şi recuperarea acestora a fost alcătuită o comisie formată din 50 de cavaleri[72]. Dar, voind să fie prea consecvent, Galba săvârşeşte acte care ridică un semn de întrebare asupra stilului în care înţelegea să guverneze: el i-a executat fără o judecată prealabilă pe Cingonnius Varro, consul desemnat, deoarece fusese amestecat în conjuraţia lui Nymphidius Sabinus[73], şi pe Petronius Turpillianus, senator, vinovat doar de faptul că nu l-a trădat pe Nero[74]. Procedura adoptată contravenea legislaţiei romane, conform căreia nici un cetăţean roman nu putea fi executat fără sentinţa unei instanţe şi mai înainte de a fi fost judecat apelul[75]. Mai ales executarea lui Petronius Turpillianus a provocat mari resentimente, deoarece el nu participase la conjuraţia prefectului pretoriului. Actul a fost interpretat în cercurile senatoriale drept un semn al stilului de guvernare arbitrar caracteristic domniilor precedente. Suetonius se face ecoul acestor opinii generalizând: „i-a condamnat pe unii membri iluştri ai celor două ordine pe baza unor simple bănuieli, fără să le dea posibilitatea să se apere" (SUET., *Galba,* 15). Curând însă Galba a fost silit să adopte o serie de măsuri care contraveneau

programului său iniţial şi, în consecinţă, îl îndepărtau de forţele care îl aduseseră la putere. Schimbarea de atitudine a împăratului a fost determinată de ciocnirea sa cu realităţile din capitală, care i-au dovedit că situaţia era departe de a fi atât de favorabilă pe cât o crezuse şi că senatul nu era stăpânul absolut, cum fusese informat. Chiar în momentul în care îşi făcea intrarea în Roma, Galba a fost confruntat cu un fapt pe care nu îl prevăzuse: în întâmpinarea sa au venit marinarii flotei de la Missenum, cărora Nero le acordase statutul de legionari, dar nu avusese timp să organizeze legiunea. Marinarii i-au cerut lui Galba menţinerea statutului şi, cum, în ciuda refuzului, ei insistă, cavaleria primeşte ordinul să-i decimeze; rău augur pentru un început de domnie, conchide Tacit. Supravieţuitorii vor constitui prima forţă militară pe care se va sprijini Otho când va declanşa rebeliunea împotriva lui Galba. Adoptând atitudinea menţionată, Galba îşi manifestă hotărârea de a anula toate actele de guvernare ale lui Nero, dar, în acelaşi timp, el măreşte numărul celor nemulţumiţi de schimbarea de domnie şi contribuie fără să vrea la sporirea anarhiei care domnea în capitală. Curând, atitudinea sa devine ezitantă, fapt pus de autorii antici şi de o mare parte a cercetătorilor moderni pe seama anturajului şi a senilităţii împăratului: vârsta înaintată a acestuia, Titus Vinius, Cornelius Laco şi libertul Icelus, consilierii lui Galba, sunt făcuţi responsabili de catastrofa cu care se încheie domnia[76]. Dar oare numai starea psihică şi intelectuală a principelui a determinat cursul evenimentelor sau raportul de forţe existent l-a obligat la concesii pe care iniţial nu fusese dispus să le facă? Pentru a răspunde la această întrebare, să vedem care era atmosfera politică la Roma, aşa cum rezultă din izvoare.

La începutul *Istoriilor* Tacit face un tablou al stării de spirit care domnea la Roma imediat după moartea lui Nero. Conform celor transmise de el, numai senatorii au primit cu bucurie ştirea morţii lui Nero, în timp ce între cavaleri exista şi o facţiune proneroniană şi, în ceea ce priveşte poporul, *plebs sordida* regreta dispariţia ultimului iulio-claudian. Asta înseamnă că pături largi ale populaţiei Romei sprijineau programul de guvernare neronian. În capitală se aflau numeroase trupe. Tacit recunoaşte că între aceştia amintirea lui Nero era încă vie *(Hist.*, 1, 25, 2). Cohortele pretoriene regretau faptul că îl trădaseră pe Nero şi erau nemulţumite că nu primiseră donativul promis; de aici adversitatea lor faţă de Galba. Dar la Roma se mai aflau şi alte trupe: cohorta germanică, licenţiată de Galba, deoarece fusese mult prea legată de persoana lui Nero, dar lăsată la Roma[77]; unităţi militare aduse din Germania, Britannia şi Illyricum, pe care Nero le trimisese spre Caucaz în vederea campaniei împotriva albanilor, trupe rechemate de el după izbucnirea rebeliunii lui Vindex[78]; în fine, resturile legiunii recrutate de Nero din rândurile marinarilor flotei de la Missenum întreţineau o atmosferă ostilă faţă de Galba. Roma era plină de o armată insolită, spune Tacit, şi amalgamul de trupe constituia un factor permanent de instabilitate: „o masă uriaşă, gata de răscoală, care, dacă nu manifesta o preferinţă evidentă pentru vreo persoană, era gata să se supună oricui lua iniţiativa" *(Hist.*, 1, 6, 4). În această situaţie confuză, *aula Neronis*, după un moment de panică, se regăseşte şi redevine o forţă politică omogenă şi activă[79]. Confruntat cu o realitate mult mai complicată decât se aşteptase, Galba este silit curând să recunoască imposibilitatea guvernării numai de pe platforma politică senatorială, fapt care îl determină la concesii importante faţă de facţiunea neroniană.

Aşadar, Galba a fost constrâns de împrejurări la abandonarea proiectelor iniţiale. Destul de repede campania împotriva înalţilor funcţionari neronieni începează; în ciuda cererilor repetate, împăratul refuză să-l condamne la moarte pe Tigellinus, fostul prefect al pretoriului[80]. Mai mult decât atâta: Titus Vinius întreţinea legături ostentative cu Tigellinus[81]. Cum cererile pentru condamnarea acestuia se repetau, Galba publică un edict prin care dojeneşte poporul pentru cruzimea de care dă dovadă (SUET., *Galba*, 15, 2). Un alt neronian al cărui cap era cerut cu insistenţă, Halotus, nu numai că nu este condamnat, dar chiar este numit într-o importantă funcţie procuratoriană, care, din păcate, nu poate fi precizată *(ibid.)*. Aşadar, Galba

menajează facţiunea neroniană şi, de aceea, el ezită neştiind ce atitudine să adopte, atunci când Helvidius Priscus, revenit din exil, vrea să iniţieze o acţiune energică împotriva delatorilor din vremea lui Nero: *mox dubia uoluntate Galbae* (TAC., *Hist.*, 4, 6, 2). E drept că nici senatul în întregime nu era dispus să-l urmeze pe ginerele lui Paetus Thrasea, dar faptul atestă lipsa de decizie a lui Galba, care nu se hotărăşte să izbească decisiv facţiunea neroniană. Ba chiar el încearcă să-i câştige sprijinul numindu-l pe Otho, favoritul forţelor care-l regretau pe Nero, consul desemnat, plasându-l astfel într-o poziţie privilegiată în competiţia pentru succesiune[82]. În încercarea de a domina o situaţie care se degrada vizibil, împăratul revine asupra unor măsuri pe care le luase mai înainte de a cunoaşte starea de spirit şi raportul de forţe din capitală: două diplome militare emise la data de 22 decembrie 68 atestă acordarea cetăţeniei şi a altor privilegii veteranilor legiunii *I Adiutrix*[83]. Legiunea, denumită în textele antice *Legio classica*, este cea care fusese recrutată de Nero din rândurile marinarilor flotei de la Missenum. Diplomele sunt dovada că, sub presiunea evenimentelor, Galba le-a acordat marinarilor statutul cerut şi le organizează legiunea[84].

În această situaţie confuză, în care atitudinea oscilantă a principelui nu făcea decât să complice lucrurile, căci dacă actele iniţiale îi alienaseră facţiunea neroniană, în schimb concesiile ulterioare făcute acesteia provocaseră nemulţumiri în rândurile senatului, Galba este silit de împrejurări să aleagă un succesor pe care să-l adopte. Un fapt neprevăzut precipită evenimentele şi îl obligă să-şi precizeze linia politică: la scurtă vreme după calendele lui ianuarie 69, sosesc la Roma scrisorile procuratorului Pompeius Propinquus din Belgica, conţinând primele ştiri despre rebeliunea legiunilor de la Rin aflate sub comanda lui Vitellius. Ştirile erau următoarele: la 1 ianuarie două legiuni, a IV-a şi a XVIII-a, au refuzat să depună jurământul faţă de Galba şi îi distruseseră imaginile[85]. Veştile erau cu atât mai alarmante, cu cât împăratul pierduse controlul asupra trupelor din capitală (TAC., *Hist.*, 1, 14, 1). În aceste circumstanţe alegerea unui succesor capătă semnificaţia unei angajări politice definitive, manifestarea opţiunii faţă de una dintre forţele antagonice care dominau scena romană şi între care Galba nu putuse să se decidă. Doi candidaţi se prezentau cu şanse reale, conform izvoarelor antice: Cornelius Dolabella, susţinut de unii dintre consilierii lui Galba, fără să putem preciza cine anume, deoarece Plutarh[86] este vag, iar Tacit şi Suetonius nu dau nici o informaţie, şi Otho, susţinut de Titus Vinius şi de facţiunea neroniană[87]. Candidatura lui Dolabella nu se bucura de încrederea lui Galba, în ciuda faptului că cei doi erau înrudiţi, deoarece împăratul îl bănuise de întreţinerea unor complicităţi printre cohortele germanice în vederea organizării unei lovituri de stat[88]. Maevius Pudens, omul de încredere al lui Tigellinus, întreţinea în favoarea lui Otho o susţinută campanie „electorală" printre trupele aflate la Roma[89]. În schimb, cercurile senatoriale îi erau categoric ostile, căci se considera că în cazul succesului lui Otho efortul făcut pentru răsturnarea lui Nero va fi fost zadarnic[90]. Cu toate acestea, Otho se afla bine plasat în lupta pentru succesiune, deoarece Galba îl numise consul desemnat, semn că împăratul căuta din ce în ce mai mult să se sprijine pe facţiunea neroniană şi să se depărteze de poziţiile senatoriale. Constrâns de evenimentele care se precipitau, convins că prin alegerea unui succesor va putea domina criza, Galba ţine la 10 ianuarie un consiliu restrâns, la care participă Titus Vinius, Cornelius Laco, Marius Celsus, consul desemnat, şi Ducenius Geminus, prefectul Romei[91]. La acest consiliu, spre surprinderea tuturor, se decide alegerea unui „outsider", L. Calpurnius Piso Licinianus, descendentul unei ilustre familii romane înrudite cu Cn. Pompeius[92]. Alegerea s-a bucurat de o bună primire în senat: *et patrum fauor erat*, notează Tacit *(Hist.*, 1, 19), căci ea semnifica reînscrierea lui Galba pe orbita senatorială: împăratul cere avizul senatului în toate chestiunile importante. În schimb, când la 11 ianuarie are loc în faţa armatei actul propriu-zis al adopţiunii, starea de spirit a soldaţilor este departe de a fi entuziastă: „la ceilalţi tristeţe şi tăcere" *(Hist.*, 1, 18, 3).

Alegerea neaşteptată a lui Piso trebuie pusă în legătură cu evenimentele din Germania. Iniţial, legiunile de la Rin nu se pronunţaseră în favoarea unei anumite persoane, ci se declaraseră numai împotriva lui Galba, lăsând senatului şi poporului roman libertatea desemnării unui alt principe. Acestea erau ştirile transmise de procuratorul Pompeius Propinquus (TAC., *Hist.*, 1, 12, 1)[93]. Alegând un succesor care se bucura de încrederea senatului, Galba spera să poată menţine în supunere legiunile renane, deoarece în bună măsură cererea le fusese satisfăcută (în momentul adoptării lui Piso, proclamarea lui Vitellius de către legiunile din Germania nu era cunoscută la Roma – *nihil adhuc de Vitellio certum*, TAC., *Hist.*, 1, 14, 1). Dolabella, contracandidatul lui Otho, îndeplinea şi el condiţiile din punctul de vedere al senatului, dar Galba îl privea cu suspiciune şi, dacă cele transmise de Tacit în discursul pe care i-l atribuie lui Galba cu ocazia adoptării lui Piso corespund realităţii, ceea ce nu este exclus, înrudirea lor constituia un impediment: noul împărat intenţiona să inaugureze un sistem în care succesiunea la domnie să nu mai constituie privilegiul unei singure familii, ci eligibilitatea principelui să înlocuiască libertatea republicană, care, după bătălia de la Actium, devenise un anacronism politic[94].

Aşadar, adoptarea lui Piso înseamnă reînscrierea lui Galba pe orbita senatorială, reînscriere prin care el credea că va putea pune capăt actului de rebeliune al legiunilor germanice. Senatul revine pe primul plan, hotărând trimiterea unei delegaţii către legiunile rebele. Dar între timp evenimentele se precipită: marele înfrânt în urma alegerii lui Piso ca succesor, Otho, reacţionează violent. El fusese primul guvernator de provincie care se declarase în favoarea lui Galba; Titus Vinius îi sprijinea candidatura şi era convins că a câştigat bătălia pentru succesiune când Galba l-a desemnat consul. Otho era însă susţinut de facţiunea neroniană şi avea reputaţia de a fi un demn urmaş al lui Nero, în ciuda faptului că în timpul domniei acestuia căzuse în dizgraţie şi fusese salvat de la moarte numai de intervenţia lui Seneca[95]. Aşadar, atunci când Galba se hotărăşte să rezolve cu ajutorul senatului criza care izbucnise, candidatura lui Otho nu mai era posibilă. Înşelat în speranţele sale, acesta trece la acţiune şi, sprijinit de facţiunea neroniană rămasă solidară în starea de haos general în care se găsea Roma, Otho provoacă defecţiunea tuturor trupelor din capitală. Într-o atmosferă de confuzie generală, în care circulau cu repeziciune zvonuri contradictorii – lui Galba i s-a comunicat la un moment dat asasinarea lui Otho[96] – împăratul, ieşit din palat la îndemnul lui Icelus, este asasinat împreună cu Piso în ziua de 15 ianuarie 69.

Domnia lui Galba se situează în momentul în care forţele politice antagonice de la Roma, cercurile tradiţionaliste şi *aula Neronis* se neutralizează reciproc, când capitala se găsea în stare de haos şi de anarhie militară; Galba, căutând să-şi consolideze puterea precară, oscilează între facţiuni fără să-şi poată făuri un drum propriu. Victimă a unei situaţii politice haotice, pe care nu a bănuit-o până la sosirea la Roma, a unei situaţii pe care n-a putut-o domina, Galba adoptă numeroase acte antitetice şi paradoxale, determinate de rapida schimbare a raporturilor de forţe, ceea ce îl face pe Tacit să-l caracterizeze în termenii următori: *capax imperii nisi imperasset* (*Hist.*, 1, 49, 4). Planurile iniţiale ale celui care se intitulase modest *legatus senatus ac populi Romani*, confruntate cu realitatea politică de la Roma, se dovedesc a fi inaplicabile, căci adversarii senatului găsesc încă suficiente resurse pentru a-şi impune candidatul pe tronul imperial.

OTHO, *IMITATOR NERONIS*. În ziua în care Galba a fost asasinat, au căzut şi capetele lui Piso, Titus Vinius, Cornelius Laco şi Icelus[97]. Vestea morţii lui Piso a fost primită cu mare bucurie de către Otho, căci el se vedea scăpat de singurul competitor posibil de la Roma. Între timp, legiunile de la Rin îl proclamaseră pe Vitellius, astfel încât Imperiul Roman se afla pentru prima oară în situaţia paradoxală de a avea doi împăraţi. Adus la putere de trupele din capitală, Otho caută să-şi consolideze puterea. Care era reputaţia lui Otho în momentul morţii lui Galba?

Iniţial, Otho fusese unul dintre confidenţii lui Nero şi, datorită poziţiei privilegiate deţinute la curtea imperială, făcuse trafic de influenţă[98]. El l-a sprijinit efectiv pe Nero în conflictul cu Agrippina[99] şi s-a însurat *pro forma* cu Poppea Sabina la cererea împăratului, pentru a-i facilita acestuia intenţiile matrimoniale[100]. Dar din acest moment între cei doi s-a produs ruptura şi, salvat de la moarte numai graţie intervenţiei lui Seneca, Otho este numit guvernator al Lusitaniei, deşi până atunci nu îndeplinise funcţia de praetor, ci numai pe cea de quaestor[101]. A administrat cu moderaţie timp de zece ani Lusitania (SUET., *Otho*, 3, 2) şi a fost primul guvernator de provincie care s-a asociat cu Galba, atunci când acesta a acceptat să se pună în fruntea rebeliunii antineroniene. Aşadar, atitudinea lui Otho în momentul morţii lui Nero nu îl arăta drept un adept necondiţionat al ultimului iulio-claudian. Cu toate acestea, când în anturajul lui Galba au început discuţii referitoare la alegerea unui succesor, Otho avea reputaţia de a fi un neronian. Tacit susţine că, după opinia sa, răsturnarea lui Nero ar fi fost un act inutil, dacă urmaş al lui Galba ar fi fost ales Otho *(Hist.*, 1, 13, 1). Istoricul îşi justifică sentinţa prin antecedentele lui Otho; modestia era, susţine Tacit, numai o tactică. Plutarh şi Cassius Dio atestă şi ei proasta reputaţie pe care o avea Otho la Roma; conform celor transmise de ei, senatorii îl considerau „o furie", „un demon oribil repezit asupra imperiului" şi erau convinşi că domnia lui va fi mai licenţioasă decât fusese cea a lui Nero[102]. Ce anume a determinat această reputaţie? În primul rând antecedentele şi, apoi, mai ales faptul că în lupta pentru obţinerea succesiunii el s-a bucurat de sprijinul facţiunii neroniene. Ascensiunea lui la imperiu a fost opera pretorienilor şi a lui *aula Neronis*.

După moartea lui Galba, Otho a luat unele măsuri care păreau să justifice aprehensiunile cercurilor senatoriale: statuile lui Nero au fost reamplasate din iniţiativa lui Otho, conform celor transmise de Suetonius *(Otho*, 7, 1), din iniţiativa altora, dar fără ca Otho să fi schiţat vreun gest de opoziţie, după Tacit *(Hist.*, 1, 78, 1); la Roma circulau zvonuri că memoria lui Nero va fi cultivată *(ibid.)*. După unele informaţii, împăratul voia să se însoare cu Statilia Messalina, văduva lui Nero[103], şi pregătea fonduri pentru continuarea lucrărilor la *Domus aurea*[104]. Otho întreţinea legături cu foştii favoriţi ai lui Nero, şi anume cu Sporus, Licinius, Plotinus Fisanus[105]. Pentru a fi pe placul mulţimii, acea *plebs sordida ac theatro sueta*, cum o denumeşte Tacit, Otho frecventează teatrul[106]. Impresia cea mai proastă a făcut-o utilizarea numelui lui Nero ca titlu: după Tacit, mulţimea *(populus et miles)* l-a aclamat astfel pe Otho, care n-a ştiut cum să reacţioneze, dacă să-l accepte sau să-l refuze *(Hist.*, 1, 78, 1); după Cassius Dio, Otho şi-a adăugat imediat (εὐθύς), din proprie iniţiativă, după ascensiunea la imperiu, numele de Nero (63, 8, 2[1]); Suetonius relatează că iniţiativa i-a aparţinut mulţimii, dar, adaugă biograful, unii istorici afirmă că, în primele diplome şi scrisori trimise de împărat guvernatorilor de provincii, Otho îşi adăugase cognomenul de Nero *(Otho*, 7, 2); în sfârşit, Plutarh îl citează pe Cluvius Rufus, care în istoria sa afirma că, în calitate de guvernator al Hispaniei, el primise din partea împăratului diplome unde numele de Nero era adăugat celui de Otho *(Otho*, 4). Informaţia transmisă de Plutarh este deosebit de importantă, deoarece, citându-l pe Cluvius Rufus, care în timpul domniei lui Otho deţinuse o funcţie oficială, ea constituie o dovadă documentară a faptului. Din păcate, nu există până acum o atestare epigrafică a acestuia. Doar o monedă ar putea fi o confirmare: este vorba de o monedă de bronz, descoperită la Tripolis *(BMC Phoenicia*, p. 209, n. 42), care pe avers are portretul lui Nero, dar legenda IMP. OTHO, iar pe revers imaginea Dioscurilor şi legenda ΤΡΙΠΟΛΕΙΤΩΝ. Imaginea Dioscurilor ar putea fi un simbol al afinităţilor dintre Nero şi Otho[107].

Toate acestea nu erau de bun augur din punctul de vedere al senatului şi constituiau un argument pentru cei care susţineau că domnia lui Otho va fi numai o reeditare a celei neroniene. Dar şi alte acte ale noului împărat întăreau convingerea că el intenţiona să urmeze linia politică a ultimului iulio-claudian. După Suetonius, Otho a celebrat deseori în public şi conform

ritualului cultul lui Isis (*Otho*, 12, 2). Modul în care Suetonius transmite informaţia, amănuntele despre fizicul împăratului, relatarea că el a celebrat cultul zeiţei conform ritualului, ne fac să credem în autenticitatea faptului, şi nu că ar fi un simplu zvon lansat de adversari. Or, adoptarea unui cult oriental la Roma era un act deosebit de grav, cu multe implicaţii politice, şi de aceea împăraţii iulio-claudieni, cu excepţia lui Caligula[108] şi a lui Nero, au interzis aceste culte, căci ele contraveneau mentalităţii romane[109]; adepţii acestor culte se recrutau dintre orientalii care soseau în număr din ce în ce mai mare la Roma şi ajunseseră să contamineze parte din populaţia romană[110]. Aşadar, Otho, celebrând public cultul lui Isis, a dovedit că el urmează linia lui Caligula şi a lui Nero şi că înţelegea să se sprijine pe elementele etnice şi sociale care îl susţinuseră pe ultimul iulio-claudian.

Altă măsură în contrast evident cu politica adoptată de împăraţii tradiţionalişti a fost dărnicia sa în ceea ce priveşte cetăţenia romană: Tacit relatează că Otho a acordat cetăţenia romană lingonilor, provinciei Baetica şi cetăţilor maure (Tingi şi Lixus)[111]. Cassius Dio – de fapt, rezumatul lui Xiphilinos – generalizează faptul afirmând: „a acordat străinilor cetăţenia şi le-a promis multe alte avantaje" (64, 8, 2[2]). Romanii erau în general circumspecţi în a da străinilor cetăţenia şi în orice caz acordarea ei unei întregi provincii era de natură să provoace reacţia cercurilor tradiţionaliste[112]. Celelalte măsuri de care pomeneşte Cassius Dio ar putea fi noile legi promise provinciilor Cappadocia şi Africa, menţionate de Tacit[113], care, cum se vede din context – în acelaşi capitol Tacit relatează intenţia lui Otho de a celebra memoria lui Nero, de a prelua numele lui Nero – nu puteau fi pe placul celor care contribuiseră la răsturnarea ultimului iulio-claudian.

Toate actele mai sus menţionate erau în evidentă contradicţie cu aspiraţiile facţiunii senatoriale; dacă Otho ar fi perseverat pe această cale, efortul făcut pentru eliminarea lui Nero ar fi fost inutil. Dar realitatea politică de la Roma şi din imperiu era mult mai complexă, astfel încât Otho este nevoit să ia şi măsuri în antiteză cu programul său iniţial. Nu putem preciza când a început Otho să ia asemenea măsuri, deoarece reperele cronologice lipsesc; este însă probabil ca Otho, în încercarea lui de a-şi concilia toate facţiunile din Roma pentru a putea face faţă ameninţărilor legiunilor renane, să fi luat măsuri contradictorii. În primul discurs pe care-l ţine în senat el declară că a fost obligat prin forţă să accepte puterea (SUET., *Otho*, 7, 1). La scurtă vreme după aceea, Otho îl constrânge pe Tigellinus să se sinucidă, în ciuda faptului că primise un sprijin decisiv din partea fostului prefect neronian al pretoriului pentru a-l răsturna pe Galba[114]. Istoricii antici sunt unanimi în a înregistra reacţia favorabilă a întregii populaţii romane la aflarea ştirii. O puternică impresie a produs în cercurile senatoriale atitudinea lui Otho faţă de Marius Celsus, consulul desemnat; pentru a-l sustrage furiei soldaţilor care cereau executarea lui, deoarece a fost un partizan necondiţionat al lui Galba, Otho porunceşte aducerea lui în lanţuri pe Capitoliu, unde, apoi, în secret, între cei doi a avut loc o întrevedere desfăşurată sub semnul înţelegerii[115]. Clemenţa de care a dat dovadă Otho faţă de Marius Celsus a fost bine primită de toate categoriile sociale ale capitalei, chiar şi de către armată, deşi, iniţial, trupele ceruseră condamnarea sa la moarte din cauza fidelităţii de care dăduse dovadă faţă de Galba (TAC., *Hist.*, 1, 71, 1). Concomitent, Otho dispune retrocedarea averilor senatorilor care fuseseră exilaţi de către Nero[116] şi reaşezarea în senat a lui Cadius Rufus, exilat în timpul domniei lui Claudius, a lui Pedius Blaesus, în timpul domniei lui Nero, şi a lui Scaevinus Priscus, personaj necunoscut nouă[117]. Confruntat cu o situaţie grea, căci războiul împotriva legiunilor renane ale lui Vitellius era iminent, Otho se străduieşte să-şi creeze o bază cât mai largă de acţiune, încercând să concilieze sub autoritatea sa atât forţele care l-au adus la putere (trupele din Roma şi *aula Neronis*), cât şi senatul. Tentativa nu era deloc uşoară, deoarece între armată şi senat se manifesta o ostilitate crescândă. Cât de mare era suspiciunea armatei faţă de senatori rezulta în mod evident din faptul că soldaţii îl avertizau pe împărat să nu se încreadă în senatorii cei mai distinşi (PLUT., *Otho*, 3). Un episod relatat de toţi istoricii antici pune mai clar în lumină adversitatea dintre senat şi trupele de la Roma[118]: Otho dăduse ordin

cohortei a zecea, cantonate la Ostia, să vină la Roma; deplasarea unităţii, care se afla sub comanda tribunului Varius Crispinus, începuse în timpul nopţii, iar armele ei fuseseră aşezate în căruţe; văzând masivul transport de arme care se făcea, pretorienii au bănuit organizarea unui complot senatorial împotriva lui Otho şi s-au îndreptat *sua sponte* spre palatul imperial, cerându-i lui Otho să dispună masacrarea tuturor senatorilor. Un mare număr de membri ai curiei se afla tocmai la palat, unde Otho dădea un banchet în onoarea lor. Împăratul îi salvează pe senatori, scoţându-i pe o uşă lăturalnică, şi linişteşte printr-un discurs trupele. Incidentul a rămas fără urmări, dar el este expresia neîncrederii armatei de la Roma în senat, pe care-l considera inamicul clasic al împăratului. Acesta era un fapt de care Otho trebuia să ţină seama. Antagonismul dintre armată şi senat se află în centrul crizei din 68-69. Galba a ajuns la putere fiind susţinut de factorul constituţional, senatul, dar a fost obligat să facă concesii în favoarea factorului militar; ascensiunea lui Otho a fost opera pretorienilor rămaşi fideli memoriei lui Nero, dar împăratul a fost obligat să câştige de partea sa senatul pentru a realiza o bază legitimă cât mai largă în vederea războiului cu Vitellius.

Domnia lui Otho trebuie privită prin prisma proclamării ca împărat a lui Vitellius de către legiunile renane. Înainte de a intra în campanie, Otho îl exilează la Colonia Aquinatis pe Cornelius Dolabella, în care vedea un potenţial competitor la Roma, datorită ascendenţei sale nobile şi înrudirii cu Galba (TAC., *Hist.*, 1, 77, 2)[119]. Încercând să-şi câştige partizani în rândul legiunilor renane, el îl numeşte pe Verginius Rufus consul desemnat *(ibid.)* şi cere senatului să trimită o solie armatelor germanice, solie care să anunţe că Otho a fost ales principe şi să îndemne trupele să înceteze actul lor de rebeliune: *auctor senatui fuit mittendae legationis quae doceret electum iam principem concordiamque suaderet* (SUET., *Otho*, 8, 2). Să ne amintim că iniţial legiunile renane ceruseră senatului „să aleagă" un alt principe în locul lui Galba. Terminologia utilizată de Suetonius în rezumarea hotărârii adoptate de senat la iniţiativa împăratului este elocventă: delegaţia senatorială urma să anunţe că principele „a fost ales" *(electum iam principem)*, adică să ateste şi să sublinieze legitimitatea numirii lui Otho. Venit la putere prin mijloace revoluţionare, Otho încearcă să acrediteze ideea legitimităţii sale şi de aceea se străduieşte să apară în calitate de *princeps electus*, spre a-i lua lui Vitellius orice pretext constituţional de a intra în acţiune. Pregătind campania împotriva lui Vitellius, împăratul se declară adeptul instituţiilor romane tradiţionale. În discursul pe care îl ţine în faţa trupelor care năvăliseră în palat cerând uciderea senatorilor, Otho se pune pe sine în antiteză cu Vitellius: acesta din urmă are o armată formată din neamuri străine *(nationes aliquas occupauit Vitellius)*, în timp ce el, Otho, este reprezentantul Italiei şi al Romei, căci este sprijinit de *Italiae alumni et Romana uere iuuentus;* instituţia care garantează primatul Italiei şi al Romei este senatul; or, declară cu emfază Otho, *senatus nobiscum est;* Roma, argumentează în continuare împăratul, nu sfidează timpurile datorită aglomerărilor de pietre şi de case, ci datorită senatului, garant al eternităţii imperiului, al păcii universale, al integrităţii principelui şi al armatei: *aeternitas rerum et pax gentium et mea cum uestra salus senatus incolumitate firmatur* (TAC., *Hist.*, 1, 84, 4). Şi, pentru că senatul este de partea lui Otho, *res publica* este alături de el, în timp ce armatele lui Vitellius se constituie în adversari ai statului: *sic fit, ut hinc res publica, inde hostes rei publicae, constiterint (ibid.)*. Dar pentru Tacit *res publica* este identică cu Roma, astfel încât Otho se erijează în apărătorul Romei. Confruntat cu un război iminent, Otho caută, pe de o parte, să-şi păstreze cota de popularitate printre forţele care l-au adus la putere, iar pe de alta, prin declaraţiile făcute şi prin acte să câştige de partea sa cercurile tradiţionaliste. Împăratul repune în centrul discuţiei statutul Romei şi se declară adeptul tradiţiei romane, atunci când afirmă în faţa soldaţilor că senatul a fost întemeiat de Romulus în urma unui auspiciu, afirmaţie care se înscrie pe linia de gândire ciceroniană[120], şi că situaţia a rămas neschimbată, indiferent de formula politică în vigoare; a-l transmite nealterat urmaşilor, susţine împăratul, este o datorie sacră *(ibid.)*.

De la adoptarea numelui de Nero şi până la declararea senatului drept garantul continuităţii romane este un drum lung, pe care Otho l-a parcurs într-un răstimp foarte scurt; de fapt, el a oscilat, asemenea lui Galba, între facţiunile aflate în competiţie. Programul său iniţial, antecedentele neroniene se aflau la antipodul declaraţiilor pe care le-a făcut înaintea plecării în campanie. Surpriza provocată de ultimele lui acţiuni şi profesiunile de credinţă faţă de senat, refuzul lui de a continua lupta după înfrângerea suferită la Bedriacum, pentru a nu mai vărsa sânge roman, sinuciderea sa pentru a pune capăt războiului civil au produs o impresie atât de puternică în cercurile senatoriale, încât au fost auzite voci care susţineau că Otho a preluat puterea numai pentru a reinstaura *res publica*, adică forţa de guvernământ în vigoare până la Augustus: „încât s-a spus chiar că el l-a ucis pe Galba, nu atâta din dorinţa de putere, cât pentru a restaura republica şi libertatea" *(rei publicae ac libertatis restaurandae causa* – SUET., *Otho*, 12, 5).

VITELLIUS SAU ÎNCERCAREA INSTAURĂRII UNEI DICTATURI MILITARE. Pornit în campanie împotriva lui Vitellius, Otho pierde, după câteva succese locale, bătălia de la Bedriacum; deşi înfrângerea era departe de a fi decisivă, deşi, după opinia generalilor săi, el mai dispunea de suficiente forţe pentru a continua lupta, Otho refuză să prelungească războiul civil şi se sinucide, lăsând cale liberă lui Vitellius.

La Roma reputaţia noului împărat era proastă; el deţinuse o poziţie privilegiată la curtea lui Nero; se amintea faptul că Vitellius fusese cel care-l convinsese pe Nero să participe la un concurs, susţinând că aceasta era dorinţa poporului (SUET., *Vit.*, 4); dacă în calitate de guvernator al Africii conduita lui pare a fi fost exemplară *(ibid.*, 5, 2), sustragerea de obiecte preţioase din temple în timpul când a fost administrator al lucrărilor publice era proaspătă în memoria romanilor *(ibid.)*. Când Galba l-a numit guvernator al Germaniei Inferior, în locul lui Verginius Rufus, ştirea a fost primită cu stupoare la Roma, căci se ştia că Vitellius era rău intenţionat faţă de împărat şi gata de răscoală *(ibid.*, 7, 1; TAC., *Hist.*, 1, 52). Este posibil ca Galba să fi crezut că poate menţine în ordine legiunile pe care le cunoştea a fi credincioase lui Nero, trimiţând ca legat un favorit al fostului împărat.

Faptele lui Vitellius au justificat aprehensiunile: apropiindu-se de Roma, el s-a înconjurat de o şleahtă de histrioni, ceea ce amintea în mod frapant de curtea lui Nero, spune Tacit *(Hist.*, 2, 71, 1); admiraţia sa faţă de numele şi modul de viaţă al lui Nero era de notorietate publică (CASS. DIO, 64, 4, 1; TAC., *Hist.*, 2, 71, 1); împăratul afirma *coram omnibus* pe câmpul lui Marte intenţia sa de a-l imita pe ultimul iulio-claudian şi aducea adesea sacrificii manilor acestuia (SUET., *Vit.*, 11, 3; TAC., *Hist.*, 2, 95, 1). El l-a aplaudat pe un chitared care cânta compoziţiile lui Nero (SUET., *Vit.*, 11, 3) şi, spre a fi pe placul mulţimii, frecventează teatrul (CASS. DIO, 64, 7, 1). *Domus aurea* i se părea a fi un palat prea modest pentru el (CASS. DIO, 64, 4, 1); la Roma se comenta costul imens al banchetelor date de împărat, ca şi extravaganţele lui culinare (TAC., *Hist.*, 2, 97; SUET., *Vit.*, 13; CASS. DIO, 64, 2-3)[120bis]. Toate aceste fapte erau interpretate ca o manifestare a intenţiei lui Vitellius de a guverna după principiile domniei lui Nero, deci în antiteză cu sistemul de guvernare augustan, a cărui restaurare o dorea senatul. Domnia i-a fost prea scurtă pentru a ne putea da seama în ce măsură programul său ar fi însemnat o reeditare a celui neronian. Există însă suficiente indicii că principatul său se afla la antipodul celui inaugurat de Augustus, fapt care transpare şi din titulatura pe care a adoptat-o.

Titulatura imperială romană în vremea principatului era următoarea: pentru Augustus – *Imp. Caesar Augustus;* Tiberius – *Ti. Caesar Augustus;* Caligula – *C. Caesar Augustus Germanicus;* Claudius – *Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus;* Nero – *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*, până în anul 66, anul încheierii definitive a păcii în Orient prin vizita regelui Armeniei, Tiridates, la Roma, când a adoptat titlul de *imperator* ca *praenomen;* Galba şi Otho utilizează o titulatură similară celei neroniene, cu excepţia titlului de *Germanicus*

şi a poziţiei celui de *imperator*, care nu mai apare ca *praenomen*. Vitellius este primul împărat care schimbă în mod radical titulatura. Conform celor transmise de Suetonius, el a preluat imediat după proclamare titlul de *Germanicus*, dar a refuzat categoric să-l adopte pe cel de *Caesar* şi de *Augustus: cognomen Germanici delatum ab uniuersis cupide recepit, Augusti distulit, Caesaris in perpetuum recusauit* (*Vit.*, 8, 4). Tacit se exprimă în termeni asemănători, adăugând faptul că Vitellius, după victoria asupra lui Otho, a trimis la Roma un edict prin care amâna *sine die* preluarea titlului de *Augustus* şi refuza categoric să-l accepte pe cel de *Caesar*, „deşi nu renunţa la nici una din prerogativele puterii imperiale" *(Praemisit in urbem edictum, quo uocabulum Augusti differet, Caesaris non reciperet, cum de potestate nihil detraheret – Hist.*, 2, 63, 2). Propoziţia concesivă *cum de potestate nihil detraheret* este o dovadă a faptului că în ochii romanilor prerogativele puterii erau indisolubil legate de titlurile de *Augustus* şi *Caesar* şi că, în consecinţă, abandonării lor trebuia să-i corespundă în mod necesar renunţarea la unele din puterile cu care era învestit împăratul. Cu toate acestea, Vitellius păstrează nealterate toate prerogativele predecesorilor săi. Aşadar, două aspecte sunt surprinzătoare în titulatura lui Vitellius, aşa cum rezultă ea din scrierile antice: abandonarea titlurilor de *Augustus* şi de *Caesar* şi adoptarea celui de *Germanicus*. *Germanicus* era un *cognomen* care se acorda unui general care înregistrase victorii importante în spaţiul germanic şi care putea fi moştenit de urmaşi[121]. Dar, pe de o parte, nici unul dintre Vitellii nu a purtat acest *cognomen*, astfel încât ipoteza moştenirii lui iese din discuţie; pe de altă parte, Vitellius nu a condus nici o campanie împotriva germanilor. Mai înainte însă de a analiza motivele care l-au determinat pe Vitellius să adopte o titulatură insolită, să vedem dacă cele transmise de scriitorii antici corespund realităţii.

Vitellius apare cu titulaturi diferite pe inscripţii şi monede. În *Acta Fratrum Arualium: Vitellius Germanicus Imperator*[122]; la fel pe monede bătute la Roma şi în Hispania[123]; pe unele monede, mai ales pe monede bătute în provinciile orientale ale Imperiului, cu titulatura completă *A. Vitellius Caesar Augustus Germanicus Imperator*[124], iar pe altele, *A. Vitellius Augustus Germanicus Imperator*[125]. Dar fragmentele din *Acta* trebuie privite ca documente oficiale, deoarece împăraţii erau membri ai confreriei religioase a Arvalilor, în protocoalele căreia erau menţionate cele mai importante evenimente politice ale domniei[126]. Cu alte cuvinte, titulatura din *Acta* este expresia voinţei împăratului; modificările constatate faţă de această titulatură pe unele monede trebuie considerate erori provocate de necunoaşterea planurilor împăratului. Aşadar, în ceea ce-l priveşte pe Vitellius se constată o concordanţă între izvoarele epigrafice, numismatice şi literare. Refuzarea titlurilor de *Caesar* şi de *Augustus*, cât şi preluarea fără motiv legitim a celui de *Germanicus*, constituie un fapt istoric.

În ceea ce priveşte titlul de *Caesar*, istoricii antici sunt de acord că Vitellius l-a refuzat categoric şi că a emis chiar un edict prin care îl interzicea[126bis]. Octavian, după adoptarea sa de către Iulius Caesar, preluase vechiul *cognomen* al Iuliilor[127]; când viitorul Augustus a rămas singurul stăpânitor al imperiului, titlul de *Caesar* a devenit simbolul noii forme de guvernământ[128]. În discursul pe care Cassius Dio i-l atribuie lui Mecena, acesta din urmă îl sfătuieşte pe Octavian ca, în cazul instaurării unui regim monarhic, să utilizeze titlul de *Caesar*, şi nu pe cel de rege (52, 40, 1). Când senatul i-a acordat lui Octavian titlul de *Augustus*, el s-a numit din acel moment *Imperator Caesar Augustus*[129]. Sir Ronald Syme atrage atenţia asupra faptului că Octavian utilizează sistemul roman al celor trei nume – el s-a intitulat *Imperator Caesar Augustus* – şi că fostul *cognomen (Caesar)* a devenit *nomen*[130]. Apoi, *nomen*-ul a fost moştenit. Chiar dacă principatul era o monarhie care însă nu implica principiul dinastic, totuşi aparţinenţa la familia Iuliilor era până la Caligula o condiţie *sine qua non* pentru ascensiunea la imperiu.

Prin moartea lui Caligula a dispărut ultimul membru al familiei Iulia, adică ultimul care mai purta numele *Caesar* ca moştenire. Claudius era înrudit, dar nu membru, al gintei Iulia.

Cu toate acestea, el se numeşte *Claudius Caesar Augustus*. Preluarea acestui nume, pentru care nu avea nici un drept juridic, constituie dovada că *Caesar* din nume se transformase în titlu, implicând o opţiune politică. Galba face un pas mai departe utilizând titlul, deşi nu era înrudit nici cu Iulii, nici cu Claudii. *Caesar* devine sinonim cu *princeps*. În celebrul discurs pe care Galba îl ţine cu ocazia adoptării lui Piso, el se referă la predecesorii săi folosind expresia *Longa Caesarum series* (TAC., *Hist.*, 1, 16, 4). Începând cu Claudius şi cu Galba, *Caesar* este un titlu care implică legitimitatea augustană.

În ceea ce priveşte titlul *Augustus*, autorii antici afirmă că Vitellius a amânat acceptarea lui *(diferre* – Tacitus, Suetonius). Dar în mod ciudat nu aflăm nimic despre preluarea lui de către Vitellius. În *Acta Fratrum Arualium* nu îl găsim, în schimb, pe un sesterţ şi pe un aureus, ambele de la Roma, împăratul apare cu următoarea titulatură: *A. Vitellius Germ. Imp. Aug.*[131]. Cum monedele au fost bătute la Roma, trebuie să admitem că ele reproduc titulatura oficială. Când se va fi intitulat Vitellius *Augustus?* În mod cert nu înainte de luna iunie 69, dată până la care ni s-au păstrat protocoalele Fraţilor Arvali. Aşadar, iunie 69 este un *terminus post quem*. Să urmărim evenimentele: după sosirea sa la Roma, Vitellius o numeşte pe mama sa *Augusta*, dar el însuşi nu preia titlul (TAC., *Hist.*, 2 , 89, 2). Conform celor transmise de Tacit, a doua zi poporul a încercat zadarnic să-l determine pe împărat să adopte titlul *(Hist.*, 2, 90, 2). De ce a refuzat? Probabil pentru că *Augustus* era un titlu indisolubil legat de ideologia şi sistemul lui Octavianus Augustus, faţă de care Vitellius se afla în antiteză[131bis]. Dacă într-un târziu el s-a decis să-l poarte, atunci a făcut-o numai sub presiunea evenimentelor: la 15 iulie 69 Vespasian a fost proclamat împărat de către trupele din Orient şi a preluat imediat *uocabula principatus*, şi anume *Caesar* şi *Augustus*[132]. Dacă Vitellius s-a numit *Augustus*, atunci faptul s-a petrecut scurtă vreme după 15 iulie, data proclamării lui Vespasian, din motive de legitimitate, aşa cum mai târziu, după marile victorii repurtate de flavieni în Italia, el a vrut să se numească şi *Caesar: sed tum superstitione nominis*, subliniază Tacit (*Hist.*, 3, 58, 3). Aşadar, pentru a se pune în antiteză cu sistemul de guvernare augustan, Vitellius a renunţat la titulatura tradiţională şi recurge la ea când situaţia a devenit disperată, crezând că o va putea restabili prin revenirea la principiile principatului augustan.

În schimb, Vitellius a acceptat fără nici o ezitare titlul de *Germanicus: cognomen Germanici delatum ab uniuersis cupide recepit* (SUET., *Vit.*, 8, 4); *nomine Germanici stati Vitellio addito* (TAC., *Hist.*, 2, 64, 3). Dar, aşa cum am arătat, el nu avea nici un drept legitim de a prelua acest titlu. Cât de mult i-a şocat pe romani preluarea lui de către împărat se vede din replica pe care a dat-o mama lui la primirea primelor scrisori din partea lui Vitellius şi care erau iscălite *Germanicus*: „eu l-am născut pe Vitellius, nu pe Germanicus" (TAC., *Hist.*, 2; 64, 3; CASS. DIO, 64, 4 , 5 = PETR. PATR. ex Vat. 93). Chiar dacă autenticitatea replicii materne nu poate fi dovedită, în orice caz este elocvent faptul că un asemenea zvon circula în epocă la Roma. Vitellius voia să transforme titlul de *Germanicus* în simbol al principatului, căci îl acordă fiului său aflat la vârsta copilăriei, act prin care îl şi numeşte succesor la domnie: „Apoi porunceşte întregii armate să iasă în întâmpinarea fiului său, deşi acesta era de vârstă foarte fragedă, şi, când i-a fost adus, ţinându-l strâns la piept, l-a acoperit cu mantaua militară, l-a numit *Germanicus* şi l-a înzestrat cu toate însemnele rangului de principe" (*Germanicum appellauit cinxitque cunctis fortunae principalis insignibus* – TAC., *Hist.*, 2, 59, 3). Cum s-a ajuns la acest titlu insolit?

Demn de subliniat ni se pare a fi faptul că Vitellius nu a avut iniţiativa nici a proclamării sale şi nici a titulaturii, excepând refuzul titlurilor de *Caesar* şi de *Augustus*. Titlul de *Germanicus* i-a fost dat de soldaţii legiunilor germanice şi el nu a făcut decât să-l accepte *cupide* (Suetonius) şi *statim* (Tacit)[133]. Legiunile germanice erau conştiente de faptul că ele reprezentau cea mai puternică forţă militară a imperiului şi, din acest motiv, ele erau nemulţumite de situaţia privilegiată, în mod nejustificat, după opinia lor, de care se bucurau pretorienii

(TAC., *Ann.*, 1, 17, 9). Pretorienii se găseau într-o poziţie mult mai bună, deoarece aflându-se în capitală aveau un cuvânt decisiv de spus în alegerea principelui, deşi forţa lor militară nu se putea compara cu cea a legiunilor de la Rin. Prima încercare a legiunilor romane de a se implica în politica imperiului s-a produs la moartea lui Augustus, când ele i-au oferit lui Germanicus imperiul; îşi sprijineau oferta cu următoarele argumente: „în mâinile lor se află soarta Romei, prin victoriile lor sporeşte statul, în numele lor sunt numiţi imperatorii" (TAC., *Ann.*, 1, 31, 6). Ultima parte a frazei *(in suum cognomentum adscisci imperatores)* ni se pare semnificativă: în momentul morţii lui Augustus triumfurile şi titlul de *imperator* nu erau încă monopolul principelui. În consecinţă, *imperator* poate însemna în acest context un general victorios; cu toate acestea, afirmaţia este demnă de toată atenţia: ea demonstrează faptul că legiunile renane se considerau a fi forţa politică potenţial cea mai mare a imperiului şi, prin urmare, cea care putea decide asupra persoanei imperiale. *Imperator* prin excelenţă era principele; deoarece *imperatores* erau numiţi în numele legiunii germanice, trupele de la Rin considerau legitim ca împăratul să fie numit de ele. La moartea lui Augustus, Rinul era singura regiune unde se mai putea vorbi de o intenţie ofensivă a imperiului[134]; legiunile renane erau cele care „sporeau statul" şi, deci, după opinia lor, un *imperator* trebuie neapărat să fie *Germanicus*.

Să revenim la Vitellius. Proclamarea sa a fost iniţiativa legiunilor. El a acceptat proclamarea şi a preluat titlul de *Germanicus* pentru a arăta în mod clar pe ce forţe înţelege să se sprijine în timpul domniei. Scurta lui domnie a fost în fapt o dictatură a legiunilor renane. Oamenii forte din anturajul lui Vitellius erau Caecina şi Fabius Valens, amândoi *legati legionis* ai armatei de la Rin (TAC., *Hist.*, 2, 92, 1: *munia imperii Caecina ac Valens obibant);* cei doi au fost numiţi consuli şi, cum existau consuli în funcţie, consulatele acestora au fost scurtate sub diferite pretexte *(ibid.*, 2, 71, 3). Cohortele pretoriene au fost licenţiate şi în locul lor au fost formate 16 noi cohorte, recrutate din rândurile soldaţilor legiunilor germanice *(ibid.*, 2, 93, 2). Prefecţi ai noilor cohorte au fost numiţi Publius Sabinus, până atunci prefect al unei cohorte auxiliare, şi Iulius Priscus, până atunci simplu centurion; amândoi şi-au datorat ascensiunea protecţiei lui Valens şi a lui Caecina *(Hist.*, 2, 92, 1). Un alt ofiţer al armatei renane, Lucilius Bassus, prefect al unei unităţi de cavalerie, un intim al lui Caecina, a fost numit prefect al flotelor de la Ravena şi de la Missenum *(ibid.*, 2, 100, 3). După Iosephus Flavius, Roma se transformase într-o cazarmă a armatei renane *(Bel. Iud.*, 4, 586-587). În concluzie: domnia lui Vitellius este opera legiunilor germanice; titlul *Germanicus* este expresia acestui fapt, expresia poziţiei de forţă pe care legiunile germanice o deţineau în timpul principatului său şi a încercării lor de a impune o dictatură militară. Toţi ceilalţi împăraţi, chiar dacă au fost aduşi la putere de factorul militar, au reinstaurat imediat după ce s-au instalat la putere diarhia augustană şi au reaşezat armata în penumbra evenimentelor politice.

Noutatea domniei lui Vitellius o constituie aşadar faptul că, venit la putere *manu militari*, el a rămas mai departe instrumentul armatei şi a transformat legiunile renane în factorul politic determinant. Tacit, analizând evenimentele, surprinde esenţa acestei domnii atunci când îi atribuie lui Mucianus sentinţa, pe care am avut ocazia să o cităm: „Vitellius este dovada că principele poate fi făcut de către armată în propriul ei interes" (*Hist.*, 2, 76, 4). Prin Vitellius armata încearcă să-şi asume responsabilitatea guvernării[135].

Căderea lui Vitellius înseamnă eşecul dictaturii legiunilor renane. Un alt general, Vespasian, succede la imperiu, dar, de îndată ce a repurtat victoria, el urmează hotărât exemplul lui Augustus şi guvernează în armonie cu senatul. Anarhia militară izbucnită după moartea lui Nero se încheie cu ascensiunea Flaviilor. La războiul civil au luat parte rând pe rând legiunile din Hispania, pretorienii, marinarii flotelor de la Missenum şi de la Ravenna, legiunile orientale, în fine, toate legiunile imperiului grupate în jurul armatelor renane şi orientale în luptele dintre flavieni şi vitellieni. Încercarea armatelor germanice de a instaura o dictatură militară a

eşuat; armata nu era încă pregătită să guverneze. Nu incuria lui Vitellius i-a determinat căderea, ci incapacitatea armatei de a-şi găsi o legitimitate pentru a da coeziune imperiului, aşa cum a făcut Augustus, care în conflictul cu Marcus Antonius şi apoi în timpul guvernării s-a erijat în apărătorul tradiţiei romane şi al Romei, în ipostaza ei de centru politic şi ideologic al imperiului.

VESPASIAN, PRINCIPELE SCHIMBAT ÎN BINE. Originar din Reate, Vespasian făcea parte dintr-o familie neînsemnată; tatăl său fusese simplu funcţionar vamal. Datorită capacităţii şi a puterii sale de muncă, Vespasian a făcut carieră, devenind consul *suffectus* în anul 51 şi proconsul al Africii în 62. În 66, deşi căzut în dizgraţie, el a fost însărcinat de Nero cu înăbuşirea revoltei din Iudeea. Motivul principal al numirii l-a constituit originea obscură, care nu-i permitea să aspire la demnitatea imperială. Nero începuse, aşa cum am văzut, o vastă operaţie de lichidare a comandanţilor de mari unităţi militare care aparţineau aristocraţiei senatoriale, tocmai pentru a elimina orice concurenţă posibilă din rândurile armatei. Vespasian şi-a datorat numirea în fruntea armatei care trebuia să zdrobească rebeliunea iudeilor nu fidelităţii sale faţă de ultimul iulio-claudian, fidelitate pusă de anturajul împăratului sub semnul întrebării, ci imposibilităţii sale prin origine de a se angaja în vreo rebeliune împotriva lui Nero în calitate de aspirant la imperiu. A trebuit să intervină criza anului 69 pentru ca un reprezentant al burgheziei municipale să devină principe. Suita neîntreruptă de războaie civile a readus în prim-plan elementul militar ca factor politic şi a creat premisa ca un comandant de armată să se ridice la demnitatea imperială, indiferent de originea sa.

Primatul factorului militar şi posibilitatea generalilor care nu făceau parte din familiile nobile romane de a se înscrie în lupta pentru principat este bine surprinsă de Tacit în discursul pe care i-l atribuie lui Mucianus. În comparaţie cu Nero, Vitellius era un parvenit, deoarece tatăl său era un *homo nouus*. În haosul provocat la Roma de criza din 69, demnitatea imperială nu mai poate fi dobândită decât de *homines militares*, iar prin suprimarea fraţilor Scribonius, a lui Corbulo şi a lui Galba, aristocraţia familiei nu mai constituia un criteriu luat în consideraţie, din moment ce soarta principatului nu se mai decidea la Roma; singurul lucru care mai conta era forţa şi coeziunea legiunilor care se ridicau în favoarea unui candidat.

Vitellius eşuase în tentativa de a impune la Roma o dictatură a legiunilor renane. Existau însă aprehensiuni în capitala imperiului că Vespasian, adus la putere de legiunile orientale, va călca pe urmele lui Vitellius, subordonând totul intereselor legiunilor care l-au proclamat împărat. În momentul plecării lui Otho în campanie împotriva lui Vitellius, reputaţia lui Vespasian era discutabilă şi discutată: *et ambigua de Vespasiano fama*, notează Tacit, după care adaugă: *solusque omnium ante se principum in melius mutatus est* („a fost singurul dintre toţi principii dinaintea lui care s-a schimbat în bine"). În ce a constat schimbarea în bine a lui Vespasian? Concluzia lui Tacit a fost înţeleasă atât de antici (Ausonius), cât şi de moderni (Heubner) ca o antiteză între modul de comportare a lui Vespasian ca împărat şi ca persoană particulară. Fără a intra în amănunte[136], vom spune doar că Tacit, ori de câte ori stabileşte o asemenea antiteză în viaţa unui împărat, foloseşte termenul tehnic de *priuatus* pentru a desemna perioada precedentă numirii sale ca *princeps*. Aşadar, trebuie să căutăm în timpul domniei lui Vespasian o cezură care să justifice antiteza stabilită de Tacit.

Vespasian a fost proclamat împărat de trupele staţionate în Orient la 15 iulie 69; imediat, fără nici o ezitare, el a adoptat titulatura oficială şi s-a numit *Vespasianus Caesar Augustus*, fără să mai aştepte, asemenea lui Galba, ratificarea de către senat a numirii sale. Precedentul fusese creat de Vitellius. Ziua de 15 iulie, subliniază Tacit, a fost celebrată apoi ca *dies imperii*. Aşadar, modul în care Vespasian a preluat puterea era de rău augur şi justifica din plin aprehensiunile senatorilor: perspectivele unei noi dictaturi militare erau din nou de actualitate. De aceea senatorii au răsuflat uşuraţi când au recitit scrisoarea trimisă de către Vespasian din Alexandria: la a doua lectură, căci la prima, din cauza emoţiei care-i stăpânea, n-au putut

înţelege sensul real al scrisorii, şi-au dat seama că împăratul vorbea ca persoană civilă. Emoţiile fuseseră însă mari. Mai existau însă şi alte motive de neîncredere faţă de evoluţia domniei lui Vespasian: când acesta a sosit la Alexandria, guvernatorul Egiptului, Tiberius Alexander, a organizat pe hipodromul oraşului ceremonia aclamării noului împărat. Cunoaştem desfăşurarea ceremoniei din relatarea păstrată pe papirusul Fouad I 8: Vespasian a fost aclamat de alexandrini ca „singurul salvator" (εἰς σωτήρ), „zeu" (θεὸς Καῖσαρ Οὐεσπασιανός) şi „fiu al zeului Amon" (Ἄμμωνος υἱός). Pentru orientali, mai ales pentru egipteni, divinizarea suveranului era un fapt normal (Ptolemeii fuseseră zei în timpul vieţii, urmând o veche tradiţie faraonică), dar nu pentru romani; o încercare asemănătoare făcuse Nero, care a fost aclamat la Corint „Zeus eliberatorul". Apoi Vespasian devine taumaturg, vindecând un orb şi un paralitic (TAC., *Hist.*, 4, 81; SUET., *Diu. Vesp.*, 7, 2-3; CASS. DIO, 66, 8, 1). Cele mai multe amănunte le dă Tacit, dar el „deformează" realitatea introducând elemente de ordin raţionalist: la început Vespasian şi-ar fi bătut joc de cei doi handicapaţi veniţi să-l roage să-i vindece în urma apariţiei zeului Serapis; la insistenţele lor şi a anturajului împăratul se lasă înduplecat, dar, mai înainte de a le satisface dorinţa, el cere medicilor să-i consulte; abia după ce a fost informat că bolile de care suferă nu sunt incurabile, Vespasian încearcă vindecarea. Introducând un element de ordin raţionalist, consultul medical, Tacit spulberă ideea miracolului. El interpretează faptul în spiritul mentalităţii romane. Orientalii erau însă obişnuiţi cu săvârşirea de minuni. După Cassius Dio, Vespasian ar fi încercat prin astfel de fapte să-şi câştige popularitatea printre egipteni, care erau iritaţi de impozitele grele pe care le impusese. La Roma vindecările şi aclamarea ca zeu trebuie să fi produs o proastă impresie, căci ele arătau că Vespasian se adapta mentalităţii orientale şi, deci, exista primejdia unui nou împărat care, asemenea lui Caligula şi Nero, să încerce orientalizarea imperiului. Dar, imediat ce a sosit la Roma, Vespasian revine la principatul de tip augustan şi domneşte în acord cu senatul, reaşezând Roma în centrul imperiului. *Lex de imperio Vespasiani* consfinţeşte reîntoarcerea la principiile de guvernare stabilite de Augustus. Pericolul unei noi tiranii fusese evitat prin „schimbarea în bine" a lui Vespasian[136].

Din punct de vedere constituţional, imperiul s-a reaşezat pe bazele create de întemeietorul sistemului. Criza anului 69 a lăsat însă urme. Un reprezentant al burgheziei municipale devine împărat; în senat pătrund oameni noi, care se făcuseră remarcaţi prin competenţa lor în diferite domenii. Asistăm la spectaculoase ascensiuni pe scara socială: sunt numiţi noi patricieni, mulţi dintre ei originari din provincii, între care Cn. Iulius Agricola, socrul lui Tacit, M. Ulpius Traianus, tatăl viitorului împărat, M. Annius Verus, bunicul lui Marcus Aurelius etc. Este epoca „specialiştilor", ceea ce are ca efect o mai bună administrare a imperiului. Finanţele au fost restabilite printre altele prin anularea unei serii de privilegii acordate de Nero (scutirea de impozite a Greciei, de pildă). După un an de războaie civile începe o epocă de stabilitate, caracterizată prin numeroase construcţii, prin întemeierea de colonii (Aventicum în Helvetia, Sirmium şi Siscia în Pannonia, Scupi în Moesia, Caesarea în Palestina etc.). Învăţământul public la Roma datează din vremea lui Vespasian: el a înfiinţat două catedre de retorică în capitala imperiului, una de retorică greacă, alta latină, amândouă finanţate de împărat. În fruntea catedrei de retorică latină s-a aflat faimosul Quintilian. În aceeaşi linie împăratul acordă numeroase privilegii profesorilor şi medicilor. Toate acestea au ca efect un rapid progres al procesului de romanizare.

Aşadar, după despotismul de tip oriental promovat de Nero, după un an de războaie civile, imperiul revine la sistemul de guvernare augustan, sistem aplicat de oameni noi recrutaţi dintre specialiştii municipiilor şi provinciilor, adică oameni care şi-au datorat ascensiunea socială şi politică răsturnărilor provocate de *ille longus et unus annus*.

Note

1 Referindu-se la acelaşi eveniment, amânarea călătoriei, Tacit vorbeşte de proiectul lui Nero de a vizita Egiptul, iar Suetonius de cel de a vizita Grecia, semn că ele se confundau. SUET., *Nero,* 35, 5, şi CASS. DIO, 63, 18, dau un amănunt de ordin anecdotic din care rezultă că la Alexandria pregătirile erau încheiate pentru a-l primi pe augustul oaspete: „Nero l-a exilat pe Tuscus, fiul doicei sale, deoarece în calitate de procurator al Egiptului s-a scăldat în băile construite pentru sosirea împăratului".

2 Cf. infra, p. 60.

3 SUET., *Nero,* 56, 1.

4 În mod ciudat, nici un exeget modern nu a analizat textul lui Tacit şi al lui Suetonius din acest punct de vedere.

5 SUET., *loc. cit.: Nam cum circuitis templis in aede Vestae resedisset...*

6 P. CEAUŞESCU, *Altera Roma. Histoire d'une folie politique, Historia,* 25, 1, 1976, p. 93.

7 M. A. LEVI, *Nerone e i suoi tempi,* Milano, 1949, pp. 210-212, şi *L'impero romano,* Torino, 1967, 1, p. 302, este singurul autor care examinează consecinţele călătoriei din punctul de vedere al predilecţiei lui Nero pentru Orient: „Şi poate că Nero [...] voia să dea un avertisment adversarilor săi, amintindu-le că imperiul poate fi guvernat din alte localităţi decât Roma". În ceea ce priveşte posibilitatea schimbării capitalei imperiului, iată o paralelă din istoria modernă: înainte de încoronarea lui Napoleon, în multe cercuri pariziene se auzeau păreri ostile; Napoleon era iritat: „son irritation était telle [...] qu'il avait été jusqu'à parler de fixer dans une autre ville le lieu du couronnement, et l'on avait fort remarqué un article de *La Gazette de France* – nettement inspiré en haut lieu: il y était rappelé que c'était, écoeuré par l'esprit qui regnait à Rome vis-à-vis du pouvoir, que Constantin avait transporté à Byzance le siège de l'Empire!" (Louis MADELIN, *L'avènement de l'Empire,* Paris, 1939, p. 179).

8 Descrierea incendiului la TAC., *Ann.,* 15, 38-41; SUET., *Nero,* 38; CASS. DIO, 62, 16. M. A. LEVI, *L'impero....* 1, p. 300, este de părere că Nero ar fi renunţat la călătorie din cauza incendiului Romei; ipoteza nu este plauzibilă, deoarece ea nu rezultă din nici un izvor antic.

9 E. Mary SMALLWOOD, *Documents Illustraiting the Principates of Gaius, Claudius and Nero,* Cambridge, 1967, p. 27 *(Acta Fratrum Arualium).* Majoritatea exegeţilor (H. Schiller, Herzberg, Domaszewski, Hohl, W. Schur, Momigliano, G. Ch. Piccard) notează doar faptul că a întreprins călătoria în anul 66, că sensul ei era exclusiv artistic sau că ea pune în faţa istoricilor grele probleme psihologice.

10 Bruno GRENZHEUSEN, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva,* Münster, 1960, p. 38; 50, crede că Nero şi-a amânat călătoria din cauza descoperirii conjuraţiei lui Piso. Însă din izvoarele antice rezultă că descoperirea conjuraţiei este posterioară renunţării la călătorie. Pentru conjuraţia lui Piso, cf. TAC., *Ann.,* 15, 48-74; CASS. DIO, 62, 24-25.

11 SUET., *Nero,* 36, 1-2. PLUT., *De sera num. uind.,* povesteşte un amănunt de ordin anecdotic referitor la descoperirea unei conjuraţii antineroniene, fără nici o precizare din care să putem deduce despre care conjuraţie este vorba.

12 SUET., *Nero,* 37, 3: *multas nec dubias significationes saepe iecit, ne reliquis parsurum senatoribus, eumque ordinem sublaturum quandoque e republica ac prouincias et exercitus equiti R. ac libertis permissurum* („adesea, el a afirmat în mod clar că nu îi va cruţa nici pe ceilalţi senatori, că va elimina acest ordin din stat şi că va atribui cavalerilor şi liberţilor provinciile şi armatele").

13 CASS. DIO, 63, 18, 2. Condamnarea la moarte a lui Corbulo este pusă de cercetătorii moderni în legătură cu conjuraţia lui Vinicianus de la Benevent, în care comandantul suprem de pe frontul partic ar fi fost implicat. Dar singurul argument invocat îl constituie faptul că Annius Vinicianus, promotorul conjuraţiei, era ginerele lui Corbulo; cf. STEIN, *Domitius Corbulo, RE supp.,* 3, 407; G. E. F. CHILVER, *The Army in Politics A. D. 68-70, JRS,* 1957, p. 32. În ceea ce-i priveşte pe fraţii Scribonius, CHILVER afirmă fără să invoce vreun argument: „we can recognize old enemies of the Julio-Claudian house" (p. 32). Cei trei au sosit însă în Grecia fără nici o bănuială, fapt curios în cazul unei participări a lor la acţiuni antineroniene. Tot fără dovezi, J. B. HAINSWORTH,

Verginius and Vindex, Historia, 1962, 11, 1, p. 90, enunţă ipoteza unor contracte între Vindex şi fraţii Scribonius. În orice caz, indiferent de acuzaţiile care le vor fi aduse, execuţiile par a se încadra într-un plan de lichidare a comandanţilor de mari unităţi militare.

14 Cf. şi AUR. VIC., *Caes,* 5, 15, şi comentariul lui CHILVER, *op. cit.,* p. 32.

15 Corbulo fusese învestit cu puteri speciale pe frontul partic în anul 58, iar fraţii Scribonius au ajuns la legiunile renane cel mai târziu în 61. Pentru Corbulo, cf. STEIN, *op. cit.,* p. 407; Ronald SYME, *Domitius Corbulo, JRS,* 1970, pp. 27-39; pentru fraţii Scribonius, cf. GROAG, în *RE,* seria 2, 3, pp. 880-890, şi E. RITTERLING, *Fasti des römischen Deutschland unter dem Prinzipat,* Viena, 1932, p. 17, n. 10 şi pp. 51-52, n. 9.

16 Pentru Fonteius Capito, cf. *Prosop. Imp. Rom. sec. I, II. III.* Berlin – Leipzig, 1936, pars III, p. 197, n. 467-468 şi E. RITTERLING, *op. cit.,* pp. 53-54, n. 10; pentru Mucianus, KEPPELMACHE, *Licianus (Mucianus), RE,* 13, 437; Ronald SYME, *Tacitus,* vol. II, cap. *Sura and Mucianus,* pp. 790-791.

17 FLAV. IOS., *Bel. Iud.* 3, 3, explică altfel numirea lui Vespasian: acesta ar fi prezentat garanţii de fidelitate datorită celor doi fii, Titus şi Domiţian, care puteau fi reţinuţi uşor ca ostatici. Cele două explicaţii, a lui Suetonius şi a lui Flavius Iosephus, nu sunt incompatibile; în orice caz, este normal ca istoricul iudeu, favorit al lui Vespasian, să fi păstrat tăcerea asupra originii obscure a viitorului împărat.

18 TAC., *Ann.,* 14, 58. În cazul lui Barea Soranus, Tacit *(Ann.,* 16, 30-33) nu spune, ca în cazul lui Rubellius Plautus *(uulgoque fingebant)* că ar fi circulat zvonuri, ceea ce ar constitui o indicaţie că acuzaţia se bizuia pe fapte reale. Pentru aceste chestiuni, cf. Richard A. BAUMAN, *Impietas in principem,* München, 1974, pp. 143-156.

19 Eduard MEYER, *Römischer Staat und Staatsgedanke,* Zürich – Stuttgart, 1964, pp. 420-422. Numirea lui Helios, un grec, ca înlocuitor al principelui la Roma şi în Italia trebuie să fi şocat cercurile senatoriale *(praefectus urbi* era ales dintre cei mai de vază senatori; în acel moment în funcţie se afla Flavius Sabinus, fratele lui Vespasian). Helios guvernează în chip autoritar la Roma: el are iniţiativa uciderii lui Sulpicius Camerinus, membru de vază al senatului, şi a fiului său (CASS. DIO, 63, 18, 2). Pentru semnificaţia politică a învestirii lui Helios cu puteri depline la Roma, cf. Werner SCHUR, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero,* Leipzig, 1923, p. 104. Eugen CIZEK, *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques.* Leiden, 1972, p. 222, consideră că învestirea lui Helios prefigurează imperiul bicefal din sec. IV. Textul pe care îşi bazează concluzia este cel din CASS. DIO, 63, 12, 2: (οὕτω μὲν δὴ τότε ἡ Ρωμαίων ἀρχὴ δύο αὐτοκράτορσιν ἅμα ἐδούλευσε, Νερώνι καὶ Ἡλίῳ) („astfel imperiul roman era în acelaşi timp sclavul a doi autocraţi, al lui Nero şi al lui Helios"). Interpretarea ni se pare a fi forţată; singurul fapt evident este intenţia lui Nero de a subordona Italia şi Roma unei administraţii greceşti.

20 SUET., *Nero,* 13, 2; din acest moment Nero apare pe inscripţii şi pe monede cu titulatura *Imp. Caes. Aug. Nero.*

21 Cf. textul discursului la M. Holleaux, *Discours prononcé par Néron à Corinthe en rendant aux Grecs la liberté,* BOH, 1889, 12, pp. 510-528 = SMALLWOOD, p. 35, n. 64. Omisiunea senatului din discursul imperial este şi ea semnificativă; SUET., *Nero,* 36, 6, atrăgea atenţia asupra faptului că, în alocuţiunea rostită de Nero cu ocazia lucrărilor de străpungere a Istmului de Corint, senatul nu a fost pomenit: „şi la inaugurarea lucrărilor de la Istmul de Corint în faţa unei mari mulţimi el a urat reuşită lucrărilor spre gloria lui şi a poporului roman, fără să menţioneze senatul" *(dissimulata senatus mentione).*

22 PLIN., *Nat. Hist.,* 4, 10, 2: *uniuersae Achaeiae libertatem Domitius Nero dedit.* Cf. J. MARQUARDT, *Römische Staatsverwaltung,* Leipzig, 1873, 1, p. 70; E. CIZEK, *op. cit.,* pp. 216-218.

23 În general, cercetătorii moderni notează doar omisiunea Atenei de pe itinerariu, caută explicaţii psihologice (DOMASZEWSKI) sau interpretează faptul ca pe un refuz al celor două polisuri de a-l primi pe împăratul histrion (RENAN). MOMIGLIANO încearcă o altă explicaţie, pe care însă el însuşi o consideră a fi improbabilă: cele două oraşe erau *ciuitates liberae* şi, în consecinţă, nu mai aveau ce binefacere să primească din partea lui Nero. Momigliano se referă la proclamaţia lui Nero de la Corint, prin care acorda tuturor grecilor libertatea; aşadar, Atena şi Sparta, fiind „cetăţi libere", nu aveau cum să primească libertatea din partea lui Nero. Atena şi Sparta însă nu erau singurele *ciuitates liberae* din Grecia; or, Nero a vizitat cel puţin un oraş care se bucura de acest statut, şi anume Delphi, unde a participat la tradiţionalele jocuri pitice (CASS. DIO, 63, 10, 18;

20). Aşadar, explicaţia lui Momigliano nu poate fi acceptată. Eugen CIZEK presupune corect, dar fără să aducă dovezile necesare, că Nero nu s-a dus la Atena şi la Sparta „pour signifier son amour pour la Grèce nouvelle, la Grèce hellénistique et romaine". B. H. WARMINGTON afirmă că nici anticii nu şi-au putut explica faptul – deşi Cassius Dio dă o explicaţie! – decât ca un capriciu de moment al principelui, iar M. GRANT parafrazează doar textul lui Cassius Dio.

24 Pentru popularitatea de care se bucura Sparta în cercurile romane, cf. Ed. WÖLFLIN, *Zur Psychologie der Völker des Altertums, Archiv für Lateinische Lexicographie und Grammatik,* Leipzig, 1892, 7, 1-2, p. 145, şi Antonio LA PENNA, *Aspetti del pensiero storico latino,* Torino, 1978, cap. *Cicerone fra Sparta e Atene* pp. 119-132.

25 O explicaţie similară la Herbert BOX, *Roman Citizenship in Laconia, JRS,* 21, 1, p. 201, care reia însă doar explicaţia lui Cassius Dio.

26 Cf. SUET., *Nero,* 56, 1.

27 Cf. şi Ed. WÖLFLIN, *op. cit.,* p. 144; Antonio LA PENNA, *op. cit.,* p. 130.

28 Pentru dispreţul romanilor faţă de greci, cf. G. COLIN, *Rome et la Grèce de 200 à 146 avant Jésus Christ,* Paris, 1905, pp. 109; 668-672; Alfred BESANÇON, *Les adversaires de l'hellénisme à Rome pendant la période républicane,* Lausanne, 1910; Ronald SYME, *op. cit.,* cap. *Tacitus and the Greeks,* pp. 504-519; Ed. WÖLFLIN, *op. cit.,* pp. 140-146.

29 P. CEAUŞESCU, *La double image d'Alexandre le Grand à Rome – essai d'une explication politique, Studii Clasice,* 1974, 16, pp. 153-168; G. WIRTH, *Alexander und Rom. Image et réalité. Entretiens sur l'Antiquité classique publiés par Olivier Reverdin,* XXII, Vandoeuvre – Genève, 1975, pp. 181-221.

30 Cf. Fr. PRÉCHAT, introducerea la ediţia critică SENECA, *De Beneficiis,* Paris, 1962.

31 Cf. nota 21; pentru data la care a fost ţinut discursul, cf. Paul A. GALLIVAN, *Neros' liberation of Greece, Hermes,* 1973, 101, 2, pp. 230-239, care opinează pentru anul 67.

32 Cf. Eugen CIZEK, *op. cit.,* p. 147; PLUT., *Flam.,* 12, 8. Flamininus proclamase libertatea Greciei în numele său şi al senatului (POL., 18, 45). În discursul lui Nero senatul nu este menţionat; mai mult: Nero pretinde că până în acest moment grecii niciodată nu s-au bucurat de o libertate reală (ἡν οὐδ' ἐν τοῖς εὐτυχεστάτοις ὑμῶν πάάτες χρόνοις ἔσχειν – „libertate de care nu v-aţi bucurat nici în cele mai fericite momente ale voastre"), ceea ce sună ca o antiteză faţă de proclamaţia lui Flamininus.

33 *Acta Apost.,* 18, 8.

33bis PLAT., *Leg.,* 4, 704 şi urm.; cf. şi ARIST., *Pol.,* 7, 5, 1327 A-B.

34 B. GERSTER, *L'histoire de Corinthe, tentatives de percement dans l'antiquité, BCH,* 1884, 8, pp. 225-240; Jean ROUGÉ, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire romain,* Paris, 1965, p. 85; G. SCHUMANN, *Hellenistische und griechische Elemente in der Regierung Neros,* Leipzig, 1930, pp. 73-75 (cap. *Die Durchstechung des Isthmos von Corinth).*

35 Ronald SYME, *La rivoluzione romana,* Torino, 1962, p. 291.

36 Singurii autori moderni care, după ştiinţa noastră, au utilizat textul lui Aurelius Victor sunt Ernest RENAN, *L'Antéchrist,* Paris, 1893, p. 308; F. CUMONT, *Le religioni orientali nel paganesimo romano,* Bari, 1913, p. 2; fără să citeze vreun izvor, WARMINGTON, *op. cit.,* p.149, afirmă că la Roma circulau zvonuri despre intenţia lui Nero de a muta capitala la Alexandria. O analiză amplă, congruentă cu a noastră, la P. CEAUŞESCU, *Altera Roma. Geschichte...*

37 PLUT., *Galba,* 2, afirmă că defecţiunea lui Nymphidius Sabinus s-a produs atunci când a devenit evident faptul că Nero era pe punctul de a se refugia în Egipt; cf. şi SUET., *Nero,* 47, 1.

38 Descriind incendiul Romei, Tacit spune că atunci a ars şi templul Vestei: [...] *et delubrum Vestae cum Penatibus populi Romani exusta (Ann.,* 15, 41, 1). Chiar dacă Tacit şi Suetoniu se referă la acelaşi fapt, ceea ce nu este deloc sigur, afirmaţia primului implică o gravă acuzaţie: Nero nu s-a comportat asemenea lui Caecilius Metellus! Pentru importanţa penaţilor, cf. Gerhard BINDER, *Aeneas und Augustus. Interpretation zum 8. Buch der Aeneis,* Meisenheim am Gland, 1971, pp. 220-224 şi Jean GAGÉ, *Actiaca. Mélanges d'archéologie et d'histoire,* Paris, 1936, p. 67.

39 VARRO, apud AUGUST., *Ciu. Dei.,* 6, 2.

40 Cf. Gerhard BINDER, *loc. cit.*

41 *RG,* 19, 2; app. 2.

42 SUET., *Nero,* 32, 4.

43 SUET., *Nero,* 30, 1.

44 P. CEAUŞESCU, *Altera Roma. Histoire...,* pp. 81-92.

45 SUET., *Diu. Iul.*, 79, 3; P. CEAUŞESCU, *op. cit.*, pp. 90-92.
46 CASS. DIO, 63, 19: Ὁ δὲ Ἥλιος <...> εἰπὼν μεγάλην τινά ἐπιβουλὴν ἐν τῇ Ῥώμῃ παρακευάζεσθαι κατ' αὐτοῦ.
47 Pentru chestiunile de cronologie, cf. Ludwig HOLZAPFEL, *Römische Kaiserdaten, Klio*, 1912, pp. 483-493; 1913, pp. 289-304.
47bis Herbert GRASSL, *Untersuchungen zum Vierkaiserjahr 68/69 n. Chr. Ein Beitrag zur Ideologie und Sozialstruktur des frühen Prinzipats*, Graz diss, 1972. Soldaţii legiunilor germanice au interpretat revolta lui Vindex ca fiind îndreptată împotriva Romei (cf. TAC., *Hist.*, 1, 51, 3). Pentru reacţia lui Nero, cf. SUET., *Nero*, 40, 4.
48 CASS. DIO, 63, 23, 1.
49 SUET., *Nero*, 42, 1, afirmă că Nero a leşinat la aflarea ştirii, că a fost cuprins de furie şi că a declarat că „s-a sfârşit cu el" (*actum de se pronuntiauit*); PLUT., *Galba*, 5.
50 Criza devenise politică.
51 Un strămoş al lui Vindex devenise cetăţean roman în timpul lui Iulius Caesar, iar Vindex (numele complet C. Iulius Vindex – ZON., 11, 13 B) era fiul unui senator roman din vremea lui Claudius (CASS. DIO, 63, 22); cf. FLUSS, *Iulius (Vindex), RE*, 10, pp. 879-881.
52 Pentru originea nobilă a lui Galba, cf. SUET., *Galba*, 2, 3 (el pretindea că se trage pe linie paternă din Iupiter, iar pe linie maternă din Pasiphae).
53 SUET., *Nero*, 41.
54 TAC., *Hist.*, 1, 6.
55 CASS. DIO, 63, 24.
56 TAC., *Hist.*, 1, 8; PLIN., *Ep.*, 9, 19, 5; cf. D. C. A. SHOTTER, *Tacitus and Verginius Rufus, The Classical Quarterly*, 1967, 17, 2, pp. 370-381.
57 SUET., *Nero*, 43, 1; CASS. DIO, 63, 27.
58 IOAN DIN ANTIOHIA, *FHG*, 5, p. 576: „Senatorii, auzind acestea, s-au dus la pretorieni şi la celelalte trupe care păzesc palatul şi, în urma unor discuţii, i-au convins să facă front comun cu senatul şi să schimbe domnia imperiului".
59 SUET., *Galba*, 11.
60 PLUT., *Galba*, 4; CASS. DIO, 63, 22, 11; cf. şi H. GRASSL, *op. cit.*, p. 34.
61 PLUT., *loc. cit.*
62 PLUT., *Galba*, 8.
63 SUET., *Galba*, 10, 1: *consalutatusque imperator legatum se senatus ac populi Romani professus est;* PLUT., *Galba*, 5: στρατεγὸς δὲ συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων; refuzul de a prelua titulatura oficială în acest moment este subliniat şi de ZON., 11, 13, p. 41, 12-19 D.
64 PREMERSTEIN, *Legatus, RE*, 1140.
65 *BMC*, Troas, p. 63, n. 44 = McCRUM, A. G. WOODHEAD, *Select Documents of the Principates of the Flavian Emperor A. D. 68-96*, Cambridge, 1966, p. 75.
66 cf. Peter-Hugo MARTIN, *Die anonymen Münzen des Jahres 68 nach Christus*, Mainz, 1974, p. 62; D. MANNSPERGER, *Rom. et Aug. Die Selbstdarstellung des Kaisertums in der römischen Reichsprägung, A.N.R.W., Principat*, Berlin, 1974, 2, pp. 959-960.
67 P. CEAUŞESCU, *Altera Roma. Geschichte...*
68 Pentru Clodius Macer, cf. Ian BURIAN, *L. Clodiüs Macer – dominus minoris Africae, Klio*, 1960, 38, pp. 167-173, care susţine că rebeliunea lui Macer ar fi precedat moartea lui Nero; G. H. STEVENSON, *The Year of the Four Emperors, C.A.H.*, 10, p. 812, analizând emisiunile monetare ale lui Clodius Macer, crede că acesta avea intenţii republicane; în stadiul actual al cunoştinţelor este imposibil de precizat care vor fi fost intenţiile legatului Africii şi când se va fi produs actul său de rebeliune.
69 G. MANFRÈ, *Il tentativo imperiale di Gaio Ninfidio Sabino, Rivista di filologia e d'istruzione classica*, 1941, 19, 2, pp. 118-120.
70 PLUT., *Galba*, 17; CASS. DIO, 64, 3; cf. şi SCHUMANN, *op. cit.*, pp. 41-59, cap. *Prosopographie der in Verwaltung und Hofleben erscheinenden Angehörigen der griechischen Welt*, n. 16, 23, 26.
71 TAC., *Hist.*, 1, 6; PLUT., *Galba*, 17.
72 TAC., *Hist.*,1, 20; PLUT., *Galba*, 16; SUET., *Galba*, 15, 1.
73 TAC., *Hist.*, 1, 6, 1; PLUT., *Galba*, 15.
74 *Ibid.*

75 Th. MOMMSEN, *Le droit pénal romain*, Paris, 1907, vol. 3, pp. 283-285. Absenţa unei proceduri juridice este subliniată şi de Tacit, care afirmă că neacordarea dreptului la apărare i-a pus pe Cingonius Varro şi pe Petronius Turpilianus în postura de nevinovaţi *(inauditi atque indefensi tamquam innocentes perierant – Hist.*, 1, 6), şi de Plutarh, *Galba*, 17, care îl judecă din acest motiv cu severitate pe împărat şi subliniază impresia proastă pe care faptul l-a produs la Roma.

76 De exemplu, Jean GAGÉ, *Vespasien et la mémoire de Galba, R.E.A.*, 1952, 54, p. 305, îl caracterizează în următorii termeni pe împărat: „L'homme sous une attitude de principe assez claire était capricieux et son entourage détestable"; J. SANCERY, *Galba ou l'armée face au pouvoir*, Paris, 1983, p. 175: „D'un esprit tantôt faible et maladroit, tantôt inflexible et autoritaire, Galba fit trop souvent preuve de raideur et d'indécision quand les circonstances exigeaient de la souplesse et de la célérité".

77 TAC., *Hist.*, 1, 6, 2; SUET., *Galba*, 12.

78 TAC., *Hist.*, 1, 6, 2.

79 *Aula Neronis* sprijină candidatura lui Otho la succesiunea lui Galba: *prona in eum aula Neronis ut similem* (TAC., *Hist.*, 1, 13, 4).

80 PLUT., *Galba*, 20; SUET., *Galba*, 15, 2.

81 TAC., *Hist.*, 1, 72, 2.

82 PLUT., *Galba*, 25.

83 *CIL*, XVI, 7, 9: *Ser. Galba imperator Caesar Augustus / pontif. max., trib. pot., cos. des. II, / veteranis, qui militauerunt in legione / I Adiutrice, honestam missionem et // ciuitatem dedit.*

84 Momentul formării legiunii de către Nero şi scopul formării ei nu pot fi determinate. Singurul lucru clar este că la data sosirii lui Galba la Roma ea nu era încă organizată; cf. J. ASCHBACH, *Die römischen Legionen prima und secunda Adiutrix, Sitzungsbericht der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 1858, 18, 1, pp. 290-305; FIEBIGER, *Clasis, RE*, 5, 2639; FLUSS, *op. cit.*, conchide că Galba le-a acordat marinarilor statutul de legionari sub imperiul necesităţii.

85 TAC., *Hist.*, 1, 12, 1.

86 PLUT., *Galba*, 27.

87 TAC., *Hist.*,1, 13, 2; 24; PLUT., *Galba*, 20, 3.

88 PLUT., *Galba*.

89 TAC., *Hist.*, 1, 24, 1.

90 TAC., *Hist.*, 1, 13, 2.

91 TAC., *Hist.*, 1, 14, 1.

92 GROAG, *Calpurnius (100): Calpurnius Piso Frugi Licinianus, RE*, 3, 1399-1400.

93 PLUT., *Galba*, 27, susţine că evenimentele din Germania l-au determinat pe Galba să nu mai amâne alegerea unui succesor.

94 Cf. discursul pe care Tacit i-l atribuie lui Galba *(Hist.*, 1, 15-16).

95 TAC., *Ann.*, 13, 46; SUET., *Otho*, 3, 2; PLUT., *Galba*, 23, 3.

96 TAC., *Hist.*, 1, 34, 2.

97 TAC., *Hist.*, 1, 46-48.

98 SUET., *Otho*, 2, 4: un consular anonim pentru noi, condamnat în virtutea legii *de repetundis*, a fost reabilitat la intervenţia lui Otho, care a pretins în schimbul serviciului făcut o mare sumă de bani.

99 SUET., *Otho*, 3, 1; cf. şi TAC., *Ann.*, 13, 12, 1.

100 SUET., *Otho*, 3, 3; TAC., *Ann.*, 13, 45-46; *Hist.*, 1, 13, 4; PLUT., *Galba*.

101 PLUT., *Galba*, 23.

102 PLUT., *Otho*, 1, 2 : „el nu este om, ci o pedeapsă, un demon plin de sânge" (παλαμναίος δαίμων); cf. şi CASS. DIO, 63, 59.

103 SUET., *Otho*, 10: înainte de a se sinucide, Otho i-a trimis o scrisoare Messalinei, *quam matrimonio destinaret.*

104 SUET., *Otho*, 7, 3; cf. şi E. CIZEK, *op. cit.*, p. 239.

105 TAC., *Hist.*, 1, 46, 1; CASS. DIO, 64, 8.

106 CASS. DIO, 63, 8, 2^2: „ca să măgulească mulţimea, se ducea deseori la teatru".

107 Cf. şi NAGL, *M. Sulpicius Otho, RE*, 2055: „die in den Provinzen ausgegebenen Münzen haben ein ganz dem Nero gleichendes Bildnis, das von dem auf römischen Stücke stark abweicht"; BERNOULLI, *Römische Ikonographie*, Stuttgart-Berlin-Leipzig, 1891, vol. 2, 2, p. 9.

108 P. CEAUŞESCU, *Caligula et les legs d'Auguste, Historia*, 1973, 22, pp. 269-283.

109 F. CUMONT, *op. cit.*, pp. 21-23.

110 F. CUMONT, *op. cit.*, pp. 77-104 (difuziunea cultelor egiptene).
111 TAC., *Hist.*, 1, 78, 1.
112 SHERWIN-WITE, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973, mai ales cap. 9, *The Claudian Problem and Viritane Grants*, pp. 237-250.
113 TAC., *Hist.*, 1, 78, 2. Pentru adoptarea de către Otho a unor măsuri „neroniene", cf. şi F. KLINGNER, *Die Geschichte des Kaisers Otho bei Tacitus, Studien zur griechischen und römischen Literatur*, Zürich-Stuttgart, 1964, pp. 605-624; E. CIZEK, *op. cit.*, p. 239; disocierea pe care o face exegetul român între „neronieni ortodocşi şi neortodocşi" ni se pare forţată; ea nu rezultă din izvoarele antice. De altminteri, a-i atribui lui Nero o viziune atât de cuprinzătoare, încât să poată exista mai multe variante de „neronism", este cel puţin o exagerare.
114 TAC., *Hist.*, 1, 72, PLUT., *Otho*, 2, 2.
115 PLUT., *Otho*, 1, 1.
116 *Ibid.*
117 TAC., *Hist.*, 1, 77.
118 TAC., *Hist.*, 1, 80-85 (relatarea cea mai amănunţită); PLUT., *Otho*, 3; SUET., *Otho*, 8, 3-4; CASS. DIO, 63, 9, 2-3; PETR. PATR., p. 198, 25-27 (ediţia Dindorf).
119 După PLUT., *Otho*, 7, cohortele pretoriene îl bănuiau pe Dolabella de pregătirea unui complot şi de aceea i-au cerut lui Otho să-l îndepărteze.
120 CIC., *De rep.*, 2, 3; *De Diu.*, 1, 3; TIT. LIV., 1, 7; PLUT., *Rom.*, 13, 2-9.
120bis Cf. şi EUTROP., 18, 4: *Hic cum Neroni similis esse uellet...* „aceasta deoarece voia să-i semene lui Nero".
121 CAGNAT, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1889, pp. 156-157.
122 M. McCRUM, A. G. WOODHEAD, *op. cit.*, p. 14, n. 3 *(Acta Fratrum Arvalium)*.
123 *BMC, Imp.* 1, p. 388, n. 99; 369, n. 10.
124 M. McCRUM, A. G. WOODHEAD, *op. cit.*, p. 37, n. 35; *BMC, Imp.*, 1, p. 372, n. 27.
125 M. McCRUM, A. G. WOODHEAD, *op. cit.*, p. 45, n. 10.
126 WISSOWA, *Arvales fratres, RE*, 2, pp. 1468-1471.
126bis HANSLIK, *Vitellius*, 7 b, *RE*, suppl. 9, 1720, conchide următoarele: „Asta înseamnă ruptură cu tradiţia iulio-claudiană şi trebuia să dea iluzia unei *res publica libera*". Dar nici un element care să ofere imaginea unei *res publica libera* nu este detectabil în timpul domniei lui Vitellius. Cf. şi MOMIGLIANO, *Vitellio, Studii italiani di filologia classica*, 1931, 9, p. 122; Z. YAVETZ, *Vitellius and the „Fickelness of the Mob", Historia*, 1969, 18, p. 563.
127 J. STRAUB, *Dignatio Caesaris, Legio VII Gemina*, Leon, 1972, p. 157.
128 J. STRAUB, *op. cit.*, p. 159; L. LESUISSE, *Le titre de César et son évolution au cours de l'histoire de l'empire, Les Études Classiques*, 1961, 29, p. 279; cf. şi concluzia lui L. WICKERT, *Princeps (Ciuitatis), RE*, 20, 2158-2159: „Dacă principele adoptă numele unui predecesor sau dacă adaugă acest nume fiului său, atunci, pe de o parte, este accentuată sau stabilită o legătură de familie care are la persoane aparţinând categoriei imperiale un caracter dinastic şi conţine valoarea unei legături (cf. Aur. Vict., 33, 30), pe de alta, numele capătă o coloratură de titlu şi se transformă la sfârşit în titlu. Numai numele de Caesar a parcurs întreaga evoluţie şi din acest motiv el constituie exemplul principal".
129 Ronald SYME, *Imperator Caesar – A Study in Nomenclature, Historia*, 1958, 7, p. 187.
130 *Ibid.*, 189.
131 *BMC, Imp.*, 1, p. 372, n. 27; p. 375, n. 47.
131bis Pentru semnificaţia titlului de *Augustus*, cf. P. CEAUŞESCU, *Augustus – semnificaţia republicană a unui titlu, Revista de Istorie*, 1978, pp. 1649-1670.
132 TAC., *Hist.*, 2, 80. Pe papirusul Fouad I, 8 (M. McCRUM, A. G. WOODHEAD, *op. cit.*, p. 38, n. 41), procesul-verbal al adunării când a fost aclamat Vespasian pe hipodromul de la Alexandria, apar titlurile Καῖσαρ şi Σεβαστός.
133 SUET., *Vit.*, 8. 4; TAC., *Hist.*, 2, 64, 3. Rudolf ENGEL, *Das Charakterbild des Kaisers A. Vitellius und sein historischen Kern, Athenaeum*, 1977, 65, 1-2, interpretează titlul de *Germanicus* ca o „dovadă ostentativă de loialitate faţă de senat", iar refuzul titlurilor de *Caesar* şi *Augustus*, ca imitare a precedentului creat de Galba, care nu acceptase iniţial decât titlul de *Legatus senatus ac populi Romani* (pp. 352-353). Dar Galba, îndată ce a fost recunoscut de către senat, a preluat fără ezitare titulatura oficială, în timp ce Vitellius persistă în a nu adopta titulatura consacrată.

134 Faptul că Augustus susţine în *RG* că Elba a devenit graniţa imperiului (26, 2) este o dovadă că ideea unei ofensive în spaţiul germanic stăruia, în ciuda dezastrului suferit de Varrus în pădurea Teutoburg; cf. comentariul lui J. GAGÉ, *Res Gestae Diui Augusti*, p. 22, nota 2 şi p. 127, nota 2.

135 H. GRASSL, *op. cit.*, p. 141, consideră că Vitellius s-a dovedit a fi în scurta lui domnie „un împărat civil", deoarece a sosit la Roma îmbrăcat „în togă", haina care la romani simboliza pacea, deoarece a adoptat o atitudine „civilă" în raporturile cu senatul şi în alegerea consulilor. Dar trebuie să ţinem seama că Vitellius a fost o creaţie a legiunilor germanice şi că puterea era în fapt deţinută de Caecina şi de Valens, *homines militares;* pe podul Milvius, Vitellius a apărut în *paludamentum* (manta militară) şi înarmat, ca în faţa unui oraş cucerit, cum notează Tacit *(captam urbem);* el s-a decis că îmbrace toga numai la insistenţele prietenilor. Romanilor le-a rămas însă multă vreme în amintire apariţia lui Vitellius în uniformă militară pe podul Milvius, căci Suetoniu accentuează faptul şi trece sub tăcere intrarea împăratului în capitala imperiului îmbrăcat în togă: „A intrat în oraş în sunetele trompetelor, îmbrăcat în manta militară şi încins cu sabia, încadrat de steaguri şi însemne militare, iar tovarăşii săi purtau căşti şi soldaţii, arme în chip vizibil" *(Vit.*, 11); cf. şi D. TIMPE, *Untersuchungen zur Kontinuität des frühen Prinzipats*, Wiesbaden, 1962, p. 119. Atitudinea adoptată de Vitellius în senat nu poate fi luată în serios, ci numai drept o încercare de a-i câştiga de partea sa pe senatori. În ceea ce priveşte alegerile de consuli, ni se pare elocvent faptul că el i-a numit pe Caecina şi pe Valens. După Suetoniu, el s-a numit pe el însuşi *consul perpetuus (Vit.*, 11); informaţia transmisă de Suetoniu este confirmată epigrafic: *A. Vitellius L. f. imperator cos. perp. (ILS*, 242). H. GRASSL consideră pe drept cuvânt că armatele în anii 68/69 nu i-au ales pe împăraţi din propriile lor rânduri (p. 142), cum se va întâmpla în timpul crizei din secolul III. Dar, în timpul domniei lui Vitellius, în posturile-cheie au fost numiţi ofiţeri ai armatei de la Rin, astfel încât concluzia lui PFLAUM, *Das römische Kaiserreich*, în *Propyläen Weltgeschichte*, Berlin, 1936, p. 346, ni se pare exactă: „Legiunile germanice şi trupele lor auxiliare au crezut că au ocazia să acapareze imperiul". Cf. şi J. GAGÉ, *Les classes sociales dans l'empire romain*, Paris, 1964, p. 136.

136 Pentru detalii şi discuţii bibliografice, cf. studiul nostru *Vespasianus, princeps in melius mutatus, Tyche. Beiträge zur alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik*, 4, 1989, pp. 3-15.

Cartea I

ian.-mart. 69

1.1. Îmi voi începe opera cu cel de-al doilea consulat al lui Servius Galba şi cu cel al lui Titus Vinius[1]. Căci, după întemeierea Romei, mulţi autori au descris cei opt sute douăzeci de ani ai perioadei precedente[2], câtă vreme faptele poporului roman puteau fi amintite cu un talent pe măsura libertăţii de cuvânt existente la Roma; dar, după bătălia de la Actium, când pentru restabilirea păcii a fost necesar ca întreaga putere să fie conferită unui singur om[3], au încetat să mai apară mari talente literare[4]; simultan, respectarea adevărului a fost frântă mai întâi prin neînţelegerea chestiunilor politice devenite un lucru străin, apoi din dorinţa de a linguşi sau, dimpotrivă, din ură faţă de conducători; şi astfel nimeni nu se mai preocupa de posteritate, împărţiţi fiind toţi în detractori şi linguşitori.

2. Dar, pe cât de uşor este respins scriitorul care linguşeşte, pe atât cel care denigrează şi urăşte este ascultat cu plăcere; şi asta pentru că adulaţiei îi este asociată ruşinea servituţii, în timp ce denigrarea dă aparenţa unui spirit independent[5]. 3. În ceea ce mă priveşte, Galba, Otho, Vitellius nu îmi sunt cunoscuţi prin vreo binefacere faţă de mine, nici prin vreo nedreptate. Nu voi tăgădui faptul că Vespasian a inaugurat cariera noastră publică, că ea a fost dusă mai departe de Titus şi că Domiţian i-a adăugat noi onoruri; dar scriitorii care se declară de bună credinţă trebuie să relateze faptele fiecăruia fără părtinire şi fără ură[6]. 4. Dacă viaţa îmi va permite, voi lăsa pentru bătrâneţe principatul divinului Nerva şi imperiul lui Traian, un subiect mai bogat şi mai puţin periculos, datorită fericirii neaşteptate a unei epoci când este îngăduit să gândeşti orişice vrei şi să exprimi ceea ce gândeşti[7].

2.1. Voi descrie o epocă bogată în nenorociri, cumplită din cauza luptelor, plină de discordii şi de rebeliuni, cruntă, deşi domnea pacea[7bis]: patru principi au pierit de sabie[8], au avut loc trei războaie civile[9], mai multe externe şi de multe ori ele aveau loc simultan; în Orient se înregistrau succese, în Occident, eşecuri; Illyricul era tulburat, Galliile ezitau în credinţa faţă de noi, Britannia supusă, apoi abandonată; s-au pornit împotriva noastră neamurile sarmaţilor şi ale suebilor, dacul s-a făcut cunoscut prin succese şi înfrângeri[10], chiar şi armatele parţilor aproape că s-au pus în mişcare din cauza imposturii unui fals Nero[11].

2. Până şi Italia a fost lovită de calamităţi noi sau de nenorociri care reveneau după o serie lungă de generaţii: ţărmul atât de roditor al Campaniei, distrus sau îngropat în cenuşă[12], Roma, devastată de incendii care au consumat străvechi temple, iar Capitoliul, ars de mâna cetăţenilor. Ceremoniile religioase au fost pângărite, adulterele, numeroase, marea, plină de oameni plecând în exil, stâncile, acoperite cu sânge. 3. Furia sângeroasă se dezlănţuia mai

puternic la Roma: nobleţea, bogăţiile, demnităţile acceptate sau refuzate erau considerate crime, iar răsplata virtuţii, o moarte sigură. Premiile primite de delatori nu erau mai puţin odioase decât crimele lor, când ei îşi împărţeau ca o pradă unii consulatele, alţii funcţiile sacerdotale, alţii cele de procuratori şi influenţa la curte, răsturnând totul din ură sau din teamă. Au fost corupţi sclavi împotriva stăpânilor, liberţi împotriva patronilor, iar cei care nu aveau duşmani erau persecutaţi de prieteni.

3.1. Cu toate acestea, epoca nu a fost până într-atât de sterilă în virtuţi, încât să nu ofere şi exemple splendide de conduită. Mame întovărăşindu-şi copiii fugari, neveste urmându-şi soţii în exil; rude curajoase, gineri credincioşi, sclavi de o fidelitate încăpăţânată, chiar şi când erau torturaţi; încercările supreme suportate curajos de bărbaţi iluştri, atitudini în faţa morţii pe măsura exemplelor celebrate în vechime. 2. În afară de nenumăratele nenorociri abătute asupra neamului omenesc, s-au produs în cer şi pe pământ prodigii: avertismente date prin fulgere, prevestiri ale viitorului, fericite şi triste, ambigue şi clare; niciodată nu a apărut mai evident faptul că zeii nu se preocupă de salvarea noastră, ci de pedepsirea faptelor săvârşite[13].

4.1. Dar, mai înainte de a scrie cele plănuite, mi se pare necesar să expun situaţia de la Roma, starea de spirit a armatelor, atitudinea provinciilor, ce era sănătos pe întreg cuprinsul pământului, ce era viciat, spre a putea fi cunoscute nu numai schimbările şi deznodământul faptelor, care de cele mai multe ori sunt întâmplătoare, ci şi firul logic şi cauzele evenimentelor[14]. 2. Sfârşitul lui Nero, pe cât de entuziast a fost primit în primul moment al bucuriei generale, pe atât a provocat diferite stări sufleteşti, nu numai la Roma senatorilor sau poporului sau armatei cantonate în capitală, ci şi tuturor legiunilor şi comandanţilor militari, deoarece fusese divulgat secretul imperiului, şi anume că principele poate fi făcut în altă parte decât la Roma. 3. Cu toate acestea, senatorii erau fericiţi şi s-au folosit pe dată de o libertate neîngrădită, fapt normal când principele era nou şi absent din capitală; fruntaşii ordinului ecvestru resimţeau aceeaşi bucurie ca şi senatorii; partea integră a poporului, legată de marile familii, clienţii şi liberţii celor condamnaţi şi ai celor exilaţi îşi recăpătau speranţele; plebea sordidă, obişnuită cu teatrul şi cu circul, de asemenea cei mai păcătoşi dintre sclavi sau cei care, după ce şi-au consumat bunurile proprii, se hrăneau pe seama dezonoarei lui Nero erau trişti şi avizi de zvonuri.

5.1. Soldaţii din Roma, pătrunşi de străvechiul jurământ de credinţă faţă de cezari şi împinşi la răsturnarea lui Nero mai mult prin înşelătorie şi prin acţiunea altora decât din proprie iniţiativă, după ce au înţeles că nu vor primi donativul promis[15] în numele lui Galba şi că faţă de un principe creat de legiuni nici nu vor mai avea, prin mari servicii şi răsplăţi, aceeaşi influenţă în timp de pace pe care ar avea-o în timp de război, deveniseră dornici de rebeliune; ei erau răscoliţi mai ales de acţiunea criminală a lui Nymphidius Sabinus, prefectul pretoriului, care intenţiona să pună mâna pe putere[16]. 2. Acţiunea lui Nymphidius a fost sugrumată în faşă, dar celor mai mulţi soldaţi le rămăsese, în ciuda căderii capului revoltei, conştiinţa complicităţii şi nu lipseau nici vocile care denunţau bătrâneţea şi avariţia lui Galba.

3. Severitatea acestuia, odinioară lăudată şi consacrată prin reputaţia sa militară, îi sufoca pe cei care dispreţuiau vechea disciplină şi care se obişnuiseră, în cei patrusprezece ani de domnie ai lui Nero, să aprecieze viciile principilor tot atât de mult pe cât avuseseră respect până atunci pentru virtuţile lor. La toate acestea s-a adăugat o vorbă a lui Galba, demnă pentru stat, dar periculoasă pentru el însuşi, şi anume că el recrutează soldaţii, nu îi cumpără[16bis], dar restul atitudinii sale nu consuna cu această formulă.

6.1. Pe bătrânul neputincios îl distrugeau Titus Vinius şi Cornelius Laco, primul – cel mai infam dintre muritori, celălalt – cel mai laş, căci amândoi făceau să cadă asupra principelui ura generată de fapte ruşinoase şi dispreţul faţă de lipsa de energie caracteristice domniei. Galba a sosit mai târziu la Roma şi drumul i-a fost însângerat prin uciderea lui Cingonius Varro, consul desemnat, şi a lui Petronius Turpilianus, bărbat consular; primul a pierit pentru

că a fost complicele lui Nymphidius, al doilea, pentru că a fost generalul lui Nero; amândoi au murit fără să fie ascultaţi, fără să li se dea posibilitatea să se apere şi, după opinia tuturor, nevinovaţi[17]. 2. Intrarea în Roma i-a fost lui Galba de prost augur, deoarece au fost masacraţi mii de soldaţi neînarmaţi şi faptul i-a înspăimântat chiar şi pe cei care executaseră ordinul[18]. După ce a fost adusă legiunea hispanică, rămânând pe loc cea pe care Nero o recrutase din rândurile marinarilor, oraşul era plin de o armată insolită; la acestea se adăugau trupe numeroase din Germania, Britannia şi Illyricum, soldaţi pe care Nero, după ce îi alesese şi îi trimisese către Porţile Caspiene pentru războiul împotriva albanilor[19], îi rechemase pentru a înăbuşi răscoala lui Vindex: o masă uriaşă, gata de răscoală, care, dacă nu manifesta o preferinţă evidentă pentru vreo persoană, era gata să se supună oricui lua iniţiativa.

7.1. Întâmplarea a făcut să fie anunţate simultan uciderea lui Clodius Macer şi a lui Fonteius Capito[20]. Pe Macer, care fără îndoială provoca tulburări în Africa, l-a ucis procuratorul Trebonius Garutianus din ordinul lui Galba; pe Capito, care avea intenţii similare în Germania, l-au ucis legaţii de legiune Cornelius Aquinus şi Fabius Valens, mai înainte de a fi primit vreun ordin. 2. Au fost unii care să creadă că Fonteius Capito, pe cât era de hidos şi de infam prin avariţie şi desfrâu, totuşi s-a abţinut de la gânduri de răzvrătire; dar, cum cei doi legaţi îl sfătuiau să declanşeze războiul, fiindcă nu l-au putut clinti din hotărârea sa, au pus la cale acuzarea sa de trădare; iar Galba, fie din nestatornicie, fie ca să nu cerceteze mai adânc chestiunea, a aprobat cele înfăptuite, pentru că tot nu mai putea fi schimbat nimic. Oricum ar fi, cele două omoruri au fost prost primite şi orice act, fie el bun, fie el rău, îi aducea unui principe devenit odios în egală măsură impopularitate. 3. Toate erau de vânzare, liberţii erau preaputernici, cetele de sclavi avide după lucrurile care le ieşeau în cale pe neaşteptate şi toţi erau cu atât mai grăbiţi, cu cât aveau de-a face cu un bătrân; abuzurile noii curţi erau aceleaşi cu cele ale curţii lui Nero, la fel de grave, dar mai puţin scuzate. Însăşi vârsta lui Galba era luată în bătaie de joc de către cei obişnuiţi cu tinereţea lui Nero şi de către cei care îi judecă pe împăraţi, cum este obiceiul gloatei, după frumuseţe şi aspect fizic.

8.1. Aceasta era starea de spirit la Roma, normală la o populaţie atât de numeroasă. În ceea ce priveşte provinciile, Cluvius Rufus, un bărbat elocvent şi abil politician, dar lipsit de experienţă militară, era în fruntea Hispaniilor. Cele trei Gallii îi erau credincioase lui Galba, în afară de amintirea lui Vindex, datorită acordării recente a cetăţeniei romane[21] şi datorită reducerii pentru viitor a impozitului funciar[22]. Totuşi cetăţile galice situate în vecinătatea armatelor germanice nu se bucuraseră de aceeaşi consideraţie, unora chiar li se amputaseră teritoriile, şi ele comparau pline de resentiment avantajele dobândite de alţii cu nedreptăţile pe care le suferiseră. 2. Armatele germanice, fapt extrem de grav când este vorba de asemenea forţe, erau în stare de agitaţie şi de iritare, pline de trufie datorită recentei lor victorii, dar şi înspăimântate, întrucât favorizaseră altă partidă[23]. Târziu îl abandonaseră pe Nero, iar Verginius nu s-a declarat imediat de partea lui Galba[24]. A vrut sau nu Verginius să preia domnia este un semn de întrebare: cert este că armata i-a oferit puterea[25bis]. Uciderea lui Capito îi indignase şi pe cei care nu aveau motive să-l plângă. Legiunilor le lipsea un conducător după demiterea lui Verginius, care fusese convocat de către Galba sub pretextul prieteniei; soldaţii considerau faptul că acesta nu revenea, că dimpotrivă, era inculpat, ca pe o acuzare care li se aducea lor înşile.

9.1. Armata din Germania Superior îl dispreţuia pe legatul Hordeonius Flaccus, un bătrân invalid din cauza gutei, un om fără constanţă de caracter şi fără autoritate; el nu-i putuse stăpâni pe soldaţi nici măcar în timp de pace: cu atât mai mult erau ei enervaţi de infirmitatea celui care încerca să-i ţină în frâu într-un moment când erau dezlănţuiţi. Legiunile Germaniei Inferior au rămas multă vreme fără să fie sub comanda unui bărbat consular, până când a sosit, trimis de Galba, A. Vitellius, fiul lui Vitellius, fost cenzor şi de trei ori consul: această măsură a părut a fi suficientă. 2. În cadrul armatei din Britannia nu se semnala nici o dezordine: în mod cert n-au existat alte legiuni care să se comporte mai inocent în timpul răsturnărilor

generate de războaiele civile, fapt explicabil prin depărtarea mare la care se aflau şi prin izolarea lor faţă de restul lumii datorită oceanului; sau, poate că, având experienţa a numeroase campanii, ei îi urau mai mult pe duşmani decât pe concetăţeni. 3. În Illyricum domnea liniştea, deşi legiunile de acolo, convocate de către Nero, intraseră în legătură cu Verginius, câtă vreme au zăbovit prin Italia[25]. Dar armatele despărţite între ele prin mari spaţii, cea mai bună garanţie împotriva insubordonării militare, nu îşi puteau însuma nici viciile şi nici forţele.

10.1. Orientul se afla în nemişcare. Siria şi patru legiuni se aflau sub ordinele lui Mucianus, un bărbat faimos atât prin succesele, cât şi prin eşecurile sale. În tinereţe cultivase din ambiţie relaţii cu persoane influente; apoi, cu finanţele zdruncinate, aflat într-o situaţie precară, ba chiar temându-se de furia lui Claudius, s-a ascuns într-un loc neştiut din Asia şi a fost tot atât de aproape de condiţia unui exilat, pe cât a fost mai târziu de cea de principe. 2. În el se amestecau desfrâul cu spiritul de iniţiativă, sociabilitatea cu aroganţa, într-un cuvânt, calităţile cu defectele; cât nu era în activitate se complăcea în plăceri, ori de câte ori era vorba de o expediţie, era plin de virtuţi; faptele sale puteau fi lăudate, intenţiile-i aveau o proastă reputaţie; dar faţă de subordonaţi, faţă de oamenii din anturajul său, faţă de colegi era influent prin felurite mijloace de seducţie şi a fost omul căruia i-a fost mai comod să acorde altuia imperiul decât să-l dobândească pentru sine. 3. Flavius Vespasianus conducea războiul din Iudeea (Nero îl desemnase comandantul său) cu trei legiuni[26]. Nici voinţa, nici gândul lui Vespasian nu erau împotriva lui Galba: ba chiar îl trimisese pe fiul său Titus spre a-l cinsti pe acesta şi a-i aduce omagiul, cum vom aminti la locul potrivit. Abia după ascensiunea sa am înţeles secretele destinului, care prin minuni şi oracole arătase în mod limpede că imperiul este hărăzit lui Vespasian şi fiilor săi.

11.1. Egiptul şi trupele care asigurau acolo ordinea erau comandate încă din vremea divinului Augustus în locul regilor de către cavaleri romani[27]: aceasta a părut a fi cea mai bună soluţie, şi anume de a menţine în cadrul domeniului familiei imperiale o provincie cu un acces dificil, bogată în grâne, turbulentă, inconstantă din cauza superstiţiei şi a trândăviei, necunoscătoare a legilor noastre, necunoscătoare a magistraţilor noştri. Pe vremea aceea guverna Egiptul Tiberius Alexander, un autohton. 2. Africa şi legiunile de acolo se mulţumeau, după uciderea lui Clodius Macer, cu indiferent ce principe, după ce făcuseră experienţa unui tiran mărunt: cele două Mauritanii, Raetia, Noricum, Thracia şi celelalte provincii guvernate de procuratori[28], după cum se învecinau cu vreo armată, erau antrenate în favoarea sau împotriva cuiva prin contactul cu forţele militare. 3. Provinciile unde nu staţionau armate şi în primul rând Italia, expusă tuturor servituţilor, erau destinate să devină pradă de război. Aceasta era starea Imperiului Roman când Servius Galba pentru a doua oară şi Titus Vinius au inaugurat, în calitate de consuli, anul, pentru ei ultimul, pentru statul roman aproape cel din urmă.

12.1. Câteva zile după calendele lui ianuarie a sosit scrisoarea procuratorului Pompeius Propinquus din provincia Belgica, în care se comunica faptul că legiunile Germaniei Superior au rupt solemnitatea jurământului şi că cereau un împărat nou, dar că lăsau la latitudinea senatului şi a poporului roman alegerea acestuia; ele au procedat astfel, pentru ca revolta lor să fie privită cu mai multă indulgenţă[29]. 2. Ştirea l-a determinat pe Galba să se grăbească în luarea unei decizii în ceea ce priveşte adopţiunea, chestiune la care medita încă de multă vreme şi pe care o discutase cu consilierii săi intimi. Nici nu a existat în acele luni un subiect mai dezbătut în tot oraşul, mai întâi datorită toleranţei cu care erau privite asemenea conversaţii şi datorită dorinţei oamenilor de a discuta asemenea lucruri, apoi pentru că Galba se afla la vârsta neputinţei. 3. Puţini dădeau dovadă de judecată şi de interes pentru stat: mulţi nutreau speranţe stupide şi, după cum erau prietenii sau clienţii cuiva, îl desemnau pe unul sau pe altul drept succesori prin zvonurile interesate pe care le puneau în circulaţie; ura împotriva lui Titus Vinius, care din zi în zi devenea mai puternic şi din acest motiv era mai detestat, juca şi ea un rol în răspândirea zvonurilor. Ezitările lui Galba încurajau şi ele ambiţiile enorme ale anturajului

său, deoarece, în preajma acestui om infirm şi credul, a face rău nu prezenta nici un pericol, ci, dimpotrivă, aducea mari beneficii.

13.1. Puterea imperială era împărţită între Titus Vinius, consul, şi Cornelius Laco, prefectul pretoriului; nici influenţa lui Icelus, libertul lui Galba, căruia i se dăruise inelul de aur, însemnul ordinului ecvestru, şi pe care îl numeau în calitatea lui de cavaler Marcianus, nu era de neglijat[30]. Aceştia, dezbinaţi şi urmărind în chestiuni mărunte numai propriul lor interes, erau împărţiţi în două tabere în ceea ce priveşte alegerea succesorului; 2. Vinius se pronunţa în favoarea lui Marcus Otho, Laco şi Icelus se aflau în consens nu pentru a sprijini pe cineva, ci pentru a-l elimina pe Otho[31]. Lui Galba nu îi era necunoscută prietenia care îi lega pe Otho şi pe Titus Vinius; conform zvonurilor lansate de oameni care nu pot trece nimic sub tăcere, deoarece fiica lui Titus Vinius era văduvă, iar Otho celibatar, ei erau destinaţi să fie ginere şi socru[32]. Cred că Galba a avut în vedere interesul statului roman, care ar fi fost smuls în mod inutil din mâinile lui Nero, dacă s-ar fi recurs la alegerea lui Otho[33]. 3. Căci Otho nu fusese educat în copilărie, îşi petrecuse tinereţea în frivolitate şi se aflase în graţiile lui Nero, cu care rivalizase în desfrâu; din acest motiv Nero i-a încredinţat-o pe Poppea Sabina, curtezana imperială, ca unui confident în dezmăţ, până când a putut să scape de soţia sa Octavia[34]. Apoi, devenit suspect din pricina aceleiaşi Poppea, a fost trimis în provincia Lusitania sub pretextul numirii sale ca guvernator[35]. 4. Otho a administrat provincia cu generozitate şi a fost primul guvernator de provincie care a trecut de partea lui Galba[36]; cât timp a durat războiul, a fost deosebit de activ şi se distingea între oamenii din anturajul lui Galba; pe dată i-a venit în minte ideea să fie adoptat şi ideea stăruia din zi în zi mai mult, deoarece se bucura de popularitate între soldaţi, iar curtea lui Nero îl sprijinea ca fiind un om asemănător fostului principe.

14.1. În această situaţie Galba, după primirea ştirilor despre rebeliunea din Germania, deşi nu avea nici o veste despre atitudinea lui Vitellius, era îngrijorat în ce direcţie va izbucni forţa armatelor; neputând avea încredere nici în trupele staţionate la Roma, a convocat comiţiile imperiului[37], act pe care îl considera a fi singura soluţie. I-a chemat, în afară de Vinius şi Laco, pe Marius Celsus, consul desemnat, şi pe Ducenius Geminus, prefectul Romei, şi, după ce a spus câteva cuvinte despre bătrâneţea sa, a poruncit să fie adus Piso Licinianus, fie din proprie iniţiativă, fie, cum au crezut unii, la insistenţele lui Laco; acesta din urmă se împrietenise cu Piso la Rubellius Plautus[38], dar cu abilitate îl sprijinea ca pe un necunoscut şi buna reputaţie a lui Piso dădea greutate propunerii. 2. Piso era fiul lui M. Crassus şi al Scriboniei, de familie nobilă atât dinspre tată, cât şi dinspre mamă; înfăţişarea şi ţinuta sa erau demne de timpurile vechi; judecându-l drept, avea un caracter serios, pentru cei obişnuiţi să vadă totul în negru, era sumbru; această trăsătură de caracter, cu cât era mai suspectă bănuitorilor, cu atât mai mult îi plăcea celui care îl adopta.

15.1. Aşadar se zice că Galba, apucând mâna lui Piso, ar fi vorbit astfel: „dacă aş fi un simplu particular şi te-aş adopta conform legii curiate în faţa pontifilor[39], cum este obiceiul, şi pentru mine ar fi o onoare să-l număr printre membrii familiei mele pe vlăstarul lui Cn. Pompeius şi al lui Marcus Crassus, şi pentru tine să adaugi nobleţei tale faima familiilor Sulpicia şi Lutatia[40]: acuma pe mine, ridicat la demnitatea imperială prin consensul zeilor şi al oamenilor, caracterul tău preastrălucit şi dragostea de patrie m-au determinat să-ţi ofer principatul pe care strămoşii şi-l disputau cu arma în mână; eu l-am dobândit în luptă, ţie ţi-l predau în pace, după exemplul divinului Augustus, care i-a aşezat alături de el pe culmile puterii mai întâi pe Marcellus, fiul surorii sale, apoi pe ginerele său Agrippa, mai târziu pe nepoţii săi, în sfârşit, pe fiul vitreg Tiberius Nero[41]. 2. Dar Augustus şi-a căutat succesorul în familia sa, eu – în stat; am procedat astfel nu pentru că nu aş avea rude sau camarazi de arme, ci, cum n-am preluat imperiul din ambiţie, pentru că vreau să fie o dovadă a imparţialităţii mele faptul că te-am preferat nu numai rudelor mele, ci şi alor tale. Ai un frate la fel de nobil mai în vârstă decât tine, demn de un asemenea destin, dacă tu nu ai fi mai potrivit[42]. 3. Te afli la vârsta când ai scăpat de dorinţele tinereţii şi în trecutul tău nu există vreo faptă de care trebuie să te scuzi.

Până acuma soarta ţi-a fost potrivnică: succesele pun la încercare sufletele cu alţi stimuli, fiindcă nenorocirile le înduri, pe când norocul te corupe. 4. Credinţa, libertatea, prietenia, bunurile cele mai de preţ ale sufletului omenesc, tu le vei păstra cu aceeaşi statornicie, în timp ce alţii le vor altera prin slugărnicie: va izbucni adulaţia, linguşirea şi cea mai teribilă otravă pentru un sentiment adevărat, interesul personal. Chiar dacă noi discutăm între noi cu toată sinceritatea astăzi, ceilalţi se vor adresa mai degrabă funcţiei pe care o reprezentăm decât nouă înşine; greu lucru este a-l sfătui pe principe ceea ce se cuvine; în schimb, a-l linguşi pe orice principe, fără a avea un sentiment faţă de el, este o practică curentă.

16.1. Dacă imensul corp al imperiului ar putea să existe şi să se menţină în echilibru fără un conducător, eram demn să fiu eu acela care restabileşte republica[43]: de mult însă s-a ajuns la o asemenea situaţie, încât nici bătrâneţea mea nu poate oferi poporului roman decât un bun succesor şi nici tinereţea ta altceva decât un bun principe. Sub Tiberius, Gaius şi Claudius am fost asemenea unei moşteniri de familie: alegerea principelui va înlocui vechea libertate[44]; şi cum familia iulio-claudiană s-a stins, adopţiunea îl va alege pe cel mai demn. 2. Căci a te naşte dintr-un principe este un lucru întâmplător şi nu implică nici un act de gândire: în actul adopţiunii gândirea rămâne liberă şi, dacă vrei să alegi pe cineva, consensul îţi călăuzeşte alegerea.

Să-ţi fie pildă Nero, pe care, orgolios peste măsură datorită seriei de predecesori, l-a răsturnat de pe culmile puterii nu Vindex, cu o provincie unde nu staţionau armate, nu eu, cu o singură legiune, ci barbaria şi desfrâul său; şi încă nu există precedentul unui principe condamnat[45]. 3. Noi, aduşi la putere prin luptă şi datorită opiniei publice, vom fi întovărăşiţi de invidie, indiferent cât de strălucite ne vom dovedi. Şi totuşi să nu te înspăimânte faptul că două legiuni în această mişcare ce a zdruncinat lumea nu sunt încă liniştite[46]: nici eu nu m-am ridicat fără dificultăţi şi, de îndată ce adoptarea ta va fi cunoscută, voi înceta să mai fiu privit ca un bătrân, singurul lucru care mi se reproşează în momentul de faţă. Nero va fi întotdeauna regretat de către perverşi: noi doi trebuie să acţionăm astfel încât să nu ajungă să fie regretat chiar şi de oamenii cinstiţi. 4. Nu este momentul să ne întindem mai mult la vorbă şi s-a împlinit tot gândul meu, dacă alegerea pe care am făcut-o este bună. Cel mai sigur şi mai eficient criteriu în distingerea celor bune de cele rele este să te gândeşti ce ai aprobat şi ce ai condamnat sub domnia altui principe; căci nu ne aflăm în situaţia altor popoare guvernate de regi, unde familia domnitoare constituie stăpânii, iar ceilalţi sclavii, ci tu vei guverna asupra unor oameni care nu pot suporta nici o servitute totală şi nici o libertate fără margini"[47]. Cam aşa a vorbit Galba, ca unul care făcea un principe, ceilalţi se exprimau ca şi cum principele era deja la putere.

17.1. Se zice că Piso, spre care s-au îndreptat toate privirile şi la care se uita întreg publicul, nu a dat nici un semn de tulburare sau de bucurie. Cuvântarea i-a fost respectuoasă faţă de părintele şi împăratul său, despre sine a vorbit cu modestie; nici o schimbare nu s-a produs în privirea şi în atitudinea sa, ca şi cum era mai mult capabil de domnie decât doritor să exercite puterea. 2. Apoi s-au purtat discuţii dacă adopţiunea să fie anunţată de la rostre[48], în senat sau în tabăra pretorienilor. Până la urmă s-a decis pentru tabăra pretorienilor: în felul acesta, credeau ei, se va aduce un omagiu armatei, a cărei favoare nu este recomandabilă când este dobândită prin daruri şi corupţie, dar, când este obţinută prin mijloace oneste, nu este de dispreţuit. Între timp mulţimea nerăbdătoare să afle ştirea importantă înconjura palatul; cei care încercau să stăvilească zvonurile nu făceau decât să le amplifice.

10 ian.

18.1. A patra zi înainte de idele lui ianuarie a fost pângărită de furtuni, iar tunetele, fulgerele şi alte ameninţări cereşti au fost mai puternice decât de obicei. Acest fapt, respectat

în vechime pentru întreruperea comiţiilor, nu l-a oprit pe Galba să se ducă în tabăra pretorienilor, fie pentru că el dispreţuia asemenea fenomene ca fiind întâmplătoare, fie pentru că dezvăluirile destinului, deşi semnificative, nu pot fi evitate. 2. În faţa unei numeroase adunări de soldaţi, el declară cu o concizie militară că el l-a adoptat pe Piso după exemplul divinului Augustus şi conform obiceiului militar prin care un bărbat îl alege pe alt bărbat[49]. Şi, ca să nu se creadă că rebeliunea este mai serioasă, pentru că o trece sub tăcere, el adaugă cu multă siguranţă de sine că legiunile a patra şi a douăzeci şi doua, la instigarea câtorva indivizi, nu au trecut dincolo de ameninţări şi de vorbe şi că în scurtă vreme vor reveni la supunere. Nu-şi întăreşte spusele prin nici un mijloc de seducţie sau prin vreo răsplată[50]. 3. Cu toate acestea tribunii, centurionii şi cei care se aflau în primele rânduri răspund cu felicitări, în timp ce printre ceilalţi domnea o tăcere sumbră, ca şi cum ar fi pierdut în timp de război donativul pe care necesitatea îl consacrase chiar şi în timp de pace. Este cert că bătrânul parcimonios ar fi putut să-i câştige pe soldaţi dacă ar fi fost cât de cât darnic; l-au pierdut rigiditatea şi severitatea excesivă, demne de timpurile străvechi, dar care nu se mai potriveau cu vremurile noastre.

19.1. Apoi, în faţa senatului Galba nu a ţinut un discurs mai împodobit şi mai lung decât în faţa soldaţilor; cuvântarea lui Piso a fost elegantă şi senatorii îi erau favorabili: mulţi îl sprijineau cu bunăvoinţă, cei care se opuseseră desemnării lui se manifestau excesiv, cei care fuseseră indecişi, şi aceştia constituiau majoritatea, se purtau slugarnic, gândindu-se la interesul personal, fără nici o preocupare pentru interesul statului. În următoarele patru zile, câte s-au scurs între adoptarea şi moartea sa, Piso n-a mai ţinut nici o cuvântare şi n-a mai săvârşit nici un act într-un loc public. 2. În zilele următoare au sosit ştiri mai numeroase despre rebeliunea din Germania şi, cum oraşul era prea dispus să creadă orice veste nouă cu cât era mai proastă, senatorii au hotărât să trimită o delegaţie către armata din Germania. Cu uşile închise au deliberat dacă nu se cuvine să fie inclus în delegaţie şi Piso, căci delegaţia avea nevoie de o strălucire mai mare şi autorităţii reprezentate de senat i s-ar fi adăugat astfel şi demnitatea de *Caesar*. Se hotărâse şi trimiterea lui Laco, prefectul pretoriului, dar acesta s-a recuzat. Membrii delegaţiei (căci senatul lăsase la latitudinea lui Galba alegerea lor) au fost numiţi cu ruşinoase ezitări: unii s-au sustras, alţii au fost înlocuiţi şi, după cum îi îmboldea speranţa sau teama, se străduiau să plece sau să rămână pe loc.

20.1. Au urmat discuţii asupra situaţiei financiare; cei însărcinaţi cu această chestiune au socotit echitabil să procure banii de la cei care produseseră golurile în tezaur. Nero risipise în donaţii două miliarde două sute de milioane de sesterţi; Galba a poruncit să fie convocaţi toţi beneficiarii liberalităţilor lui Nero şi să le fie lăsată numai a zecea parte din suma primită[51]. Dar acelora abia dacă le mai rămăsese a zecea parte, căci în cheltuieli ei au fost tot atât de nesăbuiţi cu banii primiţi ca şi cu averea proprie, căci, oameni rapaci şi infami, ei nu îi investiseră în pământuri şi bănci, ci îi folosiseră ca instrument pentru propriile lor vicii. 2. În vederea acestei acţiuni a fost numită o comisie formată din treizeci de membri ai ordinului ecvestru[52], acţiune cu totul nouă şi dificilă din cauza jocurilor de influenţă şi a numărului mare de oameni anchetaţi; pretutindeni aveau loc licitaţii publice, pretutindeni cumpărători, iar oraşul era tulburat de procese. Şi totuşi mare bucurie de a-i vedea pe beneficiarii dărniciei lui Nero tot atât de săraci ca şi victimele sale. 3. În aceleaşi zile au fost concediaţi tribuni militari, din cohortele pretoriene Antonius Taurus şi Antonius Naso, din cele de poliţie Aemilius Pacensis şi din cele pentru paza pe timp de noapte Iulius Fronto. Concedierile n-au constituit un remediu, ci începutul unei stări de panică: ceilalţi îşi spuneau că au fost concediaţi cu timiditate şi înşelătorie câţiva, în timp ce toţi erau suspecţi.

21.1. Între timp Otho, care în conjunctura creată nu mai avea nici o şansă, îşi punea toate speranţele în provocarea unei stări de anarhie; multe considerente îl îndemnau să treacă la acţiune: o plăcere a luxului împovărătoare chiar şi pentru un principe, o sărăcie abia suportabilă chiar şi pentru un particular[53], ura împotriva lui Galba, invidia faţă de Piso; se autosugestiona

că îi este teamă, pentru a-şi stimula dorinţele: prea îi fusese el incomod lui Nero şi nu putea să se aştepte să revină în Lusitania sau să aibă onoarea unui alt exil. Întotdeauna este suspect şi prost văzut de stăpânitori cel despre care se vorbeşte a fi cel mai important candidat la domnie. Acest fapt l-a distrus în ochii bătrânului principe şi îl va distruge şi mai mult la tânărul cu caracter crud şi sălbăticit de un lung exil. 2. El, Otho, poate fi ucis: de aceea trebuie să acţioneze, să ia iniţiativa câtă vreme autoritatea lui Galba nu este consolidată încă şi nici a lui Piso fixată. Momentele de tranziţie ale puterii sunt propice acţiunilor temerare şi ezitarea nu are sens, din moment ce lipsa de iniţiativă este mai periculoasă decât actul de curaj. Din naştere moartea este aceeaşi pentru toţi, dar oamenii se disting prin uitarea în care îi învăluie posteritatea sau prin glorie; iar dacă celor vinovaţi, cât şi celor nevinovaţi le revine aceeaşi soartă, este propriu omului viteaz să piară cu arma în mână.

22.1. Şi nu îi era lui Otho sufletul molatec, cum îi era corpul. Liberţii şi sclavii aflaţi în intimitatea sa, obişnuiţi cu o corupţie mult prea mare pentru o casă particulară, îl tot îndemnau să treacă la acţiune arătându-i lui Otho, care era avid de asemenea lucruri, curtea lui Nero şi luxul acesteia, adulterele, căsătoriile repetate şi alte plăceri ale guvernanţilor ca pe bunuri la îndemâna sa, dacă ia iniţiativa, iar dacă nu, la îndemâna altora; chiar şi astrologii, o specie de oameni în care cei puternici nu se pot încrede, înşelătoare pentru ambiţioşi, specie care în oraşul nostru va fi mereu proscrisă şi se va menţine mereu[54], îl îmboldeau, căci afirmau, pe baza studierii cursurilor astrelor, că se vor produce noi răsturnări şi că anul îi este favorabil lui Otho. 2. Budoarul Poppeei cuprindea mulţi astrologi, cel mai detestabil element într-o căsătorie imperială; între aceştia se afla Ptolemaeus[55], tovarăşul lui Otho în Hispania, care, fiindcă îi promisese acestuia că îi va supravieţui lui Nero şi, după ce evenimentele i-au dat dreptate, bizuindu-se pe propriul său raţionament şi pe discuţiile celor care comparau bătrâneţea lui Galba cu tinereţea lui Otho, l-a convins pe acesta că va dobândi imperiul. Iar Otho accepta asemenea previziuni ca pe nişte fapte determinate în chip ştiinţific şi ca pe nişte îndemnuri ale destinului, atât de dornic este spiritul uman de a se încrede mai ales în mistere. Ptolemaeus îi oferea din belşug asemenea preziceri şi devenise instigatorul unei crime la înfăptuirea căreia se trece cu mare uşurinţă, mai ales atunci când ea devine o obsesie.

23.1. Nu se ştie dacă ideea crimei i-a venit lui Otho brusc; el căutase de mult să câştige de partea sa simpatia soldaţilor, în speranţa de a-i succeda lui Galba sau pentru pregătirea crimei; pe drum, în coloana de marş, la locurile de popas, el îi chema pe nume pe vechii soldaţi şi îi numea camarazi în amintirea cortegiilor neroniene; pe unii îi saluta ca pe nişte vechi cunoştinţe, pe alţii căuta să-i cunoască, îi ajuta cu bani sau datorită influenţei sale, inserând mai adesea plângeri şi vorbe cu dublu înţeles la adresa lui Galba şi orice cuvânt susceptibil să tulbure mulţimea. 2. Soldaţii suportau greu dificultăţile drumurilor, lipsurile în aprovizionare, severitatea ordinelor militare, deoarece, obişnuiţi să pornească pe corăbii spre lacurile Campaniei şi oraşele Ahaiei[56], ei străbăteau cu mare efort, împovăraţi de arme, Pirineii şi Alpii şi căile terestre interminabile.

24.1. Cum starea de spirit a armatei era explozivă, Maevius Pudens, unul dintre oamenii din anturajul lui Tigellinus, a acţionat asemenea unui declanşator de incendiu[57]. Acesta îi aborda pe cei cu caracter nestatornic sau aflaţi în dificultăţi financiare, indivizi mai apţi să se zvârle în acte de rebeliune, şi a mers atât de departe, încât ori de câte ori Galba era invitat la masă de Otho, el dădea fiecărui membru al cohortei de pază câte o sută de sesterţi sub pretextul unei gratificaţii. 2. Această dărnicie, devenită aproape publică, Otho o sporea cu răsplăţi acordate în secret; până într-atâta era el un corupător pasionat, încât i-a dăruit lui Cocceius Proculus, speculator aflat în proces cu vecinul său pentru o bucată de pământ, întregul pământ al vecinului pe care îl cumpărase cu banii săi; toate acestea se întâmplau graţie stupidităţii prefectului pretoriului, căruia îi scăpau atât fapte evidente, cât şi ascunse[58].

25.1. Atunci Otho l-a însărcinat pe unul dintre liberţii săi, pe nume Onomastus, cu pregătirea loviturii; acesta i-a adus pe Balbius Proculus, un cercetaş gradat, şi pe Veturius, un ofiţer inferior; după ce Otho şi-a dat seama, în urma unor conversaţii pe diferite teme, de viclenia şi de îndrăzneala lor, le face numeroase cadouri şi promisiuni şi le pune la dispoziţie bani pentru coruperea altora[59]. Doi simpli soldaţi au luat asupra lor sarcina transferării Imperiului Roman şi l-au şi transferat! 2. Puţini oameni au fost informaţi despre lovitura care se pregătea; ceilalţi, care erau indecişi, erau antrenaţi în diferite feluri: soldaţii gradaţi prin faptul că deveniseră suspecţi datorită binefacerilor primite din partea lui Nymphidius; soldaţii de rând prin furia şi disperarea lor de a nu fi primit donativul amânat de atâtea ori. Existau şi oameni pe care să-i înflăcăreze amintirea lui Nero şi regretul pentru privilegiile din trecut[60]; în general, toţi membrii cohortelor pretoriene erau îngroziţi la ideea că vor fi transferaţi în alte unităţi.

26.1. Această cangrenă a cuprins şi spiritele, şi aşa zdruncinate, ale legiunilor şi ale trupelor auxiliare, după ce s-a răspândit ştirea că armatele germanice şovăie în fidelitatea lor; până într-atâta spiritele nelegiuite erau pregătite pentru răscoală, atât de mare era disimularea chiar şi la oamenii integri, încât a doua zi după idele lui ianuarie erau pe punctul să-l ia pe sus pe Otho, care revenea de la o cină, dacă nu s-ar fi temut de incertitudinile nopţii, de cantonamentele militare răspândite în tot oraşul şi de dificultăţile pe care le înregistrau oamenii în stare de ebrietate de a acţiona în consens; în orice caz, nu interesul statului îl aveau în minte, stat pe care se pregăteau să-l pângărească cu sângele principelui lor, când se vor fi trezit, ci se temeau ca nu cumva în bezna nopţii cineva să nu pună la dispoziţia soldaţilor armatelor panonice şi germanice şi să fie proclamat în locul lui Otho, pe care cei mai mulţi nici nu-l cunoşteau. 2. Multe semne ale rebeliunii iminente au fost înăbuşite de conjuraţi: altele, care i-au ajuns lui Galba la urechi, au fost minimalizate de prefectul Laco, un individ incapabil să înţeleagă starea de spirit a soldaţilor, adversarul oricărei decizii, chiar dacă era foarte bună, pe care n-o propusese el însuşi şi un încăpăţânat adversar al oamenilor competenţi[61].

15 ian.

27.1. În ziua a optsprezecea înainte de calendele lui februarie, lui Galba, care sacrifica în faţa templului lui Apolo, haruspexul Umbricius, găsind măruntaiele victimelor sinistre, i-a prezis pericole iminente şi un duşman printre intimii săi[62]; Otho, auzind prezicerea (el se afla în apropiere) şi răstălmăcind-o, a interpretat-o ca fiind de bun augur şi prielnică planurilor sale. 2. La scurtă vreme după aceea libertul Onomastus îi comunică faptul că îl aşteaptă arhitectul şi antreprenorii, parola convenită pentru a-i vesti că soldaţii s-au adunat şi că rebeliunea este pregătită[63]. 3. Otho, după ce i-a minţit pe cei care se interesau de motivele plecării sale, cum că şi-ar fi cumpărat o casă suspectă din cauza vechimii, care trebuie neapărat cercetată, sprijinindu-se pe un libert se îndreaptă prin casa tiberiană către cartierul Velabrum şi de aici spre miliarul de aur aflat sub templul lui Saturn. Acolo, douăzeci şi trei de cercetaşi îl proclamă împărat şi, cum numărul mic de aderenţi îl înspăimânta, îl pun într-o litieră şi îl duc pe sus cu săbiile scoase; pe drum li se adaugă un număr cam tot atât de mare de soldaţi, unii dintre ei complici, cei mai mulţi cuprinşi de mirare, parte din ei cu strigăte de bucurie, parte în linişte, urmând să acţioneze în funcţie de desfăşurarea evenimentelor[64].

28. În tabăra militară, la postul de pază se afla Iulius Martialis. Acesta, sub impresia unei fapte atât de grave, temându-se pentru viaţa sa, dacă tabăra ar fi fost contaminată şi el s-ar fi

opus, a fost bănuit de mulţi de complicitate[65]; chiar şi ceilalţi tribuni şi centurioni au preferat prezentul unui viitor nesigur, dar onest, şi aceasta a fost starea de spirit, încât puţini au avut iniţiativa acestei lovituri josnice, mai mulţi au dorit-o, toţi au suportat să fie înfăptuită[66].

29.1. Între timp, Galba, necunoscând evenimentele, atent la sacrificii, îi obosea pe zeii unui imperiu care nu-i mai aparţinea, când s-a răspândit zvonul că a fost dus în tabăra militară nu se ştie ce senator, apoi că Otho este cel care a fost dus în tabără; în acelaşi timp, din tot oraşul sosesc oameni care se întâlniseră pe drum cu Otho, unii exagerând faptele de teamă, alţii minimalizându-le, căci nici măcar în această situaţie nu uitau să fie linguşitori[67]. În consecinţă, s-a hotărât în urma unui consiliu să fie sondată starea de spirit a cohortei de gardă la palat, dar nu de către Galba în persoană, căci autoritatea sa trebuia să rămână intactă pentru acţiuni mai energice. 2. Piso le-a vorbit în acest fel soldaţilor convocaţi de pe treptele palatului[68]: „S-au scurs şase zile, camarazi de arme, de când fără să cunosc viitorul am fost numit *Caesar* şi fără să ştiu dacă trebuie să doresc sau să mă tem de acest titlu; destinul familiei noastre şi al statului se află în mâinile voastre; în ceea ce mă priveşte, nu că m-aş teme de un deznodământ trist, ca unul care, trecut prin nenorociri, învăţ chiar acum că nici măcar prosperitatea nu este lipsită de primejdii: mă doare însă sufletul pentru părintele meu, pentru senat, pentru însuşi Imperiul Roman, dacă moartea noastră este necesară astăzi sau dacă, ceea ce pentru oameni superiori este o nenorocire la fel de mare, trebuie să ucidem. Ne consolăm cu gândul că în timpul ultimei schimbări politice oraşul a rămas neînsângerat şi că puterea a fost transferată fără discordii; adopţiunea părea a fi măsura necesară ca nici măcar după moartea lui Galba să nu mai fie loc pentru război.

30.1. Nu mă voi lăuda cu nobleţea sau cu caracterul meu: nici nu este cazul să amintesc virtuţile mele în comparaţie cu caracterul lui Otho. Viciile sale, singurele lucruri cu care se laudă, au distrus imperiul încă de pe vremea când juca rolul de prieten al împăratului[69]. Oare prin ţinută, alură sau podoabe femeieşti merită el imperiul? Se înşală cei care confundă risipa cu generozitatea; ăst individ ştie să piardă, nu să dea. Acum nu se gândeşte decât la lucruri ruşinoase, la orgii, la cetele de femei; pe toate acestea le consideră a fi privilegiile principatului, el să se bucure de plăceri şi de voluptăţi, în timp ce ruşinea şi dezonoarea să cadă asupra tuturor celorlalţi; nimeni până acum, venit la putere prin mijloace dezonorante, nu a exercitat-o în chip onorabil. 2. Galba a fost adus la putere prin consensul neamului omenesc, pe mine Galba m-a numit *Caesar* în urma consimţământului vostru[70]. Dacă statul, senatul şi poporul sunt nume lipsite de conţinut, tot este în interesul vostru, camarazi de arme, ca nu cumva indivizi de nimic să-l numească pe împărat. S-a mai auzit şi altădată de legiuni aflate în stare de rebeliune împotriva generalilor lor; credinţa şi reputaţia voastre au rămas neştirbite până în ziua de azi. De fapt, Nero v-a abandonat pe voi, nu voi pe Nero[71]. 3. Oare mai puţin de treizeci de transfugi şi dezertori, indivizi cărora nimeni nu le-ar permite să-şi aleagă singuri centurionii sau tribunii, vor dispune de imperiu? Oare admiteţi crearea acestui precedent şi vă faceţi părtaşi la crimă prin nepăsare? În acest caz, anarhia va cuprinde provinciile, noi vom avea de suportat consecinţele faptelor, voi pe cele ale războaielor. Răsplata care vi se promite pentru uciderea principelui nu este mai mare decât cea care vi se atribuie dacă rămâneţi nepătaţi; dar mai degrabă primiţi din partea noastră donativul pe care vi-l acordăm pentru credinţă decât din partea altora pentru o crimă."

31.1. După retragerea corpului de gardă, restul cohortei, care-l ascultase fără ostilitate pe orator, a ridicat steagurile fără vreun gând premeditat, ci, mai degrabă, aşa cum se întâmplă în vremuri de anarhie, la întâmplare, şi nu, cum s-a crezut mai târziu, datorită perfidiei şi a trădării. 2. Marius Celsus a fost trimis către detaşamentele armatei ilirice cantonate în jurul porticului Vipsania[72]; primipilarilor Amullius Serenus şi Domitius Sabinus li s-a ordonat să aducă din Sala Libertăţii soldaţii germanici[73]. Legiunea recrutată din rândul marinarilor nu prezenta încredere, deoarece soldaţii erau ostili din pricina masacrării camarazilor lor, uciși de

Galba de îndată ce intrase în oraş[74]. Tribunii Cetrius Severus, Subrius Dexter şi Pompeius Longinus s-au îndreptat către tabăra pretorienilor, pentru a-i aduce pe soldaţi la sentimente mai bune, în eventualitatea că revolta incipientă n-ar fi atins punctul culminant. 3. Pretorienii i-au întâmpinat cu ameninţări pe tribunii Subrius şi Cetrius, pe Longinus au pus mâna şi l-au dezarmat, nu din cauza gradului său, ci pentru că era suspect rebelilor datorită prieteniei şi credinţei sale faţă de Galba. Legiunea recrutată din rândul marinarilor s-a alăturat fără nici o ezitare pretorienilor; detaşamentele armatei ilirice îl izgonesc pe Celsus ameninţându-l cu suliţele. Detaşamentele germanice au ezitat multă vreme: soldaţii erau epuizaţi şi fără iniţiativă, deoarece, trimişi de Nero la Alexandria şi reveniţi de acolo după o lungă navigaţie, au fost ajutaţi de Galba, care nu s-a zgârcit la bani.

32.1. Toată plebea amestecată cu sclavi umplea palatul şi cerea cu strigăte confuze moartea lui Otho şi executarea conjuraţilor, ca şi când ar fi cerut un spectacol la circ sau la teatru[75]; şi nu era vorba de un act de gândire sau de sinceritate, pentru că aveau să ceară în aceeaşi zi, cu aceeaşi tărie, contrariul, ci de obiceiul statornicit de a-l linguşi pe orice principe cu aclamaţii nemăsurate şi cu dovezi de simpatie lipsite de orice conţinut. 2. Între timp Galba era hărţuit între două opinii: Titus Vinius era de părere că împăratul trebuie să rămână în palat, să-i înarmeze pe sclavi, să întărească punctele de acces şi, în orice caz, să nu meargă în întâmpinarea rebelilor[76]: astfel, el le-ar da rebelilor posibilitatea să se căiască, iar celor credincioşi răgazul pentru a-şi concentra forţele; hotărârile criminale se iau pe moment, în schimb înţelepciunea are nevoie de timp pentru a se materializa; dacă situaţia o va cere, vor avea posibilitatea să iasă din palat, în timp ce posibilitatea retragerii se află în mâinile altora.

33.1. Alţii opinau că trebuie să se grăbească, să ia iniţiativa, până când conjuraţia, încă incipientă, a câtorva indivizi nu capătă amploare[77]: Otho, plecat pe furiş, fusese dus la nişte oameni care nu-l cunoşteau; dacă partizanii împăratului vor lua iniţiativa, el va intra în panică, deoarece învaţă să joace rolul de principe numai datorită ezitărilor de acum şi lipsei de acţiune a celor care pierd timpul degeaba. Ei adăugau că Galba nu trebuie să aştepte până când Otho va năvăli în for şi va urca pe Capitoliu sub privirile sale, după ce a ocupat tabăra militară, în timp ce preastrălucitul împărat se închide în palat limitându-se la uşi şi la praguri cu prieteni curajoşi, desigur pentru a susţine un asediu. 2. Şi ce ajutor minunat va avea în sclavi, în cazul când consensul unei atât de mari mulţimi şi, ceea ce contează încă mai mult, primul impuls de indignare încep să slăbească. De altminteri, dezonoarea nu conferă nici un fel de siguranţă; chiar de va fi scris să piară, este preferabil să vină în întâmpinarea pericolului: o asemenea hotărâre îl va face pe Otho mai odios, iar în ceea ce-i priveşte va fi demnă de laudă. Cum Vinius se opunea acestei hotărâri, Laco l-a ameninţat cu violenţă, fiind susţinut de Icelus cu încăpăţânare, din cauza disputelor particulare dintre ei, care duceau statul spre pieire.

34.1. Galba n-a mai ezitat multă vreme şi a adoptat planul celor care-i dădeau sfaturi mai frumos sunătoare[78]. Cu toate acestea, Piso a fost trimis mai înainte în tabăra militară, pentru că era un tânăr cu nume ilustru, intrat de curând în graţiile lui Galba şi ostil lui Titus Vinius, ostilitate fie reală, fie imaginată de adversarii acestuia din urmă; realitatea este că ostilitatea constituie ipoteza care prima este luată în considerare. 2. Abia a plecat Piso, că s-a şi răspândit zvonul, mai întâi vag şi nesigur, al uciderii lui Otho în tabăra militară; apoi, cum se întâmplă în marile imposturi, au apărut indivizi care afirmau că erau de faţă şi că au văzut cu ochii lor faptul; zvonul a fost crezut atât de cei care se bucurau, cât şi de cei pe care-i lăsa indiferenţi[79]. Mulţi socoteau că zvonul a fost lansat şi amplificat de partizanii lui Otho amestecaţi în mulţime, care ar fi răspândit ştiri false, dar plăcute, pentru a-l determina pe Galba să iasă din palat.

35.1. Atunci nu numai poporul şi plebea stupidă au izbucnit în aplauze şi dovezi exagerate de simpatie, ci şi majoritatea cavalerilor şi a senatorilor, care, imprudenţi după ce le-a pierit frica, au năvălit pe porţile frânte ale palatului şi i se arătau lui Galba plângându-se că li se luase posibilitatea să-l răzbune; toţi laşii care, cum au dovedit-o faptele, nu aveau pic de

îndrăzneală în timpul pericolelor, erau teribili în cuvinte, crunţi la vorbă; nimeni nu ştia nimic, dar toţi afirmau cu tărie; în sfârşit, Galba, necunoscând faptele, învins de unanimitatea celor care-l induceau în eroare, îşi pune armura şi, neputând rezista din cauza vârstei şi a slăbiciunii fizice mulţimii care năvălea, este dus într-o litieră. 2. În palat îl întâlneşte pe Iulius Atticus, speculator, care, arătându-i sabia însângerată, i-a strigat că el l-a omorât pe Otho. Atunci Galba i-a replicat: „camarad de arme, cine ţi-a dat porunca?"[80] Era deosebit de energic în înfrânarea anarhiei militare, curajos în pericole, integru în faţa linguşitorilor.

36.1. În tabăra militară sentimentele soldaţilor se manifestau fără ezitare; ei dădeau dovadă de o asemenea ardoare, încât nu se mulţumeau să-l ducă pe Otho pe umeri, ci l-au ridicat pe tribună, unde puţin mai înainte stătuse statuia de aur a lui Galba, înconjurat de steaguri şi de însemne militare; nici tribunii, nici centurionii nu aveau dreptul să se apropie: soldaţii de rând dăduseră cuvânt de ordine ca toată lumea să se ferească de ofiţeri. 2. Toate răsunau de strigăte de tumult şi de îndemnurile pe care le dădeau unul altuia, dar nu ca de obicei în adunările poporului şi ale plebei, unde vocile nu aveau forţă, din cauza unei adulaţii lipsite de nerv; cum vedeau un cunoscut în mulţimea soldaţilor, îl apucau de mâini, îl îmbrăţişau, îl duceau în faţa tribunei, îl puneau să rostească jurământul, îl recomandau când pe împărat soldaţilor, când pe soldaţi împăratului. 3. Iar Otho nu ezita să-şi întindă braţele şi să se prosterneze în faţa gloatei, să facă semne de îmbrăţişare şi să se comporte servil pentru a dobândi puterea. După ce întreaga legiune a marinarilor i-a jurat credinţă, încrezător în forţele care îi stăteau la dispoziţie, socotind că a sosit momentul să-i înflăcăreze pe toţi, căci până atunci îi stimulase pe fiecare în parte, le-a vorbit astfel de pe zidul de apărare al taberei:

37.1. „În ce calitate, camarazi de arme, am venit în faţa voastră nu pot să spun, deoarece nu îndrăznesc să mă consider persoană particulară, din moment ce voi m-aţi numit principe, şi nici principe, cât timp un altul deţine puterea. Chiar şi calitatea voastră este pusă sub semnul întrebării, atâta vreme cât nu se ştie dacă în tabăra voastră se află împăratul sau duşmanul poporului roman. 2. Oare nu auziţi cum se cere în acelaşi timp cu tărie condamnarea mea şi pedepsirea voastră? Este clar ca lumina zilei că noi nu putem pieri şi nu putem fi salvaţi decât împreună; iar Galba, cu blândeţea lui proverbială, poate că a şi promis distrugerea noastră, el care, fără să-i ceară cineva, a masacrat atâtea mii de soldaţi nevinovaţi. 3. Groaza îmi cuprinde sufletul ori de câte ori îmi amintesc de intrarea funebră a lui Galba în oraş şi de această singură victorie a sa, când sub privirile Romei a poruncit să fie decimaţi oameni care veneau să i se supună şi pe care îi luase sub protecţia sa la cererea lor[81]. Sosit în capitală sub asemenea auspicii, ce altă glorie a adăugat el principatului decât uciderea lui Obultronius Sabinus şi a lui Cornelius Marcellus în Hispania, a lui Betuus Chilo în Gallia, a lui Fonteius Capito în Germania, a lui Cingonius pe drum, a lui Turpilianus la Roma, a lui Nymphidius în tabăra militară?[82] 4. Oare ce provincie, ce tabără militară a rămas neînsângerată şi nepătată sau, ca să folosesc termenii lui, ce tabără nu a fost «îmbunătăţită» şi «corectată»? Căci ceea ce alţii numesc crime, el numeşte remedii şi, schimbând în mod fals sensul cuvintelor, el consideră barbaria severitate, zgârcenia, spirit de economie, chinurile şi tratamentul nedemn pe care vi-l aplică, disciplină. 5. Abia au trecut şapte luni de la moartea lui Nero şi Icelus a furat mai mult decât şi-au dorit-o vreodată Polyclitus, Vatinius şi Aegialius[83]. Titus Vinius s-ar fi comportat mai puţin avar şi licenţios, dacă ar fi domnit el însuşi; acum el ne socoteşte ca fiind supuşii săi, dar ne dispreţuieşte considerând că am aparţine altuia. Averea lui ar fi suficientă pentru donativul care nu vi se dă, dar care vă este reproşat zilnic.

38.1. Şi, ca să nu aveţi vreo speranţă nici măcar în ceea ce priveşte succesorul său, Galba l-a rechemat din exil pe omul pe care-l consideră a-i fi cel mai asemănător prin caracterul său sumbru şi avar. Aţi văzut, camarazi de arme, cu ce furtună cumplită zeii au arătat limpede că resping adopţiunea funestă. Senatul şi poporul roman gândesc la fel: este aşteptată vitejia voastră, voi care constituiţi forţa necesară împlinirii gândurilor nobile, voi fără de care intenţiile

cele mai strălucite rămân neputincioase. 2. Nu la război vă chem, nu la pericole: toate forţele armate sunt de partea noastră. O singură cohortă înveşmântată în togă[84] nu îl apără pe Galba, ci îl deţine; de îndată ce o să vă vadă, de îndată ce va primi cuvântul meu de ordine, nu va mai avea loc decât o singură dispută, şi anume cine va dovedi mai mult zel în favoarea mea. Nu este momentul să zăbovim, fiindcă hotărârea luată nu poate fi lăudată decât după ce a fost îndeplinită."

3. Apoi ordonă deschiderea depozitului de arme: armele sunt smulse pe dată fără ordine şi fără să se ţină seama de rangul militar, astfel încât pretorienii şi soldaţii din legiuni nu puteau fi deosebiţi prin însemnele lor; se apucau la grămadă căşti şi scuturi care aparţinuseră cohortelor auxiliare fără să fi sosit vreun ordin din partea tribunilor sau a centurionilor, fiecare fiindu-şi sie însuşi comandant şi instigator; derbedeii dădeau tonul, în timp ce oamenii cinstiţi priveau cu durere faptele.

39.1. Piso, înspăimântat de freamătul revoltei crescânde şi de strigătele care răsunau până în mijlocul oraşului, i se alătură lui Galba, care între timp ieşise din palat şi se apropia de for; Marius Celsus sosise cu veşti proaste, tocmai atunci când unii erau de părere ca Galba să revină în palat, alţii, să se ducă spre Capitoliu; mulţi susţineau că trebuie ocupate rostrele, majoritatea contrazicea doar părerile altora şi, cum se întâmplă în sfaturile ţinute sub imperiul panicii, hotărârile care păreau a fi cele mai bune erau depăşite de evenimente. 2. Se zice că Laco, fără ştiinţa lui Galba, s-a gândit să-l ucidă pe Titus Vinius, fie pentru a le da soldaţilor o satisfacţie prin pedepsirea acestuia, fie pentru că îl credea complicele lui Otho, fie, în fine, din ură personală. A ezitat din cauza momentului şi a locului, căci omorul, odată declanşat, era greu de stăvilit; panica celor care aduceau ştiri, destrămarea cortegiului i-au dat peste cap planul, căci se răcise entuziasmul tuturor celor care la început arătaseră credinţă şi curaj.

40.1. Galba era tras de colo-colo de impulsul imprevizibil al unei mulţimi care se mişca asemenea unor valuri, în timp ce bazilicile şi templele, de unde putea fi privit spectacolul lugubru, erau pline de lume[85]. Nu se auzea nici o voce din partea poporului sau a plebei, ci privirile erau consternate şi urechile aţintite spre orice zgomot, nu era tumult, nici linişte, ci tăcerea tipică marilor spaime şi marilor uri. Cu toate acestea, lui Otho i se comunică înarmarea plebei; imediat el le porunceşte oamenilor săi să se repeadă şi să prevină pericolul. 2. Şi astfel soldaţi romani, ca şi cum ar avea de gând să-l izgonească de pe tronul strămoşesc al Arsacizilor pe Vologesus sau pe Pacorus[86], nu să-l asasineze pe împăratul lor bătrân şi neînarmat, năvălesc în for cruzi, cu armele în mână, pe cai rapizi, dispersând mulţimea şi călcând în picioare senatul[87]. Nu i-a înspăimântat pe aceia să săvârşească o crimă pe care o va răzbuna în mod cert succesorul, indiferent cine ar fi el, nici aspectul Capitoliului, nici sanctitatea templelor din apropiere, nici gândul la principii din trecut şi din viitor.

41.1. Când a văzut apropiindu-se ceata de soldaţi, stegarul cohortei care-l întovărăşea pe Galba (se zice că acesta era Atilius Vergilio[88]) a smuls imaginea împăratului şi a zvârlit-o la pământ; la acest semnal, toţi soldaţii cohortei şi-au manifestat entuziasmul pentru Otho, poporul a părăsit în goană forul, suliţele îi ameninţau pe ezitanţi. 2. Lângă fântâna lui Curtius Galba a fost aruncat afară din litieră de panica ce i-a cuprins pe cei care-o duceau şi a fost prăvălit în ţărână[89]. Ultimele lui cuvinte au fost transmise în chip diferit, în funcţie de admiraţia sau ura pe care o provocase. Unii susţineau că a întrebat cu voce rugătoare ce rău făcuse şi că a cerut un răgaz de câteva zile pentru a plăti donativul; mai mulţi, că şi-a întins singur gâtlejul ucigaşilor strigându-le: „haide, izbiţi, dacă acesta este interesul statului"[90]. Dar cei care-l ucideau nu se interesau de vorbele lui. 3. Cine a fost asasinul nu se ştie precis: unii îl numesc pe Terentius, un reangajat, alţii pe Laecanius; conform unei tradiţii mai răspândite, Camurius, un soldat al legiunii a cincisprezecea, i-a tăiat beregata cu sabia[91]. Ceilalţi i-au sfârtecat în chip groaznic picioarele şi braţele (pieptul îi era acoperit cu platoşă); majoritatea loviturilor au căzut cu o sălbăticie şi cruzime de nedescris asupra corpului neînsufleţit.

42. Apoi s-au năpustit asupra lui Titus Vinius; nu se ştie dacă teama de moarte l-a amuţit pe acesta sau dacă a strigat că Otho nu a dat nici un ordin să fie omorât[92]. El sau a minţit sub imperiul panicii, sau a mărturisit astfel complicitatea lui la conjuraţie; felul lui de viaţă şi reputaţia sa duc mai degrabă la ideea că a fost complicele unei crime pe care în fapt o determinase. În faţa templului divinului Iulius a căzut la prima lovitură, apoi a fost străpuns de Iulius Carus, un soldat din legiuni.

43.1. Epoca noastră a cunoscut în acea zi un bărbat deosebit, şi anume pe Sempronius Densus. Acesta era centurionul unei cohorte pretoriene şi fusese însărcinat de Galba cu paza lui Piso; cu pumnalul în mână a alergat în calea soldaţilor înarmaţi şi, reproşându-le crima, atrăgându-i spre sine pe atacatori cu vorbe şi gesturi, i-a dat, în ciuda rănilor primite, lui Piso posibilitatea să fugă. 2. Piso s-a refugiat în templul Vestei şi, salvat de mila unui sclav public care l-a ascuns în casa sa, a amânat deznodământul fatal nu graţie religiei şi sfinţeniei locului, ci graţie ascunzătorii, până când au sosit cu ordin special de la Otho, care dorea cu ardoare uciderea sa, Sulpicius Florus, din cohortele britanice, dăruit cu cetăţenia romană de către Galba, şi Statius Murcus, speculator; aceştia l-au târât pe Piso la poarta templului şi l-au ucis[93].

44.1. Vestea nici unei morţi nu a fost primită cu mai multă bucurie de către Otho; se zice că n-a contemplat nici un cap cu priviri mai nesăturate, fie pentru că atunci, pentru prima oară, sufletul său, scăpat de orice grijă, începea să guste bucuria succesului, fie că amintirea maiestăţii lui Galba, amintirea prieteniei sale cu Titus Vinius îl tulburau nespus în ciuda cruzimii sale; în schimb, credea că atât legile divine, cât şi cele omeneşti îi permit să se bucure de uciderea lui Piso, inamicul şi rivalul său personal[94]. 2. Capetele tuturor acestora fixate în suliţe erau purtate între steagurile cohortelor chiar lângă vulturul legiunii, în timp ce îşi arătau mâinile însângerate cei care uciseseră, cei care participaseră la omor, cei care se lăudau pe drept sau pe nedrept cu săvârşirea unei fapte pe care o prezentau ca pe un lucru splendid şi demn de amintit. Vitellius a descoperit mai târziu mai mult de o sută douăzeci de cereri de răsplată pentru vreo faptă notabilă săvârşită în acea zi şi a poruncit să fie căutaţi şi omorâţi postulanţii, nu pentru cinstirea lui Galba, ci conform obiceiului încetăţenit al principilor de a-şi asigura securitatea în prezent, iar în viitor, răzbunarea[95].

45.1. Ai fi crezut că altul este senatul, altul poporul: toţi năvăleau în tabără, îi depăşeau în goană pe cei mai apropiaţi, se luau la întrecere cu cei din faţă, îl blestemau pe Galba; lăudau hotărârea soldaţilor, sărutau mâna lui Otho; cu cât gesturile lor erau mai nesincere, cu atâta erau mai exageraţi[96]. Otho nu respingea pe nimeni, căutând să tempereze, prin voce şi atitudine, pornirile nestăpânite şi ameninţătoare ale soldaţilor. 2. Ei cereau executarea lui Marius Celsus, consul desemnat şi prieten credincios al lui Galba până în ultimele clipe, deoarece erau iritaţi de talentul şi integritatea sa, pe care le considerau crime. Nu aşteptau decât un pretext pentru a începe măcelul şi jaful şi pentru distrugerea tuturor oamenilor cinstiţi, iar Otho nu avea încă autoritatea pentru a împiedica crima; nu putea decât să o declanşeze. În consecinţă, el simulează furia, ordonă zvârlirea în lanţuri a lui Marius Celsus şi, afirmând că îl va lovi cu pedepse mai aspre, reuşeşte să-l scape pentru moment de pericol[97].

46.1. Din acel moment toate au încăput pe mâna soldaţilor; ei înşişi şi-au ales prefecţii pretoriului, şi anume pe Plotius Firmus, odinioară soldat din legiuni, în acel moment şef al pazei de noapte, care trecuse de partea lui Otho încă din timpul vieţii lui Galba; i-a fost adăugat Licinius Proculus, a cărui prietenie strânsă cu Otho dăduse naştere la bănuiala că i-a sprijinit planurile. L-au numit prefect al Romei pe Flavius Sabinus, urmând alegerea făcută de Nero, în timpul domniei căruia el deţinuse aceeaşi funcţie[98]; dar mulţi vedeau în el pe fratele său Vespasian. 2. S-a cerut cu insistenţă să le fie luat centurionilor dreptul obişnuit de a încasa bani pentru dispensele pe care le acordau soldaţilor; soldaţii de rând plăteau un fel de tribut anual. A patra parte a fiecărui manipul nu se afla la post datorită concediilor sau era răspândită prin tabără cu condiţia achitării sumelor cuvenite centurionilor; şi nimeni nu-şi făcea vreun

scrupul în mărirea sarcinilor şi de a procura oricum banii necesari: prin tâlhării, furturi sau prin servicii josnice ei îşi cumpărau dreptul de a fi scutiţi de corvezi. 3. Mai mult: soldaţii înstăriţi erau copleşiţi cu sarcini şi tratament rău, până când îşi cumpărau imunitatea. Storşi de bani şi, pe deasupra, cu forţele slăbite din lipsă de activitate, reveneau la manipule din bogaţi, săraci şi din curajoşi nişte nenorociţi; şi apoi, unul după altul corupţi de aceeaşi sărăcie şi indisciplină, se năpusteau cu pasiune spre rebeliune, discordii şi, în sfârşit, spre războiul civil[99]. 4. Iar Otho, spre a nu-şi pierde popularitatea printre centurioni prin liberalitatea sa faţă de soldaţi, a promis că în viitor va plăti din banii săi scutirile anuale de corvezi, o măsură fără îndoială oportună, pe care şi după aceea principii buni au respectat-o ca regulă constantă. 5. Prefectul Laco, îndepărtat sub pretextul exilării sale pe o insulă, a fost străpuns de către un reangajat trimis în acest scop de Otho; pe Marcianus Icelus l-au ucis în văzul tuturor prin crucificare, ca pe un libert[100].

47.1. După ce ziua s-a petrecut în crime, ultima nenorocire a fost să se încheie în bucurie. Pretorul urban a convocat senatul şi, în timp ce toţi ceilalţi magistraţi rivalizau în adulaţii, senatorii s-au adunat în grabă: i s-a decernat lui Otho puterea de tribun, numele de *Augustus* şi celelalte titluri ale principilor[101]; toţi se străduiau să şteargă amintirea reproşurilor şi a invectivelor pe care i le adresaseră; nimeni nu şi-a putut da seama dacă el păstrase în suflet amintirea lor; le-a şters din minte sau numai a amânat răzbunarea lor; este un lucru care nu poate fi stabilit din cauza scurtimii domniei sale. 2. Otho, trecând prin forul însângerat peste mormanele de cadavre spre Capitoliu şi de acolo spre palat, a permis aşezarea în morminte şi incinerarea corpurilor. Pe Piso l-a depus în mormânt soţia sa Verania şi fratele său Scribonianus[102], pe Titus Vinius fiica sa, după ce au căutat şi au răscumpărat capetele lor de la ucigaşi, care le păstraseră ca obiecte de vânzare.

48.1. Piso s-a săvârşit din viaţă în al treizeci şi unulea an; reputaţia i-a fost mai bună decât destinul. Fraţii săi Magnus şi Crassus au fost omorâţi de Claudius şi de Nero[103]; el însuşi a trăit lungă vreme în exil, a fost timp de patru zile *Caesar* şi, printr-o adopţiune precipitată, a fost preferat fratelui său mai mare numai ca să-l preceadă în moarte. 2. Titus Vinius a trăit timp de cincizeci şi şapte de ani în diferite feluri. Tatăl său aparţinea unei familii care numărase pretori în rândurile ei, bunicul din partea mamei a fost victima proscripţiilor. În primii ani de serviciu militar s-a comportat infam: el l-a avut comandant de legiune pe Calvisius Sabinus; nevasta acestuia, din curiozitate condamnabilă de a vedea tabăra militară, a intrat noaptea îmbrăcată în haine bărbăteşti; după ce a cunoscut, cu aceeaşi lipsă de reţinere, gărzile şi celelalte sarcini militare, a îndrăznit să se culce cu Titus Vinius chiar în cartierul general al legiunii: acuzat pentru această faptă, 3. Titus Vinius a fost aruncat în lanţuri din ordinul lui Caius Caesar, apoi, eliberat datorită schimbării domniei, şi-a continuat nestânjenit cariera şi, după îndeplinirea preturii, a fost numit în fruntea unei legiuni, funcţie în care s-a bucurat de aprecieri; apoi a fost prins cu o infamie demnă de un sclav: el a furat un vas de aur la un banchet dat de Claudius şi Claudius a dat ordin a doua zi ca numai Vinius să fie servit în veselă de pământ. 4. Cu toate acestea, Vinius a îndeplinit proconsulatul în Gallia Narbonensis în respectul legilor şi cu integritate; apoi prietenia cu Galba l-a pierdut: îndrăzneţ, viclean, întreprinzător şi, atunci când se concentra asupra unui lucru, imoral şi energic în egală măsură[104]. Testamentul lui Titus Vinius a fost anulat din cauza averii sale imense, în schimb ultimele dorinţe ale lui Piso, care era sărac, au fost respectate.

49.1. Corpul lui Galba, abandonat lungă vreme şi batjocorit în fel şi chip la adăpostul întunericului, a fost aşezat într-un mormânt umil, în grădinile sale particulare, de către majordomul Argius, unul dintre foştii săi sclavi[104bis]. Capul său, ridicat în suliţă şi străpuns de valeţi ai armatei şi de soldaţi, a fost găsit a doua zi în faţa mormântului lui Patrobius (acest libert al lui Nero fusese condamnat de Galba) şi a fost amestecat cu cenuşa corpului[105]. 2. Acesta a fost sfârşitul lui Servius Galba, la şaptezeci şi trei de ani, după ce a trăit cu bine sub

cinci principi şi a fost mai fericit sub domnia altui împărat decât sub domnia sa. Nobleţea în familia sa era de dată veche, averea considerabilă; el însuşi era de o inteligenţă medie şi era mai degrabă un om lipsit de vicii decât înzestrat cu virtuţi. 3. Nu dorea gloria în mod special, dar nici nu o dispreţuia; nu urmărea să pună mâna pe averi străine, era parcimonios cu banii săi, avar cu finanţele statului; cu prietenii şi cu liberţii, dacă se întâmpla să fie buni, era ireproşabil de îngăduitor, iar dacă erau răi, de o orbire criminală. Oricum, originea strălucită şi epoca nenorocită i-au servit drept scuză, când se numea înţelepciune ceea ce în realitate era inerţie. 4. Cât a fost în floarea vârstei s-a acoperit de glorie militară în Germania. A guvernat în calitate de proconsul Africa cu moderaţie, apoi, bătrân, Hispania, cu acelaşi spirit de dreptate, şi părea că depăşeşte prin personalitate condiţia de particular, atâta vreme cât a fost particular şi, după părerea tuturor, demn de imperiu, dacă n-ar fi fost împărat[106].

50.1. Ştirile noi despre Vitellius, minimalizate înainte de moartea lui Galba, ca să lase impresia că numai armata Germaniei Superior se află în stare de rebeliune, au îngrozit mai mult oraşul şi aşa terorizat atât de crima recent săvârşită, cât şi de teama pe care o inspirau vechile moravuri ale lui Otho. Şi atunci nu numai senatul şi ordinul ecvestru, care mai participau întrucâtva şi se mai interesau de chestiunile politice, ci şi mulţimea chiar deplângeau faptul că doi oameni, cei mai păcătoşi prin neruşinare, trândăvie şi dorinţă de lux, au fost aleşi de soartă parcă anume pentru a distruge imperiul. 2. Nu se mai aminteau în discuţii exemplele recente ale unei păci însângerate, ci reveneau în memorie războaiele civile, Roma de atâtea ori cucerită de propriile-i armate, devastarea Italiei, prădarea provinciilor, Pharsalia, Philippi, Perusia şi Mutina, nume celebre ale dezastrelor publice[107]. 3. „Aproape s-a răsturnat pământul", spuneau ei, „când bătălia pentru principat s-a dat între mari personalităţi, dar imperiul a rămas intact după victoria lui Iulius Caesar şi a rămas şi după cea a lui Caesar Augustus; sub Pompeius şi Brutus ar fi continuat să existe republica: oare acum cum vor merge în temple să se roage pentru Otho sau pentru Vitellius? În ambele cazuri rugăciunile vor fi nepioase, dorinţele abominabile, căci ele se adresează unor oameni din a căror bătălie ştii un singur rezultat precis, şi anume că învingătorul va fi mai abject". 4. Se găseau oameni care să presimtă ascensiunea lui Vespasian şi a armatelor din Orient; dar, pe cât era de preferabil Vespasian celor doi, pe atâta îi îngrozea ideea unui nou război şi a altor dezastre. Reputaţia lui Vespasian era discutabilă şi el a fost singurul principe de până la el care s-a schimbat în bine[107bis].

51.1. Am să expun acum începuturile şi cauzele rebeliunii lui Vitellius. După dezastrul lui Iulius Vindex şi al tuturor trupelor sale[108], armata învingătoare devenise orgolioasă datorită prăzii şi gloriei dobândite; în consecinţă, soldaţii acesteia, cum se întâmplă oricui repurtează victoria fără efort şi fără pericol într-un război foarte rentabil, preferau expediţiile, bătăliile şi răsplăţile în locul soldelor. 2. Lungă vreme ei suportaseră un serviciu militar care nu le adusese nici un profit şi care era aspru din pricina naturii şi a climei, din pricina severităţii disciplinei, disciplină pe care, inexorabilă în timp de pace, o relaxează războaiele civile, când în ambele tabere se află corupători şi trădarea rămâne nepedepsită. Oameni, arme, cai se aflau din belşug pentru acţiune, chiar şi pentru paradă. 3. Dar, înaintea războiului, fiecare soldat nu îşi cunoştea decât centuria şi detaşamentul propriu; armatele erau despărţite de frontierele între provincii[109]; când legiunile au fost concentrate împotriva lui Vindex, ele şi-au recunoscut forţele proprii şi, observând Galliile, doreau noi lupte şi căutau noi motive de discordie; nu îi mai numeau pe gali aliaţi, precum odinioară, ci duşmani şi învinşi. Partea Galliei care se află pe malul Rinului îmbrăţişase cauza legiunilor şi instiga cu violenţă împotriva partizanilor lui Galba; aşa numeau ei trupele acelea, din dispreţ faţă de Vindex. 4. Aşadar, soldaţii, iritaţi împotriva secvanilor, heduilor şi a celorlalte popoare bogate, nu se gândeau decât la cuceriri de oraşe, la devastări de ogoare, la prădarea caselor particulare; în afară de faptul că erau avari şi aroganţi, viciile cele mai grave ale celor puternici, ei erau porniţi împotriva insolenţei galilor: aceştia, spre a umili legiunile, se lăudau cu faptul că Galba le micşorase cu o pătrime tributurile şi că îi

recompensase oficial. 5. La toate acestea s-a mai adăugat şi zvonul, lansat cu abilitate şi crezut orbeşte, cum că legiunile vor fi decimate şi cei mai întreprinzători centurioni, concediaţi. De pretutindeni soseau ştiri cumplite, iar de la Roma zvonuri sinistre; Colonia Lugdunensis era în stare de adversitate faţă de Galba şi, datorită fidelităţii ei statornice faţă de Nero, era o sursă bogată în zvonuri; dar terenul cel mai propice pentru răspândirea de ştiri false şi pentru înregistrarea lor se afla în taberele militare, datorită urii care domnea acolo, fricii şi sentimentului de securitate pe care îl dădea soldaţilor contemplarea propriilor lor forţe.

1 dec. 68

52.1. Scurtă vreme înainte de calendele lui decembrie ale anului precedent, Aulus Vitellius, sosit în Germania Inferior, inspecta cu multă atenţie taberele de iarnă ale legiunilor[110]: mulţi militari au fost repuşi în grad, au fost ridicate pedepse, uşurate măsurile disciplinare; multe dintre deciziile lui Vittelius au izvorât din ambiţia sa, altele dintr-un spirit de dreptate: între acestea se numără cele prin care a renunţat în întregime la zgârcenia îngrozitoare de care Fonteius Capito dăduse dovadă în acordarea şi împărţirea distincţiilor militare. 2. Importanţa acestor măsuri luate în fond doar de un legat consular era mult exagerată de soldaţi[111]. Şi, după cum oamenii serioşi îl considerau pe Vitellius un caracter slab, partizanii săi îi lăudau sociabilitatea şi bunătatea, pentru că era darnic fără nici o măsură, fără discernământ cu bunurile sale şi foarte larg cu bunurile altora: dorinţa lui de putere era considerată virtute înnăscută. 3. În amândouă armatele se găseau soldaţi leali şi disciplinaţi, dar şi mulţi rău intenţionaţi şi întreprinzători. Legaţii de legiune Alienus Caecina şi Fabius Valens dădeau dovadă de ambiţia cea mai nestăpânită şi de temeritate nemăsurată; mai ales Valens era pornit împotriva lui Galba, deoarece nu fusese răsplătit pentru denunţarea ezitărilor lui Verginius şi pentru zădărnicirea planurilor lui Capito; în consecinţă, el îl instigă pe Vitellius arătându-i încotro se îndreaptă dorinţele armatei: reputaţia lui, îi spunea el lui Vitellius, este peste tot extraordinară; în ceea ce-l priveşte pe Hordeonius Flaccus, nu are de ce să se teamă de ezitările din partea sa; Britannia îl va urma, de asemenea trupele auxiliare din Germania; provinciile nu îi sunt credincioase lui Galba: puterea bătrânului este precară şi în scurtă vreme va trece în alte mâini. În consecinţă, Vitellius trebuie doar să-şi desfacă braţele şi să alerge în întâmpinarea norocului care îi surâde. 4. Pe drept cuvânt Verginius Rufus a ezitat să treacă la acţiune, el care provenea dintr-o familie de cavaleri, avea ca tată un necunoscut şi care, dacă ar fi acceptat domnia, ar fi fost nedemn de ea; însă, din moment ce a refuzat-o, se află în siguranţă[112]: pe Vitellius cele trei consulate ale tatălui său, cenzura, faptul că a fost colegul lui Caesar[113] îl recomandă încă de mult pentru demnitatea imperială şi nu îi permit să se bucure de securitatea unui simplu particular. Asemenea cuvinte zguduiau caracterul său indolent în aşa măsură, încât ajunsese să aibă dorinţe mai mari decât speranţe de succes.

53.1. Iar în Germania Superior Caecina, strălucit prin tinereţe, înzestrat cu o forţă fizică impresionantă, nutrind ambiţii puternice, îi seducea pe soldaţi cu elocinţa şi cu ţinuta sa hotărâtă. Pe acest tânăr Galba îl găsise quaestor în provincia Baetica şi, ţinând seama de faptul că se declarase cu mare entuziasm de partea sa, îl numise în fruntea unei legiuni: apoi, când s-a dovedit că deturnase fonduri publice, a poruncit să fie urmărit ca delapidator. 2. Caecina a suportat greu faptul: a hotărât să răstoarne totul şi să acopere rănile proprii cu nenorocirea statului. Nici nu lipseau seminţe de discordie în armată, deoarece participaseră cu toţii la războiul împotriva lui Vindex, nu trecuseră de partea lui Galba decât după moartea lui Nero şi fuseseră precedaţi în prestarea jurământului de către unităţile armatei Germaniei Inferior.

3. Pe deasupra, trevirii, lingonii şi celelalte popoare, pe care Galba le persecutase prin edicte crude şi cărora le amputase teritoriile, intrau din ce în ce mai mult în contact cu legiunile în taberele de iarnă; astfel s-au iscat discuţii răscolitoare, iar soldaţii erau cu atât mai coruptibili, cu cât erau mai mult amestecaţi cu civili; popularitatea lui Verginius urma să-i fie profitabilă altuia.

54.1. Cetatea lingonilor, conform unui vechi obicei, a trimis legiunilor două mâini strânse, simbolul ospitalităţii[114]. Trimişii lor, îmbrăcaţi în doliu, cu figuri triste, povesteau în cartierul general şi în corturi, când nedreptăţile suferite de ei, când răsplăţile primite de cetăţile învecinate; de îndată ce erau ascultaţi de soldaţi cu interes, ei le aţâţau spiritele deplângând pericolele şi ofensele la care era supusă însăşi armata. 2. Soldaţii erau pe punctul să se răscoale, când Hordeonius Flaccus le ordonă lingonilor să părăsească tabăra şi, pentru ca plecarea lor să treacă cât mai neobservată, le cere să pornească în timpul nopţii. Din acest motiv s-a născut un zvon teribil, căci mulţi militari erau încredinţaţi de faptul că delegaţii au fost ucişi şi că, dacă ei înşişi nu se vor preocupa de propria lor securitate, cei mai curajoşi soldaţi şi cei care deplângeau starea prezentă vor fi ucişi noaptea, fără ca restul armatei să aibă ştiinţă. 3. Legiunile se leagă între ele printr-un acord secret şi îşi asociază şi soldaţii din trupele auxiliare; aceştia, mai întâi suspectaţi de pregătirea unui atac brusc împotriva legiunilor, deoarece cu cohortele şi cu escadroanele lor înconjurau restul armatei, au fost mai apoi primii care să pactizeze cu ele; căci între oameni rău intenţionaţi se realizează mult mai uşor un acord pentru a declanşa un război decât se realizează unul în timp de pace pentru menţinerea concordiei.

1 ian. 69

55.1. Cu toate acestea, legiunile din Germania Inferior au fost convocate la calendele lui ianuarie pentru a depune jurământul anual faţă de Galba; au făcut-o cu multă ezitare şi doar câţiva centurioni din primele rânduri au aclamat, în timp ce restul păstra tăcerea şi aştepta iniţiativa vecinului, căci este propriu naturii omeneşti a imita grabnic o faptă pe care nu îndrăzneşte să o întreprindă din proprie iniţiativă. 2. Dar chiar şi între legiuni starea de spirit era diferită: soldaţii legiunilor I şi a V-a erau atât de turbulenţi, încât unii dintre ei au aruncat cu pietre în statuile lui Galba; legiunile a XV-a şi a XVI-a n-au trecut dincolo de ameninţări şi de vociferări, dar urmăreau cu atenţie rebeliunea gata să izbucnească. 3. Iar în armata din Germania Superior legiunile a IV-a şi a XXII-a, cantonate în aceeaşi tabără de iarnă, distrug chiar în ziua calendelor lui ianuarie statuile lui Galba, legiunea a IV-a cu mai multă promptitudine, a XXII-a cu o oarecare ezitare, apoi însă în acord una cu cealaltă. 4. Şi, ca să nu pară că maiestatea imperiului este călcată în picioare, ele invocă în formula jurământului numele căzute în desuetudine ale senatului şi poporului roman[115]; nici un legat din legiune şi nici un centurion nu făcea nici cel mai mic efort în favoarea lui Galba, ba chiar unii, cum se întâmplă în momente de anarhie, tulburau mai tare spiritele. Totuşi nimeni nu a ţinut vreun discurs şi nu s-a urcat la tribună: încă nu exista cineva faţă de care să-şi facă un merit din aceasta.

56.1. Hordeonius Flaccus, legatul consular, era spectator la oribila faptă fără să îndrăznească să oprească năvala, fără să încerce să-i reţină pe ezitanţi, să-i încurajeze pe cei credincioşi, ci lipsit de energie, îngrozit, era în fapt nevinovat numai datorită incapacităţii sale[116]. Patru centurioni ai legiunii a XXII-a, şi anume Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, au fost culcaţi la pământ de năvala soldaţilor şi aruncaţi în lanţuri, deoarece protejau statuile lui Galba. Din acest moment nimeni nu a mai dat dovadă de credinţă, nimeni nu şi-a mai adus aminte de vechiul jurământ, ci, cum se întâmplă

în vremuri de rebeliune, toţi au trecut de partea majorităţii. 2. În noaptea care a urmat calendelor lui ianuarie, stegarul legiunii a IV-a i-a comunicat lui Vitellius, care benchetuia în Colonia Agrippinensis, faptul că legiunile a IV-a şi a XXII-a au zvârlit la pământ statuile lui Galba şi că au depus jurământ faţă de senatul şi poporul roman. Acest jurământ i s-a părut a fi lipsit de sens: în consecinţă, s-a luat hotărârea să premeargă soarta care ezita şi să propună armatei un principe. 3. Vitellius a trimis emisari către legiuni şi legaţi care să anunţe defecţiunea armatei din Germania Superior faţă de Galba: în consecinţă, legiunile trebuie să se hotărască dacă îi vor ataca pe rebeli sau, dacă preferă înţelegerea şi pacea, atunci trebuie să numească un împărat; şi a prelua un principe prezintă o primejdie mai mică decât a căuta unul.

2 ian. 69

57.1. Tabăra de iarnă cea mai apropiată era cea a legiunii I[117], iar Fabius Valens, cel mai întreprinzător dintre legaţi. Acesta, intrând a doua zi cu cavaleria legiunii şi a trupelor auxiliare în Colonia Agrippinensis, l-a salutat pe Vitellius cu titlul de imperator[118]. Iniţiativa sa a fost urmată de celelalte legiuni ale aceleiaşi provincii, toate rivalizând între ele în zel; iar armata Germaniei Superior, abandonând numele frumos sunătoare de senat şi de popor roman, s-a declarat în favoarea lui Vitellius a treia zi înaintea nonelor lui ianuarie:

3 ian. 69

devenise un fapt evident că două zile mai înainte armata nu se pronunţase în favoarea republicii[119]. 2. Locuitorii Coloniei Agrippinensis, trevirii, lingonii rivalizau în zel cu legiunile oferind trupe auxiliare, cai, arme, bani, fiecare după posibilităţi, în funcţie de forţa fizică, de avere, de ingeniozitate. Un entuziasm de nedescris i-a cuprins nu numai pe fruntaşii coloniilor şi pe comandanţii militari, care în prezent aveau bunuri din abundenţă şi îşi puneau mari speranţe în victoria care se prefigura, ci şi manipulele şi soldaţii de rând dădeau economiile lor şi, în loc de bani, balteurile şi falerele, podoabele de argint ale armurii; şi le dădeau din instinct, din entuziasmul ce-i cuprinsese şi din calcul pentru câştigurile pe care aveau să le dobândească.

58.1. Vitellius, după ce a lăudat entuziasmul soldaţilor, distribuie cavalerilor romani funcţiile care de obicei reveneau liberţilor[119bis]; el plăteşte din tezaurul său centurionilor scutirile de sarcini[120] şi satisface cel mai adesea cruzimea soldaţilor, care cereau insistent pedepsirea multora; numai rareori salvează oameni, simulând zvârlirea lor în închisoare. Pompeius Propinquus, procuratorul provinciei Belgica, a fost ucis imediat; pe Iulius Burdo, prefectul flotei germanice, l-a salvat Vitellius printr-o viclenie. 2. Furia armatei se dezlănţuise împotriva lui Burdo, ca şi cum acesta ar fi pus la cale omorârea lui Fonteius Capito şi cursa în care fusese atras. Amintirea lui Capito stăruia, iar din partea unor indivizi gata să ucidă nu se putea obţine iertarea decât prin înşelăciune: în asemenea împrejurări, Burdo a fost ţinut arestat şi a fost eliberat numai după obţinerea victoriei, când spiritele soldaţilor s-au mai potolit. Între timp, ca jertfă le-a fost oferit în compensaţie soldaţilor centurionul Crispinus. El se mânjise cu sângele lui Capito şi, pe cât era în mod evident vinovat, pe atât el constituia pentru Vitellius o pierdere minoră.

59.1. Apoi Iulius Civilis a scăpat de pericol: el a fost iertat din teama lui Vitellius de a nu-şi aliena neamul războinic al batavilor, în rândul cărora se bucura de mare popularitate. Pe teritoriul lingonilor se aflau opt cohorte de batavi, trupe auxiliare ale legiunii a XIV-a; în acel moment ele erau despărţite de legiune din cauza evenimentelor, dar ele constituiau, în funcţie de atitudinea pe care o adoptau, ca aliaţi sau ca duşmani, un element de mare greutate în balanţa războiului. Vitellius a ordonat uciderea centurionilor Nonius, Donatius, Romilius şi Calpurnius, pe care i-am pomenit mai înainte[121], condamnaţi pentru teribila vină în ochii rebelilor de a-i fi rămas credincioşi lui Galba. 2. Valerius Asiaticus, legatul provinciei Belgica, pe care mai târziu Vitellius şi l-a ales ginere, s-a raliat partidei viteliene, de asemenea Iunius Baesus, conducătorul Galliei Lugdunensis, împreună cu legiunea *Italica* şi cu unitatea de cavalerie *Tauriana,* cantonate la Lugdunum. Trupele din Raetia au adoptat fără întârziere aceeaşi atitudine, iar în Britannia nu a existat nici o urmă de ezitare.

60. În fruntea Britanniei se afla Trebellius Maximus, un om dispreţuit şi odios armatei din cauza avariţiei sale josnice. Roscius Coelius, legatul legiunii a XX-a, de multă vreme în dezacord cu Trebellius, şi-a dezvăluit adevăratele sentimente mai violent cu ocazia războaielor civile. Trebellius îi reproşa lui Coelius spiritul său de revoltă şi dizolvarea disciplinei militare, Coelius lui Trebellius, exploatarea şi sărăcirea legiunilor; între timp, datorită certurilor ruşinoase între legaţi, a dispărut subordonarea militară şi s-a ajuns la o asemenea stare de anarhie, încât Trebellius, înfricoşat de strigătele de reproş ale soldaţilor, părăsit de cohorte şi de unităţile de cavalerie, care s-au grupat în jurul lui Coelius, s-a refugiat la Vitellius. Provincia a rămas calmă, în ciuda izgonirii legatului consular; ea a fost guvernată de legaţii legiunilor, egali în drept, pe care însă Coelius îi domina prin spiritul său întreprinzător.

61.1. Vitellius, cu resurse şi forţe militare imense, după ce Britannia trecuse de partea sa, a numit doi generali şi a fixat două itinerarii de război; Fabius Valens a primit ordinul să atragă de partea sa Galliile, iar dacă refuză, să le devasteze şi să invadeze Italia prin Alpii Cotieni; Caecina, să pornească pe drumul mai scurt prin Alpii Poenini[122]. 2. Lui Valens îi sunt date trupele de elită ale armatei Germaniei Inferior, împreună cu vulturul legiunii a V-a, cohorte şi unităţi de cavalerie, aproximativ patruzeci de mii de combatanţi; Caecina ducea cu sine treizeci de mii de oameni din armata Germaniei Superior, a căror forţă principală o constituia legiunea a XXI-a. Celor două armate li s-au adăugat trupe auxiliare formate din germani, din care Vitellius şi-a completat şi el forţele, căci intenţiona să-i urmeze cu grosul trupelor.

62.1. Ciudată discordanţă era între armată şi împărat; soldaţii era gata de acţiune, cereau cu insistenţă să pornească ofensiva, câtă vreme Galliile se află în panică, câtă vreme Hispaniile ezită; iarna nu constituie un obstacol şi nu este cazul să se lase pradă plăcerilor unei păci trândave, ei trebuie să invadeze Italia, să ocupe Roma; în timp de război civil, spuneau ei, contează viteza de acţiune şi mai degrabă este nevoie de fapte decât de deliberări. 2. În schimb, Vitellius se odihnea şi se bucura de pe acum de situaţia de principe, complăcându-se în lenevie şi în banchete extraordinare; apărea beat în mijlocul zilei şi avea stomacul prea încărcat de mâncare[123]; dar, cu toate acestea, înflăcărarea şi entuziasmul soldaţilor complinea şi îndatoririle comandantului; se comportau ca şi cum împăratul ar fi fost de faţă şi ar fi inspirat celor curajoşi speranţe, iar celor laşi, teamă. Echipaţi şi atenţi, ei cer să se dea semnalul de plecare; imediat ei îi acordă lui Vitellius numele de *Germanicus*[124]; în schimb el a interzis să fie numit *Caesar* chiar şi după ce a fost învingător[125]. 3. Un semn de bun augur pentru Fabius Valens şi pentru armata sa a fost următorul: chiar în ziua plecării, un vultur a zburat vreme îndelungată într-un zbor liniştit, asemenea unei călăuze, peste armata în marş, iar strigătele de bucurie ale soldaţilor şi liniştea păsării neînfricate au fost interpretate drept semn neîndoielnic al unor mari succese şi victorii.

63.1. Armata a ajuns în deplină securitate la treviri, care le erau aliaţi; la Dividorum (acest oraş se află pe teritoriul mediomatricilor), deşi au fost primiţi cu toată prietenia, i-a

cuprins o panică neaşteptată: punând brusc mâna pe arme, se reped să masacreze un popor nevinovat nu pentru pradă şi din dorinţa de a jefui, ci din nebunie, din turbare şi din motive neprecizate şi, de aceea, erau mai greu de stăpânit; până la urmă calmaţi de rugăminţile comandantului lor s-au abţinut de la distrugerea oraşului; şi totuşi în această împrejurare au fost ucişi cam patru mii de oameni. 2. O asemenea groază a cuprins Galliile, încât ieşeau în întâmpinarea armatei în marş cetăţi întregi cu magistraţii lor în frunte, cerând clemenţă, iar copii şi femei se prosternau pe drumuri; utilizau toate mijloacele pentru îmblânzirea furiei duşmănoase, dar nu în vreme de război, ci pentru a obţine pacea.

64.1. Vestea morţii lui Galba şi ascensiunea lui Otho la imperiu a primit-o Fabius Valens în cetatea leucilor. Soldaţii nu s-au arătat impresionaţi de ştire, nici nu s-au bucurat, nici n-au fost cuprinşi de panică: nu se gândeau decât la război. Ezitarea Galliilor a încetat: aveau aceeaşi ură faţă de Otho ca şi faţă de Vitellius, dar Vitellius le inspira teamă. 2. Cetatea cea mai apropiată era cea a lingonilor, credincioasă lui Vitellius. Primiţi cu bunăvoinţă, soldaţii s-au întrecut în moderaţie, dar bucuria a fost scurtă din cauza nestăpânirii cohortelor batave, care, cum am amintit[126], se despărţiseră de legiunea a XIV-a, iar Fabius Valens le încorporase în rândurile armatei sale. Mai întâi au schimbat înjurături, apoi s-a ajuns la bătaie între batavi şi soldaţii din legiuni şi au fost pe punctul să înceapă un război în toată regula, căci unii luau partea unora, iar alţii a altora, dacă Valens nu i-ar fi readus pe batavi, care uitaseră de existenţa unui comandant, la ordine prin pedepsirea exemplară a câtorva. 3. Zadarnic a fost căutat un pretext pentru a-i ataca pe hedui: li s-a poruncit să dea bani şi arme şi, pe deasupra, să asigure gratuit aprovizionarea armatei. Ceea ce heduii au făcut de frică, locuitorii Lugdunumului au făcut cu bucurie. După retragerea legiunii *Italica* şi a unităţii de cavalerie tauriană, Fabius Valens a hotărât să rămână la Lugdunum cohorta a VIII-a, care de obicei era cantonată în timpul iernii în acele locuri. 4. Manlius Valens, legatul legiunii *Italica,* în ciuda serviciilor făcute[127], nu se bucura de nici o simpatie din partea lui Vitellius: Fabius Valens îl ponegrise pe ascuns, iar el nu bănuia nimic, deoarece, ca să-l înşele mai sigur, îl lăuda în public.

65.1. Războiul recent al lui Vindex reaprinsese vechiul conflict între locuitorii Lugdunumului şi cei ai Viennei[128]. Ei şi-au produs reciproc prea multe daune, prea crude şi prea dese pentru ca motivul să fi fost numai lupta în sprijinul lui Nero sau al lui Galba[129]. Din resentiment Galba confiscase pentru tezaur veniturile locuitorilor Lugdunumului, în schimb îi favoriza pe cei ai Viennei; de aici au izbucnit rivalităţi, invidii şi o ură reciprocă între cele două comunităţi, despărţite doar de un singur râu[130]. 2. În consecinţă, locuitorii Lugdunumului îl întârâtau pe fiecare soldat în parte, îl îndemnau să atace Vienna, amintind că locuitorii acestui oraş îi asediaseră, că sprijiniseră tentativa lui Vindex şi că de curând din rândurile lor fuseseră recrutate legiuni pentru paza lui Galba. Şi, după ce le-au expus motivele resentimentelor lor, le-au zugrăvit şi mărimea prăzii pe care o vor dobândi. Nu mai era vorba de încurajări disimulate, ci de rugăminţi făcute în public, căci le cereau să vină în calitate de răzbunători şi să stingă acest focar al războiului galic; acolo, la Vienna, toate sunt ostile şi străine; în schimb, Lugdunum este o colonie romană[131], aici se află o parte a armatei romane, iar oraşul va fi aliat credincios şi la bine, şi la rău; dacă soarta le-ar fi potrivnică, apoi nu s-ar cuveni să fie lăsaţi pe mâna duşmanilor lor.

66.1. Prin asemenea vorbe şi prin altele ei i-au impresionat atât de mult pe soldaţi, încât nici măcar legaţii şi nici conducătorii partidei vitelliene nu mai credeau că le vor putea stinge furia, când locuitorii Viennei, conştienţi de nenorocirea care îi ameninţă, au ieşit în faţa armatei purtând banderole şi fâşii de lână[132]: îmbrăţişând armele, genunchii, paşii soldaţilor, au reuşit în cele din urmă să-i îmblânzească; Fabius Valens a adăugat o gratificaţie de trei sute de sesterţi fiecărui militar. Abia atunci vechimea şi demnitatea coloniei i-a impresionat, iar discursul lui Fabius cerând trupelor să-i menajeze şi să nu-i ucidă pe viennezi a fost ascultat cu bunăvoinţă; cu toate acestea, ca pedeapsă ei au trebuit să-şi predea armele public şi să-i întreţină pe soldaţi

cu felurite provizii din bunurile lor personale. 2. A circulat un zvon intens că Fabius însuşi ar fi fost cumpărat cu o sumă importantă de bani. Acesta, multă vreme sărac, devenit pe neaşteptate bogat, ascundea prost schimbarea sorţii, căci, nemăsurat din cauza dorinţelor stârnite de prea lunga sărăcie şi după o tinereţe petrecută în lipsuri, se făcuse risipitor la bătrâneţe. 3. Apoi, armata în marşuri lente a fost dusă prin teritoriile alobrogilor şi ale voconţilor; comandantul ei negocia durata marşurilor şi schimbarea locurilor de haltă, încheind înţelegeri teribile pentru proprietarii de pământ şi pentru magistraţii cetăţilor; până-ntr-atâta era el de ameninţător, încât la Lucus (acesta este un municipiu al voconţilor) a adus torţele pentru incendiu până în faţa oraşului şi nu le-a retras până nu a fost îmblânzit cu bani. Ori de câte ori nu erau bani, el se lăsa despăgubit cu prostituate şi cu adultere. În acest fel armata a ajuns până la Alpi.

67.1. Caecina a înghiţit mai multă pradă şi a răspândit mai mult sânge. Helveţii, un neam galic celebru odinioară prin vitejia şi forţa sa[133], apoi numai prin amintirea vechiului renume, neştiind nimic despre moartea lui Galba, refuzau să-l recunoască pe Vitellius ca împărat. Faptul l-a iritat pe Caecina, care era violent din fire. Războiul a început datorită aviditãţii nestăpânite a legiunii a XXI-a; soldaţii acesteia au pus mâna pe sumele trimise pentru plata unei garnizoane pe care de multă vreme helveţii o întreţineau cu trupele şi banii lor. 2. Helveţii au resimţit greu jignirea şi, după ce au interceptat o scrisoare trimisă legiunilor panonice în numele armatei germanice, au reţinut în închisoare un centurion şi câţiva soldaţi. Caecina, dornic de luptă, se porneşte să răzbune pe dată prima greşeală săvârşită, fără să le dea autorilor ei posibilitatea să se căiască; el declanşează acţiunea militară, pustieşte ogoarele, pradă localitatea, care, datorită păcii îndelungate, se dezvoltase devenind un municipiu şi care era un loc foarte frecventat pentru apele sale cu efecte curative[133bis]; trimite ştafete către trupele auxiliare din Raetia, care să le transmită ordinul să-i atace pe helveţi pe la spate, când aceştia se vor lupta cu legiunea.

68.1. Helveţii, plini de avânt înaintea luptei, au intrat în panică în momentul pericolului; cu toate că la prima încăierare ei şi-l aleseseră comandant pe Claudius Severus, totuşi nu aveau uzul armelor, nu-şi menţineau rândurile şi nu acţionau în consens. O luptă cu trupele de veterani era dezastruoasă pentru ei, susţinerea unui asediu, imposibilă, căci zidurile se prăbuşeau din pricina vechimii; într-o parte se afla Caecina cu o armată încercată, în cealaltă, unităţile de cavalerie şi cohortele din Raetia şi însuşi tineretul raetic, deprins cu mânuirea armelor şi cu regulile militare. Pretutindeni nu se vedeau decât devastări şi omoruri; helveţii înconjuraţi, intraţi în debandadă, au aruncat armele şi, majoritatea fiind răniţi sau rătăcind izolaţi, s-au refugiat pe muntele Vocetius[134]. 2. De acolo au fost imediat izgoniţi de cohorta tracică trimisă împotriva lor şi, urmăriţi de germani şi de raeti prin păduri, au fost masacraţi în înseşi ascunzătorile lor. Mii de oameni au fost ucişi şi alte mii vânduţi ca sclavi. Şi cum, după ce a distrus totul în cale, Caecina se îndrepta cu o armată să atace Aventicum, capitala helveţilor[135], au fost trimişi soli care să predea oraşul; capitularea a fost acceptată. Caecina şi-a îndreptat furia împotriva lui Iulius Alpinus, considerat a fi fost instigatorul la război, pe ceilalţi fruntaşi i-a lăsat la latitudinea lui Vitellius.

69. Greu de spus dacă solii helveţilor l-au găsit mai implacabil pe împărat sau armata. Soldaţii cer distrugerea oraşului şi îi ameninţă pe soli cu armele şi cu pumnii. Nici măcar Vitellius nu se dădea în lături de la vorbe grele şi ameninţări, când Claudius Cassus, unul dintre soli, cunoscut pentru elocinţa sa, dar care şi-a învăluit talentul printr-o stare de tulburare bine mimată şi cu atât mai eficientă, a reuşit să-i îmblânzească pe soldaţi. Apoi, cum mulţimea este uşor schimbătoare, soldaţii au fost pe dată tot atât de dispuşi la clemenţă, pe cât fuseseră de excesivi în cruzime; vărsând lacrimi din belşug şi cerând un tratament mai bun pentru helveţi, ei au obţinut impunitatea şi salvarea oraşului.

70.1. Caecina a rămas câteva zile la helveţi, până când a aflat hotărârile lui Vitellius şi a pregătit între timp trecerea Alpilor. Din Italia a primit veşti bune, şi anume că unitatea de

cavalerie silană cantonată în regiunea Padului s-a declarat în favoarea lui Vitellius. Silanii se aflaseră sub ordinele lui Vitellius când acesta fusese proconsul în Africa; apoi fuseseră trimişi de Nero, ca să-l premeargă în Egipt[136], şi rechemaţi din cauza rebeliunii lui Vindex; au rămas în Italia şi, la instigarea decurionilor lor, care nu-l cunoşteau pe Otho, care erau legaţi de Vitellius şi exagerau forţa legiunilor aflate în marş, faima armatelor germanice, ei au trecut de partea acestora; noului principe i-au oferit în dar puternicele municipii ale regiunii transpadane, şi anume Mediolanum, Novaria, Eporedia şi Vercella. 2. Caecina a aflat acest fapt de la ei înşişi; şi, pentru că o regiune atât de mare a Italiei nu putea fi apărată de o singură unitate de cavalerie, a trimis într-acolo cohortele galice, lusitane şi britanice, detaşamentele de cavalerie germanice împreună cu unitatea de cavalerie petriană; el însuşi a ezitat scurtă vreme dacă să nu se îndrepte spre Noricum prin munţii Raetiei, pentru a-l ataca pe procuratorul Petronius Urbicus, care, deoarece concentrase trupe auxiliare şi tăiase podurile de pe râuri, era considerat un partizan al lui Otho. 3. Dar, de teamă să nu piardă cohortele şi unităţile de cavalerie pe care le trimisese înainte, socotind în acelaşi timp că este mai important să păstreze Italia şi că, oricare ar fi câmpul de luptă, Noricumul va constitui una dintre răsplăţile care vor reveni învingătorului, trece cu armata împovărată prin Alpii Penini, peste munţi îngheţaţi.

71.1. Între timp Otho, împotriva tuturor aşteptărilor, nu se lasă pradă plăcerilor şi inactivităţii; plăcerile au fost amânate, dorinţa de lux disimulată şi toate subordonate demnităţii puterii; dar virtuţile simulate şi perspectiva reapariţiei viciilor provocau mai multă îngrijorare. Otho a poruncit să fie adus pe Capitoliu Marius Celsus, consul desemnat, pe care îl sustrăsese furiei soldaţilor sub pretextul zvârlirii sale în lanţuri; prin acest act el urmărea să-i fie recunoscută clemenţa din partea unui bărbat ilustru şi neagreat de partizanii săi. 2. Celsus şi-a mărturisit vina de a-i fi fost credincios statornic lui Galba şi şi-a făcut din aceasta un titlu de glorie. Otho, ca şi cum nu avea de ce să-l ierte, luându-i pe zei drept martori ai reconcilierii lor, l-a numit imediat între consilierii săi intimi şi, mai târziu, în timpul războiului, l-a ales printre generalii armatei sale. Ca o fatalitate, Celsus i-a rămas credincios statornic şi nefericit lui Otho. Vestea salvării lui Celsus a fost primită cu bucurie de fruntaşii Romei, sărbătorită de mulţime şi nu a fost neplăcută nici măcar soldaţilor: acum ei admirau virtutea care mai înainte îi iritase[137].

72.1. Apoi a urmat o bucurie similară, dar din cu totul alte motive, când a fost hotărâtă condamnarea lui Tigellinus. Sofonius Tigellinus, născut din părinţi obscuri, avusese o copilărie pătată şi o bătrâneţe neruşinată; el a dobândit prin vicii, pentru că era calea cea mai uşoară, recompensele care în mod normal se acordă virtuţii: prefectura vigiliilor, a pretoriului şi altele; apoi s-a distins prin cruzime şi avariţie, care sunt vicii bărbăteşti[138], şi, corupându-l la tot felul de fapte ruşinoase pe Nero, a îndrăznit să săvârşească unele şi fără ştiinţa acestuia; la urmă l-a părăsit şi l-a trădat: de aceea nici o condamnare nu era cerută cu mai multă insistenţă decât cea a lui Tigellinus, dar din motive diferite: unii pentru că-l urau pe Nero, alţii pentru că-l regretau. 2. În timpul domniei lui Galba a fost apărat de influenţa lui Titus Vinius, care îşi motiva gestul invocând faptul că îi datora salvarea fiicei sale[139]. În mod cert Tigellinus o salvase, dar nu din clemenţă, din moment ce ucisese atâţia oameni, ci pentru a-şi asigura viitorul; până şi cei mai odioşi indivizi, din neîncredere faţă de prezent, temându-se de schimbarea destinului, caută să îşi asigure relaţii personale pentru a înfrunta în viitor oprobiul public; de aceea ei nu se preocupă de inocenţa lor, ci numai de asigurarea unei impunităţi reciproce. 3. Poporul era cu atât mai pornit împotriva lui, cu cât la vechea ură faţă de Tigellinus se adăuga ura recentă faţă de Titus Vinius; alergau din tot oraşul spre palat şi foruri[140] şi, răspândiţi în locurile unde se manifestă cel mai mult libertatea vulgului, în circ şi la teatre, strigau cu voci pline de revoltă, până când Tigellinus a primit la Aqua Sinuessa ştirea sentinţei capitale; atunci şi-a pângărit şi mai mult viaţa infamă printr-un sfârşit prea târziu şi nedemn: el şi-a prelungit ultimele clipe între seducţiile şi sărutările curtezanelor şi alte amănări dezonorante ale deznodământului, până când şi-a tăiat gâtul cu un brici[141].

73. În aceeaşi perioadă s-a cerut şi condamnarea Calviei Crispinilla; graţie unor felurite subterfugii şi în dauna reputaţiei principelui, care închidea cu bunăvoinţă ochii, a scăpat de pericol. Maestră a plăcerilor lui Nero, ea a trecut în Africa pentru a-l instiga la rebeliune pe Clodius Macer şi a organizat fără să se ascundă înfometarea poporului roman[142]; apoi a obţinut iertarea din partea Romei, căci aflase protecţie în căsătoria cu un bărbat consular; nevătămată în timpul domniilor lui Galba, Otho şi Vitellius, a devenit mai târziu foarte influentă prin bogăţie şi prin faptul că nu avea copii, o calitate dublă, deosebit de importantă în vremuri bune şi rele[143].

74.1. Între timp Otho îi trimitea lui Vitellius scrisori pline de mijloace de seducţie femeiască, în care îi oferea bani, influenţă şi posibilitatea de a-şi alege un loc liniştit de retragere, unde să ducă o viaţă îmbelşugată[144]. Vitellius i-a răspuns în termeni similari; mai întâi schimbul de scrisori era în termeni destul de civilizaţi, amândoi dând dovadă de o disimulare stupidă şi dezonorantă; apoi, ca nişte oameni puşi pe bătaie, îşi zvârleau reciproc în faţă faptele lor ruşinoase, scandalurile şi amândoi aveau dreptate în ceea ce susţineau. 2. Otho, după ce a rechemat delegaţia trimisă de Galba[145], trimite alta în numele senatului către armatele germanice, către legiunea *Italica* şi către trupele cantonate la Lugdunum[146]. Delegaţii au rămas la Vitellius mult prea puţin pentru a putea crede că au fost luaţi prizonieri; pretorienii pe care Otho îi dăduse ca escortă delegaţiei sub pretextul cinstirii ei au fost respinşi mai înainte de a putea intra în contact cu legiunile. 3. Fabius Valens le-a încredinţat în numele armatei germanice o scrisoare către cohortele pretoriului şi către cele urbane, în care se referea în termeni superlativi la forţele partidei viteliene şi oferea trupelor din Roma concordia; dar le şi reproşa faptul că s-au declarat în favoarea lui Otho, când imperiul îi fusese acordat lui Vitellius de atâta vreme[147].

75.1. Astfel ei erau hărţuiţi între promisiuni şi ameninţări, ca nişte oameni nepregătiţi pentru război, dar care nu vor avea nimic de pierdut, dacă se menţin în pace; cu toate acestea, fidelitatea pretorienilor a rămas neştirbită. Otho a trimis asasini în Germania, Vitellius, la Roma. Amândouă încercările au eşuat: asasinii trimişi de Vitellius au scăpat nepedepsiţi, căci într-o asemenea multitudine de oameni care nu se cunosc între ei au trecut neobservaţi; în schimb, cei trimişi de Otho s-au trădat prin figurile lor noi între oameni care se ştiau bine între ei. 2. Vitellius i-a scris lui Titianus, fratele lui Otho, o scrisoare, amenințându-l că-l va ucide pe el şi pe fiul său, dacă securitatea mamei sale şi a copiilor săi nu este asigurată. Şi, într-adevăr, amândouă familiile au rămas nevătămate: în timpul domniei lui Otho, poate de teamă; Vitellius, învingător, a beneficiat şi de gloria clemenţei.

76.1. Prima ştire care i-a dat încredere lui Otho a fost cea prin care a aflat că legiunile Dalmaţiei, ale Pannoniei şi ale Moesiei i-au jurat credinţă. Ştiri similare i-au sosit din Hispania, iar Cluvius Rufus a fost elogiat într-un edict pentru aceasta; dar imediat după aceea s-a aflat că Hispania a trecut de partea lui Vitellius. Nici măcar Aquitania nu a rămas multă vreme alături de Otho, deşi Iulius Cordus o obligase să-i jure acestuia credinţă. Nicăieri nu exista fidelitate sau simpatie: schimbările dintr-o tabără în cealaltă erau provocate de teamă sau de constrângere. Aceeaşi frică a convertit şi provincia narboneză spre Vitellius, căci trecerea se face uşor în direcţia forţelor mai puternice şi mai apropiate. 2. Provinciile depărtate şi toate armatele de dincolo de mare rămâneau de partea lui Otho, nu din prea mare zel pentru cauza sa, ci pentru că atârna foarte mult în balanţă faptul că el vorbea în numele Romei, că invoca prestigiul senatului şi pentru că auziseră mai întâi de el[148]. Vespasian constrânsese armata iudaică să depună jurământul în favoarea lui Otho, Mucianus, legiunile Siriei; în acelaşi timp, Egiptul şi toate provinciile orientale erau administrate în numele său. 3. Africa le urmase exemplul, după ce iniţiativa pornise de la Cartagina: Crescens, libertul lui Nero, fără să mai aştepte autorizaţia proconsulului Vipstanius Apronianus (căci în vremuri tulburi chiar şi asemenea indivizi iau iniţiative politice), a oferit plebei un banchet pentru a celebra domnia nouă şi poporul a benchetuit timp de mai multe zile fără măsură[149]. Celelalte cetăţi au urmat precedentul Cartaginei.

77.1. Şi, în timp ce armatele şi provinciile erau astfel împărţite, Vitellius trebuia să cucerească prin luptă principatul, pe când Otho administra imperiul, ca şi cum ar fi domnit

pacea; câteodată lua măsuri conforme cu demnitatea statului, de cele mai multe ori însă împotriva uzanţelor, grăbindu-se să se bucure de situaţia prezentă. 2. El însuşi a exercitat consulatul împreună cu fratele său Titianus până la calendele lui martie;

1 mart. 69

următoarele luni le-a rezervat lui Verginius Rufus[150], ca o favoare făcută armatei germanice; lui Verginius i l-a asociat pe Pompeius Vopiscus sub pretextul unei vechi prietenii; mulţi considerau însă numirea drept o onoare făcută locuitorilor Viennei[151]. Celelalte consulate au rămas aşa cum le stabiliseră Nero şi Galba, şi anume Caelius Sabinus şi Flavius Sabinus până la calendele lui iulie, Arrius Antonius şi Marius Celsus până la cele ale lui septembrie; Vitellius, învingător, le-a respectat onorurile. 3. Pe de altă parte, Otho a acordat funcţiile de pontifi şi de auguri unor bătrâni care îndepliniseră misiuni importante ca o încoronare a demnităţii lor; în schimb, tinerilor reveniţi de curând din exil le-a atribuit ca despăgubire funcţiile sacerdotale exercitate de vreun strămoş sau de tatăl lor. Cadius Rufus, Pedius Blaesus, Saevinus Paquius (?) au fost reintegraţi în senat. În timpul domniei lui Claudius şi a lui Nero ei fuseseră condamnaţi în virtutea legii *de repetundis*[152]: dar cei care-i inocentau au schimbat motivul condamnării lor: ceea ce fusese dorinţă de câştig a fost denumit lezmajestate, cuvânt atât de odios, încât făcea să rămână fără efect chiar şi legi foarte bune.

78.1. Printr-o generozitate similară el a încercat să câştige de partea sa provincii şi oraşe: a autorizat mai multe familii să se stabilească în coloniile Hispalis şi Emerita; le-a acordat cetăţenia romană tuturor lingonilor, provinciei Baetica i-a dat în dar cetăţile maurilor; au fost promulgate noi legi pentru Cappadocia şi pentru Africa, mai mult ostentative decât durabile[153]. 2. Între aceste măsuri, scuzabile datorită necesităţilor impuse de situaţia prezentă şi de problemele aflate la ordinea zilei, el nu a uitat nici în asemenea clipe vechile lui amoruri şi a reaşezat în urma unui senatusconsult statuile Poppeei; a circulat chiar zvonul că voia să celebreze memoria lui Nero în speranţa de a câştiga de partea lui plebea. S-au găsit oameni care să expună public portretele lui Nero, ba chiar, în unele zile, poporul şi soldaţii, sub pretextul de a-i conferi lui Otho mai multă noblețe şi glorie, l-au aclamat cu numele de Nero Otho[154]. El însuşi a stat în cumpănă, neîndrăznind să interzică faptul de teamă, dar nici să-l accepte de ruşine.

79.1. Cum spiritele erau concentrate asupra războiului civil, problemele externe nu mai preocupau pe nimeni. Din acest motiv roxolanii, un neam sarmatic care în iarna precedentă masacrase două cohorte[155], au invadat cu mai mare îndrăzneală, plini de speranţe, Moesia, cu aproximativ nouă mii de călăreţi; caracterul lor crud însă, precum şi succesul repurtat, îi făceau să fie mai interesaţi de pradă decât de luptă. În consecinţă, legiunea a III-a împreună cu trupele auxiliare îi surprinde răspândiţi şi nepregătiţi. Romanii erau organizaţi în vederea luptei. 2. Sarmaţii, dispersaţi din dorinţa de pradă, împovăraţi de greutatea bagajelor şi fără să poată pune în valoare rapiditatea cailor din cauza drumurilor alunecoase, erau ucişi asemenea unor oameni în lanţuri. Ciudat cum întreaga lor valoare pare a nu le aparţine. Sunt incapabili să ducă o luptă de infanterie; când însă atacă în escadroane, abia dacă le poate rezista o linie de apărare bine organizată. 3. Dar atunci era o zi ploioasă şi pământul se dezgheţa; nici suliţele şi nici săbiile lor foarte lungi, pe care le mânuiesc cu amândouă mâinile, nu le erau de vreun folos, deoarece caii alunecau şi erau împovăraţi de greutatea catafractelor. Catafracta este o armură pe care o poartă fruntaşii şi nobilii lor, făcută din lame de fier sau de piele foarte dură, unite între ele, şi, pe cât este de eficace împotriva loviturilor, pe atât îi împiedică să se ridice pe

cei zvârliţi la pământ de atacul duşmanilor; pe deasupra, ei se mai şi scufundau în zăpada înaltă şi moale.

4. În schimb, soldaţii romani, purtând platoşe uşoare, îi atacau cu suliţe şi lăncii sau, când era nevoie, cu săbii scurte pe sarmaţii dezarmaţi (ei nu obişnuiau să se apere cu scuturi) şi i-au frânt în lupta corp la corp, până când puţinii supravieţuitori ai luptei s-au refugiat în mlaştini, unde au pierit de frigul iernii şi de rănile primite. 5. După ce ştirea a parvenit la Roma, M. Aponius, guvernatorul Moesiei, a primit dreptul la o statuie triumfală[156]. Fulvus Aurelius, Iunius Tettius şi Numisius Lupus, legaţi ai legiunilor, au fost dăruiţi cu ornamente consulare[157]; Otho, bucuros, îşi atribuia întreaga glorie, ca şi cum el însuşi norocos, în război, ar fi mărit cu generalii şi armatele sale statul.

80.1. Între timp, un incident la început minor, izbucnit acolo unde nu părea să existe vreo primejdie, a provocat o rebeliune care aproape a distrus oraşul[158]. Otho ordonase cohortei a XVII-a cantonate în colonia Ostia să vină la Roma; misiunea de a înarma cohorta a fost dată lui Varius Crispinus, unul dintre tribunii pretorienilor. Acesta, ca să-şi îndeplinească misiunea în linişte, când tabăra este calmă, porunceşte să fie deschis depozitul şi să fie încărcate armele în vehiculele cohortei la lăsarea nopţii. Momentul ales a dat de bănuit, activitatea desfăşurată a fost considerată o crimă, dorinţa de linişte a provocat dezordini: indivizi băuţi, văzând armele, au fost cuprinşi de dorinţa de a pune mâna pe ele. 2. Soldaţii se indignează şi îi acuză pe tribuni şi pe centurioni, crezând că sunt înarmate familiile senatorilor pentru a-l distruge pe Otho: parte din ei susţineau aceasta din neştiinţă şi sub efectul vinului, netrebnicii din dorinţa de pradă, mulţimea, ca de obicei, din plăcerea schimbărilor; în ceea ce-i priveşte pe cei cinstiţi, noaptea a făcut inutilă disciplina lor. Cum tribunul s-a opus revoltei, ei l-au ucis, ca şi pe cei mai severi dintre centurioni; armele au fost luate, săbiile au fost scoase şi, aruncându-se pe cai, ei s-au îndreptat spre Roma şi spre palat.

81.1. Otho tocmai dădea un banchet cu multă lume în onoarea fruntaşilor Romei, bărbaţi şi femei; aceştia, înfricoşaţi, se întrebau dacă este vorba de o furie întâmplătoare a soldaţilor sau de o violenţă a împăratului, dacă este mai periculos să rămână pe loc şi să fie prinşi sau să fugă şi să se răspândească; când simulau curajul, când îşi trădau spaima, şi în acelaşi timp priveau chipul lui Otho; cum se întâmplă cu spiritele înclinate spre bănuială, ei se temeau de Otho, deşi el însuşi se temea[159]. 2. Dar, cum îi era frică atât pentru senat, cât şi pentru sine, el trimisese prefecţii pretoriului să-i liniştească pe soldaţi şi a ordonat comesenilor să părăsească în grabă banchetul. Atunci de pretutindeni s-au năpustit magistraţi azvârlindu-şi însemnele şi evitând compania clienţilor şi sclavilor, bătrâni şi femei alergând prin întuneric pe diferite străzi ale oraşului; puţini s-au refugiat acasă, cei mai mulţi au căutat în casele prietenilor sau la vreun client mai umil o ascunzătoare neştiută.

82.1. Nici porţile palatului n-au fost o stavilă în calea năvalei soldaţilor care au pătruns în sala banchetelor cerând să le fie arătat Otho; ei l-au rănit pe tribunul Iulius Martialis şi pe Vitellius Saturninus, prefect de legiune, care s-au opus năvălitorilor. Din toate părţile nu se văd decât arme şi nu se aud decât ameninţări, când împotriva centurionilor şi a tribunilor, când împotriva senatului în întregime; o teamă oarbă cuprinsese spiritele aflate în delir şi, cum nu puteau să-şi reverse furia împotriva cuiva, ei cer libertatea de a se năpusti asupra tuturor, până când Otho, împotriva demnităţii imperiale urcat pe un pat de banchet, i-a stăpânit cu greu prin rugăminţi şi lacrimi; abia atunci s-au retras în tabără, în pofida voinţei lor, dar nu nevinovaţi. 2. A doua zi Roma arăta asemenea unui oraş cucerit: casele erau zăvorâte, pe străzi nu circula aproape nimeni, plebea era tristă; chipurile soldaţilor erau abătute şi dovedeau mai multă amărăciune decât căinţă. Licinius Proculus şi Plotius Firmus, prefecţii pretoriului, s-au adresat soldaţilor adunaţi în manipule, unul în termeni mai blânzi, celălalt în termeni mai aspri, după cum le era temperamentul. 3. Concluzia cuvântărilor a fost că se vor număra fiecărui militar câte cinci mii de sesterţi: abia atunci a îndrăznit Otho să intre în tabără. Imediat

tribunii şi centurionii îl înconjoară, îşi aruncă însemnele militare şi cer insistent demiterea şi salvarea lor. Soldaţii au realizat cât de odioasă le fusese fapta şi, devenind din nou supuşi, cer pedepsirea autorilor rebeliunii.

83.1. Situaţia era tulbure şi atitudinea soldaţilor diferită: cei mai buni cereau să se pună capăt anarhiei prezente, vulgul, majoritatea, se bucura de rebeliuni şi de domnia complezentă şi împingea prin scandaluri şi jafuri mai mult spre război civil; Otho, considerând că un principat dobândit prin crimă nu poate fi menţinut printr-o moderaţie bruscă şi printr-o revenire la severitatea tradiţională, temându-se însă de situaţia critică a Romei şi de pericolul care ameninţă senatul, a vorbit în sfârşit astfel: 2. „Nu am venit, camarazi de arme, să vă îndemn la mai multă dragoste faţă de mine, nici să vă îmboldesc sufletele la mai multă vitejie (căci amândouă calităţile le aveţi din belşug), ci am venit să vă cer să vă temperaţi curajul şi dragostea faţă de mine. Ultimul tumult a izbucnit nu din ambiţie sau din ură, vicii care au provocat discordia în multe armate, şi nici din dorinţa de a înlătura un pericol sau din teamă de el: pietatea voastră extraordinară v-a înflăcărat mai mult decât s-ar fi cuvenit; căci adesea motive onorabile duc la rezultate dezastruoase, dacă nu le înfrânezi prin raţiune. 3. Pornim la război. Oare ne permite situaţia şi rapiditatea cu care evoluează evenimentele să ascultăm în public mesajele primite şi să discutăm toate planurile noastre în prezenţa tuturor? Este normal ca unele lucruri să-i fie cunoscute soldatului, altele nu: în aceasta constă autoritatea generalilor, în aceasta rigoarea disciplinei; de multe ori chiar şi tribunilor şi centurionilor se cuvine să li se transmită doar ordine. Dacă i s-ar permite fiecăruia să ceară socoteală pentru ordinele primite, odată cu dispariţia subordonării ar pieri însuşi imperiul. 4. Oare în plină noapte şi în timp de război se fură arme? Unul sau doi beţivani nenorociţi (nu pot să cred că mai mulţi au fost cuprinşi de nebunie în dezordinea din noaptea trecută) îşi vor mânji mâinile cu sângele unui centurion şi ale unui tribun, vor năvăli în cortul împăratului lor?

84.1. Ştiu, voi aţi acţionat din dragoste pentru mine; dar în dezordinea creată în întunericul nopţii şi în confuzia generală care s-a produs, s-a văzut limpede că evenimentele se pot întoarce împotriva mea. 2. Dacă lui Vitellius şi sclavilor săi li s-ar da posibilitatea să determine starea noastră de spirit şi sentimentele noastre, ce altceva şi-ar mai dori decât să fim rebeli şi gata de discordie! Ce le-ar mai plăcea să nu se mai supună soldatul centurionului, centurionul tribunului, astfel încât la grămadă, infanterişti şi călăreţi, să ne năpustim spre pieire! 2. Arta militară presupune, camarazi de arme, mai degrabă subordonarea decât discuţii asupra ordinelor date de comandanţi şi armata cea mai puternică în luptă este cea care înainte de bătălie şi-a păstrat cel mai mult calmul. Voi ţineţi armele şi fiţi plini de curaj; lăsaţi-mi mie stabilirea planului şi organizarea vitejiei voastre. Puţini s-au făcut vinovaţi de evenimentele din noaptea trecută, numai doi vor fi pedepsiţi; voi ceilalţi ştergeţi din memoria voastră prea ruşinoasa noapte. 3. Acele vorbe rostite împotriva senatului să nu ajungă la urechile nici unei armate. Pe Hercules, nici măcar acei germani pe care acum Vitellius îi porneşte împotriva noastră n-ar îndrăzni să condamne capul imperiului[160] şi podoaba tuturor provinciilor. Oare vlăstarele Italiei şi tineretul roman să dorească sângele şi moartea ordinului senatorial, prin a cărui splendoare şi glorie noi eclipsăm abjecţia şi obscuritatea partidei viteliene? Vitellius deţine popoare străine, el are la dispoziţie un simulacru de armată, în timp ce senatul este de partea noastră: aşa se face că statul roman se află aici, iar duşmanii statului roman dincolo. 4. Ce? Credeţi cumva că acest splendid oraş constă numai din case, din acoperişuri şi din aglomerări de pietre[161]? Aceste obiecte mute şi lipsite de suflare se prăbuşesc şi sunt refăcute zilnic: eternitatea imperiului, pacea pentru popoare, existenţa mea şi a voastră sunt garantate prin conservarea senatului. Acesta a fost instituit de părintele şi întemeietorul oraşului nostru în urma unui auspiciu[161bis] şi a existat permanent şi nemuritor din timpul regilor până în vremea principilor şi, precum l-am primit de la strămoşi, astfel să-l transmitem mai departe urmaşilor; căci din rândurile voastre se nasc senatorii şi din rândul senatorilor, principii."

85.1. Discursul lui Otho, potrivit pentru a impresiona şi a calma spiritele soldaţilor, ca şi severitatea moderată (căci poruncise să fie pedepsiţi nu mai mult decât doi dintre vinovaţi) a fost primit cu bunăvoinţă şi a avut ca efect liniştirea pentru moment a unor oameni care nu puteau fi constrânşi. Cu toate acestea, liniştea nu a fost reinstaurată la Roma: peste tot se auzea zăngănit de arme, peste tot stăpânea imaginea războiului; soldaţii nu tulburau ordinea acţionând în comun, ci, deghizaţi, se răspândeau prin case bănuitori faţă de toţi cei pe care nobleţea sau bogăţia sau vreo altă distincţie îi expuneau zvonurilor răuvoitoare; 2. mulţi credeau chiar că au sosit soldaţi vitelieni la Roma pentru a constata simpatiile de care se bucură partida lor; din acest motiv oraşul era stăpânit de tot felul de bănuieli şi abia dacă în interiorul caselor se aflau unghere unde să nu domnească frica. Dar cea mai mare agitaţie era în locurile publice: la orice ştire răspândită prin zvonuri, oamenii îşi schimbau starea de spirit şi înfăţişarea, spre a nu părea că se încred în veşti proaste şi că se bucură prea mult de cele bune. 3. Când senatul s-a adunat în sala de şedinţe, i-a fost foarte greu să păstreze măsura, pentru ca tăcerea să nu pară arogantă, iar sinceritatea, suspectă; lui Otho însă, care procedase la fel odinioară, când era un simplu particular, acest mod de adulaţie îi era cunoscut. În consecinţă, senatorii învârteau moţiunile şi le formulau în fel şi chip, numindu-l pe Vitellius inamic public şi paricid; cei mai înţelepţi se limitau la înjurături banale, unii zvârleau adevăruri jignitoare, dar în plin vacarm şi când zgomotul era mai puternic, ba chiar căutau să îşi acopere propriile voci cu tumultul vorbelor lor.

86.1. Pe deasupra, minuni povestite de diferite persoane terorizau şi mai mult populaţia: în vestibulul Capitoliului, se spunea, s-au rupt curelele atelajului pe care era aşezată statuia Victoriei; din altarul Iunonei a ieşit brusc o fantomă de dimensiuni mai mari decât cele ale unui om; statuia divinului Iulius de pe insula Tiberin[162] s-a întors dinspre Occident spre Orient într-o zi senină şi calmă; un bou a vorbit în Etruria, s-au născut monştri şi s-au produs încă multe altele care în vreme de ignoranţă erau luate în consideraţie chiar şi în timp de pace, dar despre care astăzi nu se mai aude decât în momentele de panică[163]. 2. Teama cea mai puternică a provocat-o o nenorocire actuală, rău prevestitoare pentru viitor, şi anume brusca revărsare a Tibrului, care, crescând extraordinar, distrugând podul Sublicius şi oprit de grămada pietrelor ce-i stăteau în cale, a inundat nu numai cartierele joase ale oraşului şi locurile care se aflau la nivelul apei, ci şi zonele care păreau a fi ferite de asemenea calamitate; mulţi locuitori au fost luaţi de ape din locurile publice, cei mai mulţi au fost surprinşi în taverne şi paturi. A început o foamete în popor din cauza lipsei de bani şi a penuriei de alimente[164]. Fundaţiile blocurilor de locuit au fost afectate de apele stătătoare, apoi, când acestea s-au retras, s-au prăbuşit. 3. Şi, de îndată ce spiritele şi-au mai revenit din spaimă, faptul că Via Flaminia şi Câmpul lui Marte, pe unde trecea drumul ales de Otho pentru plecarea în campanie, au fost blocate de ape, acest fenomen întâmplător sau natural a fost interpretat drept prevestire a unei catastrofe iminente.

87.1. Între timp, Otho purifica oraşul şi cântărea cu atenţie planurile de război; deoarece Alpii Penini şi Cotieni şi celelalte căi de acces către Gallii erau închise de armatele lui Vitellius, a hotărât să se îndrepte spre Gallia Narbonensis cu flota care era puternică şi credincioasă partidei sale: el îi organizase pe supravieţuitorii măcelului de la podul Milvius, trataţi de Galba în cruzimea sa ca nişte prizonieri de război[165], în unităţi de legionari şi le-a promis şi celorlalţi marinari în viitor un statut superior celui pe care îl avuseseră[166]. A adăugat trupelor navale cohortele urbane şi un număr mare de pretorieni, care trebuiau să constituie forţa principală a armatei şi, în acelaşi timp, să fie sfetnicii şi supraveghetorii generalilor. 2. Conducerea expediţiei a fost atribuită lui Antonius Novellus şi lui Suedius Clemens, centurioni primipilari, şi lui Aemilius Pacensis, căruia Otho îi restabilise gradul de tribun pe care i-l luase Galba. Administrarea flotei o păstra mai departe libertul Moschus, pe care Otho l-a menţinut în funcţie pentru a supraveghea atitudinea nobililor. Comanda trupelor de infanterie şi de cavalerie le-a revenit lui Suetonius Paulinus, Marius Celsus şi Annius Gallus, dar de încrederea cea mai

mare se bucura Licinius Proculus, prefectul pretoriului. Acesta, ofiţer activ al trupelor urbane, dar fără experienţă în război, incrimina calităţile fiecăruia, autoritatea lui Suetonius Paulinus, vigoarea lui Celsus şi maturitatea lui Annius Gallus, şi reuşea în mod perfid şi viclean să fie mai apreciat decât oamenii competenţi, dar moderaţi, ceea ce nici nu era greu de realizat.

88.1. În aceste zile a fost exilat în colonia Aquinum Cornelius Dolabella, unde nu a fost supus la o supraveghere foarte strictă, dar nici disimulată; motivul relegării sale nu a fost vreo vină, ci doar originea sa nobilă şi înrudirea cu Galba. Otho a ordonat multor magistraţi şi unui mare număr de consulari să-l urmeze în campanie, dar nu pentru a participa la lupte sau pentru a fi învestiţi cu vreo funcţie militară, ci sub pretextul de a constitui escorta sa; între aceştia se afla şi Lucius Vitellius, care era tratat cu aceeaşi cinste ca şi ceilalţi, fără să fie considerat fratele unui duşman şi al unui împărat. 2. În consecinţă, preocupările au sporit la Roma: nici o categorie socială nu era lipsită de teamă şi de pericol[168]. Fruntaşii senatului erau neputincioşi din cauza vârstei şi indolenţi din cauza unei păci prea îndelungate, o nobilime lipsită de energie, care uitase arta militară; cavaleri înfricoşaţi, care nu mai ştiau ce înseamnă războiul şi a căror teamă ieşea cu atât mai mult în evidenţă, cu cât căutau să şi-o ascundă mai mult. 3. Pe de altă parte, nu lipseau indivizi împinşi de o ambiţie stupidă care cumpărau arme împodobite, cai frumoşi, unii chiar şi veselă luxoasă şi alte stimulente ale plăcerilor, ca şi cum ar fi fost lucruri necesare pentru campanie. Cei înţelepţi erau preocupaţi de restabilirea păcii şi de soarta statului; spiritele superficiale şi inconştiente se îmbătau cu speranţe deşarte; mulţi indivizi cu creditul distrus se simţeau în nesiguranţă în timp de pace, în schimb se bucurau de situaţia instabilă şi îşi regăseau securitatea în vremuri tulburi.

89.1. Dar marea masă a poporului, care, din cauza imensităţii imperiului, nu se preocupă de problemele politice, începea să resimtă nenorocirile războiului, deoarece toate fondurile erau canalizate în sectorul militar şi preţurile alimentelor creşteau; asemenea greutăţi nu copleşiseră plebea în vremea rebeliunii lui Vindex, căci atunci Roma se afla în deplină securitate şi războiul se desfăşura în provincii, război care se purta între legiuni şi gali şi, în consecinţă, era considerat unul extern. 2. Căci din ziua când Divinul Augustus a organizat puterea imperială, poporul roman n-a mai purtat războaie decât la mari depărtări, din iniţiativa şi pentru gloria unui singur om; în vremea domniei lui Tiberius şi a lui Gaius, doar nenorocirile păcii au perturbat statul; tentativa de răscoală a lui Scribonianus împotriva lui Claudius a fost frântă de îndată ce s-a auzit de ea[169]; Nero a fost răsturnat mai degrabă în urma unei campanii de zvonuri decât prin acţiune militară: acum însă erau duse la luptă legiuni şi flote şi, ceea ce se întâmplă foarte rar, chiar şi cohortele pretoriene şi urbane; Orientul şi Occidentul şi toate forţele care se aflau în spatele lor puteau oferi, dacă războiul ar fi fost dus de alţi conducători, materia unui conflict de lungă durată. 3. S-au găsit oameni care să-i ceară lui Otho, în momentul în care pornea în campanie, să amâne plecarea pentru a îndeplini ritualul aşezării în templu a scuturilor sacre[170]. Otho s-a opus categoric oricărei întârzieri, deoarece, spunea el, ezitarea i-a fost fatală lui Nero, iar, pe de altă parte, trecerea Alpilor de către Caecina nu-i lăsa nici o clipă de linişte.

14 mart. 69

90.1. În ajunul idelor lui martie, după ce a încredinţat statul roman senatorilor, Otho a acordat celor reveniţi din exil sumele confiscate de la beneficiarii din vremea lui Nero, o măsură în aparenţă legitimă şi demnă de laudă, în realitate fără valoare, datorită faptului că de multă vreme licitaţiile fuseseră încheiate. 2. Apoi a convocat adunarea poporului, unde a scos în evidenţă faptul că de partea sa se afla majestatea Romei, consensul poporului şi al senatului;

a vorbit cu măsură despre partizanii lui Vitellius, reproşându-le legiunilor doar neştiinţa mai degrabă decât îndrăzneala lor[171]; nu l-a pomenit pe Vitellius pe nume, fie pentru că această moderaţie îi era proprie, fie pentru că autorul discursului, temându-se pentru sine însuşi, s-a abţinut de la injurii la adresa lui Vitellius; se zicea că Otho, în chestiuni militare, asculta părerile lui Suetonius Paulinus şi ale lui Marius Celsus, iar în materie de politică internă se folosea de talentul lui Galerius Trahalus; unii pretindeau că recunosc stilul discursului abundent şi răsunător, apt pentru impresionarea poporului şi care devenise celebru, fiind auzit adesea la procese[172]. 3. Aclamaţiile şi strigătele poporului erau exagerate şi nesincere, cum se întâmplă în cazul linguşirilor; se întreceau toţi în zel şi urări de succes, de parcă îl conduceau pe dictatorul Caesar sau pe împăratul Augustus; şi nu se purtau astfel din teamă sau din dragoste, ci din dorinţa de a se arăta servili, ca o gloată de sclavi, fiecare nu urmărea decât interesul personal, în timp ce onoarea statului le era indiferentă.

15 mart. 69

Otho, plecând în campanie, a încredinţat liniştea Romei şi administrarea imperiului fratelui său Salvius Titianus.

Note

1 Galba mai fusese consul în anul 33 d.Hr., cf. *Ann.*, 6, 15, 1.

2 Cifră rotunjită, exact 821 de ani conform cronologiei lui Varro, care stabilise anul 753 î.Hr. ca dată a întemeierii Romei.

3 Vezi şi discursul lui Galba, 1, 16, 1 unde instaurarea principatului este considerată a fi o necesitate politică determinată de dimensiunile imperiului.

4 Decăderea oratoriei este analizată de Tacit în *Dialogus de oratoribus*.

5 Gând adânc: denigratorii, incapabili de obiectivitate, sunt în fapt adulatorii principilor aflaţi la putere. Libertatea lor de gândire este doar aparentă. De multe ori după moartea unui principe, la începutul unei noi domnii, au fost publicate adevărate pamflete la adresa împăratului defunct. După moartea lui Claudius, de pildă, Seneca a publicat, în ciuda divinizării împăratului, pamfletul *Apokolokynthosis Diui Claudii* (Metamorfoza în dovleac a divinului Claudius).

6 Expresie similară în *Ann.*, 1, 1, 3: „voi expune pe scurt ultimele clipe ale lui Augustus, apoi principatul lui Tiberius şi celelalte fără ură şi părtinire" *(sine ira et studio)*. Cf. şi CIC., *Marc.*, 29; SEN. *Apokolok.*, 1, 1.

7 În *Vita Agric.*, 3, o caracterizare similară a domniei lui Nerva şi a lui Traian: „Căci Nerva Caesar a unit lucruri odinioară incompatibile, libertatea şi principatul, iar Nerva Traianus a sporit zilnic fericirea epocii".

7bis Descrierea stării imperiului aminteşte de THUC., 1, 23.

8 Galba, Otho şi Vitellius în 69, Domiţian în 98.

9 Între Otho şi Vitellius, între Vitellius şi Vespasian şi între Domiţian şi uzurpatorul Antonius Saturninus, în 85.

10 „Britannia supusă şi apoi abandonată" se referă la faptul că Agricola ocupase în întregime teritoriul insulei până în Scoţia, dar că Domiţian s-a văzut obligat să se replieze pe linia Solway-Tine;

afirmaţia lui Tacitus este evident exagerată; „dacul s-a făcut cunoscut prin succese şi înfrângeri", referire la războaiele dacice ale lui Domiţian, începute în 85/86, încheiate printr-o pace de compromis cu Decebal şi prin celebrarea triumfului împăratului în 88; războaiele cu sarmaţii iazigi au început probabil în 87.

11 Au existat mai mulţi falşi Nero (cf. 2, 8-9); amănunte despre cel menţionat în acest context aflăm la SUET., *Nero,* 57, 2: „În fine, douăzeci de ani mai târziu, în timpul adolescenţei mele, a apărut un individ de condiţie incertă, care pretindea a fi Nero; acest nume a trezit asemenea răsunet printre parţi, încât aceştia l-au susţinut cu energie şi nu ni l-au predat decât cu mare greutate". Nero se bucurase de mare popularitate în imperiul parţilor în urma păcii de compromis în chestiunea Armeniei, încheiate în anul 66. Imediat după ascensiunea lui Vespasian la imperiu, o ambasadă partă soseşte la Roma, cu cererea expresă de menţinere în vigoare a acordului încheiat cu Nero. Cf. SUET., *Nero,* 57, 1.

12 Referire la erupţia Vezuviului din anul 77.

13 Formulă asemănătoare în versul lui LUCAN, *Phars.*, 4, 807 şi urm.: *felix Roma... /si libertatis superis tam cura placeret, /quam uindicta placet* („fericită Roma... dacă zeii s-ar preocupa tot atât de mult de libertate pe cât se preocupă de răzbunare").

14 Un tablou similar al stării imperiului în timpul domniei lui Tiberius în *Ann.*, 4, 5. Starea imperiului constituie premisa de la care porneşte Tacit, ceea ce arată caracterul raţionalist al demersului său istoric.

15 Răsplată în bani acordată de generalii romani, încă din sec. al III-lea î.Hr. soldaţilor; după instaurarea principatului, răsplată în bani acordată de împăraţi armatei.

16 Nymphidius Sabinus, prefect al pretoriului, a provocat căderea lui Nero, convingându-i pe pretorieni să-l abandoneze pe împărat. A încercat să profite de vidul politic de la Roma, vid creat de absenţa lui Galba din capitală, pentru a pune mâna pe putere printr-o lovitură de stat. Pentru a avea şanse în tentativa sa, el trebuia să aibă o ascendenţă nobilă şi, de aceea, a lansat zvonul că ar fi fiul nelegitim al lui Caligula. Lovitura de stat a eşuat, iar Nymphidius, ucis de pretorienii care se opuneau planurilor sale. PLUT., *Galba,* 9, 1-2; 13-14.

16bis PLUT., *Galba,* 18, 4; SUET., *Galba.* 16, 1; CASS. DIO, 64, 3, 3.

17 PLUT., *Galba,* 15, 4; SUET., *Galba,* 14, 5, generalizează faptul: „a condamnat fără să le dea posibilitatea de a se apăra mai mulţi membri iluştri ai celor două ordine în urma unor bănuieli minore". „Galba a sosit târziu...": el plecase în iulie 68 din Hispania şi a ajuns la Roma în septembrie sau octombrie.

18 Marinarii aveau în armata romană un statut inferior faţă de trupele terestre. Nero acordase marinarilor flotei de la Missenum statutul de soldaţi legionari, dar la moartea principelui ei nu fuseseră încă organizaţi în legiune. Veniţi în întâmpinarea lui Galba, ei cereau recunoaşterea statutului acordat de Nero. În dorinţa lui de a se pune în antiteză cu ultimul iulio-claudian, Galba le refuză cererea categoric şi, cum aceştia insistau, ordonă cavaleriei să-i decimeze. PLUT., *Galba,* 15, 3; SUET., *Galba,* 12, 3; CASS. DIO, 64, 3, 2, cifrează la şapte mii numărul morţilor, cifră sigur exagerată, imposibil de verificat, deoarece nu cunoaştem numărul marinarilor veniţi în întâmpinarea lui Galba.

19 Dorind să calce pe urmele lui Alexandru Macedon, Nero proiectase o campanie la nordul Pontului Euxin, în vederea căreia recrutase trupe. SUET., *Nero,* 19, 4. În momentul declanşării răscoalei lui Vindex, ele se aflau în drum spre teatrul de operaţii şi au fost rechemate de urgenţă în Italia, dar au sosit prea târziu pentru a-i mai putea fi de folos lui Nero.

20 PLUT., *Galba,* 15, 2.

21 În anul 48, în timpul domniei lui Claudius, nobilimea din Gallia, căreia i se acordase *ciuitas sine suffragio* (cetăţenia romană fără dreptul de alegere activă sau pasivă), primeşte, printr-o hotărâre a senatului, *ciuitas cum suffragio.* Cf. *Ann.*, 11, 23 şi 25, discursul rostit de Claudius în senat în legătură cu această problemă şi reacţia senatului; cf. şi celebra tablă de bronz de la Lyon, *I.L.S.* 212, unde se află un fragment important al discursului autentic ţinut de împărat. Galba a extins cetăţenia romană tuturor comunităţilor care se declaraseră de partea lui Vindex.

22 Impozitul funciar a fost redus cu o pătrime din cuantumul său. Cf. 1, 51, 1; PLUT., *Galba,* 18, 2.

23 Legiunile renane i-au fost credincioase lui Nero: ele au pornit imediat împotriva lui Vindex, pe care l-au zdrobit la Vesontium, astăzi Besançon. CASS. DIO, 63, 24, 1.

24 Referitor la atitudinea lui Verginius Rufus, cf. *Studiul introductiv* şi PLIN., *Ep.*, 9, 19, 5, care relatează discuţia dintre Verginius Rufus şi Cluvius Rufus în legătură cu aceste evenimente. Adevăratele intenţii ale lui Verginius Rufus constituiau şi pentru Tacit o enigmă.

24bis După moartea lui Vindex legiunile renane i-au oferit lui Verginius imperiul. CASS. DIO, 63, 25, 1. După înfrângerea şi sinuciderea lui Otho, legiunile învinse îi fac aceeaşi ofertă, dar şi de data asta Verginius refuză categoric. Cf. 2, 51.

25 Este vorba tot de legiuni convocate pentru înăbuşirea revoltei lui Vindex.

26 Vespasian făcuse parte din suita lui Nero în timpul turneului în Grecia. Deoarece se eschiva sau adormea în timpul recitalurilor împăratului, el a căzut în asemenea dizgraţie, încât s-a temut că viaţa îi este în primejdie. A fost salvat de izbucnirea răscoalei din Iudeea; Nero l-a numit în fruntea armatei trimise să înăbuşe răscoala, deoarece prin originea sa umilă el nu putea deveni un candidat la domnie. SUET., *Diu. Vesp.*, 4, 8-11. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 3, 6, explică altfel alegerea lui Vespasian: cei doi fii ai săi, Titus şi Domiţian, puteau fi reţinuţi ostateci de împărat.

27 Egiptul nu avea statut de provincie, ci era proprietatea personală a împăratului; administrarea sa revenea unui membru al ordinului ecvestru numit de împărat. Senatorii nu aveau dreptul să viziteze valea Nilului fără o aprobare specială.

28 În timpul imperiului impozitele în provincii erau percepute direct; pentru toate chestiunile referitoare la impozite erau numiţi *procuratores Augusti;* în caz de nevoie, ei puteau ţine locul guvernatorilor.

29 După spusele lui PLUT., *Galba*, 10, 1-2, Verginius Rufus ar fi refuzat domnia pe care i-au oferit-o legiunile germanice sub motivul că alegerea principelui îi revine senatului. Refuzând să--l recunoască pe Galba ca împărat şi lăsând la latitudinea senatului alegerea unui nou principe, legiunile acţionează în spiritul respectării prevederilor constituţiei augustane. Tacit pune la îndoială sinceritatea afirmaţiilor legiunilor.

30 SUET., *Galba*,14, 2-4.

31 PLUT., *Galba*, 21, 1; PLUT., *Galba*, 23, 1, mai nemeşte un candidat la succesiunea lui Galba, şi anume pe Dolabella, fără să spună care din consilierii împăratului îl sprijinea.

32 PLUT., *Galba*, 21, 1.

33 De remarcat faptul că Tacit utilizează în acest caz persoana I (*credo*) pentru a sublinia credinţa sa. O idee asemănătoare la PLUT., *Galba*, 21, 1: „dar Galba a dovedit întotdeauna că preferă binele public interesului personal şi că dorea să adopte nu persoana care-i plăcea lui cel mai mult, ci pe cea care avea să fie cea mai utilă statului".

34 Amănunte despre tinereţea lui Otho în *Ann.*, 13, 12; SUET., *Otho*, 2-3.

35 Otho şi-a datorat salvarea şi numirea în funcţia de guvernator al Lusitaniei graţie intervenţiei lui Seneca. PLUT., *Galba*, 20, 1; SUET., *Otho*, 3, 3.

36 PLUT., *Galba*, 20, 1-2; SUET., *Otho*, 3-5.

37 Comiţiile alegeau în epoca republicană magistraţii; în timpul imperiului ele decad. În cazul de faţă nu putem şti dacă este o ironie din partea lui Tacit sau încercarea lui Galba de a crea iluzia reînvierii unor instituţii republicane.

38 Rubellius Plautus, fiul lui C. Rubellius Plautus şi al Iuliei, nepoata lui Tiberius, membru al opoziţiei stoice împotriva lui Nero, exilat în provincia Asia, executat din cauza „aroganţei stoice" şi a bănuielilor că ar fi încercat să provoace o rebeliune militară în provincia unde se afla în exil. TAC., *Ann.*, 14, 22; 57-59.

39 *Lex curiata*: lege cu caracter general care stabilea competenţele magistraţilor, lege promulgată încă din vremea regalităţii. În ceea ce priveşte actul de adopţiune, acesta avea loc în faţa comiţiilor populare, unde poporul era adunat în curii, în prezenţa pontifilor. În urma unei anchete făcute de pontifi, adopţiunea era sancţionată de votul curiilor. Mai târziu, în epoca republicană, probabil începând din anul 286 î.Hr., în locul curiilor apar treizeci de lictori, care decid asupra adopţiunii în prezenţa pontifilor. Augustus i-a adoptat, conform legii curiate, în for pe Agrippa Postumus şi pe Tiberius (SUET., *Diu. Aug.*, 65, 3).

40 L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus era fiul lui M. Licinius Crassus Frugi, consul în anul 27, şi al Scriboniei, o nepoată pe linie maternă a lui Sextus Pompeius Magnus. Fusese adoptat de L. Calpurnius Piso Frugi. Tatăl său fusese şi el adoptat de M. Licinius Crassus; consul în anul 14. Servius Sulpicius Galba făcea parte din gens Sulpicia, iar mama lui, Mummia Achaica, era nepoată pe linie maternă a lui Q. Lutatius Catulus, conducătorul partidei senatoriale în anul 60 î.Hr.

41 Lipsit de descendenţa masculină, Augustus a recurs la diferite formule pentru a-şi asigura succesiunea. Îl căsătoreşte pe nepotul său de soră Marcus Claudius Marcellus cu fiica sa Iulia şi

obţine din partea senatului aprobarea pentru numirea în funcţia de consul cu zece ani înaintea vârstei legale. Marcellus moare în 23 î.Hr. Augustus îl căsătoreşte pe Agrippa cu Iulia, îi conferă *imperium*-ul proconsular pe tot întinsul imperiului şi în anul 18 î.Hr. *tribunicia potestas;* cei doi băieţi ai lui Agrippa şi ai Iuliei, Caius şi Lucius, au fost adoptaţi de Augustus şi, când au îmbrăcat toga virilă la cincisprezece ani, au fost desemnaţi la consulat cu cinci ani înainte şi cu dispensă pentru magistraturile precedente. Lucius a murit în anul 2, Caius în 4. Atenţia lui Augustus s-a îndreptat atunci către fiul său vitreg, Tiberius. Acesta fusese consul cu dispensă pentru neîmplinirea vârstei legale în anul 13 î.Hr., s-a căsătorit cu Iulia după moartea lui Agrippa şi a primit *tribunicia potestas* în anul 6 î.Hr., pe o durată de cinci ani. În anul 4 Augustus l-a adoptat şi l-a obligat să-l adopte la rândul său pe Germanicus, nepotul său de frate.

42 Crassus Scribonianus, cf. 1, 47, 5; 1, 48, 2; 4, 39, 5.

43 *Dignus eram a quo res publica inciperet. Res publica* este sinonim în toată literatura latină cu *Res Romana*, cu alte cuvinte desemnează statul roman. Cum se vede, în discursul lui Galba *res publica* are sensul de republică, adică desemnează formula guvernamentală romană de dinaintea instaurării principatului. Tacit este conştient de faptul că pretenţia lui Augustus de a fi restaurat constituţia tradiţională (cf. *Res gestae*, 1, 1) era o ficţiune. El este primul gânditor roman care interpretează corect acţiunea lui Augustus. În schimb, grecii, Strabo au afirmat încă în timpul domniei fiului Divinului Iulius faptul că Roma devenise o monarhie. Alte exemple unde *res publica* are sensul de „republică": descriind în *Ann.*, 1, 3, 7 starea de spirit care domnea în momentul morţii lui Augustus, Tacit exclamă: *quotusque quisque reliquus, qui rem publicam uidisset?* („oare câţi mai trăiau dintre cei care văzuseră republica?"); cf. şi *Hist.*, 1, 50, 3. Tacit este singular însă în această privinţă pentru vreme de multe secole. J. J. ROUSSEAU face următoarele consideraţii în *Contractul social:* „J'appelle République tout État régi par les lois, sous quelque forme d'administration que ce puisse être: car alors l'intérêt publique domine et la chose publique est quelque chose". Chiar şi în timpul restauraţiei burbonilor se auzeau exclamaţii: „Comme elle était belle la République... sous l'Empire". Sensul modern de republică pare să se fi născut în timpul revoluţiei franceze: în 1790, F. Robert publică în „Mercure National" un articol intitulat *Le républicanisme adapté à la France.*

44 În timpul republicii magistraţii erau eligibili; ficţiunea alegerii se păstrează şi în timpul principatului, când însă recomandările făcute de împărat sunt respectate. În ciuda faptului că principiul ereditar nu fusese consfinţit prin vreo lege de către Augustus, el a funcţionat permanent, cu excepţia cazului când principii nu aveau rude apropiate în viaţă. Conform discursului pe care Tacit i-l atribuie lui Galba, acesta ar fi vrut să adopte un principiu nou, anume cel al eligibilităţii succesorului. Alegerea urmaşului la domnie urma să înlocuiască vechea libertate republicană, devenită anacronică. În anul 98 Nerva l-a adoptat pe Traian; Tacit a redactat discursul lui Galba sub impresia acestei adopţiuni.

45 Senatul îl declarase pe Nero *hostis publicus* (inamic public); cf. SUET., *Nero*, 49, 2.

46 La data respectivă (cam 8 ianuarie) la Roma nu se cunoştea decât actul de rebeliune al legiunilor a IV-a şi a XVIII-a; cf. 1, 18.

47 Popoarele guvernate de regi sunt cele orientale. Antinomia Orient – Occident domină gândirea politică antică din vremea războaielor greco-persane (sec. al V-lea î.Hr.). Pentru Occident, prin care se înţelege mai întâi Grecia, apoi şi Roma cu provinciile vestice ale imperiului, definitoriu este spiritul de libertate, în timp ce în Orient toţi oamenii sunt sclavii monarhului de drept divin, de multe ori el însuşi zeu în timpul vieţii. Libertatea excesivă din ultima perioadă a republicii romane degenerase în anarhie şi războaie civile; de aceea romanii nu mai puteau suporta „o libertate fără margini", dar, cum nu aveau spiritul de supunere tipic orientalilor, ei nu admiteau nici „servitutea totală". Principele trebuia să găsească calea de mijloc între extreme. Pentru detalii, cf. Gheorghe Ceauşescu, *Occident şi Orient în lumea greco-romană*, Bucureşti, 2000.

48 *Rostra* înseamnă pinten de corabie. În anul 260 î.Hr. consulul C. Maevius, după bătălia navală de la Mylae, câştigată împotriva cartaginezilor, ridică la Roma în forul roman *Columna Rostrata*, o coloană împodobită cu pintenii corăbiilor capturate. Postamentul ei (29 m lungime, 10 m lăţime) a devenit tribună pentru discursurile ţinute în faţa poporului roman. Augustus i-a adăugat trofeele luate de la flota Cleopatrei. Anunţarea adopţiunii de la rostre ar fi însemnat anunţarea ei în faţa poporului roman.

49 Galba invocă în faţa pretorienilor precedentul lui Augustus, care-l adoptase pe Tiberius, şi sistemul republican de recrutare, conform căruia primul recrut îl desemna pe următorul şi aşa mai departe până la completarea contingentului. Cf. TIT. LIV., 10, 38, 3.

50 PLUT., *Galba,* 24, 2; SUET., *Galba,* 17, 2.
51 PLUT., *Galba,* 16, 3; SUET., *Galba,* 15, 1.
52 SUET., *Galba,* 15, 1, care afirmă că membrii comisiei erau în număr de cincizeci.
53 SUET., *Otho,* 5, 1; *Galba,* 21, 1, cifrează datoria lui Otho la cincizeci de milioane de sesterţi.
54 Astrologii (în latineşte *astrologus, mathematicus, chaldaei)* au fost izgoniţi în mai multe rânduri din Roma: de Augustus în anul 33 î.Hr., de Tiberius în 16, de Claudius în 52 şi de Vitellius în 69.
55 PLUT., *Galba,* 23, 4; SUET., *Otho,* 4, 1; 6, 1, îl numeşte Seleucus.
56 Soldaţii se obişnuiseră cu călătoriile de plăcere ale lui Nero, de pildă, călătoria în Grecia în anii 66-68.
57 PLUT., *Galba,* 23, 4, subliniază şi el că lovitura a fost pregătită în anturajul lui Tigellinus.
58 Tacit insistă asupra motivelor care au determinat răsturnarea lu Galba: în afară de impopularitatea împăratului în rândul trupelor aflate la Roma, el atrage atenţia asupra rolului jucat de facţiunea neroniană şi asupra incompetenţei consilierilor împăratului. Laco, prefectul pretoriului, era în fapt şeful poliţiei şi ar fi trebuit să fie informat despre atitudinea şi actele lui Otho.
59 PLUT., *Galba,* 24, 1; SUET., *Otho,* 5; CASS. DIO., 64, 5, 3.
60 Încă o recunoaştere a popularităţii de care se bucura Nero.
61 Din nou sublinierea incompetenţei care domnea în anturajul lui Galba.
62 PLUT., *Galba,* 24, 2; SUET., *Galba,* 19, 1; CASS. DIO, 64, 5, 3.
63 PLUT., *Galba,* 24, 2; SUET., *Otho,* 6.
64 PLUT., *Galba,* 25, 1, cu aceleaşi amănunte asupra itinerarului lui Otho şi asupra numărului de soldaţi care-l escortau. ZONARAS, 11, 14, p. 44, 1-4 D, dă cifra de treizeci.
65 PLUT., *Galba,* 25, 2.
66 Multe formule taciteene au rămas proverbiale de-a lungul vremurilor, fiind amintite ori de câte ori s-au produs fapte similare celor descrise de istoricul roman. Iată, de pildă, cum îşi încheie povestirea un martor ocular asupra evenimentelor care au urmat căderii Bastiliei în timpul revoluţiei franceze (uciderea lui Flesnelle): „J'ai remarqué, ajoute mon témoin, en se servant d'une expression de Tacite, que si parmi le peuple, peu de gens alors osaient le crime, plusieurs le voulaient, et tout le monde le souffrait", MARMONTEL, *Mémoires,* Paris, 1804, vol. 4, pp. 202-203.
67 PLUT., *Galba,* 26, 1, care însă nu relatează nimic despre zvonurile care circulau în acel moment în anturajul lui Galba.
68 PLUT., *Galba,* 25, 3, conform căruia Piso a ţinut discursul în faţa cohortei de pază la palat, fără să dea vreun amănunt despre conţinutul cuvântării.
69 Referire la perioada când Otho deţinea un loc privilegiat la curtea lui Nero.
70 Din nou referire la consensul care a determinat ascensiunea lui Galba şi adoptarea lui Piso. Cf. 1, 15, 1.
71 Pretorienii aveau remuşcări pentru faptul că îl abandonaseră pe Nero. Cf. 1, 15, 1.
72 PLUT., *Galba,* 25, 3.
73 Este vorba de trupele de germani trimise de Nero la Alexandria, în vederea campaniei în Etiopia. SUET., *Galba*, subliniază fidelitatea lor faţă de Galba.
74 Cf. nota 18.
75 Tacit scoate în evidenţă grotescul atitudinii populaţiei romane, care îşi pierduse sentimentele civice de care dăduse dovadă în alte războaie civile. Comparaţia luptelor din Roma cu spectacolele de circ şi de teatru revine în 4, 32, 1.
76 PLUT., *Galba,* 26, 1; SUET., *Galba,* 19, 1.
77 Cum rezultă de mai jos, Laco şi Icellus erau partizanii acestei hotărâri. PLUT., *Galba,* 26, 1, îi numeşte pe Marius Celsus şi pe Laco.
78 *Suadentibus speciosora;* cf. şi 1, 57, 1; *speciosis senatus populi Romani nominibus relictis;* 2, 20, 2: *pax et concordia speciosis et inritis nominibus iactata sunt.*
79 PLUT., *Galba,* 26, 1; SUET., *Galba,* 19, 2; CASS. DIO, 64, 6, 2.
80 PLUT., *Galba,* 26, 2; SUET., *Galba,* 19, 2; CASS. DIO, 64, 6, 2.
81 Aluzie la masacrarea marinarilor în momentul sosirii lui Galba în capitală. Cf. nota 18.
82 Otho îi atribuie lui Galba şi fapte de care nu era responsabil, de pildă, uciderea lui Fonteius Capito.
83 Polyclitus, libert atotputernic în cabinetul lui Nero; în anul 61 a fost trimis în Britannia cu împuterniciri speciale pentru a controla administrarea provinciei de către Suetonius Paulinus (*Ann.,* 14, 39). Vatinius, personaj influent la curtea lui Nero (*Ann.,* 15, 34), pare să fi căzut în dizgraţie în urma recitării unei replici cu dublu sens dintr-o tragedie de Maternus (*Dial.,* 11).

Aegialius, personaj necunoscut; de aceea Gronovius a propus lecţiunea Tigellinus. Alţi editori menţin lecţiunea Aegialius, menţionând în sprijinul acestei lecţiuni inscripţia *Aegialius Aug(usti) libertus*.

84 Pentru a nu pune în evidenţă caracterul militar al puterii imperiale, cohortele care asigurau paza împăratului nu erau în uniformă, ci în haine civile.

85 Din nou comparaţia cu spectacolul de teatru şi de circ.

86 Pe tronul partic se afla familia Arsacizilor; Vologesus s-a urcat pe tron în vremea lui Claudius (*Ann.*, 12, 44); Pacorus, fratele lui Vologesus, era vicerege al Mediei (*Ann.*, 15, 2).

87 Conform celor transmise de PLUT., *Galba*, 26, 1, călăreţii, întâlnindu-l pe Galba, i-au strigat: „retrage-te, om particular", semn că nu îl mai recunoşteau ca împărat după proclamarea lui Otho în tabăra pretorienilor. În timpul imperiului numai împăratul mai era *homo publicus*.

88 La PLUT., *Galba*, 26, 2, numele stegarului este Atilius Sercelio, probabil o alterare a textului.

89 PLUT., *Galba*, 26, 2, cu adăugirea că centurionul Sempronius Densus Indistrus a fost singurul care l-a apărat pe Galba.

90 PLUT., *Galba*, 27, 1, relatează doar această tradiţie; după SUET., *Galba*, 20, 1, ultimele cuvinte ale lui Galba au fost: „ce faceţi, camarazi de arme? Eu vă aparţin, aşa cum şi voi îmi aparţineţi mie" şi ar fi promis donativul, sau „să îndeplinească fapta şi să-l lovească, deoarece doresc acest lucru". După CASS. DIO, 63, 6, 4: „ce rău am făcut?".

91 PLUT., *Galba*, 26, 5, următoarea listă de asasini potenţiali: Camurius, Terentius, Arcadius, Fabius Famulus.

92 PLUT., *Galba*, 27.

93 PLUT., *Galba*, 27, 1, relatează doar refugierea lui Piso în templul Vestei. De remarcat faptul că la Plutarh centurionul Sempronius Densus l-a apărat pe Galba, la fel şi la CASS. DIO, 63, 6, 4, în timp ce la Tacit acelaşi centurion a încercat să-l salveze pe Piso. SUET., *Galba*, 20, 1, afirmă că nimeni nu i-a luat apărarea lui Galba. Date fiind afirmaţia lui Suetoniu şi amănuntele transmise de Tacit, conform cărora Sempronius Densus a fost însărcinat de Galba cu paza lui Piso, credem că relatarea istoricului latin este cea care corespunde realităţii.

94 PLUT., *Galba*, 27, 3, subliniază şi el bucuria care l-a cuprins pe Otho când a primit ştirea morţii lui Piso.

95 PLUT., *Galba*, 27, 3, care citează versurile lui Arhiloh; fr. 56 (40): „şapte războinici morţi, pe care noi i-am doborât;/ o mie de inşi se laudă cu această faptă".

96 PLUT., *Galba*, 28, 1, servilismul de care dau dovadă senatorii, dar Plutarh se referă la convocarea lor în clădirea senatului, şi nu la cursa lor spre tabăra pretorienilor.

97 PLUT., *Galba*, 27, 3. Otho se dovedeşte a fi un bun cunoscător al psihologiei maselor, căci, dacă ar fi încercat să-l dezvinovăţească pe Marius Celsus în faţa soldaţilor, n-ar fi reuşit decât să-i dezlănţuie mai puternic. Gustave LE BON, *Psychologie des foules*. Paris, 1921, povesteşte o scenă similară la care a asistat în calitate de martor ocular în timpul asediului Parisului în 1871: mulţimea cerea imperios uciderea unui mareşal francez pe care îl acuza, fără nici un temei real, de trădare. Un ministru, în loc să încerce să dovedească mulţimii absurdul acuzaţiei, a strigat: „Justice sera faite et une justice impitoyable. Laissez le gouvernement de la défence nationale terminer votre enquête. Nous allons, en attendant, enfermer l'accusé". Calmată, mulţimea s-a retras, iar acuzatul a putut pleca liniştit acasă.

98 PLUT., *Otho*, 5, 4. Flavius Sabinus, fratele mai mare al lui Vespasian, fusese numit prefect al Romei de către Nero, apoi demis din funcţie de către Galba.

99 *Ann.*, 1, 17, 4, *uacationes munerum redimi* („să cumpere scutirile de corvezi").

100 În legătură cu Laco, PLUT., *Galba*, susţine că el a fost ucis în aceeaşi zi cu Titus Vinius la Roma.

101 PLUT., *Galba*, 28, 1.

102 PLUT., *Galba*, 28, 2, o pomeneşte doar pe Verania.

103 Despre împrejurările uciderii lui Magnus în vremea lui Claudius nu cunoaştem amănunte; pentru M. Licinius Crassus Frugi, cf. 4, 42, 1-3.

104 PLUT., *Galba*, 12; SEN., *Ep.*, 27, 5-8.

104bis După PLUT., *Galba*, 28, Otho i-a permis lui Helvidius Priscus să ia capul lui Galba care, apoi, a fost înmormântat de libertul Argius. SUET., *Galba*, 20, menţionează doar înmormântarea lui Galba de către libertul Argius. Înmormântarea a avut loc în grădinile particulare ale lui Galba, situate pe Via Aurelia.

105 Patrobius, unul dintre cei mai odioşi liberţi de la curtea lui Nero; a fost ucis din ordinul lui Galba. Cf. 2, 95, 2; SUET., *Galba*, 20, 2.

106 AUSON., *De XII Caes.*, 7, 1-2, a reluat peste veacuri formula lui Tacit: *spe frustrate senex, priuatus scaeptra mereri / uisus est, imperio proditus inferior* („bătrâne înşelat în speranţele tale, cât timp ai fost particular, păreai demn de sceptru, dar când ai dobândit imperiul, n-ai fost la înălţime"). Iată cum îl caracterizează PLUT., *Galba*, 29, 5: „În ciuda bătrâneţii, faţă de armate şi de chestiunile militare el părea a fi un comandant demn de timpurile vechi. Dar, lăsându-se în mâna lui Vinius, a lui Laco şi a liberţilor care traficau totul, aşa cum Nero se lăsase în seama unor oameni cu dorinţe nemăsurate, nimeni nu a regretat guvernarea lui, însă multora le-a fost milă de felul în care a murit"; cf. şi SUET., *Galba*, 14, 1.

107 Pharsalos, oraş în sud-estul Tesaliei, în 48 î.Hr. locul bătăliei decisive între Caesar şi Pompeius; Philippi, oraş din estul Macedoniei, victoria lui Octavianus şi a lui Marcus Antonius împotriva lui Brutus şi Cassius, asasinii lui Caesar, în 42 î.Hr.; Perusia, oraş în Etruria, victorie în 40 î.Hr. a lui Octavianus asupra lui L. Antonius, fratele lui Marcus Antonius; Mutina, astăzi Modena, bătălie între Marcus Antonius şi Marcus Brutus în 43 î.Hr.

107bis Formulă reluată de AUSON., *De XII Caes.*, 10, 2-4: *olim qui dubiam priuato in tempore famam / – rarum aliis – princeps transtulit in melius* („cel care odinioară, cât timp a fost particular, avea o reputaţie îndoielnică, atunci când a devenit principe – lucru rar la alţii – s-a schimbat în bine").

108 Referire la înfrângerea lui Vindex de la Vesontium.

109 Graniţa între cele două provincii Germania trecea pe la Rheinbrohl, între Remagen şi Andernach.

110 Vitellius fusese numit guvernator al Germaniei Inferior de către Galba. Cf. 1, 9, 1.

111 SUET., *Vit.*, 8, 1, consideră că toate măsurile luate de Vitellius izvorau dintr-o condamnabilă indulgenţă faţă de soldaţi.

112 Originea umilă a lui Verginius Rufus nu îi permitea acestuia să candideze la principat. PLUT., *Galba*, 6; SUET., *Vit.*, 8, 2; CASS. DIO, 64, 25.

113 Despre familia şi cariera lui Vitellius, cf. SUET., *Vit.* 2; Vitellius fusese consul împreună cu Claudius în anul 48.

114 Strângerea mâinilor drepte avea valoarea încheierii unui pact. TIT. LIV., 30, 13, 8. Figurarea a două mâini drepte împreunate era simbolul încheierii unei înţelegeri de ospitalitate. Au fost găsite asemenea simboluri însoţite de inscripţii, de pildă *I. Gr.*, 5496. Pentru amănunte, cf. J. MARQUARDT, *Das Privatleben der Römer*, Leipzig, 1886, pp. 195-198.

115 Legiunile cereau numirea de către senat, factorul constituţional, a unui nou principe. Cf. 1, 12, 1.

116 Hordeonius Flaccus era succesorul lui Verginius Rufus în Germania Superior.

117 Tabăra se afla la Bonna.

118 PLUT., *Galba*, 22, 4; SUET., *Vit.*, 8; CASS. DIO, 63, 4.

119 *Res publica*, „republică" sau „statul roman"? Ambele interpretări sunt posibile. Dacă înseamnă „statul roman", ceea ce este probabil, atunci Tacit vrea să sublinieze actul anticonstituţional al legiunilor. HEUBNER, 1, 123, şi CHILVER, 1, 117 şi 118, se pronunţă în favoarea acestei interpretări.

119bis În timpul principatului, funcţiile de la curtea imperială erau ocupate de liberţi. Măsura adoptată de Vitellius este un *novum*. Nu ştim în ce măsură avea de gând să o permanentizeze. O confirmare epigrafică a faptului găsim în *CIL* XI 5028 = DESSAU 1447, un tribun al legiunii a IV-a *Macedonica* numit procurator al împăratului *a patrimonio et hereditatibus et a libellis*. Otho a avut şi el un secretar de rang ecvestru, şi anume pe Secundus. Cf. PLUT., *Otho*, 9.

120 Cf. 1, 46, 4 şi nota 99.

121 Cf. 1, 56, 1.

122 Trecerea peste Alpii Penini se face prin Marele Saint Bernard.

123 Trăsătură tipică a lui Vitellius, asupra căreia Tacit insistă în mai multe rânduri.

124 Pentru titulatura lui Vitellius, în antiteză evidentă cu titulatura imperială consacrată, cf. *Studiul introductiv*.

125 Cf. 2, 62, 3; SUET., *Vit.*, 8, 4.

126 Cf. 1, 59.

127 Probabil el a contribuit la trecerea lui Iunius Blaesus, împreună cu legiunea *Italica*, de partea lui Vitellius. Cf. 1, 59, 2.

128 După declanşarea rebeliunii lui Vindex, Lugdunumul se situase de partea lui Nero, în timp ce Vienna trecuse de partea rebelilor. Nero acordase Lugdunumului un important sprijin financiar, de patruzeci de milioane de sesterţi, când oraşul a fost distrus de un incendiu. De fapt, Nero a returnat cu această ocazie suma pe care locuitorii Lugdunumului o trimiseseră principelui după incendiul Romei din 64. Cf. *Ann.*, 16, 13, Galba i-a obligat să returneze fiscului suma donată de Nero.

129 După opinia lui Tacit, resentimentele între cele două oraşe trebuie să fi fost vechi.
130 Lugdunum era situat pe malul drept al Ronului, Vienna pe malul stâng, la aproximativ 30 de km.
131 Lugdunum a fost întemeiat, conform planurilor lui Iulius Caesar, de către Munatius Plancus în anul 43 î.Hr.; aici s-au stabilit cetăţeni romani care se aflau între Rhodanus şi Saona şi veterani ai armatei: CASS. DIO, 46, 50, 4. Oraşul, numit de STRABO „Akropolea Galliei" (4, 6, 11), era capitala politică a tuturor Galliilor, deoarece acolo se afla centrul cultului imperial (altarul Romei şi al lui Augustus) şi deoarece constituia cel mai important centru comercial şi nod de comunicaţii. Vienna a primit statutul de colonie latină probabil în timpul lui Iulius Caesar şi a fost ridicată la rangul de colonie a cetăţenilor romani în vremea lui Caligula sau a lui Claudius. La Vienna nu s-au aşezat niciodată veterani, ci era locuită cu precădere de alobrogi.
132 Crengile de măslin şi de mirt înfăşurate în banderole simbolizau cererea de protecţie. Cf. şi 3, 31.
133 Pentru reputaţia helveţilor, cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 2-15; 23-29.
133bis Este vorba de Aquae Helveticae (Helvetiorum), astăzi Baden an der Limmat; săpăturile arheologice au pus în evidenţă existenţa unui incendiu datat la mijlocul sec. I, posibil să fi fost declanşat în urma evenimentelor descrise de Tacit, cf. HEUBNER, 1, p. 142.
134 Vocetius, posibil Bözberg, în munţii Jura.
135 Aventicum, azi Avenches.
136 Nero proiectase o călătorie în Egipt care ar fi avut loc în continuarea turneului elenic; era prevăzută şi o expediţie în Etiopia. Cf. şi 1, 31, 3. Unitatea de cavalerie silană, cantonată în Africa, fusese trimisă spre Egipt şi a fost rechemată din drum în momentul declanşării rebeliunii lui Vindex.
137 PLUT., *Otho*, 1, 1-2.
138 Cruzimea şi avariţia sunt *uirilia scelera*, deoarece implică duritatea. Cf. CIC., *Tusc.*, 5, 74, *duritiam uirilem*.
139 PLUT., *Galba*, 17, 3. Fata lui Titus Vinius se numea Crispina (1, 47, 2). În ce împrejurări s-a bucurat ea de protecţia lui Tigellinus, nu ştim.
140 Existau mai multe foruri la Roma: Forum Romanum, Forum Augustum, Forum boarium, Forum oblitorum etc.
141 PLUT., *Otho*, 17.
142 Transporturile de cereale din provincia Africa erau esenţiale pentru aprovizionarea Romei. Cf. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 2, 383.
143 Pentru Calvia Crispinilla, cf. CASS. DIO, 63, 12; fiind foarte bogată şi fără copii, deci fără moştenitori, era înconjurată de numeroase personalităţi ale societăţii romane. Pentru avantajele pe care le conferă din acest punct de vedere lipsa de copii, cf. TAC., *Dial.*, 6, 2; SEN., *Cons. ad Marc.*, 19, 2.
144 PLUT., *Otho*, 4, 4.
145 Cf. 1, 19, 2.
146 Delegaţia este trimisă doar aparent în numele senatului *(specie senatus)*; Otho, ştiind că iniţial legiunile germanice lăsaseră la latitudinea senatului alegerea unui nou principe, voia să apară în postura de principe ales de către factorul constituţional.
147 Exagerarea specifică stilului epistolar oficial: Vitellius fusese proclamat la 2 ianuarie în Germania Inferior şi la 3 ianuarie în Germania Superior, iar Otho l-a răsturnat pe Galba la 15 ianuarie.
148 Senatul se mai bucura totuşi, cum se vede, de prestigiu în rândul armatelor.
149 De remarcat iniţiativele luate de foştii curteni ai lui Nero în favoarea lui Otho.
150 PLUT., *Otho*, 1, 3.
151 După toate aparenţele L. Pompeius Vopiscus era originar din Vienna.
152 *Lex Calpurnia de repetundis*, lege promulgată de tribunul L. Calpurnius Piso Frugi în 149 î.Hr., referitoare la bunurile dobândite în mod ilicit de către magistraţi. Cadius Rufus a fost condamnat în virtutea acestei legi în 49, acuzat fiind de către bitinieni, al căror guvernator fusese, iar Pedius Blaesus în 59, acuzat fiind de către locuitorii provinciei Cirenaica. Cf. *Ann.*, 12, 22; 14, 18.
153 Nu se poate preciza nimic despre noile legi promulgate. În ceea ce priveşte acordarea cetăţeniei romane, cf. CASS. DIO, 64, 8, 2^2 (în rezumatul lui Xiphilinos): „Otho a acordat cetăţenia romană străinilor".
154 După CASS. DIO, 64, 8, 2^1, Otho şi-a adăugat imediat, din proprie iniţiativă, după ascensiunea la imperiu numele de *Nero*; SUET., *Otho*, 7, 1, relatează că iniţiativa a aparţinut mulţimii şi că, după unii istorici, el a iscălit primele diplome şi scrisori şi cu cognomenul de *Nero*; PLUT., *Otho*, 3, 1, îl citează pe Cluvius Rufus, care în memoriile sale afirma că în calitate de guvernator al Hispaniei el a primit diplome unde numele de Nero era adăugat celui de Otho. Informaţia

transmisă de Plutarh este deosebit de importantă, deoarece, citându-l pe Cluvius Rufus, care deţinuse o funcţie oficială în timpul domniei lui Otho, ea constituie o dovadă documentară a faptului, ceea ce exclude posibilitatea ca adoptarea numelui de Nero să fi fost un simplu zvon lansat de cercurile ostile împăratului. O monedă de bronz descoperită la Tripolis *(B.M.C. Phoenicia,* p. 209, nr. 42) ar putea constitui o confirmare: pe avers se află portretul lui Nero, dar legenda IMP. OTHO, iar pe revers, imaginea Dioscurilor şi legenda ΤΡΙΠΟΛΙΕΤΩΝ. Imaginea Dioscurilor ar putea fi simbolul afinităţilor care îl legau pe Nero de Otho. Cf. şi NAGL, *M. Salvius Otho, RE,* I A2, 2055: „Die in den Provinzen ausgegebenen Münzen haben einen ganz dem Nero gleichendes Bild, das von dem auf römischen Stücken stark abweicht".

155 În iarna 67/68.

156 *Triumphalis statua* era încoronjurată de laur. În anul 14 î.Hr. Agrippa a refuzat să celebreze triumful care îi fusese acordat şi, din acest moment, generalilor romani reveniţi învingători din campanii nu li s-a mai acordat triumful, ci numai *honores triumphales* sau *ornamenta triumphalia.* Triumful nu mai putea fi celebrat decât de principe, în calitatea sa de comandant suprem *(imperator)* al tuturor trupelor din imperiu.

157 *Consularia ornamenta: toga praetexta* şi *sella curulis.*

158 Incidentul este relatat şi de PLUT., *Otho,* 3; SUET., *Otho,* 8; CASS. DIO, 64, 9, 2-3.

159 *Cum timeret Otho timebatur;* la PLUT., *Otho,* 3, 8: φοβούμενος γὰρ ὑπὲρ τῶν ἀνδρῶν αὐτὸς ἦν φοβερός ἐκείνοις. Similitudinea dintre cele două formule a constituit unul dintre argumentele principale în favoarea sursei unice între Plutarh şi Tacit. Cf. *Studiul introductiv.* O formulă similară mai aflăm la Tacit în 2, 76, 3 (discursul lui Mucianus): *satis clarus est apud timentem, quisquis timebatur.* De remarcat faptul că asemenea formule sunt frecvente în literatura latină, de pildă SALL., *Bel. Iug.,* 20, 2: *metuens magis quam metuendus.* Cf. şi CIC., *Rep.,* 2, 45; TIT. LIV., 42, 50, 3. Cu alte cuvinte, asemenea similitudini nu pot fi interpretate în favoarea unei surse comune.

160 *Caput imperii,* Senatul; Cf. şi 2, 32, 2 şi *Ann.,* 1, 47, 2, unde *caput rerum* – Roma.

161 Idee exprimată şi de TIT. LIV., 5, 54, 2 (discursul lui Camillus); arhetipul la HERODOT (discursul lui Themistocles).

161bis Este vorba de Romulus. Cf. CIC., *Rep.,* 2, 16-17. De remarcat faptul că în momentul plecării în campanie Otho caută să îşi legitimeze puterea făcând apel la tradiţia romană.

162 După SERVIUS în comentariile la VERG., *En.,* 31, Tiberinus este numele sacru al Tibrului.

163 De remarcat scepticismul lui Tacit faţă de asemenea prodigii. Despre prodigiile din timpul pregătirii campaniei, cf. şi PLUT., *Otho,* 4, 7-8; SUET., *Otho,* 8, 3.

164 PLUT., *Otho,* 4, 8, afirmă că apele fluviului au acoperit piaţa unde se vindea grâul.

165 PLUT., *Otho,* 5, 1.

166 Otho vrea să pună în practică proiectul lui Nero de a acorda marinarilor statutul de legionari.

167 Cf. nota 31.

168 Armata nu avea încredere în nobili şi îi tot cerea lui Otho să-i ucidă. Cf. incidentul cu cohorta de la Ostia.

169 Scribonianus L. Arruntius Camillus, consul în 32, legat al Dalmaţiei între 40-42; s-a răsculat împotriva lui Claudius în 42, dar, părăsit de armată, s-a refugiat la Issa, unde a fost omorât. Rebeliunea a durat doar cinci zile. Cf. SUET., *Div. Claud.,* 13; CASS. DIO, 60, 15.

170 *Ancile,* scut sacru care a căzut din cer în mâinile regelui Numa în timp ce se ruga în *regia;* simultan s-a auzit o voce tunătoare care a vestit că statul roman va exista invincibil atâta vreme cât scutul va rămâne la Roma. PLUT., *Numa,* 13; DIONIS DIN HALICARNAS, *Ant. Rom.,* 2, 70; OVID., *Fastae,* 3, 346; FLORUS, 1, 2. Pentru a nu putea fi furat, regele Numa l-a pus pe Mamurius Veturius să fabrice unsprezece copii. PLUT., *Numa,* 13; VARRO, *Ling. Lat.,* 6, 45; 7, 26. Scuturile au fost încredinţate preoţilor salieni, care erau în număr de doisprezece, şi au fost aşezate în *Curia saliorum.* Cele douăsprezece scuturi sacre trebuie puse în legătură cu cele douăsprezece luni ale anului. În martie preoţii scoteau scuturile de la locul lor şi le purtau pe străzile Romei dansând, lovindu-le cu un băţ şi intonând un cântec *(carmen saliare)* în care era invocat mai ales zeul Marte. După 24 martie, ultima zi de sărbătoare a lunii, scuturile erau reaşezate la locul lor. Zilele când scuturile erau scoase din *Curia saliorum* erau considerate a fi *dies religiosi* (TIT. LIV., 37, 33, 6), astfel încât din punctul de vedere al religiei Otho nu avea voie în acest răstimp să plece în campanie militară.

171 Otho încearcă să menajeze susceptibilităţile legiunilor germanice.

172 Pentru talentul oratoric al lui Galerius Trachalus, cf. QUINT, 10, 1, 119; 12, 10, 11.

Cartea a II-a

1.1. Destinul pregătea în cealaltă parte a pământurilor începuturile şi premisele pentru o nouă dinastie, care prin schimbările sorţii a fost când fericită, când cumplită pentru stat, pentru principii ei prosperă sau nefastă[1]. Titus Vespasianus părăsise Iudeea din ordinul tatălui său, încă din timpul vieţii lui Galba, pentru motivul declarat de a aduce omagiul său principelui şi de a solicita demnităţile pentru care împlinise vârsta; dar mulţimea, dornică de lucruri imaginare, răspândise zvonul că el fusese chemat în vederea adopţiunii[2]. Sursa zvonurilor era bătrâneţea principelui, lipsa lui de urmaşi, şi nestăpânirea unui oraş care, până la alegerea unuia, îi desemnează pe mulţi. 2. Caracterul lui Titus, capacitatea lui de a ocupa orice situaţie, indiferent cât ar fi de înaltă, chipul său nu lipsit de majestate[3], succesele lui Vespasian, răspunsurile oracolelor, chiar şi fapte întâmplătoare, pe care spiritele credule le interpretau drept presagii, amplificau zvonurile. 3. Când a ajuns la Corint, capitala provinciei Ahaia[4], el a primit ştiri sigure despre moartea lui Galba şi, cum se aflau acolo şi oameni care să afirme că Vitellius se înarma şi se pregătea de război, nehotărât, el a ţinut sfat cu câţiva prieteni intimi, discutând toate ipotezele: dacă îşi continuă drumul spre Roma, omagiul adus pentru un altul nu va fi primit cu mulţumire de noul principe şi el va deveni ostaticul lui Otho sau al lui Vitellius; dacă se reîntoarce, el îl va ofensa fără îndoială pe învingător; victoria însă este încă incertă şi fiul va putea fi scuzat de intervenţia lui Vespasian în favoarea uneia dintre cele două partide. Iar, dacă Vespasian se însărcina cu administrarea statului, cei care se pregătesc de război vor trebui să uite jignirile.

2.1. Hărţuit astfel între speranţă şi teamă, până la urmă a prevalat speranţa. Au existat oameni care să creadă că el s-a întors din drum din dragoste pentru regina Berenice; sufletul său tânăr nu era insensibil la frumuseţea Berenicei, dar ea nu constituia un impediment în activitatea sa politică. Titus şi-a petrecut tinereţea în plăceri[6], iar în timpul domniei proprii s-a comportat cu mai multă măsură decât în timpul domniei tatălui său[7]. 2. Aşadar, a navigat pe lângă ţărmurile Ahaiei şi ale Asiei şi, lăsând în stânga marea care le scaldă, s-a îndreptat pe căi mai îndrăzneţe mai întâi spre insulele Rhodos şi Cipru, apoi spre Siria. În Cipru l-a cuprins dorinţa să meargă să vadă templul lui Venus din Paphos[8], celebru atât pentru vizitatorii autohtoni, cât şi pentru cei străini. Poate nu va fi inutil să spunem câteva cuvinte despre începuturile cultului, despre ceremoniile templului şi despre forma zeiţei (nicăieri în altă parte ea nu este reprezentată în acest fel).

3.1. Conform unei vechi tradiţii, întemeietorul templului a fost regele Aeria, dar unii autori susţin că acest nume aparţinea zeiţei[9]. Conform unei tradiţii mai recente, templul a fost consacrat de Cinyra[10], iar zeiţa născută din mare a fost dusă de valuri în acest loc[11]. Dar ştiinţa şi arta haruspiciilor au fost importate şi introduse de cilicianul Tamiras[12] şi de aceea s-a convenit ca urmaşii celor două familii, a Cinyrazilor şi a Tamirazilor, să fie în fruntea ceremoniilor. Apoi, pentru ca nu cumva un neam străin să depăşească în vreo demnitate familia regală, cei

care au introdus ştiinţa haruspiciilor au renunţat la ea: astfel, singurul preot consultat este un descendent al lui Cinyra. 2. Victimele sunt cele pe care le oferă fiecare, dar ei preferă masculii[13]; încrederea cea mai mare o au în măruntaiele de ţap[14]. Este interzis să se răspândească sânge pe masa de sacrificiu[15]; altarele sunt cinstite cu rugăciuni şi foc pur şi, deşi ele se află în aer liber, nu sunt niciodată udate de ploaie[16]. Statuia zeiţei nu este antropomorfă, ci este un bloc aşezat pe o bază circulară mai largă, care se îngustează spre vârf, asemenea unei borne; nu există o explicaţie pentru această reprezentare[17].

4.1. Titus, după ce a contemplat bogăţiile templului şi darurile făcute de regi şi toate celelalte lucruri, cărora neamul grecilor, atât de dornic de antichităţi, le atribuie o vechime neprecizată[18], s-a interesat mai întâi de condiţiile navigaţiei. După ce a aflat că drumul îi este deschis şi că marea este propice, sacrificând un număr mare de victime, a pus oracolului întrebări misterioase despre sine. 2. Sostratus (aşa se numea preotul), când a observat că măruntaiele victimelor sunt favorabile şi concordante, că zeiţa sprijină planurile sale mari, pentru moment a spus câteva banalităţi; apoi, după ce a cerut o întrevedere secretă, i-a dezvăluit viitorul. Titus a pornit la drum spre tatăl său cu mai mult curaj şi, în timp ce starea de spirit a provinciilor era ezitantă, el i-a adus încrederea în evoluţia viitoare. 3. Vespasian aproape încheiase războiul iudaic, căci nu-i mai rămăsese decât să ia cu asalt Ierusalimul, o întreprindere mai grea din cauza naturii muntelui şi a fanatismului locuitorilor decât datorită forţelor care-i stăteau în faţă, forţe insuficiente pentru susţinerea unui asediu. 4. Vespasian avea la dispoziţie, cum am arătat, trei legiuni încercate în lupte[19]: Mucian deţinea patru legiuni care nu participau la lupte[19bis]; dar emulaţia şi gloria obţinută de armata vecină le smulsese din toropeală; câtă forţă dobândiseră acelea în lupte şi eforturi, tot atâta câştigaseră şi acestea într-o pace totală; pe deasupra le stârnea şi dorinţa de război de care nu avuseseră parte. Cei doi generali cu nume celebre, dar din motive diferite, mai aveau de partea lor cohorte, unităţi de cavalerie, flote şi regi[20].

5.1. Vespasian, un militar viteaz, mergea în fruntea coloanei de marş, alegea locul pentru tabără, se opunea ziua şi noaptea inamicului cu inteligenţă tactică şi, când era necesar, cu forţa, mulţumindu-se cu hrană oarecare, abia deosebindu-se prin îmbrăcăminte şi ţinută de soldaţii de rând, într-un cuvânt, dacă nu ar fi fost zgârcit, ar fi fost pe măsura generalilor din vechime. Dimpotrivă, pe Mucian îl caracteriza viaţa pe picior mare, bogăţiile şi faptul că toată atitudinea lui depăşea condiţia de particular; foarte bun vorbitor, el era prin discernământ şi prin darul previziunii un experimentat politician; ce temperament extraordinar de potrivit pentru demnitatea de principe, dacă, lăsând deoparte defectele lor, le-ai fi însumat calităţile. 2. De altminteri, pus unul în fruntea Siriei, celălalt în fruntea Iudeei, datorită faptului că administrau provincii învecinate, ei erau într-o permanentă rivalitate; la moartea lui Nero însă au lăsat deoparte urile reciproce şi au intrat în contact unul cu altul, mai întâi prin intermediul unor prieteni; apoi Titus, principala garanţie a înţelegerii lor, a reuşit să înlăture, datorită interesului comun, micile lor rivalităţi; caracterul nativ şi conduita lui Titus aveau darul să seducă chiar şi pe un om cu moravurile lui Mucian. Tribunii, centurionii şi marea masă a soldaţilor erau atraşi de energia, de indulgenţa sa, de virtuţile sale, de dorinţa lui pentru plăceri, fiecare după cum îi era temperamentul.

6.1. Mai înaintea sosirii lui Titus, cele două armate au depus jurământul în favoarea lui Otho prin mesaj, ca întotdeauna, prea precipitate; războiul civil, pe care atunci pentru prima dată Orientul îl pregătea după o lungă perioadă de pace, era o operaţie care cerea timp pentru a fi declanşată. Căci odinioară puternicele armate de cetăţeni se ciocniseră în Italia sau Gallia, sprijinindu-se pe forţele Occidentului; iar Pompeius, Crassus, Brutus, Antonius, toţi cei pe care războiul civil i-a antrenat dincolo de mare, au avut un sfârşit nefericit[21]; despre Caesari mai mult s-a auzit decât au fost văzuţi în Siria şi Iudeea[22]. Nu a avut loc nici o rebeliune a legiunilor, ci numai ameninţări la adresa parţilor cu succese schimbătoare[23]; în timpul ultimului

război civil, când alte regiuni au fost tulburate, Orientul a cunoscut o pace nezdruncinată, apoi i-a fost credincios lui Galba. 3. Când însă s-a răspândit ştirea că Otho şi Vitellius îşi dispută Imperiul Roman cu armate criminale, soldaţii se frământau la gândul că binefacerile puterii vor încăpea pe mâna altora, iar lor le vor reveni numai neajunsurile servituţii; atunci şi-au contemplat propriile lor forţe: le stăteau la dispoziţie imediat şapte legiuni, împreună cu numeroase trupe auxiliare în Siria şi Iudeea; apoi, pe de o parte, în apropierea imediată, Egiptul cu două legiuni[24], pe de alta, Cappadocia şi Pontul şi toate taberele militare din vecinătatea celor două Armenii, Asia şi celelalte provincii[25], nu lipsite de bărbaţi şi foarte bogate în resurse financiare. În sfârşit, atâtea insule scăldate de mare şi marea însăşi atât de propice pentru pregătirea războiului şi care pentru ei constituia o pavăză sigură.

7.1. Elanul trupelor nu le-a scăpat generalilor, dar ei au hotărât să aştepte atâta vreme cât alţii se luptau între ei. În războaiele civile, susţineau ei, niciodată învingătorii şi învinşii nu rămân uniţi într-o dreaptă credinţă; de altminteri, le este absolut indiferent dacă destinul hotărăşte ca Vitellius sau Otho să supravieţuiască războiului. Succesele îi îmbată şi pe cei mai străluciţi generali: aceştia doi, victime ale discordiei militare, ale lenei, ale dorinţei de trândăvie şi ale propriilor vicii, vor pieri, unul în urma războiului, celălalt în urma victoriei. 2. În urma acestor consideraţii, Vespasian şi Mucian au hotărât să amâne intrarea în acţiune până la prima ocazie favorabilă, acţiune la care ei se deciseseră de curând, pe care alţii însă o deciseseră de mult, din diferite motive: cei mai buni, din dragoste pentru statul roman; pe mulţi îi stimula dorinţa de pradă, pe alţii, starea precară a bunurilor lor. Astfel, buni şi răi doreau cu toţii războiul cu aceeaşi ardoare, din pricini diferite.

8.1. Cam în acelaşi timp, Ahaia şi Asia au fost cuprinse de panică din cauza unui zvon fals, cum că ar sosi Nero; despre moartea acestuia existau numeroase şi felurite poveşti şi, de aceea, mulţi îşi imaginau şi credeau că el se mai află în viaţă[26]. Despre catastrofele înregistrate şi încercările altor falşi Nero vom avea ocazia să vorbim în cursul lucrării[27]: acesta era un sclav din Pont sau, cum au susţinut alţii, un libert din Italia, bun cântăreţ şi chitared, asemănător la chip cu Nero, fapt pentru care el a reuşit să găsească audienţă pentru impostura sa; după ce şi-a asociat nişte dezertori rătăcitori din cauza sărăciei, pe care i-a corupt prin promisiuni mari, porneşte pe mare; zvârlit de furtună pe insula Cythnos, a mai adăugat trupei sale câţiva soldaţi sosiţi în concediu din Orient, iar pe cei care refuzau să-l urmeze a poruncit să fie ucişi; după ce a spoliat negustori, a înarmat sclavii care se distingeau prin forţa lor fizică. 2. Pe centurionul Sisenna, care ducea în numele armatei din Siria pretorienilor mâinile drepte împreunate[28], simbol al concordiei, l-a abordat în fel şi chip, până când Sisenna, părăsind pe ascuns insula, a fugit în grabă, deoarece se temea de agresiune fizică. Din acest motiv s-a răspândit teroarea: mulţi s-au ridicat la auzul numelui celebru din dorinţa de schimbare şi din ură faţă de starea prezentă. Numai întâmplarea a spulberat o impostură care câştiga din zi în zi mai mult teren.

9.1. Galba îi încredinţase lui Calpurnius Aspernatus provinciile Galatia şi Pamphilia spre guvernare. Acesta a ancorat pe insula Cynthos cu două trireme detaşate din flota de la Missenum, ca să-i servească drept escortă. N-au lipsit indivizi care să încerce să-i atragă pe trierarhi în numele lui Nero. 2. Impostorul, simulând tristeţea şi invocând credinţa soldaţilor săi de odinioară, îi roagă să-l ducă în Siria sau Egipt[29]. Trierarhii, fie din ezitare, fie din viclenie, au pretins că trebuie să se adreseze mai întâi trupelor şi l-au încredinţat că vor reveni după ce vor fi obţinut acordul soldaţilor. Dar ei au raportat totul cu exactitate lui Aspernatus, din îndemnul căruia corabia pe care se afla impostorul a fost luată cu asalt şi acesta, indiferent cine va fi fost el, ucis. Corpul său, extraordinar datorită ochilor, părului şi aspectului său crunt, a fost dus în Asia şi de acolo la Roma.

10.1. Într-un oraş dezbinat şi care din pricina deselor schimbări de principi alterna între libertate şi anarhie, chiar şi fapte mărunte conduceau la mari tulburări. Vibius Crispus, un

bărbat care prin avere, putere şi talent era considerat a fi mai degrabă celebru decât integru, l-a convocat spre anchetă în faţa senatului pe Annius Faustus, un membru al ordinului ecvestru, care în timpul domniei lui Nero fusese delator; la începutul domniei lui Galba senatorii hotărâseră să fie cercetate toate chestiunile referitoare la actele de delaţiune[30]. Acest senatus consult a avut un destin diferit şi, în funcţie de influenţa sau de lipsa de putere a acuzatului, era fără efect sau eficace; cu toate acestea, el mai constituia încă un element de teroare. Crispus, făcând uz de influenţa sa pentru a-l distruge pe delatorul fratelui său, a determinat majoritatea senatorilor să ceară condamnarea la moarte a lui Faustus, fără ca acesta să aibă posibilitatea să se apere. 2. În schimb, pentru alţi senatori puterea prea mare a acuzatorului i-a fost acuzatului de mare folos: aceştia erau de părere să i se acorde timp lui Faustus, să fie dovedită vina şi, oricât de odios şi de vinovat ar fi el, să fie ascultată apărarea sa[31]. Pentru moment, ei au avut câştig de cauză şi procesul a fost amânat cu câteva zile; apoi Faustus a fost condamnat, dar nu cu acel asentiment al oraşului pe care caracterul său detestabil îl merita: ba chiar unii îşi aminteau că însuşi Crispus exercitase cu mare profit meseria de delator şi, de aceea, le displăcea nu pedepsirea crimei, ci calitatea morală a răzbunătorului.

11.1. Între timp, începuturile războiului i-au fost favorabile lui Otho, căci armatele din Dalmaţia şi din Pannonia s-au pus în mişcare la ordinul său[32]. Era vorba de patru legiuni: fiecare dintre ele a detaşat câte două mii de soldaţi în avangardă; grosul trupelor urma la mică distanţă, şi anume legiunea a VII-a, constituită de Galba, celelalte trei, a XI-a, a XIII-a şi a XIV-a, celebră prin zdrobirea rebeliunii din Britannia[33], toate formate din veterani: reputaţia acestor trupe sporise prin faptul că Nero le alesese preferându-le altora; de unde lunga lor fidelitate faţă de Nero şi simpatia lor bruscă pentru Otho[34]. Dar, pe cât de puternică şi solidă era această armată, pe atâta era ea de lentă din cauza încrederii prea mari în sine. 2. Unităţi de cavalerie şi cohorte de trupe auxiliare precedau legiunile lui Otho; forţele care proveneau din Roma nu erau nici ele de dispreţuit; cinci cohorte de pretorieni şi unităţi de cavalerie, împreună cu legiunea întâi[35], şi pe deasupra un ajutor dezonorant de două mii de gladiatori; în timp de războaie civile însă, până şi cei mai tradiţionalişti generali s-au folosit de asemenea trupe[36]. În fruntea acestei armate au fost numiţi Annius Gallus şi Vestricus Spurinna, trimişi înainte pentru a ocupa malurile Padului, deoarece planul iniţial de a-l opri de Caecina în Gallii devenise caduc, din moment ce acesta reuşise să treacă Alpii. 3. Pe Otho îl urmau soldaţii de elită din trupele de gardă, restul cohortelor pretoriene şi un mare număr de soldaţi recrutaţi dintre marinari. Marşul său nu a fost lent sau viciat de excese: el mergea pe jos în faţa unităţilor, îmbrăcat în armură de fier, plin de praf, neîngrijit, la antipodul reputaţiei pe care o avea.

12.1. Soarta i-a zâmbit la început, căci domina datorită flotei cea mai mare parte a litoralului Italiei, până unde încep Alpii Maritimi; misiunea de a cerceta această provincie şi de a ataca Gallia Narbonensis au primit-o generalii Suedius Clemens, Antonius Novellus şi Aemilius Pacensis. Dar Pacensis fusese aruncat în lanţuri de soldaţii răzvrătiţi, Antonius Novellus nu avea nici o autoritate, iar Suedius Clemens exercita comanda cu dorinţa de a câştiga popularitate, astfel încât, pe cât era de indulgent în ceea ce priveşte disciplina militară, pe atât de grăbit să dea bătălia. 2. N-ai fi zis că ţinta atacului este Italia, locurile şi inima patriei: incendiau, prădau, devastau totul ca şi cum ar fi fost vorba de ţărmuri străine şi de oraşe duşmane, iar actele lor erau cu atât mai cumplite, cu cât regiunea nu era pregătită să facă faţă pericolului[37]. Ogoarele erau pline de oameni şi de turme, casele deschise; stăpânii de domenii ieşeau în întâmpinarea armatei cu soţiile şi copiii lor în deplina siguranţă pe care le-o dăduse pacea şi se trezeau brusc cuprinşi de nenorocirile războiului. 3. Pe vremea aceea procuratorul Marius Maturus guverna Alpii Maritimi. Acesta a adunat oamenii din regiune (tineri se aflau în număr mare) în încercarea de a respinge trupele lui Otho din teritoriul provinciei: dar, la prima ciocnire, oamenii de munte au fost zdrobiţi şi dispersaţi, căci erau indivizi adunaţi la întâmplare, care nu ştiau să organizeze o tabără militară, să se supună unui comandant şi care nu considerau că victoria aduce glorie şi fuga dezonoare.

13.1. Iritaţi de această luptă, soldaţii lui Otho îşi îndreaptă furia împotriva municipiului Albintimillum. Bătălia nu le-a adus nici o pradă, deoarece ţăranii erau săraci şi armele lor fără valoare[38]; n-au pus mâna nici pe prizonieri, căci locuitorii regiunii sunt un neam agil, bun cunoscător al locurilor; dar şi-au compensat dorinţa de câştig cu nenorocirile pe care le-au provocat unor oameni nevinovaţi. 2. O femeie ligură, prin atitudinea ei extraordinară, a avut darul să sporească ura faţă de trupele lui Otho: aceasta îşi ascunsese fiul şi, pentru că soldaţii credeau că în acelaşi timp a ascuns şi bani, o întrebau torturând-o unde se află fiul ei; ea, arătându-şi pântecul, a răspuns: „aici se află", şi nici o ameninţare şi nici moartea nu au făcut-o să schimbe acest răspuns remarcabil[39].

14.1. Curieri cuprinşi de spaimă i-au adus lui Fabius Valens ştirea că flota ameninţă provincia Gallia Narbonensis, care se declarase în favoarea lui Vitellius; la Fabius se aflau deja delegaţi ai coloniilor pentru a solicita ajutor. Fabius a trimis două cohorte de tungri, patru escadroane de cavalerie, toată cavaleria auxiliară a trevirilor, sub comanda lui Iulius Classicus; o parte a armatei însă a fost oprită în Colonia Foroiuliensis, pentru că, dacă toate trupele ar fi pornit pe drumuri terestre, marea ar fi rămas liberă pentru manevrele flotei lui Otho[40]. Din partea trupelor viteliene porneau împotriva duşmanului douăsprezece escadroane de cavalerie, elita cohortelor auxiliare, cărora le-au fost adăugate o cohortă de liguri, unitate care cunoştea bine locurile, şi cinci sute de panonieni care încă nu fuseseră organizaţi în formaţie. 2. Bătălia s-a angajat imediat: frontul era astfel alcătuit, încât o parte a infanteriei marine, împreună cu indigenii[41], se aflau pe înălţimile din imediata apropiere a mării, pe câmpia dintre mare şi munte se aflau pretorienii, iar pe mare, ca o prelungire a frontului, flota pregătită pentru luptă cu vârful îndreptat spre ţărm forma o linie ameninţătoare: vitelienii, inferiori în infanterie, dar cu o cavalerie mai puternică, îi aşază pe liguri pe înălţimile din apropiere şi în spatele cavaleriei cohortele în rânduri strânse. 3. Escadroanele de treviri s-au organizat imprudent, deoarece din faţă îi atacau trupele de veterani şi, în acelaşi timp, din flanc erau covârşiţi de pietrele aruncate de indigeni, foarte eficienţi în acest gen de luptă; răspândiţi între soldaţi, ei erau plini de îndrăzneală în momentele de victorie, indiferent dacă erau curajoşi sau laşi. Zdruncinaţi, vitelienii au fost cuprinşi de panică atunci când flota i-a atacat din spate; astfel, înconjuraţi din toate părţile, întreaga armată ar fi fost distrusă, dacă întunericul nopţii nu i-ar fi oprit pe învingători şi nu le-ar fi dat învinşilor posibilitatea de retragere.

15.1. Vitelienii, deşi învinşi, n-au abandonat partida; după ce au primit întăriri, ei au contraatacat şi i-au surprins pe învingători, care se credeau în siguranţă şi acţionau fără prudenţă în urma succesului obţinut. Santinelele au fost ucise, tabăra luată cu asalt, bătălia a cuprins şi flota, până când panica a slăbit treptat, şi othonienii, organizându-şi apărarea pe o colină din apropiere, au contraatacat la rândul lor. 2. Masacrul a fost cumplit acolo, iar prefecţii cohortelor tungre, după ce au rezistat lungă vreme, au fost străpunşi de suliţe. 4. Othonienii au repurtat o victorie scump plătită: aceia dintre ei care se lansaseră imprudent în urmărirea adversarilor au fost înconjuraţi în urma unei manevre neaşteptate a cavaleriei. Şi, din acest moment, ca şi cum s-ar fi încheiat un armistiţiu, ca să nu fie unii surprinşi de acţiunea flotei, ceilalţi de cea a cavaleriei, vitelienii s-au retras la Antipolis, un municipiu al Galliei Narbonensis, othonienii la Albiganum, în interiorul Liguriei.

16.1. Corsica şi Sardinia[42], ca şi celelalte insule ale Mării Ionice, impresionate de reputaţia flotei învingătoare, au fost menţinute în tabăra lui Otho. Dar temeritatea procuratorului Decumus Pacarius aproape că a distrus Corsica, temeritate care într-o asemenea desfăşurare de forţe nu putea avea nici un efect, dar care lui însuşi i-a fost fatală.

Din ură faţă de Otho el a hotărât să-l ajute pe Vitellius cu forţele corsicane, un ajutor fără valoare, chiar dacă manevra i-ar fi reuşit. 2. I-a convocat într-o adunare pe fruntaşii insulei şi le-a dezvăluit intenţiile lui; când Claudius Pyrrichus, trierarhul corăbiilor liburnice staţionate în insulă, şi Quintius Certus, cavaler roman, au îndrăznit să-l contrazică, a dat ordin să fie

ucişi: participanţii la adunare îngroziţi de moartea celor doi, ca şi mulţimea ignorantă şi cuprinsă de panica celorlalţi, i-au jurat credinţă lui Vitellius. Dar, când Pacarius a trecut la înrolări şi i-a obosit cu exerciţii militare pe locuitorii indisciplinaţi ai insulei, aceştia, dezgustaţi de efortul neobişnuit la care erau supuşi, luau în consideraţie propria lor slăbiciune: ei se gândeau la faptul că locuiesc o insulă aflată la mare depărtare de Germania şi de grosul legiunilor germanice, că flota îi prădase şi îi devastase până şi pe cei care se găseau sub protecţia cohortelor de infanterie şi a unităţilor de cavalerie. 3. Pe neaşteptate, ei şi-au schimbat hotărârea, fără însă să declanşeze o rebeliune, ci aşteptau momentul propice pentru a-i întinde lui Pacarius o cursă: când l-au părăsit cei din anturajul său, Pacarius a fost ucis gol, lipsit de apărare, în baie; imediat după aceea au fost omorâţi şi cei din suita lui. Ucigaşii i-au dus lui Otho capetele acestora, ca şi cum ar fi fost cele ale unor duşmani, dar nici Otho nu i-a răsplătit şi nici Vitellius nu i-a pedepsit, fapta lor căzând în uitare printre multe alte fapte mult mai ruşinoase care s-au produs în teribilele desfăşurări de evenimente.

17.1. Calea fusese deschisă şi războiul cuprinsese Italia datorită unităţii de cavalerie silană, cum am arătat mai înainte[43]; locuitorii regiunii nu manifestau nici o simpatie pentru Otho, dar nu pentru că îl preferau pe Vitellius, ci pentru că pacea îndelungată îi făcuse apţi pentru orice fel de servitute; ei se ofereau cu uşurinţă primului venit, fără să se preocupe cât valorează. Regiunea înfloritoare a Italiei dintre Pad şi Alpi, cu toate câmpurile şi oraşele pe care le cuprinde, era stăpânită de armatele lui Vitellius (cohortele trimise de Caecina în avangardă sosiseră la faţa locului). 2. La Cremona a fost capturată o cohortă de trupe auxiliare panonice, iar o sută de călăreţi şi o mie de infanterişti marini au fost interceptaţi între Placentia şi Ticinum. În urma acestui succes, trupele lui Vitellius au atins malurile fluviului; ba chiar Padul însuşi îi irita pe batavi şi pe locuitorii de dincolo de Rin, încât, pe neaşteptate, ei l-au trecut înot în faţa Placentiei şi au pus mâna pe câţiva cercetaşi şi au răspândit atâta groază, încât unii fugari, în panică, au dus vestea falsă că a sosit întreaga armată a lui Caecina.

18. Spurina (el comanda trupele de la Placentia) era încredinţat de faptul că Caecina încă nu sosise şi, de altminteri, chiar dacă acesta s-ar fi apropiat, era hotărât să-şi reţină trupele între întăriturile oraşului şi să nu opună trei cohorte şi o mie de vexilari împreună cu câţiva călăreţi unei armate încercate în lupte în câmp deschis: dar soldaţii, nestăpâniţi şi fără experienţa războiului, smulgeau steagurile şi însemnele militare, năvăleau şi îl ameninţau cu suliţele pe generalul care încerca să-i oprească şi nu ţineau seama nici de părerile tribunilor şi ale centurionilor: ba chiar strigau în gura mare că Otho este trădat şi că sosirea lui Caecina a fost pregătită[44]. Spurina se face părtaşul unei temerităţi pe care o dezaprobă, mai întâi din constrângere, apoi simulând că o doreşte, pentru ca sfaturile sale să poată avea mai multă autoritate, în cazul când rebeliunea va slăbi.

19.1. Cum ajunseseră în apropierea Padului şi noaptea se apropia, Spurina a hotărât să aşeze tabăra militară. Acest gen de efort, neobişnuit pentru soldaţi cantonaţi la Roma[45], le-a frânt avântul. Atunci cei mai experimentaţi militari îşi deplâng credulitatea şi arată ce pericol şi ce nenorocire s-ar produce, dacă Caecina ar fi înconjurat în câmp deschis cohorte atât de puţin numeroase cu armata sa. Dintr-o dată în toată tabăra nu se auzeau decât vorbe pline de regret, iar centurionii şi tribunii se amestecaseră în grupurile de soldaţi; aceştia lăudau acum spiritul de prevedere al lui Spurina, pentru că alesese ca bază trainică de operaţii o colonie puternică şi bogată. 2. Însuşi Spurina, fără să-i dojenească pentru faptele lor, ci arătându-le raţiunea planului său, lasă cercetaşi în spate şi duce la Placentia trupele mai calme şi dispuse să se supună. Zidurile oraşului au fost consolidate, au fost construite avanposturi, turnurile, mărite, au fost adunate şi pregătite armele; spiritul de disciplină, întărit, singurul lucru care lipsea trupelor othoniene, căci de vitejia lor nu avea nimeni de ce să se plângă[46].

20.1. Iar Caecina, ca şi cum ar fi lăsat dincolo de Alpi cruzimea şi debandada, pătrunde în Italia cu o armată disciplinată[47]. Locuitorii municipiilor şi ai coloniilor considerau drept

trufie felul lui de îmbrăcăminte, căci, purtând haine germanice şi pantaloni, el se adresa unor oameni înveşmântaţi în togă[48]. Chiar şi soţia sa, Salonia, deşi nu avea nici o intenţie să jignească pe cineva, indispunea pe toată lumea prin faptul că umbla pe un cal acoperit cu o pânză de purpură[49], căci este caracteristic naturii umane să privească cu ochi răuvoitori succesul recent al altuia şi să pretindă modestie mai ales din partea celor pe care i-au văzut până de curând a fi egalii lor. 2. Caecina, după ce a trecut Padul, a pus la încercare fidelitatea soldaţilor lui Otho prin discuţii şi promisiuni; cum însă i s-au făcut şi lui avansuri, după ce au fost pronunţate cuvintele frumos sunătoare, dar lipsite de conţinut, de pace şi de concordie, şi-a schimbat planurile, preocupându-se numai de asaltul Placentiei; el îl voia teribil, deoarece era conştient de faptul că, în funcţie de succesele iniţiale, reputaţia dobândită va influenţa evenimentele ulterioare.

21.1. Dar prima zi s-a încheiat în ciocniri mărunte mai degrabă decât în operaţii pe măsura unei armate experimentate: ei au pornit descoperiţi şi imprudenţi sub ziduri, după ce se îmbuibaseră cu mâncare şi cu vin. În această luptă a ars preafrumosul amfiteatru aşezat în afara zidurilor oraşului[50]: incendiul a fost declanşat fie de asediatori, când au aruncat torţe, proiectile de plumb şi săgeţi incendiare împotriva asediaţilor, fie de aceştia din urmă, când replicau loviturilor inamicului. 2. Plebea municipală, foarte suspicioasă, a crezut că incendiul a fost provocat prin înşelătorie de vreun locuitor al unei colonii vecine împins de invidie şi de gelozie, deoarece în Italia nu se mai afla o construcţie atât de impunătoare şi atât de mare. Indiferent din ce motiv s-a produs faptul, câtă vreme locuitorii oraşului s-au temut de evenimente mai cumplite, l-au considerat ca pe ceva neînsemnat, iar când s-au simţit din nou în securitate, l-au deplâns, ca şi cum nu s-ar fi putut produce o nenorocire mai mare. 3. De altminteri, Caecina a fost respins cu multe pierderi, iar noaptea s-a consumat în pregătirea maşinilor de război. Vitelienii pun la punct parapete, turnuri şi maşini pentru dărâmarea zidurilor şi protejarea asediatorilor, othonienii suliţe, mase enorme de pietre, de plumb şi de aramă pentru a frânge şi a distruge coloanele atacatorilor. 4. De ambele părţi se putea observa acelaşi sentiment al onoarei, aceeaşi dorinţă de glorie, dar îndemnuri diferite: unii scoteau în evidenţă forţa legiunilor şi a armatei germanice, ceilalţi, faima trupelor din Roma şi a cohortelor pretoriene; primii îi acuzau pe aceştia din urmă de laşitate, de indolenţă şi de faptul că erau soldaţi corupţi din pricina circului şi a teatrelor; în schimb, ei erau denunţaţi ca fiind armate străine şi neromane[51]. În acelaşi timp, ei îi ridicau în slava cerului sau îi ponegreau pe Otho şi pe Vitellius, dar erau mai elocvenţi în denigrări, pentru care aveau material din abundenţă, decât în laude.

22.1. În zorii zilei zidurile erau pline de luptători, iar câmpul strălucea de arme şi de trupe; legiunile au pornit în formaţii strânse, trupele auxiliare în formaţii dispersate; lansau săgeţi sau pietre spre porţiunile de zid mai înalte, treceau la lupta corp la corp acolo unde zidurile erau mai slab apărate sau se degradaseră din cauza trecerii vremii. Othonienii, din poziţiile lor dominante, aruncau suliţe cu lovituri puternice şi precise asupra cohortelor de germani[52] care înaintau hazardat sub ziduri, goi, după obiceiul lor, intonând cântece sălbatice[53] şi purtând pe umeri scuturi. 2. Soldaţii legiunilor, protejaţi de armuri, au distrus ziduri, au ridicat o terasă, au încercat să spargă porţile; de cealaltă parte, pretorienii au prăvălit asupra inamicului cu un zgomot incredibil pietre pregătite în acest scop, de o greutate imensă. Parte a asediatorilor a fost zdrobită, parte a fost străpunsă; zăceau însângeraţi sau mutilaţi; când panica a sporit pierderile şi loviturile căzeau de pe ziduri cu mai multă eficacitate, ei au bătut în retragere cu reputaţia serios afectată. 3. Iar Caecina, ruşinat de un atac lansat atât de imprudent, spre a nu se expune ridicolului reaşezându-se în aceeaşi tabără, trece Padul din nou şi se îndreaptă spre Cremona. În timpul retragerii i se predau Turulllius Cerialis cu mai mulţi soldaţi ai flotei şi Iulius Briganticus cu câţiva călăreţi, primul, prefectul unei unităţi de cavalerie de neam batav, al doilea, un primipilar cunoscut de Caecina, căci avusese în Germania comanda unei unităţi.

23.1. Spurinna, când şi-a dat seama de itinerarul duşmanilor, i-a comunicat într-un raport lui Annius Gallus despre apărarea Placentiei, despre faptele petrecute şi despre intenţiile lui Caecina. Gallus aducea legiunea întâi în ajutorul Placentiei, fiind convins că oraşul nu putea rezista lungă vreme unui asediu şi forţei armatei germanice, din cauza numărului mic de cohorte aflat la dispoziţia sa. 2. Când a aflat că Caecina, respins, se îndrepta spre Cremona, el a oprit nu fără dificultate legiunea care, în dorinţa ei de luptă, aproape că se răsculase la Bedriacum. Acesta este un orăşel aşezat între Verona şi Cremona, care a devenit un loc de tristă amintire în urma celor două măceluri între romani produse acolo. 3. În aceleaşi zile Martius Macer a repurtat un succes militar nu departe de Cremona; spirit întreprinzător, Martius a îmbarcat pe corăbii gladiatori, cu care a debarcat pe neaşteptate pe celălalt mal al Padului. Acolo trupele auxiliare ale lui Vitellius au fost surprinse şi, în timp ce unii au luat-o la goană spre Cremona, cei care au opus rezistenţă au fost ucişi; dar Martius a oprit elanul trupelor învingătoare de teamă ca nu cumva duşmanii, primind noi ajutoare, să schimbe soarta bătăliei. 4. Această hotărâre le-a dat de bănuit othonienilor, căci ei erau înclinaţi să judece cu reavoinţă orice act al generalilor. Orice neisprăvit, orice individ tare de gură îi acuza în fel şi chip pe Annius Gallus, pe Suetonius Paulinus şi pe Marius Celsus, adică pe cei pe care Otho îi numise în fruntea trupelor[55]. Ucigaşii lui Galba erau incitatorii cei mai violenţi la răscoală şi la discordie, înnebuniţi de amintirea crimei săvârşite şi a fricii; ei tulburau totul când prin vorbe instigatoare spuse pe faţă, când în scrisori secrete trimise lui Otho; acesta, încrezându-se în orice om de proastă calitate, temându-se de oamenii cinstiţi, se alarma, căci era indecis în momentele de succes şi cu o atitudine mult mai demnă în situaţii disperate. În aceste împrejurări el îl convoacă de la Roma pe fratele său Tatianus şi îi încredinţează comanda supremă[56].

24.1. Între timp, sub conducerea lui Suetonius Paulinus şi a lui Marius Celsus, operaţiile militare au fost remarcabil de bine duse şi îl ţineau strâns în cleşte pe Caecina, care eşuase în toate tentativele făcute şi pătase reputaţia armatei sale. Izgonit de la Placentia, după ce a pierdut puţin mai târziu şi trupe auxiliare, ba chiar şi cercetaşii săi fuseseră înfrânţi în lupte mai mult numeroase decât demne de amintit, Caecina se afla în situaţie de inferioritate în momentul în care Flavius Valens se apropia; pentru a nu-i lăsa acestuia din urmă toată gloria campaniei, el se grăbea să-şi restabilească prestigiul cu mare aviditate, dar fără să dea dovadă de înţelepciune. 2. La douăsprezece mile de Cremona (locul se numeşte *Ad Castores*[57]), el i-a organizat pe cei mai energici soldaţi ai trupelor auxiliare în păduricea vecină drumului; ordonă cavaleriei să înainteze şi, după ce va fi provocat bătaia, să se retragă de la sine şi să-i determine pe duşmani să pornească în urmărire, până când vor cădea în ambuscadă. 3. Planul a fost trădat generalilor lui Otho; Paulinus a preluat comanda infanteriei, iar Celsus pe cea a cavaleriei. Un detaşament al legiunii a XIII-a, patru cohorte auxiliare şi cinci sute de călăreţi sunt aşezaţi la aripa stângă; drumul este ocupat de trei cohorte pretoriene organizate în coloană lungă; la aripa dreaptă a pornit legiunea I, împreună cu două cohorte auxiliare şi cinci sute de călăreţi; în afară de aceste trupe mai sunt luaţi o mie de călăreţi din cohortele pretoriene şi din trupele auxiliare, care aveau misiunea să desăvârşească victoria sau să-i ajute pe cei aflaţi în dificultate[58].

25.1. Mai înainte să înceapă lupta propriu-zisă, când vitelienii au luat-o la goană, Celsus, informat asupra stratagemei, şi-a reţinut trupele; vitelienii au ieşit hazardat din dispozitivul lor şi, în timp ce Celsus se retrăgea treptat, urmărindu-l au căzut ei înşişi în ambuscadă: din flancuri îi atacau cohortele, din faţă legiunile şi din spate cavaleria, care printr-o manevră neaşteptată îi înconjurase. 2. Suetonius Paulinus n-a dat imediat infanteriei semnalul de atac: prudent din fire şi om care prefera deciziile decurgând din calcule raţionale succeselor întâmplătoare, el poruncea să fie nivelate şanţurile, degajate câmpurile, desfăşurate forţele, socotind că victoria se repurtează cu atât mai repede, cu cât se iau măsuri de prevedere pentru a evita înfrângerea[58]. Această întârziere le-a dat vitelienilor posibilitatea să se refugieze în viile greu de pătruns din cauza încrengăturilor; ba chiar se afla în apropiere o pădure de mici

dimensiuni, de unde, pornind un contraatac curajos, i-au ucis pe cei mai rapizi şi energici călăreţi othonieni. A fost rănit regele Epiphanes, care s-a luptat cu mult curaj pentru Otho.

26.1. În acest moment a trecut la atac infanteria othoniană: după ce frontul inamicului a fost rupt, ei au pus pe fugă şi rezervele care veneau în ajutor; Caecina n-a introdus cohortele simultan în luptă, ci una după alta, fapt care a sporit dezordinea, pentru că, sosind separat, ele nu aveau superioritatea în vreun punct şi erau cuprinse de panica fugarilor. De altminteri, în tabăra lor a izbucnit o rebeliune pentru faptul că nu au fost zvârlite toate forţele simultan în bătălie: prefectul taberei, Iulius Gratus, a fost aruncat în lanţuri, acuzat fiind de trădare în favoarea fratelui său, care se lupta în armata lui Otho, deşi fratele său, tribunul Iulius Fronto, fusese arestat sub aceeaşi învinuire[60]. 2. Mai mult: panica i-a cuprins în asemenea măsură pe toţi, atât pe fugari, cât şi pe cei care se luptau pe câmpul de luptă sau la întărituri, încât s-a răspândit părerea în ambele tabere că Caecina ar fi putut fi zdrobit cu întreaga sa armată, dacă Suetonius Paulinus n-ar fi dat semnalul de retragere. Paulinus pretindea că s-a temut ca nu cumva vitelienii să atace cu forţe proaspete trupele sale obosite de efort şi de drum; în caz de eşec, nu mai aveau nici o posibilitate de refugiu. Acest raţionament al generalului, aprobat de puţini, a generat în mulţime zvonuri răuvoitoare[61].

27.1. Înfrângerea nu i-a înfricoşat pe vitelieni, ci i-a determinat să se supună disciplinei militare; această stare de spirit s-a produs nu numai printre soldaţii lui Caecina (acesta îi acuza că sunt mai apţi pentru rebeliune decât pentru bătălie), ci şi printre trupele lui Fabius Valens, care sosise la Ticinum; vitelienii au încetat să-şi mai dispreţuiască adversarii şi, din dorinţa de a-şi redobândi reputaţia militară, se supuneau cu mai mare deferenţă şi respect generalului. 2. De altminteri, printre aceştia izbucnise o revoltă gravă, pe care o voi povesti reluând evenimentele ceva mai de dinainte, căci nu se cuvine să întrerup şirul faptelor săvârşite de Caecina. Cohortele batave, despre care am amintit că în momentul declanşării rebeliunii împotriva lui Nero au fost detaşate din rândurile legiunii a XIV-a, în timp ce se îndreptau spre Britannia[62] au aflat în teritoriul lingonilor despre acţiunea lui Vitellius şi au fost încorporate armatei lui Fabius Valens; batavii erau plini de trufie: ori de câte ori ajungeau la corturile vreunei legiuni, ei se lăudau că au oprit legiunea a XIV-a[63], că datorită lor Nero a pierdut Italia şi că în mâinile lor se află întreaga soartă a războiului. Toate acestea erau injurioase pentru soldaţi şi jignitoare pentru general; certurile şi bătăile au slăbit în asemenea măsură disciplina, încât Valens se întreba dacă în spatele tulburărilor nu se ascundea trădarea.

28.1. În consecinţă, atunci când a sosit ştirea că unitatea de cavalerie a trevirilor a fost înfrântă, că tungrii şi Gallia Narbonensis sunt blocate de flota lui Otho, Valens porunceşte unei părţi a batavilor să pornească în ajutorul trupelor aflate în dificultate, din dorinţa de a veni în sprijinul aliaţilor şi, în acelaşi timp, pentru a dispersa sub un pretext militar cohortele turbulente şi preaputernice, dacă rămâneau concentrate. 2. Când hotărârea a fost cunoscută de către armată, aliaţii o deplângeau; legiunile fremătau: soldaţii susţineau că sunt lipsiţi de sprijinul unor trupe de mare valoare, că acei veterani, victorioşi în atâtea războaie, sunt scoşi din linia de bătaie, tocmai în momentul în care se stabileşte contactul cu inamicul. Iar dacă o provincie este mai importantă decât Roma şi decât salvarea imperiului, de ce nu este trimisă într-acolo întreaga armată? Dar, dacă victoria decisivă depinde de Italia, apoi nu trebuie rupte încheieturile cele mai puternice ale corpului?

29.1. Zvârleau vorbe ameninţătoare şi, după ce Valens a încercat să oprească rebeliunea cu ajutorul gărzilor sale[64], ei îl atacă pe el însuşi, aruncă cu pietre şi îl urmăresc atunci când a luat-o la fugă. Strigau în gura mare că el ascunde prăzile bogate luate din Gallii şi aurul viennezilor, răsplata eforturilor lor, şi, după ce-i jefuiesc bagajele, intră în cortul generalului şi sondează însuşi pământul cu suliţele; între timp Valens, deghizat într-o haină de sclav, se refugiază la decurionul cavaleriei. 2. Alfenus Valens, prefectul taberei, când revolta a scăzut treptat în intensitate, ia o hotărâre înţeleaptă: el a interzis centurionilor să inspecteze corpurile

de gardă şi să sune din trâmbiţe, semnal prin care soldaţii sunt chemaţi la îndatoririle militare. Stăteau cu toţii paralizaţi, se priveau consternaţi unul pe altul, îngroziţi la gândul că nimeni nu exercită comanda, şi prin tăcerea lor, prin resemnare, în fine, prin rugăminţi şi lacrimi cereau iertare[65]. 3. Iar atunci când, în pofida tuturor aşteptărilor, Valens şi-a făcut apariţia teafăr, dar desfigurat şi plângând, s-a dezlănţuit o explozie de bucurie, de compasiune, de manifestări de simpatie: brusc, a fost o fericire generală, căci mulţimea este fără măsură şi într-un sens, şi în celălalt[66]: îl lăudau, îl felicitau, îl purtau înconjurat de vulturi şi de steaguri spre tribună. Acela, dând dovadă de o moderaţie salvatoare, nu a cerut pedepsirea nimănui şi, pentru a nu deveni suspect simulând neştiinţa, i-a acuzat doar pe câţiva, deoarece era conştient de faptul că în timp de război civil soldaţii au mai multe drepturi decât generalii.

30.1. În timp ce îşi organizau tabăra la Ticinum au aflat ştirea despre înfrângerea lui Caecina şi era cât pe-aci să reizbucnească revolta, ca şi cum ei n-ar fi participat la luptă din cauza trădării şi a ezitărilor lui Valens: nu doreau nici un răgaz de odihnă, nu-l aşteptau pe general, o luau înaintea steagurilor, îi ameninţau pe stegari; după un marş forţat, ei se unesc cu trupele lui Caecina. 2. Reputaţia armatei lui Valens era proastă printre trupele lui Caecina: aceştia din urmă se plângeau că au fost expuşi, ei atât de puţini la număr, tuturor trupelor duşmane; şi spuneau toate acestea şi pentru a scuza înfrângerea suferită şi pentru a scoate în evidenţă prin linguşiri forţa noilor veniţi, de teamă să nu fie ei înşişi dispreţuiţi ca învinşi şi neputincioşi. Cu toate că Valens, avea la dispoziţie mai multe forţe, un număr aproape dublu de legiuni şi de trupe auxiliare, totuşi preferinţele soldaţilor se îndreptau către Caecina; în afară de bunătatea sa, care determinase simpatiile lor, ei luau în consideraţie şi tinereţea lui, forţa fizică şi alte criterii stupide. 3. Din acest motiv s-a născut o rivalitate între cei doi generali: Caecina îşi bătea joc de Valens, pe care-l socotea un individ tarat, iar Valens pe Caecina, o gogoaşă umflată. Cu toate acestea, ei şi-au reţinut urile reciproce şi s-au concentrat asupra interesului comun, reproşându-i lui Otho în numeroase scrisori fapte ruşinoase, fără să caute să-şi menajeze viitorul; generalii lui Otho în schimb se abţineau de la asemenea consideraţii, deşi existau suficiente motive pentru invective la adresa lui Vitellius[68].

31.1. De altminteri, înainte de sfârşitul lor (Otho, prin felul în care a murit, şi-a restabilit reputaţia[69], în schimb Vitellius şi-a pierdut-o definitiv[70]), viaţa desfrânată dusă de Vitellius inspira mai puţină teamă decât plăcerile foarte arzătoare ale lui Otho[71]; teama faţă de acesta din urmă şi ura fuseseră sporite de uciderea lui Galba, în timp ce nimeni nu-i imputa lui Vitellius declanşarea războiului. Vitellius, prin lăcomia stomacului său, se descalifica pe sine însuşi, dar Otho era socotit prin excesele sale, prin cruzime şi îndrăzneală mult mai periculos pentru stat. 2. După concentrarea trupelor lui Caecina şi ale lui Valens, vitelienii, cu atâtea trupe la dispoziţie, nu mai aveau nici un motiv să amâne lupta; în schimb, Otho s-a consultat dacă este bine să amâne bătălia sau să îşi pună imediat la încercare soarta[72].

32.1. Atunci Suetonius Paulinus s-a simţit obligat datorită reputaţiei sale de cel mai bun specialist în chestiuni militare al momentului să facă o expunere generală asupra evoluţiei campaniei[73]; el a arătat că, dacă adversarii au tot interesul să precipite evenimentele, interesul lor este să amâne bătălia decisivă[74]; argumentele sale erau următoarele: armata lui Vitellius se afla în întregime la faţa locului şi nu mai avea multe trupe dincolo de Alpi pe care să conteze, deoarece Galliile erau în agitaţie şi nu era prudent să părăsească malurile Rinului, când neamuri atât de periculoase erau gata să treacă la ofensivă[75]; armata din Britannia se află la mare distanţă şi e împiedicată să sosească de mare şi de duşmani[76]; în Hispanii sunt puţine trupe; provincia Narbonensis a fost terorizată de incursiunea flotei şi de înfrângerea recent suferită[77]; Italia transpadană este închisă de Alpi, nu poate primi nici un ajutor pe cale maritimă şi a fost devastată de însăşi trecerea armatei lui Vitellius; nicăieri nu află grâne pentru armată şi nici o trupă nu poate fi menţinută fără aprovizionare; în ceea ce-i priveşte pe germani, soldaţii cei mai periculoşi ai duşmanilor, dacă războiul se prelungeşte până în vară, forţele li se vor diminua

şi nu vor putea suporta schimbarea pământului şi a climei[78]. Multe războaie care, declanşate brusc, se desfăşurau cu succes, au slăbit datorită oboselii şi amânării. 2. Dimpotrivă, în ceea ce-i priveşte pe ei înşişi, nu le lipseşte nimic şi peste tot se află forţe credincioase: Pannonia, Moesia, Dalmaţia cu armate intacte, Italia şi centrul lumii, Roma, senatul şi poporul roman[79], nume care niciodată n-au fost lipsite de importanţă, chiar dacă uneori se eclipsau; bogăţiile publice şi particulare, sumele imense de bani, care în timp de războaie civile valorează mai mult decât armele; corpurile soldaţilor sunt obişnuite cu clima Italiei şi cu arşiţa; fluviul Pad şi oraşe puternice prin garnizoanele şi zidurile lor le sunt paveze de nădejde, căci nici unul, cum a dovedit-o apărarea Placentiei, nu va ceda duşmanului; în consecinţă, Otho să prelungească războiul. Peste câteva zile va sosi legiunea a XIV-a, ea însăşi atât de celebră[80], şi, dacă se hotărăsc să dea bătălia, vor ataca cu forţe sporite[81].

33.1. Marius Celsus a susţinut opinia lui Paulinus; călăreţi trimişi la Annius Gallus, rănit cu câteva zile mai înainte în urma unei căzături de pe cal, raportează că şi el este de aceeaşi părere. Otho era însă înclinat să dea bătălia; fratele său Titianus şi prefectul pretoriului, Proculus, grăbiţi din lipsă de experienţă, pretindeau că destinul, zeii şi geniul lui Otho susţin planul şi sprijină tentativa; pentru a evita orice opoziţie, ei recurg la linguşiri. După ce hotărârea de a da bătălia a fost luată, au stat în dubiu, dacă e cazul ca împăratul să participe la ea sau să se menajeze[82]. Cum Paulinus şi Celsus nu mai formulau nici o obiecţie, ca să nu pară că vor să-l expună pe principe pericolelor, aceiaşi autori ai planului nenorocit l-au convins pe Otho să se aşeze la Brixellum, unde, sustras desfăşurărilor nesigure ale bătăliei, să se rezerve pentru conducerea supremă a operaţiilor şi a imperiului. 3. Chiar această primă zi a însemnat o diminuare a forţelor othonienilor; căci, pe de o parte, Otho a luat cu sine trupe de elită, pretorieni, cercetaşi şi călăreţi; pe de alta, moralul trupelor rămase pe loc a scăzut, deoarece soldaţii nu aveau încredere în generali, iar Otho, care nu se încredea decât în soldaţi, lăsase neprecizate competenţele generalilor[83].

34.1. Nimic din toate acestea nu le scapă vitelienilor, deoarece, fapt normal în timp de războaie civile, dezertările erau numeroase, iar spioni foarte curioşi să afle ce se întâmplă în tabăra adversă nu ascundeau cele ce se petrec în tabăra lor. Caecina şi Valens stăteau liniştiţi şi atenţi la momentul când din imprudenţă se va produce atacul inamicului; ei aşteptau greşeala adversarului, ceea ce ţine loc de înţelepciune[84]: au aruncat un pod simulând trecerea Padului, pentru a ataca o ceată de gladiatori de pe malul opus şi pentru a nu-i lăsa pe soldaţii proprii să fie cuprinşi de indolenţă. 2. Au fost aşezate corăbii la distanţe egale, legate între ele cu scânduri puternice şi cu vârful îndreptat împotriva curentului apei; pe deasupra, au mai aruncat şi ancore care să menţină podul solid, dar funiile acestora nu erau întinse, ci aveau suficientă elasticitate ca să păstreze intactă ordinea corăbiilor, dacă apele fluviului ar fi crescut brusc. Un turn aşezat pe pod pe ultima corabie închidea accesul, de unde să poată zvârli proiectile cu ajutorul catapultelor şi al maşinilor de război, pentru a-i respinge pe duşmani. Othonienii au construit pe mal un turn şi aruncau pietre şi proiectile aprinse.

35.1. În mijlocul fluviului se afla o insulă către care gladiatorii se îndreptau pe corăbii, iar germanii le-o luau înainte, înotând. Cum mai mulţi germani trecuseră pe insulă, Macer i-a îmbarcat pe corăbii liburnice pe cei mai curajoşi gladiatori, ca să-i atace; dar gladiatorii nu aveau în luptă aceeaşi tărie ca soldaţii şi nici loviturile expediate de pe puntea instabilă nu aveau aceeaşi eficacitate cu cele expediate de pe terenul solid al insulei. 2. Şi când oscilaţiile neaşteptate ale corăbiilor, provocate de agitaţia luptătorilor, îi prăbuşeau pe vâslaşi şi pe soldaţi într-o confuzie de nedescris, germanii coborau în vad, apucau pupele corăbiilor cu mâinile, se urcau pe punte sau le scufundau: toate acestea se petreceau sub ochii celor două armate şi, pe cât de mult spectacolul îi încânta pe vitelieni, pe atâta othonienii blestemau cauza şi pe autorul dezastrului[85].

36.1. Bătălia s-a încheiat atunci când corăbiile care mai rămăseseră intacte au reuşit să fugă: soldaţii cer capul lui Macer, care fusese rănit de o lovitură de lance, şi se reped asupra lui

cu săbiile scoase, când îl protejează tribuni şi centurioni veniţi în goană. 2. Nu mult mai târziu, a sosit la faţa locului, din ordinul lui Otho, Vestricus Spurinna, cu cohorte, lăsând la Placentia o garnizoană redusă. Apoi Otho, îl numeşte pe Flavius Sabinus, consulul desemnat, în fruntea trupelor pe care le comandase Macer, iar soldaţii se bucurau de schimbarea generalului, în timp ce generalii erau dezgustaţi de o armată atât de periculoasă din cauza neîncetatelor revolte.

37.1. Citesc la unii istorici faptul că, din teamă de război sau din dezgust faţă de cei doi principi, ale căror fapte ruşinoase şi vicii erau din zi în zi mai cunoscute, armatele au ezitat dacă să nu oprească lupta şi sau să se consulte între ele, sau să lase în seama senatului alegerea unui nou împărat[86]; din acest motiv, generalii lui Otho ar fi dat sfatul amânării acţiunii, mai ales Suetonius Paulinus, care nutrea mari speranţe să fie el desemnat, deoarece era cel mai vechi consular, un general strălucit şi era aureolat de gloria campaniilor purtate în Britannia[87]. 2. În ceea ce mă priveşte, chiar dacă pot accepta faptul că pentru puţini oameni, printr-o dorinţă nemărturisită, pacea era preferabilă discordiei, un principe bun şi nepervertit, unor indivizi nenorociţi şi viciaţi, totuşi nu pot să cred că Paulinus, care era un înţelept, îşi putea face iluzii că într-un secol atât de corupt mulţimea ar putea da dovadă de un asemenea spirit de moderaţie, încât cei care tulburaseră pacea din dorinţa de război ar abandona războiul din dragoste de pace; şi nici nu pot să cred că armate atât de deosebite prin limbile întrebuinţate şi prin moravuri[88] ar fi putut ajunge la această înţelegere sau că ofiţerii şi generalii, care în cea mai mare parte aveau conştiinţa dorinţei lor de lux, a sărăciei lor şi a crimelor săvârşite, ar fi putut suporta un altfel de principe decât unul pătat şi dependent de ei.

38.1. Străvechea şi congenitala dorinţă de putere a oamenilor a crescut şi a căpătat amploare odată cu dezvoltarea imensă a imperiului[89]; căci, atâta vreme cât statul era mic, egalitatea era uşor de menţinut. Dar, când pământul a fost cucerit, când au fost distruse oraşele şi regatele care făceau concurenţă Romei, s-a creat premisa pentru a urmări în siguranţă puterea[90]; atunci a izbucnit primul conflict între patricieni şi plebei[91]. Când apăreau tribuni turbulenţi[92], când consuli preaputernici[93], iar la Roma şi în for au avut loc primele tentative de războaie civile; apoi, C. Marius, aparţinând celor mai de jos straturi ale plebei, şi L. Sulla[94], cel mai crud dintre nobili, au transformat în putere personală libertatea frântă de puterea armelor. Le-a urmat Cn. Pompeius, un om mai disimulat, dar care nu valora mai mult, şi din acest moment bătălia nu s-a mai dat decât pentru principat. 2. Nici la Pharsalia şi nici la Philippi legiunile de cetăţeni nu au depus armele; nici nu putea fi vorba ca armatele să încheie de la sine războiul dintre Otho şi Vitellius: aceeaşi furie a zeilor, aceeaşi turbare a oamenilor, aceleaşi motive de crime le-au împins spre discordie. Dacă războaiele se încheie de fiecare dată printr-o singură lovitură, aceasta se datorează incapacităţii principilor[95]. Dar consideraţiile asupra vechilor şi noilor moravuri m-au dus prea departe: acum reiau şirul evenimentelor.

39.1. Din momentul plecării lui Otho la Brixellum, comanda supremă i-a revenit în mod onorific fratelui său Titianus, dar puterea efectivă se afla în mâinile prefectului Proculus; Celsus şi Paulinus, deoarece nimeni nu mai avea nevoie de experienţa lor, erau buni doar să acopere cu inutilul lor titlu de generali greşelile săvârşite de alţii; tribunii şi centurionii erau nesiguri, deoarece cei mai buni erau dispreţuiţi şi numai nelegiuiţii se bucurau de autoritate; soldaţii erau intreprizi, dar ei preferau să discute decât să execute ordinele generalilor lor. Au hotărât să-şi stabilească tabăra la a patra bornă militară de Bedriacum, dar manevra a fost executată atât de stângaci, încât, deşi era primăvară şi regiunea bogată în râuri, ei erau chinuiţi de lipsa de apă. Acolo au discutat dacă să pornească bătălia, căci Otho le cerea prin scrisori imperioase să se grăbească, iar soldaţii pretindeau cu insistenţă ca împăratul să participe la luptă[96]; mulţi erau de părere să fie aduse trupele care acţionau dincolo de Pad[97]. Nu se poate spune care a fost soluţia cea mai bună, dar în mod cert cea adoptată a fost catastrofală.

40. S-au îndreptat către confluenţa râurilor Pad şi Ardua, aflată la şaisprezece mii de paşi distanţă, pornind nu ca la o luptă, ci ca pentru o campanie[98]. Celsus şi Paulinus erau de părere

să nu fie puse în contact cu inamicul trupele lor obosite de drum şi împovărate de bagaje; ei susţineau că duşmanul neîmpovărat, care străbătuse doar patru mile, nu va ezita să-i atace, fie când se vor afla în marş, nepregătiţi de luptă, fie când se vor afla dispersaţi, lucrând la fortificaţii[99]; Titianus şi Proculus, ori de câte ori nu puteau opune un contraargument, se impuneau prin dreptul lor de comandanţi supremi. Este adevărat că sosise în mare grabă un călăreţ numid cu mesaje ameninţătoare din partea lui Otho, în care acesta îi certa pe generali pentru indolenţa lor şi poruncea declanşarea acţiunii decisive, căci nu mai putea suporta întârzierile şi nesiguranţa[100].

41.1. În aceeaşi zi soseau la Caecina, ocupat cu supravegherea construcţiei podului, doi tribuni ai cohortelor pretoriene care-i solicitau o întrevedere: tocmai se pregătea să asculte condiţiile lor şi să le comunice pe ale sale, când cercetaşi sosiţi în goană îi vestesc apropierea duşmanului. Întrevederea cu tribunii a fost pe loc întreruptă şi nu s-a mai putut şti dacă ei îi întinseseră o cursă, dacă intenţionau să facă un act de trădare sau dacă voiau să-i facă pur şi simplu o propunere cinstită[101]. 2. Caecina, revenit în tabără după concedierea tribunilor, este informat că din porunca lui Fabius Valens s-a dat semnalul de luptă şi că armata se află sub arme. În timp ce legiunile trăgeau la sorţi ordinea în coloana de marş, cavaleria lui Vitellius lansează atacul şi, fapt extraordinar, era pe punctul să fie respinsă de câţiva othonieni spre întăriturile taberei, dacă n-ar fi fost împiedicaţi în fuga lor de intervenţia legiunii *Italica*: soldaţii acesteia, cu săbiile scoase, îi obligă pe fugari să revină şi să reia lupta. Frontul legiunilor lui Vitellius a fost organizat fără incidente; deşi ele se aflau în imediata vecinătate a inamicului, ordinea trupelor era mascată de arbuşti foarte deşi. 3. În ceea ce-i priveşte pe othonieni, generalii lor erau descurajaţi, soldaţii nu aveau încredere în generali, trupele se amestecau cu vehicule şi cu valeţi de arme, de o parte şi de alta se aflau şanţuri abrupte, astfel încât drumul era prea îngust chiar şi pentru o armată care mărşăluia în linişte. Unii soldaţi stăteau în jurul unităţilor lor, alţii le căutau; de peste tot nu se auzeau decât zgomotul confuz al celor care alergau şi se strigau între ei; şi, după cum erau de curajoşi sau fricoşi, se repezeau în rândurile din faţă sau se retrăgeau încet către ultimele.

42.1. Spiritele soldaţilor, cuprinse de o spaimă subită[102], au fost paralizate de o veste fericită, dar falsă, căci s-au găsit unii care să afirme în chip mincinos că armata l-a părăsit pe Vitellius. Nici până astăzi nu se poate şti dacă zvonul a fost lansat de spionii lui Vitellius sau dacă s-a născut în tabăra lui Otho, în urma unei perfidii sau din întâmplare. 2. Othonienii şi-au pierdut elanul pentru luptă, ba chiar i-au salutat pe adversarii lor; atunci s-au auzit din partea acestora strigăte de ostilitate, căci cei mai mulţi, necunoscând motivul pentru care au fost salutaţi, s-au temut de trădare[103]. În acel moment s-a dezlănţuit frontul armatei lui Vitellius, mai impresionant prin ordinea perfectă, forţa şi numărul soldaţilor; othonienii, deşi dispersaţi, inferiori numeric şi obosiţi, au susţinut curajos atacul. Iar lupta dusă prin locuri acoperite cu arbori şi vii avea aspecte diferite: ei se luptau de la distanţă, în luptă corp la corp, în formaţii răzleţe, în coloane dense. Pe drum, bătălia se dădea corp la corp, împingându-se cu scuturile şi, lăsând deoparte suliţele, ei loveau cu săbiile şi cu securile coifurile şi platoşele adversarilor: soldaţii se cunoşteau între ei şi se băteau în văzul celor două armate pentru a decide războiul în întregime.

43.1. Din întâmplare, pe câmpul deschis dintre Pad şi şosea s-au ciocnit două legiuni, din partea lui Vitellius a XXI-a, supranumită *Rapax*, celebră printr-o străveche glorie, din partea lui Otho legiunea I *Adiutrix*, care nu participase încă la nici o luptă, dar era cumplită şi dornică de o faimă nouă pentru ea[104]. Soldaţii acesteia din urmă au zdrobit primele rânduri ale legiunii a XXI-a şi i-au capturat vulturul; aprinşi de durere, soldaţii legiunii au contraatacat şi, după ce l-au ucis pe comandantul legiunii I *Adiutrix*, şi anume pe Orfidius Benignus[105], au capturat mai multe steaguri şi stindarde. 2. În alt punct al luptei, legiunea a XII-a a fost respinsă de atacul legiunii a V-a, iar legiunea a XIV-a a fost înconjurată de forţe superioare. Şi, în timp ce

generalii lui Otho fugeau de pe câmpul de luptă, Caecina şi Valens aduceau noi rezerve în ajutorul trupelor lor: le-a mai sosit şi o întărire de ultimă oră, şi anume Varus Alfenus, cu detaşamentele batave, deoarece ei tocmai zdrobiseră o trupă de gladiatori care trecuse fluviul cu bărci, chiar mai înainte de a fi apucat să debarce: batavii învingători l-au atacat pe inamic din flanc.

44.1. Când centrul frontului lor a fost spart, othonienii au luat-o de pretutindeni la goană spre Bedriacum. Distanţa era imensă şi drumurile erau acoperite cu mormane de cadavre, acolo unde măcelul fusese mai cumplit: căci în timp de războaie civile prizonierii nu devin pradă de război. Suetonius Paulinus şi Licinius Proculus au pornit pe cărări lăturalnice pentru a evita tabăra[106]. 2. O spaimă nebună l-a oferit mâniei soldaţilor pe Vedius Aquilo, legatul legiunii a XIII-a. Era încă ziuă, când el a pătruns în fortificaţiile legiunii şi a fost întâmpinat de strigătele soldaţilor revoltaţi şi fugari: aceştia îl insultă şi îl lovesc; îl numesc dezertor şi trădător, nu pentru că era vinovat, ci pentru că acesta este obiceiul mulţimii de a reproşa altuia propria ei atitudine ruşinoasă. Titianus şi Celsus au scăpat datorită nopţii; santinelele se aflau la posturi şi soldaţii menţinuţi în ordine: Annius Gallus reuşise să-i înduplece prin argumente, rugăminţi şi prin autoritatea de care se bucura să nu mai adauge la dezastrul bătăliei pierdute nenorocirile unui măcel al propriilor lor oameni: fie că survine sfârşitul războiului, spunea el, fie că preferă să reia lupta, singurul remediu pentru învinşi constă în solidaritatea lor. 3. Restul trupelor avea curajul frânt: numai pretorienii, furioşi, susţineau că au fost înfrânţi nu din cauza lipsei lor de valoare, ci din cauza trădării; nici pentru vitelieni, spuneau ei, victoria nu a fost lipsită de pierderi grele, căci cavaleria lor fusese respinsă şi steagul unei legiuni capturat; se mai aflau alături de Otho trupe trimise dincolo de Pad; legiunile din Moesia se aflau în marş, iar o mare parte a armatei rămăsese intactă la Bedriacum: aceştia, susţineau pretorienii, în mod cert nu fuseseră încă înfrânţi şi, de altminteri, dacă soarta decide astfel, este preferabilă moartea pe câmpul de luptă[107]. Când fioroşi în urma acestor raţionamente, când cu moralul scăzut din disperare, ei erau împinşi mai adesea spre furie decât spre teamă.

45.1. Iar armata lui Vitellius s-a oprit la a cincea piatră militară de Bedriacum, deoarece generalii ei nu îndrăzneau să atace tabăra în aceeaşi zi; de altminteri, ei sperau într-o capitulare voluntară. Cu toate acestea, pornind fără armament greu numai pentru a da bătălia, pavăză le-au fost doar armele şi victoria repurtată. 2. A doua zi, voinţa armatei lui Otho devenise clară şi până şi cei care se dovediseră mai energici erau înclinaţi să ceară iertare: în consecinţă, a fost trimisă o delegaţie; la rândul lor, generalii lui Vitellius erau dispuşi să acorde pacea. Delegaţia a fost reţinută o vreme şi acest fapt a provocat unele ezitări celor care nu ştiau încă dacă cererea le-a fost acceptată. Apoi, după ce delegaţia a revenit, au fost deschise porţile taberei. 3. Atunci, învinşi şi învingători au izbucnit în lacrimi şi, cuprinşi de o bucurie tristă, blestemau nenorocirile războaielor civile; în aceleaşi corturi, unii îngrijeau rănile fraţilor lor, alţii pe cele ale rudelor; speranţele de răsplată erau nesigure, în schimb funeraliile şi doliul erau un lucru cert şi nimeni nu fusese până-ntr-atâta de scutit de nenorociri, încât să nu deplângă vreun mort. Corpul legatului Orfidius, căutat peste tot, a fost incinerat cu onorurile obişnuite; puţini au fost înmormântaţi de rudele lor, marea majoritate a cadavrelor a fost lăsată pe pământ[108].

46.1. Otho aştepta veşti despre bătălie cu calm şi conştient asupra hotărârilor pe care avea să le ia. Mai întâi i-au sosit zvonuri, apoi fugari de pe câmpul de luptă i-au dezvăluit proporţiile dezastrului[109]. Soldaţii, în elanul lor, nu au aşteptat cuvintele împăratului: ei îi cereau să aibă curaj, căci au rămas la dispoziţie suficiente forţe şi ei înşişi sunt gata să sufere sau să îndrăznească orice. Şi nu era vorba de o linguşire: ci ardeau de dorinţa de a intra în bătălie, de a restabili soarta partidei lor, cuprinşi fiind de furie şi de delir. 2. Cei aflaţi mai departe de Otho întindeau mâinile, cei mai apropiaţi îi îmbrăţişau genunchii; cel mai hotărât era Plotinus Firmus, prefectul pretoriului. Acesta nu înceta să-l implore pe Otho să nu părăsească

o armată atât de credincioasă, soldaţi care binemeritaseră atâta prin fidelitatea lor: curajul, spunea el, se manifestă în suportarea nenorocirilor, nu în evitarea lor; oamenii întreprizi îşi păstrează speranţa chiar împotriva destinului, pe cei timizi şi neputincioşi frica îi împinge spre disperare. 3. Se auzeau strigăte de aclamare sau gemete, după cum pe chipul lui Otho, la aceste vorbe, se citea dezamăgirea sau hotărârea. Şi nu numai pretorienii, soldaţii săi cei mai apropiaţi, ci şi trupele de avangardă ale armatei din Moesia se aflau în aceeaşi stare de spirit: acestea din urmă comunicau faptul că legiunile erau la fel de hotărâte şi că sosiseră la Aquileia: nimeni nu mai pune la îndoială faptul că războiul ar fi putut fi reluat, un război atroce, lugubru, incert atât pentru învinşi, cât şi pentru învingători[110].

47.1. Dar Otho abandonase gândurile de război: „să expun acest devotament al vostru, această vitejie", spuse el, „mai mult pericolelor mi se pare a fi un preţ mult prea mare în schimbul vieţii mele. Cu cât îmi daţi mai multă speranţă, dacă aş dori să trăiesc, cu atât moartea mi se pare mai frumoasă. Ne cunoaştem mult prea bine destinul şi cu mine. Nu ţineţi cont de durată: este mai greu să păstrezi măsura când ştii că nu te vei bucura multă vreme de fericire. 2. Războiul civil a fost declanşat de Vitellius; el a început lupta pentru principat; că nu ne-am luptat decât o singură dată va constitui un precedent care mi se va recunoaşte: din acest unghi posteritatea îl va judeca pe Otho. Să se bucure Vitellius de fratele său, de soţie, de copii: eu nu am nevoie de răzbunare şi nici de consolare. Alţii să deţină puterea mai lungă vreme: nimeni nu o va fi părăsit cu mai mult curaj decât mine. 3. Oare mai pot eu să suport ca atâta tineret roman, atâtea armate strălucite să fie din nou culcate la pământ, să fie răpite statului? Lăsaţi-mă să plec cu gândul că aţi fost gata să muriţi pentru mine, dar rămâneţi în viaţă. Să nu mai întârziem, ca să nu punem la încercare eu securitatea voastră, voi hotărârea mea. A vorbi mai mult despre sfârşit este un act de laşitate. Aveţi ca dovadă supremă a hotărârii mele faptul că nu mă plâng de nimeni; căci numai cel care vrea să trăiască îi acuză pe zei sau pe oameni"[111].

48.1. După ce a rostit asemenea cuvinte în faţa celor convocaţi în chip prietenesc, i-a îndemnat în vorbe potrivite cu vârsta şi demnitatea fiecăruia să plece cât mai grabnic, ca să nu-l irite mai mult pe învingător, rămânând pe loc; şi îi impresiona pe tineri prin autoritatea sa, pe bătrâni prin rugăminţi, calm la înfăţişare, hotărât la vorbă, oprindu-le lacrimile pe care nu şi le puteau stăpâni. Porunceşte să fie puse la dispoziţia celor care plecau vehicule şi nave; pune pe foc rapoartele şi scrisorile în care se manifesta o prea mare simpatie faţă de el sau care conţineau insulte la adresa lui Vitellius; a împărţit bani cu parcimonie, nu ca un om care este pe punctul să moară[112]. 2. Apoi, l-a îmbărbătat pe Salvius Cocceianus, nepotul de frate, aflat la prima tinereţe, care era dezorientat şi cuprins de tristeţe: îi lăuda pietatea, îl dojenea pentru frica ce-l stăpânea: oare Vitellius, spunea el, va da dovadă de atâta cruzime, încât nu-i va acorda această favoare în schimbul faptului că întreaga sa familie a rămas nevătămată? Grăbindu-şi sfârşitul, el merită clemenţă din partea învingătorului; el a scutit statul de o ultimă nenorocire nu într-un moment de disperare, ci atunci când armata dorea insistent să reia lupta. În ceea ce-l priveşte pe el, a dobândit suficient renume şi a asigurat suficientă nobleţe urmaşilor săi. După Iulii, Claudii şi Servii, el este primul care a introdus puterea supremă într-o familie nouă: aşadar, Cocceianus să-şi recapete curajul, să-şi ia viaţa în propriile sale mâini, să uite însă cu totul sau să-şi amintească prea puţin că Otho i-a fost unchi[113].

49.1. După aceea i-a concediat pe toţi şi s-a odihnit puţin. Un tumult neaşteptat l-a sustras meditaţiilor asupra sfârşitului, căci i-a fost anunţată consternarea şi anarhia care cuprinsese armata: soldaţii îi ameninţau cu moartea pe cei care plecau şi se dezlănţuiseră violent împotriva lui Verginius Rufus, pe care, închis în casă, îl asediau. După ce i-a certat pe autorii rebeliunii, a revenit şi şi-a petrecut restul timpului în discuţii cu cei care se pregăteau să pornească la drum, până când au putut să se îndepărteze fără pericol[113bis]. 2. Spre seară şi-a potolit setea cu o cupă de apă îngheţată. Apoi şi-a procurat două pumnale, le-a încercat ascuţişurile şi şi-a aşezat unul dintre ele sub pernă. După ce s-a convins că prietenii plecaseră, a petrecut o

noapte liniştită şi, pe cât se pare, nu lipsită de somn[114]: în zorii zilei şi-a înfipt pumnalul în piept. 3. La auzul gemetelor muribundului, liberţii, sclavii şi Plotius Firmus, prefectul pretoriului, au intrat în cameră: pe corpul său nu au descoperit decât o singură rană[115]. Funeraliile au fost organizate imediat; el ceruse acest lucru cu rugăminţi interesate, de teamă să nu-i fie tăiat capul şi batjocorit[116]. Cohortele pretoriene înlăcrimate i-au purtat corpul, lăudându-l şi sărutându-i rana şi mâinile. 4. Câţiva soldaţi s-au sinucis lângă rugul funerar, nu din cauza vreunei vini şi nici de teamă, ci numai din dorinţa de a rivaliza în glorie şi din dragoste faţă de principe. Şi, după aceea, la Bedriacum, la Placentia şi în alte tabere militare a fost urmat acest exemplu[117]. I s-a ridicat lui Otho un mormânt simplu, destinat să rămână peste timp[118]. Acesta i-a fost sfârşitul, în al treizeci şi şaptelea an de viaţă.

50.1. Otho s-a născut în municipiul Ferentium, tatăl său a fost consul şi bunicul pretor[119]; familia din partea mamei era mai puţin ilustră, totuşi nu lipsită de strălucire[120]. În ce fel şi-a petrecut copilăria şi tinereţea, am avut ocazia să arătăm[121]. Prin două fapte, una oribilă, cealaltă strălucită, a meritat să aibă în posteritate atât o reputaţie bună, cât şi una proastă[122]. 2. Deşi cred că nu se potriveşte cu seriozitatea operei pe care o întreprind să urmăresc fabulosul şi să-l delectez pe cititor cu fapte imaginare, totuşi n-aş îndrăzni să nu acord crezare unor tradiţii larg răspândite: locuitorii regiunii îşi amintesc că în ziua în care s-a dat bătălia de la Bedriacum o pasăre cu o formă nemaivăzută s-a aşezat în pădurea foarte frecventată din apropierea lui Regium Lepidum şi nu a fost înspăimântată sau gonită nici de mulţimea de oameni, nici de păsările care zburau în jurul ei, până când Otho nu s-a sinucis; atunci a dispărut din priviri: cei care calculează timpul vor vedea că începutul şi sfârşitul miracolului coincid cu sfârşitul lui Otho.

51. La funeraliile lui Otho, datorită doliului şi durerii, a reizbucnit rebeliunea soldaţilor şi nu mai exista nimeni care să-i poată stăpâni. S-au îndreptat către Verginius Rufus şi îl rugau amenințându-l, când să preia imperiul el însuşi, când să se însărcineze cu tratativele cu Caecina şi Valens[123]. Verginius a scăpat pe furiş printr-o uşă lăturalnică a casei, în momentul când soldaţii năvăleau. Rubrius Gallus s-a făcut purtătorul de cuvânt al cohortelor cantonate la Brixellum şi a obţinut imediat iertarea lor, iar Flavius Sabinus a remis învingătorului trupele în fruntea cărora se afla.

52.1. Şi când războiul se încheiase peste tot, o bună parte a senatului, care plecase cu Otho de la Roma şi fusese lăsată la Mutina[124], s-a aflat în mare pericol. Acolo le-a sosit vestea înfrângerii; dar soldaţii respingeau ştirea ca fiind un zvon fals şi, fiindcă ei îi considerau pe senatori ca fiind ostili lui Otho, le supravegheau conversaţiile şi priveau bănuitori chipurile şi atitudinile acestora; în sfârşit, căutau prin insulte şi cuvinte de ocară să provoace un pretext pentru a începe măcelul; asupra senatorilor mai plana şi un alt pericol: ei se temeau ca nu cumva partida preaputernică a lui Vitellius să creadă că, întârziind, ei nu se bucurau de victoria acestuia. 2. În aceste condiţii, tremurând, cuprinşi de o teamă dublă, se adunau, nimeni nu îndrăznea să ia o iniţiativă pripită pentru sine, ci considerau că se află în mai mare siguranţă dacă împărtăşeau greşeala cu mai mulţi. Le-a sporit teama şi faptul că sfatul municipal de la Mutina le-a oferit arme şi bani şi îi numea *patres conscripti*, un titlu cu totul inoportun în acel moment[125].

53.1. O dispută demnă de amintit a fost cea în care Licinius Caecina l-a acuzat pe Marcellus Eprius cum că ar fi pronunţat vorbe cu sens ambiguu. Nici ceilalţi nu formulau păreri clare: dar numele lui Marcellus, expus urii şi răzbunării din cauza amintirii delaţiunilor sale, îl scosese din sărite pe Licinius Caecina, care, om nou[126] şi primit de curând în senat, căuta să se facă remarcat prin intervenţia sa în dispute grave. 2. Moderaţia celor mai înţelepţi a pus capăt incidentului[127]. Senatorii au plecat cu toţii spre Bonnonia, pentru a delibera din nou; în acelaşi timp, ei sperau să primească mai multe ştiri. La Bonnonia umblau pe drumuri diferite, pentru a-l putea interoga pe orice nou sosit; un libert al lui Otho, întrebat asupra motivelor plecării sale, le-a răspuns că poartă cu sine ultimele instrucţiuni ale lui Otho, că l-a lăsat pe acesta încă

fiind în viaţă, dar preocupat exclusiv de reputaţia sa în posteritate, şi că a pus capăt tuturor plăcerilor care îl leagă pe om de existenţă. I-a cuprins admiraţia şi ruşinea de a pune mai multe întrebări şi toate gândurile lor s-au îndreptat către Vitellius.

54.1. La discuţiile lor participa şi L. Vitellius, fratele împăratului, care se arăta deja sensibil la linguşiri, când, pe neaşteptate, Coenus, un libert al lui Nero, i-a îngrozit pe toţi cu o veste falsă, afirmând că sosise legiunea a XIV-a, că ea făcuse joncţiunea cu trupele de la Brixellum, că învingătorii au fost înfrânţi şi că raportul de forţe s-a modificat. Motivul minciunii sale a fost ca permisele de liberă trecere emise de Otho, cărora nimeni nu le mai acorda nici o valoare, să-şi recapete valabilitatea în urma unei ştiri favorabile. 2. Coenus, plecat în mare grabă spre Roma, a fost pedepsit câteva zile mai târziu din porunca lui Vitellius[128]: dar pericolul care îi ameninţa pe senatori sporise, deoarece soldaţii othonieni dădeau crezare zvonului pus în circulaţie. Senatorii se temeau cu atât mai mult, cu cât se zicea că părăsiseră Mutina sub pretextul unei hotărâri a consiliului municipal şi abandonaseră partida lui Otho. Nu se mai întâlneau, ci fiecare îşi urmărea propriul interes, până când un mesaj sosit din partea lui Fabius Valens le-a înlăturat toată spaima. Iar moartea lui Otho, pe cât era demnă de admiraţie, pe atât a fost mai repede cunoscută.

19 apr. 69

55.1. La Roma domnea liniştea: sărbătoarea închinată zeiţei Ceres a fost frecventată ca de obicei[129]. Când oameni demni de încredere au comunicat la teatru ştirea morţii lui Otho, că toate trupele din Roma au depus jurământul faţă de Vitellius la iniţiativa lui Flavius Sabinus, prefectul oraşului, mulţimea a izbucnit în aplauze; poporul a purtat imaginile împodobite cu laur şi cu flori ale lui Galba în jurul templelor şi apoi au aşezat coroane de flori în forma unui mormânt lângă lacul Curtius, loc pe care Galba, murind, îl impregnase cu sângele său. 2. În senat i-au fost decernate pe dată lui Vitellius toate onorurile imaginate în timpul unor principate lungi[130]; au fost adăugate mulţumiri şi laude adresate armatei germanice şi a fost trimisă o delegaţie care să-i comunice acesteia bucuria care i-a cuprins pe senatori. A fost citită în public scrisoarea lui Fabius Valens adresată consulilor în termeni destul de măsuraţi, dar le-a plăcut mai mult modestia lui Caecina, căci el nu a scris nimic.

56.1. De altminteri, asupra Italiei s-au abătut nenorociri mai grave şi mai crude decât războiul. Răspândiţi prin municipii şi colonii, soldaţii vitelieni spoliau, răpeau, pângăreau totul cu brutalitatea lor şi cu atentatele lor la bunele moravuri: avizi şi gata de a săvârşi orice lucru pedepsit de legile divine şi umane, venali, ei nu respectau nici un lucru, fie el sacru, fie el profan. Şi s-au găsit indivizi care, îmbrăcând uniforma militară, să-şi ucidă proprii lor duşmani. Soldaţii înşişi, buni cunoscători ai regiunii, prădau ogoarele şi pe proprietarii bogaţi sau, dacă întâmpinau vreo rezistenţă, îi ucideau sub privirile complice ale generalilor, care nu îndrăzneau să-i oprească. 2. Caecina era mai puţin avid de avere, dar mai dornic de popularitate; Valerius, dezonorat prin câştigurile şi profiturile dobândite, era cu atât mai dispus să treacă cu vederea faptele altora. Şi, cum starea Italiei era de mai multă vreme în ruină, atâta infanterie şi cavalerie, atâta violenţă şi pagube erau greu de suportat.

57.1. Între timp, Vitellius, care nu ştia nimic de victoria repurtată, conducea restul armatei germanice, ca şi cum soarta războiului era încă indecisă. Puţini veterani au fost lăsaţi în taberele de iarnă, recrutările în Gallii au fost grăbite pentru completarea cadrelor legiunilor lăsate pe loc. Apărarea malului Rinului i-a fost încredinţată lui Hordeonius Flaccus; Vitellius însuşi şi-a întărit forţele cu opt mii de soldaţi de elită din armata britanică. 2. După un marş de câteva

zile a aflat că victoria de la Bedriacum şi moartea lui Otho au pus capăt războiului; atunci el îi convoacă pe soldaţi şi le laudă în chip exagerat vitejia. Când armata i-a cerut să acorde libertului său Asiaticus rangul de cavaler, el respinge adulaţia dezonorantă; apoi, datorită inconsecvenţei sale de caracter, acordă în intimitatea unui banchet ceea ce refuzase în public şi îl onorează pe Asiaticus, un sclav păcătos şi corupt în fel şi chip, cu inelul de aur[131].

58.1. În aceleaşi zile s-a aflat că cele două provincii Mauritania se declaraseră în favoarea lui Vitellius după uciderea procuratorului Albinus. Lucceius Albinus, numit de Nero în fruntea Provinciei Mauritania Caesarensis, primise de la Galba şi administrarea provinciei Tingitania şi avea la dispoziţie forţe care nu erau de dispreţuit. Se aflau acolo nouăsprezece cohorte, cinci unităţi de cavalerie şi un număr foarte mare de mauri, o trupă bine pregătită pentru război datorită experienţei lor în tâlhării şi furturi. După omorârea lui Galba, s-a declarat în favoarea lui Otho şi, cum nu se mulţumea cu Africa, ameninţa Hispania, de care nu îl despărţea decât o strâmtoare îngustă. 2. Cluvius Rufus, alarmat, a poruncit legiunii a X-a să se îndrepte spre litoral, ca şi cum ar fi intenţionat să debarce în Africa; în acelaşi timp, el a trimis în Africa centurioni care să încerce să-i câştige pe mauri de partea lui Vitellius. N-a fost un lucru prea greu, deoarece reputaţia armatei germanice era extraordinară în provincii; pe deasupra, se mai răspândise şi zvonul că Albinus nu se mai mulţumea cu titlul de procurator, ci preluase însemnele regale şi numele de Iuba[132].

59.1. Când starea de spirit a trupelor s-a modificat, Asinius Pollio, prefectul unei unităţi de cavalerie, unul dintre credincioşii lui Albinus, Festus şi Scipio, prefecţi de cohorte, au fost arestaţi: însuşi Albinus a fost ucis în imediata apropiere a litoralului, în timp ce se îndrepta din provincia Tingitană spre Mauritania Caesarensis; soţia sa, care s-a oferit ucigaşilor, a fost omorâtă în acelaşi timp; Vitellius n-a anchetat cele întâmplate: oricât de importante ar fi fost evenimentele, el nu le acorda decât o atenţie fictivă, căci era incapabil să se preocupe de chestiuni serioase. 2. Vitellius porunceşte armatei să-şi continue drumul pe cale terestră, iar el coboară pe râul Arar, fără să atragă atenţia prin fastul normal al unui principe, ci, dimpotrivă, printr-o sărăcie care data de lungă vreme: în sfârşit, Iunius Blaesus, guvernatorul Galliei Lugdunensis, un om dintr-o familie ilustră, pe cât de generos, pe atât de bogat, a asigurat din banii săi serviciile principatului şi l-a ajutat cu mare dărnicie; cu toate acestea, prin atitudinea adoptată el îi devenise odios principelui, deşi Vitellius îşi ascundea prin complimente demne de un sclav adevăratele sentimente. 3. La Lugdunum el i-a găsit atât pe generalii partidei învingătoare, cât şi pe cei ai celei învinse: Vitellius i-a lăudat pe Valens şi pe Caecina în faţa întregii armate şi le-a permis să se aşeze în stânga şi în dreapta scaunului său curul[133]. Apoi porunceşte întregii armate să iasă în întâmpinarea fiului său, deşi acesta era de vârstă foarte fragedă, şi, când i-a fost adus, ţinându-l strâns la piept, l-a acoperit cu mantaua militară, l-a numit Germanicus şi l-a înzestrat cu toate însemnele rangului de principe[134]. Era o onoare excesivă în timp de succes, care, când soarta s-a schimbat, a rămas doar o consolare.

60.1. Atunci au fost omorâţi cei mai întreprinzători centurioni ai lui Otho, fapt care a provocat îndepărtarea armatelor ilirice de Vitellius; simultan, contagiunea a cuprins şi celelalte legiuni, care, pline de resentimente împotriva soldaţilor din Germania, se gândeau să declanşeze ostilităţile. Pe Suetonius Paulinus şi pe Licinius Proculus Vitellius i-a ţinut lungă vreme în situaţia jalnică de acuzaţi, până să-i audieze: ei s-au apărat cu argumente mai mult inspirate de necesităţile momentului decât de onoare. Ba chiar şi-au făcut un titlu de glorie din faptul că ar fi trădat, arătând că marşul lung dinaintea bătăliei, oboseala soldaţilor, drumurile împovărate de vehicule, în fine, chiar şi incidentele întâmplătoare s-au datorat acţiunii lor. Iar Vitellius i-a crezut în legătură cu trădarea şi i-a absolvit de vina de a-i fi fost credincioşi lui Ohto. 2. Salvius Titianus, fratele lui Otho, nu s-a aflat în pericol, deoarece i-au servit drept scuză dragostea frateră şi laşitatea. Marius Celsus şi-a păstrat funcţia de consul: dar a circulat zvonul şi, mai târziu, faptul i-a fost reproşat în senat lui Caecilius Simplex, cum că acesta din urmă ar fi

încercat să cumpere cu bani demnitatea de consul, ceea ce n-ar fi fost posibil fără moartea lui Celsus: Vitellius n-a dat curs solicitării şi i-a acordat mai târziu consulatul, fără să fi fost nevoie de crimă sau de cumpărarea lui[135]. Pe Trahalus l-a protejat împotriva acuzatorilor Galeria, soţia lui Vitellius.

61. Între pericolele care îi ameninţau pe atâţia bărbaţi iluştri, un oarecare Mariccus – mi-e şi ruşine să spun – din plebea boilor, a îndrăznit să aspire la un rang înalt şi să provoace forţa militară romană simulând că ar fi inspirat de zei. Iar acest eliberator al Galliei şi zeu (căci astfel se denumise) a adunat în jurul său opt mii de oameni, cu care prăda cantoanele învecinate ale heduilor, până când această cetate atât de importantă a înarmat tineretul nobil şi, primind în ajutor din partea lui Vitellius câteva cohorte, a dispersat mulţimea fanatizată[136]. Mariccus a fost luat prizonier în bătălia dată; apoi, zvârlit în faţa fiarelor sălbatice, cum acestea nu l-au sfâşiat, mulţimea stupidă îl credea inviolabil, până când a fost ucis sub privirile lui Vitellius.

62.1. Nu au mai avut loc alte urmăriri ale rebelilor othonieni sau ale bunurilor lor[137]: testamentele othonienilor care căzuseră în luptă au fost respectate, iar celor care nu îşi făcuseră testamentul li s-au aplicat prevederile legii[138]. În mod cert, dacă Vitellius şi-ar fi temperat gustul pentru plăceri, n-ai fi avut de ce să te temi de avariţia sa. Dar avea pentru banchete o pasiune ruşinoasă şi imposibil de satisfăcut; de la Roma, din Italia i se aduceau mirodenii care să-i excite apetitul, iar drumurile dintre cele două mări răsunau de zgomotul neîntrerupt al vehiculelor: fruntaşii cetăţilor au fost sărăciţi de fastul extraordinar al banchetelor şi oraşele însele şi-au văzut resursele epuizate: soldaţii, obişnuiţi cu plăcerile şi dispreţuindu-şi generalul, îşi pierduseră capacitatea de efort şi vitejia. 2. Vitellius a trimis la Roma un edict prin care amâna preluarea titlului de *Augustus*, îl refuza categoric pe cel de *Caesar*, fără însă a renunţa la nici una dintre prerogativele imperiale. Astrologii au fost izgoniţi din Italia[140]; li s-a interzis, sub ameninţarea unor pedepse grele, cavalerilor să se degradeze participând la luptele din arenă sau în şcolile de gladiatori: principii precedenţi îi împinseseră la aceasta cu bani sau, mai adesea, cu forţa, iar cele mai multe municipii şi colonii, din dorinţa imitaţiei, căutau câte un tânăr mai coruptibil pe care să-l determine cu argumente pecuniare să participe la spectacol[141].

63.1. Dar Vitellius, după sosirea fratelui său şi după ce s-au insinuat în jurul său experţi în arta despotismului, a devenit mai trufaş şi mai crud şi a poruncit uciderea lui Dolabella, despre care am amintit faptul că a fost exilat în colonia Aquinium de către Otho[142]. Dolabella revenise la Roma la auzul morţii lui Otho: Plancius Varus, fost pretor, unul dintre intimii prieteni ai lui Dolabella, i-a reproşat acest fapt în faţa lui Flavius Sabinus, prefectul Romei; el pretindea că Dolabella, dejucând paza, s-ar fi oferit drept conducător al partidei înfrânte; Plancius a mai adăugat şi acuzaţia cum că în acest scop ar fi fost solicitată şi cohorta cantonată la Ostia; dar, cum nu exista nici o dovadă pentru o asemenea acuzaţie, Plancius, cuprins de remuşcări, a încercat să obţină inocentarea lui Dolabella, după ce îl acuzase în mod criminal. 2. Soţia lui Lucius Vitellius, Triaria, o persoană de o cruzime neobişnuită pentru o femeie, l-a terorizat pe Flavius Sabinus, care ezita asupra hotărârii pe care s-o ia într-o afacere atât de gravă, avertizându-l să nu încerce să-şi creeze faima de om clement în dauna securităţii principelui[143]. Sabinus prin fire era blând; dar, când a fost cuprins de spaimă, şi-a schimbat atitudinea şi, temându-se pentru sine într-o chestiune care nu îl privea, a precipitat evenimentele, ca să nu aibă aerul că l-a susţinut pe Dolabella.

64.1. Vitellius, cuprins de spaimă şi de ură, căci Dolabella se căsătorise cu fosta lui soţie, Petronia, l-a convocat la sine printr-o scrisoare, dar a poruncit să fie evitată Via Flaminia, mult prea frecventată[144]; convoiul trebuia să facă un ocol pe la Interamnium, unde Dolabella urma să fie ucis. Drumul i s-a părut ucigaşului a fi prea lung: s-a oprit într-o tavernă şi acolo l-a zvârlit la pământ şi l-a sugrumat; faptul a aruncat o lumină sumbră asupra noului principat care atunci pentru prima oară s-a arătat în adevărata lui lumină. 2. Libertatea pe care şi-o luase

Triaria devenea cu atât mai odioasă, cu cât în prezenţa ei se afla un exemplu de moderaţie, şi anume Galeria, soţia împăratului, care nu se amesteca în asemenea afaceri triste; Sextilia, mama fraţilor Vitellius, o femeie demnă de vremurile vechi, a dat dovadă de o cinste similară; se zice că în urma primelor scrisori primite de la fiul ei ea a exclamat: eu l-am adus pe lume pe Vitellius, nu pe Germanicus[145]. Din acest moment nici seducţiile soartei, nici onorurile Romei nu i-au adus vreo bucurie, dar în schimb a resimţit din plin nenorocirile abătute asupra familiei ei.

65.1. Vitellius a plecat de la Lugdunum şi a fost urmat de Cluvius Rufus, care părăsise Hispania vesel la înfăţişare şi felicitându-l pe împărat, dar cu teama în suflet, căci se ştia urmărit de delatori. Hilarius, un libert imperial, îl denunţase cum că, atunci când a aflat de ascensiunea la principat a lui Vitellius şi a lui Otho, ar fi încercat să-şi asigure propria lui bază de putere şi să stăpânească Hispaniile; de aceea el ar fi omis menţionarea vreunui principe în diplomele sale[146]; Hilarius considera chiar unele discursuri ale lui Cluvius Rufus ca fiind injurioase la adresa lui Vitellius, dar susceptibile să-i asigure lui însuşi popularitate. 2. Până la urmă, autoritatea lui Cluvius Rufus a avut câştig de cauză în asemenea măsură, încât Vitellius a poruncit pedepsirea libertului său. Cluvius s-a asociat cortegiului imperial şi a păstrat Hispania, pe care o guverna în absenţă, după exemplul lui L. Arruntius[147]. Dar pe acesta din urmă Tiberius Caesar l-a reţinut de teamă; Vitellius nu avea nici un motiv să-l reţină pe Cluvius Rufus în preajma sa. Trebellius Maximus nu a avut parte de aceeaşi onoare: el părăsise Britannia pentru a scăpa de furia soldaţilor[148]; în locul său Vitellius l-a trimis în calitate de guvernator pe Vettius Bolanus, un bărbat din anturajul său.

66.1. Pe Vitellius îl preocupa faptul că moralul legiunilor învinse nu era frânt. Acestea, răspândite prin Italia şi amestecate cu legiunile învingătoare, îşi manifestau ostilitatea în vorbe; mai ales legiunea a XIV-a se dovedea a fi cea mai orgolioasă, pentru motivul că ea nu fusese înfrântă la Bedriacum, unde numai câteva detaşamente ale ei fuseseră respinse, în timp ce grosul trupelor ei nu luase parte la bătălie. Vitellius a hotărât trimiterea legiunii în Britannia, de unde fusese adusă de Nero[149], şi, între timp, să cantoneze împreună cu cohortele batave, din cauza vechii inimiciţii dintre soldaţii celor două unităţi. 2. Liniştea n-a durat multă vreme între trupe atât de ostile una faţă de cealaltă; la Augusta Taurinorum, pe când un batav îl urmărea pe un meşteşugar oarecare sub pretextul că l-ar fi înşelat, un soldat al legiunii i-a luat acestuia din urmă apărarea, pentru că îi era oaspete[150]; s-au adunat camarazi şi ai unuia, şi ai celuilalt, şi de la înjurături reciproce au trecut la bătaie şi s-ar fi aprins o luptă cumplită, dacă două cohorte pretoriene n-ar fi luat partea soldaţilor legiunii, dându-le acestora încredere şi înspăimântându-i pe batavi. 3. Vitellius a poruncit batavilor să se alăture trupelor sale, căci îi considera credincioşi cauzei lui, iar legiunii să treacă Alpii Grai şi să-şi continue drumul pe cale ocolită, în aşa fel încât să evite Vienna: el se temea până şi de locuitorii Viennei[151]. În noaptea în care a plecat legiunea, rămânând aprinse focurile taberei, a ars o parte a Coloniei Taurina, care nenorocire, asemenea celor mai multe calamităţi ale războiului, a fost uitată datorită altor dezastre mult mai mari suferite de alte oraşe[152]. Soldaţii legiunii a XIV-a, după ce au trecut Alpii, au fost instigaţi de cei mai turbulenţi să se îndrepte spre Vienna, dar au fost opriţi de consensul celor mai înţelepţi, astfel încât legiunea a ajuns fără alte incidente în Britannia.

67.1. După legiuni Vitellius se temea cel mai mult de cohortele pretoriene. Mai întâi au fost separate, iar apoi, când li s-a acordat lăsarea la vatră cu toate onorurile, pretorienii şi-au predat armamentul tribunilor lor, până când s-a răspândit ştirea războiului declanşat de Vespasian; atunci cohortele au fost din nou organizate şi au trecut de partea flavienilor. 2. Prima legiune de infanterie marină a fost trimisă în Hispania, pentru a se îmblânzi în pace şi inactivitate, legiunile a VII-a şi a IX-a au fost trimise în taberele lor de iarnă[153], iar a XIII-a a primit misiunea să construiască amfiteatre; căci Caecina se pregătea să ofere un spectacol de lupte de gladiatori la Cremona, Valens la Bononia, deoarece Vitellius nu era niciodată până-ntr-atâta preocupat de probleme serioase, încât să uite de plăceri.

68.1. Astfel, Vitellius a reuşit să disperseze fără violenţă unităţile armatei lui Otho; în ceea ce-i priveşte pe învingători, o rebeliune s-a iscat între ei dintr-o nimica toată, rebeliune care n-ar fi meritat să-i acord atenţie, dacă numărul mare al morţilor n-ar fi sporit ura faţă de Vitellius. Vitellius cina la Ticinum în compania lui Verginius Rufus. Comandanţii de legiuni imită severitatea împăraţilor sau se bucură de banchetele prelungite şi, în funcţie de comportarea superiorilor, soldaţii au o atitudine disciplinată sau se complac în desfrâu. În armata lui Vitellius domina dezordinea şi beţia, astfel încât ai fi zis mai degrabă că se află în pline sărbători de noapte şi în timpul orgiilor bachanalelor[154] decât într-o tabără militară, unde ar fi trebuit să domnească disciplina. 2. În consecinţă, doi soldaţi, unul din legiunea a V-a, altul din trupele auxiliare gale, s-au provocat din joacă la luptă şi, aprinzându-se, galul l-a pus la pământ pe soldatul legiunii; galul şi-a bătut joc de cel învins, iar cei care asistau au luat partea unuia sau altuia dintre combatanţi; spre nenorocirea galilor, la faţa locului au năvălit soldaţii legiunii şi au măcelărit două cohorte. Tumultul a fost încheiat printr-un alt tumult. 3. La depărtare se zăreau praf şi arme: pe neaşteptate, a izbucnit un strigăt cum că legiunea a XIV-a ar fi făcut cale întoarsă şi că soseşte la locul bătăliei; dar, în realitate, era vorba numai de ariergarda legiunii; faptul a fost recunoscut şi panica a încetat. 4. Între timp, un sclav al lui Verginius Rufus trece întâmplător pe acolo şi este imediat acuzat cum că ar fi vrut să-l asasineze pe Vitellius. Dar nici măcar Vitellius, deşi intra în panică la cea mai mică bănuială, nu punea sub semnul întrebării inocenţa lui Verginius; cu toate acestea, cu greu i-a putut stăpâni pe soldaţii care cereau insistent moartea bărbatului consular şi a comandantului lor de odinioară[155]. Pe nimeni nu l-a pus mai mult în pericol decât pe Verginius orice act de rebeliune: soldaţii continuau să-l admire şi reputaţia-i rămăsese neştirbită, dar în acelaşi timp îl urau, pentru că-i dispreţuise[156].

69.1. A doua zi Vitellius a primit în audienţă delegaţia senatului, căreia îi poruncise să vină la Ticinum; apoi s-a dus în tabăra militară, unde a lăudat peste măsură devotamentul soldaţilor din legiuni faţă de el, spre indignarea auxiliarilor, revoltaţi că li se acordă până-ntr-atâta impunitate legionarilor şi li se tolerează aroganţa. Cohortele batavilor, pentru a se evita vreo nouă izbucnire de brutalitate din partea lor, au fost trimise în Germania: astfel destinul pregătea premisa pentru un război în acelaşi timp civil şi extern[157]. Trupele auxiliare galice, un număr imens de soldaţi recrutaţi încă de la începutul defecţiunii legiunilor germanice, dar care se dovedise a fi lipsit de orice valoare militară, au fost trimise în oraşele lor de origine. 2. Apoi Vitellius porunceşte, pentru a restabili finanţele imperiului, deja grav afectate de cheltuielile sale, să fie micşorate efectivele legiunilor şi ale trupelor auxiliare şi a interzis efectuarea de noi recrutări; în acelaşi timp, soldaţii sunt lăsaţi la vatră fără să se ţină seama de vreun criteriu: hotărâre funestă pentru stat, antipatică soldaţilor, cărora le reveneau aceleaşi îndatoriri, pericole şi munci, deşi erau mai puţini la număr; pe deasupra, forţele le erau slăbite din cauza desfrâului; toate acestea erau în contrast evident cu vechea disciplină şi cu instituţiile strămoşilor, pentru care stabilitatea Imperiului Roman era asigurată mai degrabă prin virtute decât prin bani.

70.1. Vitellius a pornit de la Ticinum, făcând un ocol, pentru a ajunge la Cremona. După ce a asistat la spectacolul de gladiatori oferit de Caecina, a dorit să se oprească pe câmpurile de la Bedriacum şi să vadă cu ochii săi urmele recentei victorii, un spectacol hidos şi cumplit[157bis]. La patruzeci de zile de la bătălie se vedeau peste tot numai corpuri sfâşiate, membre tăiate, cadavre de oameni şi de cai în putrefacţie, pământ îmbibat cu sânge corupt, un deşert groaznic din cauza copacilor şi a roadelor prăvălite. 2. Nu mai puţin revoltătoare era acea parte a drumului pe care locuitorii Cremonei o împodobiseră cu lauri şi cu trandafiri sau altarele construite pentru sacrificarea victimelor în cinstea lui Vitellius, de parcă ar fi fost vorba de un rege; pentru moment, această iniţiativă le-a adus locuitorilor Cremonei avantaje, dar mai târziu a fost cauza nenorocirilor abătute asupra lor[158]. 3. Alături de Vitellius se aflau Caecina şi

Valens şi ei arătau locurile unde se dăduse bătălia: de aici, îi arătau ei, au atacat legiunile în coloană, de dincolo s-au pornit călăreţii, dincolo au fost înconjurate unităţile auxiliare; tribunii şi prefecţii, lăudându-se fiecare cu faptele lor, amestecau lucruri rele cu plăsmuiri şi cu exagerări. Chiar şi mulţimea soldaţilor se îndepărta de drum cu strigăte de bucurie, recunoştea spaţiile unde se dăduse lupta, privea şi admira trofeele de arme şi grămezile de cadavre; şi totuşi s-au găsit unii care la gândul schimbărilor produse de destin să fie cuprinşi de milă şi să verse lacrimi. 4. Dar Vitellius nu şi-a îndepărtat privirile şi imaginea atâtor mii de cetăţeni romani rămaşi neînmormântaţi nu l-a înspăimântat: dimpotrivă, fericit şi fără să cunoască destinul care îl ameninţa, el oferea sacrificii divinităţilor locului.

71.1. Apoi, la Bononia Fabius Valens a organizat în cinstea lui un spectacol de gladiatori pentru care accesoriile au fost aduse de la Roma. Cu cât Vitellius se apropia mai mult de capitală, cu atât cortegiul său era mai dezordonat datorită histrionilor, cetelor de eunuci şi celorlalte categorii de indivizi caracteristici curţii lui Nero amestecaţi printre soldaţi; de altminteri, Vitellius îl admira pe Nero şi îi cinstea memoria, el care în trecut îl întovărăşise pe acesta în timpul turneelor artistice, dar nu pentru că fusese obligat, cum li s-a întâmplat şi unor oameni cinstiţi, ci din desfrâu şi pentru că era sclavul stomacului său şi din acest motiv putuse fi cumpărat. 2. Pentru a putea oferi lui Valens şi lui Caecina demnitatea de consul, a scurtat consulatele celorlalţi[159] şi n-a ţinut seama de consulatul lui Marcus Macer, pentru faptul că fusese unul dintre generalii partidei lui Otho; pe Valerius Marinus, consul desemnat de către Galba, l-a amânat, nu pentru că avea ceva să-i reproşeze, ci pentru că îl ştia a fi un om blând, care va suporta cu calm ofensa. Pedianus Costa a fost omis de la consulat[160]: principele îl antipatiza pentru faptul că a îndrăznit să se declare împotriva lui Nero şi de a-l fi încurajat pe Verginius; dar Vitellius a invocat alte motive; şi i-au fost aduse mulţumiri lui Vitellius de către toţi din obişnuinţa servituţii.

72. O impostură, la începuturile ei foarte ameninţătoare, a avut răsunet doar câteva zile. Un individ oarecare s-a dat drept Scribonius Camerinus[161]; el pretindea că se refugiase de teamă la Histria[162] în vremea domniei lui Nero, deoarece acolo se aflau clienţii şi ogoarele familiei Crassus, iar numele acesta îşi menţinuse intactă faima. Aşadar, după ce şi-a asociat câţiva nenorociţi pentru a-şi juca mica sa comedie, el a reuşit să adune în jurul său o mulţime credulă şi chiar şi câţiva soldaţi, care fie nu cunoşteau adevărul, fie erau dornici de dezordine; dar a fost prins şi interogat în faţa lui Vitellius asupra persoanei sale. După ce s-a constatat că nu se poate pune nici un temei pe spusele sale, ba chiar şi mai mult, când stăpânul său l-a recunoscut ca fiind un sclav fugar cu numele de Geta, a fost supus pedepsei rezervate sclavilor[163].

73. Abia se poate imagina ce trufie şi ce inconştienţă l-au cuprins pe Vitellius, după ce curieri din Siria şi din Iudeea i-au adus vestea că Orientul i-a jurat credinţă. Numele lui Vespasian se afla pe buzele tuturor, deşi ştirile despre el erau vagi şi nesigure, iar Vitellius se îngrozea ori de câte ori i se pomenea numele; dar, din momentul în care i-a parvenit vestea din Orient, el însuşi şi armata sa, deoarece nu se mai temeau de nici un concurent, s-au dedat la moravuri străine de cele romane prin crime, desfrâu, jafuri.

74.1. Între timp, Vespasian se gândea la bătălii şi la războaie şi trecea în revistă forţele de care dispunea atât în apropierea imediată, cât şi mai departe. Armata îi era atât de favorabilă, încât a păstrat tăcerea când l-a auzit rostind jurământul şi urându-i lui Vitellius sănătate şi noroc; Mucianus nu îi era ostil lui Vespasian, deşi îl simpatiza mai mult pe Titus; prefectul Egiptului, Tiberius Alexander, sprijinea proiectele lor; putea considera legiunea a III-a ca făcând parte din trupele sale, deoarece trecuse din Siria în Moesia[164]; avea speranţe întemeiate că legiunile ilirice îl vor urma; întreaga armată era indignată de aroganţa trupelor lui Vitellius, fiindcă, ameninţătoare la înfăţişare, crunte la vorbă, ele îşi băteau joc de toate celelalte ca de

unele care nu se pot compara cu ele. 2. Dar, când este vorba de declanşarea unei acţiuni de asemenea natură, de cele mai multe ori intervine ezitarea; în consecinţă, Vespasian când era plin de speranţe, când lua în consideraţie impedimentele: cum va arăta ziua în care el va zvârli în luptă cei şaizeci de ani ai săi şi pe cei doi fii tineri? În chestiunile particulare există posibilitatea de a declanşa o acţiune şi de a reveni asupra ei, după bunul plac, în timp ce pentru cei care aspiră la imperiu nu există cale de mijloc între vârful muntelui şi adâncul prăpastiei.

75. Evalua forţele armatei germanice, pe care el, militar de carieră, le cunoştea bine: legiunile sale nu aveau experienţa războiului civil, ale lui Vitellius erau învingătoare, cele învinse se lamentau, dar nu mai aveau nici o putere. Fidelitatea soldaţilor este nesigură în timp de discordii şi oricare dintre ei putea deveni un pericol: la ce-i vor folosi cohorte şi unităţi de cavalerie, dacă unul sau doi ucigaşi vor pretinde partidei adverse o răsplată pentru o crimă care putea fi înfăptuită într-o clipă? Astfel a fost ucis Scribonianus în timpul domniei lui Claudius şi tot astfel asasinul său Volaginus a ajuns din simplu soldat la cele mai înalte grade militare[165]: mult mai uşor este să pui în mişcare masele de soldaţi decât să te fereşti de fiecare în parte.

76.1. În timp ce şovăia datorită acestor considerente, ceilalţi legaţi şi prietenii îl încurajau, iar Mucianus, după mai multe discuţii purtate în secret, a vorbit în faţa tuturor în următorii termeni: „Toţi cei care intenţionează să întreprindă fapte deosebite trebuie să cântărească dacă ceea ce întreprind este util statului, glorios pentru ei înşişi, dacă este uşor sau cel puţin nu foarte greu de realizat; în acelaşi timp, trebuie avut în vedere dacă cel care îndeamnă la acţiune este dispus, pe lângă sfaturi, să se implice personal şi, dacă destinul este favorabil întreprinderii, cui îi va reveni onoarea supremă. 2. Vespasian, eu pe tine te chem la imperiu! Cât de salvatoare va fi acţiunea ta pentru stat, cât de strălucită pentru tine, în afară de zei depinde de tine. Să nu te temi că aş adopta atitudinea linguşitorilor: este o insultă mai degrabă decât o onoare să fii ales după Vitellius. Noi nu ne ridicăm împotriva minţii atât de ascuţite a divinului Augustus, nici împotriva bătrâneţii atât de bănuitoare a lui Tiberius, nici împotriva familiei lui Gaius, a lui Claudius sau a lui Nero, legitimată printr-un lung exerciţiu al puterii; te-ai închinat în faţa imaginilor lui Galba; a lâncezi în continuare şi a lăsa statul să fie pângărit şi să meargă spre distrugere sigură este în ochii tuturor apatie şi laşitate, chiar dacă servitutea îţi oferă tot atâta securitate, pe câtă dezonoare. 3. S-au dus şi s-au scurs timpurile în care putea să ţi se reproşeze că acţionezi din ambiţie; acum trebuie să alergi spre imperiu. Oare ai uitat asasinarea lui Corbulo[166]? Recunosc că el era dintr-o familie mai nobilă decât noi[167], dar şi Nero îl depăşea pe Vitellius prin nobleţea naşterii. Preastrălucit este în ochii oricui se află stăpânit de teamă orice om care îi inspiră teamă[168]. 4. Vitellius constituie dovada pentru faptul că principele poate fi făcut de către armată în propriul ei interes[169], Vitellius care s-a ridicat numai din ură faţă de Galba, fără să beneficieze de ajutoare, fără să se bucure de vreo reputaţie militară! Nici măcar Otho nu a fost înfrânt de arta generalului sau de forţa armatei adverse, ci de disperarea sa prematură; Vitellius i-a conferit acestuia aureola de principe mare şi de neuitat, deoarece el dispersează legiunile, dezarmează cohortele pretoriene, pregăteşte zilnic elementele pentru un nou război. 5. Dacă soldaţii săi au avut spirit de iniţiativă şi valoare militară, apoi ei şi-au tocit aceste calităţi prin taverne, în orgii şi prin imitarea moravurilor principelui: tu ai la dispoziţie nouă legiuni intacte în Iudeea, Siria şi Egipt, legiuni care nu au fost uzate de lupte, nu au fost corupte de discordii, formate din soldaţi călîţi în exerciţii militare şi învingători ai duşmanilor externi; de partea ta se află forţe considerabile ale flotei, ale cavaleriei, ale infanteriei, regi foarte credincioşi şi, înainte de toate, propria ta experienţă.

77.1. În ceea ce mă priveşte, nu voi pretinde mai mult decât să nu fiu considerat inferior lui Valens şi lui Caecina; să nu-l dispreţuieşti pe Mucianus ca aliat, pentru că nu ai aflat în el un adversar. Eu mă socot superior lui Vitellius, dar inferior ţie. Familia ta se bucură de prestigiul

triumfului pe care l-ai dobândit[170], de doi tineri, amândoi demni de imperiu, dintre care unul are o reputaţie bine stabilită la armata germanică din primii ani de serviciu militar[171]. Ar fi absurd să nu cedez imperiul în favoarea omului pe al cărui fiu l-aş adopta, dacă aş fi eu însumi împărat. 2. De altminteri, noi nu vom avea aceeaşi soartă, fie că învingem, fie că nu; căci, dacă suntem învingători, voi avea rangul pe care tu mi-l vei atribui; dar vom împărţi în mod egal pericolele şi nenorocirile. Ba chiar, cum este preferabil, tu să conduci armatele dintr-un loc aflat în siguranţă şi lasă-mi mie conducerea efectivă a războiului şi incertitudinile luptelor. 3. Astăzi învinşii sunt mai disciplinaţi decât învingătorii; pe primii i-a împins spre virtute furia, ura, dorinţa de răzbunare; ultimii lâncezesc într-un orgoliu nemăsurat şi în aroganţă. Războiul însuşi va descoperi şi va deschide rănile ascunse, dar infectate, ale partidei învingătoare; pe cât de mare încredere am în energia, spiritul de economie şi înţelepciunea ta, pe atâta contez şi pe inerţia, ignoranţa şi cruzimea lui Vitellius. Oricum ar fi, şansele noastre sunt mai mari în război decât în pace, căci cei care deliberează au şi devenit rebeli."

78.1. După discursul lui Mucianus ceilalţi insistau cu mai multă îndrăzneală, îl îndemnau pe Vespasian să treacă la acţiune, invocau răspunsurile proorocilor şi mişcările astrelor. Şi nu era insensibil Vespasian la asemenea superstiţii, el care mai târziu, fiind stăpânul lumii, l-a avut alături de el în mod oficial în calitate de consilier pe un oarecare Seleucus, un astrolog[172]. 2. Vechile preziceri îi reveneau în minte: un chiparos aflat pe ogoarele sale, de o înălţime extraordinară, s-a prăbuşit pe neaşteptate, dar a doua zi s-a reînălţat pe acelaşi loc, mai înalt şi mai frumos. Toţi prezicătorii au interpretat faptul ca pe un semn deosebit şi de bun augur şi i-au prevestit lui Vespasian, încă tânăr fiind, o glorie extraordinară; prezicerea părea a se fi împlinit, când a obţinut mai întâi triumful, apoi consulatul[173] şi, în sfârşit, celebritatea prin victoria din Iudeea; când însă le-a dobândit pe toate acestea, se credea demn de a primi imperiul. 3. Între Iudeea, şi Siria se află Carmelus: astfel numesc autohtonii muntele şi zeul locului[174]. Nu există vreo reprezentare sau vreun templu al zeului (aceasta este tradiţia strămoşească), ci se mulţumesc cu un altar şi cu respectul faţă de divinitate. Lui Vespasian, care aducea sacrificii când sufletul său era răscolit de speranţe nemărturisite, preotul Basilides i-a spus, după ce a cercetat în mai multe rânduri măruntaiele victimelor: „orice ai de gând, Vespasian, să întreprinzi, fie că vrei să construieşti o casă, fie să-ţi măreşti domeniile, fie să dobândeşti mai mulţi sclavi, zeii ţi-au hărăzit o casă imensă, hotare nemăsurate şi o mare mulţime de oameni"[175]. 4. Aceste răspunsuri învăluite în mister s-au răspândit imediat, iar acum li s-a dezvăluit înţelesul; mulţimea nu mai avea alt subiect de discuţie. Cel mai mult se vorbea despre acestea în anturajul lui Vespasian, cu atât mai mult, cu cât celor care nutresc speranţe li se povestesc cel mai adesea asemenea lucruri. Cu intenţii bine precizate, Mucianus a plecat la Antiohia, Vespasian la Caesarea; prima este capitala Siriei, a doua a Iudeei.

1 iulie 69

79. Începutul transferării imperiului de către Vespasian s-a făcut la Alexandria, din iniţiativa lui Tiberius Alexander, care la calendele lunii iulie a pus legiunile să depună jurământul faţă de acesta. Această zi a fost sărbătorită mai târziu ca fiind prima zi a principatului lui Vespasian[176], deşi armata iudaică a depus jurământul abia în ziua a cincea înainte de nonele lui iulie[176bis] şi a făcut-o cu atâta grabă,

3 iulie 69

încât nu l-a mai aşteptat pe fiul său Titus, care revenea din Siria, să anunţe acordul încheiat între Mucianus şi tatăl său. Toate acestea s-au produs numai din impulsul soldaţilor, fără să fie nevoie de un discurs, fără să fie adunate legiunile.

80.1. Pe când se purtau discuţii asupra momentului, locului şi, ceea ce este cel mai complicat în asemenea împrejurări, asupra persoanei care să ia iniţiativa proclamaţiei, pe când fiecare nutrea speranţe sau teamă, pe când urmărea desfăşurarea logică a evenimentelor şi faptelor întâmplătoare, câţiva soldaţi dispuşi în formaţie militară ca să-l salute în calitate de legat pe Vespasian, care ieşea din dormitorul său, l-au salutat în calitate de împărat; atunci ceilalţi s-au adunat în grabă şi i-au conferit numele de *Caesar*, de *Augustus* şi celelalte titluri imperiale[177]. Starea de spirit a soldaţilor se schimbase: teama făcuse loc speranţei. 2. În ceea ce-l priveşte pe Vespasian, el nu a arătat nici aroganţă, nici orgoliu, ci a rămas neschimbat, în ciuda situaţiei nou create. De îndată ce şi-a revenit din ameţeala care l-a cuprins datorită înălţimii la care fusese proiectat, le-a vorbit soldaţilor în chip militar; din toate părţile îi soseau veşti fericite; Mucianus, care nu aştepta decât această ocazie, i-a pus pe soldaţii săi plini de entuziasm să-i jure credinţă lui Vespasian. Apoi, când a pătruns în teatrul de la Antiohia, locul unde conform obiceiului deliberează poporul, el a rostit în faţa unei mulţimi căzute în adulaţie un elegant discurs în limba greacă, fiind foarte abil în vorbă şi în faptă. 3. Nimic nu a revoltat mai mult provincia şi armata decât anunţul lui Mucianus că Vitellius ar fi hotărât transferarea legiunilor germanice în Siria, unde serviciul militar era mai rentabil şi mai uşor, în schimb legiunile din Siria urmau să fie trimise în taberele de iarnă din Germania, unde clima este aspră şi muncile grele; locuitorii provinciei se bucurau de convieţuirea cu soldaţii, deoarece cei mai mulţi se aflau în relaţii de prietenie şi de rudenie cu aceştia, iar soldaţii considerau tabăra, care le devenise familiară datorită îndelungatului serviciu militar, ca fiind însuşi căminul lor.

81.1. Înaintea idelor lunii iulie, întreaga Sirie îi jurase credinţă lui Vespasian. I s-au alăturat, împreună cu regatele lor, regii Sohaemus, care avea forţe nu de dispreţuit, şi Antiochus, puternic datorită străvechilor sale averi, căci el era cel mai bogat dintre regii aserviţi Romei. Agrippa, rechemat prin veşti care i-au parvenit pe cale ocultă din partea prietenilor săi, a părăsit Roma fără ştirea lui Vitellius şi străbătea marea în mare grabă. 2. Regina Berenice, o femeie splendidă, în floarea vârstei, foarte dragă bătrânului Vespasian datorită marilor daruri pe care i le făcuse, susţinea cu mare energie cauza Flavienilor. Toate provinciile de pe malul mării, inclusiv Asia şi Ahaia, şi toate câte se aflau în interior, între Pont şi cele două Armenii[178], s-au declarat în favoarea lui Vespasian; dar ele erau guvernate de legaţi civili, căci încă nu fuseseră staţionate legiuni în Cappadocia[179]. 3. La Berytus s-a ţinut un consiliu unde s-a deliberat asupra situaţiei generale. Mucianus a sosit întovărăşit de legaţii, tribunii şi de toţi centurionii şi soldaţii mai străluciţi, iar din armata iudaică au fost aduse trupe de elită: asemenea defilare simultană de trupe de infanterie, cavalerie şi de fastul regilor care rivalizau între ei sporea strălucirea destinului noului principe.

82.1. Prima preocupare pentru război a fost recrutarea de noi trupe şi rechemarea sub arme a veteranilor; au fost alese oraşe puternice unde să fie organizate fabrici de armament; la Antiohia au fost bătute monede de aur şi de argint; toate aceste activităţi au fost încredinţate unor agenţi foarte capabili şi se desfăşurau într-un ritm susţinut. Vespasian însuşi mergea de la unul la altul, îi încuraja, pe cei destoinici îi lăuda, pe cei inactivi îi stimula de preferinţă prin exemplul personal decât prin constrângeri şi mai degrabă disimula viciile prietenilor decât virtuţile lor. 2. Mulţi dintre ei au fost numiţi în funcţii de prefecţi şi de procuratori, pe mai mulţi i-a ridicat la demnitatea rangului de senatori, căci erau bărbaţi străluciţi, care mai târziu

au dobândit cele mai înalte funcţii[180]; pentru câţiva norocul a ţinut loc de virtute. În ceea ce priveşte donativul, Mucianus, la prima adunare, nu a promis decât unul modest, iar Vespasian nu a oferit unul mai mare în timp de război civil decât au oferit alţii în timp de pace, deoarece el era categoric împotriva dărniciei exagerate faţă de soldaţi şi, de aceea, armata sa era mai puternică. 3. Au fost trimişi ambasadori la parţi şi la armeni şi s-au luat măsuri ca nu cumva, cât timp legiunile se vor concentra asupra războiului civil, frontierele să rămână descoperite. Titus a primit misiunea de a supune Iudeea, iar Vespasian de a ocupa cheile Egiptului; în privinţa campaniei împotriva lui Vitellius, li s-a părut a fi suficient să trimită o parte a armatei sub comanda lui Mucianus, armată care va beneficia de prestigiul numelui lui Vespasian şi de credinţa că nimic nu îi poate sta în cale. Au fost redactate scrisori către toate armatele şi către toţi legaţii, cu prescripţia să-i determine să reia armele pe pretorienii ostili lui Vitellius.

83.1. Mucianus, cu un detaşament de trupe uşor înarmate, acţionând mai mult ca un asociat la imperiu decât ca un subaltern, a pornit în marş forţat, ca să nu pară că zăboveşte, dar fără să se grăbească din cale afară, pentru a permite zvonurilor să se răspândească, conştient fiind de slăbiciunea mijloacelor sale şi de faptul că zvonurile amplifică forţele celor absenţi; îl urma într-o coloană uriaşă legiunea a VI-a şi treizeci de mii de auxiliari. 2. A dat ordin flotei din Pont să vină la Bizantium, care era nehotărât asupra planului pe care să-l adopte: se întreba dacă să nu lase deoparte Moesia şi să se îndrepte cu întreaga infanterie şi cavalerie spre Dyrrachium, în timp ce flota de război va bloca Italia pe mare; această acţiune prezenta dezavantajul că ar fi expus în spate Ahaia şi Asia, fără apărare în cazul unui atac al lui Vitellius, exceptând cazul când va reuşi să le întărească; dar avantajul decurgea din faptul că Vitellius nu avea de unde să ştie ce regiune din Italia va trebui să apere, dacă flota inamicului se va îndrepta spre Brundisium şi Tarent, spre ţărmurile Calabriei şi ale Lucaniei.

84.1. Provinciile răsunau de desfăşurările de nave, de trupe şi de zăngănitul armelor, dar nimic nu le împovăra mai tare decât rechiziţionările de bani: Mucianus relata întruna că banii constituie nervul războiului civil şi în cursul anchetelor nu se interesa de respectarea dreptului sau a adevărului, ci numai de averea împricinaţilor. Pretutindeni aveau loc delaţiuni, iar oamenii foarte bogaţi erau vânaţi ca o pradă. 2. Aceste fapte grave şi intolerabile, scuzabile atunci prin imperativele războiului, s-au perpetuat şi în timp de pace, deşi Vespasian însuşi, la începutul domniei, nu se arăta foarte dispus să profite de pe urma nedreptăţilor, până când, răsfăţat de soartă şi aflat sub influenţa unor indivizi perverşi, a învăţat şi a îndrăznit să comită asemenea fapte. Chiar şi Mucianus a contribuit la cheltuielile de război din propria sa avere şi era cu atât mai larg cu resursele sale particulare, cu cât se înfrupta cu aviditate din tezaurul public. Ceilalţi i-au urmat exemplul şi au contribuit cu banii proprii, dar foarte puţini au dat dovadă de aceeaşi neruşinare pentru recuperarea lor.

85.1. Între timp, proiectele lui Vespasian au fost grăbite de zelul armatelor ilirice, care au trecut de partea sa: legiunea a III-a a creat precedentul pentru celelalte legiuni din Moesia; acolo se aflau legiunea a VIII-a şi a VII-a *Claudiana,* amândouă foarte favorabile lui Otho, deşi nu luaseră parte la bătălia de la Bedriacum. Pornite spre Aquileia, i-au izgonit pe cei care vesteau moartea lui Otho, au sfâşiat steagurile pe care era scris numele lui Vitellius, au prădat tezaurul militar şi şi-au împărţit banii între ei, într-un cuvânt s-au comportat ca nişte duşmani. Apoi i-a cuprins panica, panica le-a dat prilej de reflecţie şi le-a venit ideea că pot să-şi facă un titlu de glorie faţă de Vespasian din fapte pentru care în faţa lui Vitellius erau obligaţi să se disculpe. În consecinţă, cele trei legiuni din Moesia căutau să câştige de partea lor prin scrisori armata din Pannonia, iar în cazul când aceasta refuza, se pregăteau să o atace. 2. În timpul acestor desfăşurări Aponius Saturninus, guvernatorul Moesiei, a îndrăznit să pună la cale o faptă oribilă, trimiţând un centurion ca să-l ucidă pe Tettius Iulianus, legatul legiunii a VII-a, din cauza rivalităţii care domnea între ei; el voia să-şi acopere crima sub pretextul interesului

său pentru cauza Flaviilor. Iulianus a fost informat de pericolul care îl păştea şi, luând cu el cunoscători ai locurilor, s-a refugiat pe căi nestrăbătute din Moesia până dincolo de muntele Haemus; nici mai târziu el n-a participat la războiul civil, prelungind sub diferite pretexte drumul care să-l ducă până la Vespasian şi grăbindu-se sau întârziind, în funcţie de ştirile pe care le primea.

86.1. Între timp, în Pannonia legiunea a XIII-a şi a VII-a *Galbiana*, care îşi stăpâneau durerea şi furia pricinuite de bătălia de la Bedriacum, au trecut fără şovăială de partea lui Vespasian, mai ales la iniţiativa lui Primus Antonius. Acest om care încălcase legile şi fusese condamnat în vremea lui Nero pentru falsificarea de testamente fusese reintegrat în rândurile senatorilor, una dintre multele nenorociri provocate de războiul civil[181]. 2. Galba îl numise în fruntea legiunii a VII-a; circula zvonul că i-ar fi trimis scrisori lui Otho prin care îşi oferea serviciile în calitate de general; cum propunerea n-a fost luată în seamă, în timpul războiului lui Otho el nu a fost de nici un folos. În momentul când situaţia lui Vitellius se clătina, el l-a urmat pe Vespasian şi a constituit o piesă de mare greutate în balanţa războiului, căci era un om de acţiune, iute la vorbă, mare meşter în a semăna ura împotriva altora, preaputernic în vremuri de discordie şi de rebeliune, un hoţ foarte darnic, un om infam în timp de pace, dar o forţă nu de dispreţuit în timp de război. Apoi, în urma acordului între armatele din Moesia şi Pannonia au fost atraşi în aceeaşi direcţie şi soldaţii din Dalmaţia, deşi legaţii consulari nu au provocat nici un act de rebeliune. 3. Tampius Flavianus şi Pompeius Silvanus, doi bătrâni bogaţi, deţineau primul Pannonia, al doilea Dalmaţia; alături de ei se afla, în calitate de procurator, Cornelius Fuscus, un om în floarea vârstei, descendentul unei familii ilustre. Când se afla la prima tinereţe, a renunţat la rangul de senator din dorinţa de câştiguri[182]; datorită faptului că s-a declarat în favoarea lui Galba în calitate de conducător al coloniei sale, a fost numit în funcţia de procurator; când s-a ridicat partida Flaviilor, el a fost unul dintre principalii instigatori la război: nu acţiona în speranţa unor răsplăţi în schimbul pericolelor la care se expunea, ci din plăcere pentru situaţiile primejdioase, şi prefera situaţii noi, nesigure şi periculoase situaţiilor stabile, de lungă durată. 4. Aşadar, Antonius şi Fuscus s-au pornit să pună în mişcare peste tot orice element de nemulţumire împotriva lui Vitellius. Au trimis scrisori în Britannia către legiunea a XIV-a şi în Hispania către legiunea I, deoarece amândouă se aflaseră alături de Otho împotriva lui Vitellius; au împânzit cu scrisori Galliile şi într-o clipă s-a aprins un război imens, deoarece atunci când armatele din Illyricum au făcut public defecţiune faţă de Vitellius, celelalte erau gata să îmbrăţişeze aceeaşi soartă.

87.1. În timp ce Vespasian şi conducătorii partidei sale acţionau în acest fel în provincii, Vitellius, din zi în zi mai demn de dispreţ şi mai indolent, se oprea să participe la toate plăcerile oferite de municipii şi de vilele particulare şi, apoi, se îndrepta spre Roma într-un marş greoi. Îl urmau şaizeci de mii de soldaţi corupţi de lipsa de disciplină, un număr mai mare de valeţi de arme şi de oameni de corvoadă de un caracter mai detestabil chiar decât cel al sclavilor; apoi, o şleahtă numeroasă de ofiţeri şi de prieteni incapabili să se supună ordinelor, chiar dacă ar fi fost conduşi cu cea mai mare severitate. 2. La toţi aceştia se adăugau senatorii şi cavalerii veniţi de la Roma, ca să-l întâmpine pe Vitellius, unii de teamă, mulţi din dorinţa de linguşire, ceilalţi, de fapt, toţi, pentru a nu rămâne pe loc, atunci când toată lumea se îndrepta spre principe. Ba chiar se adunaseră şi plebei cunoscuţi lui Vitellius datorită unor relaţii scandaloase, şi anume bufoni, histrioni, vechili, şi este de mirare cât de mult se bucura el de aceste prietenii dezonorante. Pentru aprovizionarea acestei gloate erau devastate nu numai coloniile şi municipiile, ci şi ogoarele cultivatorilor, pline de roade coapte, ca şi cum ar fi fost un pământ al inamicului.

88.1. După tulburările de la Ticinum s-au produs multe şi cumplite măceluri între soldaţi, deoarece inimiciţiile dintre legiuni şi trupele auxiliare continuau să persiste: când era însă vorba să se repeadă asupra locuitorilor regiunii, se aflau cu toţii în consens. Cea mai gravă

ciocnire a avut loc la a şaptea bornă militară de Roma. Acolo Vitellius împărţea fiecărui soldat hrana pregătită special pentru acest moment, asemenea cinei oferite gladiatorilor înainte de luptă, iar plebea venită din capitală se răspândise în toată tabăra. 2. Nişte indivizi (se ţineau de glume proaste) le-au furat unor soldaţi neatenţi armele şi, după ce le-au luat teaca, îi întrebau dacă sunt încinşi sau nu cu sabia. Soldaţii, neobişnuiţi cu insultele, n-au suportat bătaia de joc şi s-au năpustit cu săbiile scoase asupra poporului neînarmat. Între alţii a fost ucis tatăl unui soldat care-şi întovărăşise fiul; apoi eroarea a fost recunoscută şi vestea omorului s-a răspândit şi a avut ca efect salvarea multor nevinovaţi. 3. Cu toate acestea, la Roma panica a fost mare, deoarece soldaţii care îl precedaseră pe Vitellius se împrăştiau peste tot; ei se îndreptau mai ales către for, din dorinţa de a vedea locul unde zăcuse Galba. Spectacolul pe care îl ofereau era teribil: arătau înfricoşători cu blănurile lor de fiare şi cu suliţele lor uriaşe[184], iar când se ciocneau din inabilitate de mulţimea de oameni sau când, din cauza pavajului alunecos sau din întâlnirea cu careva, cădeau, treceau imediat la înjurături, apoi săreau la bătaie şi la lupta cu arma în mână. Ba chiar şi tribuni şi prefecţi umblau de colo până colo cu gloatele lor de soldaţi, răspândind teroare.

89.1. Vitellius însuşi a plecat de la podul Milvius pe un cal splendid, îmbrăcat în haină militară şi încins cu sabia; el mâna în faţă senatul şi poporul; ar fi intrat în Roma ca într-un oraş cucerit, dacă n-ar fi fost împiedicat de sfaturile prietenilor săi[185]; atunci a lăsat deoparte haina militară, a îmbrăcat toga pretextă, a pus ordine în armată şi a intrat pe jos în capitală. 2. În frunte se aflau acvilele a patru legiuni, de-o parte şi de alta steagurile aparţinând altor legiuni, apoi însemnele a treizeci şi patru de unităţi de cavalerie; în urma infanteriei sosea cavaleria, apoi treizeci şi patru de cohorte auxiliare, care se distingeau prin numele popoarelor care le alcătuiau şi prin armamentul pe care îl purtau. În faţa acvilelor mărşăluiau prefecţii taberelor militare, tribunii şi centurionii de prim rang îmbrăcaţi în haine albe, apoi ceilalţi, fiecare alături de centuria sa cu arme şi podoabe strălucitoare; falerele şi colierele soldaţilor erau splendide: înfăţişarea armatei era extraordinară, demnă de alt principe decât Vitellius. În acest chip s-a urcat pe Capitoliu şi acolo, îmbrăţişându-şi mama, a cinstit-o cu numele de *Augusta*[186].

90. A doua zi a rostit un discurs ca şi cum ar fi vorbit în faţa senatului şi poporului altui oraş, un discurs extraordinar de elogios la adresa propriei persoane, în care ridica în slava cerului energia şi spiritul său de cumpătare, în ciuda faptului că erau de faţă suficienţi martori ai fărădelegilor sale şi chiar şi întreaga Italie, pe care o traversase în toropeală şi plăceri. Cu toate acestea, gloata inconştientă şi incapabilă să distingă adevărul de fals, dar învăţată să aduleze, îl aplauda cu entuziasm; şi, cum el refuza numele de *Augustus*, ei îl denumeau cu acest titlu, încercând să-l determine să-l adopte, încercare zadarnică, deoarece îl respinsese categoric[187].

91.1. Într-o cetate dispusă să le interpreteze pe toate a fost considerat ca o veste de prost augur faptul că Vitellius, devenit mare pontif, a promulgat un edict în legătură cu sărbătorile publice care urmau să fie ţinute în ziua a cincisprezecea înainte de calendele lunii august, o zi nefastă din vechime din cauza dezastrelor de la Cremera şi Allia[188]; până-ntr-atâta era el de ignorant în chestiunile de drept divin şi uman, înconjurat fiind de liberţi şi de prieteni la fel de stupizi, încât aveai impresia că îşi petrece existenţa printre oameni în stare de ebrietate! 2. Cu toate acestea, a luat parte la alegerile de consuli în comiţii împreună cu candidaţii, recomandându-i ca simplu cetăţean[189], şi în orice împrejurare căuta popularitatea în rândurile plebei, participând la teatru ca simplu spectator, iar la circ ca patron al curselor de cai: această comportare i-ar fi putut aduce popularitate, dacă ar fi fost generată de virtuţi; dar, din cauza amintirii modului său de viaţă precedent, ele erau primite ca un fapt indecent şi vulgar. Venea adesea la senat şi chiar se consulta cu senatorii în chestiuni lipsite de importanţă. 3. Întâmplarea a făcut că Helvidius Priscus, pretor desemnat, a luat poziţie împotriva unei păreri a lui Vitellius. Vitellius, mai întâi surprins, s-a limitat totuşi doar la solicitarea sprijinului tribunilor în favoarea

autorităţii sale dispreţuite, apoi, calmat de prieteni, care se temeau de o izbucnire de furie din partea sa, a răspuns că nu s-a întâmplat nimic neobişnuit din faptul că doi senatori sunt în dezacord, deoarece şi el îl contrazisese în trecut pe Thrasea[190]. Obrăznicia acestei paralele a stârnit râsul majorităţii senatorilor, dar alţii erau bucuroşi că nu a fost invocat numele vreunui cetăţean influent, ci Thrasea a fost ales ca exemplu pentru gloria adevărată.

92.1. Împăratul i-a numit în fruntea cohortelor pretoriene pe Publius Sabinus, fost prefect al unei cohorte auxiliare, şi pe Iulius Priscus, până în acel moment simplu centurion: Priscus îşi datora numirea influenţei lui Valens, Sabinus celei a lui Caecina[191]. Autoritatea lui Vitellius era nulă în faţa acestor doi oameni aflaţi într-un permanent dezacord. Sarcinile imperiului se aflau în mâinile lui Caecina şi ale lui Valens, care se urau reciproc de multă vreme, ură estompată cu greu de război şi de taberele militare, dar care izbucnise pe faţă datorită perversităţii prietenilor lor şi a unui oraş unde abundă germenii inimiciţiilor; în timp ce ei rivalizau în fast, în numărul mare de admiratori, în cetele imense de clienţi, Vitellius înclina când spre unul, când spre celălalt; dar niciodată puterea nemăsurată nu conferă siguranţă: 2. ei îl dispreţuiau, dar se şi temeau în acelaşi timp de Vitellius, care era schimbător din fire şi se simţea brusc ofensat sau se bucura de vreo linguşire neaşteptată. Cu atât mai mult se repezeau ei să pună stăpânire pe case, pe grădini şi pe bogăţiile imperiului, în timp ce o mulţime de nobili, pe care Galba îi redase împreună cu copiii lor patriei, se aflau într-o stare de sărăcie demnă de plâns şi nu găseau nici un fel de compasiune din partea principelui[192]. 3. O hotărâre foarte plăcută fruntaşilor Romei, pe care a aprobat-o chiar şi plebea, a fost acordarea celor reveniţi din exil a drepturilor lor faţă de clienţi; dar ea a fost în fapt anulată de oameni cu mentalitate de sclavi, care prin toate mijloacele îşi ascundeau banii sau îi depozitau la personalităţi influente, ba chiar unii trecuseră în familia lui Caesar şi deveniseră mai puternici decât înşişi stăpânii lor[193].

93.1. Iar soldaţii, din pricina faptului că tabăra pretorienilor era plină până la refuz şi mulţimea lor nu îşi mai putea afla loc, rătăceau prin porticuri sau temple şi în tot oraşul; nu mai participau la apel, nu mai făceau de gardă şi nu îşi mai continuau exerciţiile militare: îşi afectau forţele fizice prin trândăvie, iar cele morale prin viaţa de plăceri pe care o duceau prin locurile de seducţie şi rău famate ale oraşului. În cele din urmă, nu se mai preocupau nici de propria lor sănătate. O mare parte se stabilise în locurile insalubre ale cartierului Vatican, unde mulţi şi-au găsit moartea; şi, cum Tibrul se afla în apropiere, numeroşi germani şi gali, ale căror trupuri sunt predispuse la boală, nesuportând arşiţa, se aruncau adesea în apa fluviului şi şi-au ruinat definitiv sănătatea. Pe deasupra, confuzia determinată de desfrâu şi de ambiţii a dizolvat subordonarea militară. 2. Au fost recrutate şaisprezece cohorte pretoriene şi patru urbane, care trebuiau să aibă fiecare câte un efectiv de o mie de oameni[194]. În operaţia de recrutare Valens şi-a asumat dreptul de decizie sub pretextul că el fusese cel care îl salvase pe Caecina de la dezastru. Este foarte adevărat că prin sosirea sa pe câmpul de luptă partida lui Vitellius şi-a redobândit forţele şi că el a dezminţit, prin victoria dobândită, zvonurile răuvoitoare care circulau în legătură cu motivele încetinelii marşului său. Soldaţii întregii armate a Germaniei Inferior îl urmau pe Valens şi se crede că din acest moment fidelitatea lui Caecina a început să se clatine.

94.1. De altminteri, Vitellius nu le-a dat generalilor săi până-ntr-atât mână liberă, încât soldaţii să nu aibă nici o posibilitate de decizie. Fiecare îşi alegea corpul de armată după bunul său plac: orice nenorocit, dacă îi convenea astfel, era înrolat în trupele urbane; în schimb, soldaţilor de elită li s-a permis să rămână în cadrul legiunilor sau în unităţile de cavalerie, dacă astfel le era voia. Şi se găseau mulţi care să dorească acest lucru, deoarece erau loviţi de boli şi se plângeau de schimbarea de climă. Cu toate acestea, au fost sustrase legiunilor şi unităţilor de cavalerie trupe de elită, iar reputaţia trupelor urbane a fost grav afectată, căci au fost luaţi la

întâmplare mai degrabă decât aleşi douăzeci de mii de soldaţi din întreaga armată[195]. 2. În timp ce Vitellius rostea un discurs în faţa armatei, i se cere condamnarea la moarte a lui Asiaticus, a lui Flavus şi a lui Rufinus, generali ai Galliilor, pentru motivul că ar fi luptat alături de Vindex. Vitellius nu respingea asemenea cereri: pe lângă lipsa lui de personalitate, el era conştient de faptul că soldaţii îi vor cere donativul şi că nu-l va putea plăti din lipsă de bani şi, de aceea, nu le refuza celelalte dorinţe. 3. A poruncit liberţilor casei imperiale să plătească un impozit în funcţie de numărul de sclavi pe care îl deţineau. În ceea ce-l priveşte pe el, singura lui preocupare era cum să zvârle banii pentru satisfacerea plăcerilor şi în acest scop construia staule pentru cursele de cai, oferea adesea spectacole de gladiatori şi de lupte cu fiare sălbatice în circ, ca şi cum ar fi fost foarte bogat şi ar fi putut cheltui din belşug.

95.1. Mai mult: de ziua de naştere a lui Vitellius, Caecina şi Valens au organizat în tot oraşul, în fiecare cartier, lupte de gladiatori cu o pompă extraordinară, nemaivăzută până la acea dată. Plebea nenorocită s-a bucurat nespus, în timp ce oamenii cu scaun la cap erau indignaţi că Vitellius a ridicat altare pe Câmpul lui Marte şi a adus sacrificii manilor lui Nero[196]. Au fost tăiate şi arse în mod oficial victime; focul a fost aprins de către augustali, colegiul sacerdotal pe care Tiberius Caesar l-a instituit pentru celebrarea cultului familiei Iulia[197], după exemplul lui Romulus, care instituise colegiul Tatiilor pentru regele Tatius[198]. 2. Nici nu trecuseră patru luni de la victorie şi libertul lui Vitellius, Asiaticus, reuşise să fie pe măsura lui Policlitus, Patrobius şi alte nume odioase din trecut[199]. Nimeni la curtea lui Vitellius nu avea preocupări serioase sau cinstite; singura cale care ducea spre putere era satisfacerea poftelor nemăsurate ale lui Vitellius în banchete fastuoase şi în delicatese culinare care costau sume enorme. 3. El însuşi socotea suficient să se bucure numai de starea prezentă şi nu manifesta nici un spirit de prevedere: după cum se crede, în câteva luni el a reuşit să cheltuiască pentru alimente nouă sute de milioane de sesterţi[200]! Mare şi nefericit oraş care într-un singur an i-a suportat pe Otho şi pe Vitellius, care a încăput pe mâinile unui Vinius, ale unui Fabius, ale unui Icelus, ale unui Asiaticus, spre a îndura toate nenorocirile şi toate ruşinile, până când au sosit Mucianus şi Marcellus, mai degrabă alţi oameni decât alte moravuri.

96.1. Prima defecţiune care i-a fost anunţată lui Vitellius a fost cea a legiunii a III-a; faptul i-a fost comunicat de rapoartele lui Aponius Saturninus mai înainte de trecerea acestuia în partida lui Vespasian; dar nici Aponius nu relatase faptele cu exactitate, fiind surprins de evenimentul neaşteptat; pe de altă parte, prietenii lui Vitellius, din dorinţa de a-l linguşi pe împărat, minimalizau faptul, căci, spuneau ei, o singură legiune s-a revoltat, în timp ce celelalte armate se menţin credincioase. 2. În acelaşi mod le-a vorbit şi Vitellius soldaţilor, lansând invective la adresa pretorienilor, de curând concediaţi, pe care îi acuza că răspândesc zvonuri false; ba chiar susţinea că nu există nici un motiv de teamă pentru izbucnirea unui război civil; trecea însă sub tăcere numele lui Vespasian şi trimitea soldaţi prin oraş pentru a stăvili discuţiile de acest fel între locuitori. Acest fapt a constituit cea mai sigură confirmare a zvonurilor.

97.1. Cu toate acestea, Vitellius a convocat trupe auxiliare din Germania, Britannia şi Hispanii, dar fără grabă şi disimulând motivul real. Chiar şi legaţii şi provinciile provocau întârzieri în trimiterea trupelor, Hordeonius Flaccus, pentru că nu se încredea în batavi şi se temea de izbucnirea unui război în propria sa provincie[201], Vettius Bolanus, pentru că Britannia nu era încă pacificată în întregime şi, de fapt, atitudinea amândurora era ambiguă. Nici din Hispanii trupele nu soseau cu mare grabă, căci acolo nu se afla în acel moment nici un bărbat consular; legaţii celor trei legiuni erau egali în drepturi şi, câtă vreme situaţia i-a fost favorabilă lui Vitellius, rivalizau între ei în slugărnicie; de îndată ce soarta s-a schimbat, ei l-au părăsit fără nici o ezitare. 2. În Africa legiunile şi cohortele recrutate de Clodius Macer[202], licenţiate mai târziu de Galba, au reluat armele la porunca lui Vitellius; în acelaşi timp restul tineretului se înrola cu entuziasm. Explicaţia acestei atitudini o constituie faptul că Vitellius

guvernase Africa în calitate de proconsul cu integritate, ceea ce-i adusese popularitate, în timp ce Vespasian se comportase nedemn şi era prost văzut: din modul în care cei doi îşi exercitaseră proconsulatele, aliaţii făceau ipoteze despre modul cum se vor comporta ei în calitate de principi, dar experienţa a dovedit cât de mult s-au înşelat.

98.1. La început, legatul Valerius Festus a respectat tocmai dorinţele locuitorilor provinciei; mai târziu însă a început să ezite, sprijinindu-l în scrisori şi proclamaţii oficiale pe Vitellius, dar în mesaje secrete pe Vespasian, cu gândul ascuns de a trece de partea unuia sau a celuilalt în funcţie de evoluţia evenimentelor. Au fost surprinşi soldaţi şi centurioni în Raetia şi în Gallii cu scrisori şi proclamaţii din partea lui Vespasian şi au fost trimişi la Vitellius, care i-a omorât; mai mulţi au reuşit să scape datorită unor prieteni credincioşi sau au reuşit să se ascundă graţie propriei lor abilităţi. 2. Şi astfel, în timp ce pregătirile lui Vitellius erau cunoscute, planurile lui Vespasian erau în mare măsură învăluite în mister, mai întâi din cauza stupidităţii lui Vitellius, dar şi pentru că Alpii Pannonici, bine păziţi, îi opreau pe mesageri[203]. Ba mai mult: vânturile etesiene favorizau navigaţia spre Orient şi o îngreunau pe cea în direcţie inversă.

99.1. În sfârşit, Vitellius, înspăimântat de invazia duşmanilor şi de veştile cumplite care-i soseau de pretutindeni, le porunceşte lui Caecina şi lui Valens să se pregătească de război. Mai întâi a pornit Caecina, deoarece Valens abia îşi revenise dintr-o boală grea şi nu putea pleca din cauza slăbiciunii fizice. Cu totul alta era înfăţişarea armatei germanice acum, când părăsea oraşul: corpurile erau lipsite de vigoare, spiritele erau fără entuziasm, marşul era lent, coloana dezorganizată, armele purtate cu neglijenţă, caii lipsiţi de energie; soldaţii nu suportau soarele, praful, intemperiile şi, pe cât erau ei de incapabili de efort, pe atâta erau ei gata de discordii. 2. La toate acestea se adăuga şi vechea ambiţie a lui Caecina, recenta lui moleşeală, căci din cauza indulgenţei destinului căzuse pe panta desfrâului sau pentru că nutrea gânduri de trădare, el era preocupat să frângă energiile armatei. Mulţi au fost de părere că sfaturile lui Flavius Sabinus, date prin intermediul lui Rubrius Gallus, l-au tulburat pe Caecina: pactul de trecere a acestuia în cealaltă partidă urma să fie ratificat de către Vespasian. Ura şi invidia împotriva lui Fabius Valens a jucat şi ea un rol: cum nu se bucura de aceeaşi influenţă pe lângă Vitellius, Caecina se pregătea să-şi asigure creditul şi puterea la un nou principe.

100.1. La plecare, Caecina a fost îmbrăţişat de Vitellius şi a fost copleşit de onoruri; el a trimis în avangardă o parte a cavaleriei, ca să ocupe Cremona. Apoi au pornit detaşamente ale legiunii I, a IV-a, a XV-a, a XVI-a, urmate de legiunile a V-a şi a XXII-a; la ariergardă se aflau legiunile a XXI-a *Rapax* şi *Prima Italica*, împreună cu unităţi a trei legiuni britanice şi trupe auxiliare de elită. 2. După plecarea lui Caecina, Fabius Valens a scris trupelor pe care el însuşi le comandase să-l aştepte pe drum; el pretindea că astfel se înţelesese cu Caecina. Dar acesta, profitând de faptul că, fiind prezent, se afla în avantaj, a susţinut în mod fals că planul a fost schimbat pentru a putea înfrunta inamicul încă de la început cu toate forţele concentrate. 3. În acest scop, el ordonă legiunilor să-şi grăbească marşul spre Cremona, iar celorlalte formaţii să se îndrepte către Hostilia; el personal a făcut un ocol spre Ravenna, sub pretextul de a se adresa flotei; apoi, în secret, la Patavium[204] a discutat condiţiile trădării. Căci Lucilius Bassus, după ce a fost prefectul unei unităţi de cavalerie, a fost numit de către Vitellius în fruntea flotelor de la Ravenna şi Misenum, dar, pentru că nu primise pe dată prefectura pretoriului, se răzbuna printr-o trădare perfidă, de o nedreptate imaginară. De fapt, nu se poate şti dacă el l-a atras pe Caecina sau dacă, ceea ce se întâmplă adesea între indivizi depravaţi care se aseamănă, nu l-a împins spre trădare aceeaşi perversitate.

101. Istoricii epocii care au descris acest război în timpul domniei Flaviilor au dat, din dorinţa lor de a fi pe plac, ca motiv al trădării preocuparea pentru pace şi dragostea faţă de stat: după părerea noastră, în afară de caracterul instabil al amândurora şi de faptul că, după ce l-au trădat pe Galba, fidelitatea devenise pentru ei un lucru fără valoare, i-a determinat să trădeze şi rivalitatea lor faţă de alţii şi teama să nu se bucure alte persoane de mai mare favoare pe

lângă Vitellius; atunci au hotărât să-l distrugă pe însuşi Vitellius. Caecina, revenit în mijlocul legiunilor, a subminat în fel şi chip credinţa încăpăţânată pe care centurionii şi soldaţii o aveau pentru Vitellius; Bassus a avut o sarcină mai uşoară: flota era dispusă să-l abandoneze pe Vitellius datorită amintirii campaniei recente pe care o purtase sub comanda lui Otho.

Note

1 Fericită pentru stat şi prosperă pentru principii ei în vremea lui Vespasian şi a lui Titus, cumplită pentru stat şi nefastă pentru principe sub Domiţian.

2 SUET., *Diu. Tit.*, 5, 1; CASS. DIO, 65, 8 = ZONARAS, 11, 16, p. 489.

3 SUET., *Diu. Tit.*, 3, 1.

4 Corintul era capitala provinciei Achaia; Titus era întovărăşit de regele Agrippa, care şi-a continuat drumul spre Roma. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 498-500.

5 Berenice, fiica lui Herodes Agrippa I era cu unsprezece ani mai tânără decât Titus (se născuse în anul 28) – FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 19, 354. Legătura lui Titus cu Berenice era prost văzută la Roma, deoarece ea amintea de influenţele nefaste pe care le-a avut Cleopatra asupra lui Iulius Caesar (SUET. *Diu. Iul.*, 52, 1; PLUT., *Caes.*, 48, 5; 49, 1; APPIAN *(Ciu.*, 2, 90; CASS. DIO, 42, 34-35; 44; 43, 34-35; 51, 22, 3 – aşezarea imaginii Cleopatrei în templul lui Venus Genitrix) şi asupra lui Marcus Antonius (HOR., *Epod.*, 9, 11-16; *Carm.*, 1, 37, 6-12; 3, 5, 5-12; VERG., *Aen.*, 6, 677-688; OV., *Met.*, 15, 822-828; PROP., 3, 33, 29-45; SUET., *Diu. Aug.*, 17, 1). La Roma circula zvonul asupra relaţiilor incestuoase pe care Berenice le-ar fi întreţinut cu fratele ei Herodes Agrippa II (IUV., 6, 156-160). Pentru a contracara asemenea zvonuri, ea şi-ar fi oferit mâna regelui Polemon al Ciliciei. În anul 75 a venit la Roma, unde a locuit împreună cu Titus, şi din acest motiv au circulat zvonuri intense că Titus intenţiona să se căsătorească cu ea (SUET., *Diu. Tit.*, 7). Cum însă reacţia împotriva acestui proiect matrimonial a fost violentă la Roma, Berenice a fost obligată să plece din capitala imperiului (CASS. DIO, 66, 15, 4). După moartea lui Vespasian, ea a revenit la Roma, dar a fost imediat trimisă înapoi de către Titus devenit împărat (CASS. DIO, 66, 18). MOMMSEN o defineşte pe drept cuvânt „o Cleopatră în miniatură" *(Istoria romană*, vol. 5, p. 540).

6 SUET., *Diu. Tit.*, 6-7.

7 Titus s-a comportat atât de crud în timpul domniei lui Vespasian, încât la Roma toţi se temeau că va fi un nou Nero. SUET., *Diu. Tit.*, 7, 1; PS. AUR. VIC., *Epit.*, 10.

8 Informaţiile lui Tacit provin din surse literare.

9 Conform unei tradiţii din Cipru. Cf. şi *Ann.*, 3, 62; cealaltă tradiţie, potrivit căreia Aeria ar fi numele Afroditei, provine, după toate probabilităţile, dintr-un epitet al zeiţei; ἀερία = similar aerului. HESICHIUS, Ηερία, susţine că insula purta acest nume.

10 Cinyras trecea drept primul preot al Afroditei; el ar fi fost întemeietorul cultului şi autorul cântecelor în cinstea zeiţei, fapt pentru care este citat printre vechii poeţi şi cântăreţi. Conform legendei, el ar fi fost primul rege al Ciprului (HOMER, *Il.*, 11, 20) şi era atât de bogat încât a fost comparat cu legendarul rege Midas (TIRT., fr. 12, 5; PLATON, *Leg.*, 2, 660 E). A trăit 160 de ani; după moarte, corpul i-a fost aşezat în templul Afroditei,

11 La HESIOD, *Theog.*, 199, Afrodita este numită Κυπρογενής, deoarece zeiţa, după ce s-a născut din mare, a ajuns la ţărmul Ciprului.

12 Numele de Tamiras este semitic şi trebuie pus în legătură cu teoforul Tumira de pe o inscripţie acadiană de la Amathus. Tumira era o divinitate palestiniană a fecundităţii; probabil Tumira era un atribut al zeiţei din Paphos, asemenea grecescului ἀερία. Pentru Tacit el constituie componenta străină, microasiatică, a cultului.

13 *Hostiae*, propriu-zis animale sacrificate pentru divinaţie. Sacrificarea animalelor masculi este subliniată, deoarece la Roma divinităţilor feminine li se sacrificau doar femele, în timp ce la greci li se sacrificau atât masculi, cât şi femele.

14 *Certissima fides*, este vorba de încredere în arta divinaţiei.

15 Sacrificiul avea loc în afara altarului.

16 PLIN., *Nat. Hist.*, 2, 210; la AUGUSTIN, *Ciu.*, 21, 6, este vorba de o flacără inextingibilă în ciuda ploilor; fapt explicat de scriitorul creştin prin magie păgână.

17 După MAXIM din TIR, *Dial.* 2, 8, era de culoare albă; HESICHIUS spune că se numea şi γῆς ὀμφαλὸς („buricul pământului"); PHILOSTRAT, *Vita Apoll.*, 3, 58, relatează vizita făcută în templu de către Apollonius din Thyana, cu care ocazie filosoful le-a explicat preoţilor sensul simbolic al reprezentării, fără însă să dea amănunte. Imaginea idolului apare pe geme şi monede imperiale romane. Cf. HILL., *Catalogue of the Greek Coins of Cyprus*, Bologna, 1964 (emisiunea monetară a lui Titus din 77/78). Originea ar putea fi miceniană sau orientală. Posibil ca statuia Afroditei din Paphos să fie identificată cu piatra neagră aflată în muzeul de la Nicosia. Cf. J. L. MYNES, *The Black Stone on the Site of the Paphian Temple at Kouklia, ABSA* 41, 1940-1945, p. 97. Cercetările arheologice (cf. rapoartele de săpătură ale lui T. B. MITFORD şi J. H. ILIFFE în *Liverpool Libra. Mus. and Arts Comm. Bull., I*, 1951) au confirmat reprezentările templului de pe monede şi geme.

18 Tacit nu manifestă prea multă simpatie pentru greci. Cf. *Ann.*, 2, 88; 5, 10; 6, 18.

19 1, 10, 3, şi anume a V-a *Macedonica*, a X-a *Fretensis*, şi a XV-a *Appolinaris*.

19bis A IV-a *Scythica*, a VI-a *Ferrata*, a XII-a *Fulminata*; a III-a *Gallica* se afla în Moesia. Cf. 1, 10, 1.

20 Flota siriană, flota pontică şi cea alexandrină; regii: Antiohus din Commagene, Agrippa din Iordania de est şi Sohaemus din Sophene.

21 Cn. Pompeius a fost învins de Iulius Caesar la Pharsalia, în Grecia; Brutus şi Cassius, la Philippi, de Octavian şi de Marcus Antonius; Marcus Antonius, la Actium, unde venise în fruntea unei armate formate în special din orientali. Remarcabilă dihotomia Orient-Occident la Tacit. Cf. şi 1, 10, 1, *Oriens adhuc immotus*.

22 Ultimul membru al familiei imperiale care a vizitat regiunea a fost Germanicus, trimis în misiune specială de către Tiberius, care a murit la Antiohia în anul 19.

23 Augustus abandonase proiectul lui Iulius Caesar de desfiinţare a regatului partic. Până la Nero nu au mai avut loc campanii de mari proporţii, când, după toate aparenţele, ofensiva lui Corbulo pe Eufrat şi a lui Paetus în Armenia aveau drept scop cel puţin anexarea Armeniei. Înfrângerea lui Paetus la Randeia a zădărnicit planul, astfel încât în anul 66 s-a încheiat o pace de compromis: regele Armeniei era un arsacid, dar numirea lui s-a făcut la Roma. Cf. TAC., *Ann.*, 15, 29; CASS. DIO, 63, 1-6.

24 A III-a *Cyrenaica* şi a XXII-a *Deiotariana*.

25 Este vorba de Bithynia, Paphlagonia, Galatia şi Cilicia.

26 Circumstanţele morţii lui Nero (se sinucisese pe ascuns în vila libertului său Phaon) alimentau zvonurile că el s-ar mai afla în viaţă. În timpul domniei lui Traian, DIO CHRISOSTOMOS, *Or.*, 21, 10, afirmă că multă lume mai credea în existenţa chiar şi în această vreme a lui Nero.

27 Cf. nota 11 de la Cartea I.

28 Cf. nota 114 de la Cartea I.

29 De remarcat faptul că Nero intenţionase să se retragă în Egipt în momentul când şi-a dat seama că partida era pierdută la Roma. Cf. SUET., *Nero*, 47; CASS. DIO, 63, 27.

30 Cf. 4, 6, 2.

31 *Inauditus* apare şi la SUET., *Galba*, 14, 3; suprimarea dreptului la apărare contravenea unui principiu fundamental al dreptului roman. Fratele lui Vibius Crispus era Vibius Secundus, procurator al Mauritaniei în 60; acuzat de mauri pentru delapidare, a fost condamnat la exil; pedeapsa sa ar fi fost mult mai grea fără intervenţia lui Crispus. Cf. TAC., *Ann.*, 14, 28.

32 PLUT., *Otho*, 4, 1.

33 Legiunea a XIV-a *Gemina Martia Victrix* a fost trimisă de împăratul Claudius în Britannia, unde, sub comanda lui Suetonius Paulinus, a înfrânt revolta reginei Boudica în anul 61. Cf. TAC., *Ann.*, 14, 29. Nero o alesese pentru a participa la campania proiectată împotriva albanilor; la moartea sa, legiunea se afla în Dalmaţia, în drum spre Orient.

34 Otho a fost susţinut în ambiţiile sale de cercurile şi de trupele în rândul cărora Nero se bucurase de popularitate.

35 Este vorba de marinarii flotei de la Missenum, cărora Nero le acordase statutul de legionari, dar pe care Galba refuzase să-l recunoască; cf. nota 18, Cartea I. Mai târziu, sub presiunea evenimentelor, Galba le-a acordat statutul solicitat şi i-a organizat în legiune, care a primit numele de *legio prima Adiutrix*. Două diplome militare emise de Galba, în care acordă unor veterani ai legiunii privilegiile care se acordau în mod normal soldaţilor din cadrul unităţilor auxiliare (de pildă, cetăţenia romană; or, legiunile se recrutau numai dintre cetăţenii romani, spre deosebire de trupele auxiliare şi de forţele navale), confirmă faptul. Cf. *C.I.L.*, 16, 7; 9. În textele literare legiunea este numită *legio I Adiutrix, legio prima, legio classica*.

36 De pildă, D. Brutus la bătălia de la Mutina.

37 În aceste împrejurări a fost ucisă mama lui Cn. Agricola, Iulia Priscilla, şi a fost devastat patrimoniul familiei: „Căci flota othoniană, rătăcind în voie, în timp ce prăda regiunea Intimilium (o parte a Liguriei) ca pe un teritoriu inamic, a ucis-o în acţiunile ei de prădare pe mama lui Agricola şi a devastat proprietăţile şi o mare parte a patrimoniului, care a şi constituit motivul asasinatului comis" (TAC., *Vita, Agr.*, 7, 1).

38 Nu posedau arme făcute din metal preţios.

39 Cf. 1, 3, 1: *Non tamen adeo uirtutum sterile saeculum, ut non et bona exempla prodiderit.*

40 Cf. 3, 43 , 5, unde Forumiuliense este caracterizat *claustra maris*.

41 În text *pagani*, adică locuitori ai *pagus*-urilor din regiune.

42 Când Nero a proclamat libertatea Greciei la Corint în anul 67 – Grecia fusese până atunci provincie senatorială – el a despăgubit senatul dându-i în administrare Corsica şi Sardinia. Cf. PAUSANIAS, 7, 17, 3.

43 1, 70, 1.

44 Conform relatării lui PLUT., *Otho*. 5, 5-6, soldaţi în stare de ebrietate s-au dus la cortul lui Spurinna şi i-au cerut permisii; intenţia lor era să-l denunţe pe Otho. Starea de spirit a armatei faţă de comandant s-a modificat când vitelienii i-au insultat numindu-i dansatori, spectatori la jocurile pitice şi olimpice, indivizi fără experienţa războiului, a căror singură faptă a fost asasinarea unui bătrân invalid, Galba.

45 Trupele lui Spurinna erau formate din trei cohorte pretoriene, o mie de vexilari şi un contingent de cavalerie. PLUT., *Otho*. 5, 2.

46 În repetate rânduri Tacit insistă asupra anarhiei care domnea în rândurile armatei lui Otho.

47 În contrast cu atitudinea adoptată în teritoriul helveţilor.

48 PLUT., *Otho*, 6, 3-4; Tacit este mai indulgent în acest caz decât Plutarh în ceea ce-l priveşte pe Caecina, căci el reproduce impresia produsă de acesta asupra locuitorilor regiunii, şi nu propriile lui opinii.

49 PLUT., *Otho*, 6, 3.

50 Amfiteatrul era construit din lemn, ca şi cel de la Fidena, care s-a prăbuşit în vremea lui Tiberius. Cf. TAC., *Ann.*, 4, 62.

51 PLUT., *Otho*, 6, 1.

52 PLUT., *Otho*, 6, 2.

53 Cf. şi 4, 18, 7; TAC., *Ann.*, 1, 65, 1. Pentru obiceiul germanilor de a intona cântece înaintea bătăliei, cf. TAC., *Germ.*, 3; pentru obiceiul lor de a se lupta cu corpul descoperit, cf. TAC., *Germ.*, 6, şi IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 10; 6, 21.

54 PLUT., *Otho*, 7, 1.

55 Din nou subliniere a anarhiei care domnea în armata lui Otho.

56 PLUT., *Otho*, 7, 4, relatează că numirea lui Titianus a fost hotărâtă după bătălia de la Ad Castores, ceea ce este absurd, deoarece în acest caz Titianus nu ar fi putut ajunge la timp pentru a participa la bătălia finală de la Bedriacum.

57 Numele provenea probabil de la un altar dedicat Dioscurilor (la Orosius, 7, 8 *locum quem Castores uocant)*. Bătălia este descrisă de PLUT., *Otho*, 7, cu unele deosebiri faţă de Tacit. Pentru verosimilul relatării lui Tacit, cf. HEUBNER, vol. II, pp. 99-104. SUET., *Otho*, 9, 3, pomeneşte, fără să dea amănunte, trei succese minore repurtate de trupele lui Otho: în regiunea Alpilor (acţiunea flotei; cf. 2, 14-15); respingerea atacului de la Placentia (cf. 2, 21-22); ambuscada de la Ad Castores (2, 24-26).

58 Cavaleria pretorienilor este utilizată ca unitate de sine stătătoare.

59 În Britannia Suetonius Paulinus s-a dovedit a fi mult mai întreprinzător. Cf. TAC., *Ann.*, 14, 33.

60 Membri ai aceleiaşi familii se aflau în tabere diferite: Cf. şi 3, 51, 1.

61 Expresie a neîncrederii soldaţilor faţă de generalii lor. PLUT., *Otho*, 13, 1.

62 Cf. 1, 59, 1; 64, 12.
63 Cf. nota 33.
64 În text *lictoribus*, dar nu este vorba de lictori, ci de trupe de pază. O utilizare similară a termenului la SALL., *Iug.*, 12, 3.
65 De remarcat insistenţa lui Tacit în zugrăvirea reacţiilor maselor.
66 Subtilă observaţie asupra comutabilităţii psihice şi asupra reacţiilor iraţionale ale maselor.
67 O constatare similară la 1, 7, 2, despre obiceiul mulţimii de a-i judeca pe împăraţi după vârsta şi frumuseţea fizică.
68 Generalii lui Otho caută să-şi menajeze viitorul pentru cazul victoriei lui Vitellius.
69 Cf. 2, 49 şi nota 122.
70 Cf. 3, 84-85.
71 Reputaţia lui Otho de a fi un admirator al lui Nero explică reticenţele senatorilor faţă de el.
72 După PLUT., *Otho*, 8, 1, consfătuirea a avut loc la Bedriacum.
73 La PLUT., *Otho*, 8, Proculus şi Titianus îşi expun mai întâi ei părerea despre necesitatea ofensivei imediate. Exegeţii moderni (CHILVER, 1, p. 196) socotesc că relatarea lui Plutarh corespunde realităţii, deoarece Titianus, în calitatea sa de comandant suprem, trebuie să fi vorbit primul. Consiliul însă era prezidat de Otho şi este plauzibil ca el să-i fi dat primul cuvântul lui Suetonius Paulinus, deoarece acesta era în opinia tuturor „cel mai bun specialist în chestiunile militare".
74 Suetonius Paulinus se dovedeşte a fi din nou un temporizator.
75 Referire la o posibilă ofensivă a germanilor. În situaţii de criză internă a imperiului asemenea ofensive erau de aşteptat. Cf. TAC., *Ann.*, 1, 36, 2.
76 În Britannia existau tulburări în regiunea briganţilor. Cf. 3, 45.
77 Referire la acţiunea flotei lui Otho în Gallia Narbonensis.
78 Trupele lui Vitellius, formate din legiuni stabilite pe malurile Rinului de multă vreme şi din germani care alcătuiau unităţile auxiliare, nu erau deprinse cu clima care domnea în Italia. Pentru efectul pe care l-a avut clima mediteraneană asupra germanilor, cf. 2, 93.
79 Suetonius Paulinus invocă şi argumentul legitimităţii: puterea se află în mâinile celui care stăpânea Roma şi Italia şi care se bucura de încrederea senatului.
80 Cf. nota 33.
81 Suetonius Paulinus se dovedeşte din nou a fi un *cunctator*. Prin modul în care prezintă faptele, se vede că Tacit este adeptul planului propus de Suetonius Paulinus.
82 PLUT., *Otho*, 10, 1.
83 Din nou sublinierea lipsei de autoritate care se manifestă în tabăra lui Otho.
84 Subliniere a faptului că nonvalorile dominau.
85 PLUT., *Otho*, 10, 2-5, cu mici deosebiri faţă de relatarea lui Tacit: corăbiile othonienilor ar fi fost încărcate cu material inflamabil pentru a distruge podul. Identificarea insulei unde a avut loc ciocnirea nu poate fi făcută; singurul lucru care rezultă clar din text este că ea se afla la vest şi la mică distanţă de Cremona.
86 Din nou invocarea senatului şi a poporului roman, cărora le revenea, conform constituţiei, dreptul de a-l alege pe principe. Cf. şi 1, 12, 3.
87 În circumstanţele date, Suetonius Paulinus este *capax imperii*. PLUT., *Otho*, 9, 4-5, citează acelaşi zvon fără să-l pomenească pe Paulinus; după opinia istoricului grec, acesta a fost motivul pentru care Marius Celsus ar fi recomandat amânarea bătăliei, în speranţa că lucrurile se vor soluţiona de la sine, şi motivul pentru care Otho ar fi precipitat evenimentele, de teamă să nu se ajungă la o înţelegere.
88 Trupele auxiliare erau formate din străini; aici referire mai ales la auxiliarii germani.
89 Ideea pervertirii moravurilor în urma cuceririi este un topos al gândirii politice romane. Cf. SALL., *Cat.*, 11-13; *Hist.*, 1, fr. 12 (ed. Keil).
90 PLUT., *Otho*, 9, menţionează şi el războaiele civile în decursul istoriei romane, şi anume cele dintre Sulla şi Marius şi dintre Iulius Caesar şi Cn. Pompeius. Conform relatării lui Plutarh, soldaţii celor două armate beligerante la Bedriacum ar fi făcut aceste consideraţii de ordin istoric, socotind că nu este cazul să reînvie luptele intestine pentru a-i oferi lui Otho sau lui Vitellius imperiul. Cf. nota 87. La Tacit, care exprimă propriile sale idei, incursiunea în trecutul Romei este mult mai amplă şi are un sens precis: istoricul urmăreşte cum Roma evoluează treptat spre puterea personală şi respinge ipoteza posibilităţii înţelegerii între cele două tabere, deoarece în opinia sa cauzele care au provocat războaie civile nu s-au schimbat: *ira deum* (furia zeilor), *rabies hominum* (turbarea oamenilor), *eaedem causae scelerum* (aceleaşi motive de crime) i-au

împins întotdeauna pe oameni spre discordii. Apoi Tacit observă că nu există în toată istoria romană vreun precedent, când armate rivale să se fi înţeles între ele. Aşadar, Tacit respinge ipoteza pe baza experienţei istorice, a psihologiei maselor şi a realităţii politice a epocii.

91 După distrugerea Cartaginei în 146 î.Hr.

92 Tiberius Gracchus în 133 î.Hr.; Caius Gracchus în 123-121; L. Appuleius Saturninus în 100.

93 Appius Claudius Caecus, consul în 307 şi 296, interrex în 299, dictator între 292 şi 285; L. Opimius, consul în 121, adversar al lui C. Gracchus.

94 Războiul dintre Sulla şi Marius a durat din 88 până în 82.

95 Cf. 1, 89.

96 Soldaţii cereau prezenţa lui Otho din neîncredere faţă de ofiţerii lor.

97 Se referă la trupele aflate la Brixellum.

98 Nu credeau în iminenţa ciocnirii şi, de aceea, porniseră cu toate bagajele.

99 Carenţele de autoritate şi divergenţele între generali determină acţiunile ilogice ale armatei lui Otho.

100 PLUT., *Otho*, 9, 2. *Numida* pare a fi un termen tehnic care înseamnă călăreţ rapid. Cf. SEN., *Ep.*, 87, 9.

101 Posibil ca această iniţiativă a celor doi tribuni să fi declanşat zvonul despre înţelegerea dintre cele două armate. Tacit utilizează conjunctivul perfect *coeptauerint*, ceea ce implică faptul că misterul asupra iniţiativei celor doi persista şi atunci când el îşi redacta opera.

102 PLUT., *Otho*, 12, 1; SUET., *Otho*, 9, 3, spune că zvonul a venit din rândurile armatei lui Otho.

103 SUET., *loc. cit.*, pune pe seama acestui incident înfrângerea lui Otho.

104 PLUT., *Otho*, 12, 3.

105 PLUT., *loc. cit.*

106 PLUT., *Otho*, 13, 1.

107 PLUT., *Otho*, 13, 1, unde Annius Gallus îi consolează pe soldaţi afirmând că rezultatul bătăliei este incert. În cap. 13, 2, Plutarh îi atribuie lui Marius Celsus un discurs în care acesta declară că după o asemenea înfrângere a lui Otho nu-i mai este permis să sacrifice sânge roman; prin acest discurs el ar fi convins armata să intre în tratative cu vitelienii.

108 PLUT., *Otho*, 14, povesteşte ancheta pe care a făcut-o la faţa locului împreună cu Mestrius Florus, bărbat consular, şi discuţia pe care a avut-o cu un fost soldat înrolat cu forţa în armata lui Otho; acesta i-a povestit că a văzut un morman de cadavre adunate la un loc care depăşea înălţimea unui om.

109 PLUT., *Otho*, 15, 1; CASS. DIO, 64, 11 (un călăreţ aduce ştirea înfrângerii).

110 PLUT., *Otho*, 15, care nu spune însă nimic despre Plotius Firmus, despre posibilitatea sosirii armatei din Moesia, ci subliniază doar devotamentul trupelor faţă de Otho. Cf. şi SUET., *Otho*, 9, 4; CASS. DIO, 64, 12.

111 PLUT., *Otho*, 15, 2-3, unde discursul împăratului se deosebeşte total de cel pe care i-l atribuie Tacit. SUET., *Otho*, 10, 1-2, relatează amintirile tatălui său Suetonius Laetus, tribun angusticlav al legiunii a XIII-a, despre repulsia lui Otho faţă de războaiele civile: „Într-o zi, la masă, a fost cuprins de oroare când cineva a relatat sfârşitul lui Cassius". Tot tatăl lui Suetonius povestea gestul unui soldat care s-a străpuns cu sabia în faţa împăratului şi că acest gest l-ar fi determinat pe Otho să se sinucidă (*Otho*, 10, 3). Cf. şi PLUT., *Otho*, 15, 1; CASS. DIO, 64, 11; 13 (discursul lui Otho deosebit de cel reprodus de Tacit).

112 PLUT., *Otho*, 17, 1; SUET., *Otho*, 10; CASS. DIO, 64, 14.

113 PLUT., *Otho*, 16, 2, unde Otho ţine un discurs care consună cu relatarea lui Tacit, cu adăugarea că Otho intenţiona, în caz de victorie, să-l adopte pe nepotul său pentru a-l lăsa succesor la domnie.

113bis PLUT., *Otho*, 16; SUET., *Otho*, 11, 1, care însă nu spun nimic despre pericolul în care s-a aflat Verginius Rufus. După Plutarh, Otho, înainte de a se sinucide, a ascultat raportul libertului său despre plecarea senatorilor.

114 PLUT., *Otho*, 17, 1; SUET., *Otho*, 11, 2.

115 PLUT., *Otho*, 17, 3; SUET., *Otho*, 11, 2.

116 Cum s-a întâmplat cu Galba (cf. 1, 41; 49) şi cu Piso (cf. 1, 44).

117 PLUT., *Otho*, 17, 4; SUET., *Otho*, 12, 2; CASS. DIO, 64, 15; PS. AUR. VIC., *Epit.*, 7, 2.

118 PLUT., *Otho*, 18, 1, a văzut în timpul vizitei pe care a făcut-o pe câmpul de luptă de la Bedriacum mormântul lui Otho pe care erau săpate doar cuvintele: *Δαίμοσι Μάρκου Ὄθωνος* = *Dis Manibus Marci Othonis* (Manilor lui Marcus Otho); cf. şi SUET., *Vit.*, 10, 2.

119 La Ferentium, în Etruria a fost găsită o dedicaţie pentru Otho (*C.I.L.*, XI, 7417); tatăl lui Otho a fost consul suffectus în anul 33; bunicul său a devenit senator graţie intervenţiei Liviei Augusta. Cf. SUET., *Otho*, 1, 1.

120 Despre familia mamei, Albia Terentia, nu ştim nimic. Cf. SUET., *Otho*, 1, 1.

121 Cf. 1, 13.

122 Faptă oribilă – uciderea lui Galba, cea strălucită – felul în care a murit; sinuciderea lui Otho a rămas proverbială: PLUT., *Otho*, 18, 3, îl elogiază pentru demnitatea actului de sinucidere; SUET., *Otho*, 12, relatează că a circulat zvonul că el s-ar fi ridicat împotriva lui Galba numai pentru a restabili *res publica*, şi nu din dorinţa de a domni *(rei publicae ac libertatis restituendae causa)*; MART., 6, 32 *(Despre moartea lui Otho)*, 5-6: *sit Cato, dum uiuit, sane uel Caesare maior: /dum moritur, numquid maior Othone fuit?* („Desigur, în timpul vieţii Cato a fost mai strălucit decât Caesar; dar, murind, a fost el mai strălucit decât Otho?"); AUS., *De XII Caesaribus*, 8: *Fine tamen laudandus erit, qui morte decora/hoc solum fecit nobile, quod periit* („Datorită sfârşitului el merită să fie lăudat, el care printr-o frumoasă moarte a făcut singurul lucru nobil din viaţa sa: faptul că s-a sinucis").

123 PLUT., *Otho*, 18, explică fuga lui Verginius Rufus prin faptul că el considera o nebunie acceptarea unei asemenea oferte din partea unor trupe înfrânte.

124 Otho poruncise unui mare număr de senatori să-l urmeze în campanie pentru a-i putea ţine sub observaţie. Cf. 1, 88.

125 *Patres conscripti*, denumire consacrată a senatorilor; numindu-i astfel, membrii sfatului municipal din Mutina îi expuneau furiei soldaţilor lui Otho, care îi considerau pe senatori responsabili de înfrângerea suferită.

126 *Homo nouus* (om nou), cel care primul din familia sa devenea membru al senatului şi urma *cursus honorum*.

127 Atitudinea lui Vitellius faţă de cei compromişi în timpul domniei lui Nero nu era cunoscută.

128 Episod fără urmări, dar care dovedeşte starea de confuzie generală care domnea după bătălia de la Bedriacum.

129 *Ceriales ludi* aveau loc anual între 12-19 aprilie şi se încheiau printr-o sărbătoare la circ, şi nu la teatru, cum apare la Tacit.

130 Din nou subliniere a servilismului de care dădeau dovadă senatorii: titlurile pe care alţi principi le-au primit numai după lungi perioade de domnie i se decernează pe dată (*statim*) lui Vitellius. Nu putem preciza despre ce titluri este vorba.

131 SUET., *Vit.*, 12, relatează acelaşi episod.

132 Dacă zvonul are o bază reală, am avea de a face cu o încercare separatistă, căci numele de Iuba (Iuba al II-lea a primit din partea lui Augustus, în anul 25 î.Hr., regatul Mauritania, unde a domnit până în anul 23 î.Hr.; fiul său, Ptolemeu, a fost executat de Caligula, iar regatul anexat imperiului; Claudius organizează cele două provincii, Tingitana şi Caesarensis) trimite la tradiţia monarhică autohtonă.

133 *Sella curulis* – scaunul magistraţilor superiori în timpul republicii.

134 Acordarea de către Vitellius fiului său a cognomenului de *Germanicus* şi a tuturor însemnelor de principe trădează intenţia noului împărat de a întemeia o dinastie.

135 Marius Celsus fusese desemnat consul de către Otho, desemnare respectată de Vitellius. Caecilius Simplex a devenit consul în noiembrie 69.

136 Episod minor, pe care Tacit îl inserează numai pentru a demonstra ce fel de evenimente se produc în vremuri de războaie civile. De remarcat divinitatea pe care şi-o atribuia Mariccus.

137 În general, după războaie civile aveau loc confiscări de bunuri şi urmărirea foştilor adversari. În memoria romană au rămas proverbiale proscripţiile lui Sulla după victoria asupra lui Marius. Cât despre proscripţiile dictate de cel de-al doilea triumvirat (Octavian, Marcus Antonius, Lepidus), ele i-au fost atribuite exclusiv lui Marcus Antonius după victoria lui Octavian de la Actium.

138 În lipsa unui testament, succesiunea revenea moştenitorilor naturali; dacă nu existau moştenitori naturali, bunurile reveneau fiscului.

139 SUET., *Vit.*, 8, 4. Dacă Tacit subliniază faptul că Vitellius nu a renunţat la nici una dintre prerogativele puterii în ciuda renunţării la titlurile de *Caesar* şi de *Augustus*, asta înseamnă că pentru istoric cele două titluri constituiau expresia instituţională a puterii imperiale.

140 Cf. 1, 22, 2; SUET., *Vit.*, 14.

141 Se referă la Iulius Caesar, la Caligula şi la Nero. Caesar permisese membrilor ordinului senatorial şi celor ai ordinului ecvestru să coboare în arenă. Cf. CIC., *Ad Fam.*, 18, 2; SUET., *Diu. Iul.*, 39, 1-2. Augustus a interzis această practică printr-un senatusconsult (cf. SUET., *Diu. Aug.*, 43,

3), măsură reiterată de Tiberius şi de Claudius (SUET., *Tib.*, 35, 2). CASS. DIO, 62, 17, 3-5, relatează comentariile batjocoritoare ale provincialilor când îi vedeau apărând în arenă pe descendenţii generalilor care odinioară le transformaseră ţările în provincii romane: „Au fost atunci văzuţi descendenţi ai marilor familii patriciene, Furii, Fabii, Porcii, Valerii, şi multe altele ale căror monumente de glorie sau temple mai puteau fi încă admirate, au fost văzuţi stând în picioare, mai jos de şirurile de spectatori, executând astfel de performanţe, din care unele, dacă ar fi fost făcute de alţii, publicul nici nu s-ar fi uitat la ele. Oamenii şi-i arătau unul altuia cu degetul; macedonenii, de pildă, strigau: «uite, un strănepot al lui Paulus!», iar grecii, «uite-l pe cel al lui Mummius», sicilienii, «priviţi la Claudius», epiroţii, «priviţi la Appius». Locuitorii din Asia îl arătau pe Appius, cei din Hispania pe Publius, cartaginezii pe Africanus, iar romanii îi cunoşteau pe toţi" (traducere de Adelina Piatkowski, p. 196).

142 Cf. 1, 88, 1.

143 Acuzaţia era judecată de prefectul Romei, în competenţa căruia reveneau asemenea cazuri.

144 Via Flaminia lega oraşele Narnia – Carsulae – Mevania – Forum Flaminii. Pentru circulaţia de pe Via Flaminia, cf. STRABO, 5, 2, 10.

145 Aceeaşi informaţie, formulată aproape identic, apare şi la CASS. DIO, 64, 5, 4 = PETR. PATR., *ex. Vat.*, 93.

146 Împăraţii emiteau diplome cu numele guvernatorilor pe care aceştia, apoi, le utilizau după bunul lor plac. Deoarece atitudinea lui Cluvius Rufus a fost ambiguă (cf. 1, 76), Vitellius nu i-a mai emis asemenea diplome.

147 În *Ann.*, 1, 80, Tacit menţionează, fără să le numească, persoane care au fost numite guvernatori de provincie de către Tiberius, dar care au fost reţinute la Roma din cauza neîncrederii împăratului în ele. În *Ann.*, 6, 27, el numeşte singurele cazuri pe care le cunoaştem: L. Aelius Lamia, consul în anul 33, numit guvernator al Siriei, dar reţinut la Roma şi numit un an mai târziu *praefectus urbis*; L. Arruntius, numit guvernator al Hispaniei, dar oprit să-şi ia în primire funcţia timp de zece ani. La aceştia se referă SUET., *Tib.*, 63, 2, când afirmă că împăratul a oprit doi consulari numiţi guvernatori să plece în provinciile lor şi i-a obligat să-şi îndeplinească misiunile prin delegaţie.

148 Cf. 1, 60.

149 Cf. 2, 11.

150 În lumea greco-romană ospitalitatea (*hospitium*) era o adevărată instituţie; cei care erau legaţi prin ospitalitate erau obligaţi să-şi acorde reciproc ajutor.

151 Oraşul Vienna fusese unul din punctele de sprijin ale lui Vindex, în timp ce legiunea a XVI-a *Gemina* era cunoscută pentru fidelitatea ei încăpăţânată faţă de Nero.

152 Impresia pe care o produc calamităţile provocate de războaie: există o ierarhie a lor, iar istoria nu le reţine decât pe cele care au un caracter exemplar, în timp ce celelalte intră într-un con de umbră. După dezastrul suferit de Cremona (cf. 3, 33), aproape nimeni nu şi-a mai amintit de incendiul care a mistuit Colonia Taurina.

153 Legiunea a VII-a *Galbiana* în Pannonia, iar a XI-a în Dalmaţia.

154 Subliniere a anarhiei care domnea printre trupele lui Vitellius. *Bachanalia* – cult orgiastic în cinstea zeului Dionyssos (Bacchus), care a pătruns la Roma în secolul al II-lea î.Hr. şi care a fost interzis printr-un *senatus consultum* în anul 186 î.Hr. (cf. *C.I.L.*, I, 2, 581 – textul senatus consultului – şi TIT. LIV., 39, 8-18); de atunci se întâlnesc foarte puţine dovezi ale existenţei acestui cult la Roma. *Bachanalia* devine sinonim cu orgie. Cf. IUV., 2, 3: *bachanalia uiuere* – a trăi în orgii.

155 Verginius Rufus fusese guvernator al Germaniei Inferior până la sfârşitul anului 68, când a fost demis de Galba.

156 Referire la refuzul lui Verginius Rufus de a prelua imperiul în 68, şi nu la respingerea ofertei făcute de trupele lui Otho după bătălia de la Bedriacum.

157 Rebeliunea batavă este descrisă în Cartea a IV-a.

157bis SUET., *Vit.*, 10, 3: „Şi când a ajuns pe câmpurile pe care se dăduse bătălia, deoarece unii se îngrozeau de putrefacţia cadavrelor, a îndrăznit să spună o vorbă oribilă: «frumos mai miroase un duşman mort şi cu atât mai mult când este concetăţean»." Cf. şi CASS. DIO, 65, 1.

158 Cf. descrierea dezastrului suferit de Cremona la 3, 33.

159 Cf. discuţia generală asupra consulatelor din 69 la 1, 77.

160 Pedanius Costa a fost, după toate probabilităţile, eliminat de la consulat din cauza ostilităţii sale faţă de Nero.

161 Două persoane, Sulpicius Camerinus, tatăl, consul în 46, şi fiul, au fost executate la Roma de către Helius, în 67, în urma acuzaţiilor lui Regulus (cf. CASS. DIO, 63 ,18, 2); unii comentatori cred că Tacit se referă la unul dintre cei doi; ei ar fi primit numele de Scribonianus de la mama lor, care se înrudea cu nevasta lui M. Crassus Frugi, consul în 27. DESSAU, *P.I.R.*, 1, p. 205, şi CHILVER, p. 232, cred mai degrabă că este vorba de un fiu al lui M. Crassus Frugi, consul în 64, care a pierit în urma acuzaţiilor aduse de Regulus în 67. Numele de Camerinus ar proveni din înrudirea cu Sulpicii, pe care Regulus i-a atacat în acelaşi timp.

162 Este vorba de oraşul Histria din Dalmaţia.

163 Sclavii erau ucişi prin crucificare.

164 SUET. *Diu. Vesp.*, 6. Legiunea fusese deplasată din Siria în Moesia scurtă vreme înaintea morţii lui Nero.

165 În anul 42, la instigaţia lui Annius Vinicianus, legatul Dalmaţiei, L. Arruntius Camillus Scribonianus s-a revoltat împotriva împăratului Claudius, dar a fost părăsit de soldaţi în momentul când a declarat că vrea să restabilească *res publica*. CASS. DIO, 60, 15, 1-3. După Cassius Dio, Scribonianus s-a refugiat în insula Issa, unde s-a sinucis. Numele său a fost radiat de pe inscripţii (*C.I.L.*, II, 4170; lipseşte şi din Fastele de la Nola, *C.I.L.*, X, 1233); Cf. SUET., *Diu. Claud.*, 13, 35; PLIN., *Ep.*, 3, 16, 7.

166 Domitius Corbulo, comandantul suprem al trupelor de pe frontul partic, a fost convocat de Nero în Grecia în 67 şi silit să se sinucidă (cf. CASS. DIO, 63, 17).

167 Cn. Domitius Corbulo, consul suffectus în 39, era fiul lui Cn. Domitius Corbulo, frate vitreg al Miloniei Caesonia, ultima soţie a lui Caligula.

168 Cf. 1, 81, 1, o formulă similară.

169 Cf. 1, 4, 2.

170 Vespasian primise *ornamenta triumphalia* pentru victoriile dobândite în campania din Britannia (SUET., *Diu. Vesp.*, 4).

171 Titus trebuie să fi fost tribun militar în Germania în anul 57 (cf. PLIN., *Nat. Hist.*, *Praef.*, 3).

172 SUET., *Otho*, 4, şi 6, îl numeşte astfel în mod greşit pe astrologul lui Otho.

173 La SUET., *Diu. Vesp.*, 5, 7, sunt menţionate zece preziceri; FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 3, 400-402, relatează faptul că el însuşi i-a profetizat lui Vespasian ascensiunea în prezenţa lui Titus. Vespasian a fost consul suffectus în anul 52.

174 Conform celor spuse de SUET., *Diu. Vesp.*, 5, 6, *Carmelus* era numele zeului.

175 La fel este numit de Tacit nobilul egiptean care îi apare lui Vespasian în templul lui Serapis de la Alexandria (cf. 4, 82).

176 *Tribunicia potestas* a lui Vespasian începe, conform datelor oferite de monede şi inscripţii, de la 1 iulie 69. Confirmarea lui Vespasian de către senat se produce la 21 decembrie prin *Lex de imperio Vespasiani*. Dacă Tacit subliniază faptul că *dies imperii Vespasiani* a fost cea a proclamării sale de către armată, asta înseamnă că istoricul vrea să atragă atenţia asupra primatului factorului militar faţă de cel constituţional (cf. şi SUET., *Diu. Vesp.*, 6, 3).

176bis La SUET., *Diu. Vesp.*, 6, 3, două zile mai târziu.

177 Pe papirusul Fouad 1, 8 datat în 69, Tiberius Alexander, prefectul Egiptului, se referă la Vespasian cu titulurile Σεβαστός şi Καῖσαρ. Pe monedele bătute la Alexandria între 1 iulie şi 22 decembrie, Vespasian apare cu titlul de Σεβαστός pus înaintea numelui. Pentru circumstanţele proclamării lui Vespasian, cf. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 592-621; CASS. DIO, 65, 8.

178 Când Augustus a stabilit Eufratul ca graniţă a imperiului, existau două Armenii: Armenia minor, provincie romană, şi Armenia maior, teritoriu disputat între romani şi parţi. După campaniile purtate în vremea lui Nero de către Corbulo împotriva parţilor, Armenia maior a devenit din nou un regat clientelar Romei. Regele Tiridates, un arsacid, a fost încoronat la Roma în anul 66.

179 În timpul domniei lui Nero au staţionat trupe în Cappadocia (cf. campaniile lui Corbulo); dacă în 66-70 nu se mai aflau trupe în provincie înseamnă că ele au fost trimise pentru a participa la înăbuşirea revoltei din Iudeea.

180 Între cei a căror carieră a început odată cu proclamarea lui Vespasian, avem ştiri despre Ti. Iulius Celsus Polemanus din Efes, consul în 92, care era tribun al legiunii a III-a *Cyrenaica*, staţionată în Egipt (cf. *I.L.S.*, 8971); Plotius Grypus, numit legat al uneia dintre legiunile care au invadat Italia (cf. 3, 52).

181 Antonius Primus a fost condamnat în 61 pentru falsificarea unor testamente (cf. TAC., *Ann.*,14, 40, 2-3; cf. şi CASS. DIO, 65, 9).

182 Manuscrisele oferă lecţiunea *quietis cupidine* („din dorinţa de linişte"); *quies* este un termen tehnic din domeniul vieţii politice care însemna dorinţa de a se sustrage pericolelor inerente carierei de senator (cf. R. SYME, în *Danubian Papers*, pp. 73-74). După ascensiunea lui Galba, Fuscus şi-ar fi schimbat poziţia. SYME, urmat de CHILVER, p. 248, este de părere că lecţiunea *quietis* trebuie menţinută. Dacă acceptăm conjectura lui GROTIUS, *quaestus*, în loc de *quietis*, atunci dorinţa de câştig este cea care l-a determinat pe Fuscus să abandoneze cariera politică, deoarece senatorilor le era interzis să se angajeze în afaceri comerciale sau bancare. În ceea ce priveşte colonia de unde era originar Fuscus, R. SYME respinge ipoteza formulată de CICHORIUS că aceasta ar fi fost Pompei şi, în urma studierii conjuncturii politice a epocii, menţionează trei colonii care, posibil, vor fi fost patria lui Fuscus: Vienna, Corduba, Aquileia.

183 Cf. 2, 68.

184 Tacit „barbarizează" armata germanică. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 585-586, descrie aviditatea cu care soldaţii priveau către bogăţiile Romei.

185 În memoria locuitorilor Romei, Vitellius a intrat în capitală în sunete de trompetă, ca într-un oraş cucerit (cf. SUET., *Vit.*, 11, 1: „În sfârşit a intrat în Roma în sunete de trompetă, cu mantie de general, încins cu sabia, înconjurat de steaguri şi însemne militare, în mijlocul camarazilor săi cu cască militară şi a soldaţilor care îşi purtau armele în văzul tuturor").

186 Precedente pentru titlul de *Augusta:* Livia, după moartea lui Augustus (TAC., *Ann.*, 1, 8, 1), Antonia în vremea lui Caligula (SUET., *Cal.*, 15), care însă a refuzat titlul; Claudius i-l acordă postum (SUET., *Diu. Claud.*, 11); Agrippina în vremea lui Claudius (*Ann.*, 12, 26, 1) şi Poppaea în vremea lui Nero (TAC., *Ann.*, 15, 23, 1). Ciudat este faptul că Vitellius, deşi a refuzat să adopte titlul de *Augustus*, îl acordă totuşi mamei sale.

187 Cf. 2, 62, 3; SUET., *Vit.*, 8, 4. Pe unele monede apare şi titlul *Augustus*, dar lipseşte din *Acta Fratrum Arualium*.

188 În anul 477 î.Hr., la 18 iulie 306, Fabii au căzut la Cremera într-o ambuscadă în lupta împotriva oraşului Veii (TIT. LIV., 6, 1; OVID., *Fast.*, 2, 195-242); în aceeaşi zi, în 378, romanii au fost înfrânţi la Allia (15 km nord de Roma) de către galii conduşi de Brennus. De atunci ziua de 18 iulie a fost considerată nefastă.

189 Adică fără să facă uz de calitatea lui de principe.

190 TAC., *Ann.*, 14, 49. Paetus Thrasea fusese conducătorul opoziţiei stoice împotriva lui Nero; a fost constrâns la sinucidere în anul 66. Episodul din senat este relatat şi de CASS. DIO, 65, 7, fără menţionarea precedentului lui Thrasea.

191 Sublinierea rolului determinant pe care îl capătă elementul militar.

192 Nici comisia instituită de Galba pentru retrocedarea averilor confiscate (1, 20), nici iniţiativele lui Otho (1, 90) nu au putut rezolva problema.

193 Pentru obligaţiile liberţilor faţă de patroni, cf. *Dig.*, 13, 14. În cazul relatat, liberţii reuşesc să ocolească prevederile legii şi chiar să ajungă în poziţii influente. Asistăm la o răsturnare a ierarhiilor tradiţionale.

194 Sub Tiberiu cohortele pretoriene erau recrutate din vechile regiuni ale Italiei şi în tot timpul dinastiei iulio-claudiene numai rareori sunt recrutaţi provinciali. Vitellius, în schimb, recrutează şi necetăţeni din trupele auxiliare.

195 Atâta însumau, în vremea lui Vitellius, cohortele pretoriene împreună cu cele urbane.

196 SUET., *Vit.*, 11; CASS. DIO, 65, 7.

197 Colegiu instituit de Tiberius în anul 14 d.Hr.; iniţial era format din douăzeci şi unu de membri aleşi dintre fruntaşii Romei *(primores ciuitatis)* (cf. TAC., *Ann.*, 1, 54, 1)

198 Confrerie care se îndeletnicea cu ştiinţa augurală; nici anticii nu erau lămuriţi asupra ei; conform tradiţiei, ea a fost întemeiată de regele Titus Tatius (cf. TAC., *Ann.*, 1, 54, 1) pentru a înlocui un vechi cult sabin. Dispăruse şi a fost repusă în vigoare de către Augustus (cf. *R.G.*, 1, 46).

199 Polyclitus şi Patrobius, liberţi ai lui Nero (cf. 1, 37).

200 SUET., *Vit.*, 13, şi CASS. DIO, 65, 2-4, dau amănunte asupra cantităţilor imense de alimente consumate şi asupra rafinamentului culinar al lui Vitellius.

201 Hordeonius Flaccus nu se încredea în batavi, dar şi propria sa atitudine era ambiguă. Monedele bătute de Vitellius la Roma, în Gallia şi în Hispania poartă legenda *Fides exercituum* şi *Concordia exercituum* (cf. *R.I.C.*, I, 244 şi urm.).

202 Singura dovadă a faptului că Clodius Macer a strâns forţe militare.

203 Alpii Iulieni. Drumul militar ducea din Italia prin Aquileia, traversa Alpii pe la Emona (Laibach), până în Pannonia la Petovio (Pettau).

Cartea a III-a

1.1. Generalii partidei flaviene discutau planurile de război sub auspicii mai bune şi cu mai multă bună credinţă. Ei s-au adunat la Poetovio în tabăra de iarnă a legiunii a XIII-a[1]. Acolo au dezbătut problema dacă nu este preferabil să blocheze Alpii Pannonici, până când sunt puse pe picior de război toate forţele care se află în spatele lor, sau dacă să nu declanşeze pe dată ofensiva şi să dea bătălia pentru Italia. 2. Cei care susţineau necesitatea aşteptării ajutoarelor şi a amânării bătăliei scoteau în evidenţă forţa şi reputaţia legiunilor germanice, ca şi faptul că trupe de elită ale armatei britanice făcuseră joncţiunea cu Vitellius; că lor înşile le stătea la dispoziţie un număr inferior de legiuni, care de curând fuseseră învinse[2]; acestea, deşi aprige la vorbă, aveau moralul scăzut, fapt caracteristic învinşilor. Dar, dacă ei vor deţine Alpii, Mucianus va putea sosi cu trupele din Orient; lui Vespasian îi vor sta la dispoziţie marea, flotele, simpatia provinciilor cu ajutorul cărora va putea declanşa un nou război. Astfel, o amânare salutară a operaţiilor le va asigura noi forţe în viitor, fără să provoace vreo pierdere în rândul celor care acum le stau la dispoziţie.

2.1. La toate acestea Antonius Primus (acesta era cel mai aprig partizan al războiului) a replicat că grăbirea acţiunii le este lor înşile utilă, iar lui Vitellius fatală. Succesul, spunea el, i-a făcut pe învingători mai laşi decât mai curajoşi; ei nu sunt ţinuţi în cantonament şi în tabere militare, ci, răspândiţi prin toate municipiile Italiei, indolenţi, ei constituie un motiv de spaimă numai pentru gazdele lor; şi, cu cât au avut parte mai înainte de o viaţă aspră, cu atât sunt mai dornici acum să soarbă din plăcerile neobişnuite. 2. Circul, teatrele şi seducţiile oraşului i-au înmuiat şi le-au ruinat sănătatea; dar, dacă li se acordă răgaz, ei îşi vor reface puterile în cursul pregătirilor de război; Germania, de unde îşi trag forţele, nu este departe, Britannia e despărţită doar de un braţ de mare, Galliile şi Hispaniile se află în apropiere; pretutindeni ei au de partea lor bărbaţi, cai, tributuri şi însăşi Italia şi bogăţiile oraşului; iar dacă ar vrea să preia ofensiva, le stau la dispoziţie două flote şi Marea Ilirică lipsită de apărare[3]. La ce le va folosi atunci flavienilor închiderea munţilor? La ce amânarea operaţiilor militare până în vară? De unde între timp bani şi provizii? 3. De ce să nu profite de faptul că legiunile panonice, mai degrabă decepţionate decât învinse, renăşteau din dorinţa răzbunării, că armatele din Moesia sosiseră cu forţele lor intacte? Dacă se calculează numărul soldaţilor mai degrabă decât cel al legiunilor, de partea lor se află mai multă forţă şi, în orice caz, nici un fel de desfrâu. Sentimentul ruşinii sporise disciplina acestor trupe; nici măcar atunci la Bedriacum cavaleria nu fusese înfrântă, deoarece reuşise să spargă linia vitelienilor, în ciuda situaţiei grele[4]. 4. „Atunci două detaşamente de cavalerie panonice şi moesice l-au străpuns pe duşman; acum şaisprezece detaşamente asemănătoare se vor năpusti simultan şi, prin forţa lor de şoc, prin sunetele trâmbiţelor şi prin praful ridicat, vor zdrobi călăreţi şi cai care au pierdut obişnuinţa războiului. Dacă nimeni nu se opune, eu voi fi în acelaşi timp iniţiatorul şi executantul planului de război. Voi, care nu sunteţi compromişi, rămâneţi aici cu legiunile: mie îmi sunt suficiente cohortele de infanterie

uşor înarmate. În curând veţi auzi că Italia este deschisă, că situaţia lui Vitellius este compromisă. Va fi pentru voi o plăcere să mă urmaţi şi să călcaţi pe urmele învingătorului."

3. Cam acestea le-a spus cu flăcări în ochi şi cu voce tunătoare, ca să fie auzit de departe (căci se amestecaseră în consiliu centurioni şi câţiva soldaţi); cuvântarea lui a avut ca efect să-i impresioneze şi pe oamenii prudenţi şi prevăzători, iar mulţimea îl ridica în slava cerului pe un singur bărbat şi general, dispreţuind indolenţa celorlalţi. Antonius îşi crease reputaţia în adunarea în care a fost citită proclamaţia lui Vespasian: în timp ce alţii s-au exprimat în termeni ambigui, cu intenţia de a le putea da mai târziu interpretarea care le-ar fi convenit, el a luat o atitudine clară în favoarea lui Vespasian şi prin aceasta şi-a câştigat respectul soldaţilor, care vedeau în el un asociat la gloria sau la înfrângerea lor.

4.1. După Antonius, Cornelius Fuscus se bucura de cea mai mare autoritate. Şi cum el îl ataca în mod obişnuit fără cruţare pe Vitellius, nu avea nici o şansă de scăpare în caz de înfrângere. Tampius Flavianus, un om şovăielnic prin caracter şi vârstă, îi irita pe soldaţi, care îl bănuiau că îşi aminteşte de înrudirea lui cu Vitellius, şi, pentru că la primul act de rebeliune al legiunilor fugise, iar mai apoi s-a întors din proprie iniţiativă, credeau că el caută momentul prielnic trădării. 2. Este adevărat că Flavianus părăsise Pannonia şi se refugiase în Italia pentru a scăpa de pericole, dar dorinţa lui de schimbări îl determinase să reia titlul de legat consular şi să participe la războiul civil; Cornelius Fuscus l-a încurajat mult în această direcţie, nu pentru că avea nevoie de ajutorul lui Flavianus, ci pentru a conferi rebelilor un prestigiu mai mare prin titlul acestuia de consular.

5.1. De altminteri, i s-a scris lui Aponius Saturninus să grăbească marşul legiunilor din Moesia, pentru ca războiul să poată fi transferat în Italia fără pierderi şi cu maximum de folos. Şi, pentru ca provinciile să nu fie expuse neînarmate popoarelor barbare, conducătorii sarmaţilor iazigi, în mâinile cărora se afla puterea popoarelor lor, au fost înrolaţi în armata romană. Aceştia au oferit şi pe supuşii lor, şi cavaleria, singura lor forţă de valoare; oferta le-a fost însă respinsă, pentru ca nu cumva să apară în timpul războaielor civile probleme externe sau ca ei, tentaţi de promisiunile vitelienilor, să nu încalce angajamentele[5]. Sunt antrenaţi în tabăra flavienilor Sido şi Italicus, regi ai suebilor, un neam supus romanilor de lungă vreme şi care, mai mult decât oricare, şi-a respectat promisiunile[6]. 2. Trupe auxiliare au fost aşezate la flanc, căci provincia Raetia le era ostilă datorită credinţei neclintite a procuratorului Porcius Septimius faţă de Vitellius[7]. În consecinţă, Sextilius Felix a fost trimis împreună cu unitatea de cavalerie *Auriana*, opt cohorte de infanterie şi tineri din Noricum pentru a ocupa malul râului Aenus, care desparte Raetia de Noricum. Cum nici de o parte, nici de cealaltă nu a fost întreprinsă nici o acţiune, soarta războiului a fost decisă în altă regiune.

6.1. Lui Antonius, care pusese mâna pe detaşamente ale cohortelor şi pe o parte a cavaleriei, ca să invadeze Italia, i s-a asociat Arrius Varus, un bărbat cu mare experienţă militară; acesta îşi datora reputaţia campaniilor purtate sub comanda lui Corbulo şi succeselor obţinute în Armenia. Se spunea despre el că în convorbiri secrete cu Nero ar fi denunţat virtuţile lui Corbulo; din acest motiv, el ar fi fost înaintat la gradul de primipil printr-o favoare infamă, dar bucuria de moment a unei promovări făcute în asemenea condiţii i-a fost mai târziu fatală. 2. Oricum ar fi, Antonius Primus şi Varus, după ce au pus stăpânire pe Aquileia şi pe regiunea înconjurătoare, au fost primiţi cu entuziasm la Opitergium şi la Altinum. La Altinum a fost lăsată o garnizoană împotriva eventualelor incursiuni ale flotei de la Ravenna, căci defecţiunea acesteia încă nu era cunoscută. Apoi au reuşit să câştige de partea lui Vespasian oraşele Patavium şi Ateste. Acolo au aflat că trei cohorte viteliene şi o unitate de cavalerie numită *Sebasiana* s-au stabilit la Forum Alienum, unde au construit un pod de vase. 3. Li s-a părut a fi un bun prilej să lanseze un atac prin surprindere, deoarece fuseseră informaţi că vitelienii nu se aşteptau la aşa ceva. În zorii zilei au declanşat acţiunea şi i-au surprins pe cei mai mulţi neînarmaţi. Se dăduse cuvânt de ordine să nu fie ucişi decât câţiva şi să-i constrângă pe ceilalţi să-şi calce

jurământul față de Vitellius și s-au găsit unii care s-au predat imediat; majoritatea însă a sfărâmat podul și i-a închis dușmanului, care-i urmărea, calea. Începuturile războiului erau de bun augur pentru flavieni.

7.1. Când s-a răspândit știrea acestei victorii, legiunile a VII-a *Galbiana,* a XII-a *Gemina,* aflate sub comanda legatului Vedius Aquila, au sosit pline de entuziasm la Patavium. Acolo s-au odihnit timp de câteva zile; în acest răstimp, Minicius Iustus, prefectul taberei legiunii a VII-a, deoarece dădea dovadă de o severitate prea mare pentru vremuri de război civil, a trebuit să fie scăpat de furia soldaților și a fost expediat la Vespasian. 2. Un fapt dorit de multă vreme a căpătat o importanță exagerată prin semnificația și gloria care i s-au atribuit: Antonius a dat ordin să fie reașezate statuile lui Galba, răsturnate de discordia timpurilor în toate municipiile, socotind că acest act va aduce mai mult prestigiu cauzei flavienilor, dacă reușea să impună ideea că principatul lui Galba se bucură de simpatie și că partida acestuia renaște[11].

8.1. Apoi generalii flavieni au discutat problema alegerii unei baze pentru operațiile militare. Cel mai potrivit loc li s-a părut a fi Verona, deoarece câmpurile deschise din jurul ei se pretau la luptele de cavalerie, armă în care ei erau superiori; în același timp, a-i smulge lui Vitellius o colonie bogată li se părea a fi un obiectiv util pentru reputația lor. Pe drum au ocupat Vicetia: faptul în sine era fără importanță (forțele de care dispunea municipiul erau modeste), dar el a căpătat o semnificație deosebită în ochii celor care își aminteau că acolo s-a născut Caecina și că generalului trupelor dușmane i-a fost răpită patria. Cucerirea Veronei își merita prețul: precedentul creat și bogățiile orașului au fost de un real folos cauzei flavienilor; mai mult, armata așezată între Raetia și Alpii Iulieni închisese trecerea pe unde ar fi putut sosi armata germanică[13]. 2. Toate acestea îi erau necunoscute sau chiar îi erau tăinuite lui Vespasian: acesta dăduse ordin să fie oprite operațiile militare la Aquileia și acolo să fie așteptat Mucianus; la ordinul dat, el adăugase planul său că, în momentul în care va deține Egiptul, cheia pentru aprovizionarea cu grâne a Italiei, când va pune mâna pe resursele celor mai bogate provincii, armata lui Vitellius va putea fi constrânsă să capituleze, lipsită fiind de soldă și de grâne[14]. 3. Aceleași instrucțiuni le dădea și Mucianus în numeroase scrisori, afirmând că dorește o victorie fără vărsare de sânge și fără doliu și alte asemenea pretexte, în realitate însă, pentru că era avid de glorie și dorea să-și rezerve sie însuși meritul întregii campanii. Dar, din cauza distanțelor imense, instrucțiunile soseau după ce faptele fuseseră consumate.

9.1. Așadar, Antonius, printr-o incursiune bruscă, atacă avanposturile inamicului și se retrage, după ce a sondat într-o luptă scurtă, fără să urmărească obținerea unui rezultat strategic, starea de spirit a adversarului. Apoi Caecina își așază tabăra între Hostilia, un orășel dependent de Verona, și mlaștinile râului Tartar, într-o poziție foarte puternică, deoarece spatele îi era acoperit de râu, iar flancurile, de apele mlaștinii. 2. Dacă și-ar fi menținut credința, Caecina ar fi putut ușor înfrânge, cu întreaga armată viteliană, două legiuni[15], căci acestea nu făcuseră încă joncțiunea cu armata din Moesia, sau ar fi putut să le constrângă să părăsească Italia printr-o retragere rușinoasă[16]. Dar Caecina, prin diferite întârzieri, i-a oferit inamicului posibilitatea de a acționa la momentul care îi convenea, în timp ce el se limita la scrisori pline de imprecații la adresa celor pe care ușor i-ar fi putut respinge cu ajutorul armelor, până când emisarii săi au reușit să încheie pactul trădării. În acest răstimp, sosește pe teatrul de război Aponius Saturninus, împreună cu legiunea a VII-a *Claudiana.* 3. În fruntea acestei legiuni se afla Vipstanus Messala, un om dintr-o familie ilustră, de o rară distincție, singurul om care în acest război a dat dovadă de atitudine morală[17]. 4. Acestor trupe, care nu se puteau în nici un fel compara cu armata lui Vitellius (până în acest moment nu sosiseră decât trei legiuni), Caecina le-a trimis un mesaj în care le făcea reproșuri pentru temeritatea lor de a ridica din nou la luptă armate învinse; în același timp, el ridica în slăvi valoarea armatei germanice făcând o singură și minoră mențiune la adresa lui Vitellius și fără să se lanseze în atacuri la adresa lui Vespasian; într-un cuvânt, el nu spunea nimic din ceea ce ar fi putut să-l slăbească

sau să-l înspăimânte pe duşman. 5. Generalii partidei flaviene, în răspunsul lor, nu s-au obosit să justifice soarta lor din trecut[18], i-au făcut elogiul lui Vespasian, au vorbit despre cauza lor cu încredere, siguri asupra deznodământului, iar pe Vitellius îl tratau ca pe un duşman. Tribunilor şi centurionilor le dădeau speranţa că îşi vor păstra privilegiile acordate de Vitellius şi îl îndemnau pe însuşi Caecina, în termeni foarte clari, să treacă de partea lor. Aceste scrisori, citite în faţa soldaţilor armatei flaviene, le-au sporit acestora încrederea, deoarece Caecina le scrisese pe un ton moderat, ca şi cum s-ar fi temut să-l ofenseze pe Vespasian, în timp ce generalii lor formulaseră scrisorile pe un ton dispreţuitor, ca o insultă la adresa lui Vitellius.

10.1. Apoi, la sosirea a două legiuni, comandate, cea de a III-a, de Dillius Aponianus, şi a VIII-a, de Numisius Lupus[19], flavienii au hotărât să-şi desfăşoare forţele şi să înconjoare Verona cu un val de apărare. Întâmplarea a făcut ca porţiunea valului care se afla în faţă[20] să-i revină legiunii galbiene; când au văzut la distanţă cavaleria aliată, i-a cuprins panica în mod inutil, ca şi cum ar fi zărit cavaleria duşmană. Imediat ei pun mâna pe arme, temându-se de trădare. 2. Furia soldaţilor s-a îndreptat împotriva lui Tampius Flavianus, deşi nu exista nici o dovadă că ar fi trădat, dar de multă vreme el devenise odios armatei şi mulţimea dezlănţuită cerea capul său: strigau şi îl acuzau de faptul că este înrudit cu Vitellius, că l-a trădat pe Otho, că a pus mâna pe donativul soldaţilor[21]. Iar el nu avea posibilitatea să se apere: zadarnic întindea braţele implorând, zadarnic se prosterna adesea la pământ, cu hainele sfâşiate, pieptul şi chipul zguduindu-i-se de plâns. Atitudinea sa îi incita mai mult pe soldaţii dezlănţuiţi, ca şi cum groaza care îl stăpânea ar fi fost dovada unei conştiinţe încărcate. 3. Strigătele soldaţilor îl acopereau pe Aponius Saturninus, ori de câte ori voia să le vorbească; pe ceilalţi generali i-au respins cu freamăt şi urlete. Numai pe Antonius erau dispuşi soldaţii să-l asculte; el era elocvent, stăpânea arta de a linişti mulţimea şi se bucura de autoritate. Când rebeliunea a luat amploare şi când de la insulte şi înjurături au trecut la încăierări cu arma în mână, Antonius porunceşte aruncarea în lanţuri a lui Flavianus. Soldaţii au intuit comedia[22] şi, dispersându-i pe cei care păzeau tribuna, erau pe punctul să se dezlănţuie violent. 4. Antonius şi-a dezgolit pieptul, şi-a scos sabia, jurând că va pieri fie de mâna soldaţilor, fie de a sa proprie; ori de câte ori zărea câte un cunoscut sau vreun soldat purtând o decoraţie militară, îl striga pe nume, cerându-i să săvârşească el fapta[23]. Apoi, întorcându-se către steaguri şi invocând zeii războiului, i-a rugat să abată asupra armatei duşmane acea nebunie, acel spirit de revoltă, până când rebeliunea a slăbit şi la sfârşitul zilei s-au reîntors cu toţii în corturile lor. Flavianus, plecat în aceeaşi noapte, a primit pe drum o scrisoare din partea lui Vespasian, datorită căreia a scăpat de pericole.

11.1. Legiunile parcă s-au molipsit dintr-o dată: ele îl atacă pe Aponius Saturninus, legatul armatei moesice, cu atât mai violent, cu cât ele nu mai erau, ca în cazul precedent, obosite de eforturile depuse; furia lor s-a dezlănţuit în mijlocul zilei, când a fost cunoscută o scrisoare despre care ei credeau că Saturninus i-a trimis-o lui Vitellius[24]. 2. Pe cât în trecut aceste legiuni rivalizaseră între ele în vitejie şi disciplină, pe atât se întreceau ele acum în obrăznicie şi agresivitate şi cereau insistent executarea lui Saturninus, cu aceeaşi violenţă cu care o ceruseră pe cea a lui Flavianus. Ba chiar legiunile din Moesia le aminteau celor din Pannonia că le ajutaseră să se răzbune[25], iar panonicii, ca şi cum actul de rebeliune al altora i-ar fi absolvit de vină, se bucurau să reitereze revolta. 3. Soldaţii se îndreaptă spre grădinile unde se afla Saturninus. Nici Antonius Primus, nici Aponius, nici Messala n-au putut să-l scape, cu toate că s-au străduit din răsputeri; Saturninus s-a salvat datorită întunericului ascunzătorii sale: el s-a ascuns în cazanele băilor, care din întâmplare erau goale. Mai târziu, fără lictori s-a refugiat la Patavium. 4. Plecarea consularilor i-a permis lui Antonius să exercite singur comanda asupra ambelor armate, căci colegii îi cedau puterea, iar soldaţii îşi manifestau simpatia numai faţă de persoana sa. Nu lipseau oameni care să creadă că amândouă rebeliunile au fost provocate de intrigile lui Antonius, pentru ca el să se poată bucura singur de rezultatele războiului[26].

12.1. Nici în tabăra lui Vitellius starea de spirit nu era calmă; discordia de aici era cu atât mai periculoasă, cu cât ea nu izbucnea din suspiciunile soldaţilor, ci din lipsa de credinţă a comandanţilor. Lucilius Bassus, prefectul flotei de la Ravenna, a profitat de nehotărârea soldaţilor săi (cea mai mare parte a lor proveneau din Dalmaţia şi Pannonia, provincii care se aflau în mâinile lui Vespasian) pentru a-i determina să treacă de partea flavienilor. A fost aleasă o noapte pentru comiterea trădării şi s-a hotărât ca numai partizanii defecţiunii să se adune la cartierul general, fără ştirea celorlalţi. 2. Bassus, fie de ruşine, fie de teamă, aştepta la el în casă rezultatele acţiunii. Trierarhii se năpustesc cu mare tumult asupra imaginilor lui Vitellius, îi ucid pe puţinii care încercau să opună rezistenţă, în timp ce mulţimea, dornică de schimbări, înclina să treacă de partea lui Vespasian. Abia atunci Lucilius Bassus a ieşit din umbră şi s-a declarat în mod public a fi autorul acţiunii. 3. Flota l-a ales ca prefect pe Cornelius Fuscus, sosit în mare grabă la faţa locului. Bassus a plecat spre Atria cu pază militară, sub pretextul unei gărzi de onoare, pe corăbii liburnice şi, ajuns acolo, a fost zvârlit în lanţuri de prefectul unei unităţi de cavalerie, Vibennius Rufinus, care asigura paza în acel loc; a fost însă eliberat imediat, la intervenţia libertului lui Caesar, Hormus[27]: până şi acest individ era considerat a fi un general[28]!

13.1. Iar Caecina, de îndată ce s-a răspândit ştirea defecţiunii flotei, îi convoacă la cartierul general doar pe centurionii de prim rang şi pe câţiva soldaţi, profitând de faptul că majoritatea acestora se aflau dispersaţi în tabără pentru corvezile militare. Acolo el ridică în slăvi virtutea lui Vespasian şi forţele militare ale partidei sale, dezvăluie defecţiunea flotei, micşorarea gravă a rezervelor de grâne, ostilitatea Galliilor şi a Hispaniilor, nesiguranţa care domnea la Roma; pe scurt, el arată că lui Vitellius toate îi merg pe dos. Apoi, începând cu complicii la complot, el îi pune, spre stupoarea celorlalţi, pe toţi să-i jure credinţă lui Vespasian; imediat statuile lui Vitellius sunt smulse de pe piedestal şi sunt trimişi mesageri care să-i anunţe lui Antonius evenimentul. 2. Dar, atunci când vestea trădării a făcut înconjurul taberei, când soldaţii, repezindu-se spre cartierul general, au văzut chipul lui Vitellius zăcând pe jos, în schimb numele lui Vespasian afişat, mai întâi păstrează o linişte mormântală, apoi îşi clamează simultan toate nemulţumirile: într-atât a decăzut gloria armatei germanice, încât, fără luptă, fără să primească vreo rană, ea întinde mâinile legate şi predă armele? Ce legiuni le stau în faţă? Legiuni înfrânte; şi încă armatei othoniene îi lipseşte acum unica forţă serioasă, şi anume legiunile I şi a XIV-a, pe care ei le-au zdrobit şi le-au culcat la pământ chiar pe aceste câmpuri[29]. 3. Oare atâtea mii de soldaţi să-i fie oferiţi în dar lui Antonius, un exilat[30], ca o turmă bună de vânzare? Nu este de mirare că opt legiuni se pun la remorca unei flote; aşa a hotărât Bassus, aşa a hotărât Caecina: după ce i-au furat principelui case, grădini, bogăţii, să-i răpească şi soldaţii. Deşi forţele le sunt intacte, deşi nu au suferit pierderi, ci sunt dispreţuiţi de flavieni; ce vor putea ei răspunde celor care-i vor întreba despre succesele sau insuccesele lor?

14. Iată ce strigau soldaţii, mai întâi unul câte unul, apoi cu toţii sub imperiul indignării; imediat, la iniţiativa legiunii a V-a, ei reaşază statuile lui Vitellius şi îl aruncă în lanţuri pe Caecina. Îi aleg ca generali pe Fabius Fabulus, legatul legiunii a V-a, şi pe Cassius Longus, prefectul taberei militare; întâmplător, le-au ieşit în cale membrii echipajelor a trei corăbii liburnice şi i-au ucis, deşi aceştia nu ştiau nimic şi erau nevinovaţi de cele întâmplate; soldaţii părăsesc tabăra, taie din nou podul, se îndreaptă către Hostilia, apoi către Cremona, pentru a face joncţiunea cu legiunile I *Italica* şi a XVI-a *Rapax*, pe care Caecina le trimisese cu o parte a cavaleriei, ca să ocupe Cremona.

15.1. Când Antonius a aflat toate acestea, el a hotărât să atace armata duşmană cât timp este încă dezbinată şi cu forţele dispersate, mai înainte ca generalii să-şi recâştige autoritatea, soldaţii, spiritul de supunere, iar legiunile unite, încrederea. El era convins că Fabius Valens părăsise Roma şi că, la vestea trădării lui Caecina, se va grăbi mai mult; iar Fabius îi era credincios lui Vitellius şi un bun expert în arta militară. În acelaşi timp Antonius era îngrijorat

şi din cauza sosirii unor enorme mase de germani prin Raetia. Vitellius chemase trupe auxiliare din Britannia, Gallia şi Hispania, care ar fi putut constitui o forţă uriaşă în balanţa războiului, dacă Antonius, temându-se de această posibilitate, n-ar fi reuşit să obţină decizia, precipitând bătălia. 2. El a părăsit Verona cu întreaga armată şi a ajuns în două zile de marş la Bedriacum. În ziua următoare legiunile au fost reţinute pentru efectuarea lucrărilor de fortificaţie, iar cohortele auxiliare au fost trimise pe ogoarele Cremonei, pentru ca, sub pretextul aprovizionării, soldaţii să se obişnuiască cu prădarea civililor; Antonius însuşi, împreună cu patru mii de călăreţi, înaintează până la a opta piatră militară de Bedriacum, pentru ca prădăciunile să poată fi făcute mai uşor. Cercetaşii, cum este normal, înaintau mai departe.

16.1. Cam la a cincea oră a zilei[31], o ştafetă a anunţat sosirea duşmanilor precedaţi de o avangardă slabă şi faptul că se aud pe o suprafaţă întinsă mişcări de trupe şi zgomote. În timp ce Antonius se întreba cum trebuie să acţioneze, Arrius Varus, din dorinţa de a-şi demonstra energia, ia cu sine pe cei mai destoinici călăreţi, îi atacă şi îi înfrânge pe vitelieni într-o luptă fără importanţă; când aceştia din urmă au sosit în număr mai mare, soarta luptei s-a schimbat, iar cei care fuseseră cei mai energici urmăritori se aflau acum în ultimele rânduri ale celor care se retrăgeau. 2. Tentativa se făcuse în pofida voinţei lui Antonius şi el îi prevăzuse deznodământul. Îndemnându-i pe ai săi să reia cu curaj lupta, el desfăşoară pe aripi escadroanele de cavalerie, dar lasă la mijloc un drum liber pe unde să se retragă Varus şi călăreţii săi; ordonă legiunilor să se înarmeze, sună alarma pe câmpuri, pentru ca fiecare să lase prada şi să vină pe drumul cel mai scurt la bătălie. Între timp, Varus, cuprins de teamă, se amestecă cu restul trupelor şi stârneşte panica printre ele. Respinşi, nevătămaţi şi răniţi, ei se zdrobeau unii de alţii din cauza propriei lor frici şi a îngustimii drumurilor.

17.1. În acea stare de confuzie Antonius s-a comportat ca un general stăpân pe sine şi ca un soldat curajos. Îi încuraja pe cei cuprinşi de panică, îi oprea pe cei care se retrăgeau, se afla acolo unde efortul era mai mare, acolo unde mai licărea o speranţă; el le apărea duşmanilor extraordinar, alor săi impunător prin gând, faptă şi voce. Era atât de înflăcărat, încât l-a zdrobit cu securea pe un stegar care fugea, apoi i-a luat steagul şi l-a întors către duşman. În urma acestei fapte, nu mai mult de o sută de călăreţi, cuprinşi de ruşine, s-au oprit şi au rezistat: i-a ajutat şi locul, deoarece drumul se îngusta, iar podul peste râul care-l traversa se frânsese şi, cum albia era nesigură, malurile abrupte nu ofereau nici o posibilitate de retragere. 2. Această constrângere sau destinul au restabilit o situaţie care părea compromisă. Se întăresc între ei în rânduri strânse şi îi surprind pe vitelieni, care se dispersaseră în mod imprudent, şi îi fac să-şi piardă cumpătul. Antonius îi urmăreşte pe duşmanii demoralizaţi, îi culcă la pământ pe cei care rezistau; în acelaşi timp, ceilalţi, fiecare după caracterul său, spoliau cadavrele, luau prizonieri, puneau mâna pe arme şi pe cai. Chiar şi cei care cu o clipă mai devreme fugeau pe ogoare, rechemaţi de strigătele de bucurie, participau acum la victorie.

18.1. La a patra piatră militară de Cremona, au străfulgerat brusc însemnele legiunilor *Rapax* şi *Italica*, care au înaintat până aici în momentul când cavaleria lor dădea bătălia începută cu atâta succes. Dar, când soarta bătăliei s-a schimbat, ele nu şi-au deschis rândurile, nu i-au primit pe camarazii lor aflaţi în derută, n-au înaintat împotriva duşmanului şi nu l-au atacat când se afla obosit de drum şi de bătălie. Aceste trupe, înfrânte din întâmplare, cât timp situaţia le-a fost favorabilă, n-au dorit să fie conduse de un general, dar acum, în urma înfrângerii, realizau cât de necesar le este un comandant. 2. Frontul legiunilor, deja zdruncinat, a fost atacat de cavaleria învingătoare, iar tribunul Vipstanus Messala sosea pe câmpul de luptă cu trupele auxiliare moesice, care, deşi înaintau foarte repede, erau urmate îndeaproape de mulţi legionari; astfel, infanterişti amestecaţi cu călăreţi au frânt cele două legiuni aflate în coloană. Şi, pe cât apropierea zidurilor Cremonei le dădea acestora din urmă mai multă speranţă de refugiu, pe atâta le slăbea voinţa de rezistenţă. Dar nici Antonius n-a insistat mai mult, amintindu-şi de eforturile depuse de trupele sale şi de rănile primite într-o bătălie atât de lungă vreme incertă, care, chiar dacă s-a încheiat printr-un succes, afectase cai şi călăreţi.

19.1. Când s-a lăsat umbra de seară, a sosit grosul armatei flaviene. Cum au călcat în picioare grămezile de cadavre şi vestigiile bătăliei recente, ca şi cum bătălia decisivă ar fi fost câştigată, ei cer să pornească imediat spre Cremona, să-i facă prizonieri pe învinşi sau să ia cu asalt oraşul. Spuse în public, acestea sunau frumos; în sinea lui fiecare îşi zicea că oraşul aşezat în câmpie poate fi cucerit dintr-o singură lovitură; 2. că în întuneric asediatorii vor avea aceeaşi îndrăzneală, în schimb o mai mare posibilitate de pradă; dacă se face ziuă, vor avea parte de pace, de rugăminţi şi, în loc de eforturi şi răni, de renumele inutil de clemenţă şi de glorie, iar bogăţiile Cremonei vor intra în raniţele prefecţilor şi ale legaţilor. Prada dintr-un oraş luat cu asalt le revine soldaţilor, în schimb cea dintr-unul care se predă, ofiţerilor. Centurionii şi tribunii nu mai aveau nici o autoritate şi, spre a nu putea fi auzită vocea nimănui, soldaţii îşi izbesc scuturile, hotărâţi să distrugă subordonarea militară, dacă nu sunt duşi la luptă.

20.1. Atunci Antonius a pătruns între manipule. Când prezenţa şi autoritatea sa au impus liniştea, el le-a declarat soldaţilor că nu vrea să le smulgă gloria şi răsplata pentru nişte fapte atât de strălucite, dar că îndatoririle generalului sunt diferite de cele ale armatei: soldatul trebuie să dea dovadă de dorinţă de luptă, generalii contribuie la victorie prin spirit de prevedere, prin calcul şi prudenţă mai degrabă decât prin temeritate[32]. 2. În ceea ce-l priveşte, aşa cum şi-a făcut datoria cu arma în mână pentru dobândirea victoriei, pe cât i-a stat în putinţă, el vrea să le fie de folos prin raţiune şi prudenţă, calităţile specifice generalilor; nu încape nici o îndoială asupra pericolelor care îi pot surprinde noaptea într-un oraş cu o aşezare necunoscută, unde se află duşmani şi unde toate sunt propice pentru organizarea ambuscadelor şi nu trebuie să pătrundă în oraş, chiar dacă li se deschid porţile, decât după ce l-au cercetat cu atenţie în timpul zilei. Cum să înceapă asaltul fără să cunoască exact situaţia, şi anume pe unde se poate intra în oraş, care este înălţimea zidurilor, dacă atacul trebuie întreprins cu proiectile şi suliţe sau cu maşini de război şi cu lucrări de asediu? 3. Apoi, adresându-se fiecăruia în parte, îi întreabă dacă au adus cu ei securi, tărnăcoape şi alte instrumente necesare luării cu asalt a unui oraş. Cum i-au răspuns negativ, el le-a replicat: „Ce mâini pot frânge şi dărâma ziduri numai cu săbii şi lăncii? Dacă va trebui să construim turnuri, să ne protejăm cu parapete şi creneluri, oare vom sta inerţi ca o mulţime stupidă, mirându-ne de înălţimea turnurilor şi de fortificaţiile duşmanului? De ce să nu lăsăm să treacă o noapte, să aducem maşinile de asediu şi să avem de partea noastră forţa şi victoria?" În acelaşi timp el trimite la Bedriacum trupe de aprovizionare, valeţi de arme şi călăreţi cu forţe proaspete, ca să aducă provizii şi alte lucruri de primă necesitate.

21.1. Soldaţii n-au prea apreciat spusele sale şi erau pe punctul să se revolte, când călăreţi înaintând până sub zidurile Cremonei au pus mâna pe câţiva locuitori ai oraşului care rătăceau pe acolo; de la aceştia au aflat că şase legiuni viteliene şi întreaga armată cantonată la Hostilia, parcurgând, la vestea înfrângerii suferite, în aceeaşi zi treizeci de mii de paşi, s-au pus pe picior de război şi urmau să sosească la faţa locului[33]. Spaima provocată de acest pericol le-a deschis minţile înceţoşate pentru a putea înţelege legitimitatea gândurilor lui Antonius. 2. El ordonă legiunii a XIII-a să ia poziţie chiar pe Via Postumia; în sprijinul ei stătea la aripa stângă, în câmp deschis, legiunea a VII-a *Galbiana* şi, mai departe, legiunea a VII-a *Claudiana,* apărată de un şanţ natural (aşa era configuraţia terenului); la aripa dreaptă se afla, pe un drum de câmpie, legiunea a VIII-a, apoi legiunea a III-a, protejată de inamic printr-un grup de arbori deşi. Aceasta era ordinea steagurilor şi a însemnelor[34], dar soldaţii, amestecaţi din cauza întunericului, se aşezaseră la întâmplare; detaşamentele pretorienilor erau în imediata vecinătate a legiunii a III-a, cohortele auxiliare, la aripi, flancurile şi spatele armatei erau acoperite de cavalerie; Sido şi Italicus, principii suebi, se aflau, cu trupele lor de elită, în prima linie a frontului[35].

22.1. Iar armata viteliană, al cărei gând a fost să se odihnească la Cremona şi, după ce-şi va fi refăcut prin somn şi hrană forţele, să-l atace şi să-l zdrobească a doua zi pe duşmanul istovit de frig şi de lipsuri, nu avea un conducător, nu avea un plan de acţiune bine chibzuit;

aproximativ la ora a treia a nopţii, ei se ciocnesc cu trupele flaviene pregătite să-i întâmpine şi dispuse în formaţie de luptă. 2. N-aş îndrăzni să spun care era ordinea acestei armate viteliene dezorganizate din cauza furiei şi a nopţii; unii afirmă că legiunea a IV-a *Macedonica* se afla la aripa dreaptă, a V-a, a XV-a, cu detaşamente ale legiunilor a IX-a, a II-a şi a XX-a britanice, la centru; a XVI-a, a XXII-a şi I ocupau aripa stângă. Soldaţii legiunilor *Rapax* şi *Italica* se amestecaseră printre manipule; cavaleria şi infanteria auxiliară şi-au ales singure locul pentru bătălie. 3. Lupta s-a dat toată noaptea cu toate armele, luptă incertă, cumplită, fatală când pentru unii, când pentru ceilalţi. Nu-i ajuta nici curajul, nici forţa fizică, nici măcar ochii pentru a evita loviturile. Ambele armate aveau aceleaşi arme, parolele repetate de nenumărate ori erau cunoscute de toată lumea, steagurile se amestecau, căci orice ceată le captura şi dintr-o tabără, şi din cealaltă de la adversari. 4. Cel mai mult a avut de suferit legiunea a VII-a, cea de curând recrutată de către Galba: ea a pierdut şase centurioni de primă clasă şi i-au fost răpite steagurile; Atilius Varus, centurion primipilar, a salvat vulturii legiunii cu preţul vieţii, ucigând mulţi duşmani.

23.1. Antonius a susţinut cu pretorienii aduşi din rezervă frontul care ceda. Aceştia abia au intrat în bătălie, că îi şi resping pe duşmani, dar, apoi, sunt respinşi la rândul lor. Vitelienii concentraseră pe Via Postumia maşinile de război, pentru ca proiectilele să fie zvârlite cu eficacitate dintr-un loc deschis, căci până atunci fuseseră dispersate şi se zdrobiseră printre arbuşti fără să-i provoace inamicului pierderi. 2. O balistă de o mărime extraordinară, aparţinând legiunii a XV-a, arunca pietre enorme asupra frontului duşman. Ea ar fi pricinuit pierderi şi mai grave, dacă doi soldaţi n-ar fi îndrăznit o faptă extraordinară: ei au luat scuturi de pe o grămadă de cadavre şi, fără să fie recunoscuţi, au tăiat corzile maşinii. Au fost ucişi imediat şi din acest motiv numele celor doi au rămas necunoscute; asupra faptului în sine nu există îndoială[36]. Soarta bătăliei era nedecisă, 3. până când în plină noapte răsăritul lunii a aruncat o lumină înşelătoare asupra celor două armate. Flavienilor lumina le-a fost de folos, căci le-a venit din spate, ceea ce a avut ca efect lungirea umbrelor cailor şi oamenilor, iar proiectilele duşmanilor, lansate greşit, nu îşi atingeau ţinta; vitelienii, având lumina din faţă, străluceau şi se ofereau, fără putinţa de a se apăra, loviturilor venite din partea celor ce se aflau în întuneric.

24.1. Antonius, îndată ce i-a putut recunoaşte pe ai săi şi a putut fi recunoscut, îi îmboldea pe unii cu vorbe de ocară, pe mulţi îi înflăcăra cu laude şi îndemnuri, pe toţi cu speranţe şi promisiuni: el întreba legiunile panonice pentru ce au pus mâna pe arme. Aici se află câmpurile unde pot şterge urmele vechii înfrângeri, unde îşi pot redobândi vechea glorie militară. 2. Apoi, întorcându-se către soldaţii legiunilor din Moesia, îi numea pe aceştia iniţiatori şi promotori ai războiului: degeaba, striga el, i-au provocat pe vitelieni cu ameninţări şi vorbe, dacă nu pot suporta loviturile şi privirile acestora. Şi spunea acestea ori de câte ori întâlnea pe careva; cel mai mult le-a vorbit soldaţilor legiunii a III-a, cărora le-a amintit vechile şi recentele lor succese, victoriile lor asupra parţilor, repurtate sub comanda lui Marcus Antonius, asupra armenilor sub comanda lui Corbulo[37], de curând asupra sarmaţilor[38]. 3. Apoi, enervat, s-a adresat pretorienilor: „Voi, ţăranilor", le-a strigat el, „dacă nu învingeţi, ce alt împărat, ce altă tabără militară veţi afla care să vă primească? Învingători, veţi păstra steagurile şi armele voastre, învinşi, veţi avea parte de moarte; în ceea ce priveşte dezonoarea, apoi v-aţi şi consumat-o". De pretutindeni s-au auzit strigăte şi soldaţii legiunii a III-a au salutat, conform obiceiului sirian, răsăritul soarelui[39].

25.1. De aici s-a răspândit un zvon, poate de la sine, poate cu intenţie, şi anume că Mucianus şi-ar fi făcut apariţia şi că cele două armate s-ar fi salutat reciproc. Flavienii pornesc atacul ca şi cum ar fi primit ajutoare recente, în timp ce frontul vitelienilor prezenta goluri, deoarece, fără conducător, soldaţii se concentrau şi se dispersau după cum îi determina elanul sau frica. Când Antonius şi-a dat seama de slăbiciunea lor, i-a atacat cu o coloană deasă. Unităţile viteliene, prost organizate, au fost străpunse şi n-au putut restabili situaţia, căci îi

împiedicau vehiculele şi maşinile de război. Învingătorii s-au răspândit, în elanul urmăririi duşmanului, pe drumuri laterale. 2. Măcelul care a urmat este demn de amintit numai datorită faptului că un fiu şi-a ucis în această împrejurare părintele. Reproduc numele şi faptul conform celor transmise de Vipstanus Messala. Iulius Mansuetus, originar din Hispania, recrutat în cadrul legiunii *Rapax,* lăsase acasă un copil mic. Acesta din urmă, devenit adult, a fost încorporat în legiunea a VII-a organizată de Galba; din întâmplare, el s-a ciocnit de tatăl său şi l-a rănit grav; apoi, când l-a privit pe muribund, îl recunoaşte şi este recunoscut; îl îmbrăţişează pe cel aflat pe punctul de a-şi da sufletul şi cu voce plângătoare îi roagă pe Manii tatălui său[40] să-l ierte şi să nu-l părăsească, ca pe un paricid: fapta sa a fost determinată de serviciul public; şi ce cantitate neglijabilă reprezintă în timp de războaie civile un soldat? 3. În acelaşi timp, el ridică de la pământ cadavrul tatălui său, îi sapă groapa şi îi aduce ultimele îndatoriri. Cei aflaţi în apropiere au sosit mai întâi la faţa locului, apoi s-au adunat din ce în ce mai mulţi; de la aceştia vestea surprinzătoare s-a răspândit în întreaga armată şi de peste tot se auzeau plânsete şi blesteme la adresa războiului prea crud. Şi, cu toate acestea, ei continuau să ucidă, să prade prieteni, rude, fraţi; susţin că ceea ce s-a întâmplat este o monstruozitate şi totuşi săvârşesc acelaşi lucru.

26.1. Când au sosit în faţa Cremonei, s-au ciocnit de o realitate nouă şi greu de depăşit. În timpul războiului împotriva lui Otho soldaţii armatei germanice îşi avuseseră tabăra sub zidurile Cremonei, o înconjuraseră cu un val de apărare şi o întăriseră cu fortificaţii[41]. La vederea acestora, învingătorii s-au oprit, iar generalii nu mai ştiau ce ordine să dea: 2. să înceapă asediul cu o armată obosită de efortul depus zi şi noapte li se părea a fi o întreprindere prea grea, cu un rezultat îndoielnic în absenţa oricăror trupe de rezervă; dar, dacă se reîntorc la Bedriacum, drumul este îngrozitor de lung şi ar fi pierdut roadele victoriei; să-şi construiască tabăra era periculos din cauza apropierii duşmanului, care putea să-i pună în derută printr-un atac declanşat prin surprindere în momentul când se aflau dispersaţi şi preocupaţi de lucrările de fortificaţie. 3. Îi înspăimântau mai ales propriii lor soldaţi, mult mai dispuşi să îndure pericolele decât întârzierile; căci nu le plăceau acestora acţiunile bine calculate, ci îşi puneau întreaga speranţă în acţiuni temerare; moartea, rănile şi sângele erau compensate în ochii lor de perspectiva prăzii.

27.1. Starea de spirit a armatei l-a decis pe Antonius, care a poruncit trupelor să înconjoare valul de apărare al oraşului. Mai întâi, lupta se dă de la distanţă cu săgeţi şi pietre, flavienii, asupra cărora loviturile erau trase de la înălţime, înregistrând mari pierderi; apoi Antonius atribuie fiecărei legiuni câte o porţiune a valului de apărare şi câte o poartă, pentru ca, misiunile fiind distincte, să poată fi deosebiţi cei curajoşi de cei laşi, iar soldaţii să fie stimulaţi de emulaţie pentru dobândirea gloriei militare. 2. Porţiunea din apropierea drumului către Bedriacum le-a revenit legiunilor a III-a şi a VII-a; la dreapta valului se aflau legiunile a VIII-a şi a VII-a *Claudiana;* legiunea a XIII-a ataca din direcţia porţii Brixiana. Pentru scurtă vreme acţiunea este întreruptă, până când unii aduc de pe ogoarele învecinate tărnăcoape, furci, alţii, berbece şi scări. Atunci, cu scuturile ridicate deasupra capetelor, înaintează în formaţie de broască ţestoasă, în rânduri strânse[42]. 3. Din amândouă părţile se utilizează tactici romane: vitelienii prăvălesc pietre de mare greutate, străpung formaţia de broască ţestoasă dispersată şi laxă cu lovituri de suliţă, până când distrug ţesătura de scuturi, îi culcă la pământ pe adversari, cărora fie li se scurge tot sângele, fie sunt mutilaţi; flavienii suferă pierderi enorme. Armata începuse să ezite, dar generalii, observând faptul că soldaţii lor dau semne de oboseală şi că refuză să asculte îndemnurile gratuite, le-au arătat oraşul Cremona[43].

28. Dacă Hormus este autorul stratagemei, cum transmite Messala, sau dacă C. Plinius, care îl acuză pe Antonius, este un autor mai demn de crezare, nu pot să decid[44]; cert este doar faptul că nici Antonius, nici Hormus nu şi-au dezminţit reputaţia şi caracterul prin această crimă, oricât de odioasă ar fi ea. Din acest moment nici sângele, nici rănile nu-i mai ţin în loc

pe soldaţi: ei trec prin valul de apărare, izbesc porţile, se caţără pe formaţia de broască ţestoasă organizată din nou, apucă suliţele şi braţele duşmanilor. Răniţi şi nevătămaţi, pe jumătate morţi şi muribunzi, ei se rostogolesc, pier în fel şi chip, iar imaginea morţii stăpânea peste tot.

29.1. Bătălia cea mai grea au dat-o legiunile a III-a şi a VII-a; Antonius, de altminteri, se concentrase asupra acestei porţiuni a valului, unde adusese trupe auxiliare de elită[45]. Cum vitelienii n-au putut susţine atacul flavienilor, care se încurajau reciproc, şi cum săgeţile pe care le trăgeau alunecau pe scuturile formaţiei de broască ţestoasă, la sfârşitul ei au prăvălit însăşi balista asupra atacatorilor; pentru moment, aceasta i-a dislocat şi le-a rupt flavienilor rândurile, dar, în acelaşi timp, a tras după sine în cădere crenelurile şi partea superioară a valului de apărare; concomitent, un turn aflat în apropiere a cedat sub loviturile pietrelor şi, în timp ce soldaţii legiunii a VII-a porneau la atac în formaţie cui[46], soldaţii legiunii a III-a au frânt poarta cu lovituri de secure şi de sabie. 2. Toţi autorii sunt de acord că C. Volusius, un soldat al legiunii a III-a, a fost primul care şi-a croit drum: urcat pe valul de apărare, el provoacă spaimă printre apărători şi, atrăgând privirile asupra sa prin voce şi gesturi, a strigat că tabăra a fost cucerită; ceilalţi au năvălit, iar vitelienii, în panică, s-au aruncat în afara fortificaţiilor. Spaţiul care se afla între tabără şi zidurile oraşului s-a umplut de cadavre.

30.1. Dar pe flavieni îi aşteptau noi eforturi: zidurile puternice ale oraşului, turnurile de piatră, porţile întărite cu bare de fier, soldaţii mânuind suliţe, populaţia numeroasă a Cremonei, credincioasă lui Vitellius, o mare parte a populaţiei Italiei, adunată în acele zile în oraş, pentru că era zi de târg; toate acestea constituiau un ajutor pentru asediaţi datorită marii mulţimi, dar, în acelaşi timp, constituiau şi o incitare pentru asediatori datorită prăzii imense în care sperau. 2. Antonius ordonă incendierea cu torţe a celor mai frumoase clădiri aflate în afara zidurilor, în speranţa că locuitorii Cremonei îşi vor schimba sentimentele la vederea distrugerii bunurilor lor. La porunca sa, cei mai curajoşi soldaţi ocupă acoperişurile caselor din apropiere şi ale celor care prin înălţimea lor depăşeau zidurile oraşului; înarmaţi cu proiectile, ţigle şi torţe, ei îi izgonesc pe apărători de pe ziduri.

31.1. Legiunile se organizau în formaţii de broască ţestoasă, iar trupele auxiliare zvârleau suliţe şi pietre, când, treptat, curajul vitelienilor a slăbit. Cei cu grad militar mai înalt[47] cedează în faţa destinului de teamă ca nu cumva după căderea Cremonei să nu mai existe iertare, iar furia învingătorului să nu se abată nu asupra mulţimii sărace, ci asupra tribunilor şi a centurionilor, a căror ucidere aducea mai mult profit. 2. Soldaţii de rând, fără preocupare pentru viitor, perseverau, căci se simţeau în siguranţă prin gradul lor militar inferior; rătăceau pe străzi, se ascundeau în case, dar nici măcar atunci nu cereau pace, deşi abandonaseră lupta. Ofiţerii de rang superior îndepărtează numele şi imaginile lui Vitellius, îl dezleagă pe Caecina din lanţuri (căci chiar şi atunci el se mai afla arestat) şi îl roagă să devină susţinătorul cauzei lor. Acesta, furios împotriva lor, îi respinge; atunci îl copleşesc cu lacrimi şi, culme a mizeriei, atâţia bărbaţi puternici imploră sprijin din partea unui trădător; apoi, ei arborează pe ziduri banderole şi panglici, semnele predării[48]. 3. Când Antonius a poruncit încetarea atacului, ei ies din oraş cu însemnele militare şi cu vulturii; mergeau în coloană tristă, neînarmaţi, cu privirile plecate spre pământ. În jurul lor se aflau învingătorii, care mai întâi îi acopereau cu insulte, apoi ameninţau să-i lovească; când i-au văzut gata să suporte orice umilinţă şi că lăsaseră de o parte orice sentiment de mândrie, şi-au amintit brusc de faptul că e vorba de aceiaşi oameni care se dovediseră a fi atât de cumpătaţi după victoria de la Bedriacum. 4. Dar, când a apărut Caecina îmbrăcat cu toga pretextă, cu însemnele de consul şi cu lictori care dădeau la o parte mulţimea, învingătorii nu s-au mai putut stăpâni: îi zvârleau în faţă trufia sa, cruzimea (până-ntr-atâta sunt de odioase crimele!), ba chiar şi trădarea sa[49]. Antonius s-a opus armatei şi l-a trimis pe Caecina sub pază la Vespasian.

32.1. Între timp, locuitorii Cremonei aveau mult de suferit între atâţia oameni aflaţi sub arme; şi era cât pe-aci să fie masacraţi, când soldaţii au fost îmblânziţi de rugăminţile ofiţerilor

lor. Antonius se adresează soldaţilor într-o adunare unde îi ridică în slăvi pe învingători, vorbeşte cu clemenţă despre învinşi, dar nu se pronunţă în nici un fel despre Cremona. Armata, în afară de congenitala ei dorinţă de pradă, era înclinată să distrugă Cremona dintr-un vechi resentiment. 2. Se zicea că locuitorii oraşului ajutaseră partida viteliană în războiul purtat împotriva lui Otho; apoi, populaţia îşi bătea joc cu vorbe de ocară, căci plebea urbană este obraznică din fire, de soldaţii legiunii a XIII-a, care rămăseseră pe loc pentru construirea unui amfiteatru. Cel mai tare îi irita pe flavieni faptul că la Cremona Caecina dăduse un spectacol de gladiatori[49bis], că oraşul Cremona a fost pentru a doua oară teatru de război[50] şi că locuitorii săi îi ajutaseră pe câmpul de luptă pe vitelieni, că unele femei, din simpatie pentru aceştia din urmă, s-au amestecat în bătălie şi au fost omorâte[51]; perioada de târg conferea acestei colonii, şi aşa bogate, un aspect de şi mai mare abundenţă. 3. Ceilalţi ofiţeri nu erau luaţi în seamă: destinul şi gloria dobândită îl puseseră numai pe Antonius în centrul atenţiei. Pentru a se curăţa de sânge, acesta s-a îndreptat în mare grabă spre baie; cum se plângea de temperatura apei, s-a auzit o voce că imediat va fi încălzită; această vorbă spusă de un sclav a făcut să cadă asupra lui Antonius întreaga ură pentru ce a urmat, ca şi cum el ar fi dat semnalul incendierii Cremonei[52], care în fapt ardea deja.

33.1. Patruzeci de mii de soldaţi s-au năpustit asupra oraşului, fără să fie pus la socoteală un număr mai mare de valeţi de arme, de soldaţi din cadrul trupelor de aprovizionare, mai corupţi şi mai cruzi. Demnitatea sau vârsta nu constituiau nici o protecţie, iar crima se amesteca cu violul, violul cu crima. Bătrâni, foarte bătrâni, femei în vârstă foarte înaintată erau dispreţuiţi, luaţi ca pradă şi dezonoraţi; ori de câte ori soldaţii întâlneau o fecioară adultă sau un tânăr cu chip frumos, răpitorii şi-i disputau cu brutalitate şi sfârşeau prin a se lupta pe viaţă şi pe moarte între ei înşişi. Atunci când unii fură bani şi obiecte grele de aur din temple, apar alţii mai puternici care îi omoară. 2. Alţii nu luau în seamă ceea ce întâlneau în cale şi scrutau ascunzătorile caselor; îi loveau şi îi torturau pe proprietari şi scoteau la suprafaţă bunurile îngropate; aveau în mână făclii aprinse, pe care, după ce şi-au luat prada, le aruncau în joacă în casele goale şi în templele spoliate; şi, fapt normal într-o armată formată din oameni de limbi şi moravuri deosebite, unde se amestecau cetăţeni romani, aliaţi, străini, unde îşi croiau loc pasiunile cele mai contradictorii şi unde fiecare îşi avea morala sa, nimic nu era nepermis. Timp de patru zile a durat acest coşmar pentru Cremona. Când toate clădirile sacre sau profane se prăbuşeau în flăcări, numai templul lui Mefitis[53] a rămas în picioare înaintea zidurilor, apărat fiind de aşezarea sa sau de divinitate.

34.1. Acesta a fost dezastrul Cremonei, la două sute optzeci şi şase de ani de la întemeierea sa[54]. A fost întemeiată în timpul consulatului lui T. Sempronius şi al lui P. Cornelius[55], atunci când Hannibal ameninţa Italia, şi avea rolul de a fi un punct de apărare împotriva galilor care acţionau dincolo de Pad[56] şi împotriva oricărei ameninţări venite din direcţia Alpilor. Graţie numărului mare de colonişti, bogăţiei în râuri, fertilităţii ogoarelor, contactelor şi căsătoriilor încheiate cu neamuri vecine, Cremona s-a dezvoltat şi a înflorit, căci nu a fost atinsă de războaie externe[57]; în schimb, a fost nefericită în timpul războaielor civile[58]. 2. Antonius, cuprins de ruşine din cauza celor petrecute, simţind cum sporeşte nemulţumirea faţă de faptele săvârşite, a hotărât ca nimeni să nu reţină prizonier vreun locuitor al Cremonei. De altminteri, consensul Italiei, care refuza cumpărarea unor asemenea sclavi, a anulat prada dobândită de soldaţi; atunci a început masacrarea lor; când faptul a fost cunoscut, prizonierii au fost răscumpăraţi pe ascuns de către prieteni şi de rude. Apoi, restul populaţiei s-a întors la Cremona; Vespasian i-a încurajat să-şi refacă forurile şi templele cu ajutoare primite din partea locuitorilor oraşelor de provincie[59].

35.1. De altminteri, pământul infectat de sângele corupt nu le-a permis învingătorilor să rămână lungă vreme în ruinele oraşului transformat în cenuşă. Au înaintat până la a treia piatră militară, unde au întâlnit vitelieni care rătăceau plini de teamă şi îi înrolează în unităţile

lor; în ceea ce priveşte legiunile învinse, pentru ca atitudinea lor să nu fie ambiguă în timpuri în care războiul civil mai continua, ele au fost dispersate în Illyricum. 2. Apoi mesageri şi renumele au dus vestea evenimentului în Britannia şi în Hispanii; învingătorii l-au trimis în Gallia pe tribunul Iulius Calenus, în Germania pe Alpinus Montanus, prefectul unei cohorte, pentru motivul că acesta din urmă era trevir, iar Calenus, hedui[60]; trimiterea celor doi, care fuseseră partizanii lui Vitellius, constituia o dovadă a victoriei repurtate. În acelaşi timp, flavienii ocupă cu posturi de pază trecătorile Alpilor, căci se temeau că Germania ar putea porni în ajutorul lui Vitellius.

36.1. În acest răstimp Vitellius, după plecarea în campanie a lui Caecina, urmat cu câteva zile întârziere de Fabius Valens, disimula grijile sub vălul plăcerilor; el nu pregătea armata, nu-i întărea pe soldaţi prin discursuri şi exerciţii militare, nu se arăta poporului, ci, retras între umbrarele grădinilor, asemenea animalelor leneşe care, dacă le umpli stomacul cu mâncare, zac în toropeală, izgonise din minte cu aceeaşi inconştienţă trecutul, prezentul şi viitorul. 2. Vestea trădării lui Lucilius Bassus şi a defecţiunii flotei de la Ravenna l-a surprins lâncezind în pădurea Aricina[61]; la scurtă vreme după aceea, i s-a comunicat o veste proastă, împreună cu una bună, şi anume faptul că Caecina a trădat, dar că armata l-a arestat şi îl deţine legat în lanţuri. În mintea unui om atât de inconştient a prevalat bucuria asupra preocupării pentru problema creată. Plin de exaltare, el revine la Roma şi laudă nemăsurat într-o adunare numeroasă fidelitatea soldaţilor; ordonă aruncarea în lanţuri a lui Publius Sabinus, prefectul pretoriului, din pricina prieteniei sale cu Caecina, şi îl numeşte în locul său pe Alfenus Varus.

37.1. Apoi în senat el rosteşte un discurs emfatic, iar senatorii îi răspund cu linguşiri exagerate. L. Vitellius a prezentat o moţiune teribilă la adresa lui Caecina; imediat după aceea, ceilalţi senatori, cu o indignare căutată, se plângeau de faptul că un consul a trădat statul, un general pe împăratul său, pe prietenul său care îl copleşise cu averi şi onoruri; se făceau că îl plâng pe Vitellius, dar, în fond, dădeau glas propriilor lor nemulţumiri. 2. În nici un discurs nu s-a pronunţat vreo vorbă împotriva generalilor flavieni: ei acuzau erorile şi imprudenţa armatelor, dar ocoleau numele lui Vespasian, pe care îl evitau prin tot felul de subterfugii. S-a găsit chiar un senator care să cerşească pentru o zi consulatul (acesta rămăsese liber datorită lui Caecina), ceea ce a stârnit râsul faţă de persoana care acorda demnitatea, cât şi faţă de cea care o primea[62].

31 oct. 69

În ajunul calendelor lui noiembrie, Roscius Regulus şi-a inaugurat magistratura şi a şi părăsit-o. Experţii atrăgeau atenţia că până atunci fusese nevoie de o destituire sau de promulgarea unei legi pentru înlocuirea unui magistrat[63]; un consul pentru o singură zi existase şi mai înainte, şi anume Caninius Rebilius, în timpul dictaturii lui Iulius Caesar[64], când se acordau cu repeziciune premii pentru serviciile făcute în timpul războiului civil.

38.1. În aceste zile a fost cunoscută moartea lui Iunius Blaesus, care a stârnit multă vâlvă şi despre care am aflat următoarele. Vitellius zăcea suferind de o boală grea în grădinile lui Servilius[65], când a observat că turnul din apropiere străluceşte în plină noapte de multe lumini. Interesându-se asupra motivelor, i se răspunde că la Caecina Tuscus se dă un banchet cu multă lume, mai ales în onoarea lui Iunius Blaesus; şi n-au lipsit indivizi care să-i acuze pe însuşi Tuscus şi pe ceilalţi, dar mai ales pe Blaesus, pentru faptul că ar fi petrecut în veselie în timpul suferinţei principelui[66]. 2. Când li s-a părut celor care speculează susceptibilităţile principilor că Vitellius este destul de iritat şi că Blaesus poate fi distrus, i-au încredinţat rolul de delator lui

Lucius Vitellius. Acesta era furios pe Blaesus din cauza unei invidii josnice, deoarece Blaesus avea o reputaţie extraordinară, în timp ce el însuşi era pătat de toate viciile posibile; Lucius Vitellius intră în dormitorul împăratului, îi ia în braţe fiul şi îi cade la picioare. 3. La întrebarea împăratului asupra motivelor neliniştii sale, el răspunde că nu este neliniştit în ceea ce priveşte persoana sa sau familia sa, ci lacrimile şi rugăminţile se adresează fratelui său şi copiilor fratelui său. Acesta nu are de ce să se teamă de Vespasian, deoarece îl opresc atâtea legiuni germanice, atâtea provincii pline de virtute şi de credinţă, în sfârşit, atâtea spaţii imense pe pământ şi pe mare: în sânul Romei trebuie principele să se păzească de duşmani, de membrii familiilor Iunia şi Antonia[67], care se fălesc cu strămoşii lor, care, binevoitori şi generoşi, se laudă în faţa soldaţilor că sunt de neam împărătesc. 4. Atenţiile tuturor sunt îndreptate într-acolo, în timp ce Vitellius, indiferent faţă de prieteni şi duşmani, încălzeşte la sânul său un rival la principat, care rival priveşte din mijlocul unui banchet suferinţele principelui. Răsplata pentru această bucurie intempestivă trebuie să fie o noapte tristă şi funebră, în care adversarii să afle pe pielea lor că Vitellius trăieşte şi că el este împărat şi că, de-ar hotărî altfel destinul, el are un fiu[68].

39.1. Vitellius era hărţuit între crimă şi teamă: îi era frică, dacă amână moartea lui Blaesus, ca amânarea să nu-i fie lui însuşi fatală; în schimb, dacă l-ar fi condamnat la moarte în public se temea să nu provoace o ură teribilă împotriva sa; în consecinţă, el se decide să utilizeze otrava; dar el însuşi face dovada crimei pe care o pregătea prin marea bucurie care l-a cuprins la vederea lui Blaesus. Ba chiar a fost auzită o vorbă cumplită a lui Vitellius: el s-a lăudat (voi reproduce înseşi cuvintele sale) că şi-a scăldat ochii la spectacolul morţii inamicului său[69]. 2. Blaesus, pe lângă originea sa strălucită şi eleganţa caracterului său, a fost şi de o fidelitate nedezminţită. Cât timp conjunctura i-a fost favorabilă lui Vitellius, deşi a fost sondat de către Caecina şi de către ceilalţi fruntaşi care se distanţau de Vitellius, el a persistat în hotărârea sa de a refuza să nutrească ambiţii. Auster, calm, el nu dorea nici o demnitate care să-i vină pe neaşteptate şi cu atât mai puţin principatul, dar n-a reuşit să evite pericolul de a fi socotit demn de imperiu.

40.1. Între timp, Fabius Valens, pornind la drum cu o gloată de femei şi de eunuci, înainta mult prea încet faţă de necesităţile unei campanii militare, când curierii rapizi i-au adus ştirea defecţiunii lui Lucilius Bassus şi a flotei de la Ravenna. Dacă ar fi grăbit marşul, ar fi putut preveni ezitările lui Caecina şi să ajungă din urmă legiunile înainte de bătălia nenorocită: nici nu i-au lipsit sfaturi ca să se îndrepte pe căi ocolite, evitând Ravenna, cu trupe credincioase către Hostilia şi Cremona. 2. Alţii erau de părere să fie chemate de la Roma cohortele pretoriene şi să-şi croiască drum cu aceste trupe puternice; dar el a pierdut timpul în discuţii asupra situaţiei, anulând acţiunea; în cele din urmă, el a respins amândouă planurile şi, ceea ce-i mai rău în situaţii incerte, prin faptul că a ales calea de mijloc nu a fost nici suficient de întreprinzător, nici destul de prudent.

41.1. I-a trimis lui Vitellius o scrisoare prin care îi cerea întăriri. De la Roma i-au sosit trei cohorte auxiliare şi o unitate de cavalerie, un număr destul de mare de trupe spre a se strecura neobservate, prea mic pentru a putea trece la ofensivă. Dar Valens nici măcar în aceste momente critice nu s-a abţinut de la infamii, ba chiar se zice că s-a dedat la plăceri ilicite şi că a pângărit cu adultere şi violuri casele în care era găzduit; avea de partea lui forţa, banii şi ultimele capricii ale unei corăbii care se scufunda. 2. Zădărnicia planului său a ieşit la iveală la sosirea trupelor de infanterie şi de cavalerie, deoarece el nu putea, cu trupe atât de puţin numeroase, să-şi croiască drum printre duşmani, chiar dacă ele i-ar fi fost de o fidelitate nedezminţită; dar, de fapt, nici nu putea avea încredere deplină în ele; cu toate acestea, sentimentul de ruşine şi respectul faţă de generalul prezent i-au menţinut în ordine, dar faptul nu putea constitui o garanţie durabilă pentru nişte indivizi care erau fricoşi în mijlocul pericolelor şi insensibili la dezonoare. 3. Temându-se de toate acestea, Fabius Valens trimite în avangardă cohortele de infanterie spre Ariminum şi porunceşte cavaleriei să-i asigure spatele; el însuşi,

întovărăşit de puţini oameni, cărora adversităţile nu le-au schimbat starea de spirit, s-a îndreptat spre Umbria şi apoi spre Etruria; acolo, aflând rezultatul bătăliei de la Cremona, a luat hotărârea nu de dispreţuit, ba chiar, dacă ar fi reuşit, teribilă pentru flavieni, şi anume să captureze corăbii, să debarce oriunde în Gallia Narbonensis şi de acolo să pună în mişcare Galliile, armatele şi neamurile Germaniei pentru un nou război.

42.1. După plecarea lui Valens, trupele care deţineau Ariminium au fost cuprinse de panică; Cornelius Fuscus, înaintând cu armata şi trimiţând corăbii liburnice spre ţărmul învecinat, i-a înconjurat şi pe uscat, şi pe apă; a ocupat câmpiile Umbriei şi porţiunea ogorului picen scăldat de Marea Adriatică, astfel încât întreaga Italie era împărţită de munţii Apenini între Vespasian şi Vitellius. 2. Fabius Valens, plecat de la golful Pisanum, este forţat de marea calmă sau de vânturile potrivnice să se oprească la portul Hercules Monoecus. Nu departe de aici, acţiona Marius Maturus, procuratorul Alpilor Maritimi, un om credincios lui Vitellius[70], care nu-şi încălcase încă jurământul, în ciuda ostilităţilor care-l înconjurau. Acesta l-a primit cu bunăvoinţă pe Valens şi l-a oprit din acţiune, sfătuindu-l să nu se hazardeze în Gallia Narbonensis; în acelaşi timp, teama a frânt fidelitatea celor care-l întovărăşeau pe Valens.

43.1. Într-adevăr, procuratorul Valerius Paulinus, un bun militar şi un prieten de-al lui Vespasian încă înainte de ascensiunea acestuia, a atras de partea flavienilor cetăţile din regiune; pe deasupra, el a concentrat şi lăsat în garnizoană, în colonia Forum Iuliense, o poziţie-cheie pentru controlarea mării, trupele licenţiate de către Vitellius care reluaseră din proprie iniţiativă lupta[71]; iniţiativa lui Valerius Paulinus avea cu atât mai mare efect, cu cât el se născuse la Forum Iuliense şi se bucura de multe simpatii printre pretorieni, deoarece odinioară le fusese tribun; mai mult, locuitorii regiunii, din solidaritate pentru concetăţeanul lor şi din speranţa că Paulinus va dobândi o mare putere în viitor, se străduiau din răsputeri să sprijine partida flavienilor. 2. Când aceste preparative au fost încheiate şi când importanţa lor, exagerată de zvonuri, a ajuns la urechile vitelienilor care ezitau, Fabius Valens s-a reîmbarcat cu patru gărzi, trei prieteni şi tot atâţia centurioni; Maturus şi ceilalţi au rămas pe loc din proprie iniţiativă şi au acceptat să-i jure credinţă lui Vespasian. În ceea ce-l priveşte pe Valens, pe cât se simţea el mai în siguranţă pe mare decât pe litoral şi în oraşe, pe atât de nesigur era asupra viitorului; el ştia mai bine ce trebuie să evite decât în ce poate să se încreadă; a fost zvârlit de o furtună potrivnică pe insulele Stoechadae din vecinătatea Massaliei. Acolo a fost surprins de corăbiile liburnice trimise de către Paulinus.

44. După capturarea lui Fabius Valens, toate s-au întors în favoarea învingătorilor; începutul a fost făcut în Hispania de către legiunea *Prima Adiutrix,* care, ostilă lui Vitellius din respect pentru memoria lui Otho[72], a tras după sine legiunile a X-a şi a VI-a. Galliile au încetat şi ele să mai ezite. În ceea ce priveşte Britannia, simpatiile se îndreptau către Vespasian, deoarece, numit de Claudius în fruntea legiunii a II-a[73], se comportase în mod strălucit atât în timp de pace, cât şi în timp de război; celelalte legiuni au urmat aceeaşi cale, dar nu fără complicaţii, căci majoritatea centurionilor şi a soldaţilor gradaţi fuseseră promovaţi de către Vitellius şi, în consecinţă, ei ezitau să schimbe un principe pe care-l puseseră la încercare.

45.1. Datorită acestui dezacord şi a repetatelor zvonuri despre războiul civil, britanii au ridicat capul la instigaţia lui Venutius; acesta, pe lângă cruzimea sa congenitală şi a urii sale împotriva numelui de roman, era aprins şi de propriile-i resentimente împotriva reginei Cartimandua. Cartimandua domnea peste briganţi, era de o nobleţe strălucită şi şi-a sporit puterea după ce l-a prins prin viclenie pe regele Caratacus, căci prin această acţiune ea a lăsat impresia că a netezit drumul pentru triumful lui Claudius Caesar[74]. De aici au urmat dezmăţul şi averile în plină prosperitate; l-a dispreţuit pe Venutius (acesta a fost soţul ei) şi l-a luat în căsătorie şi l-a făcut părtaş la tron pe Vellocatus, un paznic al ei. 2. Casa regală a decăzut brusc în urma acestui scandal; simpatiile poporului s-au îndreptat către fostul soţ, Venutius, plăcerile şi cruzimea reginei erau partea lui Vellocatus. În consecinţă, Venutius, apelând la ajutoare, a

provocat rebeliunea briganţilor şi a adus-o pe Cartimandua în culmea disperării, În această situaţie ea a cerut din partea romanilor trupe de pază. Cohortele de infanterie şi unităţile noastre de cavalerie, după lupte în care norocul era schimbător, au reuşit totuşi să o elibereze pe regină de pericol; Venutius şi-a păstrat regatul, dar războiul a continuat pentru noi[75].

46.1. În aceeaşi perioadă Germania a fost tulburată, iar din cauza indolenţei generalilor, a revoltei legiunilor, a atacului extern, a trădării aliaţilor, aproape că s-a frânt stăpânirea romană. Acest război, cu cauzele şi evenimentele sale, îl vom aminti mai târziu[76] (căci a durat lungă vreme). 2. S-a pus în mişcare şi neamul niciodată credincios al dacilor[77], deoarece în acel moment nu avea de ce să se teamă, căci armata fusese retrasă din Moesia. Dar mai întâi ei observau liniştiţi desfăşurarea evenimentelor; când au aflat Italia cuprinsă de război, imperiul dezlănţuit asupra sa însuşi, au luat cu asalt taberele de iarnă ale cohortelor de infanterie şi ale unităţilor de cavalerie şi au pus stăpânire pe ambele maluri ale Dunării. Se pregăteau să atace tabăra de iarnă a legiunilor, dacă Mucianus, informat asupra victoriei de la Cremona, nu le-ar fi opus legiunea a VI-a şi a evitat astfel producerea unei duble ameninţări externe, şi anume atacul simultan din direcţii opuse al dacilor şi al germanilor[78]. 3. Ne-a ajutat ca în atâtea rânduri destinul poporului roman, care el l-a adus acolo pe Mucianus şi trupele din Orient, cum şi faptul că între timp încheiaserăm socotelile la Cremona. Fonteius Agrippa, fost guvernator al Asiei (el deţinuse această provincie timp de un an în calitate de proconsul), a fost numit în fruntea Moesiei şi i-au fost puse la dispoziţie trupe din armata viteliană; a fost o hotărâre înţeleaptă şi în interesul păcii cea de a răspândi prin provincii şi a implica în războaie externe aceste trupe.

47.1. Nici celelalte popoare nu stăteau liniştite. Pe neaşteptate, în Pont, un sclav barbar, odinioară comandantul flotei regale, a pus în mişcare trupe. Acesta a fost Anicetus, un libert al regelui Polemon, odinioară preaputernic, dar profund nemulţumit de când regatul a fost transformat în provincie romană[79]. 2. Aşadar, el recrutează în numele lui Vitellius neamuri care locuiau în regiunea Pontului[80] şi, după ce i-a câştigat de partea sa prin speranţe de pradă pe toţi nevoiaşii, a devenit conducătorul unei cete nu de dispreţuit; în fruntea acestor trupe el atacă prin surprindere Trapezuntul, un oraş de o veche faimă, întemeiat de greci la extremitatea litoralului pontic[81]. Cohorta care staţiona acolo, odinioară un contingent pus la dispoziţie de rege, a fost măcelărită; soldaţii acestui contingent, când li s-a acordat cetăţenia romană, au fost organizaţi conform sistemului nostru militar, însă ei păstrau nonşalanţa şi lipsa de disciplină specifice grecilor[82]. 3. Anicetus incendiază chiar şi flota, bătându-şi joc de noi, căci avea mână liberă pe o mare lipsită de nave de război, de când Mucianus concentrase la Bizantium cele mai bune corăbii liburnice şi întreaga armată; ba chiar, barbarii umblau peste tot în voie, după ce şi-au construit în chip neaşteptat corăbii. Ei numesc *camarae* aceste nave, care au următoarele caracteristici[83]: au coca lată, margini înguste, iar ansamblul nu este unit cu elemente de fier sau de bronz; când marea este agitată, ei măresc în funcţie de dimensiunile valurilor partea superioară a bordajului cu scânduri, până când îl închid asemenea unui acoperiş. Astfel ei se rostogolesc printre valuri cu proră dublă, cu vâsle care îşi pot schimba direcţia, ceea ce le permite să navigheze înainte sau înapoi fără dificultăţi şi fără pericol.

48.1. Aceste fapte i-au atras în asemenea măsură atenţia lui Vespasian, încât el a ales un detaşament de legionari în fruntea căruia l-a numit pe Viridius Geminus, un bărbat cu mare experienţă militară. Acesta i-a atacat pe duşmani în momentul când erau dezorganizaţi şi preocupaţi doar de pradă şi i-a forţat să se reîmbarce; construind în mare viteză corăbii liburnice, el îl urmăreşte pe Anicetus la vărsarea fluviului Chobi[84], unde acesta se credea a fi în siguranţă sub protecţia regelui sedochizilor, pe care-l determinase să-i fie aliat prin bani şi daruri[85]. 2. La început, regele l-a protejat prin intermediul armelor pe Anicetus, care-i cerea ajutor; dar, după ce a fost pus în faţa alternativei, răsplată pentru trădare sau război cu romanii, credinţa lui, fapt normal la barbari, a devenit ezitantă: el a încheiat un pact, l-a predat pe Anicetus şi pe

refugiaţi şi astfel a pus capăt războiului servil[86]. 3. Vespasian, încântat de această victorie, când toate se desfăşurau peste aşteptările sale, primeşte în Egipt vestea despre rezultatul bătăliei de la Cremona. Cu mai mare grabă se îndreaptă spre Alexandria, pentru a putea ameninţa cu înfometarea armata înfrântă a lui Vitellius şi însăşi Roma, dependentă de aprovizionări externe[87]. El se pregătea să atace pe mare şi pe uscat provincia Africa, situată pe acelaşi ţărm, cu gândul de a provoca înfometarea şi discordia între duşmani, închizându-le grânarele[88].

49.1. În timp ce în această zguduire a întregului glob pământesc destinul a transmis imperiul în alte mâini, Antonius Primus nu se mai comporta după căderea Cremonei cu aceeaşi inocenţă ca mai înainte, fie pentru că socotea că a făcut destul pentru război şi că restul vine de la sine, fie pentru că succesul i-a dezvăluit caracterul real, scoţând la iveală dorinţa lui de câştig, trufia şi celelalte defecte, invizibile până atunci. Sălta peste Italia de parcă ar fi cucerit-o, îngrijea legiunile de parcă ar fi fost ale lui; prin vorbe şi fapte îşi pregătea drumul spre putere. 2. Ca să le inoculeze soldaţilor spiritul de indisciplină, el le-a acordat dreptul de a-şi alege singuri centurionii de prim rang în locul celor morţi. În cadrul acestor alegeri, au ieşit învingători cei mai turbulenţi indivizi; soldaţii nu mai erau subordonaţi ofiţerilor, ci ofiţerii erau dependenţi de violenţa soldaţilor. Antonius transforma în pradă proprie această masă gata de răscoală şi dornică să dizolve disciplina, fără să se teamă de sosirea lui Mucianus, ceea ce era mult mai periculos pentru el decât faptul că nu ţinuse cont de Vespasian[89].

50.1. De altminteri, pentru că se apropia iarna şi câmpiile Padului erau inundate, armata a pornit la drum fără bagaje. Grosul legiunilor învingătoare, soldaţii împovăraţi de răni şi de vârstă, ba chiar şi foarte mulţi în plină vigoare au fost lăsaţi la Verona: generalilor flavieni li se părea a fi suficiente pentru un război aproape încheiat cohortele, unităţile de cavalerie şi trupele de elită ale legiunilor. 2. S-a adăugat acestor trupe legiunea a XI-a, care şovăise la început asupra atitudinii pe care s-o adopte, dar care în urma victoriei de la Cremona a fost cuprinsă de un sentiment de nesiguranţă, deoarece nu participase la bătălie[90]; o întovărăşeau şase mii de dalmaţi recrutaţi de curând sub conducerea lui Pompeius Silvanus, bărbat consular; conducerea efectivă o avea însă Annius Bassus, legatul legiunii. Acesta, sub aparenţa supunerii, îl dirija în realitate pe Silvanus, care era apatic în război şi care consuma în discuţii zilele, când era necesară acţiunea; Bassus veghea cu discreţie şi energie asupra tuturor operaţiilor. 3. Au făcut joncţiunea cu aceste trupe elemente de elită ale flotei de la Ravenna, care cereau să li se acorde statutul de soldaţi legionari[91]; dalmaţii i-au înlocuit pe aceştia ca marinari. Armata şi conducătorii ei se opresc la Fanum Fortunae, neştiind cum evoluează situaţia: ei auziseră că părăsiseră Roma cohortele pretoriene şi presupuneau că trecătorile Apeninilor sunt ocupate cu posturi de pază; mai mult: generalii se temeau de lipsa de provizii într-o regiune devastată de război şi de strigătele ameninţând cu răscoala ale soldaţilor care cereau *clavarium*-ul[92]. Nu se asiguraseră nici cu bani, nici cu provizii de grâu, iar graba şi aviditatea le sporeau încurcătura în care se aflau, căci puneau mâna cu forţa pe toate lucrurile care le-ar fi putut fi dăruite.

51.1. Aflu de la autorii cei mai celebri că de atâta lipsă de respect faţă de legile morale divine şi omeneşti au dat dovadă învingătorii, încât un simplu călăreţ le-a cerut generalilor răsplată pentru faptul că şi-a ucis fratele în ultima bătălie. Dar dreptul omenesc le interzicea acestora să răsplătească omorul, iar necesitatea războiului îi oprea să-l pedepsească. În consecinţă, îl tot amânau sub pretextul că fapta merită o răsplată mult mai mare decât cea pe care puteau să i-o ofere în acel moment; mai mult nu s-a transmis. Desigur, s-au mai întâmplat şi în războaiele civile precedente fapte asemănătoare! 2. Într-adevăr, în bătălia de la Ianiculum împotriva lui Cinna[93], un soldat al lui Pompeius Strabo[94] şi-a ucis fratele, apoi, când şi-a recunoscut fapta nelegiuită, s-a sinucis, cum aflăm de la Sisenna[95]; atât de extraordinar era sentimentul gloriei dobândite prin virtuţi la strămoşii noştri, pe cât era de mare şi remuşcarea pentru crimele săvârşite. Dar asemenea exemple şi altele le căutăm în vremuri străvechi. Ori de câte ori subiectul sau momentul ne va impune să dăm exemple de atitudine cinstită sau să compensăm atitudini josnice, nu ni se va părea absurd să o facem[96].

52.1. Antonius şi generalii partidei flaviene au hotărât trimiterea cavaleriei să cerceteze Umbria în întregime pentru a vedea dacă nu pot trece lanţul Apeninilor pe undeva mai uşor; au mai hotărât să recheme de la Verona legiunile şi toate trupele şi să se aprovizioneze pe mare şi pe fluviul Pad. Printre generali se aflau unii care produceau întârzieri: căci Antonius li se părea a fi excesiv de puternic şi sperau să dobândească avantaje mai sigure din partea lui Mucianus. 2. Într-adevăr Mucianus, îngrijorat de o victorie repurtată atât de rapid şi socotind că, dacă Roma va fi ocupată în absenţa lui, nu va mai avea parte de gloria războiului, trimitea în repetate rânduri scrisori lui Antonius Primus şi lui Varus; scrisorile erau formulate în termeni ambigui, când despre necesitatea de a grăbi acţiunea, când despre utilitatea temporizării, în aşa fel încât, în funcţie de evoluţia evenimentelor, să nu fie responsabil de eşecurile înregistrate, dar să participe la succesele obţinute. 3. Lui Plotius Gryphus, primit de curând de către Vespasian în ordinul senatorial şi numit în fruntea unei legiuni[97], şi celorlalţi în care avea deplină încredere îşi destăinuia gândurile fără ocolişuri, iar aceştia, fără excepţie, îi răspund insistând cu rea-voinţă despre graba lui Antonius şi a lui Varus. Toate acestea i-au fost comunicate prin scrisori lui Vespasian şi au avut darul ca planurile şi faptele lui Antonius să nu fie judecate potrivit speranţelor pe care acesta şi le făcuse.

53.1. Antonius suporta greu faptul şi îl acuza pe Mucianus că numai datorită intrigilor sale îi erau minimalizate succesele; nu îşi alegea cuvintele, căci era incapabil de moderaţie şi neobişnuit cu supunerea. I-a trimis lui Vespasian o scrisoare redactată într-un stil prea ostentativ pentru cineva care se adresează unui principe şi în care recurgea la atacuri învăluite la adresa lui Mucianus: el, Antonius, fusese cel care a determinat legiunile pannonice să pună mâna pe arme, la instigaţia lui s-au pus în mişcare generalii armatei din Moesia, datorită tenacităţii sale au fost trecuţi Alpii, ocupată Italia, oprite trupele auxiliare care soseau din Germania şi Raetia. 2. Faptul că a zdrobit într-o luptă de cavalerie legiunile aflate în discordie şi dispersate ale lui Vitellius, că le-a urmărit zi şi noapte cu infanteria constituie o splendidă faptă de arme, care i se datorează. Catastrofa Cremonei trebuie pusă pe seama războiului: vechile discordii civile au provocat statului mai mari nenorociri şi distrugerea mai multor oraşe. 3. El nu s-a bătut pentru împăratul său prin mesageri şi scrisori, ci cu braţul şi cu armele; el nu are de gând să ştirbească gloria celor care au restabilit situaţia în Dacia[98]: aceştia au asigurat Moesiei liniştea; lui i-a fost la inimă salvarea şi securitatea Italiei[99]; la îndemnul său, Galliile şi Hispaniile, regiunile cele mai puternice ale lumii[100], s-au declarat de partea lui Vespasian. Dar toate eforturile făcute au căzut în ridicol, dacă răsplata pentru pericolele la care s-a expus revine numai celor care n-au avut parte de pericole. Toate acestea nu i-au scăpat lui Mucianus: de aici marea rivalitate între cei doi, rivalitate pe care Antonius o întreţinea pe faţă; iar Mucianus cu viclenie şi, în consecinţă, cu sentimente mai implacabile.

54.1. Între timp Vitellius, după dezastrul de la Cremona, ascundea printr-o disimulare stupidă veştile şi astfel mai degrabă amâna găsirea unei soluţii la nenorocirile produse decât înseşi nenorocirile. Ba chiar, dacă ar fi făcut cunoscută situaţia reală şi dacă s-ar fi consultat cu alţii, îi rămâneau speranţe şi forţe militare la dispoziţie; dar, când simula că toate sunt cum nu se poate mai bune, el îşi agrava prin minciuni situaţia. Este de-a dreptul ciudată tăcerea cu care erau înconjurate problemele militare în discuţiile purtate în anturajul său; comentarii asupra războiului erau interzise la Roma şi, datorită acestui fapt, se făceau cu atât mai multe, iar cei care, dacă asemenea discuţii ar fi fost permise, ar fi relatat adevărul, pentru faptul că erau prohibite vesteau catastrofe mai mari decât erau în realitate. 2. Generalii duşmani nu scăpau prilejul să amplifice zvonurile: ei au prins spioni de-ai lui Vitellius şi i-au trimis înapoi, după ce i-au plimbat prin tabăra lor, spre a cunoaşte forţa armatei învingătoare; pe toţi aceştia Vitellius i-a interogat în secret şi apoi a poruncit uciderea lor. De o statornicie demnă de amintit a dat dovadă Iulius Agrestis, un centurion; acesta, după ce a încercat să-l determine pe Vitellius să adopte o atitudine bărbătească, la care îl îndemna în cursul a numeroase discuţii, a reuşit să fie el

însuşi trimis pentru evaluarea forţelor inamicului care acţiona în jurul Cremonei. El n-a încercat să-l înşele pe Antonius prin acte de spionaj, ci i-a comunicat instrucţiunile primite de la împăratul său, propriile sale intenţii, cerându-i permisiunea de a putea vedea orice. I se pun la dispoziţie ghizi care să-i arate câmpul de luptă, ruinele Cremonei, legiunile capturate. 3. Agrestis, revenit la Vitellius, îi relatează cele văzute, dar, cum Vitellius refuza să îi dea crezare, ba chiar îl trata drept trădător, i-a replicat: „Deoarece îţi trebuie o dovadă categorică, iar viaţa sau moartea mea nu îţi mai pot fi de nici un folos, îţi voi da dovada în care să te încrezi". Şi, părăsindu-l, şi-a întărit spusele printr-o moarte voluntară[101]. Unii susţin că a fost ucis din porunca lui Vitellius, dar asupra credinţei şi statorniciei sale toată lumea a fost de acord.

55.1. Parcă trezit dintr-un somn, Vitellius ordonă lui Iulius Priscus şi lui Alfienus Varro să ocupe Apeninii cu patrusprezece cohorte pretoriene şi cu toate unităţile de cavalerie; acestor trupe le-a urmat legiunea recrutată dintre marinari[102]. Atâtea mii de soldaţi, trupe de infanterie şi de cavalerie de elită, ar fi fost suficienţi chiar şi pentru reluarea ofensivei, dacă ar fi avut un alt conducător. 2. Celelalte cohorte au fost puse sub comanda fratelui său, Lucius Vitellius, ca să apere Roma: în ceea ce-l priveşte pe acesta, el nu a renunţat la plăcerile obişnuite, ci, grăbit din cauza neîncrederii care-l stăpânea, a organizat repede comiţiile, prin care a desemnat consuli pentru mai mulţi ani; extindea tratatele cu aliaţii, străinilor le acorda cu generozitate dreptul latin[103]; pe unii îi scutea de impozite, altora le acorda imunităţi, într-un cuvânt, fără să se preocupe de viitor, sfâşia imperiul[104]. Dar mulţimea stătea cu gura căscată în faţa extraordinarelor beneficii pe care cei lipsiţi de inteligenţă le cumpărau cu bani[105], în timp ce înţelepţii le considerau a fi favoruri inutile, care nu puteau fi acordate sau primite fără mare pagubă pentru stat. 3. În sfârşit, la insistenţele armatei, care se stabilise la Mevania, Vitellius, întovărăşit de o suită numeroasă de senatori (pe mulţi îi determinase să-l urmeze ambiţia, pe majoritatea teama[106]) soseşte în tabără fără încredere, expus sfaturilor perfide.

56.1. În timp ce ţinea adunarea (un fapt extraordinar de povestit) a zburat deasupra sa un asemenea stol de păsări, de prost augur[107], încât a întunecat lumina zilei, ca un nor negru. La aceasta s-a adăugat o altă prevestire funestă: un taur scăpat de pe altar a distrus pregătirile pentru sacrificiu şi a fost omorât departe de locul normal, şi nu conform ritualului obişnuit. 2. Dar monstruozitatea cea mai mare o constituia însuşi Vitellius, care era ignorant în domeniul artei militare, incapabil să ia o hotărâre, care îi întreba pe alţii despre ordinea armatei în marş, despre tactica acţiunilor de cercetare, despre modalităţile de a purta un război ofensiv sau defensiv[108]; fizionomia şi atitudinea sa trădau spaima care îl cuprindea la aflarea oricărei veşti, apoi se consola în beţii. În sfârşit, dezgustat de viaţa din tabăra militară, la aflarea ştirii despre defecţiunea flotei de la Missenum[109], a revenit la Roma, intrând într-o panică teribilă la orice lovitură primită, fără să fie preocupat însă de momentul critic în care se afla. 3. Căci, deşi era la îndemâna lui să treacă Apeninii cu toate forţele armatei sale şi să-l atace pe inamicul obosit de iarnă şi de lipsuri, el îşi dispersa forţele şi îi destina pe cei mai buni soldaţi ai săi, care erau dispuşi să lupte până la capăt, pieirii şi captivităţii; centurionii cu experienţa cea mai bogată dezaprobau atitudinea sa, iar, dacă ar fi fost consultaţi, n-ar fi şovăit să-i spună adevărul. Dar pe aceştia i-au îndepărtat prietenii intimi ai lui Vitellius, căci urechile principelui erau astfel conformate, încât resimţeau drept o insultă orice sfat util şi nu ascultau decât lucruri plăcute; acestea însă aveau să-i fie fatale în viitor.

57.1. Între timp, Claudius Faventinus, un centurion concediat de către Galba din motive de dezonoare, a provocat defecţiunea flotei de la Missenum (atât de multă greutate are în timp de războaie civile chiar şi îndrăzneala individuală[110]!): el a plăsmuit scrisori din partea lui Vespasian, prin care acesta ar fi oferit răsplată pentru actul de trădare. În fruntea flotei se afla Claudius Apollinaris, un om lipsit de statornicie în credinţă, dar fără iniţiativă în perfidie; Aponius Tiro, un fost pretor, care atunci întâmplător se afla la Minturnae, s-a oferit în calitate de conducător al trădătorilor. Aceştia au pus în mişcare coloniile şi municipiile: Puteoli s-a

declarat de îndată în favoarea lui Vespasian, dar Capua i-a rămas credincioasă lui Vitellius[111]; astfel, oraşele amestecau în războiul civil rivalităţile între ele. 2. Pentru a-i potoli pe marinari, Vitellius l-a delegat pe Claudius Iulianus (acesta condusese mai înainte flota de la Missenum fără mare autoritate); i-a fost dat ca ajutor o cohortă de trupe urbane şi gladiatorii, al căror şef era însuşi Iulianus. Când cele două tabere s-au aflat faţă în faţă, Iulianus a trecut fără ezitare în partida lui Vespasian şi cu toţii au ocupat Tarracina, un oraş mai bine apărat de zidurile şi poziţia sa decât de talentele lor militare.

58.1. Când toate acestea au ajuns la urechile lui Vitellius, el a lăsat o parte a trupelor la Narnia cu prefecţii pretoriului şi l-a deplasat pe fratele său Lucius Vitellius cu şase cohorte şi cinci sute de călăreţi pentru războiul care era pe punctul să izbucnească în Campania. El însuşi, deprimat, şi-a mai ridicat moralul datorită simpatiei pe care i-au manifestat-o soldaţii, strigătelor poporului care cerea arme: dar era o mulţime stupidă şi curajoasă doar în vorbe, care îşi imagina că poate forma o armată şi legiuni. 2. Apoi, la îndemnul liberţilor (căci prietenii săi, cu cât erau mai iluştri, cu atât erau mai puţini siguri), Vitellius ordonă convocarea tribunilor[112] şi îi pune să depună jurământul pe toţi cei care se înrolau. Cum mulţimea era foarte numeroasă, el lasă în sarcina consulilor recrutările; fixează senatorilor numărul de sclavi şi cantitatea de argint pe care trebuie să o predea; cavalerii romani şi-au oferit serviciile şi bani, iar liberţii au cerut insistent din proprie iniţiativă să fie supuşi aceloraşi îndatoriri. Prefăcătoria în oferirea serviciilor, determinată mai întâi de teamă, s-a transformat în entuziasm; majoritatea însă nu îl deplângea atâta pe Vitellius, cât situaţia nenorocită în care decăzuse principatul. 3. Iar el nu înceta să provoace milă prin înfăţişare, voce şi lacrimi; era exagerat de darnic în promisiuni, o trăsătură tipică pentru cei stăpâniţi de panică. Ba chiar a vrut să fie numit *Caesar*, titlu pe care mai înainte îl dispreţuise[113], dar pe care acum îl dorea numai datorită prestigiului de care se bucura[114] şi pentru că, dominat de frică, asculta deopotrivă sfaturile înţelepţilor şi vocea mulţimii. 4. De altminteri, asemenea tuturor acţiunilor izbucnite dintr-un impuls iraţional, energiile începutului s-au stins cu vremea: treptat, senatorilor şi cavalerilor le-a slăbit entuziasmul, mai întâi cu ezitări şi numai în absenţa lui Vitellius; apoi cu un dispreţ nedeghizat şi fără să-şi aleagă momentul, până când principele, cuprins de un sentiment de ruşine din cauza eşecului suferit în încercările sale, a renunţat la ceea ce şi aşa nu primise.

59.1. Dacă ocuparea Mevaniei provocase teroare în Italia şi dăduse impresia că războiul reizbucneşte, retragerea în panică a lui Vitellius a asigurat fără îndoială partidei flavienilor mulţi partizani. Samniţii, pelignii şi marsii[115] s-au ridicat în favoarea flavienilor din emulaţie, deoarece fuseseră precedaţi de locuitorii Campaniei[116], şi, cum se întâmplă în cazul unui nou stăpân, erau plini de zel în îndeplinirea sarcinilor militare. 2. Cu toate acestea, armata flaviană a suferit cumplit la trecerea Apeninilor din cauza iernii aspre: cum coloanele lor nu erau puse în primejdie de inamic, dar abia şi-au putut croi drum prin zăpadă, s-a putut constata cu această ocazie ce pericole ar fi avut de înfruntat, dacă destinul, care i-a ajutat pe generalii flavieni în egală măsură cu capacitatea lor de calcul, nu l-ar fi determinat pe Vitellius să se retragă. La trecerea Apeninilor l-au întâlnit pe Petilius Cerialis, care scăpase de posturile de pază ale lui Vitellius deghizându-se în ţăran şi cunoscând bine locurile. Pe Cerialis îl lega o strânsă prietenie de Vespasian şi, cum nu era lipsit de glorie militară[117], a fost primit în rândurile generalilor flavieni. 3. Mulţi autori susţin că fusese pregătită şi evadarea lui Flavius Sabinus, şi a lui Domiţian: Antonius ar fi trimis iscoade care prin diferite stratageme au ajuns până la ei neobservate şi le-au arătat locul unde să fugă şi escorta care le stătea la dispoziţie. Sabinus însă s-a declarat incapabil de efort şi de iniţiativă din cauza sănătăţii şubrede; lui Domiţian nu-i lipsea curajul, dar era păzit de oamenii lui Vitellius şi, deşi aceştia îi promiseseră că îl vor întovărăşi, se temea că îl atrag într-o cursă. De altminteri, Vitellius, din consideraţie pentru propriile-i rude, nu îl ameninţa în nici un fel pe Domiţian.

60.1. Generalii partidei flaviene, când au sosit la Carsula, s-au oprit pentru câteva zile, spre a aştepta acolo grosul trupelor. Chiar şi locul taberei le convenea, căci oferea un câmp larg de vedere, posibilităţi de aprovizionare în siguranţă, iar în spate se aflau municipii înfloritoare; în acelaşi timp ei sperau să poată intra în discuţii cu vitelienii aflaţi la o distanţă de zece mii de paşi şi să-i convingă să se predea[118]. Soldaţii nu prea erau încântaţi de această perspectivă, căci ei preferau o victorie dobândită prin luptă unei păci obţinute prin tratative; nici nu voiau să aştepte sosirea legiunilor, pe care le considerau doar concurenţi pentru pradă, şi nu participanţi la pericole. 2. În această situaţie, Antonius a convocat o adunare în care le-a arătat soldaţilor că lui Vitellius îi mai stau la dispoziţie suficiente forţe, care, dacă se intră în tratative cu ele, vor ezita, dar, dacă vor fi aduse la exasperare, vor fi teribile. Începuturile războaielor civile, spunea el, trebuie lăsate în seama destinului; victoria însă se desăvârşeşte prin gândire şi calcul. Deja flota de la Missenum şi splendidul ţărm al Campaniei le aparţin, în timp ce lui Vitellius nu i-a mai rămas de pe tot întinsul pământului decât regiunea dintre Terracina şi Narnia. 3. Destulă glorie le-a adus victoria de la Cremona, dar prea multă ură dezastrul suferit de acest oraş: de aceea să nu cumva să dorească să cucerească Roma, ci s-o salveze. Cu atât mai mare le va fi răsplata, cu atât mai extraordinară reputaţia, dacă vor asigura fără vărsare de sânge integritatea senatului şi a poporului roman. Aceste cuvinte şi altele asemănătoare au avut darul să-i potolească pe soldaţi.

61.1. Scurtă vreme după aceea au sosit legiunile. Atunci ştirea îngrozitoare a sporirii forţelor armatei flaviene a determinat cohortele viteliene să şovăie, căci nimeni nu le mai îndemna la război, dimpotrivă, mulţi le incitau să treacă de partea adversarului; se întreceau între ei cine să predea centuria sau escadronul său, cine să le ofere ca dar învingătorului, pentru a obţine în viitor influenţa. De la aceştia au aflat că Interamna este deţinută de cinci sute de călăreţi aflaţi spre pază pe câmpurile din apropiere. 2. Împotriva lor a fost trimis imediat Varus cu trupe uşor înarmate, care i-au ucis pe cei câţiva care opuneau rezistenţă; dar cei mai mulţi au zvârlit armele şi au cerut îndurare. Unii dintre ei, refugiaţi în tabără, răspândeau groaza sporind din imaginaţie forţa şi numărul duşmanilor, ca să steargă ruşinea de a fi părăsit postul de pază. 3. În tabăra lui Vitellius nu le-a fost dată nici o pedeapsă pentru comportarea nedemnă, iar răsplăţile acordate trădătorilor au şubrezit atât de mult fidelitatea celorlalţi, încât singura rivalitate între ei a fost numai în domeniul trădării. Mai ales tribunii şi centurionii abandonau partida; soldaţii de rând erau statornici în credinţa lor faţă de Vitellius; în sfârşit, Priscus şi Alfenus, reveniţi la Vitellius, după ce dezertaseră, i-au scăpat pe toţi de oprobiul trădării.

62.1. În aceleaşi zile a fost omorât la Urbinum în închisoare Fabius Valens. Capul său a fost arătat cohortelor viteliene, ca să nu mai nutrească nici o speranţă: căci ei credeau că Valens reuşise să fugă în Germanii şi că acolo el adună armate vechi şi recrutează altele noi; la vederea capului însângerat, vitelienii au fost cuprinşi de disperare. În ceea ce priveşte armata flaviană, este extraordinar cu câtă bucurie a primit ea moartea lui Valens, căci ei vedeau în acest fapt încheierea războiului. 2. Valens s-a născut la Anagnia, dintr-o familie de cavaleri. Obraznic din fire, nu lipsit de spirit, el îşi făurea reputaţia de om sociabil printr-o viaţă lascivă. La sărbătoarea Iuvenaliilor[119] în timpul domniei lui Nero el a jucat în spectacole de mimă, la început ca şi cum ar fi fost forţat[120], apoi de bună voie, cu mai mult talent decât cu decenţă. Comandant de legiune, el l-a instigat pe Verginius Rufus, apoi l-a calomniat; pe Fonteius Capito l-a ucis pentru că l-a corupt sau pentru că nu l-a putut corupe; trădător al lui Galba, credincios lu Vitellius, el s-a pus prin această ultimă atitudine într-o lumină bună în comparaţie cu lipsa de credinţă a celorlalţi.

63.1. Soldaţii vitelieni, când şi-au pierdut orice speranţă, au hotărât să treacă de partea flavienilor şi au făcut acest pas nu fără oarecare demnitate, căci au coborât pe câmpurile

aşezate mai jos de Narnia cu steagurile desfăşurate. Armata flaviană stătea pregătită şi înarmată ca pentru luptă, în rânduri dese în jurul drumului. Vitelienii au fost prinşi la mijloc, înconjuraţi; Primus Antonius le-a vorbit cu blândeţe: parte din ei au primit ordinul să rămână la Narnia, parte la Interamnia. În acelaşi timp au fost lăsate cu ei unele legiuni învingătoare: dacă rămâneau liniştiţi, le-ar fi dat pace, dar, dacă s-ar fi revoltat, ar fi intervenit în forţă. 2. Antonius şi Varus n-au ezitat în aceste zile să-i trimită în repetate rânduri mesaje lui Vitellius, în care îi ofereau bani, viaţa şi un loc de retragere în Campania, dacă depune armele şi se predă, pe sine şi pe copiii săi, lui Vespasian. Mucianus a scris şi el scrisori formulate în aceiaşi termeni, iar Vitellius avea atât de mare încredere în ele, încât discuta despre numărul de sclavi pe care să-i ia cu sine şi despre alegerea unui loc pe litoral. Atâta toropeală îi cuprinsese sufletul, încât, dacă ceilalţi nu şi-ar fi amintit că el a fost principe, el însuşi ar fi uitat acest fapt.

64.1. Fruntaşii Romei îl incitau pe Flavius Sabinus, prefectul oraşului, în discuţii ţinute în secret, să participe la victorie şi să aibă partea lui de glorie: îi arătau că soldaţii cohortelor urbane îi aparţin, că îl vor urma cohortele de pază, că ei pun la dispoziţie sclavii lor, că soarta favorizează partida flaviană şi că toate decurg în favoarea învingătorilor: din aceste motive el nu trebuie să-i lase întreaga glorie lui Antonius şi lui Varus. 2. În ceea ce-l priveşte pe Vitellius, el nu are la dispoziţie decât puţine cohorte, nehotărâte din cauza ştirilor proaste care le vin de pretutindeni; poporul este schimbător şi, dacă Sabinus se prezintă în calitate de conducător, îl va adula pe Vespasian; Vitellius n-a fost la înălţime nici măcar în timpul când înregistra succese: cu atât mai mult este el paralizat în momentul prăbuşirii sale. Meritul încheierii întregului război îi va reveni celui care va ocupa Roma: interesul lui Sabinus este să-i asigure fratelui său imperiul, al lui Vespasian, să-i împiedice pe alţii să-l depăşească în prestigiu pe Sabinus.

65.1. Sabinus, neputincios din cauza vârstei, asculta aceste sfaturi fără să fie întru totul convins; dar se găseau unii care să-l bănuiască în secret că ar fi întârziat din invidie şi din rivalitate ascensiunea fratelui său. Flavius Sabinus era mai în vârstă şi, cât timp amândoi au fost simpli particulari, s-a bucurat de un prestigiu mai mare şi era mai bogat decât Vespasian; când acesta din urmă s-a aflat în dificultăţi financiare, Sabinus l-ar fi ajutat cu ezitări – aşa circula zvonul – şi numai după ce a primit ca garanţie casele şi pământurile acestuia; de aici s-a născut teama ca, deşi în aparenţă între ei domnea concordia, să nu persiste resentimente disimulate. 2. O explicaţie mai plauzibilă însă ni se pare a fi următoarea: un om blând din fire, cum era Sabinus, nu suportă vărsarea de sânge şi masacrele; de aceea Sabinus a purtat discuţii numeroase cu Vitellius despre condiţiile încheierii păcii şi despre depunerea armelor. Adesea s-au întâlnit acasă la ei, apoi, conform zvonurilor, au încheiat un acord în templul lui Apolo[121]. Cuvintele schimbate între ei, ca şi termenii pactului, i-au avut ca martori pe Cluvius Rufus şi pe Silius Italicus; cei care priveau scena de la distanţă au observat doar expresia celor doi: chipul lui Vitellius era abject şi nedemn de un bărbat, al lui Sabinus nu avea nimic insultător, mai degrabă era cel al unui om căruia îi este milă.

66.1. Dacă Vitellius i-ar fi putut convinge pe partizanii săi tot atât de uşor, pe cât cedase el, armata lui Vespasian ar fi intrat în Roma fără vărsare de sânge. Dar cei mai credincioşi faţă de Vitellius respingeau condiţiile păcii, arătându-i acestuia pericolele şi dezonoarea la care se expune şi prea marea lui încredere faţă de bunăvoinţa învingătorului. 2. Nici Vespasian nu este atât de sigur pe sine, argumentau ei, încât să-l tolereze pe Vitellius ca persoană particulară, şi nici învinşii nu vor suporta faptul: şi astfel din milă se va naşte pericolul pentru Vespasian. Fără îndoială, Vitellius este destul de bătrân[122] şi a avut parte suficient de succese şi eşecuri, dar ce nume, ce statut îi asigură el fiului său Germanicus? Acum i se promit bani, o suită numeroasă şi un loc de retragere pe fericitul ţărm al Campaniei: dar, când Vespasian va pune mâna pe imperiu, nici el, nici prietenii săi, nici chiar armatele nu se vor simţi în siguranţă decât după moartea rivalului. 3. Dacă Fabius Valens, luat prizonier şi păstrat ca ostatic în caz de eşec, le-a fost mult prea incomod, cu atât mai mult Antonius şi Fuscus şi acel model al

partidei lor, Mucianus, nu vor avea altă procupare decât uciderea lui Vitellius. Pompeius nu a scăpat cu viaţă din mâinile lui Caesar, Antonius din cele ale lui Augustus[123] şi faptul se va repeta, dacă nu cumva Vespasian nu este un spirit mai înalt, el care a fost clientul unui Vitellius, când acest Vitellius a fost colegul de consulat al lui Claudius[124]. 4. Măcar memoria tatălui său, care a fost cenzor, a celor trei consulate ale sale[125], onorurile dobândite de o familie atât de strălucită îl obligă să devină întreprinzător, cel puţin din disperare. Încă îi mai stau la dispoziţie soldaţi, încă se mai bucură de popularitate în rândurile poporului; în sfârşit, nu se poate întâmpla nimic mai grav decât să se prăbuşească din proprie iniţiativă. De vor fi învinşi, de vor fi luaţi prizonieri, tot vor trebui să moară: singura întrebare care se pune este dacă îşi vor da sufletul în dezonoare şi fiind batjocoriţi sau printr-un act de bărbăţie.

67.1. Urechile lui Vitellius rămâneau surde la apelurile la acte de energie: sufletul său era zdrobit de compasiune şi de obsesia ca nu cumva, dacă persistă în ideea luptei, să îl facă pe învingător mai puţin clement faţă de soţia şi copiii săi. El avea şi o mamă aflată la o vârstă foarte înaintată, care a prevenit printr-o moarte survenită la timp catastrofa întregii familii: în vremea principatului fiului ei, n-a avut parte decât de durere şi şi-a câştigat o bună reputaţie[126].

18 dec. 69

2. În ziua a cincisprezecea înaintea calendelor lui ianuarie, Vitellius, auzind ştirea defecţiunii legiunii şi a cohortelor care capitulaseră la Narnia, părăseşte palatul în veşminte de doliu, înconjurat de familia sa în lacrimi; în urma lui era purtat într-o lectică mică fiul său, un copil mic, ca într-un cortegiu funerar; vocile poporului erau linguşitoare, dar inoportune, soldaţii se menţineau într-o linişte ameninţătoare.

68.1. Şi nu era nimeni atât de necunoscător al faptelor istoriei, încât să nu fie impresionat de spectacol: principele roman şi până de curând stăpânul neamului omenesc părăsea sediul destinului său imperial, părăsea puterea, trecând prin mijlocul poporului, traversând Roma[127]. Nu mai văzuse şi nu mai auzise nimeni aşa ceva. O lovitură neaşteptată l-a doborât pe dictatorul Caesar, o conjuraţie secretă pe Caius, noaptea şi un loc rustic necunoscut au ascuns fuga lui Nero, iar Piso şi Galba au căzut ca pe un câmp de luptă: 2. Vitellius, în adunarea convocată de el însuşi, între soldaţii săi, sub privirile femeilor, a spus câteva cuvinte potrivite cu tristeţea momentului, şi anume că el se retrage în interesul păcii şi al statului, că îi roagă doar să-şi amintească de el şi să se milostivească de fratele său, de soţia sa şi de vârsta inocentă a copiilor săi; în acelaşi timp, el îşi ridică fiul şi îl recomandă când fiecăruia în parte, când tuturor; în fine, cum din cauza plânsului ajunsese să se bâlbâie, el s-a întors spre consul (acesta era Caecilius Simplex), şi-a scos pumnalul şi a vrut să i-l încredinţeze, ca şi cum i-ar fi redat dreptul de viaţă şi de moarte asupra cetăţenilor[128]. 3. Cum consulul a refuzat oferta, iar mulţimea care se afla în adunare protesta, el a plecat să depună însemnele puterii în templul Concordiei[129] şi, apoi, să se retragă în casa fratelui său. Au fost auzite însă strigăte mai puternice din partea celor care se opuneau intenţiei sale de a se stabili într-o casă particulară şi îi cereau să revină în palat. Toate drumurile îi erau închise, numai cel care dădea în Via Sacra era liber; atunci, nemaiştiind ce hotărâre să ia, s-a întors la palat.

69.1. Zvonul despre abdicarea lui Vitellius se răspândise, iar Flavius Sabinus le scria tribunilor cohortelor să-şi menţină oamenii în ordine. Fruntaşii senatului, majoritatea cavalerilor, toţi soldaţii cohortelor urbane şi trupele de pază se înghesuiau în casa lui Flavius Sabinus, ca şi cum statul în întregime i-ar fi căzut dintr-o singură lovitură în braţe lui Vespasian. Acolo le parvin ştiri despre sentimentele poporului şi despre ameninţările proferate de cohortele

germanice. 2. Sabinus mersese prea departe ca să mai poată bate în retragere şi, cum toţi se temeau ca nu cumva vitelienii să îi surprindă cu forţele dispersate şi, în consecinţă, nepregătiţi, îl îndemnau pe Sabinus, care ezita să treacă la acţiune; dar, cum se întâmplă în asemenea situaţii, toată lumea dădea sfaturi, puţini îşi asumau riscuri. Coborând spre lacul Fundanus cu o escortă armată, Sabinus se ciocneşte de cei mai decişi dintre vitelieni. A izbucnit o luptă măruntă, încheiată în favoarea vitelienilor. 3. Sabinus, în această situaţie critică, s-a refugiat pe citadela Capitoliului, locul cel mai sigur în împrejurările date, împreună cu soldaţi, câţiva senatori şi cavaleri; nu are rost să le dau aici numele, deoarece după victoria lui Vespasian mulţi şi-au atribuit în mod fals un asemenea merit faţă de partida flavienilor. Au înfruntat asediul chiar şi femei, între care s-a distins Verulana Gratilla; ea nu a urmat vreun fiu sau vreo rudă, ci a vrut să participe la război. 4. Vitelienii au înconjurat locul cu atâta neglijenţă, încât Sabinus i-a putut aduce în plină noapte pe Capitoliu pe copiii săi, pe Domiţian, fiul fratelui său; ba chiar a reuşit să trimită noaptea printr-un loc nepăzit mesageri către generalii flavieni, mesageri care să-i anunţe pe aceştia că el este împresurat şi că, dacă nu intervin, situaţia se va înrăutăţi. Noaptea s-a petrecut în linişte, iar ei ar fi putut evada fără să fie vătămaţi, căci soldaţii vitelieni, teribili în timpul luptelor, nu erau atenţi la îndeplinirea serviciilor şi a gărzilor; pe deasupra, o ploaie de iarnă pornită din senin le îngreuna vederea şi auzul.

70.1. În zorii zilei Sabinus, mai înainte de declanşarea ostilităţilor, l-a trimis pe primipilarul Cornelius Martialis la Vitellius cu mesaje de reproş pentru încălcarea acordurilor: toată atitudinea sa demonstrează faptul că el simulase doar abdicarea pentru a înşela atâţia bărbaţi iluştri; altfel, de ce de la rostre el s-a îndreptat spre locuinţa fratelui său, aflată în imediata apropiere a forului, dacă nu pentru a provoca privirile oamenilor, în loc să se fi dus pe Aventin, spre casa soţiei sale? Doar se convenise retragerea sa în viaţa particulară şi abandonarea oricărei aparenţe de putere imperială. 2. Şi, când colo, Vitellius se întoarce în palat, în însăşi citadela imperiului: de aici el a trimis o ceată înarmată, care pângărise cu cadavrele unor nevinovaţi cartierul cel mai populat al oraşului, ceată care nu respectă nici măcar Capitoliul. El, Sabinus, a rămas un simplu cetăţean îmbrăcat în civil, un senator ca oricare altul[130]; câtă vreme bătălia s-a dat între Vespasian şi Vitellius prin lupte armate, cuceriri de oraşe, capitulări de cohorte, chiar atunci când Hispaniile, Galliile, Germaniile şi Britannia îl abandonau pe Vitellius, el, fratele lui Vespasian, a rămas credincios, până când a fost, fără să fi avut el vreo iniţiativă, chemat la tratative. 3. Pacea şi înţelegerea sunt o necesitate pentru învinşi, pentru învingători ele constituie numai un titlu de glorie. Dacă Vitellius regretă cele convenite, atunci nu pe el, un om care a fost înşelat, nu pe fiul lui Vespasian, un tânăr aflat la vârsta pubertăţii, trebuie să-i atace[131]: ce folos îi va aduce uciderea unui bătrân şi a unui tânăr? Apoi, să iasă în întâmpinarea legiunilor şi să dea acolo bătălia supremă; restul va fi în funcţie de deznodământul luptei. 4. Vitellius, intrat în panică la auzul acestor reproşuri, a spus câteva cuvinte spre a se scuza, aruncând vina pe seama soldaţilor care dădeau dovadă de o ardoare excesivă, nepotrivită cu modestia sa proprie: apoi îi recomandă lui Martialis să plece pe o ieşire secretă a clădirii, pentru ca nu cumva negociatorul unei păci odioase să fie ucis de soldaţi. El, Vitellius, nu mai are puterea de a porunci sau de a interzice ceva; el nu mai este împărat, ci numai pretextul pentru război.

71.1. Abia revenise Martialis pe Capitoliu, când soldaţii vitelieni, furibunzi, se adunau; nu aveau comandanţi, ci fiecare acţiona după bunul său plac. În marş forţat ei depăşesc forul şi templele învecinate, apoi coloana se îndreaptă de-a lungul pantei până la primele porţi ale cetăţii Capitoliului. Din vechime, pe coasta colinei se aflau porticuri situate la dreapta pentru cei care urcau; pe acoperişurile acestora se aşezaseră flavienii, de unde aruncau pietre şi ţigle asupra vitelienilor. 2. Aceştia din urmă nu aveau la dispoziţie decât mâinile înarmate cu săbii; li s-a părut că pierd mult prea multă vreme, dacă aşteaptă să fie aduse maşini de război şi proiectile; în consecinţă, ei au azvârlit torţe asupra porticului celui mai mare şi urmăresc

progresele incendiului; ba chiar ar fi reuşit să pătrundă pe poarta Capitoliului, dacă Sabinus n-ar fi aruncat la intrare statuile, monumentele gloriei străbune, pe care le smulsese de pretutindeni de pe socluri şi le transformase în baricade. 3. Atunci inamicul năvăleşte pe alte căi de acces în Capitoliu, şi anume pe lângă luminişul asylului[132] şi prin locul pe unde stânca tarpeiană[133] poate fi urcată pe cele o sută de trepte. Ambele atacuri au fost neaşteptate; cel mai apropiat şi mai crâncen s-a produs în regiunea asylului. Asediatorii nu puteau fi opriţi, deoarece urcau pe casele construite una lângă alta, care, datorită unei păci îndelungate, fuseseră ridicate la o asemenea înălţime, încât atingeau solul Capitoliului. 4. Este neclar dacă în acest punct asediatorii au aruncat focuri pe acoperişuri sau dacă asediaţii, conform unei tradiţii mai răspândite, au folosit acest mijloc pentru a-i opri pe inamicii care urcau şi înaintau[134]. De acolo focul s-a întins asupra porticurilor de lângă templu; apoi, vulturii din lemn vechi aşezaţi pe vârfurile templului au atras flăcările şi au alimentat incendiul. Şi astfel Capitoliul a căzut pradă flăcărilor, uşile fiind închise, fără să fie apărat, fără să fie prădat.

72.1. Această faptă criminală a fost, de la întemeierea Romei, cea mai funestă şi cea mai ruşinoasă pentru statul poporului roman: într-un moment când nu exista nici un duşman extern, când zeii, dacă moravurile noastre ar permite-o, ne erau binevoitori, sediul lui Iupiter Optimus Maximus[135], construit în urma unui auspiciu şi pe care nici Porsenna, când i s-a predat oraşul[136], nici galii, când l-au cucerit[137], n-au putut să-l profaneze, a fost ars din temelii de nebunia principilor noştri. A mai ars şi altădată Capitoliul în timp de războaie civile, dar de mâna criminală a unor simpli particulari[138]; acum însă era asediat în văzul tuturor; şi oare din ce motiv se recursese la arme? Care era preţul unei asemenea catastrofe? Oare ne luptăm pentru patrie? 2. Regele Tarquinius Priscus jurase zeilor ridicarea templului în timpul războiului cu sabinii[139] şi i-a aşezat temeliile mai degrabă în speranţa măreţiei viitoare decât conform resurselor modeste ale poporului roman în acea vreme. Apoi, Servius Tullius, datorită bunăvoinţei aliaţilor noştri, mai târziu Tarquinius Superbus, după cucerirea oraşului Suessa Pometia[140], datorită prăzilor luate de la duşmani, au construit edificiul. Dar gloria pentru încheierea lucrării a fost rezervată libertăţii: după izgonirea regilor, Horatius Pulvillus, consul pentru a doua oară[141], l-a consacrat cu o asemenea măreţie, încât după aceea poporul roman mai mult l-a înfrumuseţat datorită imenselor sale resurse decât l-a mărit. 3. A fost reconstruit pe acelaşi amplasament, când, după un interval de patru sute cincisprezece ani, a luat foc în timpul consulatului lui L. Scipio şi A. Norbanus[142]. Sulla, după ce a dobândit victoria, s-a îngrijit să-l reconstruiască, dar n-a putut totuşi să-l dedice: a fost singurul lucru pe care i l-a refuzat norocul[143]. Porecla de Capitolinus, dată lui Lutatius Catulus[144], a străbătut vremurile, în ciuda lucrărilor de restaurare făcute de Caesari[145] până la Vitellius. Atunci acesta a fost templul care a ars.

73.1. Dar incendiul i-a înspăimântat mai mult pe asediaţi decât pe asediatori şi asta pentru că soldaţii vitelieni nu erau lipsiţi de viclenie sau de hotărâre în situaţii incerte; de cealaltă parte, soldaţii se aflau în panică, generalul era moale, ca şi cum spiritul său ar fi fost paralizat, incapabil să vorbească, incapabil să asculte; nici nu se lăsa condus de alţii, nici nu găsea singur soluţii, se învârtea de colo-colo în funcţie de strigătele duşmanilor, poruncea să fie îndeplinite lucruri pe care le interzisese, interzicea ceea ce poruncise; apoi, cum se întâmplă în situaţii disperate, toţi dădeau ordine, nimeni nu le urma; în cele din urmă ei aruncă armele şi nu mai au altă preocupare decât cum să fugă şi să treacă neobservaţi. 2. Vitelienii năvălesc şi trec totul prin sânge, sabie şi foc. Puţini bărbaţi militari, între care cei mai însemnaţi au fost Cornelius Martialis, Aemilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scaeva, au îndrăznit să reziste şi au fost ucişi. Pe Flavius Sabinus l-au înconjurat neînarmat şi fără să încerce să fugă; de asemenea, pe consulul Quintus Atticus, care s-a distins prin aparenţa autorităţii şi prin vanitatea sa proprie; el proclamase edicte către popor pline de laudă la adresa lui Vespasian şi pline de insulte la adresa lui Vitellius. 3. Ceilalţi au scăpat în felurite chipuri: unii travestiţi în sclavi,

alţii acoperiţi de fidelitatea clienţilor şi ascunşi între bagaje. Au fost şi unii care au aflat parolele prin care vitelienii se recunoşteau între ei şi întrebau şi răspundeau spontan; şi, astfel, îndrăzneala le-a ţinut loc de ascunzătoare.

74.1. Domiţian încă de la începutul asaltului s-a ascuns la paznicul templului, apoi, graţie abilităţii unui libert, îmbrăcat în haina de in pe care o purtau adepţii zeiţei s-a amestecat în cortegiul adoranţilor zeiţei[146] şi s-a refugiat fără să fie recunoscut la Cornelius Primus, un client al tatălui său, la Velabrum[147]. Când tatăl său a devenit stăpânul lumii, Domiţian a demolat baraca paznicului şi a construit în locul ei un mic sanctuar dedicat lui Iupiter Salvatorul şi un altar unde aventura lui a fost sculptată în marmură[148]; apoi, când el însuşi a devenit împărat, i-a consacrat lui Iupiter Custos[149] un templu de mari dimensiuni şi a pus să fie reprezentat în braţele zeului. 2. Sabinus şi Atticus, împovăraţi de lanţuri, au fost duşi la Vitellius, care i-a primit fără să le facă reproşuri grave şi fără priviri ameninţătoare, deşi cei care pretindeau a avea dreptul de a ucide şi răsplată pentru fapta săvârşită fremătau de nerăbdare. S-a iscat o zarvă în apropierea lui Vitellius, iar partea sordidă a plebei cerea executarea lui Sabinus, amestecând ameninţările cu adulaţii. Pe Vitellius, care stătea pe treptele din faţa palatului şi se pregătea să-i determine la clemenţă, l-au convins să renunţe la încercarea sa. Atunci l-au străpuns pe Sabinus, îl sfâşie, îi taie capul şi îi aruncă trupul pe scările Gemoniei[150].

75.1. Acesta a fost sfârşitul unui bărbat care, fără îndoială, nu era un om de dispreţuit. Timp de treizeci de ani a îndeplinit în mod strălucit funcţii în stat, atât civile, cât şi militare. Nu se putea să nu-i recunoşti spiritul de dreptate şi cinstea; era însă mult prea vorbăreţ; acest singur reproş i s-a făcut în cei şapte ani cât a fost guvernator al Moesiei şi în cei doisprezece, cât a fost prefectul Romei. La sfârşitul vieţii, unii l-au considerat neputincios, mulţi erau însă de părere că era temperat şi că nu voia să verse sângele cetăţenilor romani. Toată lumea pare a fi de acord că înainte de principatul lui Vespasian gloria întregii familii se concentrase la Sabinus. 2. Am aflat că moartea sa a fost primită cu plăcere de Mucianus. Mulţi susţin că prin eliminarea rivalităţii dintre ei a fost salvată pacea, deoarece unul se gândea că este fratele împăratului; celălalt, asociatul la domnie. 3. Oricum ar fi, Vitellius a rezistat la cererea poporului de a-l ucide pe consul; mulţimea se mai îmblânzise şi i-a făcut acestuia un contraserviciu, deoarece Atticus le-a răspuns celor care-l întrebau cine a incendiat Capitoliul că el singur este vinovat; prin această mărturisire sau prin această minciună salvatoare la momentul respectiv el părea a fi scăpat partida viteliană de responsabilitatea acestei crime odioase.

76.1. În aceleaşi zile Lucius Vitellius şi-a aşezat tabăra lângă templul Feroniei[151] şi ameninţa să distrugă Tarracina, unde se aflau refugiaţi gladiatori şi marinari, care nu îndrăzneau să iasă dintre ziduri şi să lupte în câmp deschis. În fruntea acestora se aflau, cum am amintit mai înainte[152], a gladiatorilor, Iulianus, a marinarilor, Apollinaris; amândoi, prin indolenţa şi apatia de care dădeau dovadă, se asemănau mai degrabă cu gladiatori decât cu comandanţi. 2. Nu organizau paza, nu reparau zidurile; zi şi noapte cufundaţi în voluptăţi, făceau să răsune de cântece frumosul litoral; trimiteau soldaţii numai pentru a le procura noi plăceri şi nu discutau despre război decât în timpul banchetelor. Cu câteva zile mai înainte, Apinius Tiro plecase pentru a procura din municipiile învecinate ajutoare în natură şi în bani, dar s-a comportat astfel, încât a provocat mai multe resentimente decât le-a fost de vreun ajutor.

77.1. Între timp, la Lucius Vitellius s-a refugiat un sclav al lui Vergilius Capito, care i-a promis că, dacă primeşte o trupă de escortă, el îi va preda citadela lipsită de apărători; în plină noapte el a aşezat pe vârful muntelui, deasupra capului duşmanului, cohorte uşor înarmate; de acolo se reped soldaţii preocupaţi mai mult de măcel decât de luptă. Îi culcă la pământ pe duşmanii surprinşi neînarmaţi sau în timp ce puneau mâna pe arme, pe unii i-au trezit din somn, în vreme ce toate sunt răvăşite de întuneric, panică, sunetele trompetelor şi de strigăte de luptă. 2. Câţiva gladiatori au rezistat şi şi-au vândut scump pielea, dar majoritatea fugeau spre corăbii, unde domnea aceeaşi panică; se amestecaseră printre ei şi nişte localnici, pe care

vitelienii i-au ucis fără discriminare împreună cu fugarii. Au reuşit să scape în primele momente ale atacului şase corăbii liburnice, pe care se afla şi prefectul flotei, Apollinaris; celelalte au fost capturate la ţărm sau au fost înghiţite de ape din cauza prea marii lor greutăţi. 3. Iulianus, adus în faţa lui Lucius Vitellius, a fost rupt în bătaie şi sugrumat sub privirile acestuia. Unii au acuzat-o pe nevasta lui Lucius Vitellius că, încinsă cu sabia, în momentele de groază provocate de căderea Tarracinei a comis acte trufaşe şi crude. Lucius Vitellius i-a trimis fratelui său vestea victoriei şi l-a întrebat dacă să revină la Roma sau să rămână în regiune pentru a pune stăpânire pe Campania. 4. Această ezitare a fost salvatoare nu numai pentru partida lui Vespasian, ci şi pentru stat. Căci, dacă soldaţii îmbătaţi de succesul recent repurtat, care, pe lângă îndărătnicia lor naturală, deveniseră cruzi în urma victoriei, s-ar fi îndreptat spre Roma, lupta ar fi fost grea şi nu s-ar fi încheiat fără distrugerea oraşului. Într-adevăr, Lucius Vitellius, deşi infam, nu era lipsit de energie şi, dacă nu îşi trăgea forţa din virtuţi, asemenea celor buni, el şi-o căpăta din vicii, asemenea perverşilor.

78.1. În timp ce acestea se petreceau în tabăra lui Vitellius, armata lui Vespasian părăsise Narnia şi celebra la Ocriculum în linişte zilele de sărbătoare ale lui Saturn[153]. Motivul acestei suspendări inoportune a operaţiilor militare era dorinţa de a-l aştepta pe Mucianus. N-au lipsit nici voci care să-l acuze pe Antonius, bănuindu-l că a oprit cu intenţie înaintarea în urma unor scrisori trimise în secret de către Vitellius, în care acesta din urmă îi oferea ca preţ al trădării consulatul, mâna fiicei sale şi o zestre bogată. Alţii pretind că toate acestea sunt pure născociri plăsmuite pentru a-i fi pe plac lui Mucianus. 2. Unii susţin că hotărârea le-a aparţinut tuturor generalilor, şi anume să ameninţe Roma, dar să nu o atace, deoarece cele mai puternice cohorte ale lui Vitellius făcuseră defecţiune şi acesta, lipsit de orice mijloc de apărare, părea a fi pe punctul de a ceda de la sine puterea; planul ar fi fost zădărnicit de precipitarea, apoi de lipsa de energie a lui Sabinus, care nu fusese în stare, după ce a pus mâna în chip nebunesc pe arme, să reziste împotriva a trei cohorte pe Capitoliu, o cetate inexpugnabilă şi pentru armate mai mari. 3. Dar nu este simplu să descoperi un responsabil pentru o vină care a fost a tuturor. Căci Mucianus, în scrisori redactate în termeni ambigui, îi întârzia pe învingători, iar Antonius, printr-o supunere intempestivă sau din dorinţa de a face să cadă vina în seama altuia, a meritat acuzaţiile care i s-au adus; ceilalţi generali considerau războiul sfârşit şi l-au pecetluit în chip odios. Nici măcar Petilius Cerialis, trimis în avangardă cu o mie de călăreţi pentru a pătrunde în oraş prin ogorul sabin şi pe Via Salaria, nu s-a prea grăbit, până când ştirea asedierii Capitoliului nu i-a trezit pe toţi la realitate.

79.1. Antonius a sosit pe Via Flaminia în plină noapte la Saxa Rubra, aducând cu sine un ajutor care nu mai putea fi de nici un folos. Acolo află de moartea lui Sabinus, de incendierea Capitoliului, de teroarea care domnea în oraş, pe scurt, numai veşti triste; ba chiar i se comunica faptul că plebea şi sclavii se înarmează pentru a se lupta alături de Vitellius. Pe deasupra, Petilius Cerialis pierduse o luptă de cavalerie: vitelienii cu cavalerie şi infanterie l-au surprins în timp ce înainta imprudent, ca împotriva unor trupe înfrânte. 2. Lupta s-a dat nu departe de oraş, printre clădiri, grădini şi încrucişări de drumuri, care, cunoscute vitelienilor, dar necunoscute adversarilor lor, îi înspăimântau pe aceştia din urmă. De altminteri, trupa lui Cerialis nu era omogenă, căci îi fuseseră asociaţi soldaţi dintre cei care capitulaseră la Narnia şi care urmăreau să vadă în favoarea cui înclină balanţa. Prefectul unei unităţi de cavalerie, Iulius Flavianus, este luat prizonier; ceilalţi fug de spaimă în chip ruşinos, dar învingătorii nu-i urmăresc dincolo de Fidenae.

80.1. Acest succes a sporit entuziasmul poporului; plebea urbană pune mâna pe arme; puţini au la dispoziţie armament, majoritatea apucă orice îi cade în mână şi cere să se dea semnalul de luptă. Vitellius le aduce mulţumiri şi le ordonă să pornească la apărarea oraşului. Apoi convoacă senatul şi alege o delegaţie care să plece la armata flaviană şi să îndemne, sub pretextul interesului de stat, la înţelegere şi pace. Soarta delegaţilor a fost diferită: 2. cei care

s-au dus la Petilius Cerialis s-au aflat în mare primejdie, deoarece soldaţii respingeau categoric condiţiile păcii. Cu această ocazie a fost rănit pretorul Arulenius Rusticus; repulsia faţă de atitudinea soldaţilor a fost sporită de faptul că, în afară de violarea calităţii de sol şi de pretor, au dispreţuit şi demnitatea lui personală. Suita lui a fost înlăturată şi a fost ucis lictorul care a îndrăznit să dea la o parte mulţimea; dacă Petilius Cerialis nu i-ar fi pus la dispoziţie o trupă de pază, turbarea provocată de războiul civil ar fi profanat prin uciderea sa chiar în faţa zidurilor patriei dreptul sacru al solilor, drept respectat şi între neamurile străine[154]. Cei care s-au dus la Antonius au fost primiţi mai bine, dar nu pentru că soldaţii ar fi fost mai cumpătaţi, ci pentru că generalul se bucura de mai multă autoritate.

81.1. Printre delegaţi se afla şi Musonius Rufus, membru al ordinului ecvestru, un om pasionat de filosofie şi care punea în practică maximele stoicilor[155]; amestecat printre manipule, el le ţinea soldaţilor un discurs despre binefacerile păcii, despre nenorocirile războiului, şi le dădea lecţii unor oameni înarmaţi. Unii s-au distrat, dar majoritatea a găsit discursul fastidios; şi nu lipseau indivizi dispuşi să-l lovească şi să-l calce în picioare, dacă, speriat de ameninţări, el n-ar fi renunţat la filosofia sa inoportună la îndemnul unui om cu scaun la cap. 2. Au sosit şi fecioarele vestale cu o scrisoare din partea lui Vitellius către Antonius: el cerea un armistiţiu de o zi înaintea bătăliei; dacă i se acordă, vor putea uşor cădea la învoială asupra tuturor chestiunilor. Fecioarele au fost trimise înapoi cu onoruri, iar lui Vitellius i s-a răspuns că uciderea lui Sabinus şi incendierea Capitoliului au făcut imposibil orice contact între beligeranţi.

82.1. Totuşi Antonius a încercat într-o adunare să calmeze spiritele legiunilor, cerându-le să îşi aşeze tabăra lângă podul Milvius şi să nu pătrundă în oraş decât a doua zi. Motivul amânării era teama lui ca soldaţii exasperaţi de bătălie să nu distrugă şi poporul, şi senatul, chiar şi templele şi sanctuarele zeilor. Armata era însă bănuitoare şi considera orice amânare drept un lucru care contravine victoriei; în acelaşi timp, pe colinele Romei străluceau steaguri care, chiar dacă erau urmate de mulţime improprie războiului, dădeau impresia unei armate duşmane bine organizate. 2. Armata flavienilor a fost împărţită în trei corpuri: unul pe Via Flaminia, unde luase poziţii, al doilea înainta de-a lungul malului Tibrului, al treilea se apropia pe Via Salaria de poarta Collina. Plebea a fost dispersată de o şarjă a cavaleriei; cu toate acestea, soldaţii vitelieni, împărţiţi şi ei în trei corpuri, le ies în întâmpinare. În faţa oraşului au avut loc numeroase ciocniri cu succese schimbătoare, care totuşi de cele mai multe ori se încheiau în favoarea flavienilor, deoarece aceştia beneficiau de conducători inteligenţi. 3. Numai cei care se îndreptau spre cartierele din stânga oraşului şi s-au abătut către grădinile lui Sallustius, pe străzi înguste şi alunecoase, au suferit pierderi importante. Urcaţi pe zidurile grădinilor, vitelienii i-au respins aruncând pietre şi suliţe până spre seară, când au fost înconjuraţi de cavaleria care pătrunsese pe poarta Collina. Două corpuri de armată s-au ciocnit şi pe Câmpul lui Marte. Flavienii aveau de partea lor destinul şi victoria de atâtea ori dobândită; vitelienii intrau în acţiune numai din disperare şi, deşi erau respinşi, îşi refăceau rândurile în oraş.

83.1. Populaţia Romei asista la luptă şi îi încuraja cu strigăte şi aplauze când pe unii, când pe alţii, ca la un spectacol de circ[158]. Ori de câte ori una dintre tabere se afla în dezavantaj, ei cereau cu glas tare să fie scoşi din cârciumi, unde se ascunseseră, din casele unde se refugiaseră, să fie ucişi, strangulaţi; apoi puneau mâna pe partea cea mai importantă a prăzii; căci soldaţii, stăpâniţi doar de frenezia măcelului, lăsau prăzile în seama vulgului. Crunt şi hidos era aspectul Romei: într-o parte lupte şi sânge, în alta, băi şi cârciumi; sânge şi grămezi de cadavre alături de prostituate şi de bărbaţi întru nimic mai buni; câte plăceri desfrânate provoacă o pace trândavă, câte crime provoacă o luare cu asalt nemiloasă au avut drept consecinţă faptul că puteai crede că în acelaşi timp Roma era cuprinsă de turbare şi de nebunia desfrâului. S-au ciocnit armate şi mai înainte în oraş[157]: de două ori când a fost învingător Lucius Sulla, o dată când a fost Cinna şi nici atunci cruzimea nu a fost mai mică; acum însă aflai o inconştienţă neomenească, deoarece nici o clipă plăcerile nu au fost întrerupte; ba chiar

şi această bătălie constituia o plăcere şi petreceau în zilele de sărbătoare care mai continuau[158], fără să se preocupe de lupta între cele două tabere, fericiţi de nenorocirile publice.

84.1. Cele mai mari dificultăţi le-au întâmpinat flavienii la asedierea taberei pretorienilor, pe care cei mai hotărâţi partizani ai lui Vitellius o apărau ca pe ultima lor speranţă. Învingătorii s-au îndârjit cu atât mai tare, ajutaţi de zelul vechilor cohorte pretoriene[159]. Ei puneau la contribuţie toată experienţa acumulată în timpul distrugerilor atâtor oraşe puternic întărite: formaţia de broască ţestoasă, maşinile de asediu, terase pentru apropiere, proiectile incendiare; strigau că acest asalt va pune capăt tuturor suferinţelor şi pericolelor pe care le-au îndurat până atunci. 2. Oraşul a fost redat senatului şi poporului roman, templele au fost redate zeilor; onoarea soldaţilor se află în tabără: acolo sunt casele lor, acolo penaţii[160]. Dacă nu o cuceresc imediat, vor petrece noaptea sub arme. De cealaltă parte, vitelienii, deşi inferiori numeric şi fără noroc în luptă, îngreunau victoria, amânau restabilirea păcii, pângăreau casele şi altarele cu sânge, într-un cuvânt, se agăţau de ultimele speranţe ale învinşilor. 3. Mulţi muribunzi şi-au dat sufletul pe turnuri şi pe creneluri; când porţile au fost forţate, trupa care mai rămăsese s-a întors spre duşmani şi au căzut toţi în luptă: chiar şi în momentul morţii se îngrijeau ca sfârşitul să le fie demn.

20 dec. 69

4. Când oraşul a fost cucerit, Vitellius a fost scos într-o lectică mică pe o ieşire din spate a palatului spre Aventin, unde se afla casa soţiei sale, cu speranţa că, dacă va putea rămâne ascuns în timpul zilei, să se refugieze la Tarracina, la cohortele fratelui său. Apoi din nehotărâre, trăsătură tipică a fricoşilor, cum mai ales prezentul îl îngrozea pe el, care se temea de orice, a revenit în palatul gol şi părăsit: până şi cei mai nenorociţi sclavi fugiseră sau refuzau să-l întâlnească. Singurătatea şi încăperile mute îl înspăimântară; încearcă să deschidă uşile, se îngrozeşte de camerele goale; în sfârşit, obosit de alergarea mizeră, se ascunde în latrine, de unde este scos de Iulius Placidus, tribunul unei cohorte. 5. I se leagă mâinile la spate; cu hainele sfâşiate, ce spectacol ruşinos, este dus printre oameni care-l insultau, fără ca cineva să verse vreo lacrimă; sfârşitul nedemn făcuse să dispară orice sentiment de milă. Au întâlnit un soldat din armata germanică şi acesta l-a doborât cu o lovitură pe Vitellius[160bis], nu se ştie dacă din ură personală sau ca să-l scape de batjocură sau dacă, de fapt, nu a vrut să-l lovească pe tribun; cert este că el i-a tăiat tribunului urechea şi a fost la rândul său imediat străpuns de lovituri.

85. Pe Vitellius l-au obligat, sub ameninţarea pumnalelor, să-şi ridice capul, să se expună insultelor, să privească când doborârea statuilor sale, când rostrele, locul unde a fost omorât Galba; apoi, este târât la Gemonii, unde zăcuse corpul lui Flavius Sabinus. I-a scăpat o singură vorbă, nu lipsită de demnitate: tribunului care-l insulta i-a răspuns că totuşi îi fusese împărat; apoi a căzut sub loviturile primite. Iar mulţimea îl ponegrea acum când zăcea mort cu aceeaşi perversitate cu care îl adulase în timpul vieţii.

86.1. Patria i-a fost Luceria[161]. Împlinise cincizeci şi şapte de ani şi dobândise consulatul, funcţii secerdotale, un nume şi un rang printre fruntaşii Romei, dar nu datorită meritelor proprii, ci numai datorită celebrităţii tatălui său[162]. Principatul i-a fost acordat de către oameni care nu-l cunoşteau; popularitatea în armată, rareori câştigată de cineva prin mijloace oneste, el a obţinut-o prin apatie. Şi totuşi existau la el o condoare şi o dărnicie, trăsături care, dacă nu sunt stăpânite de moderaţie, conduc la dezastru. 2. Ar fi meritat să aibă mai mulţi prieteni decât a avut în realitate; dar el socotea că prieteniile se dobândesc prin daruri bogate, şi nu prin statornicia caracterelor. Fără nici o îndoială, înfrângerea lui Vitellius a fost în interesul

statului, dar cei care l-au trădat nu pot scăpa de stigmatul perfidiei invocând acest pretext, căci procedaseră în acelaşi chip cu Galba.

3. Soarele se afla la asfinţit; magistraţii şi senatorii fugiseră de teamă din oraş sau se ascunseseră în casele clienţilor, aşa că senatul nu a putut fi convocat. Domiţian, după ce nu mai exista nici un motiv de teamă, a sosit în faţa generalilor partidei flavienilor, a fost salutat cu numele de *Caesar* şi a fost escortat de numeroşi soldaţi până la casa tatălui său.

Note

1 Din câte se poate reconstitui, la consfătuirea de la Petovio au luat parte: M. Antonius Primus, legat al legiunii a VII-a *Gemina Galbiana;* Cornelius Fuscus, procurator al Dalmaţiei; L. Tampius Flavianus, legatul Pannoniei; Vedius Aquila, legat al legiunii a XIII-a *Gemina;* Arrius Varus, primipil.

2 Contingente ale armatei britanice i s-au alăturat lui Vittelius după bătălia de la Bedriacum. La dispoziţia flavienilor se aflau în acel moment legiunile a XIII-a *Gemina,* a VII-a *Gemina Galbiana,* a XI-a *Claudiana*; ele participaseră la bătălia de la Bedriacum alături de Otho.

3 Flotele de la Ravenna şi de la Missenum. Flavienii nu dispuneau de nici o forţă navală în Marea Ilirică (Adriatică), astfel încât vitelienii ar fi putut, printr-o operaţie navală, să debarce în Illyria; în acest caz, stăpânirea trecătorilor Alpilor nu mai prezenta nici o importanţă strategică pentru Flavieni, deoarece trupele lui Vitellius le puteau cădea în spate.

4 Cf. 2, 41, 2. Antonius Primus exagerează retoric faptele.

5 Sarmaţii iazigi se aflau între Dunăre şi Tisa; exista teama că iazigii ar putea să-şi schimbe opinia sau că, profitând de războiul civil, ar putea ataca imperiul.

6 Fidelitatea suebilor, popor germanic (cf. TAC., *Germ.*, 38) este subliniată de Tacit şi în *Ann.*, 12, 30, 2 (conflicte interne germane în timpul domniei lui Claudius).

7 Este vorba de flancul drept. Porcius Septimius, procurator al provinciei Raetia, exercita funcţia de guvernator, fapt normal când este vorba de provinciile mici.

8 Referire la războiul romano-part din timpul domniei lui Nero, război încheiat printr-o pace de compromis în anul 66. Corbulo era comandantul suprem al trupelor romane de pe frontul partic. Arrius Varus este menţionat şi în *Ann.*, 13, 9, 2.

9 Domitia Longina, iubita şi mai târziu soţia lui Domiţian (SUET., *Dom.*, 1, 3), era fiica lui Corbulo (CASS. DIO, 66, 3 ,4); după toate probabilităţile, ea a provocat dizgraţia lui Arrius Varus.

10 Pentru defecţiunea flotei de la Ravenna, cf. 13, 1.

11 Vespasian apărea în calitate de răzbunător şi urmaş legitim al lui Galba, în timp ce Otho şi Vitellius, prin actul lor de rebeliune împotriva unui împărat recunoscut de factorul constituţional, senatul roman, erau uzurpatori.

12 Termenul *colonia* este impropriu pentru Verona, deoarece oraşul avea încă din anul 49 î.Hr. statutul de municipiu.

13 Trupele staţionate în regiunea Veronei interziceau accesul unităţilor viteliene care soseau din regiunea Padului şi a Italiei de Nord.

14 Egiptul era unul dintre grânarele Romei; aproximativ o treime din grâul importat de Italia provenea de pe valea Nilului (cf. 1, 11, 1; *Ann.*, 2, 59, 3). „Cele mai bogate provincii": Siria şi Asia.

15 A VII-a *Gemina Galbiana* şi a XIII-a *Gemina*.

16 Respingerea din Italia ar fi zădărnicit planul de ofensivă rapidă al lui Antonius Primus.

17 Vipstanus Messalla comanda legiunea a VII-a, *Claudiana* după fuga lui Tettius Iulianus (2, 85, 2). A publicat un volum de memorii, una dintre principalele surse ale lui Tacit.

18 Adică înfrângerea la Bedriacum a legiunilor pe care le avea în subordine.

19 Legiunea a III-a *Gallica* şi a VIII-a *Augusta* au sosit din Moesia.

20 Adică în direcţia drumului care ducea de la Verona la Hostilia.

21 Nu ştim în ce fel era Tampius Flavianus înrudit cu Vitellius; pentru neîncrederea soldaţilor faţă de el, cf. 3, 4, 1.

22 În alte cazuri stratagema a reuşit (cf. 1, 45, 2).

23 În aceeaşi situaţie s-a aflat şi Germanicus în timpul revoltei legiunilor renane din anul 14 (cf. TAC., *Ann.*,1, 35, 4-5).

24 Cf. 2, 96, 1, scrisoarea trimisă de Aponius Saturninus lui Vitellius, prin care îi anunţa defecţiunea legiunii a III-a; dar aici nu poate fi o referire la această scrisoare, deoarece Tacit spune în mod clar că era vorba doar de o bănuială a soldaţilor, şi nu de un fapt real. Probabil însă că precedentul creat a alimentat suspiciunile armatei.

25 Exagerare: legiunile din Moesia se declaraseră de partea lui Otho, dar n-au putut ajunge la timp pe câmpul de luptă de la Bedriacum (2, 44, 3); la aflarea dezastrului suferit de Otho, ele au distrus steagurile pe care se afla numele lui Vitellius (2, 85, 1); mai târziu, ele au determinat legiunile panonice să se declare în favoarea lui Vespasian.

26 Chiar dacă nu a provocat evenimentele, Antonius Primus s-a folosit de ele cu abilitate pentru a rămâne singurul comandant al armatei moesice şi panonice.

27 Despre libertul Hormus nu avem alte informaţii.

28 De remarcat sarcasmul lui Tacit când este vorba de liberţi.

29 Cf. 2, 43.

30 Posibil o exagerare: Antonius, deşi a fost condamnat în anul 61 în virtutea acelei *lex Cornelia* (TAC., *Ann.*, 14, 40, 3), a fost, după toate probabilităţile, doar exclus din senat *(Ann.*, 2, 86, 1).

31 Ora 11; romanii numărau orele începând cu răsăritul soarelui.

32 Idei asemănătoare se află în discursul lui Otho ţinut în faţa pretorienilor (cf. 1, 83, 1-3; 84, 1-2).

33 Este vorba de sosirea legiunilor I *Germanica,* a IV-a, a XV-a, a XVI-a şi a XXII-a.

34 Din cauza întunericului şi a stării de rebeliune a armatei, majoritatea soldaţilor nu se aflau la unităţile lor, astfel încât dispunerea legiunilor era în fapt numai cea a însemnelor, şi nu a trupelor care le alcătuiau.

35 Pentru suebi, cf. nota 6.

36 CASS. DIO, 65, 14, 2. Legiunea a XV-a, conjectură a lui Lipsius; în manuscrisul *Mediceus*, legiunea căreia îi aparţinea balista este a XIV-a; Heubner, cu argumente solide (legiunea a XIV-a nu a participat la bătălie, iar maşinile de război postate pe Via Postumia aparţineau legiunii a XV-a), confirmă conjectura.

37 Legiunea a III-a *Gallica* şi a VII-a *Claudiana* se declaraseră în favoarea lui Vespasian (cf. 2, 85) în anul 36 î.Hr. Marcus Antonius, reluând planul lui Iulius Caesar, a declanşat o ofensivă de mari proporţii împotriva parţilor; ofensiva a eşuat şi numai energia lui Marcus Antonius a salvat resturile armatei de la o distrugere ce părea iminentă. În timpul lui Nero, Corbulo a dus o îndelungată campanie pentru cucerirea Armeniei.

38 Cf. 1, 79.

39 CASS. DIO, 65, 14, 3. Legiunea a III-a *Gallica* fusese staţionată până la începutul anului 68 în Siria (cf. 2, 74, 1; *Ann.* 15, 6, 3); cum se vede, legiunea fusese contaminată de religiile orientale. Pentru celebrarea zeului Soare de către orientali înainte de bătălie, cf. HERODIAN, 4, 15, 1.

40 Încă un *egregium exemplum* al ororilor provocate de războaiele civile. *Manes*, spiritele morţilor.

41 Formaţia broască ţestoasă: formaţie de atac în care soldaţii îşi puneau scuturile deasupra capului, în aşa fel încât să se împletească între ele; văzută de sus, formaţia se asemăna cu carapacea unei broaşte ţestoase.

43 Armata a avut atunci revelaţia prăzii bogate care i-ar fi căzut în mână în momentul cuceririi Cremonei.

44 Plinius cel Bătrân reprezintă istoriografia oficială a Flaviilor, de unde tendinţa evidentă de a-l incrimina pe Antonius Primus, căzut în dizgraţie; Messalla pare a se fi distanţat de această prezentare (cf. HEUBNER, 3, p. 58 şi 79).

45 Este vorba de unităţi auxiliare ale legiunilor a III-a *Gallica* şi a VII-a *Gemina.*

46 Formaţia cui: trupe dispuse pe laturile unui triunghi ascuţit cu vârful îndreptat împotriva inamicului.
47 Mai întâi cedează ofiţerii, apoi trupa.
48 Cf. 1, 66, 1.
49 În ciuda faptului că prin actul său de trădare Caecina le-a dat un ajutor decisiv flavienilor, căci vitelienii au rămas fără conducător.
49bis Cf. 2, 67; 70.
50 Prima oară în timpul războiului dintre Otho şi Vitellius.
51 CASS. DIO, 65, 13, 3.
52 *Vernile dictum;* WELSELEY şi PARATORE cred că *uernile dictum* (în interpretarea lor, „vorbă vulgară") se referă la spusele lui Antonius; aşadar, Antonius, după ce a constatat temperatura scăzută a apei, ar fi spus că în curând se va încălzi, dând astfel semnalul pentru prădarea Cremonei. Este însă greu de presupus că Antonius se va fi plâns de temperatura apei şi că tot el va fi asigurat că va fi încălzită (cf. HEUBNER, vol. 3, p. 88)! Nu este însă clar în ce fel schimbul de replici a putut fi interpretat de trupe drept semnalul pentru prădarea Cremonei. Mai degrabă, credem, deoarece în momentul intrării lui Antonius în sala de baie Cremona începuse să ardă, schimbul de replici a fost utilizat de anturajul lui Vespasian pentru a azvârli întreaga responsabilitate a dezastrului suferit de oraş în seama lui Antonius.
53 Mefitis, divinitate italică a terenurilor sulfuroase; cultul ei era răspândit la osci în regiuni vulcanice.
54 Dezastrul suferit de Cremona este descris pe scurt şi de CASS. DIO, 65, 15, care adaugă faptul că prăpădul cel mai mare l-au făcut vitelienii, buni cunoscători ai locurilor.
55 Cremona a fost întemeiată în anul 218 î.Hr. şi avea statutul de colonie latină; în anul 90 î.Hr. a devenit municipiu.
56 În cel de-al doilea război punic, la Cremona s-a aflat o tabără de iarnă a armatei romane.
57 Întemeiată ca avanpost împotriva triburilor galice, Cremona n-a avut de suferit de pe urma incursiunilor acestora.
58 Cremona n-a fost atinsă de celelalte războaie civile; nefericirea se referă doar la dezastrul suferit în octombrie 69.
59 HEUBNER, vol. 3, p. 92, subliniază sarcasmul lui Tacit: ajutorul oferit de Vespasian s-a limitat doar la un apel adresat oraşelor provinciale de a contribui la refacerea Cremonei. Cremona, în ciuda faptului că era principalul nod al drumurilor din Italia de nord, nu a mai atins niciodată vechea prosperitate.
60 Dacă flavienii ar fi transmis ei vestea victoriei lor de la Bedriacum, ştirea ar fi fost primită cu neîncredere; amintim faptul că Nero a fost răsturnat mai ales printr-o campanie de zvonuri bine orchestrată.
61 Pădure situată la poalele Muntelui Alban, în Latium.
62 Vitellius era cel care acorda consulatul.
63 În timpul republicii, destituirea unui magistrat *(abrogatio)* era un fapt excepţional, şi nu în spiritul legilor romane. Destituirea era de competenţa poporului roman sau a senatului. În anul 70 Domiţian, în calitatea lui de *praetor urbanus*, a promulgat o lege care anula consulatele acordate de Vitellius (cf. 4, 47; SUET., *Dom.*, 1).
64 Caninius Rebilius a fost consul în ziua de 31 decembrie 45, de la ora 13 până la miezul nopţii, ceea ce i-a atras ironia lui Cicero, *Ad Fam.*, 7, 30, 1: „Caninius [...] a fost de o vigilenţă extraordinară, el care n-a văzut somnul deloc în timpul consulatului său".
65 Grădinile lui Servilius, un parc unde existau statui celebre (PLIN., *Nat. Hist.*, 36, 23; 25; 36), se aflau probabil în sud-vestul Romei; o localizare mai precisă nu poate fi făcută.
66 Organizarea unor banchete în timpul bolii principelui era interpretată, cum se vede, ca un act de opoziţie politică, ceea ce demonstrează fragilitatea puterii lui Vitellius.
67 Nu ştim cum se înrudea Iunius Blaesus cu familiile imperiale romane.
68 Principiul dinastic îşi croieşte drum.
69 Tacit subliniază faptul că reproduce vorbele autentice ale lui Vitellius, deoarece ele sunau atât de incredibil, încât a simţit nevoia să-şi precizeze sursa. Nu este singura dată când Vitellius a pronunţat asemenea vorbe; vizitând locul unde trupele lui Otho fuseseră înfrânte la Bedriacum, când cei din anturajul său se retrăgeau din cauza mirosului degajat de cadavrele în putrefacţie, el a spus: „bine mai miroase cadavrule unui duşman şi cu atât mai bine când este cel al unui concetăţean" (SUET., *Vit.*, 10, 3).

70 Marius Maturus este cel care încercase, în primăvara anului 69, să organizeze rezistenţa localnicilor din Liguria împotriva incursiunilor de jaf ale othonienilor (cf. 2, 12, 3).

71 Este vorba de cohortele pretoriene licenţiate de către Vitellius (cf. 2, 92, 1).

72 Este vorba de legiunea recrutată din rândurile marinarilor flotei de la Missenum; pentru simpatiile ei faţă de Otho, cf. 2, 43.

73 Vespasian fusese numit în anul 43 legatul legiunii a II-a *Augusta* de către Claudius.

74 Formulare ironică: Claudius şi-a celebrat triumful în anul 44, în timp ce evenimentele pomenite aici s-au petrecut în 51! Cartimandua, spre a câştiga bunăvoinţa autorităţii romane şi prestigiul faţă de britani, proiectează în trecut faptele.

75 Războiul s-a încheiat în anul 71, când Petilius Cerialis a fost guvernatorul Britanniei (cf. SUET., *Vit. Agric.*, 14, 1).

76 Cf. 4, 12-37; 54-79; 5, 14-26.

77 *Gens Dacorum numquam fida.* Nu putem şti exact de ce îi caracterizează astfel Tacit pe daci. Înaintea celui de al doilea război dacic, Decebal a încălcat tratatul de pace pe care i-l impusese Traian, ceea ce ar putea constitui unul dintre motivele caracterizării făcute de Tacit. Dintr-o informaţie transmisă de Iordanes, dacii ar fi declanşat războiul împotriva romanilor la începutul domniei lui Domiţian, deoarece se temeau de avariţia acestuia: *Longum namque post interuallum, Domitiano imperatore regnante, eius auaritiam metuentes, foedus quod dudum cum aliis principibus pepigerant Gothi soluentes* (*Getica*, 13) – „Lungă vreme după aceea, în timpul domniei lui Domiţian, goţii" (Iordanes îi confunda pe geţi cu goţii), „temându-se de avariţia acestuia, au rupt tratatele pe care le încheiaseră cu alţi principi". Radu Vulpe, într-o comunicare ţinută la Societatea de Studii Clasice, din păcate nepublicată, a presupus, pe drept cuvânt după opinia noastră, existenţa unui tratat încheiat între daci şi imperiu în timpul domniei lui Vespasian, tratat conform căruia dacii s-ar fi angajat, în schimbul unei sume de bani, să garanteze graniţa dunăreană a imperiului. Temându-se de faptul că Domiţian ar fi putut reduce suma plătită de imperiu, ei ar fi declanşat ostilităţile. Este foarte posibil ca această încălcare a tratatului încheiat cu flavienii să fi fost motivul pentru care Tacit îi caracteriza *gens Dacorum numquam fida.*

78 Tacit insistă în mai multe rânduri asupra pericolelor pe care le implică, din punct de vedere extern, războaiele civile. Fraza din *Historiae* referitoare la atacul dacilor în sudul Dunării este similară cu cea în care Tacit sintetizează raporturile dintre romani şi germani după campaniile lui Germanicus din anul 14: [...] *inde otium, donec occasione discordiae nostrae et ciuilium armorum expugnatis legionum hibernis etiam Gallias adfectauere; ac rursus inde pulsi* [...] *(Germ.*, 37) – „Apoi a fost linişte până când, datorită ocaziei oferite de discordiile noastre şi de războaiele civile, germanii au ameninţat chiar şi Galliile, după ce au cucerit taberele de iarnă ale legiunilor; iar apoi au fost din nou respinşi [...]". Paralelismul celor două fraze, din *Germania* şi *Historiae*, ne face să credem că celebrul pasaj din *Germania*, 33 – *quando urgentibus imperii fati* [...] se referă la dezastrele pe care le-a suferit imperiul în timp de războaie civile; cf. *Studiul introductiv*. Legiunea trimisă de Mucianus pe frontul dunărean este a VI-a *Ferrata*, împreună cu treisprezece mii de vexiliari (cf. 2, 83, 1).

79 Din nou referire la efectele în plan extern ale războaielor civile. Regatul Pontic a devenit provincie romană în timpul domniei lui Nero în anul 64 (cf. SUET., *Nero*, 18; *SHA*, *Vopis. Aurel.*, 21).

80 Anicetus acţionează ca partizan al lui Vitellius, aşa cum Civilis îşi va acoperi rebeliunea antiromană sub pretextul sprijinului pe care îl acordă flavienilor (cf. 4, 21). În realitate, Anicetus reînvie pirateria exercitată de triburile din Caucaz care terorizaseră regiunea Pontului (STRABO, 11, 2, 12, afirmă că ei „stăpâneau marile", θαλασσοκρατοῦσι; conform celor spuse de OVIDIUS, *Ex Pont.*, 4, 10, 25, ei ajungeau în raidurile lor până la gurile Dunării). Toată regiunea Pontului Euxin risca să cadă din nou pradă anarhiei căreia Nero îi pusese capăt anexând Pontul Polemoniac şi eşalonând trupe de-a lungul coastei caucaziene (FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 2 ,16, 4). Pentru toate aceste chestiuni şi pentru politica pontică a flavienilor, cf. Franz CUMONT, *L' annexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie*, în *Anatolian Studies. Presented to Sir Ramsey*, Londra, 1923, pp. 109-120.

81 Trapezus, colonie ioniană întemeiată de oraşul Sinopa în sec. al VI-lea î.Hr.

82 Din nou expresie a antipatiei lui Tacit faţă de greci.

83 Ambarcaţiunile puteau transporta 25-30 de oameni; ajunşi la destinaţie, aceştia le ascundeau şi porneau în raidurile lor de prădare. Prin modul de construcţie, ambarcaţiunile amintesc navele

acoperite babiloniene, numite καμάραι (cf. HERODOT, 1, 199). Cuvântul nu este grecesc; pare a fi de origine mesopotamiană.

84 Râul Chobus, astăzi Khopis.

85 Regatul sedochizilor este menţionat doar de Tacit.

86 Război servil, deoarece la 47, 1, Tacit îl numeşte pe Anicetus *barbarum mancipium,* „un sclav barbar".

87 Pentru dependenţa Romei şi a Italiei de grâul egiptean, cf. nota 14.

88 Provincia Africa era şi ea unul dintre grânarele Romei. Cf. încercarea făcută de Clodius Macer de a înfometa Roma suspendând convoaiele care trebuiau să transporte grâul african spre capitala imperiului (1, 73).

89 Vespasian se afla în Egipt, în timp ce Mucianus urma să sosească în Italia învestit cu puteri depline.

90 Legiunea a XI-a *Claudiana Pia Fidelis,* staţionată în Dalmaţia, la Burnum.

91 Precedentul fusese făcut de Nero, care acordase marinarilor flotei de la Missenum statutul de legionari. Marinarii flotei de la Ravenna vor primi acelaşi statut şi vor forma legiunea *Secunda Adiutrix.*

92 *Clauus* înseamnă cui pentru încălţăminte; *clauarium* (cuvântul este atestat doar la Tacit), un donativ extraordinar acordat pentru repararea încălţămintei.

93 În anul 87 î.Hr. Cinna, împreună cu soldaţii lui Marius, au luat cu asalt Ianiculul apărat de consulul C. Octavianus.

94 Pompeius Strabo, consul în 89 î.Hr., a ezitat asupra atitudinii pe care s-o adopte în conflictul dintre Cinna şi optimaţi; optimaţii l-au acuzat că prin şovăielile lui a favorizat reîntoarcerea lui Cinna la Roma (TIT. LIV., *Per.,* 79).

95 C. Cornelius Sisenna, praetor în 78 î.Hr., mort în 67, în Creta. A scris *Historiae,* care cuprindeau războiul social şi războiul dintre Marius şi Sulla. Povestea celor doi fraţi este în fragmentul 129; acelaşi fapt îl relatează şi VAL. MAX., 5, 5, 4.

96 Prezentul îi oferea lui Tacit puţine exemple de atitudine morală; de aceea istoricul, pentru a frânge monotonia nenumăratelor catastrofe care s-au abătut asupra Romei în epoca pe care o descrie, recurge la fapte din vechime.

97 A fost numit probabil în fruntea legiunii a VII-a *Claudiana.* după fuga lui Tettius Iulianus (cf. 2, 85, 2).

98 Manuscrisul *Mediceus* dă lecţiunea *Asiam;* conjectura *Daciam* este sigură, deoarece pasajul în întregime se referă la acţiunea lui Mucianus în Moesia (cf. 46, 2): faptul i-a determinat pe alţi editori şi comentatori (cf. HEUBNER, vol. 3, p. 131) să propună conjectura *Moesiam:* dar această conjectură nu ni se pare plauzibilă, deoarece ar trebui să admitem o gravă neglijenţă stilistică din partea lui Tacit (în fraza următoare apare din nou Moesia!). Argumentul invocat de Heubner că acţiunea a avut loc în Moesia şi că, în consecinţă, nu putea fi vorba de o restabilire a situaţiei din Dacia nu ni se pare a fi convingător: prin acţiunea lui Mucianus a fost frântă încercarea dacilor de a pătrunde în Moesia şi astfel spaţiul dacic n-a mai constituit o ameninţare pentru imperiu; în acest sens, se poate vorbi de o „restabilire a situaţiei în Dacia".

99 Antonius Primus atrage atenţia că numai lui i se datorează victoria pe principalul teatru de operaţii.

100 Cf. şi *Vit. Agric.,* 24, 1; referitor la Hispania şi Gallia, denumite *ualentissima imperii pars;* la 4, 18, 1 galii şi germanii sunt *ualentissimae ditissimaeque nationes.*

101 Din nou un *egregium exemplum.* Un episod asemănător, care s-a petrecut după ce Otho a pierdut bătălia de la Bedriacum, este relatat de SUET., *Otho,* 10, 1, şi CASS. DIO, 64, 11.

102 Probabil o legiune recrutată în grabă din rândul marinarilor flotei de la Missenum.

103 Dreptul latin *(ius Latii; ius Latinum; Latinitas)* a consfinţit poziţia oraşelor latine în raport cu Roma după desfiinţarea confederaţiei latine în anul 89 î.Hr. În timpul imperiului, dreptul latin era o treaptă pentru dobândirea cetăţeniei romane.

104 Prin măsuri demagogice, Vitellius distrugea imperiul, căci scutirile de impozite diminuau resursele statului.

105 Bani aruncaţi, deoarece, schimbarea de domnie fiind iminentă, privilegiile cumpărate erau inutile.

106 Din nou reacţiile asupra incapacităţii senatului de a adopta o atitudine hotărâtă.

107 La CASS. DIO, 65, 16, 1, este vorba de un stol de vulturi.

108 Toţi autorii antici sunt de acord asupra incuriei lui Vitellius, căruia îi lipseau cele mai elementare cunoştinţe pe care trebuia să le aibă un împărat.

109 Amănunte despre defecţiunea flotei de la Missenum în capitolul următor.

110 Subliniere a anomaliilor care se produc în timpul războaielor civile (cf. şi evenimentele din Corsica, 2, 16).

111 Exemple de rivalitate municipală. Cf. şi conflictul dintre Lugdunum şi Vienna, 1, 65.

112 Vitellius convoacă cele treizeci şi cinci de triburi ale Romei nu pentru perceperea de noi impozite, ceea ce ar fi fost conform constituţiei, ci pentru a recruta noi trupe.

113 Cf. 1, 62, 2.

114 Înscriindu-se în tradiţia principatului, Vitellius spera să-şi recâştige popularitatea.

115 Samniţi – locuitori ai Samniumului; peligni – locuitori ai regiunii astăzi numite Abruzzo citeriore; marsi – locuitori al Latiumului.

116 Tacit nu precizează când se vor fi declarat locuitorii Campaniei în favoarea lui Vespasian. O aluzie la acest fapt la 58, 1.

117 În anul 61 Petilius Cerialis fusese numit legat al legiunii a IX-a în Britannia (cf. TAC., *Ann.*, 14, 32, 3). În text *affinitas*, ceea ce înseamnă în mod obişnuit înrudire; eventual în acelaşi sens trebuie interpretată şi fraza lui CASS. DIO, 65, 18, 1. Nu avem însă nici o informaţie despre înrudirea lui Petilius Cerialis cu Vespasian.

118 Vitelienii se aflau la Narnia (58, 1).

119 *Iuuenalia* – jocuri instituite de Nero în anul 59; în cadrul lor aveau loc şi spectacole de mimi.

120 Tacit găseşte circumstanţe atenuante pentru cei care au cedat în faţa forţei; nu are însă nici o indulgenţă pentru cei care s-au degradat din proprie iniţiativă. Fabius Valens a crezut că este abil atunci când a simulat faptul că el ar fi cedat în faţa presiunilor lui Nero; în realitate, el s-a implicat de bunăvoie în spectacole.

121 Sancţionarea acordului în templul lui Apolo trebuia să-i confere acestuia un caracter sacru. Despre evenimentele de la Roma din această perioadă avem mai multe relatări. Cea mai veche îi aparţine lui Flavius Iosephus, *Bel. Iud.*, 4, 645: Flavius Sabinus, în conjunctura favorabilă creată de victoriile lui Antonius Primus, ar fi preluat cu energie iniţiativa şi ar fi concentrat trupe pe Capitoliu. Vitellius, informat de victoriile lui Antonius, dornic să verse „sânge nobil", ar fi trecut decis la acţiune împotriva fratelui lui Vespasian. Catastrofa de pe Capitoliu s-ar datora în bună măsură lui Antonius, care n-a declanşat la timp operaţiile militare împotriva lui Vitellius. Istoricul iudeu nu menţionează tratativele dintre Flavius Sabinus şi Vitellius, tratative încheiate prin acordul sancţionat în templul lui Apolo; versiunea sa reproduce punctul de vedere al istoriografiei flavienilor. Conform celor relatate de SUET., *Vit.*, 15, 2, acordul încheiat prevedea retragerea lui Vitellius în viaţa particulară, în schimbul unei sume de o sută de milioane de sesterţi promisă de Flavius Sabinus. CASS. DIO, 65, 16, pomeneşte ezitările lui Vitellius, care când era gata să abandoneze puterea, când se agăţa de ea. Acordul încheiat cu Flavius Sabinus pare a fi un fapt sigur.

122 Cf. şi SUET., *Vit.*, 15, 2; CASS. DIO, 65, 17.

123 În fapt, Pompeius Magnus a fost ucis nu de Iulius Caesar, ci de egipteni, iar Marcus Antonius s-a sinucis la Alexandria.

124 Vitellius, tatăl împăratului, a fost consul împreună cu Claudius în anii 43 şi 47; în anul 47 a fost şi cenzor împreună cu acelaşi împărat.

125 Primul consulat al lui L. Vitellius a fost în anul 34.

126 Vezi, de pildă, replica ei când a primit primele scrisori din partea lui Vitellius, iscălite cu titlul de *Germanicus* (cf. 2, 64, 3; CASS. DIO, 64, 4, 5 = PETR. PATR., *ex Vat.*, 93).

127 La Suetonius apar trei încercări ale lui Vitellius de a abandona puterea: 1) acordul încheiat cu Flavius Sabinus de a se retrage din viaţa publică în schimbul unei sume de bani; revine însă asupra hotărârii luate sub presiunea partizanilor săi; 2) a doua zi el citeşte în faţa soldaţilor şi a poporului declaraţia de abdicare, dar renunţă în faţa protestelor auditoriului şi ordonă asaltul asupra Capitoliului, unde se aflau Flavius Sabinus şi Domiţian; 3) după incendierea Capitoliului, el a regretat cele întâmplate şi îi înmânează consulului, Caecilius Simplex, pumnalul, însemnul puterii, pentru a-l aşeza în templul Concordiei; la primele proteste, revine asupra hotărârii. Majoritatea exegeţilor, cei mai recenţi fiind BRIESSMANN şi HANSLIK, consideră că din raţiuni literare, pentru a spori dramatismul momentului, Tacit a redus cele trei tentative de abdicare la una singură. Nu vedem însă de ce ar fi avut Tacit nevoie de o potenţare dramatică: evenimentele

erau suficient de dramatice în sine, iar reducerea celor trei tentative la una singură nu sporeşte efectul literar. De aceea, credem că HEUBNER, 3, p. 148, are dreptate când afirmă că Tacit prezintă în acest fel evenimentele, deoarece el era ferm convins de realitatea relatării sale; astfel el corectează o tradiţie care a ajuns până la noi prin intermediul operei lui Suetonius. Pentru aceste chestiuni, cf. şi CASS. DIO, 65, 20-21.

128 CASS. DIO, 65, 16, 2-17. Pentru semnificaţia pumnalului printre însemnele imperiale, cf. Mommsen, *Römisches Staatrecht*, I[3], 434; A. Alföldi, *Insignien und Trach der römischen Kaiser*, p. 66.

129 SUET., *Vit.*, 15, 3.

130 În text *togatus*, „îmbrăcat în togă"; toga era haina civilă prin excelenţă.

131 Domiţian s-a născut în anul 51.

132 Vechiul azil era aşezat în depresiunea celor două vârfuri ale lui Mons Capitolinus, şi anume Arx şi Capitolium. Astăzi pe acest loc se află Piazza del Campidoglio.

133 *Saxum Tarpeium*, astăzi rupe Tarpea, stâncă a Capitoliului de unde erau aruncaţi criminalii condamnaţi la moarte.

134 Istoriografia flavienilor arunca întreaga responsabilitate în seama vitelienilor; faptele sunt astfel prezentate de FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 674; Tacit constată că Vitellius nu mai era stăpân pe situaţie. El se distanţează de istoriografia flavienilor, căci ezită să se pronunţe asupra responsabilităţii unei partide sau a celeilalte în ceea ce priveşte declanşarea incendiului. Cf. descrierea evenimentelor şi la SUET., *Vit.*, 15, 2, şi la CASS. DIO, 65, 17, 3.

135 Iupiter Optimus Maximus, divinitatea supremă în religia oficială romană (triada capitolină era formată din Iupiter, Iuno, Minerva).

136 Istoriografia romană (TIT. LIV., 2, 9-15) prezintă în felul următor evenimentele: Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei, izgonit în anul 509 î.Hr., în urma revoluţiei provocate de I. Brutus (de atunci datează republica romană), s-a refugiat la Clusium, la regele etrusc Porsenna. Acesta a plecat în campanie împotriva Romei pentru a-l restabili pe tron pe Tarquinius; nu a reuşit să cucerească Roma datorită eroismului de care au dat dovadă Horatius Cocles, Mucius Scaevola, fecioara Cloelia. A. ALFÖLDI a reconstituit, pe baza textului lui Tacit, coroborat cu un capitol al istoricului HYPEROCHOS DIN CUMAE, evenimentele astfel: Porsenna, reprezentant al ultimului val de expansiune etruscă, a cucerit Roma şi l-a izgonit pe Tarquinius Superbus. Iunius Brutus ar fi fost „agentul" etruscilor. Acest scenariu pare a fi confirmat de PLIN., *Nat. Hist.*, 34, 14, 39, care menţionează interdicţia impusă romanilor de către Porsenna de a utiliza fierul în alt scop decât în agricultură.

137 În anul 387 î.Hr. galii, sub conducerea lui Brennus, au cucerit, după victoria de la Allia, Roma în întregime, cu excepţia Capitoliului.

138 În timpul războaielor civile dintre Sulla şi Marius.

139 TIT. LIV., 1, 38, 7.

140 Suessa Pometia, oraş al volscilor în Latium. Conform celor relatate de TIT. LIV., 1, 53, 3-4, prada luată de Tarquinius Superbus a fost în valoare de patru sute de talanţi de argint.

141 În anul 507 î.Hr.

142. În anul 83 î.Hr.

143 După propria afirmaţie a lui Sulla. Cf. PLIN., *Nat. Hist.*, 7, 43. Sulla avea cognomenul *Felix*.

144 Q. Lutatius Catulus, consul în 78 î.Hr., cenzor în 65. În 69 a primit porecla de *Capitolinus* după inaugurarea templului.

145 Referire mai ales la Augustus (cf. *RG, Ap.*, 3).

146 Cultul zeiţei Isis a pătruns la Roma încă din vremea lui Sulla. Senatul a ordonat în mai multe rânduri distrugerea lăcaşelor de cult ale zeiţei: în 59 î.Hr., 53, 48. Augustus şi Tiberius s-au situat pe aceeaşi linie tradiţionalistă de interzicere a cultelor orientale la Roma. Caligula este primul împărat care a introdus oficial cultul lui Isis în capitala imperiului, fapt care a contribuit la reacţia cercurilor tradiţionaliste şi la asasinarea împăratului în anul 41. Este posibil ca Nero să fi încurajat acest cult; în orice caz, cortegiul în care s-a ascuns Domiţian dovedeşte progresele pe care le-a făcut cultul lui Isis în rândurile populaţiei romane, în ciuda ostilităţilor tradiţionaliştilor romani. Pentru aventura lui Domiţian, cf. şi SUET., *Dom.*, 1.

147 Cartier din Roma aşezat la vest de Palatin.

148 În amintirea faptului au fost bătute monede în timpul domniei lui Domiţian, cu legenda *Ioui Conseruatori S. C.* Cf. (*BMC, Imp.*, II).

149 Pentru templul lui Iupiter *Custos* (ospitalierul), cf. SUET., *Dom.*, 5; şi în amintirea inaugurării acestui templu au fost bătute monede cu legenda *Iuppiter Custos S. C.* (BMC, Imp. II, p. 380). CASS. DIO, 65, 17 (rezumatul lui Xiphilinos), relatează doar faptul că Domiţian s-a ascuns în case particulare.

150 *Gemoniae*, trepte pe care erau atârnate corpurile condamnaţilor la moarte. Se află în regiunea Capitoliului, în apropierea carcerei (CASS. DIO, 58; 1; 5; 11, 66, 21).

151 *Feronia*, divinitate romană (probabil de origine sabină) a recoltei şi a izvoarelor; era înzestrată cu virtuţi terapeutice şi îi proteja în special pe liberţi.

152 Cf. 57, 1.

153 Saturnaliile începeau la 17 decembrie.

154 Solul era considerat persoană sacră şi, în consecinţă, era inviolabil.

155 Stoicismul a fost filosofia cercurilor tradiţionaliste romane în timpul principatului; cercurile stoice constituiau puternice centre de opoziţie faţă de împăraţi. Cf., de pildă, atitudinea adoptată de Paetus Thrasea în timpul domniei lui Nero. Tacit, cu trei excepţii, nu utilizează termenul de *philosophus*, curent la Cicero, ci *sapiens, doctus*, deoarece el caută să evite cuvintele greceşti.

156 Cf. 1, 32, 1.

157 În anii 88, 82 (Sulla) şi în 87 (Cinna).

158 Zilele de sărbătoare ale Saturnaliilor.

159 Vitellius concediase vechile cohorte pretoriene, deoarece ele prea îi fuseseră favorabile lui Otho, şi recrutase altele noi din rândul soldaţilor legiunilor germanice (cf. 2, 93, 3).

160 Zeii penaţi fiind divinităţile familiei şi ale casei, penaţii sunt sinonimi cu casă şi patrie.

160bis CASS. DIO, 65, 21, relatează că un gal, care după aceea s-a sinucis, l-a străpuns pe Vitellius cu sabia dintr-un sentiment de milă.

161 Text corupt. La KÖSTERMANN, *Patrem illi... Luceriam* (Lacună indicată de WEISSENBORN). Am adoptat conjectura lui HAEREUS. La SUET., *Vit.*, 1, 3, oraşul de origine al Vitelliilor este Nuceria; se presupune o eroare în textul lui Suetonius.

Cartea a IV-a

1.1. După moartea lui Vitellius, mai degrabă încetase războiul decât se instaurase pacea. Învingătorii umblau înarmaţi prin oraş şi îi urmăreau pe învinşi cu ură implacabilă; străzile purtau urmele măcelurilor, forurile şi templele erau însângerate; peste tot erau ucişi oameni, după cum întâmplarea îi scotea în calea soldaţilor. Apoi, cum anarhia sporea, soldaţii îi căutau şi îi scoteau afară pe cei care se ascunseseră; dacă întâlneau vreun tânăr cu siluetă, îl ucideau pe dată, fără să facă deosebire între civili şi militari[1]. 2. Această cruzime se împlinea în primele momente de ură cu sânge, apoi se transforma în dorinţă de pradă. Nu permiteau să mai existe vreun azil secret sau închis, sub pretextul că acolo s-ar ascunde vitelienii. Acesta a fost începutul violării caselor şi, dacă cineva opunea rezistenţă, pretextul omorului; şi nu lipseau oameni foarte săraci din rândurile plebei sau sclavi perverşi, care să-i denunţe, fără să li se ceară, pe stăpânii bogaţi; alţii erau denunţaţi de prieteni[2]. 3. Peste tot până-ntr-atâta se auzeau lamentaţii, strigăte, peste tot stăpânea imaginea unui oraş cucerit, încât oamenii ajunseseră să regrete insolenţa soldaţilor lui Otho şi ai lui Vitellius, pe care o urâseră cu puţină vreme înainte. Generalii flavieni, pe cât fuseseră de aprigi în aprinderea războiului civil, pe atât erau de incapabili să stăpânească trupele învingătoare; în momentele de confuzie şi de discordie, puterea se află în mâinile oamenilor fără scrupule, în timp ce pacea şi liniştea presupun spirite elevate.

2.1. Domiţian acceptase titlul de Caesar şi reşedinţa cuvenită principilor, dar încă nu se preocupa de chestiuni serioase, ci juca rolul de fiu al principelui, numai în orgii şi adultere. Prefectura pretoriului se afla în mâinile lui Arrius Varus, puterea supremă în cele ale lui Antonius. Acesta răpea bani şi sclavi din casa principelui, de parcă ar fi fost prada care i se cuvenea în urma bătăliei de la Cremona; ceilalţi generali, fie din modestie, fie din lipsă de merite speciale, căci în timpul războiului stătuseră în umbră, nu aveau parte de răsplată. 2. Oraşul, înspăimântat şi pregătit pentru sclavie, cerea insistent distrugerea lui Lucius Vitellius, revenit la Tarracina, şi stingerea urmelor războiului; cavaleria a fost trimisă în avangardă la Aricia, iar grosul legiunilor s-a oprit în apropiere de Bovilla. Lucius Vitellius n-a întârziat să se predea împreună cu cohortele sale învingătorului, iar soldaţii aruncau armele, care nu le aduseseră noroc, cu sentimente de furie şi de teamă. 3. În oraş a defilat un lung şir de prizonieri încadraţi de oameni sub arme; nici unul însă nu avea o atitudine umilă, ci erau trişti şi fioroşi, nepăsători faţă de aplauzele şi insultele mulţimii impertinente. Puţinii care au încercat să evadeze au fost înconjuraţi şi ucişi, ceilalţi au fost duşi la închisoare: nu s-a auzit însă nici o vorbă nedemnă, ci, în ciuda situaţiei penibile în care se aflau, reputaţia de bărbăţie le-a rămas neştirbită. Apoi, a fost ucis Lucius Vitellius: el era un om la fel de vicios ca şi fratele său, dar mai energic în timpul domniei acestuia; nu a prea avut parte de prosperitate în timpul principatului, dar a fost atras în dezastrul cu care acesta s-a încheiat.

3.1. În aceleaşi zile Lucius Bassus a fost trimis cu cavaleria uşoară pentru a pune ordine în Campania, deoarece acolo municipiile erau în agitaţie mai mult din cauza dezacordului între ele decât din revoltă faţă de noul principe[3]. La sosirea trupelor spiritele s-au calmat, iar coloniilor mai mici li s-a acordat imunitatea; la Capua a fost cantonată legiunea a III-a pentru iernare, iar familiile ilustre din oraş au avut mult de suferit din acest motiv[3bis]; în schimb, locuitorii Tarracinei n-au primit nici o despăgubire: 2. oamenii sunt mai înclinaţi să răzbune o nedreptate decât să răsplătească o binefacere, deoarece binefacerea este resimţită ca o povară, în schimb răzbunarea este socotită o activitate profitabilă. Singura consolare a locuitorilor a constituit-o faptul că sclavul lui Vergilius Capito, a cărui trădare la Tarracina am amintit-o, a fost răstignit purtând pe degete inelele pe care i le dăruise Vitellius[4].

21 dec. 69

3. La Roma, senatul, plin de bucurie şi cu mari speranţe, i-a decernat lui Vespasian toate prerogativele obişnuite ale principilor[5]. Într-adevăr, războiul civil, izbucnit în Gallii şi Hispanii, urmat de revolta Germaniilor, apoi de cea a Illyricum-ului, după ce a cuprins Egiptul, Iudeea şi Siria şi toate provinciile şi armatele, părea că se sfârşeşte, ca şi cum pământul în întregime şi-ar fi ispăşit păcatele. 4. O scrisoare primită din partea lui Vespasian le-a ridicat senatorilor moralul: la prima lectură li s-a părut scrisă ca şi cum războiul ar mai fi continuat; dar, mai târziu, şi-au dat seama că, în realitate, Vespasian li se adresa în calitate de principe, că vorbea despre sine ca despre un cetăţean, iar despre stat, în termeni remarcabili. Senatului nu-i lipsea dorinţa de supunere: i se decernează lui Vespasian şi fiului său Titus consulatul, lui Domiţian, praetura cu puteri consulare[6].

4.1. Şi Mucianus trimisese o scrisoare senatului, care a constituit subiectul a numeroase discuţii. Dacă el este un simplu particular, îşi puneau întrebarea senatorii, de ce vorbeşte în numele statului? Ar fi putut spune aceleaşi lucruri câteva zile mai târziu, când i-ar fi venit rândul să se pronunţe. Chiar şi invectivele la adresa lui Vitellius soseau prea târziu şi nu mai aveau nici un rost; cel mai mult însă i-a indignat în scrisoare, ca fiind umilitor faţă de stat, jignitor faţă de principe, faptul că se lăuda că imperiul s-a aflat în mâinile sale şi că el l-a dat în dar lui Vespasian. 2. De altminteri, pe ascuns îl duşmăneau, pe faţă îl adulau; senatorii i-au acordat lui Mucianus însemnele triumfale cu multe formule laudative, în fapt pentru războiul civil, dar au folosit ca pretext expediţia sa împotriva sarmaţilor[7]. Lui Antonius Primus i s-au decernat însemnele consulare, lui Cornelius Fuscus şi lui Arrius Varus cele pretoriene. Apoi senatul s-a ocupat de chestiuni religioase şi a hotărât să restaureze Capitoliul. 3. Toate acestea le-a supus la vot Valerius Asiaticus, consul desemnat; ceilalţi le-au aprobat prin atitudine şi aplauze, câţiva, care deţineau magistraturi mai importante sau erau mai versaţi în adulaţii, prin discursuri abil formulate. Când i-a venit rândul lui Helvidius Priscus, praetor desemnat, acesta a rostit o sentinţă pe cât de demnă pentru principe, pe atât de strălucită pentru stat, căreia însă îi lipseau adulaţiile false[7bis]. Senatul era entuziasmat, dar mai ales această zi a fost pentru Helvidius începutul unei mari ofense şi al unei mari glorii[8].

5.1. Mi se pare necesar, deoarece l-am menţionat pentru a doua oară pe un bărbat pe care-l vom aminti adesea, să spun câteva cuvinte despre viaţa, activitatea şi despre soarta de care a avut parte. Helvidius Priscus s-a născut în municipiul Cluviae, din regiunea Carecina; tatăl său ajunsese la gradul de primipil; el şi-a cultivat încă din tinereţe inteligenţa strălucită cu studii de filosofie, dar nu cum face majoritatea, ca să-şi acopere cu un titlu pompos o lene apatică, ci pentru a dobândi o forţă sufletească mai puternică faţă de capriciile destinului, forţă necesară tocmai în activitatea politică. 2. A urmat învăţăturile stoicilor, care socotesc ca fiind

lucruri bune numai cele cinstite, rele cele ruşinoase, iar puterea, nobleţea şi celelalte bunuri care nu depind de caracterul oamenilor, nu le aşază nici în categoria celor bune, nici în a celor rele[9]. După ce a îndeplinit quaestura, a fost ales ginere de către Paetus Thrasea[10] şi din caracterul socrului său a învăţat că nimic nu este mai presus de libertate; cetăţean, senator, soţ, ginere, prieten, el a fost întotdeauna egal cu sine însuşi în îndatoririle sociale; dispreţuia bogăţia, era un fanatic al dreptăţii, statornic în faţa ameninţărilor.

6.1. Unii îl considerau prea dornic de glorie; dorinţa de glorie este însă ultima patimă de care se dezbară chiar şi filosofii[11]. Căderea socrului său l-a obligat să plece în exil[12], dar, când a revenit în timpul principatului lui Galba, imediat a declanşat procedura de acuzare împotriva lui Eprius Marcellus, delatorul lui Thrasea. Această răzbunare, despre care nu se poate spune dacă era mai nobilă sau mai legitimă, a împărţit senatul în două tabere: căci, dacă Marcellus ar fi fost condamnat, odată cu el cădea o întreagă şleahtă de vinovaţi. 2. Mai întâi a avut loc o dezbatere furtunoasă, punctată de discursuri strălucite de ambele părţi; apoi, cum Galba ezita, Priscus a cedat la rugămintea multor senatori şi şi-a retras acuzarea. Atitudinea sa a provocat multe discuţii, căci aşa sunt oamenii, unii lăudând spiritul său de moderaţie, alţii regretând că nu a rămas consecvent.

3. În aceeaşi zi în care a avut loc votul despre imperiul lui Vespasian senatul a hotărât trimiterea unei delegaţii către principe. Cu această ocazie a avut loc o dispută aprigă între Helvidius Priscus şi Eprius Marcellus: Priscus cerea ca membrii delegaţiei să fie aleşi nominal de către magistraţii aflaţi sub prestare de jurământ, iar Marcellus era de părere să fie traşi la sorţi, părere împărtăşită şi de consulul desemnat.

7.1. Pe Marcellus l-a împins la această propunere propria teamă ca nu cumva, în cazul alegerii altora, faptul să nu fie interpretat ca o dizgraţie personală. Treptat, cei doi competitori au trecut de la interpelări la discursuri continue şi agresive, când Helvidius a pus întrebarea de ce se teme atât de mult Marcellus de judecata magistraţilor: doar el beneficiază de o avere şi de un talent oratoric prin care i-ar putea depăşi pe mulţi, dacă nu l-ar apăsa amintirea faptelor sale dezonorante. Tragerea la sorţi şi urna nu discern caracterele: din acest motiv, au fost adoptate sufragiile şi judecata senatului, ca să poată fi cântărite felul de viaţă şi reputaţia fiecăruia. 2. Este în interesul statului, în interesul onoarei lui Vespasian, să-l întâmpine cei mai integri membri ai senatului, care să rostească în faţa împăratului cuvinte pline de demnitate. Vespasian a fost prietenul lui Thrasea, al lui Soranus şi al lui Sentius[13]; chiar dacă nu este cazul să fie pedepsiţi acuzatorii lor, nu se cuvine ca aceştia să fie învestiţi cu misiuni publice. 3. Prin această alegere principele va fi informat pe cine apreciază senatul şi faţă de cine are rezerve. Nu există un instrument mai bun al unei bune domnii decât să se sprijine pe consilieri de bună calitate: Marcellus să se mulţumească cu faptul că l-a împins pe Nero să condamne la moarte atâţia oameni nevinovaţi; să se bucure de răsplata primită[13bis] şi de impunitate, dar să-l lase pe Vespasian în seama unor oameni de mai bună calitate morală decât el.

8.1. Marcellus a replicat că nu părerea lui este pusă în discuţie, ci cea a consulului desemnat, părere de altminteri conformă cu tradiţia încetăţenită de a trage la sorţi membrii delegaţiilor, pentru a nu lăsa cale liberă intrigilor şi rivalităţilor. Nu a intervenit nimic care să justifice abrogarea acestei străvechi practici şi nici nu este în interesul principelui ca onoarea ce i se datorează să se transforme în ofensă pentru cineva; toţi senatorii sunt demni pentru a-i aduce principelui omagiul. 2. Dar ei trebuie să evite în primul rând ca nu cumva prin intransigenţa unora să fie tulburată starea de spirit a principelui, care, la început de domnie, este încă şovăitor şi urmăreşte cu atenţie atitudinea şi vorbele tuturor. În ceea ce-l priveşte pe el, el este conştient de timpurile în care s-a născut şi de formula constituţională instituită de părinţi şi de bunici: el admiră vechea constituţie, dar se conformează celei prezente; el doreşte din inimă împăraţi buni, dar îi suportă pe toţi, oricum ar fi ei. 3. Thrasea nu a fost condamnat atât în urma discursului său, cât în urma votului senatului. Nero îşi satisfăcea cruzimea prin asemenea condiţii, iar

pentru el, Marcellus, prietenia cu principele nu a fost mai puţin periculoasă decât pentru alţii exilul. În fine, Helvidius nu are decât să rivalizeze în statornicie şi curaj cu Brutus şi Cato; 4. el, personal, este un membru al acestui senat, care s-a complăcut odată cu el în sclavie[14]. Ba chiar îl sfătuieşte pe Helvidius Priscus să nu se ridice deasupra principelui, să nu încerce să-l dirijeze pe Vespasian, un bătrân purtând însemnele triumfale[15], tată a doi copii tineri. Căci, după cum împăraţii răi se complac într-o tiranie fără margini, ceilalţi, oricât de străluciţi ar fi, nu pot accepta o libertate fără limite[16].

5. În timp ce schimbau asemenea argumente formulate în termeni duri, părerile celorlalţi erau împărţite. A avut câştig de cauză facţiunea care sprijinea tragerea la sorţi, căci până şi senatorii neangajaţi în dispută preferau respectarea tradiţiei; ba chiar şi cei mai străluciţi înclinau spre această soluţie, de teamă să nu provoace resentimente în cazul în care ei înşişi ar fi fost aleşi.

9. A urmat o altă controversă. Praetorii tezaurului public (căci în acea vreme tezaurul era administrat de praetori[17]) se plângeau de lipsa de numerar şi cereau o limitare a cheltuielilor. Consulul desemnat socotea că, datorită importanţei problemei în discuţie şi a dificultăţilor de soluţionare a ei, chestiunea să fie lăsată în seama principelui; Helvidius a fost de părere că senatul trebuie să se pronunţe asupra ei. În momentul în care consulii[17bis] puneau la vot cele două moţiuni, tribunul plebei, Volcacius Tertullinus, a opus veto-ul său[18], ca să nu se ia o hotărâre asupra unei chestiuni atât de importante în absenţa principelui. Helvidius a mai propus restaurarea Capitoliului din fondurile statului, iar lui Vespasian să i se ceară sprijinul. Cei mai moderaţi au trecut sub tăcere această moţiune, apoi a survenit uitarea: totuşi au existat unii care şi-au amintit-o[19].

10. Atunci s-a declanşat atacul lui Musonius Rufus împotriva lui P. Celer, omul care îl acuzase cu mărturii false pe Barea Soranus[20]. Prin această anchetă părea că reînvie ura faţă de delatori. Prea era detestabil şi în mod evident vinovat acuzatul pentru a putea fi apărat, iar amintirea lui Soranus prea venerată; Celer îi dăduse lecţii de filosofie acestuia, apoi a fost martor al acuzării împotriva lui Barea Soranus şi astfel a trădat şi a distrus o prietenie pe care o teoretizase ca profesor. Procesul a fost stabilit pentru a doua zi; şi nu atât intervenţiile lui Musonius sau Publius erau aşteptate, cât cele ale lui Helvidius Priscus şi ale lui Eprius Marcellus, căci spiritele erau predispuse la răzbunare.

11.1. Aceasta era starea de spirit la Roma: între senatori izbucnise discordia, învinşii erau furioşi, învingătorii nu aveau nici o autoritate, nu existau legi, principele nu se afla în oraş, când a sosit în capitală Mucianus şi a acaparat toate puterile[20bis]. Influenţa lui Primus Antonius şi a lui Varus Arrius a fost frântă, Mucianus disimulându-şi cu greu furia împotriva lor, deşi pe faţă nu i se citea nimic. Dar un oraş apt în a discerne dizgraţiile şi-a îndreptat atenţia spre Mucianus: numai lui i se făcea curte, numai pe el îl cultivau. Iar el umbla escortat de oameni înarmaţi, schimba casele şi grădinile, prin fast, alură, gardă personală îşi arogase puterea unui principe, fără a se sinchisi de absenţa titlului. 2. Groaza cea mai cumplită a inspirat-o uciderea lui Calpurnius Galerianus. Acesta era fiul lui Gaius Piso[21] şi nu făcuse nici o tentativă de complot; dar numele său ilustru şi splendida lui tinereţe erau lăudate de mulţime, iar într-un oraş aflat până atunci în anarhie şi dornic de noutăţi s-au găsit unii care să lanseze zvonul stupid al aspiraţiei sale la principat. A fost arestat din ordinul lui Mucianus de o gardă militară şi, pentru că omorârea lui în oraş ar fi stârnit vâlvă, a fost dus la a patruzecea piatră militară pe Via Appia, unde a pierit prin tăierea venelor. 3. Iulius Priscus, prefect al cohortelor pretoriene în timpul lui Vitellius, s-a sinucis mai mult dintr-un sentiment de ruşine decât sub imperiul necesităţii. Alfenus Varus a supravieţuit laşităţii şi infamiei sale. Asiaticus (acesta era un libert) şi-a ispăşit puterea nelegitimă pe care o avusese, fiind executat ca un sclav.

12.1. În aceleaşi zile soseau zvonuri din ce în ce mai insistente, fără însă să provoace mari emoţii în oraş, despre un dezastru în Germania; se discuta despre armate distruse, despre tabere de iarnă cucerite, despre secesiunea Galliilor, ca şi cum n-ar fi fost vorba de nenorociri[22].

Din ce motive s-a născut acest război, din ridicarea căror neamuri străine şi aliate nouă a izbucnit incendiul, voi expune acum, reluând faptele de mai înainte.

2. Batavii, câtă vreme au locuit dincolo de Rin, erau o fracţiune a chatiilor[23]; izgoniţi de o răscoală, ei au ocupat terenurile nelocuite ale ţărmului de la extremitatea provinciei şi insula situată în apropiere, terenuri delimitate în faţă de Ocean, în spate şi în părţi de fluviul Rin. 3. Cum resursele lor nu erau micşorate de tributuri (fapt rar în cazul unei alianţe cu un popor mai puternic), ei puneau la dispoziţia imperiului doar forţe militare; multă vreme şi-au mărit capacitatea de luptă în războaiele germanice, apoi şi-au sporit reputaţia în Britannia[23bis], unde fuseseră duse cohortele lor, comandate conform unui vechi obicei, de nobilii neamului[24]. Aveau şi o cavalerie de elită care, datorită talentului lor extraordinar la înot, putea să traverseze Rinul în escadroane întregi, fără să-şi abandoneze armele şi caii.

13.1. Iulius Paulus şi Iulius Civilis[25], amândoi de neam regesc, îi depăşeau cu mult pe ceilalţi batavi. Fontius Capito l-a ucis pe Paulus în urma unei false acuzaţii de rebeliune; Civilis, zvârlit în lanţuri şi trimis la Nero, a fost pus în libertate de Galba; sub Vitellius s-a aflat din nou în pericol, deoarece armata cerea cu insistenţă condamnarea sa; de aici s-au născut resentimentele sale şi speranţele pe care şi le punea în nenorocirile noastre. 2. Dar Civilis, un om de o fineţe neobişnuită pentru un barbar şi care se pretindea un nou Sertorius sau Hannibal, căci avea aceeaşi tară fizică[26], spre a nu înfrunta armata duşmană, dacă ar fi rupt pe faţă alianţa cu poporul roman, se declară prietenul lui Vespasian şi sprijinitorul partidei acestuia; el primise o scrisoare din partea lui Antonius Primus în care acesta îi cerea să abată din drum cohortele auxiliare chemate de Vitellius şi să reţină legiunile pe loc sub pretextul unui atac iminent din partea germanilor. 3. Aceleaşi instrucţiuni i le dăduse şi Hordeonius Flaccus personal, căci şi el înclina în favoarea lui Vespasian, dar şi din preocupare pentru stat, care risca să fie distrus, dacă războiul ar fi reizbucnit şi atâtea mii de soldaţi ar fi năvălit în Italia.

14.1. În consecinţă, Civilis, hotărât să se despartă de Roma, pentru moment şi-a ascuns planurile secrete, urmând să acţioneze în funcţie de desfăşurarea evenimentelor, începe prin a provoca tulburări astfel: din ordinul lui Vitellius tineretul batavilor fusese convocat pentru recrutări; recrutarea, această operaţie neplăcută în sine, a fost agravată de rapacitatea şi excesele agenţilor de recrutare; ei îi urmăreau pe bătrâni şi pe infirmi, pentru a-i obliga să se răscumpere; pe de altă parte, pe tinerii frumoşi (majoritatea tinerilor erau înalţi şi chipeşi) îi pângăreau. 2. De aici a rezultat o ură puternică, iar instigatorii la revolta premeditată îi îndemnau pe tineri să nu se supună ordinului de recrutare. Civilis i-a chemat pe fruntaşii neamului să se adune într-o pădure sacră[27] sub pretextul unui banchet; când i-a văzut că s-au încălzit de banchetul prelungit în noapte, el a început să elogieze gloria neamului şi să enumere nedreptăţile, rapturile şi toate celelalte nenorociri provocate de servitute: ei nu mai sunt trataţi, spunea el, ca aliaţi, precum odinioară, ci ca sclavi; 3. şi oare când soseşte la ei legatul, chiar întovărăşit de o suită numeroasă şi trufaşă, învestit cu puteri depline? Ei sunt lăsaţi pe mâna prefecţilor şi a centurionilor, care, când s-au săturat de pradă şi de sânge, sunt mutaţi în altă parte şi sunt căutate alte pungi de umplut şi se inventează alte cuvinte pentru a acoperi jaful. Recrutările prin care pentru totdeauna sunt despărţiţi părinţii de copii, fraţii de fraţi, sunt iminente. 4. Dar niciodată situaţia Imperiul Roman nu a fost mai proastă, iar în taberele de iarnă nu se află decât pradă şi bătrâni: să-şi ridice doar capul şi să nu se teamă de legiuni, un simplu nume lipsit de conţinut. De partea lor se află trupe puternice de infanterie şi de cavalerie, germanii, care le sunt rude, şi Galliile, care doresc să se emancipeze. Nici romanilor nu le va displăcea acest război; dacă evoluţia lui va fi incertă, ei îşi vor face un merit din faptul că l-au sprijinit pe Vespasian; în caz de victorie, atunci ei nu vor mai avea de ce să dea socoteală.

15.1. Discursul lui Civilis a fost ascultat cu deplină aprobare, iar el i-a legat pe toţi prin jurăminte adresate zeilor, jurăminte rostite după formule strămoşeşti şi conform obiceiului barbar[28]. El a trimis emisari la caninefaţi pentru a-i asocia la planurile sale. Acest neam locuieşte

o parte a insulei şi ei sunt pe potriva batavilor ca origine, limbă, virtute, dar inferiori numeric[29]. Apoi, prin emisari trimişi în secret, el a câştigat de partea sa trupe auxiliare din Britannia şi cohortele batave despre care am amintit mai înainte că au fost trimise în Germania şi erau cantonate la Mogontiacum[30]. 2. La caninefaţi se afla un individ Brinno, de o îndrăzneală brutală şi de origine ilustră; tatăl său avusese iniţiativa multor acţiuni ostile romanilor şi luase în derâdere, fără să fie pedepsit, joaca de-a campaniile germanice a lui Gaius[31]. În consecinţă, însuşi numele unei familii rebele faţă de Roma le-a fost pe plac şi, urcat pe un scut după obiceiul neamului, a fost ridicat pe umerii celor care-l susţineau şi a fost ales conducător[32]. Imediat după ce i-a asociat şi pe frisi (acesta este un neam de dincolo de Rin[33]), Brinno atacă prin surprindere tabăra de iarnă a două cohorte staţionate în apropierea Oceanului. Soldaţii noştri nu se aşteptau la atacul duşmanilor şi, chiar dacă l-ar fi prevăzut, tot nu aveau suficiente forţe pentru a-l respinge; în consecinţă, tabăra este cucerită şi distrusă. 3. Apoi ei năvălesc asupra valeţilor de arme şi asupra negustorilor romani, care, fapt normal în timp de pace, circulau peste tot neîngrădiţi. În acelaşi timp, ei ameninţă să distrugă posturile noastre de pază, pe care prefecţii, în imposibilitatea de a le apăra, le incendiază. Steagurile şi însemnele şi tot ce exista ca forţă militară sunt concentrate în partea superioară a insulei sub comanda primipilului Aquilius, o armată mai mult cu numele decât efectivă, deoarece Vitellius retrăsese trupele de elită şi recrutase, pentru a le înlocui, nervi şi tungri din cantoanele învecinate[34], o trupă de nepricepuţi împovăraţi de arme.

16.1. Civilis, perseverând în ideea înşelătoriei, i-a acuzat pe prefecţi pentru faptul de a fi abandonat fortificaţiile: el singur, aşa pretindea, va zdrobi cu cohorta aflată sub comanda sa revolta caninefaţilor; ceilalţi nu aveau decât să se reîntoarcă în taberele lor de iarnă. Faptul că gândul său ascundea o viclenie, că, dacă cohortele erau dispersate, ele puteau fi mai uşor distruse, că nu Brinno este conducătorul războiului, ci Civilis, a ieşit totuşi la iveală: treptat au apărut indicii pe care germanii, un neam iubitor de război, n-au putut să le ţină ascunse multă vreme. 2. Când înşelătoria n-a dat roade, Civilis a trecut la revoltă făţişă şi îi pune pe caninefaţi, frisi şi batavi să se organizeze în formaţie de luptă în cui[35]; romanii îşi stabilesc frontul în linie dreaptă nu departe de Rin şi se îndreaptă spre duşman şi corăbiile care fuseseră aduse acolo după incendierea posturilor de pază. După o luptă scurtă, cohorta tungrilor a trecut de partea lui Civilis, iar soldaţii romani, surprinşi de trădarea neprevăzută, au fost măcelăriţi atât de aliaţi, cât şi de duşmani. Aceeaşi trădare s-a produs şi la flotă: 3. o parte din vâslaşi formată din batavi îi împiedicau, ca din neştiinţă, pe marinari şi pe soldaţi în manevrele lor, apoi au vâslit în sens contrar şi au aşezat vasele cu pupa întoarsă spre malul unde se aflau duşmanii; la sfârşit, îi ucid pe piloţi şi pe centurioni, cu excepţia celor care făceau parte din complot, până când întreaga flotă, formată din douăzeci şi unu de nave, trece de partea duşmanului sau este capturată.

17.1. Această victorie a avut mare răsunet la momentul respectiv şi le-a fost de folos rebelilor în viitor; întrucât au pus mâna pe arme şi pe nave, de care duceau o lipsă acută, ei au dobândit mare faimă în Germanii şi în Gallii şi au fost celebraţi ca eliberatori. Germaniile au trimis imediat solii care să le ofere ajutoare; Civilis căuta, prin abilitate şi daruri, să câştige alianţa Galliilor: el i-a trimis înapoi pe prefecţii cohortelor auxiliare, pe fiecare în cetatea sa, iar cohortelor le-a acordat libertatea de a pleca sau de a rămâne pe loc. Celor care rămâneau le acorda o situaţie privilegiată în armata sa, celor care plecau le oferea prăzi capturate de la romani; 2. simultan, în conversaţii secrete, le amintea nenorocirile pe care le-au suferit atâţia ani şi sclavia nefericită pe care ei o denumesc în mod fals pace[36]. Ei, batavii, deşi erau scutiţi de impozite, au pus mâna pe arme împotriva stăpânilor comuni; în prima bătălie romanii au fost înfrânţi şi învinşi. Ce se va întâmpla când Galliile vor scutura jugul? Ce va mai rămâne din Italia? 3. Provinciile au fost învinse datorită sângelui vărsat de provinciali. Să nu se gândească la înfrângerea lui Vindex: cavaleria batavă a fost cea care i-a zdrobit pe hedui şi pe

arverni; printre trupele auxiliare ale lui Vergilius Rufus s-au aflat belgi şi, pentru cine examinează cu atenţie faptele, Gallia s-a prăbuşit sub propriile-i forţe[37]. Acum toţi se află în aceeaşi tabără, ba chiar au mai multă putere, întrucât au deprins ceva din disciplina militară în vigoare în taberele romane; el are cu sine cohortele de veterani care de curând au zdrobit legiunile lui Otho. 4. N-au decât să se complacă în sclavie Siria, Asia şi mai ales Orientul supus regilor[38]; încă mai trăiesc în Gallia oameni născuţi înainte de impunerea ei la plata tributului. Odinioară, prin uciderea lui Quintilius Varus a fost abolită servitutea în Germania: şi doar nu se luptaseră împotriva principelui Vitellius, ci împotriva lui Caesar Augustus[39]. Natura a dăruit spiritul de libertate chiar şi animalelor lipsite de vorbire, în schimb vitejia este o calitate proprie omului; zeii îi ajută pe cei curajoşi[40]; de altminteri, lipsiţi de griji, ei vor cădea asupra unor oameni preocupaţi de războiul civil, şi cu forţele intacte, asupra unora obosiţi de lupte. În timp ce unii îl sprijină pe Vespasian, alţii pe Vitellius, lor li se deschide calea să acţioneze împotriva amândurora.

18.1. Astfel, cu privirea fixată asupra Galliilor şi Germaniilor, Civilis, dacă planurile îi reuşeau, ţintea să devină rege peste cele mai puternice şi mai bogate popoare. Hordeonius Flaccus, prin faptul că nu a acordat nici o atenţie primelor încercări ale lui Civilis, n-a făcut decât să-l încurajeze pe acesta. Când curieri înfricoşaţi i-au adus vestea că a fost luată cu asalt tabăra, că au fost distruse cohorte, că romanii au fost izgoniţi din insulă, el ordonă legatului Munius Lupercus (acesta era comandantul a două tabere de iarnă) să pornească împotriva duşmanului. Lupercus pleacă cu legionarii pe care îi avea la îndemână, cu ubii aflaţi în apropiere, cu cavaleria trevirilor cantonată nu la mare distanţă, la care se adaugă o unitate de cavalerie batavă care, câştigată de partea lui Civilis, simula credinţă nedezmințită faţă de romani, pentru ca trădarea lor în plină bătălie să aibă un efect mai mare. 2. Civilis s-a înconjurat de steagurile cohortelor capturate, ca soldaţii săi să aibă în faţa ochilor gloria recentă, iar pe duşmani să-i îngrozească prin amintirea dezastrului suferit; apoi, porunceşte ca mama şi sora sa, împreună cu soţiile şi copiii mici ai tuturor, să fie aşezaţi în spatele armatei, ca să le fie îndemn pentru victorie sau să-i cuprindă ruşinea în caz de înfrângere. 3. Linia lor de bătaie răsuna de cântecele bărbaţilor şi de urletele femeilor[41], iar legiunile şi cohortele le răspundeau cu aceeaşi vigoare. Aripa noastră stângă a rămas descoperită prin defecţiunea unităţii de cavalerie batavă, care întorsese armele împotriva noastră. Cu toate acestea, soldaţii legiunilor îşi menţineau armele şi rândurile, în ciuda situaţiei grele în care se aflau. Cohortele auxiliare ale ubilor şi ale trevirilor au luat-o la fugă în chip ruşinos şi rătăceau pe toate câmpurile; germanii au atacat în acest loc, ceea ce le-a permis legiunilor să se retragă în tabăra care se numeşte Vetera. 4. Prefectul unităţii de cavalerie batavă, Claudius Labeo, era rivalul lui Civilis în urma unei dispute deseori întâlnite în oraşele mici; Civilis, temându-se că, dacă îl ucide, va deveni odios concetăţenilor săi, sau, dacă îl păstrează lângă el, Labeo va constitui o pricină de discordie, îl exilează la frisi.

19.1. În aceleaşi zile, cohortele de batavi şi de caninefaţi, care se îndreptau spre Roma[42], sunt ajunse din urmă de un emisar al lui Civilis. Pe dată a ieşit la iveală trufia şi sălbăticia lor, căci pretindeau ca preţ pentru continuarea drumului donativul, o dublare a soldei, o sporire a efectivului cavaleriei, lucruri pe care Vitellius le promisese; de fapt, ei formulau aceste cereri pentru a avea un motiv de revoltă. 2. Iar Hordeonius Flaccus, tot făcându-le concesii, nu obţinea alt rezultat decât că îşi sporeau pretenţiile cu lucruri pe care ştiau bine că nu le poate acorda. Fără să mai ţină seama de Flaccus, ei s-au îndreptat spre Germania Inferior, pentru a face joncţiunea cu Civilis; Hordeonius Flaccus i-a adunat pe tribuni şi pe centurioni şi s-a sfătuit cu ei, dacă să nu reprime prin forţă refuzul lor de a se supune ordinului. După aceea, datorită indolenţei sale înnăscute şi văzându-i pe ofiţeri preocupaţi de starea de spirit a trupelor auxiliare şi de noii recruţi care completaseră efectivele legiunilor, a hotărât să menţină armata în tabără; apoi, cuprins de regret, căci îl învinuiau până şi cei care îl sfătuiseră să adopte această atitudine, ca şi cum ar avea intenţia să-i urmărească, i-a scris lui Herennius Gallus,

legatul primei legiuni, care staţiona la Bonna, să împiedice trecerea batavilor. 3. Şi ar fi fost posibil să fie zdrobiţi, dacă Hordeonius şi-ar fi pus trupele în mişcare dintr-o direcţie, iar Herennius din cealaltă şi i-ar fi înconjurat pe rebeli. Dar Hordeonius a abandonat planul şi i-a trimis un nou mesaj lui Herennius, cerându-i să nu-i hărţuiască pe batavi în timpul retragerii lor; de aici s-a născut bănuiala că războiul a fost provocat din voinţa legaţilor şi că toate câte s-au întâmplat şi pericolele care i-au pândit pe romani s-au produs nu din vina soldaţilor sau din forţa duşmanilor, ci din trădarea generalilor.

20.1. Batavii, când s-au apropiat de tabăra de la Bonna, au trimis soli care să-i comunice lui Herennius Gallus cererile cohortelor. Ei pretindeau că nu au nici cea mai mică intenţie de a declanşa ostilităţi împotriva romanilor, alături de care se războiseră atât de des; dar, obosiţi de un serviciu auxiliar atât de lung şi fără folos pentru ei, ei doresc reîntoarcerea în patrie şi odihna. Dacă nimeni nu li se împotriveşte, îşi vor vedea mai departe liniştiţi de drum; dar, de vor fi împiedicaţi prin puterea armelor, nu vor ezita să-şi croiască drum cu forţa. 2. Soldaţii îl îndemnau pe legatul care şovăia să-şi încerce norocul în luptă. Trei mii de legionari, cohorte belge adunate în grabă, împreună cu oamenii din regiune şi valeţi de arme, o ceată de laşi, dar insolentă înainte de luptă, năvălesc pe toate porţile pentru a-i înconjura pe batavii aflaţi în inferioritate numerică. 3. Aceia, militari cu experienţă, se organizează în formaţie triunghiulară[43] în rânduri dese, astfel încât să poată acoperi frontul, spatele şi flancurile; în această organizare, ei rup linia noastră de apărare, mult prea subţire. Când belgii au cedat, legiunea a fost respinsă; toţi se retrag în debandadă spre întărituri şi porţi. Acolo s-a produs cea mai mare nenorocire: şanţurile se umpleau de cadavre, dar majoritatea nu a pierit în luptă sau de rănile primite de la duşman, ci căzând unii peste alţii, străpunşi de propriile lor suliţe. 4. Învingătorii au ocolit Colonia Agrippinensis şi nu au mai întreprins nici o acţiune ostilă în drumul lor, ba chiar se scuzau de bătălia de la Bonna sub motivul că au fost siliţi la aceasta, din moment ce li s-a refuzat pacea pe care o ceruseră şi că astfel au fost obligaţi să se gândească la propriul interes.

21.1. Civilis, la sosirea cohortelor de veterani, se afla în fruntea unei armate regulate, dar era nehotărât în planurile sale şi se temea de forţa romanilor; în consecinţă, îi obligă pe toţi cei din jurul său să-i jure credinţă lui Vespasian şi trimite mesageri celor două legiuni pe care le învinsese şi care se retrăseseră în tabăra de la Vetera, pentru a le îndemna să-i urmeze exemplul. 2. Dar primeşte răspunsul că ele nu vor urma sfaturile unui trădător şi ale duşmanilor: principele lor este Vitellius, pe care îl urmează cu credinţă şi pentru care se vor lupta până la ultima suflare; de altminteri, trădătorul batav să nu îndrăznească să se erijeze în arbitru al afacerilor romane, ci să fie pregătit să primească pedeapsa meritată pentru crimele comise. Cuprins de furie la aflarea răspunsului, Civilis adună sub arme neamul batavilor în întregime; se unesc cu el şi bructerii şi tencterii[43bis], iar Germania este solicitată prin mesageri să participe la pradă şi la gloria militară.

22.1. Pentru a face faţă iminenţei războiului, legaţii legiunilor, Munius Lupercus şi Numisius Rufus, întăresc palisadele şi zidurile taberei. Construcţiile ridicate în urma păcii îndelungate, nu departe de tabără, în forma unui mic municipiu, sunt distruse, spre a nu-i fi de folos duşmanului. Dar, nu s-au prea îngrijit de aprovizionări; de aceea le-a fost permis soldaţilor să prade şi, astfel, prin permisiunea dată, în câteva zile au fost consumate provizii care le-ar fi fost suficiente timp îndelungat în vremuri de restrişte. 2. Civilis comanda centrul în fruntea trupelor de elită batave şi, pentru ca aspectul să fie real înspăimântător, el aşază banda de germani pe ambele maluri ale Rinului, în timp ce cavaleria năvălea pe câmpuri; simultan, flota înainta în susul fluviului. Într-o parte însemnele cohortelor de veterani, de cealaltă, imaginile fiarelor sălbatice (căci acesta este obiceiul fiecărui neam să pornească la război) îi uluia pe asediaţi prin aspectul amestecat de război extern şi intern[44]. 3. Speranţele asediatorilor erau sporite de lungimea fortificaţiilor, care, construite pentru a fi apărate de două legiuni, erau ocupate doar de vreo cinci mii de oameni[45]; este adevărat că se mai adăuga şi o mulţime

de valeţi de arme, care s-au adunat în tabără la prima alertă şi erau folosiţi pentru servicii militare.

23.1. O parte a taberei se ridica lin pe colină, cealaltă era accesibilă dinspre câmpie. Augustus crezuse că ea va constitui o bază de operaţii împotriva germanilor[45bis], nici nu-i trecuse prin gând că se va ajunge la o asemenea situaţie nenorocită, încât legiunile noastre să fie asediate; de aceea, nimeni nu se preocupase de întărirea poziţiilor de apărare: atât de mare era încrederea în armele şi forţa legiunilor. 2. Batavii şi transrenanii, ca să poată fi observată mai clar vitejia lor, s-au grupat pe naţii şi au declanşat atacul de la distanţă. Dar, pe când majoritatea proiectilelor lor se oprea fără efect în turnuri şi creneluri, pietrele aruncate asupra lor de la înălţimi le provocau mari pierderi; atunci, strigând, iau dintr-o săritură pieziş zidul, unii ridicându-se pe scări, alţii pe formaţiile de broască ţestoasă; câţiva chiar reuşiseră să se caţere pe ziduri, când au fost respinşi cu lovituri de sabie şi de scuturi şi au fost prăvăliţi sub o ploaie de proiectile şi de suliţe, ei care la început erau cumpliţi şi nemăsuraţi datorită succeselor repurtate. 3. Cu toate acestea, dorinţa de pradă îi făcea acum să suporte eşecul; ba chiar au îndrăznit să utilizeze maşini de război, fapt neobişnuit pentru ei. Şi nu le lipsea dexteritatea: dezertori şi prizonieri îi învăţaseră să construiască turnuri de asalt din lemn în genul unui pod, apoi să le aşeze pe roţi şi să le împingă astfel încât unii se luptau de la înălţime, ca şi cum ar fi stat pe un acoperiş, în timp ce alţii, aflaţi în interior, distrugeau, fiind ascunşi, zidurile. 4. Dar pietrele zvârlite de baliste au zdrobit această maşină improvizată. Atunci când pregăteau vehicule şi bărăci rulante, catapultele au slobozit asupra lor proiectile aprinse, încât înşişi asediatorii au fost cuprinşi de flăcări şi nevoiţi să abandoneze ideea asaltului taberei; s-au resemnat să-şi pună toate speranţele într-un asediu de lungă durată, deoarece ştiau că rezervele de alimente sunt pe sfârşite, în schimb acolo se află o mulţime de oameni; în acelaşi timp, ei mizau pe faptul că, datorită lipsurilor, se va produce un act de trădare, că fidelitatea sclavilor este schimbătoare şi pe alte avataruri ale războiului.

24.1. Între timp, Hordeonius Flaccus, informat asupra asediului taberei, trimite mesageri în Gallii care să recruteze ajutoare; selecţionează soldaţi de elită din legiuni[46], în fruntea cărora îl numeşte pe Dillius Vocula, legatul legiunii a XXII-a, şi ordonă să pornească în marş forţat pe malul Rinului; el însuşi se îmbarcă pe nave, deoarece era bolnav şi nepopular în armată. Soldaţii îşi manifestau făţiş revolta pentru faptul că lăsase cohortele batave să părăsească Mogontiacum, că le-au fost ascunse tentativele lui Civilis, că au fost chemaţi germanii ca aliaţi[46].

2. Vespasian nu a fost ajutat, spuneau ei, cu mai mare eficienţă de Antonius Primus şi de Mucianus. Urile şi războaiele izbucnite la lumina zilei pot fi respinse pe faţă, dar trădarea şi înşelătoria sunt ascunse şi, în consecinţă, inevitabile. Civilis stă în faţa duşmanului, organizează bătălia; Hordeonius dă ordine din pat şi din lectică, ordine care îi convin inamicului. Atâtea mâini înarmate de bărbaţi viteji sunt conduse de un bătrân bolnav; oare nu este mai bine să-l ucidă pe trădător şi să-şi dezlege astfel destinul şi vitejia de o asemenea năpastă? 3. Se înflăcărau reciproc prin asemenea vorbe, când a sosit o scrisoare din partea lui Vespasian, pe care Hordeonius, pentru că nu o putea ascunde, a citit-o în public; apoi i-a trimis pe mesageri încătuşaţi lui Vitellius.

25.1. Prin această măsură spiritele s-au calmat şi armata a sosit la Bonna, tabăra de iarnă a primei legiuni. Soldaţii aflaţi acolo erau mai furioşi pe Hordeonius, căruia îi reproşau înfrângerea pe care o suferiseră: din ordinul său, spuneau ei, au pornit împotriva batavilor, convinşi fiind că îi urmează legiunile aflate la Mogontiacum; ei au căzut în luptă din cauza trădării sale, deoarece nu le-a sosit nici un fel de ajutor; toate aceste fapte sunt necunoscute celorlalte armate, fapte pe care el nu le comunică nici măcar împăratului său, când defecţiunea lui Civilis putea fi înăbuşită în faşă cu ajutorul rapid al atâtor provincii. 2. Hordeonius a adunat copii ale scrisorilor pe care le trimisese în Gallii, Britannia, Hispanii, prin care solicita ajutoare şi a instituit precedentul periculos de a le preda stegarilor legiunilor pentru a le citi în

faţa soldaţilor, mai înainte ca ele să fie cunoscute de către comandanţi. Apoi ordonă aruncarea în lanţuri a unuia dintre rebeli, mai mult pentru a-şi afirma autoritatea decât din convingerea că unul singur era vinovat. 3. Armata a plecat de la Bonna spre Colonia Agrippinensis, unde se adunau ajutoarele sosite din Gallii, care la început sprijineau cu toate forţele Imperiul Roman; apoi, când germanii s-au întărit, mai multe popoare au ridicat armele împotriva noastră în speranţa redobândirii libertăţii şi, dacă reuşeau să scuture jugul sclaviei, din dorinţa de dominare[47]. 4. Iritarea legiunilor sporea, iar aruncarea în lanţuri a unui soldat nu avusese darul să le înspăimânte; ba mai mult: acel individ a mers atât de departe, încât l-a învinuit pe general de complicitate, declarând că el a fost acuzat de o vină imaginară, în realitate pentru că a fost intermediar între Hordeonius şi Civilis; aşadar, el a fost condamnat pentru a fi eliminată mărturia sa despre un fapt real. Vocula, urcat la tribună, a poruncit, cu o admirabilă tărie de caracter, prinderea soldatului şi executarea sa, în ciuda vociferărilor acestuia; rebelii sunt cuprinşi de teamă, iar cei buni se supun ordinelor. Apoi, ca într-un glas, ei cer să le fie Vocula conducător, iar Hordeonius i-a cedat comanda supremă.

26.1. Dar multe lucruri indispuneau spiritele aflate în discordie: lipseau banii pentru solde, lipsea grâul, Galliile refuzau să se supună recrutărilor şi să plătească tributurile din cauza unei secete neobişnuite în această regiune. Rinul aproape că nu mai era navigabil; aprovizionările se făceau cu mare greutate, posturile de apărare erau dispuse pe întregul mal pentru a-i împiedica pe germani să treacă prin vad; şi din acest motiv roadele erau mai puţine, dar gurile de hrănit mai multe. 2. Oamenii inculţi interpretau drept un avertisment divin chiar şi scăderea apelor, căci, spuneau ei, vechile paveze ale imperiului ne trădează: ceea ce în timp de pace se numea întâmplare sau un fapt natural era în acele împrejurări numit destin şi furie a zeilor[47bis]. 3. Când au sosit la Novaesium, au fost ajunşi din urmă de legiunea a XVI-a. Ca adjunct al lui Vocula a fost numit legatul Herennius Gallus; cum nu îndrăzneau să pornească împotriva duşmanilor, au aşezat tabăra în locul numit Gelduba[48]. Acolo legaţii îi întăresc pe soldaţi prin manevre, prin lucrări de apărare, prin construirea de fortificaţii şi prin celelalte moduri de instrucţie militară. Ca bărbăţia să le fie stimulată prin pradă, Vocula duce armata în teritoriul învecinat al cugeronilor, căci ei încheiaseră o alianţă cu Civilis; o parte a armatei a rămas la Gelduba, cu Herrenius Gallus.

27.1. Întâmplarea a făcut că o navă încărcată cu grâu a eşuat nu departe de tabără, iar germanii o trăgeau spre malul ocupat de ei. Gallus nu a suportat faptul şi a trimis în ajutor o cohortă; contingentul german a sporit şi, adunându-se de peste tot ajutoare, s-a ajuns treptat la o bătălie în toată regula. Germanii reuşesc să pună mâna pe corabie, în timp ce ai noştri suferă grele pierderi. 2. Învinşii, conform unui obicei încetăţenit în acele vremuri, pun înfrângerea nu pe seama lipsei lor de energie, ci îl învinovăţesc pe legat de trădare[48bis]. Îl scot din cort, îi sfâşie hainele, îl lovesc, îi poruncesc să declare pentru ce preţ şi cu ce complici a trădat armata. Reînvie şi furia împotriva lui Hordeonius Flaccus: el este socotit autorul moral al crimei, iar Gallus doar instrumentul; acesta din urmă, înspăimântat de ameninţările cu moartea, îl acuză el însuşi pe Hordeonius de trădare: zvârlit în lanţuri, el este eliberat abia în clipa revenirii lui Vocula. 3. A doua zi, Vocula dispune uciderea rebelilor: cât de mare contrast între spiritul de anarhie şi cel de supunere prezenta această armată! Fără nici o îndoială, soldaţii de rând îi erau credincioşi lui Vitellius, dar ofiţerii înclinau în favoarea lui Vespasian; de aici, rând pe rând crime şi condamnări, un amestec anarhic de nebunie şi de supunere: oameni care puteau fi pedepsiţi nu puteau fi menţinuţi în ordine.

28.1. Între timp Civilis primea întăriri enorme din toată Germania şi încheia alianţe garantate prin schimburi de ostatici aleşi dintre nobili. El ordonă fiecărei naţii să-i atace pe adversarii din vecinătatea lor, să devasteze ţinuturile ubilor şi ale treverilor, în timp ce altă ceată urma să treacă râul Mosa şi să-i izbească pe menapi şi pe romani şi regiunile de la extremitatea Galliilor. În amândouă punctele au pus mâna pe pradă, dar efortul lor s-a concentrat

mai ales asupra ubilor, deoarece acest neam germanic îşi renegase originea şi luase numele de agripinensi[49]. 2. Cohortele lor au fost înfrânte în satul Marcodurus, căci, acţionând imprudent, se îndepărtaseră de malul Rinului. Nici ubii n-au stat inactivi, ba chiar voiau să obţină pradă de la germani şi la început au repurtat oarecare succes; dar, apoi, au fost înconjuraţi şi în tot acest război s-au dovedit a fi mai credincioşi decât norocoşi.

3. După zdrobirea ubilor, Civilis s-a simţit mai puternic şi, devenit mai sălbatic în urma succesului repurtat, s-a concentrat asupra asedierii legiunilor; el a întărit posturile de pază, ca nu cumva vreun mesager secret să reuşească să pătrundă şi să aducă vestea sosirii de noi ajutoare. El a încredinţat batavilor maşinile de război şi efectuarea lucrărilor necesare asediului; transrenanilor, care cereau imperios declanşarea bătăliei, le ordonă să străpungă palisada şi, după ce au fost respinşi, să reia asaltul, deoarece faţă de numărul lor mare pierderile suferite erau mici.

29.1. Noaptea n-a pus capăt eforturilor; au adus din împrejurimi lemne, le-au aprins, în timp ce beau din belşug, şi, când erau mai bine încălziţi de vin, se aruncau în luptă cu o temeritate stupidă[49bis]. Loviturile lor nimereau în gol în bezna nopţii; romanii, în schimb, priveau liniile barbarilor, vizibile datorită focului, şi, cum apărea vreunul dintre ei în plină lumină datorită îndrăznelii sale sau armurii, imediat era luat la ţintă. 2. Când Civilis a înţeles acest lucru, el a ordonat stingerea focului şi asaltarea taberei la adăpostul întunericului. Atunci s-a produs un vacarm confuz, alergări dezordonate[50]; nimeni nu mai era în stare să lovească cu precizie sau să evite loviturile; unde auzeau zgomote, acolo se întorceau, într-acolo îşi îndreptau braţele înarmate; vitejia nu le era de nici un folos, întâmplarea le stăpânea pe toate: de multe ori, luptători foarte puternici căzeau sub loviturile unor nenorociţi. 3. O furie iraţională îi cuprinsese pe germani; soldaţii romani, având experienţa războiului, nu aruncau la întâmplare proiectile de fier şi pietre grele: când zgomotele produse de cei care încercau să străpungă palisada sau când scările ridicate pe zid îi aduceau pe duşmani la distanţă mică, atunci îi loveau cu scuturile şi îi ţinteau cu suliţele; pe mulţi, care apucaseră să se urce pe ziduri, i-au străpuns cu pumnalele. Şi, după trecerea nopţii în asemenea condiţii, lumina zilei a dat la iveală o nouă tactică de luptă.

30.1. Batavii aduseseră un turn etajat pe care ai noştri, când se apropia de poarta pretoriană[51] (acolo terenul era plat), l-au izbit cu prăjini puternice, cu bârne, şi l-au zdrobit provocând pierderi imense celor care-l ocupau. Şi, cum aceştia erau descumpăniţi, romanii au lansat împotriva lor cu mult succes un atac prin surprindere; în acelaşi timp, soldaţii legionari, superiori în cunoştinţe şi în artă militară, construiau mai multe maşini de apărare. 2. O maşinărie suspendată cu un braţ mobil le-a provocat duşmanilor o spaimă cumplită, deoarece braţul acesteia se lăsa pe neaşteptate şi ridica sub privirile lor pe unul sau pe mai mulţi şi, prin schimbarea greutăţii, îi proiecta în mijlocul taberei. Civilis, pierzând speranţa luării cu asalt a taberei, a trecut la un asediu de durată şi încerca să zdruncine credinţa legiunilor prin mesaje şi promisiuni.

31.1. Acestea s-au petrecut în Germania înainte de bătălia de la Cremona, al cărei rezultat a fost cunoscut printr-o scrisoare a lui Antonius Primus , la care s-a adăugat edictul lui Caecina[52]; dintre învinşi, Alpinius Montanus, prefectul unei cohorte, atesta prin prezenţa sa situaţia grea în care se afla partida lui Vitellius[53]. Ştirea a provocat diferite stări de spirit: trupele auxiliare din Gallia, indiferente faţă de luptele dintre partide şi care făceau serviciul militar fără prea mare tragere de inimă, l-au abandonat imediat pe Vitellius la îndemnul prefecţilor; veteranii ezitau. 2. Dar, la instigaţia lui Hordeonius Flaccus şi la insistenţele tribunilor, au rostit jurământul, fără să manifeste entuziasm prin atitudine şi stare sufletească; iar când a trebuit să rostească formula completă a jurământului, au pronunţat cu ezitări sau cu voce înceată numele lui Vespasian; ba chiar mulţi l-au trecut sub tăcere.

32.1. Apoi, la citirea în faţa armatei a scrisorii lui Antonius către Civilis, bănuielile soldaţilor au sporit: prea avea aerul că se adresează lui Civilis ca unui aliat şi prea era redactată

în termeni ostili faţă de armata germanică[53bis]. Mai târziu, când ştirea a fost comunicată în tabăra de la Gelduba, s-au auzit aceleaşi vorbe şi au avut loc aceleaşi reacţii; Montanus a fost trimis cu mesajul către Civilis ca să înceteze ostilităţile şi să nu-şi mai ascundă intenţia de a provoca un război extern sub pretextul că ia armele în favoarea lui Vespasian: dacă a vrut să-l sprijine pe Vespasian, apoi a făcut destul. 2. La început Civilis a răspuns cu vicleníe, apoi când a văzut caracterul violent şi gata de răscoală al lui Montanus, a început prin a se plânge şi prin a aminti pericolele prin care a trecut în cei douăzeci şi cinci de ani petrecuţi în armata romană: „Prea strălucită răsplată", spunea el, „am primit pentru eforturile mele: omorârea fratelui, lanţurile mele, vorbele crude ale acestei armate care cere uciderea mea; în numele dreptului universal eu pretind satisfacţie. Voi însă, treviri şi celelalte suflete de sclavi, ce răsplată aşteptaţi pentru sângele vărsat atâta amar de vreme decât ingratitudine, tributuri fără sfârşit, bătăi, execuţii şi alte fantezii ale stăpânitorilor? 3. Iată, eu, prefectul unei cohorte, împreună cu caninefaţii şi batavii, o infimă parte a Galliilor[54], am şters de pe faţa pământului tabere mari, dar lipsite de apărători, şi o vom cuceri şi pe aceasta prin înfometare şi arme. Ca să nu mai lungesc vorba, sau libertatea va fi răsplata îndrăznelii noastre sau vom reveni, înfrânţi, la starea anterioară"; şi l-a instigat astfel, dar i-a poruncit să minimalizeze spusele sale; Montanus revine în tabără, ca şi cum ar fi eşuat în misiunea sa, disimulând faptele, care însă mai târziu au ieşit la iveală.

33.1. Civilis păstrează o parte a trupelor şi trimite împotriva lui Vocula şi a armatei sale cohortele de veterani şi pe cele mai hotărâte contingente germane, sub comanda lui Iulius Maximus şi a lui Claudius Victor, fiul surorii sale. Pe drum ei cuceresc tabăra de iarnă a cavaleriei auxiliare, aşezată la Asciburgum, şi ajung atât de surprinzător în faţa taberei, încât Vocula n-a mai avut timp să se adreseze soldaţilor şi să-şi desfăşoare trupele; atâta a putut face în debandada creată, şi anume să recomande întărirea centrului frontului cu soldaţi din legiuni; trupele auxiliare s-au răspândit peste tot pe aripi. 2. Cavaleria a lansat o şarjă, dar, întâmpinată de un inamic bine organizat, se retrage spre ai noştri. Apoi a urmat un măcel, nu o luptă. Cohortele nervilor, de teamă sau cu intenţie, lasă descoperite flancurile armatei noastre; astfel bătălia a ajuns la legiuni, care, abandonându-şi steagurile, se retrăgeau în spatele fortificaţiilor, când un ajutor neaşteptat a schimbat soarta bătăliei. 3. Cohortele auxiliare recrutate de Galba printre vasconi[55], care fuseseră chemate în Germania, pe când se apropiau de tabără, au auzit zgomotul luptei şi îi atacă din spate, prin surprindere pe duşmani; atacul a provocat o panică disproporţionată faţă de efectivele lor reduse, dar unii credeau că a sosit întreaga armată de la Novoesium, alţii că de la Mogontiacum. Această eroare a lor a restabilit moralul romanilor, iar încrederea pe care le-o dădeau trupele noi i-a făcut să-şi redobândească curajul. 4. Cei mai îndrăzneţi infanterişti batavi sunt culcaţi la pământ, în timp ce cavaleria lor a reuşit să scape cu steagurile şi prizonierii pe care-i luaseră la prima ciocnire. Din partea noastă pierderile au fost mai mari, dar dintre trupele de mică valoare, la germani au fost frânte înseşi trupele de elită.

34.1. Amândoi generalii s-au făcut la fel de vinovaţi de înfrângerea suferită şi în aceeaşi măsură n-au ştiut să exploateze succesul repurtat. Civilis, dacă ar fi introdus în bătălie mai multe efective, n-ar fi putut fi înconjurat de atât de puţine cohorte şi ar fi distrus tabăra pe care reuşise să o forţeze; Vocula n-a cercetat deplasările duşmanului şi, de cum a ieşit din tabără, a şi fost învins; apoi, prea puţin încrezător în victoria dobândită, a irosit un timp preţios, până când să-i urmărească pe duşmani; dacă s-ar fi grăbit să-i atace imediat şi să speculeze succesul, ar fi putut despresura dintr-o singură lovitură legiunile. 2. Între timp, Civilis pune la încercare moralul asediaţilor, dându-le a înţelege că situaţia romanilor este disperată, iar victoria sa, o certitudine. Steagurile şi însemnele erau plimbate în jurul taberei; chiar i-au scos la vedere pe prizonieri; unul dintre aceştia a îndrăznit o faptă memorabilă: el a dezvăluit cu voce tare faptele petrecute, apoi a fost străpuns pe dată de germani, ceea ce a constituit o dovadă puternică a adevărului spuselor sale; în acelaşi timp, devastările şi incendierea vilelor vesteau sosirea

unei armate victorioase. 3. În apropierea taberei, Vocula porunceşte arborarea steagurilor şi înconjurarea locului cu un şanţ şi cu o palisadă, căci, spunea el, după ce îşi vor depune bagajele, vor putea da bătălia. Dar această hotărâre a declanşat un strigăt de revoltă din partea celor care voiau să dea pe loc bătălia, căci se obişnuiseră să-şi ameninţe superiorii. Nici măcar nu şi-au lăsat un răgaz pentru organizarea frontului, astfel încât au declanşat atacul obosiţi, fără să fie dispuşi în formaţii. Civilis, încrezător în sine, se afla la faţa locului, pregătit să speculeze greşelile adversarului. 5. În ceea ce-i priveşte pe romani, soarta bătăliei era schimbătoare, iar instigatorii cei mai energici la revoltă dădeau cea mai mare dovadă de laşitate; unii, amintindu-şi de victoria recentă, nu cedau teren, îl izbeau pe duşman, se încurajau pe sine şi pe cei din apropiere şi, restabilind situaţia, întindeau mâinile către asediaţi cerându-le să nu scape ocazia care li se oferă. Aceia, privind de pe ziduri desfăşurarea evenimentelor, atacă pe neaşteptate, ieşind pe toate porţile. Şi, cum din întâmplare Civilis a fost zvârlit la pământ de căderea calului său, s-a răspândit în amândouă armatele zvonul rănirii sau uciderii sale; o panică teribilă i-a cuprins pe ai săi, pe ai noştri, o energie nebănuită. Dar Vocula a oprit urmărirea fugarilor şi a întărit fortificaţiile cu turnuri, ca şi cum un nou asediu ar fi fost iminent; astfel a risipit el roadele victoriei şi a fost învinuit nu fără temei că preferă păcii războiul[55bis].

35.1. Nimic nu chinuia mai mult armata noastră decât lipsurile în aprovizionare. Mijloacele de transport ale legiunilor au fost trimise cu o mulţime de necombatanţi la Novaesium, pentru a aduce de acolo grâne pe căi terestre, deoarece inamicul controla fluviul[56]. Primul convoi a ajuns fără dificultăţi, deoarece Civilis nu se restabilise încă. 2. Dar, de îndată ce a aflat că trupele de aprovizionare escortate de cohorte înaintează ca în timp de pace, cu soldaţii risipiţi în jurul steagurilor, cu armele aşezate în vehicule, fiecare umblând după bunul său plac, el îşi reorganizează armata: declanşează atacul, după ce a trimis oameni care să pună stăpânire pe poduri şi să organizeze ambuscade pe drumuri. Bătălia s-a dat în coloană lungă şi a fost indecisă, până când noaptea i-a pus capăt. 3. Cohortele s-au îndreptat către Gelduba, unde tabăra rămăsese aşa cum o lăsaseră soldaţii şi unde se afla o garnizoană spre pază. Nu putea exista nici o îndoială asupra pericolelor care ar fi pândit pe drumul de întoarcere trupele de aprovizionare împovărate şi terorizate. Vocula şi-a întărit armata cu o mie de soldaţi din rândurile legiunilor a V-a şi a XV-a asediate la Vetera, soldaţi nedisciplinaţi şi ostili faţă de ofiţerii lor. 4. Au plecat mai mulţi decât fusese stabilit: nu se sfiau în timpul marşului să declare în faţa tuturor că nu mai au de gând să suporte lipsurile şi intrigile legaţilor; cei care rămăseseră pe loc se plângeau că au fost trădaţi şi abandonaţi, căci o parte a legiunilor le-a fost luată. A izbucnit o dublă revoltă, când unii îl rechemau pe Vocula la Gelduba, iar alţii refuzau să revină în tabără.

36.1. Între timp, Civilis a înconjurat Vetera; Vocula s-a repliat spre Gelduba, apoi spre Novaesium şi nu departe de Novaesium a dat cu succes o luptă de cavalerie. Dar soldaţii, indiferent dacă repurtau succese sau sufereau eşecuri, erau porniţi împotriva ofiţerilor şi voiau să-i distrugă. La sosirea unităţilor legiunilor a V-a şi a XV-a, legiunile cu efectivele sporite au cerut donativul deoarece aflaseră că Vitellius trimisese bani. 2. Hordeonius Flaccus, fără multă ezitare, le împarte donativul în numele lui Vespasian; faptul a constituit elementul decisiv în izbucnirea revoltei. Soldaţii, abandonându-se în desfrâu, în banchete şi în adunări nocturne, au reînviat vechea lor ură împotriva lui Hordeonius, fără ca vreun legat sau vreun tribun să îndrăznească să li se opună (noaptea ştersese orice sentiment al onoarei); ei îl trag afară din încăperea unde dormea şi îl ucid[56bis]. Vocula ar fi avut parte de aceeaşi soartă, dacă n-ar fi reuşit să evadeze, deghizat în sclav, fără să fie recunoscut, graţie întunericului.

37.1. Când furia s-a potolit, i-a cuprins teama şi au trimis centurioni cu scrisori către cetăţile Galliilor spre a solicita bani şi ajutoare militare; ei înşişi, căci mulţimea fără un conducător se comportă precipitat, indolent, laş, la sosirea lui Civilis pun mâna la nimereală pe arme, apoi le aruncă şi o iau la goană. 2. Insuccesul a condus la discordie, căci soldaţii Germaniei Superior nu mai voiau să împărtăşească soarta celorlalţi; cu toate acestea, în tabăra

militară şi în cetăţile învecinate ale belgilor[57] au fost restabilite imaginile lui Vitellius, deşi Vitellius la acea dată era mort[58]. Apoi, soldaţii legiunilor I, a IV-a şi a XVIII-a, cuprinşi de remuşcare, îl urmează pe Vocula, în faţa căruia depun din nou jurământul de credinţă faţă de Vespasian şi se lasă conduşi să despresoare tabăra de la Mogontiacum. 3. Asediatorii, o armată formată din chattii, usipeţi şi mattiaci[59], se retrăseseră săturaţi de prada bogată, dar nu fără să fi plătit tributul de sânge: dispersaţi, ei au fost surprinşi pe drum de armata noastră. Ba chiar şi trevirii au construit la hotarele lor fortificaţii şi palisade şi s-au luptat adesea cu germanii, cu pierderi mari de amândouă părţile, până când au devenit rebeli şi au şters marile merite pe care le-au avut faţă de poporul roman.

38.1. Între timp, Vespasian, pentru a doua oară, şi Titus şi-au inaugurat în absenţă consulatul, pe când la Roma domnea jalea şi frica, deoarece pe lângă nenorocirile prezente se adăugau şi motive imaginare de teamă: circula zvonul că Africa ar fi făcut defecţiune la instigaţia lui L. Piso[60]. 2. Acesta guverna în calitate de proconsul provincia şi nu era în nici un fel un spirit dornic de rebeliune; dar, pentru că iarna grea împiedica navigaţia, mulţimea obişnuită să cumpere zilnic alimente, fără altă preocupare în stat decât serviciul anonelor[61], îşi imagina închiderea litoralului african, reţinerea proviziilor; temându-se de asemenea lucruri, ajunseseră să creadă că s-au şi produs. Vitelienii, care însă nu abandonaseră partida, amplificau asemenea zvonuri, care le conveneau chiar şi învingătorilor: dorinţele lor, nepotolite nici în timpul războaielor externe, n-au putut fi satisfăcute de nici o victorie repurtată în războiul civil.

1 ian. 70

39.1. La calendele lui ianuarie senatul, convocat de praetorul urban Iulius Frontinus, a decretat acţiuni de mulţumire armatelor, legaţilor şi regilor[62]; lui Tettius Iulianus i-a fost luată praetura sub pretextul că a părăsit legiunea în momentul în care aceasta trecea de partea lui Vespasian[63] şi i-a fost acordată lui Plotius Grypus; Hormus a primit rangul de cavaler. 2. Când Frontinus a ieşit din funcţie, Caesar Domitianus a preluat praetura urbană. Numele său figura la începutul scrisorilor şi al edictelor, deşi puterea efectivă se afla în mâinile lui Mucianus; cu toate acestea Domiţian, fie la instigarea prietenilor, fie din proprie dorinţă, de multe ori şi-a permis să ia iniţiative. 3. Dar principalul motiv de teamă pentru Mucianus îl constituiau Primus Antonius şi Varus Arrius: aceştia, aureolaţi de succesele recente, se bucurau de popularitate în rândurile armatei şi chiar şi de favoarea poporului, pentru că, după încheierea ostilităţilor, nu se dezlănţuiseră împotriva nimănui. Circula zvonul că Antonius l-ar fi îndemnat pe Scribonianus Crassus, un om de un caracter deosebit[64], căruia imaginea fratelui îi conferea mai multă strălucire, să pună mâna pe putere şi că n-ar fi lipsit complici, dacă Scribonianus n-ar fi refuzat categoric propunerea: el nu putea fi corupt cu uşurinţă nici dacă succesul ar fi fost asigurat, cu atât mai mult când se temea de o acţiune aventuroasă. 4. În consecinţă, Mucianus, deoarece nu-l putea elimina pe faţă pe Antonius, îl copleşea cu laude în senat, în conversaţii secrete îi făcea mari promisiuni, vorbindu-i despre Hispania *citerior*, lipsită de guvernator, după plecarea lui Cluvius Rufus; în acelaşi timp, el acorda cu dărnicie funcţiile de tribun militar şi de prefect prietenilor acestuia. Apoi, după ce i-a adormit sufletul vanitos cu speranţe şi ambiţii, îi taie baza de acţiune prin trimiterea legiunii a VII-a, care era cel mai strâns legată de Antonius, în tabăra de iarnă, şi a legiunii a III-a, ai cărei soldaţi îl simpatizau pe Arrius Varus, în Siria; o parte a armatei a fost dusă în Germanii[65]. Şi astfel, eliminând din oraş elementele turbulente, el a redat Romei aspectul său normal şi a repus în vigoare forţa legilor şi activitatea magistraţilor.

40.1. În ziua când Domiţian a venit în senat, el a rostit câteva cuvinte cu modestie, într-o ţinută demnă, despre absenţa tatălui şi a fratelui său, ca şi despre tinereţea sa; cum nimeni nu

cunoştea încă la acea dată caracterul său real, roşeaţa care îi cuprindea adeseori chipul era interpretată drept un semn de modestie[66]. Domitianus Caesar a propus în raportul său restabilirea onorurilor lui Galba[66bis], iar Curtius Montanus a emis părerea cinstirii şi a memoriei lui Piso. Senatorii au votat ambele moţiuni, dar cea referitoare la Piso a rămas fără efect. 2. Apoi senatul a tras la sorţi membrii comisiei însărcinate cu restituirea bunurilor răpite în timpul războaielor civile, ai celei însărcinate cu căutarea şi reamplasarea tablelor de bronz pe care se aflau săpate textele legilor şi care, din cauza vechimii, căzuseră de la locul lor, ai celei care să purifice sărbătorile de pângărirea datorată adulaţiei timpurilor[67] şi să pună ordine în cheltuielile publice. Lui Tettius Iulianus i s-a redat praetura, când s-a aflat că se refugiase la Vespasian; dar Grypus şi-a păstrat demnitatea de praetor. 3. Apoi senatul a hotărât repunerea pe rol a procesului între Musonius Rufus şi Publius Celer[68]; Publius Celer a fost condamnat şi astfel manii lui Barea Soranus au primit satisfacţie. A fost o zi însemnată graţie severităţii puse în slujba statului, dar n-au lipsit nici laudele pentru acţiunea întreprinsă de un particular. După opinia tuturor, Musonius a îndeplinit un act de dreptate; în schimb, reputaţia filosofului cinic Demetrius a fost pusă sub semnul întrebării, deoarece el îl apărase pe un vinovat, evident mai mult din ambiţie decât dintr-un sentiment al dreptăţii; în ceea ce-l priveşte pe Publius Celer, în faţa pericolului curajul şi elocinţa i-au dispărut. Semnalul pentru răzbunarea împotriva delatorilor fusese dat: Iunius Mauricius i-a cerut lui Caesar să permită cercetarea arhivelor particulare ale principilor, pentru a putea stabili cine pe cine acuzase. Domiţian a răspuns că pentru o chestiune atât de delicată trebuie consultat principele.

9 ian. 70

41.1. Senatul, la iniţiativa fruntaşilor săi, a conceput formula unui jurământ prin care rând pe rând cu toţii, începând cu magistraţii şi cu ceilalţi, pe măsură ce li se cerea părerea, îi luau drept martori pe zeii nemuritori că nu au făcut nimic din proprie voinţă care să pericliteze securitatea cuiva şi că nu primiseră vreo răsplată sau vreo demnitate de pe urma nenorocirii unui cetăţean; panica şi schimbarea în fel şi chip a formulei jurământului i-au trădat pe cei care aveau conştiinţa vinovăţiei. 2. Senatorii au recunoscut sanctitatea jurămintelor sincere şi i-au respins pe sperjuri; respingerea i-a lovit, asemenea unei cenzuri[69], mai ales pe Sariolenus Vocula, Nonius Attiannus şi Cestius Severus, celebri datorită numeroaselor lor delaţiuni în vremea lui Nero. Pe Sariolenus îl mai apăsa şi recenta vină că în timpul domniei lui Vitellius continuase să practice delaţiunea; iar senatorii n-au încetat să-l ameninţe cu pumnul, până când nu a părăsit clădirea senatului. 3. Apoi au trecut la Paccius Africanus şi l-au atacat cu violenţă pentru motivul că el l-ar fi determinat pe Nero să-i condamne la moarte pe fraţii Scribonius, doi oameni deosebiţi prin înţelegerea care domnea între ei şi prin avere[70]. Africanus nici nu îndrăznea să-şi recunoască vina, dar nici nu putea s-o tăgăduiască; cum Vibius Crispus îl hărţuia cu întrebări, el s-a întors către el şi, implicându-l în acte de care nu putea să se disculpe, a reuşit prin asocierea acestuia la vină să slăbească treptat furia care se dezlănţuise împotriva sa.

42.1. În acea zi, Vipsanus Messala a dobândit o mare faimă de pietate şi de elocinţă, pentru că, deşi nu avea încă vârsta legală pentru a fi membru al senatului[71], el a avut îndrăzneala să ceară iertarea fratelui său, Aquilus Regulus. Pe Regulus, prăbuşirea familiei Crassilor şi a Orfiţilor[72] l-a expus oprobiului: el ar fi acceptat de bunăvoie, tânăr fiind încă, rolul de acuzator din partea lui Nero, nu pentru a evita vreun pericol, ci în speranţa dobândirii unei puteri[73]; Sulpicia Praetexta, soţia lui Crassus, şi patru copii erau pregătiţi să se răzbune, în cazul în care

senatul ar fi pornit ancheta. 2. În această situaţie, Messala nu s-a referit nici la proces, nici la acuzat, ci, punându-se în faţa fratelui său aflat în pericol, el a reuşit să-i înduplece pe câţiva senatori. Dar i s-a opus Curtius Montanus, care într-un discurs dur a mers atât de departe, încât i-a replicat că Regulus i-ar fi plătit pe ucigaşii lui Piso după moartea lui Galba şi că ar fi muşcat capul lui Piso. 3. „Iată un fapt", a spus el, „la care nu te-a constrâns Nero şi nici nu ai dobândit vreo demnitate sau ţi-ai asigurat securitatea prin această cruzime. Să acceptăm apărarea celor care au preferat să-i piardă pe alţii decât să se pună pe sine în pericol; în ceea ce priveşte însă un părinte condamnat la exil şi bunurile sale împărţite între creditori, ţi-au asigurat securitatea[74]; încă nu aveai vârsta legală pentru demnităţi, nimic ce să fi provocat dorinţele lui Nero, nimic ce să te înspăimânte. 4. Pasiunea ta pentru sânge, setea de răsplată ne-au relevat un caracter pe care nu-l cunoşteam şi pe care nu îl aflasem încă în procese, tu care te-ai îmbibat de sângele nobililor, când pe cadavrul statului ai pus mâna pe prada luată de la consuli, când te-ai îngrăşat cu şapte milioane de sesterţi, când ai strălucit în demnitatea sacerdotală, în timp ce prăvăleai în aceeaşi catastrofă copii nevinovaţi, bătrâni iluştri, femei remarcabile, în timp ce îi reproşai lui Nero slăbiciunea sa, deoarece se obosea pe sine şi pe delatori lovind rând pe rând fiecare familie, când putea cu un singur cuvânt să distrugă senatul în întregime[74bis]. 5. Păstraţi-l, senatori, şi menajaţi-l pe un om atât de prompt în a da sfaturi, pentru ca orice generaţie să-şi aibă modelele ei, iar dacă bătrânii noştri i-au avut drept pildă pe Eprius Marcellus şi pe Vibius Crispus, tinerii să-l aibă pe Regulus. Depravarea îşi găseşte adepţi chiar şi atunci când nu aduce beneficii: ce se va întâmpla dacă este înfloritoare şi în plină vigoare? Şi, când nu îndrăznim să-l atingem pe acesta, când abia şi-a încheiat quaestura, oare vom îndrăzni să-l atacăm când va fi fost praetor şi consul? Gândiţi cumva că Nero a fost ultimul tiran? Aşa credeau cei care le-au supravieţuit lui Tiberius şi Gaius, când a apărut unul mai detestabil şi mai crud. 6. Nu ne temem de Vespasian: vârsta şi moderaţia sa ne sunt o garanţie; dar exemplele au un efect mai durabil decât caracterul principelui. Lăncezim, senatori, şi nu mai suntem acel senat care după moartea lui Nero cerea cu tărie pedepsirea delatorilor şi a ajutoarelor lor, conform obiceiului strămoşilor. După dispariţia unui principe rău, ziua cea mai bună este prima[75]".

43.1. Cu atâta aprobare l-a ascultat senatul pe Montanus, încât Helvidius a avut speranţa ca îl poate distruge chiar şi pe Epirus Marcellus. În consecinţă, el începe prin a-l lăuda pe Cluvius Rufus, care, la fel de bogat şi de elocvent ca şi Marcellus, n-a ameninţat pe nimeni în timpul domniei lui Nero; el îl strivea pe Marcellus sub greutatea propriilor crime şi, simultan, prin exemplul atitudinii altuia, iar senatorii ardeau de dorinţa răzbunării. 2. Când Marcellus a realizat acest fapt, a rostit, ca şi când ar fi părăsit senatul: „Priscus, noi plecăm şi-ţi lăsăm ţie senatul; domneşte tu în prezenţa lui Caesar". L-a urmat Vibius Crispus; amândoi erau furioşi, dar înfăţişarea le era diferită: Marcellus avea priviri ameninţătoare, Crispus, o figură ironică; prietenii lor s-au repezit şi i-au adus îndărăt. Totul a degenerat într-o ceartă, de o parte fiind cei cinstiţi şi mulţi, de cealaltă, cei puţini numeroşi, dar influenţi, iar urile erau atât de puternice, încât toată ziua s-a consumat în dispute.

15 ian. 70

44.1. La următoarea şedinţă a senatului Caesar (Domitianus) a luat iniţiativa şi a vorbit despre necesitatea de a stinge resentimentele, urile şi amintirea nenorocirilor generate de timpurile trecute, iar Mucianus a propus o moţiune favorabilă delatorilor; apoi, într-un discurs cumpănit, ca şi cum s-ar ruga, i-a avertizat să înceteze pe cei care declanşaseră în trecut

acţiunea, au abandonat-o şi o reluaseră acum; senatorii, când au simţit opoziţia, n-au mai dat dovadă de acelaşi spirit de libertate. 2. Pentru a nu se pune în postura unuia care dispreţuieşte opinia senatului şi pentru a nu crea impresia că acordă impunitate tuturor crimelor comise în timpul lui Nero, Mucianus îi retrimite pe Octavius Sagitta şi pe Antistius Sosianus, membri ai ordinului senatorial, în insulele de unde reveniseră din exil. Octavius o sedusese pe Pontia Postumia, dar, când ea a refuzat căsătoria, a ucis-o într-un acces de nebunie amoroasă; Sosianus, datorită depravării sale morale, a produs multora mari nenorociri. 3. Amândoi, condamnaţi la exil în urma unui senatusconsult foarte sever, au rămas sub efectul condamnării, deşi alţii au fost graţiaţi. Cu toate acestea, nemulţumirea faţă de Mucianus nu a fost mică, deoarece Sagitta şi Sosianus nu prezentau nici o importanţă, chiar dacă ar fi revenit din exil: talentele delatorilor, bogăţiile şi puterea dobândită prin practici perverse erau fapte de care senatorii se temeau.

45.1. O anchetă desfăşurată în senat conform moravurilor tradiţionale i-a mai împăcat pe senatori. Senatorul Manlius Patruitus se plângea de faptul că a fost maltratat de mulţime în colonia Siena la ordinul magistraţilor locali; înjosirea nu s-a limitat la aceasta: l-au înconjurat cu plânsete şi bocete, au simulat, în prezenţa sa, că îi săvârşesc funeraliile, în timp ce îl copleşeau cu insulte şi înjurături, care erau adresate, de fapt, întregului senat. 2. Împricinaţii au fost convocaţi şi după anchetă vinovaţii pedepsiţi; un senatusconsult le-a amintit locuitorilor Siennei buna cuviinţă. În aceleaşi zile, la cererea cirenienilor, Antonius Flamma a fost condamnat la exil, pentru delapidare şi cruzime.

46.1. În acest timp aproape că a izbucnit o revoltă militară. Pretorienii, care fuseseră demişi de către Vitellius şi care se declaraseră în favoarea lui Vespasian, cereau să fie reintegraţi în cohortele pretoriene; soldaţii aleşi din legiuni pentru a deveni pretorieni pretindeau îndeplinirea promisiunii. Dar nici măcar foştii soldaţi ai lui Vitellius nu puteau fi respinşi fără acte de violenţă; în ceea ce priveşte încorporarea tuturor în unităţile pretorienilor, pentru aceasta ar fi fost necesare sume imense de bani[76].

2. Mucianus s-a dus în tabără şi, ca să aibă o evidenţă exactă a duratei serviciului militar pentru fiecare, i-a organizat pe soldaţii flavieni în formaţii aflate la mică distanţă, fiecare purtând decoraţiile şi armele sale. Apoi vitelienii, despre care am amintit că s-au predat la Bovillae, şi ceilalţi care au fost căutaţi în tot oraşul şi în vecinătatea sa au fost aduşi fără arme şi fără uniformă. Mucianus le-a ordonat să se despartă şi să se adune separt soldaţii armatei germanice, ai celei britanice şi ai celorlalte armate. 3. Când au ridicat ochii, au fost cuprinşi de stupoare, deoarece în faţa lor vedeau trupe organizate ca pentru bătălie, cumplite prin armele lor, în timp ce ei înşişi se vedeau înconjuraţi, lipsiţi de arme şi oribili la vedere din cauza murdăriei; când au fost despărţiţi, i-a cuprins groaza pe toţi, dar mai ales pe soldaţii germanici, care credeau că separarea avea drept scop uciderea lor. Îi strângeau în braţe pe camarazii de unităţi, nu le venea să se despartă de ei, cereau un ultim sărut, se rugau să nu fie lăsaţi singuri sau să aibă destine diferite, cu toate că toţi se aflau în aceeaşi situaţie; îl invocau când pe Mucianus, când pe principele absent, în sfârşit, cerul şi zeii, până când Mucianus le-a curmat teama nejustificată, numindu-i pe toţi soldaţi ai aceluiaşi jurământ şi ai aceluiaşi împărat; armata învingătorilor venea şi ea cu strigăte în sprijinul lacrimilor lor. 4. Astfel s-a încheiat ziua; câteva zile mai târziu, l-au întâmpinat pe Domiţian, venit să le vorbească, asemenea unor oameni aflaţi în siguranţă: nu-i mai interesau pământuri, ci pretindeau numai reintegrarea lor în armată şi soldă. Erau numai nişte rugăminţi, dar ele nu le puteau fi refuzate; în consecinţă, au fost reprimiţi în rândurile pretorienilor. Apoi, cei care împliniseră vârsta au fost lăsaţi la vatră cu soldele şi onorurile cuvenite, alţii au fost demişi în urma unei vini, dar la momente diferite şi unul câte unul, o hotărâre oportună prin care solidaritatea mulţimii a fost slăbită.

47. Fie din cauza unei lipse de numerar, fie ca să dea impresia unei lipse, s-a hotărât în senat încheierea unui împrumut de la particulari în valoare de şaizeci de milioane de sesterţi, pentru realizarea căruia a fost însărcinat Pompeius Silvanus[76bis]; peste câteva zile, criza a fost

depăşită sau a fost lăsată deoparte înşelăciunea. La propunerea lui Domiţian, au fost abrogate printr-o lege consulatele acordate lui Vitellius, iar lui Flavius Sabinus i-au fost organizate funeralii publice: ce dovezi mai extraordinare pentru instabilitatea soartei, care amestecă astfel suişurile şi coborâşurile!

48.1. Cam în acelaşi timp a fost ucis proconsulul L. Piso. Voi relata despre acest omor cu mai multă exactitate, dacă voi relua faptele, care nu sunt străine de o asemenea crimă, dintr-o perioadă mai veche. În Africa legiunea şi trupele auxiliare necesare pazei hotarelor imperiului au fost puse sub comanda unui proconsul în vremea domniei divinului Augustus şi a lui Tiberius. Apoi Gaius Caesar, un spirit instabil, temându-se de Marcus Silanus, care obţinuse guvernarea Africii[77], i-a luat proconsulului legiunea şi a pus-o sub comanda unui legat special în acest scop. 3. Cei doi aveau la dispoziţie un număr aproximativ egal de trupe şi, cum competenţele lor nu erau clar stabilite, s-a ajuns la discuţii care au degenerat în conflict. Puterea legaţilor a sporit datorită duratei funcţiei lor sau pentru că preocuparea principală a subordonaţilor este parvenirea, în timp ce până şi cei mai străluciţi proconsuli se gândeau mai degrabă la securitatea decât la puterea lor.

49.1. Atunci se afla în fruntea legiunii din Africa Valerius Festus, un tânăr risipitor, foarte ambiţios şi cuprins de panică din cauza înrudirii sale cu Vitellius[78]. Nu se ştie dacă el a încercat să-l determine pe Piso la revoltă sau dacă el s-a opus unei asemenea încercări din partea proconsulului, deoarece nimeni n-a asistat la întrevederile lor secrete, iar după moartea lui Piso majoritatea a încercat să intre în graţiile ucigaşului[78bis]. Fără nici o îndoială, provincia şi armata nu îl simpatizau pe Vespasian; pe de altă parte, unii vitelieni refugiaţi de la Roma îi zugrăveau lui Piso ezitările Galliilor, pregătirile făcute în Germania, pericolele care îl pândesc pe el însuşi şi faptul că, întrucât el este suspectat chiar în timp de pace, singura sa soluţie este războiul. 2. Între timp, Claudius Sagitta, prefectul unităţii de cavalerie petriene, l-a depăşit graţie unei navigaţii fericite pe centurionul Papirius, trimis în Africa de Mucianus: el afirmă că i-au fost date centurionului instrucţiuni pentru uciderea lui Piso, că vărul şi ginerele său Galerianus a şi fost omorât şi că singura lui speranţă de salvare se află în îndrăzneală; două posibilităţi îi stăteau la îndemână: sau să treacă imediat la acţiune militară, sau să plece în Gallia, unde să se prezinte în calitate de conducător al armatelor viteliene. Dar asemenea îndemnuri n-au avut efect asupra lui Piso; 3. când centurionul trimis de Mucianus a debarcat la Cartagina, el i-a făcut cu voce tare lui Piso urările care în mod obişnuit se fac unui principe şi i-a îndemnat pe trecătorii uimiţi de faptul extraordinar să-i urmeze exemplul. Mulţimea credulă năvălea în for şi cerea insistent prezenţa lui Piso; toate locurile răsunau de strigăte de bucurie izvorâte din incapacitatea mulţimii de a discerne adevărul şi din dorinţa de linguşire. 4. Piso, fie la sfatul lui Sagitta, fie din prudenţa sa înnăscută, nu s-a arătat în public şi nici nu a acceptat simpatiile pe care i le arăta mulţimea; l-a interogat pe centurion şi, când a aflat că se căuta un motiv pentru a justifica executarea sa, a dat ordin să fie pedepsit centurionul, nu atât din speranţa că îşi va salva viaţa, cât din furie împotriva unui asasin, care, după ce participase la uciderea lui Clodius Macer, revenise cu mâinile pătate de sânge spre a-l asasina pe proconsul[79]. Apoi a publicat un decret redactat sub imperiul fricii, în care îi dojenea pe cartaginezi pentru atitudinea adoptată, şi s-a retras în casă, fără să mai îndeplinească nici îndatoririle obişnuite, de teamă ca nu cumva să ofere chiar şi întâmplător pretext pentru o nouă mişcare.

50.1. Dar, când la urechile lui Festus au ajuns consternaţia poporului, pedepsirea centurionului şi alte ştiri reale sau imaginare, toate fiind exagerate, cum se întâmplă întotdeauna cu zvonurile, el a trimis călăreţi care să-l ucidă pe Piso. Aceştia sosesc în galop înainte de apariţia zorilor la casa proconsulului şi se năpustesc cu săbiile scoase. Cea mai mare parte însă nu-l cunoştea pe Piso, deoarece Festus alesese pentru săvârşirea omorului auxiliari puni şi mauri. 2. Nu departe de dormitor, ei întâlnesc din întâmplare un sclav şi îl întreabă cine este el şi unde se află proconsulul. Sclavul răspunde printr-o minciună demnă de toată lauda că el

însuşi este Piso şi este ucis pe dată. Scurtă vreme mai târziu, Piso a fost omorât, căci se afla acolo un om care să-l cunoască, şi anume Baebius Massa[80], unul dintre procuratorii Africii, un om care atunci era primejdios pentru orice nobil şi al cărui nume va reveni des între cele ale autorilor nenorocirilor pe care le-am suferit adesea mai târziu. 3. Festus, plecat de la Adrumentum, unde se oprise în aşteptarea evenimentelor, se îndreaptă spre legiune şi ordonă arestarea prefectului taberei Caetronius Pisanus, în realitate din duşmănie personală, dar în public îl numea sclavul lui Piso; a pedepsit câţiva centurioni, pe alţii i-a răsplătit, pe nimeni însă pentru vreo faptă, ci numai ca să lase impresia că a înăbuşit în faşă un război iminent. 4. Apoi a pus capăt conflictului între locuitorii oraşului Oea şi cei din Leptis Magna, conflict care începuse prin acţiuni mărunte, furturi de roade şi de animale între ţărani, dar care degeneraseră în bătălii în toată regula; locuitorii oraşului Oea, inferiori numeric, i-au chemat în ajutor pe garamanţi[81], un neam neîmblânzit şi foarte dornic de jafuri printre locuitorii regiunii. Locuitorii din Leptis Magna ajunseseră într-o situaţie disperată şi, deoarece ogoarele le fuseseră devastate, se refugiaseră în panică între zidurile oraşului, până când intervenţia cohortelor şi a cavaleriei auxiliare i-a izgonit pe garamanţi; întreaga pradă luată de aceştia a fost recuperată, în afară de partea pe care nomazii o vânduseră locuitorilor din interior prin satele lor de corturi.

51.1. Între timp, Vespasian, după aflarea ştirii despre bătălia de la Cremona şi a veştilor fericite care-i veneau de pretutindeni, a fost informat despre moartea lui Vitellius de mulţi membri ai ambelor ordine, care au străbătut cu mult curaj şi noroc marea în timp de iarnă. Alături de el se aflau la Alexandria soli ai regelui Volagesus, care-i ofereau patruzeci de mii de călăreţi[82]. 2. Splendid şi plăcut moment: să fie solicitat să primească ajutoare din partea atâtor aliaţi şi să nu aibă nevoie de nimic; i-a transmis mulţumiri lui Volagesus, i-a cerut să trimită soli senatului[83] şi i-a comunicat că se reinstaurase pacea. Vespasian, atent la cele ce se petreceau în Italia şi la starea Romei, află reputaţia proastă pe care şi-o făcuse Domiţian: acesta depăşise faptele scuzabile prin tinereţea sa şi prin privilegiile de care se bucura fiul unui principe: în consecinţă, el îl numeşte pe Titus în fruntea celei mai importante părţi a armatei pentru a încheia războiul iudaic.

52.1. Se zice că Titus, înainte de plecarea sa, l-a rugat pe tatăl său, în cursul unei lungi convorbiri, să nu dea crezare cu uşurinţă celor care-l incriminează pe Domiţian, să nu se lase influenţat şi să se comporte cu indulgenţă faţă de el. După opinia sa, nici legiunile, nici flotele nu sunt o garanţie mai mare a puterii decât numărul copiilor; căci trecerea timpului, norocul, uneori dorinţele sau greşelile slăbesc, deplasează sau fac să înceteze prieteniile; nimeni nu-şi trădează însă sângele şi mai ales în familiile imperiale, de a căror prosperitate se bucură alţii, dar ale căror eşecuri se răsfrâng asupra celor mai apropiaţi. Nici între fraţi nu va putea domni înţelegerea, dacă tatăl nu dă un exemplu. 2. Vespasian, mai puţin liniştit în privinţa lui Domiţian, cât bucuros de sentimentele lui Titus, îi recomandă să fie cu sufletul împăcat şi să sporească gloria statului prin război şi fapte de arme, în timp ce el, personal, se va preocupa de restabilirea păcii interne şi de chestiunile de familie. Apoi organizează trimiterea celor mai rapide nave de transport încărcate cu grâne, deşi marea era încă periculoasă: Roma era ameninţată de o asemenea criză, încât în depozite nu se mai aflau grâne decât pentru zece zile, când au sosit tocmai la timp transporturile trimise de Vespasian.

53.1. Sarcina reconstruirii Capitoliului i-a revenit lui Lucius Vestinus, un membru al ordinului ecvestru, dar care prin autoritatea şi reputaţia sa se număra printre cei mai distinşi bărbaţi ai oraşului. Haruspicii reuniţi la cererea sa au recomandat transportarea resturilor vechiului templu în mlaştini şi reconstruirea sanctuarului pe vechile fundaţii, căci zeii interzic schimbarea planului iniţial[84].

21 iunie 70

2. În ziua a unsprezecea înainte de calendele lui iulie, pe o vreme senină, spaţiul dedicat templului a fost înconjurat cu coroane şi ghirlande; pe locul respectiv au sosit soldaţi care purtau nume de bun augur, cu ramuri plăcute zeilor[85]; apoi fecioarele vestale, băieţi şi fete ai căror părinţi erau în viaţă, au spălat locul cu apă scoasă din fântâni şi râuri. 3. Pretorul Helvidius Priscus, după ce pontiful Plautius Aelianus a rostit formula sacramentală, a purificat întreaga suprafaţă sacrificând un mistreţ, un berbec şi un taur[86]; când măruntaiele victimelor au fost cercetate pe un altar de iarbă, el a înălţat rugi lui Iupiter, Iunona, Minerva, zeii tutelari ai imperiului[87], spre a sprijini cele întreprinse, iar sediile lor ridicate din pietatea oamenilor să se bucure de ajutorul divin; apoi atinge benzile cu care era legată piatra fundamentală; imediat ceilalţi magistraţi, preoţii, senatul, cavalerii şi cea mai mare parte a poporului, unindu-şi eforturile cu acelaşi elan şi bucurie, au tras piatra enormă. 4. Şi azvârleau cu toţii monede de argint şi de aur şi metale neprelucrate de fierari, aflate în stare nativă[88]; haruspicii avertizaseră să nu pângărească templul cu pietre şi aur care ar avea altă destinaţie. Înălţimea templului a fost mărită: în opinia tuturor, aceasta era singura modificare permisă de religie şi singurul lucru care lipsea splendorii vechiului templu.

54.1. În acest răstimp, când a fost cunoscută în Gallii şi Germanii moartea lui Vitellius, războiul s-a dezlănţuit cu mai mare intensitate. Civilis renunţase la disimulare şi se năpustea asupra poporului roman, iar legiunile lui Vitellius preferau o servitute faţă de străini decât să-l recunoască pe Vespasian ca împărat. Galii ridicaseră capul socotind că soarta armatelor noastre este aceeaşi peste tot, căci se răspândise zvonul asedierii taberelor noastre de iarnă din Moesia şi Pannonia de către daci şi sarmaţi[89] şi îşi imaginau că în Britannia se întâmplă acelaşi lucru. 2. Dar nimic nu i-a impresionat mai puternic decât incendierea Capitoliului, încât credeau că sfârşitul imperiului este aproape. „E adevărat că odinioară Roma a fost cucerită de gali, dar, cum templul lui Iupiter a rămas neatins, ea îşi păstrase intactă forţa[90]; acum, focul fatal este un semn al furiei cereşti, prevestitor al faptului că stăpânirea lumii va reveni neamurilor de dincolo de Alpi!“ 3. Acestea erau viziunile pe care druizii, în profeţia lor vană, le cântau[91]. La toate acestea s-a mai adăugat şi zvonul că fruntaşii Galliilor trimişi de Otho împotriva lui Vitellius s-ar fi angajat, mai înainte de a părăsi Roma, să facă orice pentru redobândirea libertăţii, în cazul în care seria continuă de războaie civile şi nenorocirile interne vor frânge poporul roman[92].

55.1. Mai înainte de omorârea lui Hordeonius Flaccus, nimic nu a ieşit la iveală din care să rezulte existenţa unei conjuraţii. Dar, după moartea lui Hordeonius, au circulat mesageri între Civilis şi Classicus, prefectul unei unităţi de cavalerie treviră. Classicus îi depăşea pe ceilalţi prin nobleţe şi avere; era de neam regesc, iar familia sa se ilustrase în timp de pace şi de război; el însuşi se lăuda că majoritatea strămoşilor săi au fost mai degrabă duşmani decât aliaţi ai poporului roman. 2. El i-a avut complici pe Iulius Tutor, un trevir, şi pe Iulius Sabinus, un lingon; Tutor fusese numit de Vitellius prefectul malului Rinului[93]; pe Sabinus, pe lângă vanitatea înnăscută, îl mai stârnea şi gloria unei pretinse origini ilustre: el susţinea că străbunica lui îl sedusese prin frumuseţe pe Divinul Iulius, când acesta se afla în campanie în Gallii, şi că trăise cu el. 3. Aceştia trei au sondat starea de spirit a celorlalţi în discuţii secrete şi, când s-au asigurat de complicitatea celor pe care-i socotiseră apţi să-i urmeze, s-au adunat cu toţii la Colonia Agrippinensis într-o casă particulară; în general, oraşul se împotrivea unor asemenea tentative, dar, cu toate acestea, la întrevedere au luat parte câţiva ubi şi tungri; 4. forţa lor principală le venea din partea trevirilor şi a lingonilor. N-au întârziat mult cu deliberările: cu toţii proclamau că poporul roman este cuprins de nebunia discordiilor, că legiunile sale sunt masacrate, că Italia este devastată, că în acest moment chiar Roma este cucerită şi că fiecare armată îşi poartă propriul ei război; dacă vor lua în stăpânire Alpii, Galliile, după ce-şi vor fi consolidat independenţa, vor putea decide ce limite să pună propriilor lor forţe.

56.1. Aceste cuvinte au fost imediat aprobate; au ezitat în atitudinea pe care s-o adopte faţă de resturile armatei lui Vitellius. Majoritatea era de părere că trebuie ucişi soldaţii turbulenţi, necredincioşi, mânjiţi cu sângele generalilor lor; a avut câştig de cauză totuşi ideea cruţării lor, de teamă să nu-i învrăjbească mai tare, dacă le iau orice speranţă de iertare, căci era preferabil să şi-i câştige ca aliaţi. Este suficient, considerau ei, să ucidă numai pe legaţii legiunilor, restul masei de soldaţi va putea fi uşor atrasă de partea lor datorită sentimentului de vinovăţie care-i stăpânea şi speranţei în impunitate. Astfel a decurs această primă adunare; au trimis imediat prin Gallii instigatori la război; ei înşişi[94] au simulat supunerea pentru a-l surprinde pe Vocula nepregătit. 2. Cu toate acestea, n-au lipsit informatori care să-l avertizeze pe Vocula, dar acestuia îi lipseau forţele necesare pentru a înăbuşi revolta, deoarece legiunile erau cu efectivele reduse şi nesigure. Aflat între soldaţi în care nu avea încredere şi duşmani oculţi, el a socotit că singura soluţie în situaţia dată este să recurgă şi el la disimulare şi să adopte aceleaşi metode cu care era atacat; apoi a coborât spre Colonia Agrippinensis. 3. Într-acolo s-a îndreptat şi Claudius Labeo, despre care am spus că, după ce a fost prins, a fost relegat la frisi, dar reuşise să scape corupând paznicii; el i-a promis lui Vocula că, în cazul când i se pun la dispoziţie trupe, va porni spre batavi şi va readuce în alianţă cu romanii cea mai mare parte a acestui popor; după ce a primit trupe de infanterie şi de cavalerie, el n-a îndrăznit să întreprindă nimic împotriva batavilor, ci a atras de partea sa câţiva nervi şi baetasi[94bis] şi făcea incursiuni în teritoriile caninefaţilor şi ale marsacilor mai degrabă ca un tâlhar decât ca un militar.

57.1. Vocula, înşelat de viclenia galilor[95], s-a îndreptat spre duşman; se afla la distanţă mică de Vetera, când Classicus şi Tutor au înaintat sub pretextul de a face o recunoaştere şi au încheiat un pact cu şefii germanilor. Atunci pentru prima oară s-au separat de legiuni şi şi-au înconjurat tabăra lor cu o palisadă proprie, în ciuda protestelor lui Vocula, care le demonstra că starea imperiului nu este până-ntr-atât de disperată din cauza războaielor civile, încât să fie dispreţuit de treviri şi de lingoni[96]; 2. mai existau, spunea el, încă provincii credincioase, armate învingătoare, norocul imperiului şi zeii răzbunători. În aceleaşi condiţii de la prima bătălie, au fost înfrânţi odinioară Sacrovir şi haeduii[97], de curând Vindex şi Galliile. Acum cei care încalcă tratativele să se aştepte la replica aceloraşi forţe divine şi la aceeaşi soartă. Divinul Iulius şi Divinul Augustus au cunoscut mai bine caracterul acestor popoare; Galba, micşorându-le tributurile, le-a inspirat sentimente ostile. Acum au ajuns duşmani, fiindcă servitutea le-a devenit mai puţin apăsătoare, şi vor redeveni prieteni, când vor fi spoliaţi şi despuiaţi. 3. Şi a spus acestea cu tărie, dar, după ce a constatat că Tutor şi Classicus persistă în trădarea lor, şi-a schimbat itinerariul şi s-a îndreptat spre Novaesium; galii s-au aşezat la distanţă de două mile. Acolo circulaţia permanentă a soldaţilor şi a centurionilor între cele două tabere le-a permis galilor să-i corupă, încât (sacrilegiu necunoscut armatei romane) aceştia au depus jurământul în favoarea unor străini şi au oferit drept garanţie pentru această faptă criminală asasinarea sau arestarea legaţilor lor. Vocula, deşi majoritatea îl sfătuia să fugă, socotind că trebuie să dea dovadă de curaj, le-a vorbit în următorii termeni:

58.1. „Niciodată, adresându-mă vouă, n-am fost mai neliniştit în ceea ce vă priveşte şi mai împăcat în ceea ce mă priveşte. Aflu cu plăcere intenţia voastră de a mă ucide şi, în nenorocirile atât de mari produse, aştept moartea ca pe o salvare; dar mi-e ruşine şi milă de voi, voi împotriva cărora nu se pregătesc nici lupte, nici linii de bătaie; acestea ar fi conforme cu legile războiului şi ale dreptului între duşmani; dar Classicus speră să declanşeze războiul împotriva poporului roman cu ajutorul mâinilor voastre şi, de aceea, vă arată imperiul galic şi vă pune să-i juraţi credinţă. 2. Dacă destinul şi curajul ne-au părăsit în momentul de faţă, oare până-ntr-atâta am uitat noi vechile exemple, de câte ori legiunile romane au preferat să piară, numai să nu cedeze teren[98]? Aliaţii noştri au acceptat adesea să le fie incendiate oraşele şi să ardă împreună cu soţiile şi copiii lor, fără nici o răsplată pentru dezastrul suferit decât faptul că şi-au păstrat credinţa şi reputaţia. 3. Cât de mult au suferit legiunile în timpul asediului de la

Vetera şi totuşi n-au fost clintite din loc de teroare şi de promisiuni; noi avem la dispoziţie, în afară de arme, bărbaţi şi fortificaţiile extraordinare ale taberei, grâne şi rezerve alimentare în cantităţi suficiente chiar şi pentru un război îndelungat. Există şi bani în număr atât de mare, încât de curând a fost plătit donativul, pe care fie că preferaţi a-l considera acordat de Vespasian, fie de Vitellius, l-aţi primit în mod cert din partea împăratului roman. 4. Învingători în atâtea bătălii, le Gelduba, la Vetera, când de atâtea ori aţi frânt duşmanii, dacă vă temeţi de lupta în câmp deschis, o atitudine nedemnă în orice caz, aveţi la dispoziţie fortificaţii, ziduri şi nenumărate mijloace de a prelungi războiul, până când vor sosi din provinciile învecinate ajutoare şi armate. Eu nu sunt pe placul vostru, fie: 5. dar există alţi legaţi, alţi tribuni; alegeţi un centurion sau chiar un soldat. Dar nu cumva să se răspândească ştirea acestui sacrilegiu pe întreaga suprafaţă a pământului, că veţi fi servitorii cu care Civilis şi Classicus vor invada Italia! Iar dacă germanii şi galii vor ajunge până în faţa zidurilor Romei, veţi scoate săbiile împotriva patriei voastre? Groaza îmi cuprinde sufletul la gândul unei asemenea crime. Oare veţi face de gardă pentru Tutor, un trevir? Semnalul de luptă îl va da un batav? Bandele de germani se vor recruta printre voi? Care va fi deznodământul acţiunii criminale, când legiunile romane vor porni contraofensiva? Oare veţi rătăci deveniţi transfugi din transfugi, deveniţi trădători din trădători între vechiul şi noul jurământ, blestemaţi de zei? 6. Pe tine, Iupiter Optimus Maximus, pe care te-am cinstit, timp de opt sute douăzeci de ani[99], cu atâtea triumfuri, pe tine, Quirinus, părinte al oraşului roman[100], vă rog cu evlavie să nu permiteţi, chiar dacă nu aţi vrut ca sub conducerea mea această tabără să rămână necoruptă şi nevătămată, să fie profanată şi pângărită de Tutor şi de Classicus; acordaţi-le soldaţilor romani sau inocenţa, sau căinţa grabnică înaintea săvârşirii crimei!"

59.1. Cuvântarea a fost primită cu sentimente amestecate de speranţă, teamă şi ruşine. Sclavii şi liberţii l-au oprit pe Vocula, care părăsise adunarea cu gânduri funeste, să prevină prin sinucidere un asasinat hidos. Classicus l-a trimis pe Aemilius Longinus, un dezertor al primei legiuni, care i-a grăbit sfârşitul; aruncarea în lanţuri a legaţilor Herennius şi Numisius li s-a părut rebelilor a fi o măsură suficientă. 2. După aceea Classicus a preluat însemnele de comandant roman şi a venit în tabără; dar nici măcar el, deşi era insensibil la orice crimă, nu şi-a găsit cuvintele pentru a citi cu voce tare formula jurământului; cei care erau de faţă au depus jurământul de credinţă în favoarea imperiului Galliilor. Asasinul lui Vocula a fost înălţat în grad, ceilalţi au fost răsplătiţi cu premii în funcţie de sacrilegiile săvârşite.

3. Tutor şi Classicus şi-au împărţit între ei sarcinile. Tutor a înconjurat cu trupe puternice Colonia Agrippinensis şi i-a obligat pe locuitori şi pe soldaţii stabiliţi pe malul superior al Rinului să depună acelaşi jurământ; la Mogontiacum au fost ucişi tribunii şi a fost izgonit prefectul taberei deoarece au refuzat să se supună. Classicus i-a ales pe cei mai corupţi dintre transfugi şi le-a poruncit să pornească spre asediaţi[101] şi să le ofere iertarea, dacă acceptă starea de lucruri prezentă; altfel, să nu aibă nici o speranţă, căci vor avea de suferit foamea şi fierul şi cele mai cumplite nenorociri; emisarii au adăugat propriul lor exemplu.

60.1. Pe de o parte credinţa, pe de alta lipsurile îi făceau pe asediaţi să ezite între onoare şi trădare. În timp ce şovăiau, nevoia de alimente obişnuite şi neobişnuite devenise acută, căci consumaseră vitele, caii şi celelalte animale, pe care situaţia îi obligase să le utilizeze, chiar dacă erau odioase şi scârboase. În cele din urmă, au smuls crengi şi rădăcini şi ierburi care creşteau printre pietre şi au dat o dovadă extraordinară de suportare a mizeriei, până când au pătat gloria ieşită din comun printr-un sfârşit jalnic, căci i-au trimis soli lui Civilis, să-l roage să-i lase în viaţă. 2. Civilis nu le-a îndeplinit nici o rugăminte până când nu au depus jurământul de credinţă faţă de Gallii; conform înţelegerii, prada care se afla în tabără îi aparţinea lui Civilis; el a stabilit paznici care să pună mâna pe bani, sclavi şi bagajele armatei şi care să-i urmărească pe soldaţi, când părăseau tabăra uşuraţi de bani. Cam la a cincea piatră militară ei se năpustesc şi atacă prin surprindere coloana care înainta fără grijă. Cei mai curajoşi au căzut la postul lor, mulţi când

căutau să scape dispersându-se; restul s-a refugiat înapoi în tabără, iar Civilis se plângea şi îi acuza pe germani, ca şi cum ar fi încălcat pactul printr-o acţiune criminală. 3. Greu de spus dacă indignarea lui era simulată sau dacă n-a putut să-şi stăpânească furia. După prădarea taberei au aruncat torţe şi incendiul i-a cuprins pe toţi supravieţuitorii luptei.

61.1. Civilis, conform unui obicei al barbarilor, imediat după ce a luat armele împotriva romanilor, şi-a lăsat părul, vopsit roşu, să crească[102] şi l-a dat jos numai după masacrarea legiunilor; se spune că i-a oferit fiului său, aflat la vârsta copilăriei, câţiva prizonieri pe care să-i ia la ţintă cu săgeţi şi suliţe de jucărie. Oricum ar fi, nici el, nici vreun batav n-au jurat credinţă Galliilor, deoarece, încrezător în resursele Germaniei, îşi spunea că, dacă ajunge la o bătălie pentru putere cu galii, de partea lui va fi reputaţia strălucită şi superioritatea militară. 2. Munius Lupercus, legat de legiune, a fost trimis ca dar, între alte lucruri, fecioarei Veleda[103]. Această fecioară de neam bructer se bucura de mare autoritate datorită unui vechi obicei al germanilor, conform căruia ei atribuiau multor femei darul prezicerii; odată cu progresele înregistrate de această superstiţie, le-au considerat a fi zeiţe. În acel moment faima Veledei era extraordinară, deoarece ea prezisese succesele germanilor şi distrugerea legiunilor. 3. Însă Lupercus a fost ucis pe drum. Câţiva centurioni şi tribuni născuţi în Gallia au fost păstraţi garanţie pentru alianţa încheiată. Taberele de iarnă ale cohortelor, ale unităţilor de cavalerie şi ale legiunilor au fost distruse şi incendiate, fiind păstrate numai cele aşezate la Mogontiacum şi Vindonissa.

62.1. Legiunea a XVI-a, împreună cu trupele auxiliare care se predaseră în acelaşi timp, au primit ordinul să părăsească Novaesium şi să pornească spre Treverum; le-a fost fixată ziua ultimă, când trebuiau să plece din tabără. În intervalul de timp au fost cuprinşi de diferite griji: cei mai laşi se îngrozeau la gândul precedentului creat prin masacrul de la Vetera, cei mai buni erau cuprinşi de ruşine: ce fel de marş va fi acesta, spuneau ei, cine le va fi conducător? Toate se află la bunul plac al celor pe care şi i-au făcut stăpâni peste viaţa şi moartea lor. Alţii, fără nici un sentiment al onoarei, îşi expuneau banii şi celelalte bunuri pe care le considerau de mare preţ, doar câţiva pregăteau armele şi apucau suliţele, ca pentru a da o bătălie. 2. În timpul acestor pregătiri a sosit momentul plecării; spectacolul era mai hidos decât cel al aşteptării: în interiorul fortificaţiilor grozăvia nu prea ieşise la iveală, dar câmpul deschis şi lumina zilei au dezvăluit întreaga ruşine: statuile împăraţilor prăbuşite la pământ, steagurile fără podoabe, în timp ce pretutindeni străluceau steagurile galilor; o coloană mută, asemenea unui convoi funerar; conducătorul ei, Claudius Sabinus, chior, avea o înfăţişare groaznică, iar mintea şi mai infirmă. 3. Dezonoarea s-a amplificat când legiunea s-a amestecat cu trupele care părăsiseră tabăra de la Bonna. Şi, când s-a răspândit zvonul că legiunile au căzut prizoniere, toţi cei care puţin mai înainte tremuraseră numai la gândul numelui de roman, alergau de peste tot de pe ogoare şi din case şi se bucurau nespus de spectacolul neobişnuit. 4. Unitatea de cavalerie picentină n-a putut suporta bucuria mulţimii care-i insulta şi, în ciuda promisiunilor şi a ameninţărilor lui Sanctus, revin la Mogontiacum; pe drum, din întâmplare, le-a ieşit în cale Longinus, asasinul lui Vocula: l-au străpuns cu suliţele, un act prin care au început să-şi ispăşească vina; legiunile, fără să-şi schimbe itinerarul, s-au aşezat în faţa zidurilor cetăţii trevirilor.

63.1. Civilis şi Classicus, orgolioşi datorită succeselor repurtate, au stat la îndoială, dacă să nu permită armatelor lor să prade Colonia Agrippinensis. Cruzimea lor înnăscută şi dorinţa de pradă îi împingea spre distrugerea oraşului, dar acestui gând i se opuneau necesităţile impuse de război şi folosul pe care-l aduce reputaţia de clemenţă pentru cei care voiau să instaureze un nou imperiu; ba chiar Civilis a fost înduplecat şi de amintirea unei binefaceri: când a început rebeliunea, fiul său a fost prins la Colonia Agrippinensis, dar a fost deţinut într-o captivitate ospitalieră. 2. Transrenanii însă detestau oraşul din cauza bogăţiei şi a dimensiunilor sale şi socoteau că scopul războiului este fie aşezarea tuturor germanilor în acel loc, fie distrugerea sa şi dispersarea ubilor.

64.1. În consecinţă, tencterii, un neam despărţit de Rin de Colonia Agrippinensis, au trimis o delegaţie care să aducă la cunoştinţa adunării poporului din oraş hotărârile lor; cel mai violent dintre delegaţi le-a comunicat în următorii termeni: „Mulţumim zeilor comuni şi celui mai slăvit dintre zei, Marte[104], pentru faptul că voi aţi revenit în rândurile germanilor şi v-aţi reluat vechiul nume[105] şi vă felicităm pentru faptul că, în sfârşit, veţi fi oameni liberi între oameni liberi; căci, până în această zi romanii n-au închis fluviile, pământurile, ba chiar şi cerul însuşi, pentru a interzice orice conversaţie şi întâlnire între noi sau, fapt mai insultător pentru bărbaţi născuţi să poarte război, să ne impună să venim goi, sub pază şi obligaţi să plătim bani, când voiam să intrăm în contact cu voi[106]. 2. Dar, pentru ca prietenia şi alianţa noastră să poată fi garantate pe vecie, vă cerem să dărâmaţi zidurile coloniei, aceste dovezi ale sclaviei (chiar şi animalele sălbatice, când sunt ţinute închise, îşi uită virtuţile), să-i ucideţi pe toţi romanii aflaţi pe teritoriul vostru (libertatea nu poate convieţui cu stăpânii); bunurile celor ucişi puneţi-le la dispoziţia comunităţii, ca nu cumva cineva să poată ascunde parte din ele sau să ia ceva în propriul său interes. 3. Să ne fie şi nouă, şi vouă permis să locuim pe ambele maluri ale Rinului, aşa cum a fost pe vremea strămoşilor noştri: căci, după cum natura a dezvăluit tuturor oamenilor lumina zilei, tot astfel ea a pus la dispoziţia bărbaţilor curajoşi toate pământurile. Reluaţi instituţiile şi modul de viaţă al strămoşilor noştri şi lăsaţi deoparte plăcerile, prin care romanii reuşesc mai bine să-i stăpânească pe supuşi decât cu ajutorul armelor[107]. Atunci veţi fi un popor integru şi curat, care a uitat ce este servitutea, şi veţi trăi pe plan de egalitate cu alţii sau îi veţi stăpâni voi pe alţii".

65.1. Locuitorii oraşului, după ce şi-au luat un timp de reflecţie, deoarece teama de viitor nu le permitea să accepte condiţiile şi nici situaţia prezentă să le respingă, răspund în următorii termeni: „Imediat ce ni s-a dat posibilitatea redobândirii libertăţii, noi am şi speculat ocazia cu mai mare aviditate decât prudenţă, pentru a ne uni cu voi şi cu ceilalţi germani, fraţii noştri. În ceea ce priveşte zidurile oraşului, noi credem că acum, când armatele romane se concentrează împotriva noastră, este preferabil să le întărim decât să le dărâmăm. 2. Dacă vreun străin venit din Italia sau din provincii s-a aflat la noi, apoi fie l-a nimicit războiul, fie s-a refugiat fiecare în ţinutul său. Odinioară s-au stabilit aici coloni care s-au unit cu noi prin căsătorii: pentru aceştia şi pentru urmaşii lor aceasta este patria şi nu vă putem crede până-ntr-atâta de răuvoitori, încât să pretindeţi moartea părinţilor, a fraţilor şi a copiilor noştri. 3. Am suprimat toate taxele care împovărează comerţul[108]; circulaţia va fi liberă cu condiţia să aibă loc în timpul zilei şi fără arme, până când legile recente vor intra în uz prin obişnuinţă. Arbitrii înţelegerii noastre vor fi Civilis şi Veleda, în faţa cărora vom sancţiona pactul". 4. Tencterii au fost astfel îmblânziţi şi au fost trimişi soli încărcaţi cu daruri către Civilis şi Veleda; pactul a fost încheiat conform dorinţelor locuitorilor Coloniei Agrippinensis; li s-a refuzat însă întrevederea şi convorbirea cu Veleda: nimeni nu avea voie să o vadă, pentru ca sentimentul de veneraţie să fie mai puternic. Veleda trăia într-un turn înalt; ea alesese o rudă a ei pentru a transmite întrebările şi răspunsurile, asemenea unui mesager al divinităţii.

66.1. Civilis, cu forţele sporite prin alianţa încheiată cu Colonia Agrippinensis, a hotărât să caute să atragă de partea sa cetăţile învecinate şi, în cazul când s-ar opune, să le declare război. După ce a pus mâna pe sanuci[108bis] şi a organizat tineretul în cohorte, s-a ciocnit de Claudius Labeo care cu o ceată adunată în grabă s-a opus progreselor sale, bizuindu-se pe natura terenului, căci apucase să ocupe podurile de pe râul Mosa. 2. Bătălia dată în locuri înguste a fost nedecisă până când germanii, trecând înot râul, au căzut în spatele lui Labeo; în acelaşi timp Civilis, fie din temeritate, fie premeditat, s-a amestecat printre trupele tungrilor şi a strigat: „N-am început războiul, pentru ca batavii şi trevirii să stăpânească alte popoare; departe de noi asemenea trufie. Acceptaţi alianţa noastră: eu voi fi de partea voastră, fie în calitate de comandant, fie de soldat, cum veţi voi". 3. Mulţimea a fost impresionată, soldaţii

au pus săbiile în teacă, iar Campanus şi Iuvenalis, doi fruntaşi tungri, au predat întreg neamul; Labeo a reuşit să fugă, mai înainte de a fi înconjurat. Civilis i-a încorporat pe baetasi şi pe nervi, care i se supuseseră de curând; astfel el avea la dispoziţie o forţă uriaşă, căci cetăţile erau impresionate de el sau înclinau din proprie voinţă de partea sa.

67.1. Între timp, Iulius Sabinus, după ce a prăvălit la pământ monumentele pe care erau înscrise tratatele de alianţă cu romanii, porunceşte să fie salutat cu numele de *Caesar*[109] şi porneşte cu o gloată dezordonată de indigeni să-i prade pe secvani[109bis], un popor învecinat şi credincios nouă; secvanii n-au refuzat bătălia. Soarta a fost favorabilă cauzei mai drepte, iar lingonii au fost înfrânţi. Sabinus a abandonat lupta tot atât de împanicat, pe cât o declanşase de necalculat; ca să dea impresia că a murit prin sinucidere, a incendiat casa în care se refugiase. 2. Dar, în ce chip şi în ce ascunzători şi-a petrecut viaţa timp de nouă ani, ca şi constanţa prietenilor săi şi exemplul extraordinar de fidelitate dat de soţia sa Epponia, vom aminti la momentul potrivit[110]. Treptat, popoarele şi-au revenit în fire şi au început să respecte din nou caracterul sacru al tratatelor; iniţiativa a pornit de la remi, care au cerut public în toate Galliile să fie trimise delegaţiile tuturor popoarelor pentru a se consulta în comun, dacă preferă libertatea sau pacea.

68.1. Între timp, la Roma soseau veşti exagerate asupra evenimentelor, iar Mucianus era preocupat ca nu cumva generalii, în ciuda strălucirii lor (îi alesese pe Gallus Annius şi pe Petilius Cerialis) să nu poată face faţă unui asemenea război. Nu putea lăsa oraşul fără conducător; se temea de dorinţa de nestăpânit pentru plăceri a lui Domiţian, iar în Primus Antonius şi în Varus Arrius, cum am mai spus, nu avea nici o încredere. 2. Varus, pus în fruntea cohortelor pretoriene, încă mai avea în mână trupe şi putere; Mucianus l-a demis din această funcţie, dar, ca să nu-l lase fără compensaţie, l-a numit prefect al anonei[111]. Ca să-l liniştească pe Domiţian, care-l simpatiza pe Varus, l-a numit în fruntea cohortelor pretoriene pe Arrecinus Clemens, o rudă prin alianţă a lui Vespasian[112] şi bun prieten cu Domiţian. Mucianus repeta întruna că tatăl acestuia îndeplinise aceeaşi funcţie cu strălucire în vremea lui Gaius Caesar[113], că acelaşi nume va fi plăcut soldaţilor şi că el, deşi face parte din ordinul senatorial[114], va face cu succes faţă ambelor însărcinări. 3. Pentru suita lui Domiţian şi a lui Mucianus sunt alese cele mai importante personalităţi, dar şi unii care reuşiseră să dobândească această onoare prin intrigi. În acelaşi timp, amândoi îşi fac pregătirile pentru campanie, dar cu stări sufleteşti diferite: Domiţian cu speranţele şi precipitarea caracteristice vârstei, Mucianus, temporizând, pentru a-i înfrâna înflăcărarea, căci se temea ca, dacă ar fi avut armata în mână, lipsa de măsură tipică vârstei şi influenţele proaste care se exercitau asupra lui să nu compromită războiul. 4. Legiunile învingătoare, a VIII-a, a IX-a, a XIII-a, dintre cele ale lui Vitellius, a XXI-a[115] şi, din cele recent recrutate, a II-a, sunt îndreptate prin Alpii Cotieni şi Penini, o parte prin muntele Graius[115bis]; din Britannia au fost convocate legiunile a XIV-a şi a VI-a, iar din Hispania legiunea I.

5. Datorită ştirilor despre sosirea armatei şi datorită naţiilor galice care de la sine înclinau spre moderaţie, toţi reprezentanţii cetăţilor Galliilor s-au adunat la consfătuire în ţinutul remilor. Acolo îi aştepta delegaţia trevirilor, care avea în Iulius Valentinus pe cel mai hotărât partizan al războiului. Acesta, într-un discurs bine pregătit, a expus toate reproşurile aduse de obicei marilor imperii[116] şi a proferat insulte la adresa poporului roman; era un agitator gata să provoace răscoale şi plăcea multora prin elocinţa sa furibundă.

69.1. În replică, Iulius Auspex, unul dintre fruntaşii remilor, a vorbit îndelung despre forţa romanilor şi despre binefacerile păcii: războiul, spunea el, poate fi întreprins şi de către laşi, dar numai cei curajoşi îşi asumă pericolele; deja legiunile îi ameninţă; pe cei mai înţelepţi i-a stăpânit făcând apel la sentimentele de respect şi de credinţă, pe cei tineri, prin teama faţă de pericole. Toţi lăudau curajul lui Valentinus, dar urmau sfatul lui Auspex. 2. Este un fapt cert că trevirilor şi lingonilor le-a dăunat mult în ochii galilor faptul că în timpul războiului lui

Vindex stătuseră de partea lui Verginius. Pe mulţi i-a oprit rivalitatea între provincii: cine va conduce războiul? cine va avea dreptul auspiciilor? care va fi, în caz de succes, capitala imperiului? 3. Nici nu dobândiseră victoria şi izbucnise discordia; unii în certurile iscate invocau tratatele, alţii bogăţiile, forţele şi vechimea neamului ca argumente; din dezgust faţă de un viitor nesigur, au preferat starea prezentă. În numele Galliilor a fost trimisă o scrisoare trevirilor în care li se cerea să se abţină de la război: iertarea le poate fi acordată şi, dacă sunt cuprinşi de remuşcare, galii sunt gata să intervină în favoarea lor; s-a opus însă acelaşi Valentinus şi i-a asurzit pe concetăţenii săi, căci era mai puţin preocupat de pregătirea războiului, dar foarte activ în adunări.

70.1. Aşadar, nici trevirii, nici lingonii, nici celelalte neamuri rebele nu se comportau pe măsura întreprinderii periculoase la care se angajaseră; nici comandanţii lor nu acţionau în acord: Civilis străbătea locurile neumblate ale belgilor în încercarea de a-l prinde sau de a-l izgoni pe Claudius Labeo; Classicus se complăcea cel mai adesea într-o inactivitate ruşinoasă, ca şi cum se şi putea bucura de imperiu; nici măcar Tutor nu s-a grăbit să ocupe malurile superioare ale Rinului şi strâmtorile Alpilor cu trupe. 2. Între timp, legiunea a XXI-a trecea prin Vindonissa, iar Sextilius Felix cu cohortele auxiliare năvălea prin Raetia; acestor trupe li s-a adăugat unitatea de cavalerie a singularilor[117], chemată odinioară de Vitellius, dar care mai târziu se declarase în favoarea lui Vespasian. În fruntea ei se afla Iulius Briganticus, un nepot de soră al lui Civilis, care (căci urile cele mai puternice se produc cel mai adesea între rude) era detestat de unchiul său, pe care şi acesta îl detesta în egală măsură. 3. Tutor şi-a sporit forţele cu recruţi recenţi dintre vangioni, caeracauţi, tribocori[117bis], le-a întărit cu veterani romani atât infanterişti, cât şi călăreţi, căci îi corupsese pe legionari prin constrângeri şi promisiuni; aceştia mai întâi masacrează cohorta trimisă în avangardă, apoi, la apropierea generalilor şi a armatei romane, se refugiază la aceştia şi antrenează în dezertarea lor onorabilă pe tribocori, vangioni şi caeracauţi. 4. Tutor şi trevirii au evitat Mogontiacumul şi s-au repliat spre Bingium[118]; el era încrezător în poziţia pe care o deţinea, fiindcă tăiase podul de pe râul Nava; dar un atac prin surprindere al cohortelor conduse de Sextilius şi faptul că a fost găsit un loc de trecere prin vad au dus la descoperirea şi înfrângerea sa. Trevirii au fost zguduiţi de acest dezastru, iar poporul, abandonând armele, rătăcea pe ogoare; câţiva fruntaşi, vrând să pară a fi primii care au renunţat la război, s-au refugiat în cetăţi care nu abandonaseră alianţa cu romanii. 5. Legiunile conduse de la Novaesium şi Bonna în teritoriul trevirilor, cum am amintit mai înainte[118bis], au depus spontan jurământul în favoarea lui Vespasian. Toate acestea s-au petrecut în absenţa lui Valentinus; când acesta a sosit furibund şi gata să răscolească şi să distrugă totul, legiunile s-au retras la mediomatrici, un popor aliat; Valentinus şi Tutor îi readuc pe treviri sub arme şi îi ucid pe legaţii Herenius şi Numisius, pentru ca să fie uniţi mai puternic prin asocierea la crimă, speranţa iertării micşorându-se.

71.1. Aceasta era situaţia militară când Petilius Cerialis a sosit la Mogontiacum. La sosirea sa au renăscut speranţele; el însuşi dornic de luptă şi prin temperament mai dispus să-l dispreţuiască pe adversar decât să-l evite, îi înflăcăra pe soldaţi în cuvântări energice, hotărât să nu amâne bătălia, de îndată ce va avea posibilitatea să-l înfrunte pe inamic. 2. Lasă la vatră toţi soldaţii recrutaţi în Gallia şi ordonă să se anunţe că legiunile sunt suficiente pentru apărarea imperiului; aliaţii să se bucure de binefacerile păcii în deplină siguranţă, ca şi cum războiul s-a terminat, deoarece trupele romane au preluat lupta. Aceste decizii au sporit spiritul de supunere al galilor; când tinerii s-au întors acasă, ei au suportat mai uşor plata tributului şi au fost cu atât mai dispuşi să-şi îndeplinească sarcinile, cu cât au fost dispreţuiţi. 3. Între timp, Civilis şi Classicus, când au aflat despre înfrângerea lui Tutor şi de dezastrul suferit de treviri şi că toate decurg în favoarea romanilor, trimit în panică şi precipitat, în timp ce îşi concentrează forţele dispersate, curier după curier la Valentinus, pentru a-l avertiza să nu rişte o bătălie decisivă. 4. Cu atât mai rapid Cerialis trimite ofiţeri spre mediomatrici, ca să conducă legiunile pe un

drum mai scurt către duşman, concentrează armata, câtă era, la Mogontiacum cu trupele sale şi soseşte după trei zile de marş la Rigodulum[119], loc unde se aşezase Valentinus cu trupe numeroase de treviri; poziţia lui Valentinus era acoperită de munţi şi de râul Mosella şi fusese întărită cu şanţuri şi baricade de piatră. 5. Aceste întăriturì nu l-au oprit pe generalul roman să ordone infanteriei să le forţeze, cavaleriei să urce colina în coloană, dispreţuindu-l pe duşman care avea trupele aşezate la întâmplare şi care nu putea fi ajutat în asemenea măsură de natura locului, încât legiunile să nu o poată depăşi graţie forţei lor. O oarecare întârziere s-a produs în timpul ascensiunii, câtă vreme călăreţii au fost ţinta proiectilelor duşmanilor; dar, de îndată ce s-a ajuns la lupta corp la corp, trevirii au fost dislocaţi din poziţiile lor şi s-au prăbuşit asemenea unui zid în ruină. O parte a cavaleriei, trecând pe pantele mai netede, a căzut în spatele inamicului şi i-a capturat pe cei mai nobili belgi, între care şi pe Valentinus.

72.1. A doua zi Cerialis a intrat în Colonia Trevirorum; armata ardea de dorinţa distrugerii cetăţii. „Aceasta este", spuneau ei, „patria lui Civilis, patria lui Tutor; din cauza trădării lor au fost înconjurate şi masacrate legiuni. De ce să fi suferit atâta Cremona? Ea a fost smulsă din sânul Italiei, pentru că i-a întârziat o singură noapte pe învingători! Iar în imediata lor vecinătate stă nevătămată capitala Germaniei, care se laudă cu prăzile luate de la armate şi cu uciderea generalilor romani. Prada să fie vărsată fiscului: lor le este de ajuns incendierea şi ruinarea coloniei rebele, fapt prin care vor compensa distrugerea atâtor tabere militare". 2. Cerialis, de teamă să nu se dezonoreze, dacă se va crede că el a încurajat anarhia şi cruzimea trupelor, le stăpâneşte furia; iar soldaţii s-au supus şi s-au arătat mai cumpătaţi în războaie externe, după ce au pus capăt luptelor intestine. Apoi atenţia le-a fost deturnată de aspectul mizerabil al legiunilor aduse de la mediomatrici. 3. Soldaţii stăteau trişti din cauza conştiinţei vinovăţiei, cu privirile aţintite spre pământ; armatele mărşăluiau împreună, dar nu se salutau; soldaţii nu le răspundeau celor care-i consolau şi îi îmbărbătau, ci stăteau ascunşi în corturi şi evitau chiar şi lumina zilei. Şi nu pericolul sau teama, ci ruşinea şi dezonoarea le-au luat glasul; învingătorii stăteau şi ei consternaţi şi nu îndrăzneau să implore cu voce tare iertarea rebelilor, ci numai prin tăcere şi lacrimi. În sfârşit, Cerialis a calmat spiritele, repetând întruna că toate câte s-au întâmplat din discordia între soldaţi şi generali sau din perfidia duşmanilor a fost opera destinului. 4. Să considere această zi drept prima lor zi de serviciu şi de depunere a jurământului; nici împăratul, nici ei înşişi nu-şi mai amintesc de fărădelegile săvârşite. Atunci au fost primiţi în aceeaşi tabără şi s-a dat poruncă printre manipule, ca nu cumva cineva în vreo ceartă sau vreo altercaţie să reproşeze camarazilor de arme rebeliunea sau dezastrul suferit.

73.1. Apoi Cerialis le-a vorbit astfel trevirilor şi lingonilor convocaţi la adunare[120]: „Niciodată nu m-am preocupat de elocinţă, ci am afirmat prin arme valoarea poporului roman; dar, deoarece pentru voi cuvintele au o mare importanţă şi nu cântăriţi binele şi răul în sine, conform naturii lor, ci în funcţie de vorbele zvârlite de răsculaţi, m-am decis să vă spun câteva lucruri care, după încheierea războiului, să vă fie vouă mai de folos că le-aţi auzit, decât nouă că le-am rostit. 2. Generalii şi împăraţii romani au pătruns pe pământurile voastre şi ale celorlalţi gali nu din dorinţa lor, ci la cererea strămoşilor voştri, căror discordiile nu le dădeau nici o clipă de linişte şi aproape că i-au dus la pieire[121]; germanii, chemaţi în ajutor, i-au aservit, indiferent dacă veneau în calitate de aliaţi sau de duşmani[122]. Este un fapt cunoscut câte războaie am purtat împotriva cimbrilor şi teutonilor, câte eforturi au depus armatele noastre, cu ce succes am dus luptele împotriva germanilor[123]. Nu ne-am aşezat pe malurile Rinului pentru a păzi Italia, ci pentru ca nu cumva un alt Ariovistus să pună stăpânire pe Gallii[124]. 3. Aveţi cumva impresia că Civilis şi batavii şi neamurile lor de dincolo de Rin vă iubesc mai mult decât i-au iubit strămoşii lor pe părinţii şi bunicii voştri? Întotdeauna aceleaşi motive i-au împins pe germani spre Gallii, şi anume capriciul, dorinţa de câştig şi necesitatea de a-şi schimba locul, pentru a putea pune stăpânire pe acest pământ foarte bogat şi pe voi înşivă şi să părăsească mlaştinile şi deşerturile lor; de altminteri, libertatea şi alte cuvinte pompoase

constituie pentru ei numai un pretext şi nimeni nu a urmărit supunerea şi dominarea altora fără să fi invocat asemenea cuvinte[125].

74.1. Despotismul şi războaiele au domnit întotdeauna în Gallii, până când v-aţi plecat în faţa legilor noastre[126]. În ceea ce priveşte, deşi am fost de atâtea ori provocaţi de voi, nu v-am impus prin dreptul învingătorului decât ceea ce era necesar pentru menţinerea păcii; căci nu poate exista pentru popoare o pace fără arme, arme fără solde, solde fără tributuri; toate celelalte le deţinem în comun cu voi. Ba chiar de multe ori vă aflaţi în fruntea legiunilor noastre, voi administraţi aceste provincii şi altele[127]; nu există privilegii sau interdicţii. 2. Ne bucurăm în aceeaşi măsură de binefacerile principilor demni de laudă, deşi voi vă aflaţi la mari depărtări de ei; în schimb, principii despotici se dezlănţuie numai asupra celor din apropierea lor[128]. Suportaţi desfrâul şi dorinţa de câştig a tiranilor, aşa cum suportaţi seceta, ploile prea abundente, celelalte calamităţi naturale. Câtă vreme vor exista oameni, vor exista şi viciile, dar acestea nu sunt neîntrerupte şi sunt compensate prin intervenţia oamenilor de bună calitate. Poate speraţi că sub domnia lui Classicus şi a lui Tutor puterea va fi măsurată sau poate credeţi că prin reducerea impozitelor vor putea fi totuşi pregătite armate capabile să-i respingă pe germani şi pe britani? 3. Dar, dacă vor fi izgoniţi romanii, să ne ferească zeii de aşa ceva, ce altceva se va produce decât războaie ale tuturor neamurilor între ele[129]? Opt sute de ani de soartă fericită şi de politică înţeleaptă au consolidat acest edificiu, care nu se poate prăbuşi fără prăbuşirea distrugătorilor săi! Dar pe voi vă aşteaptă pericolul cel mai mare, voi care deţineţi aur şi bogăţii, cauzele primordiale ale tuturor războaielor. 4. În consecinţă, cinstiţi şi cultivaţi pacea şi Roma, care ne asigură tuturor, atât învinşilor, cât şi învingătorilor, aceleaşi drepturi; să vă fie călăuză exemplele destinului pe care l-au avut alte popoare, ca să nu preferaţi spiritul de rezistenţă căruia îi este asociată pieirea unei supuneri care vă asigură securitatea". Printr-un asemenea discurs el a calmat spiritele şi le-a redat speranţele unor oameni care se temeau de un tratament aspru.

75.1. Oraşul Trevirum era deţinut de armata învingătoare, când Civilis şi Classicus i-au trimis lui Cerialis o scrisoare cu următorul conţinut: Vespasian, în ciuda eforturilor depuse pentru a se ascunde realitatea, a murit, Roma şi Italia sunt zdrobite de războiul civil, iar Mucianus şi Domiţian sunt numai nume iluzorii şi nu mai au nici o putere; dacă Cerialis doreşte pentru sine imperiul Galliilor, ei se vor mulţumi cu teritoriile popoarelor lor; dar, dacă el preferă războiul, nu se vor da în lături de la luptă[130]. Cerialis, fără să răspundă nici un cuvânt lui Civilis şi lui Classicus, i-a trimis lui Domiţian mesagerul şi scrisoarea. 2. Duşmanii, care se dispersaseră, îşi concentrau de pretutindeni forţele. Mulţi i-au reproşat lui Cerialis faptul că le-a permis să se concentreze, când i-ar fi putut intercepta cu uşurinţă mai înainte de a fi executat manevra. Armata romană a înconjurat tabăra unde se aşezase neprevăzător mai înainte, fără să o întărească cu un şanţ şi cu palisade.

76.1. Germanii erau hărţuiţi între mai multe opţiuni. Civilis era de părere că trebuie aşteptate neamurile de dincolo de Rin, care prin teroarea pe care o vor răspândi vor frânge forţele deja încercate ale poporului roman: galii nu vor fi decât o pradă pentru învingători; singura lor forţă reală, belgii, se vor declara de partea sa pe faţă sau vor fi cu sufletul alături de el. 2. Tutor considera că forţele romane vor spori graţie întârzierii acţiunii, căci de pretutindeni se adună armate: din Britannia soseşte o legiune, au fost convocate cele din Hispania, altele se află pe drum din Italia; şi nu este vorba de soldaţi recrutaţi recent, ci de trupe de veterani încercaţi în lupte. În ceea ce-i priveşte pe germani, cei care-şi pun speranţele în ei să ştie că aceştia nu suportă să li se dea ordine, să fie conduşi, ci acţionează întotdeauna numai după bunul lor plac; banii şi darurile, singurele lucruri care îi pot seduce, se află în cantităţi mari în mâinile romanilor; nimeni nu este atât de dornic de război, încât la un preţ egal să nu prefere pacea pericolelor. 3. Dar, dacă ei trec imediat la ofensivă, Cerialis nu are la dispoziţie decât resturile legiunilor germanice legate prin jurământ de confederaţia Galliilor[131]. Faptul că au

zdrobit de curând ceata dezordonată a lui Valentinus, în pofida speranţelor lor, le-a sporit lor şi generalului lor temeritatea: vor avea din nou îndrăzneala şi se vor ciocni de data asta nu de un tinerel fără experienţă, mai mult preocupat de discursuri şi de adunări, ci de Civilis şi de Classicus; când îi vor fi văzut pe aceştia îşi vor aminti de teroarea, foamea şi existenţa precară pe care au dus-o de atâtea ori în captivitate. 4. Nici trevirii, nici lingonii nu vor putea fi menţinuţi în supunere faţă de Roma: ei vor relua lupta de îndată ce îi va fi părăsit teama. Classicus a pus capăt controversei, adoptând părerea lui Tutor, şi din acest moment au trecut la acţiune.

77.1. La centru au fost aşezaţi ubii şi lingonii[132], la aripa dreaptă, cohortele batavilor, la aripa stângă, bructerii şi tencterii. Parte înaintau prin munţi, parte pe porţiunea dintre drum şi râul Mosella: atacul lor a fost atât de neaşteptat, încât l-a surprins pe Cerialis în dormitor şi în pat (el nu îşi petrecuse noaptea în tabără), de unde a auzit în acelaşi timp că se dă bătălia şi că soldaţii săi au pierdut-o; el i-a acuzat de laşitate pe cei care i-au adus ştirea, până când a putut vedea cu ochii săi proporţiile dezastrului: tabăra legiunilor fusese străpunsă, cavaleria se afla în derută, podul de pe Mosella, care leagă colonia aflată de partea cealaltă a râului, ocupat de duşmani. 2. Cerialis, întreprinzător în situaţia confuză creată, oprindu-i cu mâna pe fugari, azvârlindu-se cu corpul descoperit printre suliţe, reuşeşte printr-o acţiune temerară să recucerească podul cu ajutorul unor oameni foarte curajoşi şi îl încredinţează spre pază unor trupe de elită. Apoi, revenit în tabără, vede manipulele legiunilor, care fuseseră făcute prizoniere la Novaesium şi Bonna, în debandadă şi doar puţini soldaţi în jurul însemnelor, iar vulturii aproape înconjuraţi. 3. Cuprins de furie, a strigat: „Nu pe Hordeonius Flaccus, nu pe Vocula îi părăsiţi; aici nu se produce nici o trădare; nu am de ce să mă disculp decât de faptul că am crezut fără socoteală că voi aţi uitat pactele galice şi v-aţi reamintit de jurământul depus faţă de romani. Mă voi adăuga Numisiilor şi Herenilor, ca să se poată spune că toţi legaţii voştri au căzut de mâinile soldaţilor lor sau ale duşmanilor lor. Duceţi-vă, vestiţi-i lui Vespasian sau mai bine lui Civilis şi Classicus, căci drumul este mai scurt, că l-aţi părăsit pe generalul vostru în plină bătălie; dar vor sosi legiunile care nu vor suporta să rămân nerăzbunat, iar voi nepedepsiţi".

78.1. Reproşurile lui erau întemeiate; tribunii şi prefecţii zvârleau în faţa soldaţilor vorbe asemănătoare. S-au adunat pe cohorte şi manipule, căci nu puteau să-şi desfăşoare trupele în condiţiile în care duşmanul se răspândise peste tot; când erau împiedicaţi în manevrele lor de corturi şi bagaje, când bătălia se dădea în interiorul taberei. Tutor, Classicus şi Civilis, fiecare la postul său, susţineau lupta şi îi instigau pe gali în numele libertăţii, pe batavi în numele gloriei, pe germani în numele prăzii. Toate decurgeau în favoarea duşmanilor, până când legiunea a XI-a, care dispunea de un spaţiu de manevră mai mare decât celelalte, a reuşit să-şi concentreze forţele, i-a oprit pe duşmani şi apoi a contraatacat. 2. În acel moment, nu fără ajutor divin, starea de spirit s-a schimbat pe neaşteptate şi învingătorii de până atunci au luat-o la fugă. Ei înşişi recunoşteau că i-a îngrozit vederea cohortelor care se regrupau pe înălţimi, după ce fuseseră dispersate la prima ciocnire, şi care dădeau impresia unor trupe proaspete. Dar ceea ce i-a oprit în momentul când deţineau victoria a fost o luptă nenorocită pe care au dat-o între ei din dorinţa lor neînfrânată pentru pradă. Cerialis, care din nepăsare aproape compromisese situaţia, a restabilit-o prin tărie de caracter şi statornicie şi, exploatând succesul, a cucerit şi a distrus în aceeaşi zi tabăra duşmanului.

79.1. Soldaţii nu s-au bucurat prea lungă vreme de odihnă. Locuitorii Coloniei Agrippinensis cereau ajutor şi se ofereau să o predea pe sora lui Civilis şi pe fiica lui Classicus, care rămăseseră la ei drept garanţie a alianţei. Între timp, ei i-au ucis pe germanii care se aflau răspândiţi prin casele lor; de aceea i-a cuprins teama şi l-au rugat în mod întemeiat pe Cerialis să-i apere, mai înainte ca duşmanii, cu forţele refăcute, să-şi redobândească speranţele şi să fie cuprinşi de dorinţa de răzbunare. 2. Într-adevăr, Civilis se îndrepta spre ei şi nu era

lipsit de forţe, căci avea la dispoziţie cea mai valoroasă dintre cohortele sale, care, intactă şi formată din chauci şi frisi, se afla la Tolbiacum, în teritoriul Coloniei Agrippinensis. Ştirile proaste primite l-au făcut însă să abandoneze proiectul: cohorta fusese distrusă printr-un act de perfidie al locuitorilor Coloniei: aceştia i-au lăsat pe germani să se obosească în banchete şi cu vin, au închis uşile clădirii, au aruncat asupra ei torţe şi au incendiat-o; în acelaşi timp, Cerialis a sosit la faţa locului în marş forţat. 3. Civilis mai era îngrijorat şi de faptul că legiunea a XIV-a putea face joncţiunea cu flota britanică şi să-i zdrobească pe batavi în regiunea unde sunt înconjuraţi de Ocean[133]. Legatul Fabius Priscus a condus legiunea pe căi terestre împotriva nervilor şi tungrilor, care au capitulat în faţa sa; pe de altă parte însă, caninefaţii au atacat flota şi au scufundat sau capturat majoritatea corăbiilor. 4. Aceiaşi caninefaţi au împrăştiat o multitudine de nervi, care se puseseră de la sine în mişcare pentru a se lupta alături de romani. Până şi Classicus a repurtat la Novaesium un succes într-o luptă împotriva cavaleriei trimise în avangardă de Cerialis. Toate aceste succese mărunte, dar numeroase, au micşorat faima victoriei repurtate de curând.

80.1. În aceleaşi zile Mucianus a poruncit uciderea fiului lui Vitellius sub pretextul că discordia va continua, câtă vreme nu elimină toţi germenii războiului. El n-a acceptat alegerea lui Antonius Primus în anturajul lui Domiţian, căci se temea de popularitatea acestuia în armată şi de orgoliul unui bărbat care nu-i putea suporta nici pe cei egali cu el, cu atât mai puţin pe superiori. 2. Antonius a plecat la Vespasian, dar primirea făcută n-a fost pe măsura aşteptărilor sale, deşi principele nu manifesta nici o ostilitate. Vespasian ezita în atitudinea pe care s-o adopte faţă de Antonius: meritele acestuia erau evidente, căci sub conducerea sa, fără putinţă de tăgadă, fusese încheiat războiul; dar primise scrisorile lui Mucianus şi, concomitent, ceilalţi îl zugrăveau pe Antonius ca pe un individ nesigur şi vanitos; ei subliniau şi păcatele existenţei sale anterioare. 3. De altminteri, din cauza aroganţei el provoca susceptibilităţile altora, căci amintea cu prea mare emfază serviciile făcute: pe unii îi acuza de laşitate, pe Caecina îl trata drept un prizonier care nu făcuse altceva decât să se predea. Toate acestea i-au creat reputaţia de om uşuratic, pe care nu se poate pune nici un temei; cu toate acestea, Vespasian l-a menţinut de formă printre prietenii săi.

81.1. În lunile în care Vespasian aştepta la Alexandria zilele când vânturile de vară suflă cu regularitate şi când marea este sigură pentru navigaţie, s-au produs multe miracole, prin care s-ar fi manifestat favoarea cerului şi simpatia zeilor faţă de Vespasian[134]. Un individ oarecare din Alexandria, cunoscut pentru lipsa lui de vedere, se aruncă la picioarele sale, implorându-l prin gemete să-l vindece de orbire; el sosea la îndemnul zeului Serapis, pe care neamul foarte superstiţios al egiptenilor îl cinsteşte mai mult decât pe ceilalţi zei, şi îl ruga pe principe să-i atingă ochii şi genele cu saliva sa[134bis]. Un altul cu mâna paralizată îl ruga, la îndemnul aceluiaşi zeu, să-l calce pe mână cu talpa piciorului. 2. La început Vespasian îşi bătea joc de ei şi îi respingea; apoi, la insistenţele lor a început să ezite, căci pe de o parte se temea să nu treacă drept un vanitos, pe de alta, rugăminţile celor doi şi linguşirile adulatorilor îi dădeau speranţe[135]. În cele din urmă, el porunceşte medicilor să se pronunţe dacă o asemenea orbire şi o asemenea paralizie pot fi vindecate printr-o intervenţie umană. Medicii au formulat diferite opinii şi au spus în concluzie: primului lumina ochilor nu i s-a stins definitiv şi, dacă vor fi eliminate obstacolele care-i stau în cale, îi va reveni vederea, iar celălalt are articulaţiile deviate şi, dacă se exercită o presiune salutară asupra lor, va putea să le folosească din nou[136]. S-ar putea ca zeii să-l fi ales pe principe ca instrument al voinţei lor; în sfârşit, gloria reuşitei îi va reveni lui Caesar, iar ironiile, în caz de eşec, vor cădea asupra celor doi nenorociţi. 3. În consecinţă, Vespasian, considerând că soarta îi permite orice şi că nimic nu mai este incredibil, le-a îndeplinit rugăminţile cu o figură fericită, în timp ce mulţimea aştepta încordată: imediat paraliticul a început să-şi mişte braţul, iar orbului i-a strălucit lumina zilei. Cele două miracole sunt amintite de martori oculari şi astăzi, când minciuna nu mai poate aduce nici un beneficiu[137].

82. Apoi pe Vespasian l-a cuprins o dorinţă stăruitoare de a vizita templul lui Serapis, pentru a-l consulta pe zeu în legătură cu situaţia imperiului; le interzice celorlalţi să intre în templu. Când a pătruns în lăcaşul sfânt şi s-a concentrat asupra puterii divine, el l-a văzut în spatele său pe Basilides, unul dintre fruntaşii Egiptului, despre care ştia că se află ţintuit în pat de o boală, la distanţă de câteva zile de Alexandria. El îi întreabă pe preoţi dacă în acea zi Basilides a pătruns în templu, îi întreabă pe trecători dacă a sosit în oraş; în sfârşit, el trimite cercetaşi călări şi află că în acel moment Basilides s-a găsit la o distanţă de optzeci de mile; atunci el a interpretat apariţia drept un fenomen supranatural şi a dedus semnificaţia răspunsului oracolului din numele de Basilides[138].

83.1. Originea zeului Serapis nu este în nici un fel amintită de scriitorii noştri; preoţii egiptenilor povestesc următoarele[139]: regelui Ptolemeu, primul dintre macedoneni care a constituit regatul Egiptului[140], în timp ce adăuga Alexandriei, de curând întemeiată[141], ziduri, temple şi culte religioase, i-a apărut în vis un tânăr de o frumuseţe extraordinară şi de o statură care o depăşea pe cea umană; tânărul l-a îndemnat să-i trimită în Pont pe cei mai credincioşi prieteni ai săi, pentru a-i aduce de acolo statuia; faptul va fi de bun augur şi o garanţie că Alexandria va fi o capitală importantă şi strălucită; în acelaşi timp, el l-a văzut pe tânăr cum se ridica la cer scăldat în lumină. 2. Ptolemeu, intrigat de această prevestire şi de miracol, le-a destăinuit preoţilor egipteni, care au darul să interpreteze asemenea viziuni, visul său din timpul nopţii. Cum preoţii nu cunoşteau Pontul şi popoarele străine, el l-a chemat la sine pe Timotheus atenianul, din neamul Eumolpizilor, în calitatea sa de mare preot al misterelor de la Eleusis[142], şi l-a întrebat care ar fi acea religie şi cine acel zeu. Timotheus îi interoghează pe cei care călătoriseră în Pont şi află că acolo există oraşul Sinope şi în apropiere un templu al lui Iupiter Dis[143], templu celebru încă din vechime printre locuitorii regiunii: alături de imaginea zeului se află şi statuia unei femei pe care majoritatea o numesc Proserpina[144]. 3. Dar Ptolemeu, fapt tipic pentru spiritele regale, se speria uşor, dar, cum s-a simţit în siguranţă, s-a preocupat mai mult de plăceri decât de religie, care-i devenise treptat indiferentă; el se concentra asupra altor chestiuni, până când aceeaşi apariţie, de data asta teribilă şi imperioasă, i-a prevestit pieirea sa şi a regatului dacă nu îndeplineşte porunca. 4. Abia atunci el a ordonat trimiterea unor soli încărcaţi cu daruri pentru regele Scydrothemis (acesta stăpânea asupra oraşului[145]) şi le-a cerut să meargă să consulte oracolul lui Apolo Pythicul[146]. Au navigat cu bine, iar răspunsul oracolului a fost clar: ei trebuiau să se ducă să ia statuia tatălui lui Apolo, dar să o lase pe loc pe cea a surorii sale[147].

84.1. Când au sosit la Sinope, i-au înmânat lui Scydrothemis darurile şi i-au comunicat rugăminţile şi instrucţiunile regelui lor. Scydrothemis ezita, căci, pe de o parte se temea de divinitate, pe de alta, era înspăimântat de ameninţările poporului, care se opunea cedării statuii. Şi timp de trei ani Ptolemeu n-a pregetat nici un efort, nici o rugăminte: sporea demnitatea solilor, numărul navelor, cantitatea de aur. 2. Atunci i s-a arătat lui Scydrothemis o apariţie ameninţătoare, cerându-i imperios să nu mai întârzie îndeplinirea ordinelor zeului; şi totuşi a mai ezitat, dar l-au lovit din ce în ce mai mult diferite nenorociri, boli şi alte semne evidente ale furiei cereşti. Atunci el convoacă poporul şi îi expune poruncile zeului, visele sale şi ale lui Ptolemeu şi nenorocirile care s-au abătut asupra lor; mulţimea îl dezaprobă pe rege, invidiază Egiptul, se teme pentru sine şi înconjoară templul. 3. Din acest motiv s-a născut o tradiţie larg răspândită că zeul însuşi, de la sine, s-a îmbarcat pe navele ancorate la malul mării; apoi, fapt absolut miraculos, în trei zile au străbătut atâta imensitate de drum pe mare şi au ajuns la Alexandria[148]. A fost construit un templu proporţional cu mărimea oraşului în cartierul numit Rhacotis; acolo fusese în vechime un templu mic consacrat lui Serapis şi lui Isis. 4. Aceasta este tradiţia cea mai răspândită despre originea şi sosirea în Egipt a zeului. Ştiu că sunt unii care susţin sosirea zeului din Seleucia, oraşul din Siria, în timpul domniei lui Ptolemeu din a treia generaţie[149]; alţii sunt de părere că zeul a fost adus de primul Ptolemeu, dar indică un alt

loc de unde ar fi sosit zeul, şi anume din Memfis, un oraş ilustru odinioară şi perlă a vechiului Egipt[150]. 5. În ceea ce-l priveşte pe zeu, mulţi îl identifică cu Esculap, deoarece vindecă bolile, unii cu Osiris, o divinitate străveche a acestor neamuri, mai mulţi cu Iupiter, în ipostaza lui de stăpân al lumii, majoritatea cu Dis Pater, datorită atributelor cu care este înzestrat sau în urma unor complicate conjecturi[151].

85. Între timp, Domiţian şi Mucianus, mai înainte de a ajunge în apropierea Alpilor, primesc ştirea plăcută a succesului obţinut în regiunea treverilor. Dovada categorică a victoriei repurtate o constituia prezenţa conducătorului Valentinus, care, nefiind un spirit josnic, încă mai demonstra prin înfăţişare ce trufie îl stăpâneşte. Cu toate acestea el a fost interogat, dar numai pentru a i se cunoaşte caracterul; după ce a fost condamnat, în timpul supliciului el i-a răspuns unuia care-i reproşa captivitatea patriei sale că acceptă consolarea morţii. În aceste împrejurări, Mucianus a rostit o idee, ca şi cum i-ar fi venit spontan, dar la care meditase multă vreme: deoarece, datorită bunăvoinţei zeilor, forţele duşmanilor au fost frânte, nu este de demnitatea lui Domiţian să calce pe urmele gloriei altuia, când războiul este pe punctul de a se încheia. Dacă starea imperiului sau situaţia Galliilor se afla în cumpănă, atunci se impune prezenţa lui Caesar pe câmpul de luptă: pe caninefaţi şi pe batavi să-i lase în seama unor generali din subordine; se cuvine ca Domiţian să demonstreze din apropiere, de la Lugdunum, forţa şi măreţia principatului, fără însă să se amestece în chestiuni minore, ci să fie pregătit pentru a interveni în momentele critice.

86. Domiţian i-a înţeles gândul, dar datoria pe care o avea, de a se supune lui Mucianus, îl obliga să nu dea la iveală faptul; în consecinţă, au plecat la Lugdunum. Se zice că din acest oraş el a pus la încercare fidelitatea lui Cerialis, căci i-a trimis în ascuns curieri, care l-au întrebat dacă nu ar fi dispus să-i predea armata şi comanda, în cazul când s-ar prezenta personal. Nu este sigur dacă prin această manevră el intenţiona să pornească războiul împotriva tatălui său sau să adune resurse şi forţe împotriva fratelui său; în orice caz, Cerialis, printr-o stratagemă salutară, l-a eschivat pe Domiţian ca pe un copil care doreşte lucruri vane. Domiţian, observând că tinereţea sa este dispreţuită de oamenii mai în vârstă, a abandonat sarcinile imperiului, chiar şi cele mărunte, pe care şi le asumase mai înainte; el şi-a croit printr-o mare forţă de disimulare o imagine de simplicitate şi de modestie[152] şi afecta pasiunea pentru literatură şi dragostea pentru poezie[153]; prin aceasta el voia să-şi ascundă adevăratul caracter şi să evite rivalitatea fratelui său, al cărui caracter, în contrast evident şi mult mai blând decât al său, îl judeca greşit.

Note

1 Insistenţă asupra cruzimilor determinate de victoriile repurtate în timpul războaielor civile. Cf. şi dezastrul suferit de Cremona, 3, 33.

2 Cf. şi 1, 2, 3.

3 Din nou despre rivalităţile municipale. Cf. 3, 57, 1 (Puteoli şi Capua); 1, 65, 1 (Lugdunum şi Vienna).

3bis Răsplată acordată legiunii a III-a *Gallica* pentru participarea ei la război alături de flavieni şi, în acelaşi timp, pedeapsă pentru bogatul oraş din Campania care-i fusese credincios lui Vitellius (cf. 3 ,57, 1).

4 Cf. 3, 77, 1. Dăruirea inelului însemna eliberarea sclavului şi primirea lui în rândurile ordinului ecvestru.

5 Prerogativele votate de senat în această şedinţă sunt, după toate aparenţele, cele menţionate în *Lex de imperio Vespasiani*.

6 SUET., *Dom.*, 1, 3; în absenţa celor doi consuli, Vespasian şi Titus, Domiţian este învestit cu *imperium consulare*.

7 Este vorba de înfrângerea dacilor menţionată la 3, 46; în hotărârea senatului în loc de daci apar sarmaţi, deoarece o victorie asupra acestora din urmă era socotită o faptă mai demnă de glorie. În capitolul 54 sarmaţii sunt asociaţi cu dacii. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 7, 89-91, referindu-se la acelaşi eveniment, îi pomeneşte doar pe sarmaţi, „un neam scitic".

7bis În manuscrise o lacună evidentă; am urmat conjectura lui HAEREUS, *ita pro R. p. decoram.*

8 Din acest moment datează conflictul dintre Vespasian şi Priscus; în 75 Priscus a fost executat.

9 În text, pentru stoici, *doctores sapientiae* („savanţi în domeniul înţelepciunii"). Stoicii considerau în categoria indiferenţelor tot ceea ce nu aparţine vieţii spirituale (putere, noblete, sănătate, forţă fizică etc.). Cf. CIC., *De orat.*, 2, 46; *Fin.*, 5, 40; SEN., *Ep.*, 94, 8.

10 Paetus Thrasea, conducătorul opoziţiei stoice împotriva lui Nero; originar din Patavium, dintr-o familie nobilă şi bogată; consul suffect în 56; în 59 părăseşte ostentativ senatul când acesta îl felicită pe Nero pentru uciderea Agrippinei; din 63 şi până la moartea sa în 66 a refuzat să mai ia parte la vreo şedinţă a senatului; în 66 este condamnat la moarte şi se sinucide (cf. TAC., *Ann.*, 16, 34-35).

11 Ideea că dorinţa de glorie *(cupido gloriae)* este ultima dorinţă de care se dezbară filosofii îi este atribuită lui Platon (ATHEN., 115, 507D) cf. şi SEN., *Ep.*, 113, 32; FRONTO, *De elogiis*, 11 (Naber 144).

12 Cf. SCHOL. la IUV., 5, 36, de unde rezultă că lui Priscus i-ar fi fost interzisă şederea în Italia *(Interdictio Italiae)* şi că s-ar fi stabilit în Apollonia.

13 Marcius Barea Soranus, reprezentant al opoziţiei stoice împotriva lui Nero; în anul 52 era consul desemnat (TAC., *Ann.*, 12, 53, 1) şi în acelaşi an consul suffect. În 61 sau 63 proconsul al provinciei Asia. I s-a reproşat faptul că ar încerca să îşi câştige popularitatea printre locuitorii provinciei pentru a-şi crea o bază de acţiune împotriva lui Nero *(Ann.*, 14, 23, 2; IUV., 3, 117), ca şi prietenia cu Rubellius Plautus *(Ann.*, 14, 22); moare în 65 (CASS. DIO, 62, 26) sau 66 *(Ann.*, 16, 33). Sentius, după ipoteza lui GROAG, *RE* 2A, 412, era Cn. Sentius Saturninus, consul în anul 41.

13bis Eprius Marcellus a primit ca răsplată cinci milioane de sesterţi (TAC., *Ann.*, 16, 33, 2).

14 Cf. TAC., *Ann.*, 16, 28.

15 Vespasian avea 60 de ani. În timpul domniei lui Claudius primise însemnele triumfale în calitate de comandant de legiune în Britannia.

16 Cf. şi 1, 16, 4.

17 În timpul republicii tezaurul public *(aerarium)* era administrat de cei doi cvestori urbani; în anul 28 î.Hr. Augustus i-a înlocuit cu doi foşti praetori intitulaţi *praefecti aerarii Saturni;* în 23 el numeşte doi praetori în locul acestora. În anul 44 Claudius revine la cei doi cvestori, iar Nero reintroduce doi prefecţi numiţi din rândul foştilor praetori. Galba adoptă sistemul praetorilor, sistem abandonat apoi de Flavii, care revin la prefecţi cel mai târziu în vremea lui Domiţian.

17bis C. Quintilius Atticus şi Cn. Caecilius Simplex.

18 Tribunii plebei sunt singurii magistraţi cu drept de veto în senat. În timpul imperiului cazurile când tribunii fac uz de acest drept sunt cu totul excepţionale. Acţiunea lui Tertullinus este ultimul exemplu cunoscut al unui veto împotriva unei hotărâri a senatului.

19 Cum arată CHILVER, p. 30, întreaga informaţie provine din *Acta senatus*. Faptul că doar câţiva îşi mai amintesc de moţiunea lui Helvidius Priscus este o dovadă că ea nu figura în *Acta*

20 Musonius Rufus era membru al ordinului ecvestru (3, 81, 1). Cavalerii puteau participa la şedinţele senatului când acesta se întrunea pentru a judeca procese.

20bis La 4, 1, Tacit spune că sosirea lui Mucianus era aşteptată în câteva zile *(paucos post dies)*. La FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 654, Mucianus intră în capitala imperiului a doua zi după moartea lui Vitellius; la CASS. DIO, 65, 22, după moartea lui Vitellius, a fratelui acestuia şi a fiului.

21 Caius Calpurnius Piso, conducătorul conjuraţiei împotriva lui Nero din anul 65.

22 Episodul războiului lui Civilis a suscitat numeroase discuţii (Tacit este singura noastră sursă pentru reconstituirea evenimentelor). WALSER, de pildă, crede că Tacit denaturează în mod grav desfăşurarea evenimentelor: în realitate, Civilis ar fi fost un partizan al lui Galba şi un

adversar al lui Vitellius; el ar fi continuat lupta împotriva lui Vespasian, dar nu pentru a întemeia un imperiu galic, ci pentru a-l impune pe tronul imperial pe Classicus. În lipsa altor izvoare antice despre rebeliunea batavă, nu putem şti cât de mult se îndepărtează Tacit de realitate; relatarea sa are însă logică internă. Pentru respingerea obiecţiilor lui Walser, cf. HEUBNER, 4, 33-36. Recent, URBAN, p. 11, consideră că afirmaţia lui Tacit relativă la zvonurile care circulau la Roma despre dezastrele din Germania sunt un anacronism, deoarece în acel moment nu ar fi putut ajunge la Roma nici măcar ştirea omorârii lui Hordeonius Flaccus (cf. 36, 2). Este adevărat, dar puteau ajunge ştiri despre asedierea taberelor de la Gelduba şi de la Vetera! A vorbi în acel moment despre o încercare de secesiune a Galliei constituie o exagerare evidentă (despre o asemenea încercare se poate vorbi eventual în capitolul 17); exagerarea este însă una dintre caracteristicile zvonurilor! Pentru anul 21 Tacit notează o stare de spirit similară, când sosesc la Roma ştirile despre rebeliunea din Gallia a lui Sacrovir şi Florus: *At Romae non Treueros modo et Aeduos, sed quattuor et sexaginta Galliarum ciuitates desciuisse, adsumtos in societatem Germanos, dubias Hispanias, cunctae, ut mos famae, in maius credita* („Iar la Roma toate au fost exagerate, fapt caracteristic zvonurilor; se vorbea nu numai de rebeliunea trevirilor şi a haeduilorm ci de cea a şaizeci şi cinci de cetăţi, de alianţa lor cu germanii şi de ezitările Hispaniei" – *Ann.*, 3, 44, 1). La fel în *Hist.*, 4, 68, 1: *At Romae cuncta in deterius audita...* („Iar la Roma ştirile proaste erau recepţionate în mod exagerat"). Asta înseamnă că Tacit mai degrabă redă o stare de spirit existentă în realitate decât că proiectează în trecut fapte uluitoare. CHILVER, 2, 32, crede că zvonurile erau recepţionate cu indiferenţă, deoarece înfrângerile fuseseră înregistrate de legiunile germanice ostile lui Vespasian. Dar n-ar trebui să vedem în acest caz aceeaşi indiferenţă cu care populaţia Romei recepţionează în timp de războaie civile evenimentele externe? Cf. 1, 71, 1, reacţia apatică a romanilor la ştirile despre invazia roxolanilor în Moesia şi constatarea lui Tacit: *conuersis ad ciuile bellum animis externa sine cura habebantur!*

23 Batavii, popor germanic aşezat la gurile Rinului (Insula Batavorum); prima lor menţionare la IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 4, 10; credincioşi imperiului, cu excepţia acestei rebeliuni, ei formau trupa de pază a împăraţilor *(germani* sau *batavi* – cf. SUET., *Cal.*, 43) şi au participat la campaniile în teritoriul german în rândurile armatei romane; s-au distins în luptele purtate de Agricola în Britannia (TAC., *Vit. Agr.*, 36). Chatii, popor germanic aşezat în interiorul Germaniei, în regiunea muntelui Taunus; au intrat în mai multe rânduri în conflict cu imperiul (campaniile lui Germanicus din anii 14 şi 15; în anii 41 şi 50 în timpul domniei lui Claudius).

23bis În timpul campaniei lui Suetonius Paulinus din 61.

24 Batavii şi chatii erau societăţi aristocratice (cf. şi cap. 14). Comandanţi autohtoni pentru unităţi regulate sunt un fapt normal.

25 Manuscrisele inversează numele gentilice: Iulius Paulus şi Claudius Civilis; Cf. însă 1, 59, 1 şi FRONTINUS, *Strat.*, 4, 314 (Conjectură HAEREUS).

26 „Fineţea neobişnuită pentru un barbar" este aparent un paradox, deoarece Civilis era cetăţean roman; caracterizarea de barbar se explică nu prin originea sa, ci prin atitudinea faţă de Roma. Cf. URBAN, 14. La VEL. PAT., 2, 118, o caracterizare similară a lui Arminius: *ultra barbarum promptus ingenio* („cu o minte mai agerâ decât cea a unui barbar"). Ca şi Hannibal (TIT. LIV., 22, 2) şi Sertorius (SALL., *Hist.*, fr. 1, 88), Civilis era chior.

27 Pentru caracterul sacru al pădurilor la germani, cf. TAC., *Germ.*, 9; pentru obiceiul germanilor de a discuta chestiuni politice în timpul unor banchete, cf. *Germ.*, 22; pentru aplecarea lor spre beţie, cf. *Germ.*, 22.

28 „Obiceiul barbar", CHILVER, p. 35, presupune sacrificii umane; cf. TAC., *Germ.*, 39. HEUBNER, 3, 45, „blesteme".

29 Caninefaţi *(Cannefates,* PLIN. *Nat. Hist.*, 4, 101; *Cannanafates. CIL,* 3, p. 881), popor germanic înrudit cu batavii, locuind aceeaşi insulă (Insula Batavorum); au fost supuşi de către Tiberius (VEL. PAT., 2, 105); îi însoţesc mereu pe batavi şi furnizează imperiului unităţi militare.

30 Cf. 2, 69, 1.

31 Conform autorilor antici, Caligula a simulat o campanie în Germania şi şi-a sărbătorit triumful. TAC., *Vit. Agr.*, 13; *Germ.*, 37; SUET., *Cal.*, 43-45; CASS. DIO, 59, 21.

32 Obicei germanic care se întâlneşte mai târziu şi la goţi şi la franci; obicei preluat de armata romană în sec. al IV-lea pentru numirea împăraţilor. ZOSIMUS, 3, 9.

33 Frisi, popor germanic aşezat între insula batavilor şi râul Ems; în anul 12 (campaniile lui Drusus) devin tributari romanilor. În anul 28 se revoltă şi îi înfrâng pe romani; în 47 Domitius Corbulo

îi supune din nou, dar împăratul Claudius renunţă la stăpânirea regiunii din dreapta Rinului; frisii de pe malul stâng devin supuşi ai romanilor. În timpul lui Nero, în 58, au fost respinse incursiuni ale frisilor de pe malul drept (TAC., *Ann.*, 12, 54).

34 În manuscrisul Mediceus, *germanorumque;* am urmat conjectura lui HAEREUS, *tungrorumque*. Nervii, popor germanic din regiunea Sambrei, cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 15. Tungrii, popor germanic aşezat la nord de Lüttich.

35 Civilis utilizează tactica militară romană.

36 Paralelă în TAC., *Vit. Agr.*, 30 (discursul lui Calgacus): *auferre, trucidare, rapere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem faciunt, pacem appelant* („furtul, uciderea, raptul le numesc în mod fals imperiu, şi acolo unde au pustiit totul, pacificare").

37 Prăbuşirea datorită propriilor forţe este un topos al literaturii latine (cf. HOR., *Epod.*, 16, 2; TIT. LIV., 6, 19, 6).

38 Din nou insistenţă asupra dihotomiei Orient-Occident (cf. 1, 16).

39 În anul 9 legatul Germaniei, P. Quintilius Varrus, a căzut împreună cu trei legiuni, trei unităţi de cavalerie şi şase cohorte într-o ambuscadă organizată în Pădurea Teutoburg de către Arminius. Dezastrul a fost greu resimţit de către Augustus, care a trebuit, cel puţin pentru moment, să abandoneze ideea cuceririi teritoriului dintre Rin şi Elba.

40 Cf. dictonul latin *audaces fortuna iuuat*, deformare a versului lui VERG., *Aen.*, 10, 284; *audentes fortuna iuuat;* cf. şi OVID, *Met.*, 10, 586: *audentes ipse deus iuuat.*

41 Aşezarea femeilor şi a copiilor în spatele liniei de bătaie era un obicei curent la germani (TAC., *Germ.*, 3; IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 51, 3); obiceiul se întâlneşte şi la alte popoare: la britani (TAC., *Ann.*, 14, 34, 2); la traci (*Ann.*, 4, 51, 2); la gali (TIT. LIV., 7, 11, 6). Cântecul intonat de germani înainte de bătălie se numea *barditus* (cf. TAC., *Germ.*, 3, 1). Pentru urletele femeilor, cf. *Germ.*, 7, 2.

42 Vitellius solicitase ajutoare din Germania (cf. 2, 97).

43 Formaţie cui.

43bis Bructerii, popor germanic care locuia în regiunea Münsterului (cf. TAC., *Germ.*, 33, 1); tencterii locuiau în regiunea Ruhrului.

44 Pentru obiceiul germanilor de a aduce pe câmpul de luptă imaginile animalelor consacrate divinităţilor, cf. TAC., *Germ.*, 7, 2; este vorba de: şarpe şi lup consacraţi lui Wodan, ursul şi berbecul, lui Donnar, taurul, Freiei. Amestecul de război intern şi extern; în bătălie se utilizau atât tactici militare romane, cât şi barbare (cf. şi 1, 2, 1; 2, 69, 1).

45 Legiunile a XV-a *Primigenia* şi a V-a *Alaudae;* efectivul normal al unei legiuni în secolul I e.n. era de cinci mii de oameni.

45bis Tabără întemeiată de Augustus; reconstruită complet şi întărită cu fortificaţii în anul 43, odată cu staţionarea aici a legiunii a XV-a *Primigenia* (cf. CHILVER, p. 42).

46 Legiunile a IV-a *Macedonica* şi a XXII-a *Primigenia*.

46bis CHILVER, p. 43, consideră afirmaţia lui Tacit referitoare la chemarea în ajutor a germanilor drept nefondată. Mumius Lupercus însă, când a primit ordinul de a zdrobi rebeliunea lui Civilis, a pornit la acţiune cu trupe printre care se aflau ubi, treviri şi chiar şi o unitate de cavalerie batavă (cf. capitolul 18).

47 HAEREUS, vol. II, p. 111, crede că este vorba de instaurarea unei dominaţii asupra altor popoare; WELLESLEY vede aici ambiţia de a întemeia un imperiu.

47bis Cf. şi 1, 86, 1.

48 Lacună în manuscrise, probabil indicarea distanţei dintre Novaesium (Neuss) şi Gelduba (Gellep), care este de 18 km (13 1/2 mile romane).

48bis Legatul era Herrenius Gallus; pentru obiceiul soldaţilor de a-i învinovăţi exclusiv pe generali pentru înfrângerile suferite, acuzându-i de trădare, cf. 2, 36.

49 Ubii, popor germanic de pe malul drept al Rinului. În anul 50 Agrippina, soţia împăratului Claudius, a întemeiat Colonia Agrippinensis (astăzi Köln), unde s-au aşezat numeroşi veterani romani. Ubii au rămas şi în vremea războaielor civile din 69 credincioşi Romei (cf. cap. 63-65; TAC., *Germ.*, 28, 4).

49bis Cf. cap. 14.

50 În manuscrise *casus*; am adoptat conjectura lui HAEREUS, acceptată de HEUBNER, *concursus*.

51 Poarta din apropierea *praetorium*-ului, cartier general.

52 Caecina a emis un edict în calitatea sa de consul în care cerea prestarea jurământului de credinţă faţă de Vespasian. Cf. şi 3, 31, 4, când apare după eliberarea sa din închisoare cu însemnele consulare.

53 Cf. 3, 35, 2.

53bis Fragment mult discutat de exegeţii moderni. Recent, URBAN, pp. 25-39, găseşte mai multe incongruenţe în textul lui Tacit: citirea scrisorii lui Antonius în faţa soldaţilor armatei germanice este un nonsens, deoarece „Civilis era prezent ca un aliat al partidei flavienilor, iar tonul faţă de armata renană era ostil" (p. 35). În ce scop, îşi pune Urban întrebarea, a fost citită scrisoarea în faţa armatei? Totul, susţine exegetul, este scris din perspectiva istoricului, care îl considera pe Civilis a fi fost în realitate un rebel faţă de Roma încă de la începutul acţiunii sale; or, acest fapt Tacit nu avea de unde să-l afle şi l-a reconstituit *ex euentu*. Asta înseamnă că Tacit interpretează evenimentele. Dar care istoric nu procedează în acelaşi fel? De asemenea, descrierea întrevederii dintre Alpinus Montanus şi Civilis nu este plauzibilă, după opinia lui Urban: cum putea Montanus să-i aducă lui Civilis o scrisoare deschisă? De ce să fi fost trimis tocmai Montanus, un partizan al lui Vitellius, dacă nu avea asupra sa scrisoarea lui Antonius? Ce încredere putea avea Civilis într-un partizan al lui Vitellius? (p. 36). Câteva observaţii la aceste obiecţii: Tacit nu spune că Montanus i-a adus lui Civilis scrisoarea lui Antonius; aceasta *(epistulae Antonii ad Ciuilem)* a fost citită (probabil copii ale ei) în faţa armatei, în timp ce originalul îi va fi fost transmis conducătorului batav prin vreun alt mesager. Montanus i-a adus lui Civilis *mesaje (missus cum mandatis)* din partea legiunilor, ca să înceteze ostilităţile! Şi a fost trimis tocmai fostul partizan al lui Vitellius pentru a confirma, prin prezenţa sa şi spusele sale, înfrângerea definitivă suferită de Vitellius la Cremona. Scenariul propus de Tacit – cât corespunde el realităţii nu putem şti, în absenţa altor surse – este departe de a fi fără logică internă, aşa cum îşi imaginează mulţi exegeţi.

54 Civilis evită să menţioneze Germania, deoarece mai întâi vrea să-i câştige de partea sa pe treviri; or, aceştia aparţineau provinciei Gallia Belgica.

55 Vasconii, popor iberic, astăzi bascii. Galba a recrutat cohorte auxiliare printre vasconi când era guvernator al Hispaniei Tarraconensis; în 105, în Britannia se află o *cohors II Vasconum ciuium Romanorum (CIL*, XVI, 51).

55bis Altă afirmaţie contestată de exegeţi: URBAN, p. 40, îşi pune întrebarea ce război ar fi vrut Vocula să prelungească? Ce motiv va fi avut el să-l menajeze pe Civilis, un trădător al cauzei flavienilor şi al Romei? Dar Tacit nu spune aşa ceva: el spune numai că Vocula, prin ezitările sale, i-a dat lui Civilis posibilitatea să se refacă; din acest motiv el a fost învinuit că preferă războiul păcii şi că ezitările sale au constituit temeiul acuzaţiei! CHILVER, p. 48, are dreptate când susţine că mult mai interesant pentru noi ar fi să ştim ce sursă va fi avut Tacit. O formulă similară în *Ann.*, 15, 3, 1: *quippe bellum habere quam genere mallet.*

56 Mare parte a flotei romane de pe Rin fusese capturată (cf. 16, 3).

56bis După toate aparenţele, Hordeonius Flaccus a fost asasinat la Novaesium.

57 La treviri, nervi.

58 Vitellius murise la 20 decembrie; ştirea trebuie să fi sosit la sfârşitul lunii.

59 Usipeţii, popor germanic aşezat la sud de tencteri; cf. TAC., *Germ.*, 32. Mattiacii, ramură a chattilor, locuiau în regiunea Wiesbadenului (cf. *Germ.*, 29, 2).

60 Pentru pericolul pe care îl constituia pentru Roma oprirea aprovizionării cu grâne din Africa, cf. 1, 73.

61 Cf. 1, 89; IUV., 10, 81: *panem et circenses.*

62 Regilor Sohaemus, Antiochus şi Herodes Agrippa.

63 Cf. 2, 85, 2.

64 Fratele mai mic al lui Piso Licinianus, fiul adoptiv al lui Galba.

65 Legiunea a VII-a *Galbiana;* nu ştim când a plecat la tabăra din Pannonia; legiunea a III-a *Gallica* a revenit la bazele ei din Siria, de unde fusese transferată în 68 în Moesia (cf. 1, 79; 2, 74, 1). Legiunile trimise în cele două Germanii: a VIII-a, a XI-a, a XIII-a (legiuni cu care Antonius repurtase victoriile împotriva lui Vitellius) (cf. 68, 4). Legiunea a XXI-a (luptase de partea lui Vitellius) a fost retrimisă la Vindonissa (cf. 70, 2).

66 Cf. şi SUET., *Dom.*, 18, 1; pentru roşeaţa lui Domiţian, cf. şi PLIN., *Paneg.*, 48.

66bis Cf. şi iniţiativa lui Antonius Primus, 3, 7, 2. Mai târziu Vespasian a anulat hotărârea senatului; cf. SUET., *Galba*, 23. Se presupune şi că au existat mai multe hotărâri ale senatului pentru reabilitarea lui Galba şi că Vespasian nu a anulat-o decât pe cea menţionată de Suetonius; cf. HEUBNER, 4, 95.

67 SUET., *Diu. Vesp.*, 8, 1, se referă la restaurarea de către Vespasian a tablelor de bronz distruse în timpul incendiului Capitoliului. În capitolul 10 Suetonius se referă la o comisie care să retrocedeze proprietarilor bunurile răpite în timpul războiului civil. Hotărârea în domeniul religiei se referă la jocurile şi sărbătorile decretate pentru împăraţii „răi", mai ales pentru Nero, şi la schimbarea numelor unor luni. Cf. şi TAC., *Ann.*, 15, 74; 16, 12, 2.

68 Cf. cap. 10.

69 Cenzorul avea şi misiunea de a-i verifica pe senatori. Cei al căror mod de viaţă nu era conform normelor morale erau eliminaţi din senat. Aici sensul e figurat: cei care s-au demascat erau definitiv stigmatizaţi.

71 Cf. CASS. DIO, 63; 17, 2-3.

70 Vârsta legală pentru a deveni membru al senatului era în timpul principatului 25 de ani.

72 Pentru familia Crassilor, cf. p. 345, nota 40. Orfiţii: este vorba de Sex. Cornelius Scipio Salvidienus Orfitus, consul împreună cu Claudius în 51, executat la sfârşitul domniei lui Nero. Cf. SUET., *Nero*, 37; CASS. DIO, 63, 27, 1.

73 Tacit insistă din nou asupra celor care au devenit instrumentele puterii din proprie iniţiativă.

74 Montanus este de părere că, fiind sărac, Regulus nu avea de ce să se teamă de Nero; atenţia acestuia se îndrepta mai ales asupra celor bogaţi, pe care îi obliga să-l lase moştenitorul averii lor.

74bis Nero a afirmat în mai multe rânduri în public intenţia sa de a distruge senatul; cf. SUET., *Nero*, 37, 1.

75 Cf. 1, 4, 3; 2, 10, 1-2. De menţionat faptul că şi Galba a ezitat să lovească în delatori (6, 2). Aceleaşi iniţiative de a-i distruge pe delatori s-au manifestat şi după asasinarea lui Domiţian şi a lui Commodus.

76 Solda pretorienilor era de doi dinari pe zi, a legionarilor de mai puţin de un dinar pe zi.

76bis Chiar dacă planul nu a fost pus în practică, este primul caz din istoria imperiului când senatul ia în consideraţie posibilitatea unui împrumut particular.

77 Africa era o provincie senatorială, guvernată de un proconsul. Particularitatea Africii constă în faptul că aici staţiona o legiune (*Legio III Augusta*), deşi provincia rămâne senatorială şi după împărţirea făcută de Augustus în anul 27 î.Hr., când toate provincile unde se aflau mari unităţi militare devin imperiale. În anul 37 Caligula corectează parţial anomalia prin faptul că numeşte în fruntea legiunii un legat, dependent de împărat.

78 Nu ştim nimic despre înrudirea lui Valerius Asiaticus cu Vitellius.

78bis Plinius cel Tânăr judecă uciderea lui Piso în următorii termeni (*Ep.*, 3, 7, 12): „L. Piso, tatăl acelui Piso care a fost asasinat în Africa de către Valerius Festus, prin cea mai oribilă crimă".

79 Cf. 1, 7, 1.

80 Baebius Massa, cunoscut delator din vremea lui Domiţian; cf. PLIN., *Ep.*, 7, 33.

81 Garamanţi, nomazi locuind în regiunea Fezzan, la sud de Tripolitania; pentru prima oară menţionaţi de HERODOT, 4, 173; 183-184.

82 Arcaşi promişi de Volageses în momentul când Vespasian s-a decis să se angajeze în lupta pentru princiat; cf. SUET. *Diu. Vesp.*, 6, 4.

83 Primirea în audienţă a ambasadorilor era un privilegiu al senatului. SUET., *Dom.*, 2, 2, relatează că regele Volageses i-a solicitat lui Vespasian organizarea unei campanii împotriva alanilor, popor caucazian; în fruntea armatei urma să fie numit Domiţian; spre decepţia acestuia, Vespasian a refuzat să se angajeze în această aventură.

84 Cf. şi 3, 72 ,3.

85 Faustus, Felix, Salvius, Valens, Victor. Ramurile erau de stejar, de măslin, de dafin şi de mirt.

86 În text *lustrata suouetaurilibus area*. *Suouetaurilia* erau sacrificiile făcute în momente solemne.

87 Adică triada capitolină. Fraza a fost interpretată în două feluri: a) „zeii tutelari ai imperiului", apoziţie pe lângă Iupiter, Iunona şi Minerva; b) alţi zei decât cei ai triadei. Pentru a doua interpretare, cf. TIT. LIV., 38, 51, 8. Cum însă aici este vorba de restaurarea templului Capitoliului, am adoptat prima interpretare (HEUBNER, 4, 126).

88 Ofrandă rituală pentru zeii telurici şi un simbol al norocului.

89 Pentru acţiunile sarmaţilor în Moesia, cf. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 7, 89; pentru cele ale dacilor, cf. 3, 46, 2. La Flavius Iosephus o armată condusă de Rubrius Gallus a zădărnicit ofensiva sarmaţilor în Moesia. Tacit nu pomeneşte un asemenea eveniment, ci numai de acţiunile întreprinse de daci la sud de Dunăre. La 4, 4, 2, el vorbeşte de triumful care i s-a acordat lui Mucianus de către senat

pentru expediţia împotriva sarmaţilor! Este vorba de evenimente diferite sau de o identificare a dacilor cu sarmaţii?

90 Pentru legătura dintre Capitoliu şi destinul imperiului, cf. HOR., *Ode*, 1, 37, 6-8; VERG., *Aen.*, 9, 448-449; la CASS. DIO, fr. 25, 9, Sibila ar fi profetizat că până la sfârşitul veacurilor Capitoliul va fi centrul lumii locuite.

91 Druizii, preoţii galilor, aboliţi de Augustus şi suprimaţi de Claudius din cauza sacrificiilor umane pe care le practicau. Cf. SUET., *Diu. Claud.*, 25, 5.

92 Nu putem şti despre ce fruntaşi ai Galliei este vorba. De remarcat insistenţa cu care Tacit subliniază faptul că luptele intestine ale imperiului încurajează iniţiativele barbare împotriva Romei.

93 STERN, *Die kaiserlichen Beamten*, 47, presupune că Tutor a fost însărcinat de Hordeonius Flaccus cu *cura ripae;* CHILVER, p. 68, citează o inscripţie (*AE*, 1968, 321) unde apare un *praefectus ad ripam* în timpul lui Claudius şi Nero.

94 Classicus, Tutor şi Sabinus.

94bis Baetasii, popor din Belgica, imposibil de localizat (cf. PLIN., *Nat. Hist.*, 4, 106). Marsaci, popor germanic probabil stabilit la nord de menapi.

95 Informat de iminenţa trădării, Vocula a fost surprins de proporţiile ei.

96 Classicus şi Tutor erau treviri, Sabinus lingon.

97 În anul 21 a izbucnit în Gallia o revoltă antiromană a trevirilor şi a haeduilor condusă de Florus şi Sacrovir. Rebelii au cucerit Augustodunum, dar imediat după aceea revolta a fost înfrântă de intervenţia a două legiuni renane conduse de legatul Germaniei Superior, C. Suilus (cf. TAC., *Ann.*, 3, 40-46).

98 Statornicia armatelor romane a rămas proverbială peste veacuri; cf., de pildă, consideraţiile lui Iaromir din proiectul dramatic *Decebal* al lui Eminescu.

99 Acelaşi calcul ca şi la 1, 1, 1.

100 Quirinus, zeu arhaic roman al războiului; făcea parte din triada Iupiter, Marte, Quirinus; mai târziu Romulus, întemeietorul Romei, a fost cinstit ca zeu sub numele de Quirinus.

101 Asediaţii de la Vetera.

102 Vopsirea părului în roşu era un obicei germanic, mai ales al batavilor; cf. VAL. MAX., 2, 1, 5; PLIN., *Nat. Hist.*, 28, 191; MART., 8, 33, 20. SUET., *Cal.*, 47, relatează că, pentru a-şi sărbători triumful asupra germanilor, Caligula i-a deghizat pe câţiva gali în germani vopsindu-le părul în roşu.

103 Pentru femeile cu atribute divine la germani, cf. TAC., *Germ.*, 8.

104 În *Germ.*, 9, 1, Tacit îl numeşte pe Mercur (Wodan) zeul suprem al germanilor; în timp de campanie militară zeul războiului, Tiu (Ziu), adică Marte, devine divinitatea supremă.

105 Numele de ubi.

106 Trebuiau să plătească taxe, deoarece se aflau în afara graniţelor imperiului.

107 Cf. şi TAC., *Vit. Agr.*, 21, 2.

108 Întrucât Colonia Agrippinensis a încetat să mai facă parte din imperiu, barierele vamale au fost abolite.

108bis Sanuci, popor germanic; HEUBNER, 4, 151, îi localizează la vest de ubi, între Ruhr şi Erft.

109 Iulius Sabinus susţinea că este descendentul lui Iulius Caesar, de unde pretenţia lui de a fi numit cu cognomenul de Caesar. Pentru progresele înregistrate de procesul de romanizare ni se pare elocvent faptul că un fruntaş al unei mişcări separatiste se laudă cu ascendenţa sa romană şi adoptă titluri imperiale romane (*Caesar* începetase să fie un simplu cognomen şi devenise titlu imperial).

109bis Secvanii, popor galic aşezat între Iura şi Saône.

110 În anul 79. În lipsa textului lui Tacit, cf. CASS. DIO, 66, 3 şi PLUT., *Amat.*, 25.

111 *Praefectus annonae*, una dintre cele mai înalte funcţii în imperiu, era deţinută de cavaleri; competenţele prefectului cuprindeau imperiul în întregime şi nu numai Roma şi Italia. Cf. SEN., *De breu. uitae*, 18, 3. Numirea lui Varrus în funcţia de *praefectus annonae* însemna o creştere în prestigiu; în fapt însă, prin demiterea lui din fruntea cohortelor pretoriene, Mucianus i-a tăiat puterea efectivă.

112 Era fratele primei soţii a lui Titus (SUET., *Diu. Tit.*, 4, 2).

113 În anul 41 M. Arrecinus Clemens, membru al ordinului ecvestru, a fost *praefectus praetorio* (FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 19, 33-47).

114 În fruntea cohortelor pretoriene se afla întotdeauna un cavaler.

115 Legiunea a XXI-a *Rapax* nu fusese trimisă în Illyricum împreună cu celelalte legiuni viteliene.
115bis Adică prin Marele Saint Bernard, Muntele Genèvre şi Micul Saint Bernard.
116 Trebuie să fi formulat acuzaţii similare celor formulate de Calgacus; Cf. TAC., *Vit. Agr.*, 30-32.
117 Corp de cavalerie de elită format, probabil, de Galba dintre membri ai trupelor auxiliare; datorită atitudinii sale în timpul războiului batav, unitatea a fost numită *Flauia*.
117bis Vangioni, caeracauţi, popoare germanice de pe malul stâng al Rinului; cf. TAC., *Germ.*, 28; PLIN., *Nat. Hist.*, 4, 106. Tribocori, popor germanic din Alsacia; cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 51, 2.
118 Astăzi Bingen.
118bis Cf. 62, 2.
119 Identificat cu Riol, de pe malul drept al Moselei.
120 La Colonia Trevirorum sau Augusta Trevirorum, astăzi Trier, întemeiată în vremea lui Claudius sau în primii ani de domnie ai lui Nero, în imperiul târziu, a fost reşedinţa imperială. Discursul rostit de Cerialis este o apologie a rolului benefic pe care l-a jucat imperiul şi constituie o replică la discursurile antiromane, cum este cel al lui Calgacus.
121 Cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 31.
122 *Ibidem.*
123 Referire la campaniile lui Tiberius, Drusus şi Germanicus; cf. şi TAC., *Germ.*, 37: *proximi temporibus triumphali magis quam uicti* („iar în ultima vreme mai degrabă am sărbătorit triumfuri asupra lor decât i-am înfrânt").
124 Pentru luptele cu Ariovistus cf. IUL. CAES., *Bel. Gal.*, 1, 31-54.
125 Întotdeauna imperialismele îşi ascund intenţiile reale în formule înşelătoare.
126 Gallia devine provincie romană în urma campaniilor lui Iulius Caesar dintre anii 58-51.
127 Din momentul în care împăratul Claudius le-a acordat galilor dreptul de cetăţenie; până în anul 70 nu cunoaştem decât doi guvernatori de origine galică: Iulius Vindex şi tatăl său.
128 Provinciile n-au avut de suferit în urma tiraniilor lui Caligula, Nero sau Domiţian.
129 Existenţa imperiului garantează pacea. Augustus a subliniat faptul că el a instaurat pacea universală. Formulă similară la SAL., *Ep. ad. Caes.*, 2, 13, 6.
130 Încercare a rebelilor de a-l atrage de partea lor pe Cerialis, oferindu-i stăpânirea imperiului galic care se va naşte.
131 Confederaţia Galliilor cuprindea cele trei provincii Belgica, Lugdunensis, Aquitania şi îşi avea capitala la Lugdunum, unde se afla templul Romei şi al lui Augustus. O situaţie similară se găseşte în Dacia, unde o inscripţie din anul 241 menţionează *Concilium prouinciarum Daciarum trium (CIL*, 3, 1454).
132 Doar un detaşament de ubi, deoarece aceştia, în ciuda alianţei încheiate cu Civilis, erau foarte reticenţi în a se angaja în acţiuni îndreptate împotriva Romei.
133 Flota britanică înfiinţată de Caligula îşi avea baza la Gesoriacum, astăzi Boulogne.
134 Sir ROLAND SYME, p. 206, atrage atenţia, pe drept cuvânt după opinia noastră, că Tacit, prin utilizarea conjunctivului *(ostenderetur)*, ironizează credinţa în miracolele care i s-au atribuit lui Vespasian.
134bis Valoarea curativă a salivei în cazurile de orbire era cunoscută; cf. PLIN., *Nat. Hist.*, 28, 37; 76.
135 Scena apare şi la SUET., *Diu. Vesp.*, 7, 1; CASS. DIO, 66, 8, 1.
136 Tacit introduce un element de ordin raţionalist inexistent la Suetonius şi la Cassius Dio, şi anume consultul medical la care au fost supuşi cei doi: cum Vespasian nu face altceva decât să aplice recomandările medicilor, miracolul dispare. În mai multe rânduri istoricul îşi manifesta scepticismul faţă de interpretările profetice. Cf. 1, 86 (prodigiile care s-au produs înaintea plecării lui Otho în campanie).
137 Tacit scrie *Historiae* în timpul domniei lui Traian. Persistenţa faptului în memoria martorilor constituie pentru el singura dovadă că ceva s-a întâmplat cu adevărat.
138 *Basileus*, „rege", în greacă; pentru deducerea unei profeţii din nume, cf. PLAUT, *Pseud.*, 625 *(nomen et omen)*; CIC., *De Rep.*, 1, 29. Pentru întreg episodul, cf. SUET., *Diu. Vesp.*, 7, 1. La Suetonius Basilides este un libert. K. SCOTT îl identifică cu un libert care a fost procurator al Egiptului în anul 49 şi care, douăzeci de ani mai târziu, va fi devenit preot al lui Serapis şi, deci, „fruntaş al Egiptului". Probabil tot el este preotul Basilides care i-a făcut lui Vespasian prezicerile la muntele Carmel (cf. 2, 78, 2); el va fi fost trimis ca emisar de către Tiberius Alexander (cf. CHILVER, 84-85).

139 Tacit atrage atenţia asupra faptului că sursele lui sunt orientale. Nici astăzi nu există un consens asupra originii zeului Serapis; singurul fapt cert este apariţia sa înainte de instaurarea monarhiei Lagizilor. Majoritatea cercetătorilor crede că numele zeului provine din combinarea celui de Osiris cu cel de Apis. Sanctuarul principal se afla la Memfis. Alţii au presupus o origine babiloniană: la Babilon se afla în vremea lui Alexandru cel Mare un templu al lui Serapis unde generalii macedoneni au vrut să-l ducă pe regele muribund, datorită virtuţilor terapeutice cu care era înzestrat zeul (ARRIAN, *Anab.*, 7, 26, 2).

140 Ptolemeu I Soter (satrap al Egiptului 323 î.Hr., rege 305-283).

141 Alexandria a fost întemeiată de către Alexandru Macedon în anul 332 î.Hr.

142 La Eleusis, în Atica, la 20 km vest de Atena, aveau loc misterele în cinstea lui Demeter şi a lui Core. Funcţia de preot era ereditară şi fusese monopolizată de străvechea familie aristocrată a Eumolpizilor. O povestire congruentă cu cea a lui Tacit referitoare la statuia zeului la PLUT., *De Iside et Osiride*, 28.

143 Iupiter Dis este Zeus Chtonianul sau Pluto.

144 Proserpina sau Core, fiica Demetrei.

145 Rege necunoscut din alte surse.

146 Apolo, în ipostaza sa de zeu oracular, cu un templu celebru în antichitate la Delphi.

147 Adică să ia statuia lui Iupiter şi să o lase pe loc pe cea a Proserpinei. CHILVER, 86 , compară acest episod cu cel de la 2, 3 (Venus din Paphos).

148 De la Sinope, Marea Neagră, până la Alexandria călătoria pe cale maritimă trebuie să fi durat în mod normal cel puţin 15 zile (am calculat durata călătoriei după datele oferite de J. ROUGÉ, *Recherches sur l' organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l' Empire Romain*, Paris, 1966, p. 103).

149 Ptolemeu Evergetul, 247-222 î.Hr.

150 Memfis a fost prima capitală a Egiptului (imperiul vechi, 2925-2134 î.Hr.)

151 Manifestă neîncredere a istoricului faţă de asemenea ipoteze mitologice.

152 SUET., *Dom.*, 2.

153 SUET., *Dom.*, 4; QUINT., 10, 1, 91.

Cartea a V-a

1.1. La începutul aceluiaşi an, Caesar Titus, ales de tatăl său pentru a supune Iudeea[1] şi care se ilustrase ca militar câtă vreme şi el, şi Vespasian fuseseră persoane particulare, se bucura acum de o influenţă şi de o reputaţie mai strălucită, deoarece provinciile şi armatele rivalizau între ele pentru a-i câştiga încrederea. Iar el, ca să fie considerat superior destinului său, se arăta elegant şi decis în chestiunile militare, determina prin sociabilitate entuziasm în îndeplinirea sarcinilor şi participa adesea la lucrări şi în coloana de marş alături de soldaţii de rând, fără ca prin acestea demnitatea de general să-i fie ştirbită. Îl urmau în Iudeea trei legiuni, a V-a, a X-a şi a XV-a, formate din vechi soldaţi ai lui Vespasian. Le-a adăugat acestora legiunea a XII-a din Siria şi a adus din Alexandria trupe din legiunile a XVIII-a şi a III-a; îl mai întovărăşeau douăzeci de cohorte formate din aliaţi şi opt unităţi de cavalerie auxiliară; se mai aflau alături de el regii Agrippa şi Sohaemus, ajutoare importante din partea regelui Antiochus, o trupă de arabi[1bis] stăpâniţi de o ură obişnuită între popoare vecine faţă de iudei, în sfârşit, numeroşi indivizi sosiţi de la Roma şi din Italia în speranţa de a-l influenţa pe un principe care nu-şi formase încă un anturaj. Cu aceste trupe el pătrunde pe teritoriul duşman în coloană bine organizată şi şi-a aşezat tabăra nu departe de Ierusalim.

2.1. Dar, pentru că vom descrie ultima zi a acestui faimos oraş, ni se pare necesar să-i dezvăluim originea. Se aminteşte că iudeii, izgoniţi din insula Creta, s-au stabilit la extremităţile Libiei în vremurile când Saturn, învins şi detronat de Iupiter, i-a cedat acestuia puterea. Dovada acestui fapt o constituie numele: în Creta se află un munte celebru, Ida; locuitorii aflaţi în vecinătatea lui, idaeii, au fost numiţi iudei prin adăugarea unei silabe conform unui obicei barbar[2]. Unii pretind că în timpul domniei lui Isis, din cauza suprapopulaţiei Egiptului, o mulţime de oameni a fost trimisă sub conducerea lui Hierosolymos şi a lui Iuda pe pământurile din apropiere[3]; alţii îi consideră a fi de neam etiopian şi că în vremea regelui Cepheus teama şi ura i-au determinat să-şi schimbe reşedinţa[4]. Conform altor autori, emigranţi asirieni, un neam lipsit de pământuri, au pus mâna pe o parte a Egiptului, apoi au locuit în propriile lor oraşe şi au cultivat ogoarele hebreilor şi regiunile vecine cu Siria[5]. Alţii le atribuie iudeilor o origine strălucită: ei ar descinde din solymi, un neam cântat în poemele lui Homer, care a construit oraşul Ierusalim şi l-a denumit după numele neamului[6].

3.1. Majoritatea autorilor sunt de acord că, izbucnind o molimă în Egipt, care păta corpul, regele Bocchoris a consultat oracolul lui Hammon şi i-a cerut zeului un remediu[7]: răspunsul oracolului a fost că el trebuie să-şi cureţe regatul şi să exileze pe alte pământuri acest neam de oameni, ca fiind urâţi de zei. În consecinţă, ei au fost căutaţi, adunaţi la un loc şi abandonaţi în deşert; în timp ce ceilalţi se sfârşeau în lacrimi, Moise, unul dintre exilaţi, i-a îndemnat să nu aştepte vreun ajutor divin sau uman, deoarece atât zeii, cât şi oamenii, i-au părăsit, ci să se încreadă numai în propriile lor forţe[7bis]; să-l considere călăuză cerească pe primul care-i va ajuta să scape de nenorocirile prezente. I-au ascultat sfatul şi în totală necunoaştere au plecat

la drum la întâmplare. Nimic nu-i chinuia mai mult decât lipsa de apă şi s-au lăsat să cadă pe câmpuri gata să piară, când o turmă de măgari sălbatici revenind de la păscut s-a aşezat lângă o râpă stâncoasă, umbrită de o pădurice. Moise îi urmăreşte şi, cercetând iarba, descoperă o vână bogată de ape[8]. Aceasta le-a fost salvarea; după un drum neîntrerupt de şase zile, în cea de a şaptea au pus mâna pe pământuri de pe care i-au izgonit pe locuitori şi acolo şi-au întemeiat oraşul şi au construit templul[8bis].

4.1. Moise, ca să-şi consolideze autoritatea în viitor asupra neamului, a introdus rituri noi, cu totul deosebite faţă de cele ale celorlalte popoare. Acolo toate cele considerate de noi sacre sunt profane, în schimb sunt permise lucruri pentru care la noi există interdicţii religioase; au consacrat pe altare chipul animalului care îi condusese şi îi scăpase de sete[9], iar lui Hammon i-au sacrificat un berbec în bătaie de joc[10]; au sacrificat şi un bou, deoarece egiptenii îl cinstesc pe Apis[11]. Se abţin de la consumarea cărnii de porc, deoarece odinioară ciuma îi pângărise, iar acest animal este considerat a fi responsabil de răspândirea molimei[12]. În amintirea foametei de altădată ei postesc deseori[13] şi, deoarece culeseseră cu aviditate grâne, pâinea iudaică este preparată fără nici un ferment. A şaptea zi este consacrată odihnei, căci această zi le-a adus sfârşitul chinurilor; apoi, cum inactivitatea le-a fost plăcută, ei petrec în apatie fiecare al şaptelea an. Alţii cred că el este dedicat lui Saturn, fie pentru că ei au primit principiile religiei lor de la idaei, despre care am spus că au fost izgoniţi odată cu Saturn şi au întemeiat neamul, fie pentru că, din cele şapte planete care îi conduc pe muritori, planeta Saturn are orbita cea mai înaltă şi influenţa cea mai puternică[14]; de altminteri, se ştie că majoritatea corpurilor cereşti îşi parcurg drumul şi orbita în cicluri de timp divizibile cu şapte[15].

5.1. Aceste rituri, oricum vor fi fost ele introduse, ei le justifică prin vechimea lor; celelalte obiceiuri ale lor sunt sinistre şi infame: ele şi-au dobândit prevalenţa datorită depravării lor. Căci indivizii cei mai nenorociţi, care-şi renegau religia strămoşească, le aduceau contribuţii şi bani, graţie cărora resursele iudeilor au sporit[15bis]; în ceea ce-i priveşte pe ei înşişi, ei sunt de o solidaritate încăpăţânată, gata oricând să sară în ajutor; faţă de tot ce este străin însă, ei manifestă o ostilitate plină de ură[16]: separaţi la banchete, cu culcuşuri deosebite, acest neam, în ciuda pornirii sale neînfrânate pentru plăceri, nu întreţine relaţii cu femei străine; între ei nimic nu este nepermis. Au instituit circumcizia, pentru a se putea deosebi de alţii[17]. Cei care adoptă obiceiurile lor sunt supuşi aceluiaşi ritual; primele învăţături pe care le capătă sunt dispreţul faţă de zei[18], lepădarea de patrie şi ideea că părinţii, fraţii şi copiii sunt lucruri fără valoare. Cu toate acestea, sunt preocupaţi de sporirea populaţiei; este un sacrilegiu uciderea unui copil agnat[19]; ei cred nemuritoare sufletele celor morţi în bătălie sau în suplicii; de aici dorinţa lor de procreare şi dispreţul faţă de moarte. Preferă să îmbălsămeze cadavrele după model egiptean decât să le incinereze[20], au aceleaşi credinţe despre infern ca şi egiptenii, dar cu totul deosebite în ceea ce-i priveşte pe zeii cereşti[21]. Egiptenii venerează majoritatea animalelor şi imaginile pe care le făuresc[22]; iudeii concep o singură divinitate imaterială: pentru ei este o profanare a-l reprezenta pe zeu în imagini făcute din materie perisabilă după chipul omului; divinitatea lor este supremă şi eternă, inimitabilă şi indestructibilă[23]. În consecinţă, în oraşele şi templele lor nu se află nici o statuie a ei; regii nu beneficiază de această adoraţie şi nici Caesarilor nu le acordă vreo onoare[24]. Dar, cum preoţii lor cântă acompaniindu-se cu fluiere şi timpane, cum ei se încoronează cu coroane de iarbă şi cum a fost găsită viţă de aur în templu, unii au crezut că ei îl cinstesc pe Liber Pater, stăpânitorul Orientului, deşi ritualul nu se potriveşte defel[25]. Într-adevăr, Liber Pater a instituit ritualuri sărbătoreşti şi vesele, în timp ce obiceiurile iudeilor sunt absurde şi sordide[25bis].

6.1. Pământurile şi teritoriile lor se învecinează înspre Orient cu Arabia, la sud se desfăşoară Egiptul, la apus, fenicienii şi marea, la nord, dintr-o parte, Siria. Oamenii au corpuri sănătoase şi apte pentru munca grea. Ploile sunt rare, pământul fertil, roadele aceleaşi ca şi la noi şi, în afară de acestea, balsamul şi palmierul. Palmierii sunt înalţi şi impunători; balsamul este un

arbore de dimensiuni mici; când ramurile lui se umflă, dacă le atingi cu cuţitul, venele se sperie: ele se deschid cu bucăţi de piatră sau cu fragmente de vase; sucul este utilizat în medicină[26]. Muntele cel mai înalt care se ridică în Iudeea este Libanonul; este un fapt de-a dreptul miraculos cum în clima asta atât de fierbinte el este acoperit cu arbori şi zăpadă[27]. Din munte izvorăşte şi curge Iordanul. Iordanul nu se varsă în mare, ci traversează, fără să-şi piardă debitul, două lacuri şi este reţinut de al treilea[28]. Acesta este de dimensiuni extraordinare, asemenea unei mări, cu ape urât mirositoare şi din acest motiv dăunător sănătăţii locuitorilor; asupra lui nu suflă vânturi şi nu conţine peşti sau păsările obişnuite în medii acvatice. Apele sunt inerte şi poartă la suprafaţa lor, asemenea unui teren solid, obiectele aruncate; atât înotătorii, cât şi cei care nu ştiu să înoate se menţin la suprafaţă. Într-un moment fix al anului apele sale poartă bitum[29], a cărui culegere au deprins-o, ca orice tehnică, din experienţă. Bitumul este un lichid negru de la natură, care se coagulează sub acţiunea unui acid şi pluteşte pe ape; meseriaşii îl iau cu mâna şi îl aruncă pe nave, unde curge şi se răspândeşte pe toată puntea fără nici o intervenţie; apoi îl taie în tranşe. Nu poate fi decupat cu fierul sau cu bronzul, nu suportă sângele sau hainele femeieşti infectate lunar[30]. Aşa relatează vechii autori; dar cunoscătorii locurilor afirmă că bitumul plutind pe ape este tras cu mâna la ţărm, unde, datorită căldurii pământului şi arşiţei soarelui, se întăreşte şi este tăiat cu securi şi cu dălţi asemenea lemnului sau pietrelor[31].

7.1. Nu departe de lac sunt câmpuri, despre care se zice că odinioară au fost roditoare şi acoperite de oraşe mari, care însă au ars fiind lovite de trăsnete[31bis]; se mai văd urmele, iar pământul însuşi pârjolit şi-a pierdut capacitatea de a da roade. Căci toate plantele, fie ele sălbatice, fie ele sădite de mâna omului, ierburi sau flori, chiar dacă se dezvoltă puţin, se înnegresc şi se transformă în praf. În ceea ce mă priveşte, chiar dacă accept ideea că oraşe odinioară celebre au ars din cauza focurilor cereşti, cred totuşi că miasmele lacului infectează şi viciază atmosfera şi că din acest motiv putrezesc toamna roadele, deoarece pământul şi clima sunt deopotrivă de nesănătoase. Fluviul Belius se varsă în Marea Iudaică, iar în jurul gurii sale nisipul foarte fin amestecat cu sodă se transformă în sticlă[32]. Litoralul este mic ca întindere; cu toate acestea, cei care exploatează nisipul nu ajung să-l consume.

8.1. Mare parte a Iudeei este acoperită cu sate; există şi unele oraşe; capitala neamului este Hierosolyma. Acolo se află un templu de o bogăţie extraordinară, un oraş înconjurat de ziduri, apoi palatul regilor şi, în sfârşit, templul cu o incintă proprie[33]. Iudeii nu sunt admişi decât la porţi, căci peste prag nu au voie să treacă decât preoţii. Câtă vreme asirienii, mezii şi perşii au stăpânit Orientul, iudeii au fost cei mai dispreţuiţi sclavi ai lor[34]; după ce macedonenii şi-au instaurat dominaţia, regele Antiohus a încercat să le îngrădească religia şi să introducă moravuri greceşti, pentru a civiliza acest neam respingător, dar a fost împiedicat de războiul partic, căci în acea vreme s-a produs defecţiunea lui Arsaces[35]. În perioada în care macedonenii erau neputincioşi, iar parţii încă slabi (romanii se aflau departe), iudeii şi-au dat ei înşişi regi; aceştia, izgoniţi de instabilitatea poporului, şi-au restabilit domnia prin forţa armelor şi au îndrăznit să săvârşească ceea ce regii săvârşesc în mod obişnuit, adică exilarea concetăţenilor, distrugerea oraşelor, uciderea fraţilor, a soţiilor şi a părinţilor; ei au favorizat religia, deoarece îşi asumaseră demnitatea sacerdotală pentru întărirea puterii lor[36].

9.1. Cn. Pompeius a fost primul roman care i-a înfrânt pe iudei şi a pătruns în templu conform dreptului învingătorului[37]; de atunci s-a răspândit ştirea că templul este gol, lipsit de imaginea vreunui zeu şi că sanctuarul nu conţine nici un mister. Zidurile Hierosolymei au fost dărâmate, dar templul a rămas în picioare. Apoi, în timpul războiului civil, după ce provinciile orientale i-au revenit lui Marcus Antonius, regelui Pacorus al parţilor a pus stăpânire pe Iudeea, dar a fost ucis de P. Ventidius, iar parţii, respinşi dincolo de Eufrat[38]; iudeii au fost supuşi de C. Sosius[39]. Regatul i-a fost acordat lui Herodes de către Antonius şi a fost mărit de Augustus, când a fost învingător[40]. După moartea lui Herodes, un oarecare Simon a preluat titlul de rege

fără să mai aştepte hotărârea Caesarului[41]. Acesta a fost pedepsit de către Varus, guvernatorul Siriei, iar copii lui Herodes au domnit asupra neamului supus şi împărţit în trei mici regate[42]. În timpul domniei lui Tiberius a fost linişte; apoi, când Gaius Caesar a poruncit aşezarea statuii sale în templu, iudeii au preferat să pună mâna pe arme decât să îndeplinească ordinul[43]; răscoala a fost oprită de moartea împăratului. Claudius, după dispariţia regilor sau după amputarea gravă a autorităţii lor, a transformat Iudeea în provincie şi a dat-o spre guvernare cavalerilor romani sau liberţilor[43bis]; unul dintre aceştia, Antonius Felix, a exercitat puterea regală într-un fel tipic pentru un sclav, dând curs tuturor cruzimilor şi capriciilor sale; el se căsătorise cu Drusilla, nepoata Cleopatrei şi a lui Marcus Antonius, astfel încât Felix era proginerele lui Antonius, în timp ce Claudius îi era nepot[44].

10.1. Cu toate acestea, răbdarea iudeilor a durat până când a fost procurator Gessius Florus; în timpul acestuia a izbucnit războiul[45]. Cestius Gallus, legatul Siriei, care a primit misiunea să înăbuşe în faşă rebeliunea, a purtat lupte cu rezultate variate, dar cel mai adesea a suferit înfrângeri[46]. Când Cestius a murit, fie de moarte naturală, fie de dezgust, din porunca lui Nero a fost trimis la faţa locului Vespasian[47]; graţie destinului, faimei sale şi ofiţerilor săi străluciţi[48], el a reuşit după două campanii de vară să deţină cu armata învingătoare toate câmpurile şi oraşele, cu excepţia Hierosolymei. În anul următor, atent la războiul civil, el n-a mai întreprins nici o acţiune în Iudeea. Când în Italia s-a reinstaurat pacea, preocupările de politică externă au revenit în atenţie; i-a sporit enervarea faptul că numai iudeii nu cedaseră; în acelaşi timp, i s-a părut oportun să-l lase pe Titus în fruntea armatei, pentru a face faţă tuturor evenimentelor şi hazardurilor noului principat.

11.1. Aşadar, Titus, după ce şi-a aşezat tabăra în faţa zidurilor Hierosolymei, cum am arătat, desfăşoară legiunile organizate pentru luptă. Iudeii şi-au aşezat trupele sub ziduri, pentru ca, în caz de reuşită, să poată exploata succesul, iar în caz de înfrângere, să aibă refugiul pregătit. Cavaleria şi cohortele de infanterie uşoară au declanşat un atac împotriva lor, încheiat cu un rezultat incert; apoi, duşmanii au început să cedeze şi în zilele următoare s-au dat lupte numeroase în faţa porţilor, până când iudeii au fost respinşi în interiorul zidurilor cu grele pierderi. Romanii au trecut la asediu; nu li s-a părut demn să-l înfometeze pe inamic, ci cereau insistent declanşarea asaltului, unii datorită curajului lor, majoritatea datorită cruzimii şi dorinţei lor de răsplată. Titus îşi imagina Roma cu plăcerile şi bogăţiile ei; dacă zidurile Hierosolymei n-ar fi căzut imediat, i se părea că le amână prea mult. Dar construcţiile masive întăreau oraşul, şi aşa greu accesibil prin aşezarea sa, construcţii care ar fi apărat cu succes şi un oraş situat în câmpie. Zidurile închideau două coline de o înălţime foarte mare, ziduri care erau construite în unghi ascuţit spre interior sau exterior, în aşa fel încât asediatorii aveau întotdeauna flancurile descoperite[49]. Extremitatea stâncii este abruptă, iar turnurile, acolo unde muntele este înalt, se ridicau la o înălţime de şaizeci de picioare, iar unde era depresiune, la o sută douăzeci, astfel încât, pentru cine le privea de la distanţă, dădeau impresia că sunt la acelaşi nivel[50]. În interior alte ziduri formau o centură în jurul palatului regal; turnul Antonius, astfel denumit de Herodes în cinstea lui Marcus Antonius, atrăgea atenţia prin dimensiunile sale extraordinare[51].

12.1. Templul este construit în forma unei citadele cu ziduri proprii, a căror construcţie le depăşea pe celelalte prin efortul depus şi prin meşteşug; înseşi porticurile care înconjoară templul constituie un excelent avanpost în caz de luptă. Acolo se află o fântână cu apă permanentă, subterane săpate în munţi, bazine şi cisterne pentru păstrarea apei de ploaie. Întemeietorii prevăzuseră faptul că iudeii, datorită moravurilor lor atât de diferite de cele ale altor popoare, aveau să poarte numeroase războaie; de aceea au luat toate măsurile în vederea unui asediu îndelungat; când au fost cuceriţi de Pompei, teama şi experienţa le-au sugerat şi alte mijloace de apărare. Apoi, datorită dorinţei de bani caracteristice domniei lui Claudius, ei au cumpărat dreptul de a întări oraşul şi au construit ziduri, care, deşi domnea pacea, păreau a

fi ridicate pentru război; în acelaşi timp, populaţia sporea, datorită gloatelor care s-au refugiat aici în urma dezastrelor suferite de alte oraşe[52]: căci s-au adunat cei mai încăpăţânaţi şi instigau mai mult ca oricând la revoltă. Iudeii aveau trei generali şi tot atâtea armate: zidurile exterioare, cele mai lungi, erau apărate de Simon, centrul oraşului de Ioan, templul de Eleazarus[53]. Ioan şi Simon dispuneau de armamentul şi de trupele cele mai numeroase, Eleazarus de poziţia cea mai puternică; dar între ei se desfăşurau lupte, îşi întindeau reciproc curse, provocau incendii şi astfel a fost consumată de foc o mare cantitate de grâne. Apoi Ioan şi-a trimis oamenii sub pretextul săvârşirii unui sacrificiu, în realitate pentru a-l ucide pe Eleazarus şi trupa sa, şi a pus stăpânire pe templu. Astfel cetatea s-a împărţit în două facţiuni, până când la apropierea romanilor războiul extern a condus la instaurarea concordiei[54].

13.1. S-au produs prodigii pe care neamul acesta, atât de aservit superstiţiilor, dar adversar al practicilor religioase, nu avea dreptul să le purifice prin sacrificii şi ofrande. Au fost văzute în cer armate care se ciocneau, arme de un roşu aprins, templul s-a iluminat brusc de un foc răsărit printre nori. S-au deschis pe neaşteptate porţile sanctuarului şi a fost auzită o voce mai puternică decât orice glas omenesc care vestea că zeii i-au părăsit; în acelaşi timp, s-a auzit mişcarea produsă de plecarea lor[55]. Puţini iudei interpretau prodigiile drept profeţia unei catastrofe; majoritatea erau convinşi de adevărurile conţinute în scrierile străvechi ale preoţilor, şi anume că în aceste timpuri Orientul va deveni prevalent, iar oameni porniţi din Iudeea vor stăpâni lumea. Aceste texte sibilinice se refereau la Vespasian şi Titus, dar mulţimea, conform naturii umane, interpreta dezvăluirile destinului în funcţie de dorinţele ei şi nici măcar eşecurile nu i-au putut determina să vadă adevărul în faţă[56]. Numărul asediaţilor de toate vârstele, bărbaţi şi femei, era, cum am aflat, de şase sute de mii[56bis]; au fost împărţite arme tuturor celor care puteau să le mânuiască; şi între ei manifestau curaj mult mai mulţi decât te-ai fi putut aştepta la o asemenea mulţime de oameni. Bărbaţii şi femeile aveau aceeaşi dârzenie şi, dacă ar fi fost obligaţi să-şi schimbe patria, se temeau mai mult de viaţă decât de moarte. Împotriva unui asemenea oraş şi neam, Caesar Titus a hotărât să utilizeze terase de apropiere şi bărăci rulante, deoarece poziţia solidă a oraşului nu îi permitea cucerirea lui printr-un asalt brusc: au fost atribuite fiecărei legiuni sarcini, iar luptele au încetat până când au fost puse la punct toate mijloacele imaginate de cei vechi şi metodele inventate de moderni pentru cucerirea oraşelor.

14.1. Între timp Civilis, după eşecul suferit la treviri, şi-a refăcut armata în Germania şi s-a aşezat la Vetera într-o poziţie puternică; el spera că acolo amintirea succesului repurtat va ridica moralul barbarilor. Cerialis, care îşi dublase efectivele prin sosirea legiunilor a II-a, a XII-a şi a XIV-a, l-a urmat; infanteria şi cavaleria auxiliară, convocate de multă vreme, s-au grăbit să sosească după succesul obţinut de Cerialis. Nici unul dintre cei doi conducători nu era un temporizator, dar îi despărţea un câmp mlăştinos prin natura sa; mai mult: Civilis construise un dig oblic faţă de Rin, care a oprit apele şi le-a făcut să se reverse asupra regiunii înconjurătoare. Terenul avea o asemenea configuraţie, încât fundul apei era nesigur şi periculos pentru soldaţii noştri: soldaţii romani erau împovăraţi de arme şi nu se încumetau să înoate, în timp ce pe germanii obişnuiţi cu fluviile îi ajutau armamentul uşor şi talia lor foarte înaltă.

15.1. Aşadar, la provocarea batavilor, cei mai intreprizi dintre soldaţii noştri au angajat bătălia, dar s-a iscat panica atunci când arme şi cai au fost înghiţiţi de adâncimile mlaştinii. Germanii săltau pe vadurile cunoscute, evitau cel mai adesea frontul nostru, pentru a învălui din spate şi din flancuri armata noastră. Şi nu se dădea o luptă de infanterie de la distanţă mică, ci ai fi zis că este o bătălie navală, unde combatanţii rătăceau printre ape şi, dacă întâlneau vreun loc mai stabil, se agăţau cu toate forţele; răniţi şi nevătămaţi, buni şi prost înotători se ţineau unul de altul antrenându-se reciproc spre moarte. Cu toate acestea, măcelul a fost disproporţionat de mic faţă de panica iscată, căci germanii n-au îndrăznit să depăşească mlaştina, ci au revenit în tabăra lor. Rezultatul bătăliei i-a determinat pe cei doi conducători, dar din motive diferite, să forţeze decizia: Civilis, pentru a specula şansa, Cerialis, pentru a şterge

ruşinea; germanii erau curajoşi datorită succesului, pe romani îi îmboldea sentimentul onoarei. Barbarii au petrecut noaptea în cântece şi strigăte, ai noştri în furie şi ameninţări.

16.1. A doua zi Cerialis aşază în linia întâi a frontului cavaleria şi infanteria auxiliară, iar în a doua legiunile şi păstrează în jurul său trupe de elită pentru situaţii neprevăzute[57]. Civilis şi-a desfăşurat armata, dar nu în linie, ci în formaţie cui: batavii şi cugernii se aflau la aripa dreaptă, transrenanii, la aripa stângă şi în poziţiile mai apropiate de fluviu; amândoi conducătorii îşi încurajau armata, dar nu pe toţi soldaţii deodată, în adunări, cum se întâmplă de obicei, ci pe măsură ce îi întâlneau. Cerialis amintea vechea glorie a numelui de roman, vechile şi recentele victorii; pentru a-l distruge pentru totdeauna pe inamicul perfid, laş şi, de fapt, gata înfrânt, spunea el, este nevoie nu de o luptă, ci de răzbunare; de curând ei s-au luptat în inferioritate numerică şi totuşi l-au zdrobit pe duşman, deşi acesta se afla cu grosul trupelor sale: numai cei care poartă în suflet ruşinea fugii şi pe spate urmele rănilor supravieţuiesc. Apoi el încurajează fiecare legiune cu formula care i se potrivea: pe soldaţii legiunii a XIV-a îi numeşte cuceritorii Britanniei; Galba a devenit principe graţie autorităţii legiunii a VI-a; soldaţii legiunii a II-a îşi vor consacra pentru prima oară pe câmpul de luptă însemnele lor noi şi vulturul lor nou[58]. Ajuns în faţa armatei germanice, el ridică mâna şi le cere să recucerească malul care le aparţine, tabăra lor, vărsând din belşug sângele duşmanilor. La aceste cuvinte a izbucnit un strigăt general de bucurie, unii dorind, după o pace îndelungată, lupta, alţii, obosiţi de război, doreau pacea şi sperau în viitor răsplată şi linişte.

17.1. Nici Civilis nu a organizat o linie de bătaie tăcută când a invocat, ca dovadă a vitejiei lor, însuşi câmpul de luptă: germanii şi batavii stau în picioare pe urmele vechii glorii, călcând peste cenuşa şi osemintele legiunilor. Oriunde îşi întorc romanii ochii, ei văd numai captivitate, dezastre şi privelişti sinistre. Să nu se lase înspăimântaţi de deznodământul îndoielnic al bătăliei de la Treviricum: în acea zi germanilor li s-a opus însăşi victoria, deoarece, cu mâinile încărcate de pradă, au lăsat de o parte armele; dar de atunci toate s-au întors în favoarea lor şi în defavoarea inamicului. Toate vicleniile pe care se cuvine să le prevadă un conducător, el le-a şi pus la cale: câmpuri inundate, cunoscute numai de ei, mlaştinile vătămătoare pentru inamic. În faţa ochilor lor se aflau Rinul şi zeii Germaniei: sub aceste auspicii divine să dea bătălia, amintindu-şi de soţiile, părinţii şi copiii lor; această zi sau va fi pe măsura gloriei străbune, sau posteritatea o va clasa printre cele mai ruşinoase. Când vorbele lui au fost aprobate cu zdrăngănit de arme şi cu dansuri (acesta le este obiceiul), bătălia a început prin lansarea de pietre şi de proiectile de plumb; soldaţii noştri nu se hazardau în mlaştină, iar germanii îi provocau pentru a-i determina să pătrundă.

18.1. Când proiectilele au fost consumate, lupta s-a încălzit, iar atacul inamicului s-a produs cu şi mai multă furie; cu corpurile lor imense şi cu suliţele lor foarte lungi ei îi străpungeau de la distanţă pe soldaţii noştri, care şovăiau şi alunecau; în acelaşi timp, o coloană de bructeri, pornită de la digul despre care am vorbit, a trecut Rinul înot. În acest loc rândurile noastre au fost dezorganizate, iar cohortele de infanterie aliată au început să cedeze; când au intrat în acţiune legiunile, ele au oprit atacul inamicului şi au restabilit situaţia. În acest moment un transfug batav îl abordează pe Cerialis şi îi promite să-i arate un drum pe unde va cădea în spatele duşmanului, dacă trimite cavaleria la extremitatea mlaştinii: terenul era solid acolo, iar cugernii care asigurau paza nu erau prea atenţi. Două unităţi de cavalerie trimise împreună cu transfugul l-au surprins pe duşman şi îl înconjoară. Când faptul a fost cunoscut datorită strigătelor, legiunile s-au năpustit pe toată lungimea frontului, iar germanii, respinşi, s-au îndreptat în panică spre Rin. Războiul s-ar fi putut încheia în acea zi dacă flota romană s-ar fi grăbit să sosească pe teatrul de operaţii; dar nici măcar trupele de cavalerie nu i-au urmărit pe fugari, împiedicate fiind de o ploaie neaşteptată şi de căderea nopţii.

19.1. A doua zi legiunea a XIV-a i-a fost trimisă lui Annius Gallus în Germania Superior[59]; Cerialis şi-a completat armata cu legiunea a X-a sosită din Hispania. Lui Civilis i-a sosit

un ajutor din partea chaucilor. Cu toate acestea, el nu a îndrăznit să apere oraşul batavilor[60], ci a luat cu sine tot ce putea fi dus, a incendiat restul şi s-a retras în insulă, ştiind că romanilor le lipsesc navele necesare construirii unui pod şi că armata nu are altă posibilitate de pătrundere pe insulă; ba chiar a dărâmat digul construit de Drusus Germanicus şi a lăsat Rinul să curgă liber, care prin albia sa naturală năvălea spre Gallia, deoarece fuseseră distruse obstacolele care-i stăteau în cale. Astfel fluviul, ca şi cum ar fi fost abătut, despărţea armata de insulă printr-un braţ subţire, încât dădea impresia unui pământ continuu. Au trecut Rinul împreună cu el Tutor, Classicus şi o sută treizeci de senatori treviri[61], între care şi Alpinus Montanus, despre care am amintit că fusese trimis mai înainte de Primus Antonius în Gallii[62]. Îl întovărăşea fratele său D. Alpinus. În acelaşi timp, ceilalţi, prin sentimentul de milă pe care îl provocau şi prin daruri, obţineau ajutoare din partea unor neamuri avide de pericole.

20.1. Războiul era atât de departe de a fi încheiat, încât Civilis într-o singură zi s-a năpustit cu patru coloane asupra cantonamentelor unităţilor de cavalerie, ale cohortelor şi ale legiunilor, după cum urmează: asupra legiunii a X-a, la Arenacium[63], a II-a, la Batavodurum, şi asupra cohortelor şi unităţilor de cavalerie cantonate la Grinnes şi Vada[64]. El împărţise astfel trupele, încât el însuşi, Verax, nepotul său de soră, Classicus şi Tutor îşi conduceau forţele lor; ei acţionau astfel nu în credinţa că vor repurta succese în toate punctele, ci în ideea că, atacând în mai multe locuri simultan, soarta le va surâde într-unul din ele; în acelaşi timp, sperau să-l poată captura pe Cerialis, care nu se păzea îndeajuns şi care alerga de colo-colo, hărţuit de sosirea a numeroşi curieri. Cei cărora le revenea atacul cantonamentelor legiunii a X-a, considerând că atacarea lor este o operaţie mult prea grea, s-au năpustit asupra soldaţilor ieşiţi să taie lemne şi au ucis pe prefectul taberei şi cinci centurioni de prim rang şi câţiva soldaţi; restul s-a apărat în spatele fortificaţiilor. Între timp, o ceată de germani încerca să taie podul început la Batavodurum; bătălia care s-a dat a fost indecisă şi apoi întreruptă de căderea nopţii.

21.1. Situaţia cea mai critică s-a produs la Grinnes şi la Vada. Civilis asedia Vada, Classicus, Grinnes; nu puteau fi opriţi, iar cei mai curajoşi apărători au fost ucişi, între care Briganticus, prefectul unei unităţi de cavalerie, despre care am spus că rămăsese credincios romanilor şi duşman implacabil al unchiului său Civilis[65]. Dar, când Cerialis şi-a făcut apariţia cu un detaşament de cavalerie de elită, soarta bătăliei s-a schimbat: germanii sunt respinşi şi aruncaţi în apele fluviului. Civilis a fost recunoscut în timp ce încerca să-i oprească pe fugari, atacat cu lovituri de suliţă şi a scăpat înotând, după ce şi-a abandonat calul; Verax s-a salvat în acelaşi fel; Tutor şi Classicus au fost luaţi la bordul unei bărci. Nici de data asta flota romană nu a luat parte la bătălie, deşi primise ordin în acest sens: ea a fost împiedicată de frică şi de faptul că vâslaşii erau dispersaţi pentru îndeplinirea altor sarcini militare. În mod cert Cerialis acorda prea puţin timp pentru îndeplinirea ordinelor sale, căci era neprevăzut în hotărâri, dar strălucit datorită succesului repurtat; când capacitatea sa de tactician nu era la înălţime, îi venea în ajutor soarta; din acest motiv nici el, nici armata sa nu se prea preocupau de disciplină. Câteva zile mai târziu, deşi a scăpat de pericolul de a fi făcut prizonier, totuşi n-a putut evita dezonoarea.

22.1. El plecase către Novaesium şi Bonna pentru a inspecta taberele care se construiau pentru legiunile ce urmau să ierneze acolo şi revenea pe cale fluvială, risipindu-şi escorta şi fără să se păzească cum se cuvine. Faptul a fost observat de germani, care i-au organizat o ambuscadă: ei au ales o noapte sumbră datorită norilor, s-au lăsat duşi de apele fluviului şi au pătruns în tabără fără să fie împiedicaţi. La început o stratagemă i-a ajutat să declanşeze masacrul: au tăiat corzile cortului şi i-au ucis pe soldaţii înfăşuraţi în pânze. Altă trupă a provocat dezordine în flotă, căci aruncau lanţuri şi trăgeau spre ei corăbiile; şi, pe cât le-a fost de folos pentru înşelăciunea lor liniştea, pe atât, când a început măcelul, acopereau totul cu strigătele lor, spre a spori teroarea. Romanii, treziţi din somn în urma rănilor primite, îşi caută armele, se năpustesc pe drumurile taberei, prea puţini în uniformă militară, majoritatea cu

hainele înfăşurate în jurul braţelor şi cu sabia în mână. Generalul pe jumătate adormit şi gol este salvat de o greşeală a inamicului: văzând corabia pretoriană, uşor de recunoscut datorită steagului ei[66], au crezut că acolo se află şi au capturat-o. Dar Cerialis îşi petrecuse noaptea în altă parte, cum au crezut cei mai mulţi, la o femeie ubiană, Claudia Sacrata, cu care întreţinea legături. Santinelele şi-au scuzat absenţa de la datorie pe seama reputaţiei generalului lor: ei au pretextat că primiseră ordinul să nu-i tulbure liniştea; şi, cum trompetele tăceau, iar apelul nu se mai făcea, au fost şi ei cuprinşi de somn. Când s-a făcut ziuă, duşmanii s-au retras pe corăbiile capturate, iar trirema pretoriană au tras-o pe râul Lupia şi i-au dat-o în dar Veladei.

23.1. Pe Civilis l-a cuprins dorinţa de a desfăşura în faţa romanilor o flotă: el echipează toate biremele aflate la dispoziţie şi corăbiile cu un singur rând de vâsle; le adaugă un mare număr de bărci, care puteau să ducă treizeci sau patruzeci de oameni, înarmate după modelul corăbiilor liburnice; în acelaşi timp, bărcile capturate de la romani erau echipate în loc de pânze cu panglici multicolore, care le dădeau un aspect nu neplăcut. Au ales ca loc pentru operaţii braţul prin care Mosa duce apele Rinului către Ocean[67]. Motivul acestei alegeri a fost, în afară de vanitatea înnăscută a neamului, să înspăimânte şi să intercepteze convoaiele de aprovizionare care soseau din Gallia. Mai mult mirat decât speriat, Cerialis îşi organizează flota, care era inferioară numeric, dar mult superioară prin experienţa vâslaşilor, a piloţilor şi prin dimensiunile navelor. Flota romană înainta în sensul curentului, cea a lui Civilis avea de partea ei vântul; trecând una pe lângă cealaltă, ele s-au separat după ce au tras o salvă de proiectile uşoare. Civilis n-a mai luat nici o iniţiativă, ci s-a retras dincolo de Rin; Cerialis a devastat cumplit insula batavilor, dar s-a abţinut, viclenie obişnuită conducătorilor, să se atingă de ogoarele şi fermele lui Civilis; între timp, toamna era spre sfârşit şi ploile dese ale echinoxului au provocat revărsarea râului şi au transformat într-un lac insula mlăştinoasă şi joasă. Romanii nu aveau nici flotă sau convoaie de aprovizionare la îndemână, iar tabăra aşezată pe un loc plan era smulsă de forţa curentului.

24.1. În acest moment legiunile ar fi putut fi nimicite şi chiar aceasta era voinţa germanilor, după opinia lui Civilis, dar el şi-a atribuit meritul de a-i fi determinat să abandoneze proiectul. Şi nici nu era afirmaţia sa prea departe de adevăr, deoarece câteva zile mai târziu s-a produs defecţiunea sa. Într-adevăr, Cerialis, prin mesageri trimişi în secret, le propunea batavilor pacea, lui Civilis, iertarea; pe Veleda şi pe apropiaţii săi îi îndemna să dea un alt curs soartei războiului, care le adusese atâtea nenorociri, printr-un serviciu făcut poporului roman la momentul potrivit: el le comunică faptul că trevirii au fost zdrobiţi, ubii reconvertiţi, că batavilor le-a fost smulsă patria; prietenia cu Civilis nu le-a adus decât răni, exiluri, doliu. Acest exilat, acest fugar, va fi o povară pentru cei ce-l vor primi; ei înşişi se făcuseră destul de vinovaţi prin faptul că au trecut de atâtea ori Rinul; dacă mai făceau şi alte tentative, de partea lor va fi nedreptatea şi vina, de partea romanilor, răzbunarea şi zeii.

25.1. Şi amesteca promisiunile cu ameninţările; când fidelitatea transrenanilor a slăbit, s-au iscat discuţii chiar şi între batavi: nu este cazul să prelungească mai departe, spuneau ei, un război dezastruos şi nici nu stă în puterea unei singure naţii să scuture jugul pământului în întregime. Ce vor realiza, dacă vor distruge şi vor incendia legiunile, decât că vor sosi altele mai numeroase şi mai puternice. Dacă porniseră războiul pentru a-l sprijini pe Vespasian, apoi Vespasian devenise stăpânul lumii; dacă, dimpotrivă, ei provoacă la luptă poporul roman, apoi ce reprezintă batavii în raport cu neamul omenesc în întregime? N-aveau decât să-i privească pe raeţi şi pe locuitorii Noricumului şi poverile impuse celorlalţi aliaţi: nu le-au fost impuse tributuri, ci li se cerea numai vitejie şi bărbaţi. Dar asta este aproape libertate; iar dacă este vorba să-şi aleagă singuri stăpânii, principii romani sunt mai de tolerat decât femeile germanilor[68]. Aşa vorbea poporul, iar căpeteniile se manifestau mai ameninţător: turbarea lui Civilis i-a împins să pună mâna pe arme; el a provocat dezastrul neamului din cauza unor nenorociri personale; atunci s-au înfuriat zeii pe batavi, când au asediat legiuni, au ucis legaţi,

au pornit un război necesar unui singur om, funest pentru ei înşişi. Au ajuns la capătul nenorocirilor cele mai cumplite, dacă nu îşi vin în fire şi nu îşi dovedesc remuşcarea prin pedepsirea singurului vinovat.

26.1. Lui Civilis nu i-a scăpat schimbarea de atitudine şi a hotărât să prevină pericolul, căci, în afară de dezgustul faţă de suferinţele îndurate, el nutrea speranţa să-şi salveze viaţa, speranţă care frânge adesea oameni de mare curaj. El îi solicită lui Cerialis o întrevedere: podul de pe râul Nabalia[69] este tăiat, cei doi conducători înaintează până la marginea tăieturii, iar Civilis a început prin a vorbi astfel: „Dacă m-aş fi apărat în faţa legatului lui Vitellius, el nu ar avea de ce să mă ierte pentru faptele mele şi nici de ce să se încreadă în vorbele mele; totul ne despărţea: el a declanşat ostilităţile, iar eu le-am agravat; faţă de Vespasian eu am un respect de veche dată şi, cât timp el a fost persoană particulară, eram numiţi prieteni. Faptul îi era bine cunoscut lui Primus Antonius, care prin scrisori m-a împins la război, pentru ca legiunile germanice şi tineretul galic să nu poată trece Alpii. Ceea ce Antonius mă îndemna prin scrisori, Hordeonius Flaccus îmi comunica prin viu grai; am pus mâna pe arme în Germania, aşa cum au procedat Mucianus în Siria, Aponius în Moesia, Flavianus în Pannonia..."[70].

Note

Primele 13 capitole ale cărţii constituie o micromonografie a Iudeei antice. Tacit se inspiră din scrieri greceşti ostile evreilor, pe care el îi consideră a fi reprezentanţi ai Orientului, ca şi sirienii, perşii, egiptenii etc.; or, aversiunea lui faţă de tot ce este oriental este un fapt evident. Cert este că Tacit nu a cunoscut scrierile autohtonilor, nici pe cele redactate în greceşte (nu există nici un semn că el ar fi citit opera lui Flavius Iosephus), ci numai pe cele datorate grecilor şi, probabil, memoriile lui Titus şi ale altor participanţi la război care îşi vor fi publicat amintirile. Fragmentul pune în faţa comentatorilor dificile probleme. Am utilizat pentru această parte mai ales excelentul şi eruditul comentariu al lui W. FAUTH, publicat în cadrul comentariului general al *Historiilor* datorat lui HEUBNER.

1 SUET., *Diu. Tit.*, 5, 2.

1bis Din datele oferite de Tacit, combinate ce cele ale lui FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 3; 65-69, rezultă că armata lui Titus era de aproximativ 59000 de militari (cf. FAUTH, 16).

2 Unii comentatori cred că teoria originii cretane a iudeilor se explică prin faptul că în insulă locuiau mulţi evrei; cf. FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 17, 327; *Vit.*, 427. Majoritatea exegeţilor cred însă că mai degrabă din cauza legendei lui Saturn (cf. 5, 4), întemeietorul sabatului. Pentru toate aceste chestiuni, cf. FAUTH, 20. „Adăugarea unei silabe", sistem obişnuit în scrierile romane pentru explicarea unor nume; cf. SALL., *Iug.*, 18; 10; POMP. MELA, 3, 96; PLIN., *Nat. Hist.*, 4, 114; 20, 156.

3 Conform mitologiei egiptene, Isis era soţia regelui defunct Osiris şi mama regelui Horus. O regină Isis a existat şi în epoca dinastiei Ramses; tradiţia a fost întărită prin faptul că multe regine ptolemaice se identificau cu Isis; cf. FAUTH, 23. Hierosolymos şi Iuda: la PLUT., *De Iside et Osiride*, 362 D, zeul Typhon (Seth), izgonit de Horus, a avut doi fii, Hierosolymos şi Iudaios (explicaţie în sens evhemerist).

4 Regele Cepheus, soţul Cassiopeei şi tatăl Andromedei; mitologia greacă localizează legenda în multe regiuni ale Orientului; salvarea Andromedei de către Perseu este localizată de antici la Iope, în Fenicia; cf. FAUTH, 25-26, care face şi legătura dintre Iope şi Aithiope.

5 ALEXANDER POLYHISTOR, în *FHG, III*, A 273, F 121, Iuda şi Idumaea s-ar fi căsătorit cu copiii Semiramidei. TROG. POMP. (IUSTIN), 36, 2, 1-3, atribuie iudeilor o origine siriană.

6 Solymii, conform povestirii lui Glaucos din *Il.*, 6, 184-185; 204, s-au luptat cu Bellerophon; ei locuiau o regiune muntoasă *(Od.*, 5, 283) din sud-vestul Asiei Mici (HEROD., 1, 173). STRAB., 1, 2, 28 şi PLIN., *Nat. Hist.*, 5, 94, îi identifică cu pisidienii. Identificarea solymilor cu iudeii poate va fi fost făcută de CHOIRILOS DIN SAMOS, *Persica*, deoarece el îi include în armata cu care Xerxes a invadat Grecia, cu specificarea că purtau măşti cabaline, ca şi etiopienii asiatici la Herodot (7, 70), dar vorbeau „feniciana"; cf. *FHG*, III, C 696, F 34 e = FLAV. IOS., *C. Ap.*, 1, 173.

7 Tacit urmează varianta istoricului greco-egiptean ostil iudeilor Lisimachos (*FHG*. III, C 621, F 1 = FLAV. IOS., *C. Ap.*, 1, 304-311). Bocchoris era în tradiţia greacă un faraon cu spirit proverbial al echităţii. FLAV. IOS., *C. Ap.*, 2, 16, preferă tradiţia transmisă de Manetho, conform căreia exodul iudeilor din Egipt s-a produs în timpul faraonului Tutmes al III-lea. Expresia *plurimi auctores* arată că Tacit înclină să acorde credit acestei tradiţii, pe care o combate FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 3, 265.

7bis Zeii care i-au părăsit sunt zeii egipteni. Textul, aşa cum ni s-a transmis, prezintă dificultăţi. CHILVER, 91, presupune o lacună; poate că Tacit crede că astfel se explică monoteismul iudaic.

8 În tradiţia orientală, atât indo-europeană, cât şi semită, măgarul era considerat a fi animalul care conduce spre izvoarele de apă; numele de Damasc ar fi însemnat în limba semită „oraşul măgarilor" datorită bogăţiei în ape a regiunii.

8bis Tradiţia izgonirii autohtonilor cananeeni se regăseşte şi în epoci târzii, de pildă la SUDA, III, 785 (Adler): „noi suntem cananeenii pe care tâlharul Isus i-a izgonit" (Ἰησοῦς λῃστής). Apologetica iudaică se referă la o luare în stăpânire paşnică a regiunii, de pildă cumpărarea de către Abraham a peşterii Mahpela *(Gen.*, 23, 16) şi a cimitirului Sichen de către Iacob *(Gen.*, 33, 19). Existenţa unei populaţii cananeene anterioare stabilirii iudeilor este atestată şi de *Gen.*, 14, 18; locuitorii Ierusalimului se numeau ieburiţi (FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 15, 63). Formularea lui Tacit arată că el, asemenea lui Hecataios din Abdera (cf. DIOD. SIC., 40, 3, 3), considera întemeierea Ierusalimului şi construirea templului în vremea lui Moise. Or, în realitate, oraşul a fost cucerit de regele David, iar templul a fost construit de regele Solomon.

9 Tradiţia despre imaginea sacră a măgarului poate fi urmărită încă de la Mnaseas din Patrai, elev al Eratostene. Ea trebuie să fi fost foarte încetăţenită, din moment ce TERTULIAN, *Apol.*, 16 (tradiţia fusese atribuită şi creştinilor), ia poziţie şi polemizează cu Tacit, pe care îl caracterizează astfel: *ille mendaciorum loquacissimus* („acel foarte elocvent povestitor de minciuni"). Nu ştim de unde provine această tradiţie.

10 Berbecul era consacrat în Egipt în perioada imperiului vechi sub diferite nume (Chnum, Cherti etc.); începând cu imperiul mijlociu, el era asociat lui Osiris şi Amun. Etiologia sacrificării berbecului este următoarea: substituirea unui berbec pentru Isaac, fiul lui Abraham. Sacrificiul avea semnificaţia simbolică de eliberare din muncile impuse de egipteni şi a plecării în exod. Mai târziu, mielul pascal şi autosacrificiul lui Christos.

11 Apis, divinitate egipteană aflată în legătură cu Osiris; cultul său poate fi urmărit până în secolul al III-lea e.n. Explicaţia dată de Tacit nu corespunde realităţii, deoarece, după toate probabilităţile, în Canaan exista un cult al taurului încă înainte de sosirea iudeilor. De remarcat faptul că în *Apocalipsa* din 1 Hennoh, 85-90, Adam iese din pământ sub forma unui taur alb, iar Eva sub forma unei vaci.

12 Refuzul cărnii de porc exista şi în Egipt (cf. HERODOT, 2, 47, 2). Acest tabu a provocat multe ironii din partea grecilor şi a romanilor (Plutarh, Porphyrios, Iuvenal); Augustus, făcând aluzie la uciderea pruncilor din Betleem, ar fi spus: *mallem Herodis porcus esse quam filius* („aş prefera să fiu porcul lui Herod decât fiul său" – MACROB., *Sat.*, 2, 4, 11): alţi autori (Arrian, Plutarh) explică tabuul în cadrul prescripţiilor religioase.

13 Postul iudaic nu are nici o legătură cu exodul din Egipt, ci îşi găseşte explicaţia în rituri religioase, şi anume dobândirea iertării păcatelor. Mai târziu a fost pus în legătură cu evenimentele istorice: exilul babilonian, asediul Ierusalimului şi distrugerea Templului de către caldei etc.

14 Explicaţie etiologică a sabatului (cf. şi 3, 2); aceeaşi explicaţie şi la TROG. POMP. (IUST.), 36, 14, 2. Nu ştim care vor fi fost autorii explicaţiei astronomice.

15 Cf. AUL. GEL., 3, 10; MACROB., *Somn.*, 1, 6.

15bis Pentru bogăţia în aur a Templului, cf. CIC., *Flac.*, 66-69.

16 Istoriografia elenistică atribuie exclusivismul iudeilor legilor lui Moise (Hecateu din Abdera, Manetho, Lysimachos). Distanţarea iudeilor faţă de celelalte popoare este interpretată de scriitorii

greco-romani drept xenofobie (PHILOST., *Vit. Apol.*, 33; IUV., 14, 103-106; RUT. NAM., 1, 383).

17 Interpretarea circumciziei ca o modalitate de a se deosebi de celelalte neamuri se găseşte şi în tradiţia rabinică, unde are semnificaţia de „pecete a celui ales"; cf. FAUTH, 68. Ritualul este vechi şi se întâlneşte şi la alte popoare orientale, la sirieni (scolii la ARISTOFAN, *Av.*, 507), la sirienii din Palestina (HERODOT, 2, 104); originea ar fi, după DIOD. SIC., 1, 28, 1-3, egipteană.

18 Acuzaţia adusă iudeilor că ar fi atei (ἀθεότης – CASS. DIO., 67, 14, 1-3) derivă din monoteismul lor, care le interzicea să recunoască alţi zei.

19 Conform celor transmise de HECATAIOS DIN ABDERA (*FHG*, III, A 264, F 6 = DIOD. SIC., 40, 3, 8), Moise a acordat legi speciale pentru protejarea căsătoriei şi a copiilor. *Agnati*, rude de sânge sau prin adopţiune, dar numai pe linie bărbătească; aici, copii născuţi peste numărul dorit de tată sau născuţi după ce acesta şi-a încheiat testamentul; *nefas* arată că interdicţia era de ordin religios (cf. o formulă similară în *Germ.*, 19, 2, unde însă utilizarea cuvântului *flagitium* arată că pentru germani uciderea copiilor agnaţi era o faptă sancţionată de dreptul civil, şi nu o interdicţie religioasă).

20 Înhumarea este la iudei practica normală de înmormântare după exil; ritualul iudaic nu are nici o legătură cu cel egiptean, cum susţine Tacit.

21 Între credinţele iudaice şi cele egiptene despre imperiul morţilor nu există nici o legătură, cum crede Tacit; mai degrabă în tradiţia iudaică se găsesc în perioada târzie influenţe ale mitologiei greceşti şi babiloniene (imperiul morţii, dominat de întuneric, aşezat la NV, dincolo de mare în care se vărsa din mai multe fluvii, între care fluviul de foc – Hennoch 1, 17-26).

22 Pentru teriolatria egipteană, cf. HERODOT, 2, 65 şi urm.

23 Pentru prima oară monoteismul apare în Egipt ca urmare a reformei religioase a lui Amenophis al IV-lea, Ehnaton (1379-1362), reformă rămasă fără viitor. Monoteismul iudaic pare a fi o creaţie a lui Moise. În prima fază, după toate probabilităţile era vorba de henoteism: Iahve era divinitatea supremă căreia îi erau subordonaţi zeii altor popoare; mai târziu, Iahve a rămas singurul zeu. Grecii l-au interpretat ca fiind Zeus Olimpianul, romanii, Iupiter. MIRCEA ELIADE, *Între Elephantine şi Ierusalim*, în volumul *Insula lui Euthanasius*, Bucureşti, 1943, pp. 117-125 arată că monoteismul iudaic a fost opera lui Moise şi a unei elite, deoarece comunitatea iudaică de la Elephantine (în Egipt) care „părăsise, probabil, Iudeea înainte de reforma lui Iosia [...] a păstrat, la frontiera sudică a Egiptului, credinţele religioase populare din secolul al VII-lea: monolatrie, sincretism, cultul «perechilor divine», devoţia faţă de o Mare Zeiţă etc." (p. 121). „Evoluţia firească (a evreilor) ar fi dus la o religie ca cea de la Elephantine. Violenţa, patosul, geniul şi lacrimile unei elite au dus la monoteismul absolut, la profetism, la mesianism [...]" (p. 125). Conform celor transmise de HECATAIOS DIN ABDERA (*FHG*, III, A 264, F 6 = DIOD. SIC., 40, 4), Moise refuza antropomorfismul zeului şi considera ca divinitate cerul. Idolatria era interzisă de *Decalog*. Iudeii considerau că înţelepciunea divină nu poate fi în nici un fel redată, de unde interdicţia de a-l reprezenta în vreun fel pe zeu. Lipsa imaginilor din temple i-a surprins pe greci şi pe romani (Cassius Dio, Titus, Livius, Iuvenal), obişnuiţi cu asemenea reprezentări.

24 Vezi, de pildă, refuzul iudeilor de a aşeza statuia lui Caligula în Templu.

25 PLUT., *Quaest. conu.*, 4, 6, 1, conchide pe baza datei celei mai importante sărbători iudaice că zeul evreilor era identic cu Dionysos. Adepţii acestei identificări descoperiseră o legătură etimologică între numele de Iahve şi strigătul „iakhos" din timpul orgiilor dionisiace (cf. FAUTH. 87-90). Ptolemeu IV Philopator şi Antiochos IV Epiphanes au încercat fără succes să introducă cultul lui Dinoysos în Iudeea.

25bis În aversiunea sa faţă de tot ce este oriental, Tacit uită că în vremea republicii, în anul 186 î.e.n., cultul lui Dinoysos, Bacchus, fusese interzis printr-un senatusconsult tocmai datorită caracterului său orgiastic. Cf. TIT. LIV., 39, 8-18; textul senatusconsultului în *CIL*, I², 581.

26 Balsamul provenea exclusiv din Siria şi Palestina şi era utilizat în medicină (medicament pentru dureri de cap şi pentru boli de ochi) şi în cosmetică. Din cauza faptului că era foarte căutat, se vindea la preţuri mari. Vespasian, după supunerea Iudeei, a preluat pentru stat plantaţiile de balsam şi le-a transformat într-un monopol imperial controlat de fisc; cf. PLIN., *Nat. Hist.*, 2, 111; 113.

27 Mai degrabă este vorba de muntele Hermon, Antilibanonul.

28 Iordanul izvorăşte din muntele Hermon, străbate lacurile Chule (la FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 5, 5, 1, lacul Semehonitis), Gennesaret şi se varsă în Marea Moartă (Marea de asfalt, Marea Sărată, în *Vechiul Testament* – Marea Mormintelor).

29 DIOD. SIC., 19, 95; STRAB. 16, 2, 42; PLIN., *Nat. Hist.*, 35, 178. Bitumul era exportat în Egipt, unde era folosit la îmbălsămări.

30 FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 479-480.

31 Nu ştim care vor fi fost autorii respectivi („cei vechi şi cunoscători ai locurilor"). Pentru posibilitatea tranşării bitumului, cf. FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 481. Bitumul era folosit, în afară de îmbălsămări, la construirea navelor şi în medicină.

31bis STRAB., 16, 2, 44; FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 4, 483, se referă la distrugerea Sodomei şi a Gomorei.

32 Flavius Belius (la PLIN., *Nat. Hist.*, 36, 190, Belus), astăzi Nahal Naaman, curge în nord-vestul Iudeei în apropiere de Ptolemais; expresia *Mare Iudaicum* nu mai este atestată în literatura latină. Pentru fabricarea sticlei, PLIN., *Nat. Hist.*, 36, 190; FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 2, 189-190.

33 Bogăţia templului era celebră încă din vremea regelui Solomon; bogăţiile proveneau din impozite în bani şi din donaţii; templul îndeplinea şi funcţia de bancă. Templul a fost prădat de Nabucodonosor după cucerirea oraşului; nici Seleucizii şi nici romanii n-au ezitat să se folosească de bogăţiile sale. După toate probabilităţile, a treia incintă a fost opera lui Herodes Atticus; cf. FAUTH, 114.

34 Căderea iudeilor sub diferite imperii (cf. TROG. POMP. (IUST.), 36, 3, 8: „Mai întâi i-a supus Xerxes, regele perşilor, pe iudei; apoi împreună cu perşii au intrat în stăpânirea lui Alexandru Macedon şi, lungă vreme aflaţi în puterea imperiului macedonean, au fost supuşii regelui Siriei") a condus la formarea credinţei printre autorii greci şi romani că ei sunt un neam destinat sclaviei; cf. CIC., *De prou. cons.*, 5, 10; APION, în *FHG*, III, C 616, F 4 = FLAV. IOS., *C. Ap.*, 2, 125.

35 Antiohos IV Epiphanes (175-164 î.Hr.) a încercat să elenizeze şi să unifice politic imperiul său; mai întâi marele preot Ioan i-a cerut permisiunea regelui de a deschide la Ierusalim un gimnaziu şi un ephebeion, instituţii caracteristice cetăţilor greceşti, şi să-i înscrie pe locuitorii Ierusalimului ca „antiohieni". Pe drumul de întoarcere din a doua campanie egipteană, Antiohos frânge revolta iudeilor, cucereşte Ierusalimul şi pătrunde în Templu, pe care îl prădă (valoarea prăzii, 1800 de talanţi); legea a fost abolită, iar sabatul, sărbătorile ancestrale şi circumcizia interzise; celebrarea aniversării regelui a înlocuit sărbătorile iudaice. Respingerea revoltei a fost urmată de persecuţii sângeroase. Refuzul lui Mattathias de a face sacrificii păgâne a declanşat revolta Maccabeilor. În ultimii ani de domnie, Antiohos a pornit o campanie în provinciile orientale ale imperiului, mai ales în Armenia; nu a reuşit să cucerească Elymais şi a murit scurtă vreme mai târziu la Tabes în Persia. „Defecţiunea lui Arsaces" pare să fie o confuzie cu defecţiunea partului Arsaces I, în timpul domniei lui Antiohos I Theos, sau cu revolta parţilor în vremea lui Antiohos VII Sidetes.

36 Este vorba de dinastia Hasmoneilor; în 159 î.Hr. Ionathan este recunoscut ca fiind *de facto* conducătorul iudeilor (Iudeea rămâne mai departe sub Imperiul Seleucid); după luarea în captivitate a lui Ionathan de către generalul Tryphon, partizanul lui Antiohos IV, fratele său Simon îi ia locul; în 140 comunitatea iudaică îl numeşte pe Simon mare preot pe viaţă şi declară funcţia ereditară „până când o să apară un profet demn de încredere" (*Maccab.*, 14, 41); Simon nu ia titlul de rege pentru a menaja susceptibilităţile seleucide şi tradiţia davidiană a iudeilor, ci numai titlul de etnarh. Ultimul membru al dinastiei Hasmoneilor a fost ucis în anul 39 de către Herodes care se bucura de sprijinul romanilor.
Pentru cumularea funcţiei monarhice cu cea sacerdotală, cf. TROG. POMP. (IUSTIN.), 36, 2, 16.

37 În anul 63 î.Hr. Cnaeus Pompeius a intervenit în luptele dintre Aristobul II şi fratele său Hyrcanus II; Pompeius a adus sub control roman această zonă geopolitică instabilă şi şi-a amplificat astfel puterea personală. Roma a anexat Samaria şi câmpia Esdraelon.
Pătrunderea lui Pompeius în sfera sacrosanctă a Templului (cf. şi TIT. LIV., *Per.*, 102), chiar dacă nu s-a atins de bogăţiile sale (CIC., *Pro Flac.*, 67), a produs un şoc în opinia publică iudaică; FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 1, 152.

38 Marcus Antonius l-a susţinut pe Herodes din familia idumeilor împotriva lui Antigonos, fiul lui Aristobul II; acesta din urmă s-a bucurat de sprijinul neaşteptat al regelui part Pacorus, care în anul 40 î.Hr. a declanşat o ofensivă antiromană în regiunea Siriei şi a Palestinei; Herodes a fost obligat să se refugieze la Masada. În anul 39 Marcus Antonius l-a trimis pe legatul P. Ventidius pe teatrul de operaţii; acesta a readus Siria şi Palestina sub control roman, iar un an mai târziu l-a zdrobit pe Pacorus la Gindaros, unde regele part şi-a pierdut viaţa în bătălie. Senatul i-a acordat lui Ventidius triumful.

39 La scurtă vreme după victoria lui Ventidius asupra parţilor, Marcus Antonius l-a înlocuit pe acesta cu C. Sosius; noul legat a reluat Ierusalimul şi l-a reinstaurat pe Herodes. Antigonos a fost trimis la Marcus Antonius; a fost ucis la Antiohia, în urma cererilor insistente ale lui Herodes; cf. FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 14, 176; 447; 468; 488-490; *Bel. Iud.*, 1, 19; 327; 345; 355-357.

40 C. Sosius i-a asigurat lui Herodes stăpânirea Ierusalimului; regele iudeu s-a bucurat de simpatia triumvirilor; cu toate acestea, Marcus Antonius i-a dat Cleopatrei plantaţiile de balsam de la Ieriche, în urma unor mari presiuni din partea reginei (cf. PLUT., *Ant.*, 36, 3; FLAV. IOS., *Ant., Iud.*, 15, 91-93; *Bel. Iud.*, 1, 36-37). După bătălia de la Actium, Herodes a reuşit să-l convingă pe Octavian de buna sa credinţă la întâlnirea lor de la Rodos. Octavian i-a retrocedat regiunile care îi fuseseră luate de către Marcus Antonius, ba chiar i-a mărit teritoriul cu regiunile Anthedoa, Hippos, Gadara, Samaria, Gaza şi Stratonos Pyrgos; în anul 25 i-a mai adăugat şi Trachonis, Batanea şi Haman. Herodes a fost numit *socius et amicus populi Romani* (FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 17, 246).

41 Herodes a murit în anul 4 î.e.n. Conflictele interne provocate de moştenirea politică a lui Herodes au condus la apariţia unor aventurieri cu pretenţii mesianice care invocau tradiţia Maccabeilor: Iudas ben Ezekias din Galileea, Athragones, un cioban, şi, în sfârşit, cel numit de Tacit, Simon din Pereea, un fost sclav al lui Herodes (FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 17, 273 şi urm; *Bel. Iud.*, 2, 57-62). Intervenţia energică a lui Quinctilius Varus a pus capăt revoltei (FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 17, 286-298; *Bel. Iud.*, 2, 66-79).

42 Fiii lui Herodes erau Antipas, Arhelos şi Philippos.

43 În anul 39-40 e.n. Caligula i-a ordonat legatului Siriei, Petronius, să impună aşezarea statuii sale în Templu. Ordinul a fost resimţit ca o blasfemie de către iudei. După FLAV. IOS., *Ant. Iud.*, 18, 291-303, şi PHILLO, *Leg. ad Gaium*, 35, 261-265, Herodes Atticus I a intervenit personal, încercând să-l convingă pe Caligula să renunţe la ideea sa. Asasinarea lui Caligula în 41 a determinat revenirea situaţiei la normal.

43bis După moartea lui Herodes Atticus I, Claudius pune Iudeea sub conducerea unui procurator care se bucura de o mai largă autonomie decât predecesorii săi faţă de legatul Siriei (acum erau învestiţi cu *ius gladii*).

44 Antonius Felix, libert al Antoniei, mama împăratului Claudius, fratele libertului Palas, atotputernic la curtea lui Claudius, pretindea că se trage din familia regală a Arcadiei; procurator al Samariei şi, mai târziu, şi al Galileei şi al Pereei; în anul 58 el l-a judecat pe apostolul Pavel *(Acta apost.*, 23, 24); prima lui soţie a fost Drusilla, nepoata lui Marcus Antonius şi a Cleopatrei. Claudius era nepotul lui Marcus Antonius prin mama sa Antonia.

45 Gessius Florus, un grec din Clazomene, şi-a datorat numirea soţiei lui Nero, Popeea. Flavius Iosephus îl consideră responsabil de izbucnirea revoltei, deoarece ar fi ruinat regiunea *(Bel. Iud.*, 2, 280) şi ar fi sustras şaptesprezece talanţi din Templu *(Bel. Iud.*, 2, 293).

46 Cestius Gallus, consul în anul 42, legat al Siriei din 63. În 66 el porneşte cu legiunea a XII-a *Fulminata* şi contingente de trupe auxiliare ale regilor vasali (între aceştia şi Agrippa II) şi cucereşte regiunea de coastă; atacă Ierusalimul, unde reuşeşte să pună stăpânire asupra cartierului Bazetha, dar eşuează în tentativa de a lua cu asalt Templul; silit să se retragă, suferă grele pierderi pe drumul de întoarcere (în octombrie 66).

47 Cf. SUET., *Diu. Vesp.*, 4, 5.

48 Printre ofiţerii străluciţi din anturajul lui Vespasian se afla şi M. Ulpius Traianus, tatăl viitorului împărat. Vespasian a condus în campanie două legiuni: a V-a *Macedonica* şi a X-a *Fretensis*. El a cucerit în două ofensive succesive Iotopata, Ioppe, Tiberiada, Gamala, Atabyrion. În afară de Ierusalim, se mai aflau în mâinile rebelilor iudei doar trei puncte fortificate: Herodium, Masada, Machaerus.

49 În realitate, mai mult decât două coline: Tacit, probabil, se referă la munţii Zion şi Moriah, unde se afla Templul. O descriere topografică amănunţită la FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 5, 136 şi urm.; 142 şi urm.

50 Flavius Iosephus a numărat 164 de turnuri, dintre care 90 erau pe latura nordică.

51 Este vorba de o fortificaţie hasmoneană transformată şi denumită astfel de către Herod în anul 37 î.e.n. din recunoştinţă faţă de protectorul său Marcus Antonius; turnul constituia o poziţie-cheie în sistemul defensiv al oraşului.

52 Zidul de Nord a fost construit de Herodes în intenţia de a transforma Ierusalimul într-un oraş inexpugnabil; lucrările au fost întrerupte în timpul domniei lui Claudius, care devenise bănuitor;

la moartea lui Herod, zidul nu era încă terminat. „Gloatele" refugiate la Ierusalim proveneau mai ales din Galileea.

53 Simon bar Giora, un naţionalist extremist cu ambiţii revoluţionar-sociale; Ioan din Sishaia, fiul lui Levi, un sectar cu tendinţe tiranice, violent antiroman; Eleazar, fiul lui Simon, a participat la victoria împotriva lui Cestius Gallus; a organizat o trupă proprie recrutată dintre zeloţi.

54 Cf. şi FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 5, 21-38. După Flavius Iosephus, conflictele interne de la Ierusalim au distrus o mare parte a pregătirilor militare şi au provocat foamete printre locuitori.

55 Pentru prodigiile produse, cf. şi FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 6, 289-311; la 299, despre vocea care a fost auzită în Templu. Pentru părăsirea de către zeii tutelari a cetăţii care va fi cucerită, cf. VERG., *Aen.*, 2, 351 şi urm. Din acest motiv, înaintea unui asediu, asediatorii le cereau zeilor cetăţii asediate, prin promisiuni că le vor celebra cultul cu mai multă strălucire, să părăsească oraşul; cf. MACROB. *Sat.*, 3, 9.

56 Cf. şi FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 6, 312-315; SUET., *Diu. Vesp.*, 4, 5, care interpretează şi ei profeţiile iudaice referitoare la stăpânul lumii care va proveni din Iudeea drept o prevestire a ascensiunii lui Vespasian. De remarcat că şi lui Nero i s-a prezis faptul că va domni în Orient, în Iudeea; SUET., *Nero*, 40, 2: „Totuşi unii îi preziceau lui Nero, căzut de la putere, stăpânirea Orientului, iar unii chiar numeau regatul iudeilor". Interpretările mai sus menţionate sunt *ex eventu*. Mai degrabă trebuie să le încadrăm în numeroasele profeţii orientale conform cărora imperiul universal va avea din nou centrul în Orient; cf. LACT., *Diu. Inst.*, 7, 15, 11(viziunea lui Hystaspes): *Romanum nomen, quo nunc regitur orbis, tolleretur a terra et imperium in Asiam reuertitur ac rursus Oriens dominabitur atque Occidens seruiet* („Numele de roman, care acum stăpâneşte lumea, va fi şters de pe suprafaţa pământului, iar imperiul va reveni în Asia; şi din nou Orientul va fi stăpân şi Occidentul sclav"). Cf. şi *Oracolele Sibiline*, 3, 49-50; 194-195; 652-653. Pentru amănunte, cf. FAUTH, 153.

56bis FLAV. IOS., *Bel. Iud.*, 6, 420, susţine că în timpul asediului au pierit 110000 de oameni şi că 97000 au fost luaţi prizonieri; cifrele sunt mult exagerate. Lipseşte din textul lui Tacit, aşa cum a ajuns până la noi, cucerirea Ierusalimului de către Titus; pentru proslăvirea acestui eveniment au fost bătute monede *(BMC*. Imp. II, p. 131, no. 604, cu inscripţia *Iudaea capta)*. a fost ridicat arcul lui Titus la Roma şi a fost aşezată o inscripţie în care se spune că, urmând preceptele şi planurile lui Vespasian, Titus a supus neamul iudeilor şi a distrus Ierusalimul pe care zadarnic l-au atacat înaintea sa generali, regi şi neamuri, căci până la el a rămas neatins: *et urbem Hierosolymonem omnibus ante se ducibus, regibus, gentibus aut frustra petitam aut omnino intemplatam deleuit. I.L.S.* 264.

57 În linia a doua se aflau legiunile: I *Germanica*, a II-a *Adiutrix*, a IV-a *Macedonica*, a VI-a *Victrix*, a XIV-a *Gemina;* a XVI-a *Gallica* şi a XXI-a *Rapax*.

58 Ştim cu certitudine doar faptul că legiunea a II-a *Adiutrix* exista la data de 7 martie 70 (cf. diploma militară *CIL*, XVI, 10); ea a fost formată din marinari ai flotei de la Ravenna.

59 Faptul arată că Annius Gallus fusese trimis în Germania Superior, iar Petilius Cerialis în Germania Inferior; cf. 4, 66, 1.

60 Batavodurum, aşezat în nord-estul Nimwegenului de astăzi.

61 Adică decurioni.

62 Cf. 3, 35, 2.

63 Satul de astăzi Rindern, la nord de Kleve.

64 Grines, probabil pe malul sudic al Waalului, în apropiere de Rossum; la fel Vada.

65 Cf. 2, 22, 3.

66 Un steag de purpură roşie.

67 Estuarul format la confluenţa râurilor Maas şi Waal (asemenea unui lac, PLIN., *Nat. Hist.*, 4, 100; POMP. MELA, 3, 24, lac imens).

68 Veleda, semn că ea fusese în bună măsură instigatoarea la război.

69 Acest nume apare numai la Tacit; râul nu a putut fi identificat.

70 Manuscrisele se sfârşesc aici; nu cunoaştem amănunte despre încheierea războiului cu batavii. Cum rezultă din *Germ.*, 29, 1, batavii au redevenit supuşii imperiului şi din acest moment s-au dovedit a fi credincioşi romanilor.

Fragmente

Din cărţile pierdute până azi din *Istorii* au ajuns la noi opt fragmente, citate şi parafraze în *Cronica* lui Sulpicius Severus, sec. al VI-lea, la istoricul Orosius, sec. al VI-lea şi Servius, comentatorul lui Vergilius. Mai ales unul dintre fragmente, Orosius, 7, 10, 4, cum se va vedea, este deosebit de important pentru istoria antică a României. După ştiinţa mea, traducerea fragmentelor apare pentru prima dată la noi. Textul este tot cel stabilit de Köstermann.

1. Sulpicius Severus, *Chron.*, 2, 30, 3: Iudeii izolaţi din pricina asediului, deoarece nu li s-a oferit posibilitatea încheierii păcii sau capitularea, au pierit la sfârşit de foame; peste tot drumurile s-au umplut de cadavre, căci serviciul de înhumare era depăşit de situaţie; ba chiar au îndrăznit să mănânce şi alimente interzise din punct de vedere religios, inclusiv corpuri omeneşti; le-au lăsat de-o parte numai pe cele aflate în stare de putrefacţie.

2. Sulpicius Severus, *Chron.*, 2, 30, 6: Se spune că Titus mai întâi a deliberat dacă să distrugă sau nu un templu atât de extraordinar. Unii susţineau că un asemenea lăcaş sacru, mai celebru decât toate construcţiile omeneşti, trebuie păstrat: salvarea templului va demonstra moderaţia romanilor, în timp ce distrugerea lui ar constitui dovada perenă a cruzimii. Dimpotrivă, alţii, între care şi Titus însuşi, erau de părere că trebuie distrus în primul rând templul, pentru a putea fi eliminată mai radical religia iudeilor şi cea a creştinilor: aceste două religii, deşi contrare una faţă de cealaltă, provin de la aceiaşi iniţiatori. Creştinii se trag din iudei: dacă va fi suprimată rădăcina, descendenţa va pieri cu uşurinţă.

3. Orosius, 7, 9, 7: Cornelius [Tacitus] şi Suetonius transmit că în acest război au pierit şase sute de mii de iudei.

4. Orosius, 7, 3, 7: Apoi, spre a utiliza chiar cuvintele lui Cornelius Tacitus, în timpul bătrâneţii lui Augustus a fost deschis templul lui Ianus[1], câtă vreme la ultimele margini ale pământului se duceau bătălii cu neamuri noi, de multe ori cu succes, uneori cu eşecuri; templul a rămas deschis până în timpul lui Vespasian. Până aici a fost citatul din Cornelius.

5. Orosius ,7, 19, 4: Gordianus [...] a deschis porţile templului lui Ianus: nu-mi amintesc să fi scris cineva că după Vespasian şi Titus un altul să fi închis porţile, deşi Cornelius Tacitus afirmă că Vespasian le-a deschis după acel an.

6. Orosius, 7, 10, 4: În ceea ce priveşte bătăliile lui Diurpaneus[2], regele dacilor, cu generalul Fuscus şi nenorocirile suferite de romani, le-aş expune pe larg dacă istoricul Cornelius Tacitus, care a redactat istoria acestei epoci cu cea mai mare exactitate, n-ar fi spus că atât Sallustius Crispus, cât şi alţi foarte numeroşi autori au stabilit, iar el a acceptat principiul, că trebuie trecut sub tăcere numărul morţilor.

7. Orosius, 7, 34, 5: Theodosius [...] atacând instantaneu a învins în multe şi mari bătălii acele neamuri importante, înfricoşătoare pentru toţi strămoşii noştri, cum mărturisesc Pompeius [Trogus] şi Cornelius [Tacitus], adică pe alani, huni şi goţi.

8. Servius, *Comment. in Verg. Aen.*, 3, 399 (1 p. 413 ed. Thilo-Hagen): Aceştia (locri), care trăiesc lângă Delphi, se numesc ozoli [...] Cei care au trecut în Libya se numesc nasamoni, cum transmite Cornelius Tacitus, şi se trag din naryci.

Note

1 Templul lui Ianus se închidea atunci când pe tot întinsul lui *orbis terrarum*, adică *orbis Romanus*, era instaurată pacea. Augustus, în *Res Gestae*, 13, afirmă cu mândrie că în timpul său templul a fost închis de trei ori. Ciudată este afirmaţia lui Orosius că templul a rămas deschis până la domnia lui Vespasian, când, în anul 66, după sosirea şi încoronarea ca rege al Armeniei a lui Tiridates, templul a fost închis de către Nero. Cf. legendele de pe emisiunile monetare ale lui Nero din 66: *Ianum clusit pace p. R. terra marique parta;* Mattingly, p. 209. Nu cred că Tacitus putea ignora acest fapt şi, de aceea, nu pot înţelege afirmaţia lui Orosius că după Tacitus templul lui Ianus ar fi stat închis din ultimii ani de domnie a lui Augustus şi până la Vespasian.

2 Numele regelui dac este, conform afirmaţiei lui Tacitus, Diurpaneus. Printre alţi autori antici, Cassius Dio îl numeşte pe regele dacilor care s-a confruntat cu Fuscus Decebal. La Iordanes numele regelui este Dorpaneus. Constantin Daicoviciu îl identifica pe Diurpaneus (Dorpaneus) cu predecesorul lui Decebal Duras. Argumentul principal ar fi o presupusă identitate de rădăcină, **Dur-*, în ambele nume. Argumentarea nu m-a convins. Iorga, Gostar consideră, pe drept cuvânt după opinia mea, că Diurpaneus şi Decebal sunt una şi aceeaşi persoană: unul ar fi numele regelui, iar celălalt titlu. Nu putem şti care va fi fost nume şi care titlul. Teoria este veche: încă în secolul trecut, Victor Duruy, de pildă, credea că Decebal era titlul regal la daci. A existat şi o piesă de teatru intitulată „Diurpaneus, ultimul Decebal al dacilor". Un argument în favoarea acestei ipoteze îl constituie o scrisoare a lui Plinius Minor care îl laudă pe prietenul său Caninius pentru intenţia de a compune o epopee despre războaiele dacice ale lui Traian. Or, Plinius îşi avertizează prietenul că numele barbare, începând cu cel al regelui, nu intră în hexametru *(non nullus et in illo labor, ut barbara et fera nomina, in primis regis ipsius, Graecis uersibus non resultent* – 8, 4, 2), ceea ce este valabil pentru Diurpaneus. Până la apariţia unui nou document nu putem formula decât ipoteze.

Bibliografie

EDIŢII

Ca text de bază am folosit ediţia critică a lui Erich Köstermann, *Historiarum libri*, Leipzig, Editura Teubner, 1961.

Alte ediţii consultate:

Wilhelm Heraeus, *P. Cornelii Taciti historiarum libri qui supersunt*, Leipzig, Editura Teubner, 1899, 2 vol.

Carolus Halm, *P. Cornelii Taciti, libri qui supersunt, tomus posterior, historias et libros minores continens*, Leipzig, Editura Teubner, 1911.

Henri Goelzer, *Tacite, Histoires*, Paris, Les Belles Lettres, 1939, 2 vol.

Pierre Wuilleumier, Henri Le Bonniec, *Tacite, Histoires*. Paris, Les Belles Lettres, 1987, vol. I, 1989, vol. II.

Pentru *Anale*, *Viaţa lui Agricola*. *Germania*, *Dialogus*, am utilizat ediţia critică a lui Erich Köstermann.

COMENTARII

G.E.F. Chilver, *A historical Commentary on Tacitus' Histories*, Oxford, 1979 (Cartea I, a II-a), 1985 (Cartea a IV-a, a V-a).

H. Heubner, *Tacitus. Die Historien*, Heidelberg, 1963, vol. I; 1968, vol. II; 1972, vol. III; 1976, vol. IV; 1983, vol. V (în colaborare cu W. Fauth).

TRADUCERI

Henri Goelzer (cf. supra la ediţii).

Pierre Wuilleumier, Henri Le Bonniec, *Tacite, Histoires*, Paris, Les Belles Lettres, 1987, vol. I, 1989, vol. II.

Nicolae Lascu, *P. Cornelius Tacitus. Opere II: Istorii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1963.

Gavrilă I. Munteanu, *Opurile lui Caiu Cornelius Tacitu. Date la tipariu sub auspiciile Societăţii Academice după decesul din viaţă a traductorului. Biografia traductorului annessată*, Sibiu, S. Filtsch – W. Kraft, 1871.

Alţi autori antici utilizaţi în *Studiul Introductiv* şi în comentarii (nu figurează în această listă autori citaţi incidental, de pildă Herodot, Tucidide, Cicero, Titus Livius etc.).

Cassius Dio, *Roman History*. Cambridge, Massachusetts (The Loeb Classical Library), 9 vol.

Flavius Iosephus, *Bellum Iudaicum*. Cambridge, Massachusetts (The Loeb Classical Library), 1967, 1968, 2 vol.

Flavius Iosephus, *Antiquitates Iudaicae*. Cambridge, Massachusetts (The Loeb Classical Library), 1981.

Plinius Maior, *Naturalis Hhistoriae*, Paris, Editura Firmin Didot, 1860, 2 vol.

Plinius Minor, *Epistulae; Panegiricus Traiani*, Paris, Les Belles Lettres, 1964, 3 vol.
Plutarh, *Galba. Otho*, Leipzig, Editura Teubner, 1935.
Scriptores Historiae Augustae. Leipzig, Editura Teubner, 1971, 2 vol.
Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*. Leipzig, Editura Teubner, 1970.
Suetonius Tranquillus, *De vita Caesarum libri VIII*. Leipzig, Editura Teubner, 1908.

COLECŢII DE DOCUMENTE

M. Mc. Crum, A. G. Woodhead, *Select Documents of the Principates of the flavian Emperors including the Year of Revolution, A.D. 68-69*. Cambridge, 1966.
E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*. Cambridge, 1967.

LUCRĂRI DE ORDIN GENERAL

Eugène Albertini, *L'empire romain*, Paris, 1936.
Geza Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania inferior*. Düsseldorf, 1968.
Geza Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden, 1975.
Richard A. Bauman, *Impietas in Principem. A Study of Treason against the Roman Emperor with special reference to the first Century A. D.*, München, 1974.
Hermann Bengtson, *Grundriß der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, München, 1970.
Alfred Besançon, *Les adversaires de l'hellénisme à Rome pendant la période républicaine*, Paris, 1905.
Jochen Bleicken, *Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*, Padeborn, 1978.
G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1965.
Gheorghe Ceauşescu, *Orient şi Occident în lumea greco-romană*, Bucureşti, 2000.
John Crook, *Consilium Principis. Imperial councils and counsellors from Augustus to Diocletian*, New York, 1975.
Franz Cumont, *Le religioni orientali nel paganesimo romano*. Bari, 1913.
Samuel Dill, *Roman Society. From Nero to Marcus Aurelius*, Cleveland, New York, 1964.
A. von Domaszewski, *Geschichte der römischen Kaiser*. Leipzig, 1909, 2 vol.
Bettie Forte, *Rome and the Romans as the Greek saw them*, American Academy in Rome, Papers and Monographs, 1972.
Tenney Frank (editor), *An economic Survey of ancient Rome*, Baltimore, 1937, 3 vol.
Jean Gagé, *Les classes sociales dans l'empire romain*, Paris, 1971.
Paul Jal, *La guerre civile à Rome. Etude littéraire et morale*, Paris, 1963.
A. Garzetti, *L'impero da Tiberio agli Antonini*. Bologna, 1960.
Gust. Frd. Herzberg, *Griechische Geschichte*. Halle, 1884.
Alfred Heub, *Römische Geschichte*, Braunschweig, 1970.
Ernst Kornemann, *Römische Geschichte*, Stuttgart, 1938, 2 vol.
Ernst Kornemann, *Weltgeschichte des Mittelmeer-Raumes von Phillipp II bis Muhamed*. München, 1967.
Mario Attilio Levi, *L'imperio romano*, Torino, 1963, 3 vol.
Joachim Marquardt, *Das Privatleben der Römer*. Leipzig, 1886.
Joachim Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*. Leipzig, 1876, 2 vol.
Eduart Meyer, *Römischer Staat und Staatsgedanke*, Zürich, Stuttgart, 1964.
Theodor Mommsen, *Römisches Straatrecht*, Leipzig, 1887, 1888, 3 vol.
Theodor Mommsen, *Römisches Staafrecht*, Leipzig, 1899.
Theodor Mommsen, *Das römische Imperium der Caesaren*, Berlin, 1941.
Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften*. Leipzig, 1905-1910, 9 vol.
Claude Nicolet, *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris, 1988.
Henri-Charles Puech (sub îngrijirea lui), *Storia delle religioni*. vol. IV, *L'impero romano e l'Oriente*, Roma, Bari, 1977.

H. Peter, *Wahrheit und Kunst, Geschichtsschreibung und Plagiat im klassischem Altertum*, Berlin, 1911.
Paul Petit, *La paix romaine*, Paris, 1967.
Paul Petit, *Histoire générale de l'empire romain*, Paris, 1974, 3 vol.
G. Ch. Piccard, *Les Trophées Romains*, Paris, 1957.
Prosopographia imperii Romani, sec. I, II, III. Berlin, Leipzig.
A. Piganiol, *Histoire de Rome*, Paris, 1962.
Emil Ritterling, *Fasti des römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Viena, 1932.
M. Rostovtzev, *Geschichte der alten Welt*, vol. II, *Rom*, Leipzig, 1942.
M. Rostovtzev, *Histoire économique et sociale de l'empire romain*, Paris, 1988.
Fritz Schachermeyer, *Griechische Geschichte. Entwicklung und Zusammenbruch*, München, 1978.
Schanz-Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, München, 1935.
Schmitd-Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, München, 1924.
H. Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, Gotha, 1883, 2 vol.
A. N. Sherwin White, *The Roman citizenship*, Oxford, 1973.
Werner Suerbaum, *Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff*, Münster, 1970.
Ronald Syme, *La rivoluzione romana*, Torino, 1962.
Dieter Timpe, *Untersuchungen zur Kontinuität des frühen Prinzipats*, Wiesbaden, 1962.
Ch. Wirszubski, *Libertas. Il concetto politico di libertà a Roma tra Republica e Impero*, Bari, 1957.

MONOGRAFII ŞI VOLUME COLECTIVE DESPRE TACIT

BIBLIOGRAFII:

H. Drexler, *Bericht über Tacitus für die Jahre 1913-1927, Bursians Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft*. Leipzig, 1929, 224 (Suppl.), pp. 257-446.
R. Hanslik. *Tacitus. Bericht. Anzeiger für die Altertumswissenschaft*. 1967, 20, 1, col. 1-32.

LEXICON:

A. Gerber, A. Greef, *Lexicon Taciteum*. Leipzig, 1903.

VOLUME:

Gaston Boissier, *Tacite*. Paris, 1908.
A. Briessmann, *Tacitus und das flavische Geschichtsbild*. Wiesbaden, 1955.
Stephan Borzsak, *P. Cornelius Tacitus. RE*. supp. XI, 374-450.
Karl Büchner, *Tacitus und Ausklang*, în vol. IV din *Studien zur römischen Literatur*. Wiesbaden, 1964.
E. Ciaceri, *Tacito*, Torino, 1945.
Eugen Cizek, *Tacit*, Bucureşti, 1974.
H. Drexler, *Tacitus Grundzüge einer politischen Pathologie*, Darmstadt, 1970.
W. Edelmaier, *Tacitus und die Gegner Roms*. Heidelberg, 1964.
J. M. Engel, *Tacite et l'étude du comportament collectif*. Lille, 1972.
Dieter Flach, *Tacitus in der Tradition der antiken Geschichtsschreibung*. Göttingen, 1973.
Francesco Giancotti, *Strutture delle monografie di Sallustio e di Tacito*, Messina, Florenţa, 1971.
Michael Grant, *Klassiker der antiken Geschichtsschreibung*, München, 1964 (pp. 193-233, Tacit).
I. M. Grews, *Tacitus*, Leipzig, 1952.
Pierre Grimal, *Tacit*, Bucureşti, 2000 (traducere de Gabriela Creţia şi Lidia Cotea).
Ernst Howald, *Vom Geist antiker Geschichtsschtreibung*, München, 1964 (pp. 193-233, Tacit).
E. Kornemann, *Tacitus*, Wiesbaden, 1946.
Joseph Lucas, *Les obsessions de Tacite*. Leiden, 1974.
Alain Michel, *Tacite et le destin de l'empire*, Paris, 1966.
E. Paratore, *Tacito*, Roma, 1962.
Viktor Pöschl (editor), *Tacitus*, Darmstadt, 1969. Cuprinde următoarele studii:

– Friedrich Leo, *Tacitus*, pp. 1-15.
– Eduard Fraenkel, *Tacitus*, pp. 16-38.
– Joseph Vogt, *Tacitus und die Unparteilichkeit des Historikers*, pp. 39-59.
– Inez Scott Ryberg, *Die Kunst der verstecken Anspielung bei Tacitus*, pp. 60-88.
– Einear Löfstedt, *Über den Stil bei Tacitus*, pp. 89-103.
– Jean Cousin, *Rhetorik und Psychologie bei Tacitus im Hinblick auf seine historischen Werke*, pp. 130-160.
– Viktor Pöschl, *Der Historiker Tacitus*, pp. 161-176.
– Ronald Syme, *Tacitus und seine politische Einstellung*, pp. 177-207.
– Herbert Nesselhauf, *Tacitus und Domitian*, pp. 208-240.
– Erwin Wolff, *Das geschichtliche Verstehen in Tacitus Germania*, pp. 241-297.
– Kurt v. Fritz, *Aufbau und Absicht des Dialogus de oratoribus*, pp. 298-324.
– Karl Keyssner, *Betrachtungen zum Dialogus als Kunstwerk und Bekenntnis*, pp. 325-348.
– Rudolf Güngerich, *Der Dialogus des Tacitus und Quintilians Institutio oratoria*, p. 349-350.

Gerhardt Radtke (editor), *Politik und literarische Kunst im Werk des Tacitus*, Stuttgart, 1971. Cuprinde următoarele studii:

– Johannes Straub, *Imperium et libertas. Eine Tacitus-Reminiszenz im politischen Programm Disraelis*, pp. 9-22.
– Gustav Adolf Jehmann, *Tacitus und die „imitatio Alexandri" des Germanicus Caesar*, pp. 23-36.
– Erich Burck, *Die Vorbereitung des Taciteischen Menschen – und Herrscherbild in der Dichtung der frühen römischen Kaiserzeit*, pp. 37-60.
– Werner Suerbaum, *Der Historiker und die Freiheit des Wortes. Die Rede des Cremutius Cordus bei Tacitus, Ann., 4.34/34*, pp. 61-100.
– Heinz Haffter, *Pasquill, Pamphlet und Invektive bei Tacitus*, pp. 100-110.
Will Richter, *Tacitus als Stilist. Ein Kapitel philologischer Forschungsgeschichte*, pp. 111-128.
– Peter Steinmetz, *Die literarische Form des „Agricola" des Tacitus*, pp. 129-141.
– Herbert Jankuhn, *Die Glaubwürdigkeit des Tacitus in seiner „Germania" im Spiegel archäologischer Beobachtungen*, pp. 142-151.

C. Questa, *Studi nelle fonte degli Annali di Tacito*. Roma, 1960.

Luca De Regibus, *Tacito*, Milano, 1929.

H. Gottlob Seiler, *Die Masse bei Tacitus*. Erlangen, 1936.

J. von Stackelberg, *Tacitus in der Romania. Studien zur literarischen Rezeption des Tacitus in Italien und Frankreich*. Tübingen, 1960.

Ronald Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958, 2 vol.

Ronald Syme, *Ten Studies in Tacitus*. Oxford, 1970. Cuprinde următoarele studii: *The Senator as Historian; How Tacitus came to History; Tacitus on Gaul; Marcus Lepidus. Capax imperii; Some Pisones in Tacitus; Personal Names in Annales I-VI; Obituaries in Tacitus; The Historian Servilius Nonianus; The Friend of Tacitus; The political Opinions of Tacitus.*

G. Walser, *Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtsschreibung der frühen Kaiserzeit. Studien zur Glaubwürdigkeit des Tacitus*, Baden-Baden, 1951.

Pierre Wuilleumier, *Tacite, l'homme et l'oeuvre, d'après les notes de Philippe Fabia*. Paris, 1949.

MONOGRAFII: ÎMPĂRAŢI AI ANULUI 69

Atti del congresso internazionale di Studi Vespasianei. Rieti, 1981.

Hermann Bengtson, *Die Flavier: Vespasian, Titus, Domitianus. Geschichte eines römischen Kaiserhauses*, München, 1979.

Eugen Cizek, *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*. Leyden, 1972.

Eugen Cizek, *Néron*, Paris, 1982.

Fluss, *Iulius (Vindex)*, *RE*. 10, 879-881.

Fluss, *Sulpicius (Galba)*, *RE*, 1, A 1, 772-801.

Michael Grant, *Nero. Despot – Tyrann – Künstler*. München, 1978.

Herbert Grassl, *Untersuchungen zum Vierkaiserjahr 68/69 n. Chr. Ein Beitrag zur Ideologie und Sozialstruktur des frühen Prinzipats*, Graz, 1972.

Bruno Grenzheusen, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva,* Münster, 1964.
B. Hallermann, *Untersuchungen zu den Truppenbewegungen in den Jahren 68/69 n. Chr.,* Würzburg, 1963.
R. Hanslik, *Verginius Rufus, RE,* 8, A2, 1536-1541.
R. Hanslik, *Vitellius, RE,* 7b, supp. 9, 1706-1733.
B. W. Henderson, *Civil War and Rebellion in the Roman Empire A.D. 68/69. A companion to the „Histories" of Tacitus,* Londra, 1908.
E. Hohl, *L. Domitius Ahenobarbus (Nero), RE,* supp. 3, 349-394.
L. Homo, *Vespasien, l'empereur du bon sens (69-79 ap. J.-C.),* Paris, 1949.
Giovanni Fusar Imperatore, *Saggio di analisi critica della bibliografia neroniana dal' 1934 al 1975,* Milano, 1978.
Iris Hoffma-Lobl, *Die Calpurnier. Politisches Wirken und familiäre Kontinuität,* Frankfurt am Main, Berlin, Berna, New York, Paris, Viena, 1995.
Bernd Kreiler, *Die Statthalter Kleinasiens unter die Flavier,* München, 1975.
G. Manfré, *-La crisi politica dell'anno 68-69 D.C.,* Bologna, 1947.
Peter-Hugo Martin, *Die anonymen Münzen des Jahres 68 nach Christus,* Mainz, 1974.
A. Momigliano, *Nero, CAH,* X, Cambridge, 1934.
M. A. Levi, *Nerone e i suoi tempi,* Milano, 1973.
Nagl, *Salvius (Otho). RE,* I, A2, 2035-2055.
Etienne-Paul Nicolas, *De Néron à Vespasien. Études et perspectives historiques, suivies de l'analyse du catalogue et de la reproduction des monnaies „oppositionelles" connues des années 67-70,* Paris, 1979.
J. Sancery, *Galba ou l'armée face au pouvoir,* Paris, 1983.
G. Schumann, *Hellenistische und griechische Elemente in der Regierung Neros,* Leipzig, 1930.
W. Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero,* Leipzig, 1913.
E. Stein, *Iulius (Civilis). RE,* 10, 550-567.
G. H. Stevenson, *The long Year. CAH.* 10, pp. 808-839, Cambridge, 1934.
Ralf Urban, *Der „Bataveraufstand" und die Erhebung des Iulius Classicus,* Trier, 1985.
Kenneth Wellesley, *The long Year A.D. 69,* Londra, 1975.
Weynard, *Flavius (Vespasianus), RE,* 6, 2626-2633.
Paola Zancan, *La crisi del Principato nell' anno 69 D.C.,* Padova, 1939.

STUDII

G. Alföldy, H. Halfmann, *M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus, General Domitians und Rivale Traians,* „Chiron". 1973, p. 331-373.
F. Arnaldi, *Nunc pro Othone an pro Vitellio in templa ituros? (Tac. Hist., I, 50), Rend. Acc. Napoli* 26, 1951, pp. 257-259.
J. Aschbach, *Die römischen Legionen prima at secunda Adiutrix, Sitzungsbericht der kaiserlichen Akademie der Wissenchaftenm,* 1858, pp. 290-305.
E. Bickel, *Die politische und religiöse Bedeutung des Provinzialoberpriesters im römischen Westen, BJbb* 133, 1928, pp. 1-27.
P. A. Brunt, *The Revolt of Vindex and the Fall of Nero.* „Latomus", 18, 1959, pp. 531-559.
J. Burian, *L. Clodius Macer – dominus minor Africae,* „Klio", 38, 1960, pp. 167-173.
Karl Büchner, *Tacitus und Plinius über die Adoption der römischen Kaiser, Rheinisches Museum,* 98, 1955, pp. 289-302.
V. Burr, *Tiberius Iulius Alexander,* Bonn, 1955.
Gh. Ceauşescu, *Concepţiile lui Tacitus asupra politicii externe romane,* „Studii Clasice", 11, 1969, pp. 145-156.
Gh. Ceauşescu, *Aspectele şi consecinţele politice ale călătoriei lui Nero în Grecia.* „Revista de Istorie", 27, 1974, pp. 413-428.
Gh. Ceauşescu, *Conflictele politice în timpul principatului lui Galba,* „Revista de Istorie", 30, 1977, pp. 1855-1870.

Gh. Ceauşescu, *Vitellius Kaiserliche Titulatur*, „Studii Clasice", 22, 1984, pp. 69-79.
Gh. Ceauşescu, *Vespasianus, princeps in melius mutatus. Tysche, Beiträge zur Alten Geschichte*, „Papyrologie und Epigraphik", 4, 1989, 3-15.
Gh. Ceauşescu, *Reflexions sur la question des sources de Tacite dans les Histoires*, „Studii Clasice", 1990, pp. 71-76.
P. Ceauşescu, *Caligula et les legs d'Auguste*, „Historia", 22, 1973, pp. 169-283.
P. Ceauşescu, *La double image d'Alexandre le Grande à Rome – essai d'une explication politique*, „Studii Clasice", 16, 1974, pp. 153-168.
P. Ceauşescu, *Altera Roma. Histoire d'une folie politique*, „Historia", 25, 1, 1976, pp. 79-108.
P. Ceauşescu, *Augustus – semnificaţia republicană a unui titlu imperial*, „Revista de Istorie", 31, 1978, pp. 1649-1670.
G. E. F. Chilver, *The Army in Politics, A.D. 68-70, JRS* 47, 1957, pp. 2-35.
Eugen Cizek, *L'éloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le «complot» des consulaires, Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1980, pp. 276-294.
Eugen Cizek, *Les genres de l'historiographie latine. Faventia*, 1985, pp. 15-33.
Franz Cumont, *L'annexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie, Anatolian Studies presented to Sir W. Mitchel Ramsay*, Londra, New York, 1923, pp. 109-121.
P. Derchain, J. Hubaux, *Vespasien au Sérapéum*, „Latomus", 1953, 1, pp. 38-52.
H. Drexler, *Zur Geschichte Kaiser Othos bei Tacitus und Plutarh*, „Klio", 1959, 37, pp. 153-178.
H. Drexler, *Die moralische Geschichtsauffassung der Römer*, în R. Klein, *Das Staatsdenken der Römer*, Darmstadt, 1973, pp. 255-290.
M. Durry, *Practoriae cohortes. RE* 22, 2, 1607-1634.
F. Edelstein, I. Winkler, *Poziţia lui Tacitus faţă de armată, popor şi provincii*, „Studii Clasice", 1962, pp. 245-274.
Rudolf Engel, *Das Charakterbild des Kaisers A. Vitellius und sein historischen Kern*, „Athenaeum", 1977, 65, 1/2.
Kurt von Fritz, *Agricola. Domitian und das Problem des Principats*, în R. Klein, *Prinzipat und Freiheit*, Darmstadt, 1969, pp. 421-463.
M. Fuhrmann, *Das Vierkaiserjahr bei Tacitus*, „Philologus", 1960, pp. 250-278.
J. Gagé, *Vespasien et la mémoire de Galba. REA*, 1952, pp. 290-315.
Pail A. Gallivan, *L'isthme de Corinthe, tentatives de percement dans l'antiquité, BCH*, 1884, 8, pp. 225-240.
F. Grosso, *La „vita di Apollonio di Tiana" come fonte storica. Acme*, 1954, 7, pp. 331-532.
J. B. Hainsworth, *Verginius and Vindex*, „Historia", 1962, pp. 86-96.
Richard Heinze, *Urgentibus imperii fatis*, în vol. *Vom Geist des Römertums*, Leipzig, Berlin, 1939, pp. 257-277.
H. Heubner, *Der Prätorianertumult vom Jahre 69 n. Chr., RhM N.F.*, 1958, 101, pp. 339-353.
Ludwig Holzapfel, *Römische Kaiserdaten*, „Klio", 1912, pp. 483-493; 1913, pp. 289-304.
E. Hohl, *Der Prätorianeraufstand unter Otho*, „Klio", 1939, pp. 307-324.
M. Holleaux, *Discours prononcé par Néron à Corinthe en rendant aux Grecs la liberté, BDH*, 1889, 12, pp. 510-528.
H. U. Instinsky, *Salus Generis Humani, HBN*, 1947, pp. 5-9.
H. U. Instinsky, *Kaiser und Ewigkeit*, „Hermes", 1942, 77, pp. 313-355.
P. Jal, *Le rôle des barbares dans les guerres de Rome, de Sylla à Vespasien*, „Latomus", 1962, 21, pp. 8-48.
Walter Jens, *Libertas bei Tacitus*, în vol. R. Klein, *Prinzipat...*, pp. 391-420.
P. Jouquet, *L'arrivée de Vespasien à Alexandrie, Bulletin de l'Institut d'Egypte*, 1942, 24.
F. Klingner, *Die Geschichte Kaisers Othos bei Tacitus. Ber. Verh. Sächs. Ak. Wiss.*, Leipzig, *Phil hist. Kl.*, 1940, 92, pp. 1-27.
U. Knoche, *Die augusteische Ausprägung der Dea Roma. Gymnasium*, 1952, 59, pp. 359-399.
C. Koch, *Roma Aeterna*, în vol. R. Klein, *Prinzipat...*, pp. 23-67.
E. Köstermann, *Der Rückblick Tacitus Historien* 1, 4-11, „Historia", 1956, 5, pp. 213-237.
C. M. Kraay, *The Coinage of Vindex and Galba, A.D. 68, and the Continuity of the Augustan Principate, Num. Chron.*, 1949, pp. 129-149.

Nawotka Krzysztof, *Imperial virtues of Galba in the Histories Tacitus*, „Philologus", 137, 2, pp. 258-264.
Pierre Laederich, *Stratégie impériale ou stratégie inachevée: Tacite et les campagnes de Germanicus*, Bul. de l'Assoc. Guillaume Budé, 1991, pp. 290-295.
L. Lesuisse, *La nomination de l'empereur et le titre d'imperator*, „L'Antiquité Classique", 1961, 30, pp. 415-428.
M. A. Levi, *I Principii dell'imperio di Vespasiano, RFIC NS*, 1938, pp. 1-12.
Einar Löfstedt, *Tacito*, în vol. 9 *Saggi di Litteratura latina*, Roma, 1970, pp. 183-200.
Einar Löfstedt, *Lo stilo di Tacito, ibid.*, pp. 201-228.
G. Manfrè, *Il tentativo imperiale di Gaio Nimfidio Sabino, RFIC N.S.*, 1941, 19, pp. 118-120.
E. Manni, *Lotta politica e guerra civile nel 68-69 D.C., RFIC N.S.*, 1946, 24, pp. 122-156.
F. A. Marx, *Tacitus und die Literatur der exitus illustrium virorum*, „Philologus", 1937, 92, pp. 83-103.
J. Melmoux, *C. Helvidius Priscus, disciple et héritier de Thrasea, Parola del Passato*, 1975, 160, pp. 23-40.
Siegfried Morenz, *Vespasian, Heiland der Kranken. Persönliche Frömmigkeit im antiken Herscherkult, Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, 1949/1950, pp. 370-378.
R. F. Newbold, *Vitellius and the Roman Plebs*, „Historia", 1972, 21, pp. 308-319.
Caroline Perkins, *Tacitus on Otho*, „Latomus", *52*, 1993, pp. 848-855.
C. Poghirc, *Sur la répartition des livres de Tacite entre Annales et Histoires*, în vol. *Philologica et Linguistica*, Bochum, 1983, pp. 173-178.
C. Poghirc, *La conception tragique de l'histoire chez Tacite et Cioran, Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur*, 1988, 14, pp. 81-85.
M. Raos, *La rivolta di Vindice e il succeso di Galba*, „Epigraphica", 1958, 20, pp. 40-120; 1960, 22, pp. 37-151.
D. C. A. Shotter, *Tacitus and Verginius Rufus*, „Classical Quaterly", 1967, 17, pp. 370-381.
J. Straub, *Dignatio Caesaris, Legio VII Gemina*, Leon, 1972, pp. 155-170.
Ronald Syme, *Imperator Caesar – A Study in Nomenclature*, „Historia", 1958, 7, pp. 185-196.
Ronald Syme, *The Colony of Cornelius Fuscus: an Episode in the* „Bellum Neronis", în vol. *Danubian Papers*, Bucureşti, 1971, pp. 73-83.
Ronald Syme, *Vasal Tribes, ibid.*, pp. 145-151.
J. Szilagyi, *Les variations des centres de prépondérance militaire dans les provinces frontières de l'Empire romain, A. Ant. Hung.*, 1954, 2, pp. 117-223.
G. B. Townend, *The Reputation of Verginius Rufus*. „Latomus", 1961, 20, pp. 337-341.
M. Treu, *M. Antonius Primus in der taciteischen Darstellung, Würzb. Jahrb. für die Altertumswiss.*, 1948, pp. 241-262.
M. Treu, *Nach Kleopatras Tod*, „Chiron", 1973 , 3, pp. 221-233.
Joseph Vogt, *Tacitus und die Unparteilichkeit des Historikers*. în vol. Richard Klein, *Prinzipat...*, pp. 369-390.
Edith Wightman, *Il y avait en Gaule deux sortes de Gaulois*, în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Bucureşti, Paris, 1976, pp. 407-420.
G. Wirth, *Alexander und Rom*. în vol. O. Reverdin, *Alexandre le Grand, image et réalité. Entretiens sur l'Antiquité classique publiés par Olivier Reverdin*, XXII, Vandoeuvres-Geneve, 1975, pp. 181-221.
Ed. Wölflin, *Zur Psychologie der Völker des Altertums, Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, Leipzig, 1892, 7, 1-2 pp. 138-160.
Z. Yavetz, *Vitellius and the „Fickleness of the Mob"*, „Historia", 1969, 18, pp. 560-572.

Index prosopographicus

Oferim cititorilor o listă cu toate personajele care apar în *Historiae* şi care au jucat un rol în desfăşurarea evenimentelor. Despre personajele din alte epoci menţionate de istoric dăm amănunte în notele care însoţesc textul. Despre fiecare persoană am menţionat datele biografice pe care le aflăm în textul lui Tacit, în alţi autori antici şi în texte epigrafice. Pentru a nu încărca prea mult indicele, nu am menţionat sursele.

Câteva cuvinte despre onomastica romană: fiecare cetăţean roman avea trei nume: *praenomen, nomen, cognomen,* de pildă Caius Iulius Caesar. Nu cunoaştem însă pentru toate persoanele cele trei nume. *Nomen*-ul determina familia căreia îi aparţinea respectivul; un sclav eliberat primea *nomen*-ul stăpânului; un barbar devenit cetăţean roman primea *nomen*-ul magistratului care i-l acorda; de aici multitudinea de persoane numite Iulius sau Flavius.

Aemilius Longinus, dezertor al legiunii I

Agrippa, rege al iudeilor

Alfenus Varus, prefect de tabără militară în Germania, numit de Vitellius prefect al cohortelor pretoriene

Alpinius D., fratele următorului

Alpinius Montanus, trevir, prefect de cohortă în armata lui Vitellius, trece de partea lui Civilis.

Amulius Serenus, primipil

Anicetus, libert al regelui Polemon al Pontului

Annius Bassus, proconsul al Ciprului în 52; ofiţer al armatei lui Vespasian în timpul campaniei iudaice; în 69, legatul legiunii a XI-a; în decembrie 70, consul suffectus împreună cu C. Caecina Paetus; Claudius Pollio scrie în timpul vieţii lui Pliniu cel Tânăr o biografie a lui

Annius Faustus, membru al ordinului ecvestru, delator în vremea lui Nero, condamnat pentru această activitate în 69

Appius Annius Gallus, consul suffectus împreună cu C. Verulanus Severus între 63-68 (data exactă nu poate fi stabilită); general al lui Otho; guvernator al Germaniei Superior în 70.

Antiochus, regele Commagenei şi al Ciliciei

Antistius Sosianus, tribun al plebei în 56; praetor în 62; condamnat la exil din cauza unor poeme injurioase la adresa lui Nero, este rechemat în 66 în urma actului de delaţiune pe care îl face împotriva lui P. Anteius, fost favorit al Agrippinei, şi a lui Ostorius Scapula; este condamnat din nou la exil pentru acest fapt în 70

Antonius Flamma, probabil proconsul al provinciilor Creta şi Cirene; în 70, condamnat, acuzat fiind de cirenieni pentru şantaj şi cruzime

L. Antonius Naso, tribun al pretorienilor, demis de Galba în 69; în 78, procurator al Bitiniei

Antonius Novellus, general al lui Otho

M. Antonius Primus, născut la Tolosa, în Galia, între anii 30-35; condamnat şi exclus din senat în 61 pentru falsificare de testamente; reprimit în 68 şi numit legat al legiunii a VII-a staţionată în Pannonia; încearcă zadarnic să obţină din partea lui Otho comanda supremă a trupelor;

preia comanda trupelor flaviene cu care invadează Italia; stăpân al Romei până la sosirea lui Mucianus; decepţionat în ambiţiile sale, pleacă în 70 în Orient, la Vespasian; moare la sfârşitul domniei lui Domiţian fără să mai fi îndeplinit funcţii publice

Antonius Taurus, tribun al cohortelor pretoriene, demis de Galba în ianuarie 70

Alpinius Tiro, praetor în 69

M. Aponius Saturninus, consul probabil în 65, legat consular al provinciei Moesia; a condus legiunea a VII-a *Claudiana* în sprijinul lui Antonius Primus; mai târziu, probabil în 74, proconsul al provinciei Asia

Aquilius, primipil în armata Germaniei Inferior

M. Aquilius Regulus, frate vitreg din partea maternă a lui Vipstanus Messalla; senator, delator în vremea lui Nero; în 67 este acuzatorul lui Q. Sulpicius Camerinus, al lui Ser. Cornelius Orfitus şi al lui M. Licinius Crassus; delator şi în vremea lui Domiţian, când a publicat scrieri insultătoare împotriva lui Herrenius Senecio şi Arulenus Rusticus, la scurtă vreme după condamnarea lor în 93; cuprins de panică după asasinarea lui Domiţian, încearcă zadarnic să intre în legătură cu Pliniu cel Tânăr; a scris o biografie a fiului său la începutul domniei lui Traian; moare la puţin timp după aceea

Argius, administrator al lui Galba

M. Arrecinus Clemens, senator, prefect al cohortelor pretoriene în 70; în 73, consul suffectus; cumnat cu Titus; în timpul lui Domiţian, probabil *curator aquarum*; deşi prieten cu Domiţian, a fost ucis de acesta

T. (?) Arrius Antoninus, consul suffectus în iulie-august 69; consul pentru a doua oară la o dată neprecizată, proconsul al Asiei, probabil în 78; prieten al lui Nerva, s-a bucurat de mare autoritate în vremea lui Traian; autor apreciat în epocă de epigrame greceşti şi de poezii iambice

Arrius Varus, în 54 prefect de cohortă în Armenia sub comanda lui Domitius Corbulo; delator, îl denunţă pe comandantul său şi este înaintat la gradul de primipil al legiunii a II-a *Gallica*; invadează Italia împreună cu Antonius Primus; după moartea lui Vitellius, a devenit prefect al cohortelor pretoriene; Mucianus îl demite din această funcţie şi îl numeşte *Praefectus annonae* (magistrat însărcinat cu aprovizionarea Romei); mai târziu a fost atacat violent din cauza rolului jucat în condamnarea lui Corbulo; în spatele dizgraţiei sale s-a aflat Domitia, fiica lui Corbulo şi nevasta lui Domiţian

Asiaticus, conducător gal

Asiaticus, libert al lui Vitellius ridicat la rangul de cavaler; ucis după victoria flavienilor

Asinius Pollio, prefect al unei unităţi de cavalerie

Atilius Vergilio, vexillar al cohortei de pază a lui Galba

Atilius Verus, centurion primipil

T. Aurelius Fulvus (Fulvius?), legat al legiunii a III-a *Gallica*; primeşte însemnele consulare din partea lui Otho; consul ordinarius cu Domiţian în 70; în 75-78, guvernator în Hispania; un al doilea consulat şi funcţia de *praefectus urbi* la o dată necunoscută; bunic pe linie masculină al împăratului Antoninus Pius

Baebius Massa, procurator în Africa; delator în vremea lui Domiţian; acuzat de şantaj, a fost condamnat şi, probabil, executat

Barbius Proculus, ofiţer inferior în corpul de gardă

Basilides, fruntaş al Egiptului, preot

Berenice, regină, fiica regelui iudeu Herodes Agrippa I. Cf. p. 354, nota 5

Betuus Cilo, victimă a lui Galba

Brinno, conducător al caninefaţilor

Cadius Rufus, proconsul al Pontului şi al Bitiniei; eliminat din senat în 49 pentru nereguli financiare; restabilit de Otho sub pretextul că fusese condamnat, în realitate, pentru insulte aduse principelui

Cn. Caelius Simplex, proconsul al Sardiniei în 67/68; consul suffectus în noiembrie-decembrie 69, împreună cu Quinctius Atticus

Aulus Caecina Alienus, născut la Vicetia; quaestor în 68 al provinciei Baetica, se raliază lui Galba, dar cade în dizgraţie pentru sustragerea de bani publici; *legatus legionis* în Germania Superior; general al lui Vitellius; consul în septembrie-octombrie 69 împreună cu Fabius Valens; porneşte în campanie împotriva flavienilor, dar, ajuns în zona de contact militar, îl trădează pe Vitellius; onorat în vremea lui Vespasian; spre sfârşitul domniei acestuia, complotează împreună cu Eprius Marcellus; complotul fiind descoperit, este ucis din ordinul lui Titus

Caecilius Roscius, legatul legiunii a XX-a *Valeria Victrix*

Caetronius Pisanus, praefectus castrorum al legiunii a III-a *Augusta* la Lambesis, în Africa

Calpurnius Aspernus, guvernator al Galatiei şi Pamfiliei

Calpurnius Galerianus, fiul lui Gaius Calpurnius Piso, asasinat din ordinul lui Mucianus la sfârşitul anului 69

Calpurnius Repentinus, centurion al legiunii a XXIII-a *Primigenia*

Calvilla Crispinilla, doamnă din înalta aristocraţie romană

Campanus Tungrus, fruntaş al tungrilor, aliat al lui Civilis

Camurius, soldat al legiunii a XV-a, asasin al lui Galba conform zvonurilor care circulau

Caratacus, rege al silurilor, populaţie a Britanniei

Cartimandua, regina briganţilor, populaţie din Britannia

Casperius Niger, militar flavian; centurion în 51, trimis în 62 de Corbulo în misiune la regele parţilor Volageses; moare în timpul luptelor de pe Capitoliu din 69

Cestius Severus, senator bănuit a fi fost delator în vremea lui Nero

Sex. Cetrius Severus, între 48-52 *beneficiarius* al prefectului cohortelor pretoriene; tribun al cohortelor pretoriene în 69

Claudia Sacrata, femeie din neamul ubilor; întreţine legături amoroase cu Petilius Cerialis

Claudius Apollinaris, prefect al flotei de la Missenum

Claudius Cossus, trimis al helveţilor la Vitellius pentru a salva neamul său de la distrugerea plănuită de vitelieni

Claudius Faventinus, centurion demis de Galba; în 69 provoacă defecţiunea flotei de la Missenum, prezentând scrisori false de la Vespasian

Claudius Iulianus, prefect al flotei de la Missenum în 69; trebuia să readucă flota de partea lui Vitellius, dar trece el însuşi de partea lui Vespasian; probabil identic cu Claudius Iulianus, menţionat de Pliniu cel Bătrân, care în vremea lui Nero a organizat un spectacol de gladiatori.

Claudius Labeo, prefect al unei unităţi auxiliare de batavi; rămâne credincios romanilor

Claudius Pyrrichus, trierarh al corăbiilor liburnice din Corsica

Claudius Sagitta, praefectus alae Augustae Gallorum Petrianae; în 70 îl sfătuieşte pe L. Calpurnius Piso să declanşeze o rebeliune împotriva lui Vespasian

Claudius Sanctus (Sancus?), conducător al auxiliarilor legiunii a XVI-a în Germania în anul 70

Claudius Severus, conducător al helveţilor în lupta împotriva vitelienilor

Claudius Victor, nepot al lui Civilis

Cluvius Rufus, consul în 41; crainic al lui Nero în timpul turneului din Grecia; guvernator al Hispaniei Tarraconensis în 69; iniţial partizan al lui Otho, trece apoi de partea lui Vitellius; acuzat în faţa lui Vitellius este inocentat, dar guvernează de aici înainte provincia *in absentia;* martor la întrevederea lui Vitellius cu Flavius Sabinus în templul lui Apolo, demis din funcţia de guvernator după ascensiunea lui Vespasian; orator reputat, autor al unui volum de memorii, una dintre sursele lui Tacit

Cocceius Proculus, speculator într-una dintre cohortele pretoriene la începutul lui 69

Coenus, libert al lui Nero

Cornelius Aquinus, legatus legionis în Germania Inferior, poate legiunea a V-a *Alauda*

Cornelius Dolabella, rudă a lui Galba, candidat la succesiune, exilat de Otho şi ucis de Vitellius.

Cornelius Fuscus, comandant al flotei după ce aceasta l-a trădat pe Vitellius; prefect al cohortelor pretoriene în timpul domniei lui Domiţian; participă la războaiele dacice ale lui Domiţian şi moare în bătălie

Cornelius Laco, funcţionar al lui Galba în Hispania; după înscăunarea lui Galba, prefect al pretoriului; asasinat odată cu Galba

L. Cornelius Marcellus, quaestor pro praetore, apoi *legatus pro praetore* al proconsulului Haterius Candidus în Sicilia; probabil amestecat în 65 în procesul intentat lui C. Cassius, L. Iunius Silanus şi Livia Lepida; ucis de Galba în 68

Cornelius Martialis, tribun al cohortelor pretoriene; degradat de Nero după descoperirea conjuraţiei lui Piso în 65; trimis de Flavius Sabinus cu misiune la Vitellius în timpul luptelor de pe Capitoliu.

Crescens, libert al lui Nero

Crispina, fiica lui Titus Vinius

Crispinus, centurion în armata Germaniei Inferior

Curtius Montanus, senator acuzat de Eprius Marcellus pentru poemele sale în vremea lui Nero; inocentat de senat; în anul 70 declanşează o acţiune împotriva delatorilor; probabil membru al consiliului lui Domiţian

Demetrius, filosof cinic, aparţinea aripii extremiste, antimonarhice, a şcolii; Caligula îi oferă două sute de mii de sesterţi pentru a-şi modera opiniile politice, dar el refuză oferta; face parte din cercul lui Paetus Thrasea şi a fost exilat din Roma în 66; ultimii doi ani ai domniei lui Nero şi-i petrece la Atena şi Corint; caracterul său a fost pus la îndoială datorită procesului intentat lui Egnatius Celer; nu abandonează teoriile sale antimonarhice nici în timpul Flaviilor; în 71 este izgonit din Roma împreună cu alţi filosofi; se pare că mai trăia în timpul lui Domiţian; nu a scris nimic, era însă celebru prin învăţătura sa orală; a fost apreciat de Seneca, Philostrat, Epictet

Didius Scaeva, militar căzut în luptele de pe Capitoliu

C. Dillius Aponianus, legatul legiunii a III-a *Gallica* în 69; în 70, probabil, consul suffectus; 1 iulie-31 decembrie, *curator riparum et alvei Tiberis*

C. Dillius Vocula, IV vir viarum curandarum, apoi tribun militar al legiunii I, quaestor în Pont şi Bitinia, tribun al plebei, legatul legiunii a XXII-a *Primigenia* cantonată la Mogontiacum, în Germania Superior, preia comanda întregii armate din provincie de la Hordeonius Flaccus; asasinat de soldaţi în 69

Domitius Sabinus, primipil

Donatius Valens, centurion

A. Ducenius Germinus, consul suffectus, în primii ani de domnie ai lui Nero; *legatus pro praetore* al Dalmaţiei; în 62 membru al unei comisii însărcinate de Nero cu supravegherea impozitelor; Galba l-a numit *praefectus urbi* în iunie 68

P. Egnatius Celer, filosof stoic; originar din Berytos sau Tasos; din cauza mărturiei false depuse în 66 împotriva lui Barea Soranus, a fost judecat în 69 în senat şi condamnat la moarte

Epponina, soţia lui Iulius Sabinus

T. Eprius Marcellus, născut la Capina într-o familie săracă; se remarcă încă din tinereţe prin talent oratoric; pentru o zi, la 30 decembrie 48, este pretor urban; în acelaşi an este ales între patricieni; *legatus pro praetore* la o dată neprecizată, între 48-57, în provincia formată din Pamfilia şi Licia; acuzat de şantaj în 57 de licieni, reuşeşte, datorită influenţei sale, să fie inocentat; în 61, consul suffectus; în 66 este unul dintre acuzatorii lui Paetus Thrasea şi primeşte o răsplată de cinci milioane de sesterţi; în 69 şi 70 este atacat cu violenţă în senat de către Helvidius Priscus; proconsul în Asia timp de trei ani; consul în 74; membru al consiliului lui Vespasian; în 79 organizează împreună cu Alienus Caecina o conjuraţie împotriva împăratului; conjuraţia este descoperită; condamnat de senat, se sinucide

M. Fabius Fabulus, tribun militar al legiunii a XIII-a *Gemina;* legat al legiunii a III-a *Augusta* în Numidia: *legatus Augusti* al legiunii a XIII-a *Gemina*

Fabius Priscus, legat al legiunii a XIV-a *Gemina Martia Victrix,* participă la luptele împotriva lui Civilis

Fabius Valens, originar din Anagnia, dintr-o familie de cavaleri; legat al legiunii I staţionate la Bonna; organizează asasinarea lui Fonteius Capito; conducător al armatei lui Vitellius; consul în august-octombrie 69; ucis de flavieni la Urbinum

Festus (Valerius?), prefect al unei cohorte

Titus Flavius Domitianus, născut în 51, fiul mai mic al lui Vespasian; în 69 participă, alături de Flavius Sabinus, la luptele de pe Capitoliu; este eliminat din viaţa politică activă după sosirea lui Mucianus la Roma; devine împărat în 81 după moartea lui Titus; reintroduce sistemul autocratic în imperiu,

se numeşte consul perpetuu şi se pretinde *Dominus et Deus;* la 18 septembrie 96, cade victimă a unei conjuraţii senatoriale la care a participat şi Domitia Longina, soţia sa

Flavius Sabinus, fratele mai mare al lui Vespasian, născut în anul 8; din 49 până în 56, guvernator al Moesiei, apoi cu întreruperi timp de doisprezece ani *praefectus urbi;* încearcă să-l determine pe Vitellius să abandoneze de bunăvoie puterea; este asasinat în urma luptelor de pe Capitoliu dintre flavieni şi vitelieni

Titus Flavius Vespasianus, fiul mai mare al lui Vespasian, născut în 39 la Roma; tribun militar în Germania şi Britannia; legat de legiune în Iudeea în timpul campaniei de înăbuşire a rebeliunii iudaice; din 70 comandantul suprem al trupelor însărcinate cu reprimarea rebeliunii; la revenirea la Roma îşi sărbătoreşte triumful; din 71 prefect al cohortelor pretoriene, învestit cu *imperium proconsulare* şi *tribunicia potestas,* practic coregent; după moartea lui Vespasian a devenit împărat; moare în 13 septembrie 81

Titus Flavius Vespasianus, născut la 17 noiembrie 9; legat de legiune în 42, participant la invazia în Britannia, în 62 proconsul în Africa; în 51 consul suffectus, în 66 participă la călătoria lui Nero în Grecia; numit comandant suprem al trupelor însărcinate cu înăbuşirea rebeliunii din Iudeea; la 1 iulie 69, proclamat împărat de trupele din Alexandria; recunoscut de senat la 22 decembrie 69; soseşte la Roma în vara anului 70; guvernează în acord cu senatul în virtutea unei legi promulgate de acesta *(Lex de imperio Vespasiani);* moare la 24 iunie 79

Galeria, soţia lui Vitellius

C. Fonteius Agrippa, consul suffectus în 58; *curator aquarum* în 66-68; proconsul al Asiei în 69; moare în 70, în Moesia, în luptă cu sarmaţii

P. Galerius Trachalus, rudă a lui Vitellius; consul ordinarius în 68; îndeplineşte funcţii religioase *(VII vir epulonum);* proconsul al provinciei Africa la sfârşitul domniei lui Vespasian; orator celebru, apreciat de Quintilian

C. Helvidius Priscus, originar din Municipium Cluviae; adept al stoicismului; *legatus legionis* în 51 în Siria; tribun al plebei în 56; condamnat la exil în urma procesului intentat lui Paetus Thrasea; praetor în 69, militează pentru întărirea autorităţii senatului; intrat în conflict cu Vespasian, datorită caracterului său inflexibil, este condamnat la exil şi apoi la moarte; mai târziu Vespasian a regretat faptul; Herenius Senecio a scris o biografie a lui H.P., carte interzisă şi distrusă de Domiţian

Herodes Agrippa II, rege în Iudeea; participă alături de Vespasian şi de Titus la reprimarea revoltei iudeilor

Herrenius Galdus, legat al legiunii I *Germanica;* asasinat de soldaţi înainte de sosirea lui Petilius Cerialis

Hordeonius Flaccus, consul suffectus la o dată necunoscută; guvernator al Germaniei Superior; asasinat de soldaţi în decembrie 69

Hormus, libert al lui Vespasian; devine membru al ordinului ecvestru la 1 ianuarie 70

Icelus, libert al lui Galba; arestat de Nero în momentul aflării rebeliunii lui Galba; omorât la 16 ianuarie 69 din ordinul lui Otho

Ioannes, conducător iudeu

Italicus, regele suebilor; aliat al lui Vespasian

Iudas, conducător iudeu

Iulius Agrestis, centurion în armata lui Vitellius

Iulius Alpinus, conducător al helveţilor ucis de Caecina

Iulius Atticus, militar

Iulius Auspex, fruntaş al remilor, partizan al menţinerii păcii romane

Iulius Briganticus, batav, nepot al lui Civilis, credincios romanilor

Iulius Burdo, prefect al flotei germanice

Iulius Calenus, heduu, tribun de cohortă în armata lui Vitellius

Iulius Carus, soldat, ucigaşul lui Titus Vinius

Iulius Civilis, nobil batav, prefect de cohortă; declanşează rebeliunea împotriva romanilor; nu-i cunoaştem destinul după întrevederea lui cu Petilius Cerialis pe podul de pe râul Nabalia

Iulius Classicus, trevir din familie regală, participant la rebeliunea lui Civilis

Q. Iulius Cordus, proconsul înainte de 52; în 69, legatul Aquitaniei; partizan al lui Otho, apoi al lui Vitellius

Iulius Flavianus, prefect al unei unităţi de cavalerie în armata flaviană

Sex. Iulius Frontinus, născut în jurul anului 30; pretor urban în 70; la jumătatea anului îi cedează funcţia lui Domiţian; comandă o legiune în Gallia în timpul rebeliunii lui Civilis şi îi determină pe lingoni să se supună romanilor; consul la o dată neprecizată, poate 73; *legatus Augusti pro praetore* în Britannia; cam în 90, proconsul în Asia; a participat probabil la războaiele dacice ale lui Domiţian; în 97, *curator aquarum;* în 100, consul ordinarius; augur la o dată neprecizată, în orice caz înainte de 104. În calitate de *curator aquarum* aduce numeroase îmbunătăţiri serviciului; autor a numeroase scrieri tehnice: *Despre măsurarea terenurilor; Stratagematon; De re militari; Tactica în vremea lui Homer; De aquae ductis Urbis*

Iulius Fronto, tribun al unei cohorte de pază, demis de Galba

Tiberius Iulius Alexander, iudeu dintr-o familie aristocrată (era nepotul lui Philo din Alexandria), abandonează religia şi tradiţiile iudaice; în 42, epistrateg al Tebaidei, 45-48, procurator al Iudeei, 63, şef de stat major în armata lui Corbulo, 66-69, prefect al Egiptului, timp în care înăbuşă răscoala evreilor din Alexandria; joacă un rol important în proclamarea lui Vespasian; în timpul domniei lui Vespasian şi a lui Titus, prefect al pretoriului; participă în 70 la campania iudaică a lui Titus

Iulius Gratus, praefectus castrorum în armata lui Vitellius, fratele lui Iulius Fronto

Iulius Mansuetus, soldat al legiunii a XXI-a *Rapax*

Iulius Martialis, tribun al cohortelor pretoriene în 69

Iulius Maximus, batav, prefect al unei cohorte batave, partizan al lui Civilis

Iulius Placidus, tribun al unei cohorte; îl arestează pe Vitellius

Iulius Priscus, centurion numit de Vitellius prefect al cohortelor pretoriene; se sinucide după moartea lui Vitellius

Iulius Sabinus, aristocrat lingon, se pretinde descendent al lui Iulius Caesar; intenţionează să întemeieze un imperiu galo-germanic; în urma înfrângerii stă ascuns timp de nouă ani; descoperit, este arestat şi ucis la Roma în 79

Iulius Tutor, trevir, numit de Vitellius *praefectus ripae Rheni*; partizan al lui Civilis

Iulius Valentinus, trevir, partizan al lui Civilis; înfrânt de Petilius Cerialis la Rigodulum, este dus la Roma şi ucis din ordinul lui Domiţian

Iunius Blaesus, aristocrat roman, guvernator al Galliei Lugdunensis, se alătură lui Vitellius; în 69, asasinat din ordinul lui Vitellius

Iunius Mauricus, senator de origine italică; se opune încercării de lovitură de stat a lui Nymphidius Sabinus din 68; caracter inflexibil, solicită la începutul anului 70 dreptul pentru o comisie senatorială de a face investigaţii în arhiva palatului imperial pentru identificarea delatorilor; pare a fi fost consul în prima parte a domniei lui Domiţian; odată cu alunecarea lui Domiţian spre autocratism, intră în opoziţie şi este condamnat la exil, poate încă din anul 93; revine la Roma după instaurarea lui Nerva; spirit independent, nu ezită să intre în contradicţie cu Traian; cultivă relaţiile cu oamenii de litere (Pliniu cel Tânăr); proprietar al unui teren pe malul mării, la Formiae; în 107 mai este încă în viaţă

Iuvenalis, fruntaş al tungrilor, trece de partea lui Civilis

Laecanius, soldat, presupus asasin al lui Galba

C. Licinius Mucianus, „om nou" originar, poate, din Hispania; consul suffectus înainte de 67, apoi în 70 şi în 72; în timpul lui Nero, legat al Liciei şi în 67 al Siriei; protagonist al Flaviilor; în timpul campaniei împotriva lui Vitellius îi înfrânge pe daci şi pe sarmaţi la Dunăre; frânge la Roma puterea şi influenţa lui Antonius Primus; cel mai influent consilier al lui Vespasian; scriitor apreciat; moare în 77

Licinius Caecina, senator, îl atacă în 70 în senat pe Eprius Marcellus

Licinius Proculus, prefect al cohortelor pretoriene în vremea lui Otho; unul dintre factorii de decizie în timpul războiului dintre Otho şi Vitellius

Lucceius Albinus, procurator al Mauritaniei Caesarensis; Galba îl numeşte şi în fruntea Tingitanei; bănuit de a fi încercat să pună la cale o rebeliune împotriva lui Otho, este asasinat împreună cu soţia sa

Lucilius Bassus, prefect al unei unităţi de cavalerie, numit de Vitellius comandantul flotelor de la Ravenna şi Missenum; trece de partea lui Vespasian

Maevius Pudens, omul de încredere al lui Tigellinus; contribuie la succesul actului de rebeliune al lui Otho

Manlius Patruitus, senator, jignit grav de locuitorii coloniei Sena Iulia (Siena)

Manlius Valens, legatul legiunii *Prima Italica*

Mariccus, fruntaş al boilor, provoacă o rebeliune antiromană; se consideră zeu; prins, a fost omorât în prezenţa lui Vitellius

P. Marius Celsus, în 63 legat al legiunii a XV-a; în 69, consul desemnat; partizan credincios al lui Galba; în timpul lui Otho este învestit cu comanda unei părţi a armatei; consul pentru a doua oară în 105

Marius Maturus, procurator al Alpilor Maritimi; credincios lui Vitellius, trece în cele din urmă de partea lui Vespasian

Martius Macer, partizan al lui Otho, participant la bătălia de la Bedriacum; şters de pe lista viitorilor consuli de către Vitellius

Minucius Iustus, praefectus castrorum în armata lui Vespasian

Moschus, libert imperial, administrator al flotei încă din vremea lui Nero

Munius Lupercus, legat, probabil al legiunii a XV-a; prins de germani, este trimis ca dar fecioarei Veleda, dar este ucis pe drum

C. Musonius Rufus, filosof stoic roman (30-108); a scris în limba greacă; originar din Volsinii, în Etruria, dintr-o familie de cavaleri; în 65, exilat de Nero la Gyaros; rechemat de Galba; condamnat din nou la exil de Vespasian, este rechemat în 81 de Titus; învăţătura lui este de tip socratic şi se referă mai ales la domeniul eticii practice; printre elevii săi se numără Pliniu cel Tânăr, Dio din Prusa, Epictet.

Nonius Attianus, membru al senatului, delator în timpul lui Nero

Nonius Receptus, centurion al legiunii a IV-a sau a XXII-a, protejează statuile lui Galba

Numisius Lupus, legat al legiunii a VIII-a *Augusta*, i se acordă însemnele consulare

Numisius Rufus, pare a fi legatul legiunii a XVI-a *Gallica*

Octavius Sagitta, tribun al plebei în 58, condamnat la deportare în vremea lui Nero din cauza unei crime pasionale, reintegrat în senat în 69, deportat din nou de către Mucianus.

Ofonius Tigellinus, născut dintr-o familie umilă la Agrigent, în 39; *praefectus vigiliae* în timpul lui Nero, apoi prefect al cohortelor pretoriene; unul dintre instrumentele puterii lui Nero; în 68, îndepărtat de către Nymphidius Sabinus; joacă un rol activ şi important în lovitura de stat a lui Otho, care, cu toate acestea, l-a condamnat la moarte.

Onomastus, libert al lui Otho.

Orfidius Benignus, legat al legiunii *Prima Adiutrix*, moare în bătălia de la Bedriacum.

Pacarius Decimus, procurator al Corsicii.

Paccius Africanus, senator, condamnat în senat pentru faptul de a fi fost delatorul fraţilor Scribonius.

Pedanius Costa, senator, consul desemnat de către Galba sau Otho, şters de pe listă de către Vitellius.

Pedius Blaesus, proconsul al Cretei şi al Cyrenei; condamnat de Nero, acuzat fiind de şantaj; restabilit în senat de către Otho.

Q. Petilius Cerialis, originar din Aquileia; în 61, ca legat al legiunii a IX-a, participă la luptele împotriva reginei Boudica din Britannia; în 69 se alătură generalilor flavieni şi este unul dintre generalii trupelor care pătrund în Roma; consul suffectus în 70, este însărcinat de Mucianus cu înăbuşirea rebeliunii lui Civilis; între 71-74 este legat al Britanniei, calitate în care îi combate pe briganţi şi extinde spre nord stăpânirea romană; în 74, pentru a doua oară consul.

Petronia, soţia lui Vitellius, apoi a lui Dolabella.

Petronius Urbicus, procurator al Noricumului.

M. Plancius Varus, praefectus urbi interimar în timpul domniei lui Vitellius; praetor la o dată neprecizată; proconsul al Bithiniei în timpul domniei lui Vespasian.

Ti. Plautius Silvanus Aelianus, quaestor în vremea lui Tiberius, legat de legiune în Germania, praetor în 42; consul suffectus în 45; proconsul în Asia în 56; legat al Moesiei, în 61-68, perioadă în care a respins ofensiva sarmată şi a transmutat o sută de mii de locuitori din stânga Dunării în Moesia; în 70, pontifex; în 73, primeşte ornamentele triumfale; în perioada 70-73 (?) guvernator al Hispaniei Tarraconensis, apoi *praefectus urbi;* a murit înainte de 79, anul morţii lui Vespasian.

Plotius Firmus, prefect al pretoriului în vremea lui Otho.

Plotius Griphus, primit de Vespasian în rândurile senatorilor şi numit legatul legiunii a VII-a; în 70, praetor.

Pompeius Longinus, tribun în cohortele pretoriene.
Pompeius Propinquus, procurator al provinciei Belgica; asasinat în 69.
Pompeius Silvanus, consul suffectus în 45, apoi proconsul al provinciei Africa; în 58, acuzat de provinciali pentru chestiuni financiare, a fost inocentat de senat la intervenţia lui Nero; legat al Dalmaţiei în 69-70; posibil să fi fost şi *curator aquarum* la o dată necunoscută.
Pompeius Vopiscus, consul în 69 împreună cu Verginius Rufus
Porcius Septimus, procurator al provinciei Raetia
Publius Sabinus, prefect al unei cohorte, numit de Vitellius prefect al cohortelor pretoriene
Cn. Quintilius Aticus, consul suffectus în ultimele luni ale lui 69
Quintius Certus, cavaler roman
Romilius Marcellus, centurion al legiunii a XXII-a *Primigenia;* încearcă să protejeze statuile lui Galba
Roscius Caelius, praetor la o dată necunoscută; legat al legiunii a XX-a *Valeria Victrix*, staţionată în Britannia
Roscius Regulus, consul pentru o zi la 1 noiembrie 69
Rubrius Gallus, numit de către Nero conducătorul trupelor trimise împotriva lui Galba; intermediar între Flavius Sabinus şi Caecina
Rufinus, general în armata lui Vindex; omorât de Vitellius
Sabinus Flavius, consul în vremea lui Otho
Saevinus (Scaevinus?) Pacuvius, senator
Salonia, soţia lui Aulus Caecina
Marcus Salvius Otho, s-a născut în 32, favorit al lui Nero, s-a căsătorit la cererea acestuia cu Poppaea Sabina; a căzut în dizgraţie, deoarece n-a acceptat să se despartă de ea şi a devenit guvernator al Lusitaniei între 58 şi 68, numai graţie intervenţiei lui Seneca; s-a asociat rebeliunii lui Galba; înşelat în speranţele sale de a fi adoptat de către Galba, provoacă o lovitură de stat şi se proclamă împărat; învins la Bedriacum, se sinucide în aprilie 69
L. Salvius Otho Titianus, fratele mai mare al precedentului; în 65 proconsul al provinciei Asia; consul în 69 împreună cu Otho; participă la campania împotriva lui Vitellius; în timpul domniei lui Vitellius nu a fost pus în primejdie
Scipio, prefect al unei cohorte
Seleucus, astrolog din anturajul lui Oth
Sempronius Densus, centurion, îl apără pe Piso
Sextilia, mama lui Vitellius
Sido, rege al suebilor
Tib. Silius Italicus, poet epic; autor al poemului *Punica;* consul în 69
Sostratus, preot al Venerei în insula Paphos
Statius Murcus, speculator
Subrius Dexter, tribun al cohortelor pretoriene în 69
Suedius Clemens, primipil, primeşte comanda unor trupe importante din partea lui Otho; în Egipt apare ca *praefectus castrorum*
C. Suetonius Paulinus, legat de rang pretorian în Mauritania în 41-42; în 43, consul suffectus; între 58 şi 61, guvernator al Britanniei, unde reprimă cu greutate revolta condusă de regina Boudica; în 69 participă alături de Otho la bătălia de la Bedriacum; iertat de Vitellius
Servius Sulpicius Galba, născut cam în anul 3 î.Hr. la Tarracina; în 31-32, guvernator al Aquitaniei; în 33 consul; între 39 şi 41, legat al armatei din Germania Superior; în 45, proconsul al provinciei Africa; din anul 60, guvernator al Hispaniei Tarraconensis;în 68 acceptă oferta lui Vindex de a se pune în fruntea mişcării împotriva lui Nero; proclamat împărat după sinuciderea lui Nero; asasinat în forul roman la 15 ianuarie 69
L. Tampius Flavianus, proconsul al Africii la o dată necunoscută; în 69, guvernator al Pannoniei; consul la o dată necunoscută
Tetius Iulianus, legat al legiunii a VII-a *Claudia*
Terentius, veteran, posibil asasin al lui Galba
Trebellius Maximus, consul suffectus în 58 împreună cu Seneca; în 62, însărcinat cu stabilirea cuantumului impozitelor în provinciile gallice; în 64, numit guvernator al Britanniei

Triaria, soţia lui Lucius Vitellius
Valerius Asiaticus, guvernator al provinciei Belgica în 69
Valerius Festus, rudă a lui Vitellius, legat al legiunii a III-a *Cyrenaica*
Valerius Marinus, consul desemnat de Galba, desemnare anulată de Vitellius
Valerius Paulinus, procurator al Galliei Narbonensis
Varius Crispinus, tribun în cohortele pretoriene
Vedius Aquila, legat al legiunii a XIII-a *Gemina*
Veleda, fecioară, conducătoare spirituală a germanilor
Velocatus, britan; a întreţinut legături adultere cu regina Cartimandua, care au scandalizat populaţia
Venutius, soţul reginei Cartimandua, adversar ireductibil al romanilor
Verax, nepotul de soră al lui Civilis
L. Verginius Rufus, originar din Mediolanum, dintr-o familie de cavaleri; născut în anul 14; consul ordinarius în 63; în 68, era guvernator al Germaniei Superior; refuză propunerea armatei de a fi proclamat împărat; în 69, consul suffectus; până în 97 trăieşte retras pe proprietăţile sale şi se ocupă de literatură; în 97, consul împreună cu Nerva; moare în anul următor; i se organizează funeraliile de stat; discursul funerar a fost rostit de Tacit
I. Vestinus, cavaler roman însărcinat cu restaurarea Capitoliului
Vestricus Spurinna, general în armata lui Otho, a apărat cu succes Placentia; în timpul lui Traian conduce cu succes o expediţie militară în ţinuturile bructerilor
M. V. Vettius Bolanus, guvernator al Britanniei între 69 şi 71; mai târziu, proconsul al provinciei Asia
Veturius, *optio* (locţiitor al centurionului), participant la lovitura de stat a lui Otho
Vibennius Rufinus, prefect al unei unităţi de cavalerie
Vibius Crispus, consul suffectus în timpul lui Nero; proconsul al Africii în timpul lui Vespasian; orator celebru şi delator periculos
Titus Vinius, legat al lui Galba în Hispania; consul la 1 ianuarie 69; este asasinat odată cu Galba
C. Vipstanus Apronianus, consul în 59; proconsul în 69
Vipstanus Messala, tribun militar în 69, participă la lupte alături de flavieni; autor al unui volum de memorii, una dintre sursele lui Tacit
Viridius Geminus, numit de Vespasian comandant al trupelor trimise să lichideze rebeliunea lui Anicetus în Pont în 70
Aulus Vitellius, născut în anul 15 la Luceria; în 48, consul; 60-61 (?) proconsul al Africii; în 69 legat al Germaniei inferior; proclamat împărat de trupele din Germania la 2 ianuarie 69; recunoscut de senat după câştigarea bătăliei de la Bedriacum; omorât după intrarea flavienilor în Roma
Lucius Vitellius, fratele precedentului, consul suffectus în 48; comandant energic în timpul luptelor cu flavienii; omorât câteva zile mai târziu după fratele său

Un an de războaie civile descrise de Publius Cornelius Tacitus, una dintre cele mai pătrunzătoare inteligențe pe care le-a produs lumea antică.

Istoriile, atât cât au ajuns până la noi, cuprind criza care a zguduit Imperiul Roman după răsturnarea lui Nero.

Admirator al tradițiilor și virtuților strămoșești, Tacit constată alterarea și decăderea spiritului roman. Capacitatea de analiză și puterea de sugestie a expresiilor sintactice caracteristice istoricului latin asigură perenitate unei opere a cărei apariție a constituit evenimentul literar al anului 105 d. Chr.

ISBN 973-596-051-6